[illegible]

خزانۂ عامرہ

در مطبع منشی نولکشور واقع کانپور بطبع مزین گردید

فہرست کتاب خزانہ عامرہ

نمبر صفحہ	نام شاعر
	ردیف الالف
۸	انوری خاوری
۱۱	ازرقی ہروی
۱۴	ابو سعد بن مسعود بن سعد سلمان لاہوری
۲۱	آذری اسفراینی
۲۴	امیدی رازی
۲۵	ابراہیم کاشی ونندی
	از اشعار میرزا شرف جہان واقعہ
۲۷	الفتی یزدی
۲۸	ایجاد میر محمد حسن
〃	آفرین لاہوری
〃	تحقیق الفاظ قالین وتقرب مطلع آفرین
۳۵	آصف خان
	آصفجاہ
۴۰	آغاز بنیاد غنیم
	ابتدائے
۴۴	تسلط غنیم بر گجرات
۴۶	دخل غنیم در بنگالہ
〃	ذکر شیخ الہ یار عثمانی

نمبر صفحہ	نام شاعر
۴۷	مناقب غنیم
۴۹	امیر الامرا فیروز جنگ
۵۰	عماد الملک
۵۴	نواب نظام الدولہ شہید
۵۹	مظفر جنگ
۶۱	امیر الممالک
〃	رفتن قلعہ احمد نگر
۶۶	رفتن قلعہ دولت آباد وحال عالمگیر آنجا
۶۸	رفتن قلعہ بیجاپور
۶۹	رفتن قلعہ اسیر
۷۱	نواب آصفجاہ ثانی
۷۴	سوختن پونہ

نمبر صفحہ	نام شاعر
۷۴	نواب برہان الملک نیشاپوری
۷۶	نواب ابو المنصور صفدر جنگ
۷۷	کشتہ شدن عمدۃ الملک
۷۸	جلوس احمد شاہ درانی
	وکشتہ شدن راجہ نول رائے
۸۰	قصہ عجیبہ ساربان
۸۲	وزیر الممالک شجاع الدولہ
۹۰	شہادت عالمگیر ثانی
۹۱	جلوس شاہ عالم بہادر
۹۵	سوختن بیرن بنگالہ از برق
۹۷	آمدن احمد شاہ درانی
〃	بار اول
〃	بار دوم
۹۸	بار سوم
〃	بار چہارم
۹۹	بار پنجم

نمبر صفحہ	نام شاعر
۱۰۰	بار ششم درجہ اول
۱۰۱	درجہ دوم
〃	قتل وتا غنیم
۱۰۴	رفتن قلعہ شاہجہان آباد
۱۰۶	رفتن کنجپورہ
۱۰۷	کشتہ شدن سدا شیوراؤ
۱۱۰	نامہ سفارش
۱۱۱	ذکر حاصلات ملک ایران
۱۱۳	بار ہفتم وتنبیہ قوم سکھ
۱۱۴	فتح کشمیر وکشتہ سکھجیون
۱۱۶	آرزو اکبر آبادی
۱۲۳	اسحق خان شوشتری
۱۲۳	آزاد بلگرامی
	ردیف الباء
۱۴۵	بدر جاجرمی
۱۴۷	بساطی
	سمرقندی
۱۴۹	بنائی ہروی

نمبر صفحہ	نام شاعر
۱۵۰	باقیا نائینی
〃	میرزا بدیع نصیرآبادی
۱۵۲	بیضا
〃	بیدل عظیم آبادی
۱۶۷	بیخبر بلگرامی
	ردیف التاء
۱۷۱	تردی سمرقندی
〃	ملا ترابی بلخی
۱۷۲	تراب
	ردیف الثاء
۱۷۳	ثابت الٰہ آبادی
۱۷۶	ثبات میر محمد عظیم
	ردیف الجیم
۱۷۷	مولانا جلال الدین رومی
〃	شیخ جمالی دہلوی
	ردیف الحاء
۱۷۹	سید حسن غزنوی
۱۸۰	خواجہ حافظ شیرازی

نمبر صفحہ	نام شاعر
۱۸۴	حیرت تتوی
۱۸۵	حرفی اصفہانی
۱۸۶	حیدری تبریزی
	ذکر ہند
۱۸۹	حیاتی گیلانی
۱۹۲	حیاتی کاشی
〃	حزین اصفہانی
	بعضے فوائد شعری
۲۰۰	حاکم لاہوری
	ردیف الخاء
۲۰۴	خاقانی شروانی
۲۰۹	امیر خسرو دہلوی
	طریق وزن قیل
۲۱۵	خواجہ کرمانی
	ردیف الدال
۲۱۷	دانش مشہدی
۲۲۱	درگاہ قلیخان بہادر
	ردیف الذال

نمبر صفحہ	نام شاعر
۲۲۴	سید ذوالفقار شروانی
۲۲۸	ذوقی سمرقندی
〃	ذکا بلگرامی ذکر مہربان اورنگ آبادی
	ردیف الراء
۲۳۰	رودکی سمرقندی
〃	رشیدکی سمرقندی
۲۳۲	رفیعی کاشی
۲۳۳	رفیع قزوینی
۲۳۸	راقم مشہدی
۲۴۴	رائج سیالکوٹی
۲۴۵	راسخ کشمیری
۲۴۶	راہب اصفہانی
	ردیف الزاء
۲۴۷	زلالی خوانساری
	ردیف السین
۲۴۸	شیخ سعدی بعضے فوائد

نمبر صفحہ	نام شاعر
۲۵۲	سلمان ساوجی
۲۵۸	سلطان سیلکی
۲۵۹	سنجر کاشی
	دخل شعری ذکر
۲۶۱	میر معصوم برادرزادہ سنجر کاشی
۲۶۲	سعیدا گیلانی
۲۶۳	سرخوش
	ردیف الشین
۲۶۴	شہیدی قمی
۲۶۵	شریف تبریزی
۲۶۷	شکیبی تبریزی
〃	شکیبی اصفہانی
۲۶۹	شانی تکلو
	ذکر وزن شعر [illegible]
۲۷۰	شیدا
۲۸۱	شوکت بخاری
۲۸۴	شاعر بلگرامی
	ردیف الصاد
۲۸۸	صائب اصفہانی و نسخہ آئینہ آزاد

نمبر صفحہ	نام شاعر
۲۹۳	میر حسین طہرانی
۲۹۶	صارم اورنگ آبادی
	ردیف الضاد
۲۹۷	ضمیر
	تحقیق بحور عروض و قافیہ
	ردیف الطاء
۳۰۰	طالب آملی
	ردیف الظاء
۳۰۲	ظہیر فاریابی
	قصائد ہلالیات
	قصیدہ کو الامیہ آزاد
۳۱۳	ظہوری ترشیزی
	ردیف العین
۳۱۷	عباس مروی
"	عنصری بلخی
۳۱۸	عرفی شیرازی
	شرح بیت تا جمیع امکان
۳۲۳	شیخ عبدالقادر بیدل

نمبر صفحہ	نام شاعر
۳۲۲	عزت شیرازی
۳۲۸	علی سرہندی یعنی خواجہ شفیق [illegible]
۳۳۳	عالی شیرازی [illegible]
۳۴۷	عاقل شاہجہان آبادی
۳۵۲	میر عبدالجلیل بلگرامی
۳۶۱	عضائری رازی
	ردیف الغین
۳۶۳	غزالی مشہدی
۳۶۵	غروری شیرازی
	ردیف الفاء
ایضاً	فردوسی طوسی
۳۶۷	فرخی سیستانی
"	فطرتی کشمیری
"	فروغی کشمیری
۳۶۸	فائض ابہری یعنی [illegible]
۳۷۲	فضل علی خان
"	فقیر بلگرامی
۳۷۵	فقیر دہلوی
	ردیف القاف
۳۷۷	قدسی و ذکر [illegible] گل
۳۸۰	سید قمرالدین اورنگ آبادی
	ردیف الکاف

نمبر صفحہ	نام شاعر
۳۸۵	کاتبی نیشاپوری
۳۸۶	کاشی
۳۹۰	کاہی
۳۹۱	کلیم ہمدانی
۳۹۲	توارد مضمون
	ردیف اللام
۳۹۷	لطف اللہ نیشاپوری
۳۹۸	لسانی شیرازی
	ردیف المیم
۳۹۹	معزی نیشاپوری
	بیان تجاہل یعنی [illegible]
۴۰۱	مجدالدین ہمگر
۴۰۳	میر حاج
۴۰۴	محی لاہوری
"	محتشم کاشی
	اصل تاریخ عاشورا
۴۰۷	[illegible] فارسے
۴۱۰	مروسے
۴۱۱	ملک قمی
۴۱۲	مسیح کاشی
۴۱۴	ماہر اکبرآبادی
۴۱۴	میرزا مقیمائے بخاری

نمبر صفحہ	نام شاعر
۴۲۵	مخلص اندرام
۴۲۶	متین اصفہانی
۴۲۹	میرزا معزالدین
	ردیف النون
۴۳۰	نظامی گنجوی
۴۳۱	بیان تشبیہ
۴۳۲	نظامی عروضی سمرقندی
۴۳۲	امیر نظام الدین کبود جامہ استرآبادی
۴۳۳	نظام استرآبادی
۴۳۵	نجمی کشمیری
"	نوعی خبوشانی
۴۳۶	نظیری نیشاپوری و ذکر [illegible] و جواب اعتراض
۴۴۰	نقی کمرہ
۴۴۲	نکہت برہانپوری
	ردیف الواو
۴۴۳	وقوعی نیشاپوری
"	وجدان سرہندی
۴۴۶	والہ داغستانی
۴۵۰	واقف بٹالوی
۴۵۴	ذکر شعرای اورنگ آبادی [illegible]
	ردیف الہاء ہوز
۴۵۶	ہلالی استرآبادی [illegible]
	ردیف الیاء

به عون صانع مکین و مکان و فضل خلاق زمین و زمان

خزانهٔ عامره

در مطبع منشی نولکشور واقع کانپور بطبع مزین گردید

بسم الله الرحمن الرحیم

سرکلام را حلیهٔ صانعی که انسان را بگوهر گرانمایهٔ ناطقه نواخت و دهان او را بجواهر زواهر سخن مالامال
ساخت و آبروی مقال را وسیلهٔ درود مرسلی که موزونان پای تخت رسالت را بنظم لآلی سخن می‌فرمود
و ثنا گستران جناب اقدس را بانعام جوائز شمول عواطف خاص میمنود و اهل بیت او که مداحان خاندان
والا اصل ارجمند نجات اند و خلفا و اصحاب او که واصفان آستان معلی به تحصیل دولت اخروی
چهرهٔ امتیاز برافروختند اما بعد دولتخواه احرار خوش کلامی فقیر آزاد حسینی واسطی بلگرامی بعرض صاحبان
دل آگاه و خداوندان دیدهٔ بینا میرساند که پیران پشت خمیده یعنی افلاک بعنایت زندگی جاوید ممتاز اند
و کهن سالان جهاندیده یعنی کواکب بمرحمت این دولت عظمی سرفراز اما طبیعیان عالم سفلی با آنکه نتایج
آبای علوی اند اینها را از ثمر استعداد حصهٔ کمی رسید و مایهٔ تنگی که هیچ نیرزد تسلیم کردند لا سیما نوع انسان که
باوصف حسن تقویم و استحقاق تکریم و مظهریت جمال الهی و جامعیت کمالات نامتناهی این طلسم عظیم نسبت بنفس
حبابی درهم می‌شکنند و این چراغ عالم‌آرای شرار چشمی بر هم میزند چون از آغاز نشو و نما تا هنگام بلوغ که
اکثر آن پانزده سال است بغفلت میگذرانند و بنابر عادت معهود کل قصیر ... عمر گرامی کمتر رسیده و بعد انقضای

از همین وقت تحلیل قوی و تبدیل آب و هوا است پس عمری که آنرا عمر توان گفت بشرطیکه از اجل فرصت دهند و تندرستی
و فراغ دستی هم نصیب شود همین بیست و پنج سال است و اگر اوقات خواب که برادر مرگ است بر آید
مقدار مذکوره هم بنقصان میگراید و هرگاه خود انسان این حالت دارد پیدا است که آثار او چه قیام
و نقوش او چه ثبات داشته باشد الا نفس سخن زاده الله شرفاً که از آسیب گزلک فنا مصئون است
و از دست برد تاراجگر حوادث مامون و سرّش این است که روح سخن دو نوع قالب دارد لفظی و مادی اگر
هر دو نوع اگر قالبی بهم مهجور و قالب دیگر مثل او بوجود می آید بلکه در زمان واحد قوالب لا تحصی از شرف اندیشه
حلول خود مینماید و این سلسله همیشه برپا است و صانع او تا روز قیامت کاسباب بقا منار علی هذا مخدوم فیض منش
عزیز القدر میرزا مولا محمد سلمه الله تعالی که برادرزادهٔ فقیر است خواهش نمود که تذکره تالیف کرده شود و ذکر
شعرائی که چراغ مدح ارباب کرم افروخته اند و صلات از دولت قدردانی ممدوحان خود اندوخته چون
خاطر مشار الیه عزیز بود التماس او بحسن قبول رسید و تراجم موزونانی که علم صلات ایشان حاصل شده مرقوم
گردید و خامه تقریب جو بر سخن جماعهٔ از آنان که از ارباب صلات نیستند نیز نگاشته و در ضمن آن فواید که بجای
خود چهره وضوح خواهد افروخت منظور داشته نام این نامه خزانهٔ عامره مقرر گردید تاریخ تالیف مطابق سنهٔ ست و
سبعین و مایه و الف چنین بنظم رسید قطعه آزاد رقم نمود تو تذکره * در جیب ورق ریخت نقود سره * گنجور خرد گوهر تاریخ
فشاند * حق داده عجب خزانهٔ عامره * [۱۱۷۶ هجری] توقع از یاران حال و نو واردان استقبال آنکه اگر احیاناً نا ذوقی دست
دهد بدعای خیر یاد نمایند و اگر خطای ملحوظ شود بشفاعت صواب محو سازند إنَّ الحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ
مظنون یاران نشود که منشا تذکرهٔ صلات از دهستی و کرم طلبی است حاشا و کلا بلکه منظور آن است که هر
تذکره نویسی برای امتیاز تالیف خود از غیر نوعی از تخصیص اختیار کرده مثل تخصیص عصری یا مصری
یا رجال یا نساء و تخصیص ارباب صلات از کسی دیده و شنیده نشد لهذا این ترتیب خاص اختیار افتاد
الحمد لله علی احسانه که این دریوزه گر فیض الهی در تمام عمر خود لب بمدح امیری نکشود و نامهٔ خود بستایش
دولتمندی سیاه ننمود و درین باب هم میگویم بیت مهر بر لب کرد آزاد از ثنای اغنیا *
نیست ارباب دول را بار در دیوان ما * هر چند با امرا ارتباط داریم و با رؤسا اختلاط اما سر رشتهٔ استغنا
نگسیخته ایم و آبروی فقر بر در غنا نریخته بلی عندلیب را از مصاحبت گل زری و ماهی را از مجالست
صدف گوهری مطمح نظر نمی باشد و درین معنی زمزمه سنجم بیت حبابم مشت مرا گوهری بخت تهی آمد

نباشد عیب گر خود را چو بابا آشنا کردم ❊ مدار نیت این نادم الخلایق بر آنست که اگر دست کوتاه را
قدرت رسائی نیست باری قدم در طریق اعانت محتاجان بپاید و اگر انگشت ناتوان طاقت گره
کشائی نیست بهر حال قلم ببشارت مستمندان زمان کشاید و از خواص من است که با همت گرم اخلاق کما
کریم من بجا است و با وجود سیل مزاجی تعظیم من دو بالا گوهر غلطانم از ابتذال معدن ملال ناتوانم قدر
من دو افزون امیدوارم که در نشاءهٔ آخری هم بقرب بساط عزت مسرور شوم و در زمرهٔ وَآتَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا
حَسَنَةً وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ محشور و از نقاب احتجاب نماند که صلهٔ دو قسم است اخروی و دنیوی
اول نصیب جمعی که بمداحی خاندان نبوت و اکابر دین ذخایر سعادت اندوخته اند و چشم بر صلهٔ آن عقیدت
الجوایز دولت اخروی دوخته در کتب سیر نبوی آمده که شعرای مدحت طراز قوام سریر رسالت حسب
وشصت تن از رجال و دوازده از نساء بودند و باستثنای إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
سر امتیاز بآسمان می سودند و فقیر آزاد قصائد عربی هفتصد بیت در نعت نبوی بنظم آورده و وسیلهٔ اقوی
برای تحصیل شفاعت پیدا کرده و لهذا ترانهٔ افتخار میسراید بیت چون مدح رسول کام من شد ❊
حسان الهند نام من شد ❊ و ثانی قسمت گروهی که بمداحی دنیاداران پرداخته اند و حاجت خود که لازم
طبیعت بشری است قضا ساخته و صلهٔ شعر گاهی بعطای زر و جان باشد و گاهی بعطای مال هر دو قسم مسنون
است روایت کرده اند که حضرت صلی الله علیه و آله و سلم چون کعب بن زهیر را بتقصیری بدرستی خشت و حکم فرمود که سر
او را در پای بقتل رساند کعب این را شنیده قصیدهٔ بانت سعاد در نعت والا موزون کرده خود را بجناب مستطاب
رسانیده قصیده را شفیع ساخت حضرت رحمة للعالمین قلم عفو بر جریمهٔ او کشیده از سر قتل در گذشت
و هرگاه قصیده را در حضور اقدس خواند از استماع بیت بلیغ إِنَّ الرَّسُولَ لَنُورٌ يُسْتَضَاءُ بِهِ ❊ مهند
من سیوف الله مسلول ❊ باهتزاز در آمد و برد مبارک تبرکاً در وجه صله مرحمت فرمود سید محمد برزنجی
مدنی در بعض رسائل خود آورده که کعب درین بیت سیوف الهند گفته بود حضرت اصلاح فرموده سیوف الله
ساخت مولف گوید ازینجا مستفاد شد که اصلاح شعر مسنون است وجه اصلاح حضرت آنکه لفظ هند بکار نمی‌بند
چه مهند تیغی را گویند که از آهن هند ساخته باشند کما قال الجوهری فی الصحاح و حضرت صلی الله علیه و سلم حسان
بن ثابت رضی الله عنه را شیرین نام جاریه در وجه صلهٔ شعر عنایت کرد بدانکه شعر کلامی است موزون مقفی
قصداً و قید قصد برای آن است که آیات و احادیث موزون از حد شعر بر آید که کلام لسانی و حدیث رسا

رسالت پناهی از شعریت منزه است لکن عدم قصد الهی در آیات موزون محل تامل نیست زیرا که نفی علم الهی از موزونیت آیات گنجایش ندارد پس صدور کلام موزون نخست از متکلم قدیم است تعالی شانه و ازینجاست که گفته اند الشعراء تلامذ الرحمن لکن چون اسماء الله توقیفی ست اطلاق شاعر بر ذات متعالی نتوان کرد و اول کسیکه سخن فارسی را موزون کرد بهرام گور است و از و مصراعی نقل میکنند و در عهد اسلام اول نظم پسر یعقوب بن لیث صفار است که در سنه احدی و خمسین و مائتین استیلا یافت و از و هم مصراعی روایت میکنند و نزد بعضی ابو حفص سغدی که در حدود ثلثمائة بوده و از و بیتی می آرند و برخی برانند که نخست مخترع شعر و بانی بنیاد قصیده خواجه عباس مروی است هرگاه رایت مامون خلیفه عباسی سایه در خطه مرو انداخت اکابر شهر در خور حال تحف گذرانیدند ازانجمله خواجه عباس که از فضلاء آن بلد و دانای زبان عربی و فارسی بود قصیده بزبان فارسی ایجاد نموده از نظر خلیفه گذرانید و هزار دینار صله یافت بلکه وظیفه او مقرر گردید و ابتداء خلافت مامون سنه ثلث و تسعین و مائة بوده است و ازینجا دریافت شد که زمان خواجه عباس مروی بر زمان پسر یعقوب و ابو حفص تقدم دارد و باید دانست که وجود شعر عربی بنسبت بفارسی مقدم است بلکه ابتداء شعر فارسی در وقت انتهاء شعر عربی واقع شده بیانش اینکه تا آخر مائة ثالثه شعر فارسی خال خال روایت کرده اند و در اوائل مائة رابعه استاد رودکی بعرصهٔ ظهور در آمد و معماری طبع طرح بنای اقسام شعر گذاشت و بترتیب دیوان سخن جواهر بحور معنی در سلکی منتظم گردانید و پیش از و اشعار مدون از هیچ قافیه سنجی نشان نمیدهند که لیس وراء عبادان قریة و در زمان رودکی که ابتداء نمو شعر فارسی ست شعر عربی بکمال رسیده بود چه ابو الطیب متنبی کوفی که عمده موزونان عرب است در سنه ثلث و ثلثمائة پیرایهٔ هستی پوشید و در سنه اربع و خمسین و ثلثمائة آب شمشیر فنا چشید ماهران فن میدانند که متنبی سخن را بکجا رسانیده و بچه کرسی نشانیده و در عهد سلطان محمود غازی غزنوی نشو و نمای شعر فارسی قوت گرفت و مثل فردوسی طوسی پهلوان پای تخت سخن بمیدان در آمد و بنظم شاهنامه سنگ زیری برداشت که تا حال قوت بازوی هیچ سخن سنج از عهدهٔ موازنهٔ او بر نیامده و دران وقت قدر دانی شعر و شعرا بجائی رسیده بود که در سنه ثلاثة عشر و اربعمائة سلطان محمود قصد ولایت نندا که از راجایان عمدهٔ هند بود کرد و بمحاصرهٔ قلعهٔ کالنجر پرداخت نندا شعری بزبان هندی در مدح سلطان گفته پیش سلطان فرستاد و مناسب طبعان که حاضر رکاب سلطان بودند مضمون آنرا تحسین نمودند سلطان حکومت پانزده قلعهٔ دیگر نوشته با تحف ایران و توران وجه صله به نندا فرستاد و دست از محاصرهٔ قلعهٔ کالنجر برداشته عنان بجانب غزنی عطف ساخت بر

شعر پوشیده مباد که وجود شعر هندی بسیار متقدم است آنچنانکه از مطالعهٔ صحائف هندیان سمت
ظهور می یابد و چون تکمیل صناعت بتلاحق افکار است از عهد سلطان محمود تا زمان موجود در تهیهٔ شعر پارسی
از کجا تا بکجا رسید و این نهال بلند اقبال از زمین تا فلک الافلاک بالیده اما این که گویند مضمون نمانده
غیر مسلم است زیرا که فیض مبدأ فیاض نامتناهی است گر مضامین تمام شود نقصان این کس سهل است
نقصان مبدأ فیاض لازم می آید که تهی دست شده از فیض رسانی باز ماند تعالی الله عن ذلک علواً کبیرا
سرمایهٔ میخانهٔ ازل خم خم بصرف می پرستان در آمده تا انقراض دور عالم بصرف در آید و هنوز رشحه
کم نشده باشد قُل لَّوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِّكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَن تَنفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا
الحال تذکره های که در وقت تحریر این صحیفه حاضر است بشمار می آید لب اللباب تالیف محمد عوفی نسخهٔ
ناقصی از نصف ترجمهٔ رودکی تا اخیر ترجمهٔ نظامی گنجوی بدست آمده بسیار مستعدانه نوشته و احوال
شعرا از اوائل مائهٔ رابعه تا متناهی زمان خود که اوائل مائهٔ سابعه است حسب القدرة استیعاب نموده
جمیع تذکره نویسان متاخر در تحریر احوال شعرای اقدم القدما عیال اویند رحمة الله علیه تذکرهٔ دولت
شاه تذکرهٔ شامی از سام میرزای صفوی که تا حدود سنهٔ سبع و خمسین و تسعمائه بقلم داده خاتمهٔ خلاصة
الاشعار تذکرهٔ میر تقی کاشی که تاریخ تمام آن سنهٔ ثلث و تسعین و تسعمائه است هفت اقلیم تصنیف میرزا
امین رازی سال تالیف آن از تاریخیکه مصنف نظم کرده سنهٔ اثنین و الف بر می آید منتخب التواریخ تالیف
الشیخ عبد القادر بداونی که واقعات اکبر بادشاه تا اوائل سنهٔ اربع و الف ضبط نموده و خاتمهٔ آن در احوال
شعرا از عهد اکبری است مجمع الفضلا تالیف ملا بقائی که از ابتدای زمان ظهور شعر تا عصر اکبر بادشاه نوشته
تذکرهٔ میرزا طاهر نصیرآبادی که مصنف در دیباچهٔ کتاب بیان شروع تصنیف بهند سنهٔ ثلث و ثمانین
و الف نوشته فقیر را در ایام تحریر سرو آزاد بیاضی بدست افتاد که در آن چند اسم با قدری ترجمه و اشعار از تذکرهٔ
میرزا طاهر مرقوم بود درین ولا تمام تذکره بدست آمد لیکن سنهٔ ادای تالیف آن کم حاصل شد مرآة الخیال
تالیف شیر خان مصنف تاریخی که در خاتمه آورده از آن سنهٔ اثنین و مائه و الف مستخرج میشود کلمات الشعرا
تالیف سرخوش که همین اسم تاریخ شروع کتاب است و اختتام در عشرهٔ ثانی بعد مائه و الف صورت
گرفت چنانچه بعضی تواریخ حساب جمل که در آخر کتاب آورده باز میگوید همیشه بهار تالیف اخلاص شاهجهان آبادی
که همین نام بتکرار تاریخ تالیف آن است و از آن سنهٔ ثلثین و مائه و الف حاصل میشود حیات الشعرا تالیف محمد علیخان

حسین کشمیری که اشعار عهد خلد منزل بهادر شاه تا زمان فردوس آرامگاه محمد شاه نوشته سفینهٔ بیخبر تالیف میر
عظمت الله بیخبر بلگرامی که در حدود سنه احدی و اربعین و مایه والف شکل تحریر پذیرفت ید بیضا تالیف فقیر
در احوال شعرای سلف و خلف است اول این کتاب را در سیوستان ملک سند تالیف کردم و نسخهٔ آن یاری برد و از
و بعد مدتی از بلاد سند بدیار هند آمدم آن نسخه را منسوخ ساخته نسخهٔ دیگر در سنه ثمان و اربعین و مایه والف نوشتم
و این مصراع تاریخ اتمام شد مصرع طلع کالشمس ید بیضا نمود * و بعض ماخذ ید بیضا مثل نفایس المآثر و صبح صادق
و تذکرهٔ ناظم تبریزی و تذکرهٔ ملا قاطعی و غیرها درین وقت حاضر نیست لهذا درین خزانهٔ عامره برخی از مقدمات
از ید بیضا گرفته شد ریاض الشعرا تالیف علی قلیخان واله داغستانی متخلص بواله که در سنه احدی و ستین و مایه والف
تمام کرده و درین رباعی که در ترجمهٔ خود نوشته تاریخ تسمیه بر آورده قطعه این تذکره چون طلب فنای دل شیدا
تاریخش ز دل از خرد سائل شد * گفتار ریاض الشعرا رفت خزان * در روی چو بهار سر زده داخل شد
مجمع النفایس تالیف سراج الدین علیخان آرزو که در سنه اربع و ستین و مایه والف باتمام رسانیده ماخذ
آرزو در احوال سلف بیشتر تذکرهٔ میرزا طاهر نصیرآبادی و عرفات تذکرهٔ تقی اوحدی صفاهانی است که
تا حرف القاف بدست آرزو آمده و در ترجمهٔ صوفی شیرازی باین معنی تصریح نموده و فقیر عرفات را از حرف الف
تا حرف الباء سابق دیده بودم حالا حاضر نیست تذکرهٔ شیخ محمد علی حزین صفاهانی مشتمل بر احوال معاصرین
که در سنه خمس و ستین و مایه والف بتحریر در آمده سرو آزاد تالیف فقیر که در سنه ست و ستین و مایه والف
علم ظهور بر افراخته بی نظیر تالیف میر عبد الوهاب دولت آبادی که در سنه اثنین و سبعین و مایه
والف لباس مشکین تحریر پوشیده و همین اسم تاریخ تالیف آن است مردم دیده تالیف شاه عبد الحکیم
حاکم لاهوری که در سنه خمس و سبعین و مایه والف در اورنگ آباد جمع کرده و شعرایی که ایشان را دیده بقید کتابت
آورده و سوای این تذکره ها مواد بسیاری از دواوین شعرا و کتب فن تاریخ و غیر آن نصب العین است
که سیر کتاب بغرض ناظران میرساند و ایضاً ملتمس میشود که جواهر اشعاری که درین خزانهٔ عامره فراهم آمده
مستعار ازین تالیفات نیست الا قدر قلیل بنابر ضرورت که اشعار مطلوب از خارج دست بهم نداده
و احتمال دارد که اشتراک غیر ضروری هم واقع شده باشد این معنی بنابر کاهل مزاجی است تا کجا کسی بمقابلهٔ
صحائف پردازد و مشترک را از غیر مشترک جدا سازد معذور باید داشت و گاه باشد که شعر خوب از شاعری
داخل انتخاب فقیر نیست سببش اینکه دیگری انتخاب زده یا اینکه در حالت کثرت تصفح از نظر وا مانده یا دیوان

شاعر تمام و کمال بدست نیامده و در سرو آزاد از آغاز کتاب تا انجام التزام است که مطالع بر شعر مطالع مقدم باشد درین کتاب این التزام نیست لکن دیوانیکه با نتخاب در آمد سر رشتهٔ ترتیب ردیف نگاه داشته شد کرا اگر تبتی مطلوب شعری در زود بر آید و قدری اشعار عربی هم از خود و از دیگران درین صحیفه ثبت مینمائیم و لوای حجاز در ضمن نغمات عراق عجم می سرائیم و این هم میدانم که فارسی نویسان سبحت خرابی می کنند و این اشعار را بکثرت تحریفات از پایهٔ ارتفاع می افگنند اکنون وقت آن آمد که خامهٔ خدمتگذاری مبادی تالیف را بانجام رساند و شاهد مطلب اصلی را بر کرسی نشاند و الاعانة من الله و من بعین او

حرف الالف

انوری خاوری استاد فن و یکی از رسل ثلاثهٔ قلمرو سخن است بقول عزیزی که میگوید ع در شعر سه تن پیمبرانند ✣ قولیست که جملگی بر آنند ✣ فردوسی و انوری و سعدی ✣ هر چند که لا نبی بعدی ✣ آغاز حال کمر تحصیل بر بسته سرمایهٔ علوم اندوخت اما وری از رفاه بر روی روزگارش نگشود و خریداری متاع سخن از اسباب دول دید در شیوهٔ شاعری افتاد و قصیده بنظم آورده از نظر سلطان سنجر سلجوقی گذرانید که مطلعش این است

گر دل و دست بحر و کان باشد	دل و دست خدایگان باشد

سلطان سخن شناس تحسین داشت و برای او مشاهره و ادراری معین فرمود و رفته رفته کار انوری حیلے بالا گرفت تا بحدیکه سلطان دو بار بمنزل او را بپیر توقدوم خود برافروخت آخر سری بیلخ کشید و از مردم آن شهر بد سلوکی بسیار معائنه کرد و در انجا روزی بشب و شبی بروز می آورد تا آنکه بر داعی در سنه ثمانین و خمسمائه بسکونت شهرستان عدم پرداخت و در جوار مرزا احمد خضرویه آسایش گرفت و در وقت آرایش این نامه مجموعه بخط نسخ نوشته ولایت ایران مشتمل بر شش دیوان بنظر در آمد باین تفصیل دیوان ابوالفرج رونی دیوان انوری دیوان قاضی شمس الدین طبسی دیوان ظهیر فاریابی دیوان شیخ عبدالعزیز لسانی عرسلے دیوان ناصر خسرو و از انجمله دیوان ابوالفرج و انوری یک قلم است کاتب نام خود در آخر نسخه ابو بکر بن عثمان بن علی نوشته و تاریخ ختم کتاب هر دو دیوان سنه ست و سبعین و ستمائه بقلم آورده و تا امسال عمر این نسخه با لفصد سال کامل شد و باقی هر چهار دیوان نیز رقمزدهٔ همان زمانه است دیوان انوری از آغاز تا انجام مطالعه سر بسر در آمد مرغوب طبائع مردم این زمان اکثر غزل است و شعر قدما بیشتر قصیده و غزل بند را آن هم بمرتبه نا گزیر بر خی ابیات قصیده از انوری بقلم می آید باید دانست که در قصیده چهار موضع هست که می باید بکمال زیبا آراسته شود نخست مطلع که اول چیزی که

که قریب آن آن مصالحه از بان می کنند مطلع ست اگر در غایت حسن نظم نمود طبیعت را بهتر امی آید و سامعه حظی بر داشته مشتاق کلام مستقبل میگردد و اگر حال برعکس است طبیعت رم میکند و سامعه از ظهور زلات توقع نامحظوظ شده ملالتی بهم میرساند گویا تتمّهٔ کلام در نهایت رعنائی باشد انوری این مطلع را در تمهید موسم بهار در افزونی روز و کمی شب بسیار خوب گفته

باز چون خورشید جوان از حوت در آید بحمل
اشهب روز کند ادهم شب را ارجل

اشهب اسپ سپید رنگ ادهم اسپ مشکین ارجل اسپی که پای وی سپید باشد دوم تخلص که برزخ است در میان مدح بانکه تمهید یکه در آغاز قصیده آرند مثل ذکر معشوق یا بهار یا خزان این را تشبیب نامند بر وزن تفعیل و معنی آن ذکر ایام جوانی کردن مشتق از شباب آنرا نسیب نیز گویند بنون و سین مهمله بر وزن نجیب و معنی آن ذکر نساست داخل تغزل عرب بالنساء میباشد اکنون مطلق تمهید قصیده را تشبیب و نسیب گویند خواه ذکر ایام جوانی و نسا باشد خواه غیر آن و تخلص را در فارسی گریز خوانند مشکلترین مواضع قصیده گریز است که دو مطلب را که باهم آشنا نیستند ربط باید داد و وحشت اینها را بالفت مبدل باید ساخت و تخلص مدح قصیده هم است لهذا از قصائد استادان تخلصی که پسند طبع می افتد درین صحیفه می نگارم و تشبیب را میگذارم و گاهی قدری از تشبیب هم میگیرم که بتطفیل تخلص این هم باشد از تخالص انوری است بعد تمهید بهار

چنار پنجه گشاده است وی نی کمر بسته
دو چار و خدمت دستور دین و دنیا را

سیوم حسن الطلب اگر شاعر مقصدی از ممدوح منظور دارد نوعی بخیر بیانی و فسونکاری بعمل آرد که بر طبع ممدوح گرانی نکند بلکه بخیل را کریم سازد چنانچه انوری گوید

ایا سپهر توانی که پیش همت تو
سخای ابر دروغ و نوال بحر دعاست

غبار قدر تو آن اوجها که بر گردون
نوال دست تو آن موجها که در دریاست

سوالکی است درین حال تم بغایت لطف
گمان مبر که چنان کان تحکم نازیباست

رعایت کرمت یار خامی من
که با گناه چنین منکرم امید عطاست

چهارم مقطع که آنرا حسن الخاتمه نامند شعری که کلام را ختم باید کرد که سامعه را استعجاب حظ نموده آرام گیرد و تمنائی که با صناید کلام داشت انتها پذیرد چنانچه انوری گوید تا نو بهار سبز بود آسمان کبود
تا لاله ساید چید و نیلوفر آفتاب ٭ سرسبز باد مملکت از دور آسمان ٭ پژمرده لاله وار حسود در آفتاب

الا انشدت فوادی خیند کاظبیه ❊ فانه حل حیث الضال والسمر ❊ اما فررت جوادی الاثل من اثم
اما دعتاک به الارام والغفر ❊ خریده ما حنت بالحسن وجنتها ❊ الا ومقلتها بالسحر تعتذر بدمطالب

توا با لکافتا لت عن ادارتها ❊ ادبی خطا الکافی وصلها قصروا

ازرقی هروی لسانیاو فرکه از چشمهٔ سار سخن بدست آورده لهذا ازرقی تخلص میکند و باین گل آبی رنگ لالهٔ احمر میکشند جامع فضیلت و حکمت و شاعری بود و در سلک ثناگستران طغانشاه سلجوقی والی خراسان انتظام داشت روزی طغان شاه یا احمد بدیهی نرد میباخت و در آخر بازی سلطان سه مهره در ششگاه داشت و احمد دو مهره در یک گاه و کعبتین در دست سلطان بود و کعبتین را اندا ختنا ششش زند سه حال آمد سخت بید ماغ شد بجدی که هر لحظه دست بقبضهٔ شمشیر می برد و حاضران یارای سخن نداشتند ازرقی این رباعی بدیهه گفته بعرض رسانید رباعی گر شاه سه شش خواست سه یک نقش فتاد ❊ تو ظن نبری که کعبتین داد نداد ❊ شش چون نگریست حشمت حضرت شاه ❊ از هیبت شاه روی بر خاک نهاد ❊ سلطان را از استماع این حسن تعلیل غضب بانبساط تبدیل یافت فرمود تا پانصد دینار آوردند و دهان او را مملو از در ساختند بتقریب کعبتین بیتی از ابو طالب کلیم همدانی بیاد آمد که ناخن بدل می زندے از کعبتین بخش در نرد لی گرو چیست ❊ چون مطلبے نداری بر کرد کوشاه ❊ برخے از کلام ازرقی نیل رخسار ورق نموده مے شود۔

همایون جشن و عید و ماه آذر	مبارک باد بر شاه مظفر
اگر خورشید بودی دست داد دش	شدی جرم زمین یاقوت احمر
اگر باید زمین باران جودش	بجای سبزه روید از زمین زر
بدر بند سختیهان آنچه او کرد	علی کرد از دل باز و بخیبر
ملایک بر هوا آواز دادند	دران وقت از شگفت الله اکبر
ز بانگ کوس غران چشم کودک	شدے احول میان ناف مادر
ز بیم جان خود می گشت پنهان	چو در راج از پس حشمها غضنفر
الا ای نامور شاهی که هستے	بشاهان جهان از حق مخیر

زخفتان معصفر بند بکشا   ز ساغر بادهٔ بستان معصفر

بجای جوشن اکنون پوش قاقم   بجای نیزه برکف گیر ساغر

الا تا هر درختی نیست طوبی   الا تا هر غدیری نیست کوثر

چو کوثر عیش تو بادا شیرین   چو طوبی باد شاخ بختت صاحب بر

وله

زرین شود زمانه گر از بهر پوستین   کمتر ز ساعتی بهوا بر شود بخار

گر بشنود پلنگ جهیل که نگ او   هر سال پوست از تن خود افکند چو مار

خونیکه از عدو بچکاند سنان تو   بر خاک کی سطرهای مذمت کند نگار

از خیبر سپهر یکی مست فرو بست   بر گوشهٔ بساط تو خورشید چند بار

از فیض خدمت تو کنون بر شعاع او   لعل بدیع روید و یاقوت آبدار

سیمرغ بهر ز پوست منقار بر کشد   تا آنکه در خدنگ تو آید پرش بکار

گوش مخالف تو صهیل بلا بشنود   از جنبش سنان تو آواز گیرودار

شاخ گیاه سبز شود نیمهای زر   گر نعل مرکب تو فشاند بر و غبار

وله

چه خوبتر ز پی هم رسید عید و بهار   منو ز چهرهٔ خوشتر ز یار و ار بیزار

یکی ز رسم عجم جشن خسرو افریدون   یکی ز دین عرب عید احمد مختار

جهان بنان یکی چادر حریر پوشید   چه خوش نو عید ز نوروز بود و دارد تار

ز روز پیری گلزار چون زلیخا بود   دعای یوسف شد آب باز در گلزار

دریده پیرهن سبز بر تن گل زرد   چنانکه طوطی در زعفران زند منقار

تصوفست همانا طبیعت گلرخ   که در سماع دریده است جامه صوفی وار

گمان برند که از دست بازوی خسرو   سنان لعل زخفتان سبز کرده گذار

ابو الفوارس خسرو علا الشان سلطان   که شاهی از اثر جاه او برد مقدار

هزار بار بهر لحظه در وغا خواهد   ز شیر رایت او شیر آسمان زنهار

بر آن تنی که شراب خلاف تو نوشید   ز آب تیغ تو سازد سرش علاج خمار

مخالفان تو هر چند آدمی شمرند   نه آدمی خرد و نه آدمی کردار

[illegible]

اوستاد می نیمه را گرد همچون آینه | اوستادی نیمه را گرد نقش ماتوی
تا هر آن نقشی که حاصل باشد اندر نیمه | بینی اندر نیمهٔ دیگر در و نقش چون روی
ای برادر خویشتن را خانه دان آنچنین | هم بسقف نیک عالی هم به بنیاد قوی
گر تو باری نیمه پر نقش نتوانی شدن | جهد میکن تا مگر آن نیمهٔ دیگر شوی

ابو سعد بن مسعود بن سعد بن سلمان لاهوری یمین سخن بوراثت ملک کلین اوست قلم و بیان از قبض ید چو زیرنگین او صاحب هفت اقلیم گوید در مجلس سلطان بهرام شاه این رباعی اورا امتحان کردند او بدیهه گفت سلطان فرمود تا دهانش را پر زر کردند رباعی

همواره برخ نگاه ما تواست گل | زین روی رخ نگار نیکوست گل
ما را رخ دوست باید ای دیده نه گل | زیرا گل چشم ما رخ اوست نه گل

مؤلف گوید تو بتقیض کهنه بضم نون هم آمده چنانچه در برهان قاطع است و لهذا با نیکو واو قافیه ساخته و لفظ گل در مصرع چهارم خوب واقع نشده و یعنی لقب العین است اما مسعود سعد سلمان از کبار شعرا است ادیب صابر و حکیم سنائی و جمال الدین عبد الرزاق در اشعار خود او را ستوده اند نام او با اضافه نام پدر و جد شهرت یافته و در اشعار خود اکثر همین نام را بنام می آرد سعد از همدان بلاهور افتاد و در سلک ملازمان آل ناصر انتظام یافته بحکومت اکثر نواحی هند می پرداخت مسعود در هند متولد شد و در حجر عاطفت پدر تربیت یافت بعد اکتساب کمالات رو بدرگاه آل ناصر آورد و بنابر قابلیت جوهر کارش بالا گرفت و بحکومت محالات نواحی هند روزگار قرین کامرانی میگذرانید محسود و محسود همه بود و با فضلا و فصحا نظر قدردانی داشت و بیک رباعی و قطعه صلات گرانمند میرسانید و اکثر با سیف الدین محمود بن سلطان ابراهیم محشور بود در سنه اثنین و سبعین و اربعمائه صاحب غرضی بسلطان رسانید که شاهزاده سیف الدین محمود میخواهد که نزد سلطان ملکشاه سلجوقی بعراق رود و غبار فساد بر انگیزد سلطان او را مقید ساخت و مصاحبان و بعضی را بقتل رسانید و بعضی را بقلاع متفرقه حبس کرد و از آن جمله مسعود سعد سلمان را در قلعه نامی بسبب نالهٔ و ناله و زاری فرستاد و قریب ده سال در آن تنگنای ملال محبوس ماند درین باب گوید

[illegible] ای نی ندیده اخترهٔ دلی گشاده از تو تا ناتی تو ولیکن نسبه یار از تو [illegible] ناله عراجونای نگشا داز تو [illegible] ای نی ورا
چونای فریاد از تو [illegible] در حالت حبس قرآن را یاد گرفت چنانچه ازین گریز اد که در یکی از قصائد حبسیه

حلیه گفته مشهور میشود **بیت** نه تن من ز بند رنجور است + نه دل من ز بد هراسان است
تکیه بر حسن عهد بوالفتح است + شادیم از حفظ نظم قرآن است + در حبس تضییع بسیار کشید
و چندین قصیده و رباعی گفته بوسائل بعرض سلطان رسانید کارگر نیفتاد و برخی اشعار حبسیه ذیل ترجمه
می آید تا آنکه بشفاعت ثقة الملک خسکانی از آن شکنجه نجات یافت نظامی عروضی گوید تا سنه پانصد
و پانزده در حیات بوده و او مثل من ثانی سه زبان است و سه دیوان دارد عربی و فارسی و هندی من
اگرچه دو دیوان دارم عربی و فارسی لکن شعر هندی را خوب میفهمم و از چاشنی آن حظ مستوفی دارم
و علی قلیخان واله داغستانی مولف ریاض الشعرا مینویسد باعتقاد راقم حروف نیز دیوان هندی عرض و همین
نام است چه لغت هندی را ممکن نیست که غیر از متولدان یار تواند عالم شد زیرا که دریائی است بی پایان
و احصار آن امری است در نهایت صعوبت و بر فرض محال که آن لغت را کسی آموخت ممتنع است که غیر
متولدین آنجا که از طفولیت بان شان عادت کرده باشد دیگری چنانچه باید تکلم تواند کرد و در زمرهٔ آشنایان
تواند آورد چه دانستن لغت امری است جدا و تکلم بآن کردن امری است جدا انتهی کلامه مولف گوید
واله در ترجمهٔ خواجه سعد پدر مسعود مینویسد که وی از فضلا و شعرا و والا مقدار بود و از همدان که مولد و موطن
اوست بلاهور افتاده بوده است انتهی کلامه آمدن سعد در لاهور و شعر هندی گفتن مسعود خصوص صاحب
دیوان بودن او بزبان هندی قرینهٔ قوی است که تولد او در هند واقع شده بخصوص صورت استبعادی که دلی
کرده هم از قول خودش مرتفع گردید و مسعود در یکی از قصائد خود که در مدح سلطان ابراهیم گفته با و خطاب کرده میگوید

ای زمین را بحق شده خسرو	ای زمان را قبول کرده ضمان
شصت سال است تا که خدمت کرد	پدر بنده سعد بن سلمان
گه باطراف بوده از عمال	گه بدرگاه بوده از اعیان
دختری هست کور دارم و پسری	یاد و خواهر بهبوم هندوستان
دختر از اشک دیده نابینا	پسر از درد بیکران سرگردان
سی چهل تن ز خویش واز پیوند	بسته در راحت تو جان و روان

طول مکث سعد بلکه گذرانیدن تمام عمر در حکومت او در هندوستان و وجود خواهر مسعود که دختران
سعد باشند و دیگر جمعی کثیر خویش و پیوند درین ملک دلیل واضح است که سعد درینجا متاهل شده

دا د لاد میسر ساند و مسعود در یکی از قصاید که در مدح طاهر ثقة الملک نظم کرده میگوید بیت

اگر دل الطبع لستم شعر است صناعتم | در احمقی کرده‌ام اصل از همدانست

از اینجا هم مستفاد میشود که اصل او از همدان است نه خوش قول محمد عوفی که مولد مسعود همدان بوده ضعف او تماهر است رشید وطواط در حدائق السحر گوید بیشتر اشعار مسعود کلام جامع است خاصه آنچه در حبس گفته و هیچ شاعر از شعرای عجم درین شیوه بگرد او نرسد نه در حسن معانی نه در لطف الفاظ آهنی دیوان عربی مسعود درین زمان حکم اعتقاد کیمیا دارد دیگر رشید وطواط قدری اشعار عربی او را در حدائق السحر نقل میکند از آن جمله است این قطعه قطعه

ولیل کان الشمس ضلت ممرها * ولیس لها نحو المشارق مرجع * نظرت الیه والظلام کانه * علی العین غربان من الجو وقع * فقلت لقلبی طال لیلی ولیس لی * من الهم منجاة وفی الصبر مفزع * اری ذنب السرحان فی الجو طالعا * فهل ممکن ان الغزالة تطلع

ذنب بفتحتین دم سرحان بالکسر گرگ ذنب السرحان صبح کاذب را گویند و در فارسی نیز صبح کاذب را دم گرگ خوانند شیخ نظامی گوید ع چو صبح از دم گرگ برزد زبان * بخفتن در آمد سگ و پاسبان * غزاله بمعنی آهو و آفتاب در بیت اخیر ایهام لطیف واقع شده و این اشعار برای معلوم کردن علو مرتبه مسعود در انشای شعر عربی کفایه است دیوان فارسی او قریب پانزده هزار بیت محتوی بر اقسام نظم حاضر است و بتقریب این تالیف بمطالعه در آمد شتی لآلی از دریا بار سے ارمغان ارباب بصیرت نموده میشود ع

هر ساعتی ز عشق تو حالم دگر شود | در آب دیده دامن من چون شمر شود
زرین کمر نگار مشکین دو زلف تو | گاهی بآن میانک سیمین کمر شود
یک روز عاشق تو ز بیداد غمزه‌ات | سوی مظالم ملک دادگر شود
مسعود خسروی که سعادت به پیش او | هر جا بسی که قصد کند راهبر شود
هر خاطری که از تو شود کج کمان نهاد | از کین تو نشانهٔ تیر خطر شود
بر فرق بدسگال تو گردد عبیر خاک | در کام نیکخواه تو حنظل شکر شود
از بهر آنکه نصرت زاید برای تو | هر روز بخت مادر و دولت پدر شود
در پیش چشم دولت تو تیغهای تو | آیینهای نصرت و فتح و ظفر شود
چون خنجر زدوده شود کار دین ملک | چون خنجر تو در کف تو کارگر شود

وله

ایا نسیم سحر فتحنامه را بردار / ببر ولایت از این فتحنامه بالبیار
ز فخر نشین خبر بر سر شهان بزرگ / ز غز میسر خبر زرین ملوک کبار
ببوستان جهت از برای بدن تو / ز لبش شگوفه سراپای بین گشت اشجار
ببین که تا رسد بر تو تابش خورشید / کشید چرخ معلق ز گونه گونه بحار
ز مهر آنکه مگر بر زمین مقام کنی / زمین بهر کشید از سرخ گل شعار دثار
پیام خواهم دادن ترا بهفت اقلیم / ایا بشیر همایون پیام من بگذار
تو خود مشاهد حالی و بوده حاضر / بکارزار شهنشه پیام من بچه کار
بگاه خوش ملک عصر سیف دولت و دین / خدایگان جهان خسرو کبار و صغار
ز بهر نصرت اسلام آن مدار الملک / بیوم هند درآورد لشکر جرار
چو چرخ کینه کش و چون زمانه یا تو تاب / چو بحر طوفان فعل و چو ابر صاعقه بار
خرام کرد میان دیار هندوستان / گذشت رایت عالی ز گنبد دوار
سپهر نیک سگال و زمانه فرمانبر / خدای راهنما و ملائکه انصار
یا دو ملوک ز اطراف روی آورد / چنانکه آید از آفاق سوی بحر انهار
حصار اکره پیدا شد از میانه گرد / بلند کوه با آن ناز میکند کهسار
سپه چو دائره پیچید گرد حصن حصین / نمود حصن از و همچو نقطه پرگار
ز هر چهار طرف سنگ منجنیق روان / برو چنانکه سوی چرخ دعوت ابرار
پیاده سر زده با خود و جوشن و خنجر / همیدوید بکردار مار بر دیوار
بسنگ و تیر و با آتش از و نگشت جدا / بدوختندش گویا به آهنین مسمار
بهر آتشی که بینداختند از کس نگر / چنان نمودی گز چرخ کوکب سیار
بهر آن سواری کاندر میان آتش رفت / اگرچه بودی آتش بگرد او انبار
برون نشد چو براهیم از دل آتش / بگرد وش آتش شوریده شدی گلنار
بزیر او همه شاخ بنفشه گشت انگشت / بگرد او همه برگ شگوفه گشت شرار
بسان رعد با غرید کوس محمودی / برآمد از پس دیوار حصن مارامار

درین بند با بنده آن میکند — که هرگز نکردند با کافرے
تو خورشید راے از دور من — بامید مانده چو نیلوفرے
اگرچه مرا جرم باشد ولے — بگیتی چو تو نیست حق پرورے
نه چون بنده یک شاه را مادحی — نه چون سامری در جهان زرگرے

وله

بنی مسعود سعد سلمان را — بهیده چنین کرد مکارے
او نکرده است آنقدر جرمی — که بروے بلیے بمقدارے
جز و احوال او بعقل بسنج — که به از عقل نیست معیارے
کیست او در جهان ز منظوران — نه عمیدی است او نه سالارے
نه بملک تو دارد آسیبے — نه ز ملک تو داند اسرارے
نیک اندیشه است و بد روزی — نیست بختے بلند اشعارے
تا نفس میزند بهر نفسے — دارد از روزگار آزارے
زینهارش ده ای پناه ملوک — که همیخواهد از تو زنهارے

از مخالص اوست بعد تعریف قلم

بست زنار و شد نگار پرست — صاحب از بهر آن زدش گردن

ایضاً بعد تعریف قلم گوید

در کف خواجه از پی سیر و جا — گرش سخن در و چهره نذر باشد

بعد تمهید بهار

ز خندان لاله شد گیتی چو خلق خسرو شیرین — ز گریان ابر شد عالم چو طبع داور بینا
دهان گل اگر دهاست صبح پر لولو — ثمرده که ازو باز یافته است سحاب
چو غرده گفت که امروز شاه خواهد خورد — بشادمانے در آتش میان باغ شراب

بعد تمهید خزان

زبرف برگ پر از سیم و زر گلستان شد — چو خانه دول شهریار نصرت یاب

بعد تغزل

هزار گونه طرب از فراق اوست مرا | هزار شکر کنم بالک صد هزار هزار
که از فراق دلارام شد مرا حاصل | وصال درگه محمود شاه گیتی دار

وله

دلا چه داری اندوه شاد کام بزی | بتاب عشق چه گذاری بناز و لهو گذار
اگر سپهر نگردد بحال خود تو مگرد | اگر زمانه نسازد تو با زمانه بساز
کسی چه دارد غم کش بود خداوندی | بسان خسرو محمود شاه بنده نواز

وله

از وصال تو کشاید بر رخم درهای کام | وز صفات تو ببندد بر دلم راه فکر
آن مرا شادان کند چون خدمت شاه جهان | وین مرا حیران کند چون مدح شاه نامور

مخفی نماند که در قافیه بیت اول فکر بکسر فا و فتح کاف جمع فکرت است ؛

ساقیا چون گشت پیدا نور صبح از کوهسار | بر صبوحی خیز و بنشین جام مخموری بیار
آسمان گشت از شعاع آفتاب آراسته | همچو شخص من ز خلعتهای شاه شهریار

وله

این آتش مبارز و این باد کامگار | این آب تیز قوت و این خاک پایدار
ضد اند و ممکن نیست که با یکدگر بطبع | از عدل شاه ساخته گردند هر چهار

و مسعود مثنوی دارد در بنگال سلاست و عذوبت آغاز بتعریف بنگال میکند و بعد از ان بمطالب دیگر میگراید این ابیات از انست

بنگال ای بهار هندوستان | ای نجات از بلای تابستان
داری از تیر مه نشانیها | باز رستیم از ان حرارتها
هر سو از ابر لشکری داری | با مارت مگر سکر داری
باد سلی تو میغها دارد | میغهای تو تیغها دارد
طبع و حال هوا دگر کردی | دشتها را همه شمر کردی
سبزه را طراوتی دادی | عمر ما را حلاوتی دادی
زاغ را گل زمردی کردی | باغ را شاخ لسدی کردی
تو بدین حمله که افگندی | بیخ خشکی و خاک برکندی
تیر بگذشت ناگهان بر ما | منهزم گشت لشکر سرما
تن ما زیر جامهای تنگ | گشت تازه ز بادهای خنک

حبذا ابر ہاے پرنم تو ... حبذا سیر ہاے خرم تو
بسکه خرم شده است لو یا دور ... باشد آنکس که می خورد معذور
منظر شاه جهاندار ماند ... که برا و ابر لولو افشاند
شاه بر تخت جام باده بدست ... روزگار از نشاط او شده مست
عضد الدوله آنکه دولت حق ... دست او کرد بر جهان مطلق
تاج ملت که ملت تازی ... کند از بازوش سرافرازی
خلق را قصه ایست آثارش ... هند را گرمی است بازارش
آن خداوند کو نیست مگر ... لحظه جز به بندگی پدر
بادشاهی جهان ملک مسعود ... که لقبش ز چرخ هست سعود

شیخ آذری اسفراینی تولد او در آذر ماه رو نمود لهذا آذری تخلص میکند اما آثار سعادت از وجود او نمایان است و ریاض درویشی و فضیلت و شاعری از فیوض او زبان آنجناب حال در سرکار شاهرخ سلطان پایه بلند یافت و بمنصب ملک الشعرای ممتاز گردید آخر الامر قدم در کوچه تجرید گذاشت و بسفر حجاز فیض طراز رفته دو بار مناسک حج بجا آورد در وقت مراجعت بگلگشت هندستان شتافت و از دهلی متوجه دکن گردید و بخدمت سلطان احمد شاه بهمنی والی دکن رسیده قصائد غرا در مدح او پرداخته جواهر فراوان برگرفت محمد قاسم فرشته در تاریخ خود مینویسد که شیخ حسب الحکم سلطان در گفتن بهمن نامه شروع کرد چون بداستان آن شهریار رسید کتاب را بنظر سلطان در آورده طلب رخصت ولایت نمود سلطان گفت مرا از فوت سید محمد گیسو دراز کلفت عظیم رو نموده ملاقات تو واقع مواد غم و الم است نمی پسندم که بفراق تو نیز گرفتار شوم شیخ چون این قسم التفات از پادشاه دید بودن هندستان بر خود قرار داده فرزندان را از ولایت طلب نمود اتفاقا در آن ایام قصر دار الامارت بندر باتمام رسید شیخ این بیت گفت

بیت، حبذا قصر شیدکه زفرط عظمت ... آسمان پایهٔ از سدهٔ این درگاه است
آسمان هم نتوان گفت که ترک ادب است ... قصر سلطان جهان احمد بهمن شاه است

مولانا شرف الدین مازندرانی که از مریدان شاه نعمت الله ولی بود و بخوشنویسی مشهور زمان آمده بخط

جلی نوشت واستادان ملکی که در تقلید سحر آفرین اند آنرا در سنگ بزرگ کنده بالای دروازه نشاندند روزی چشم سلطان بران افتاد از شاهزادهٔ علاء الدین پرسید این شعر از کیست گفت از شیخ آذری سلطان را خوش آمد شاهزاده فرصت یافته بعرض رسانید که شیخ بمقتضای حب الوطن ارادهٔ ولایت دارد و میگوید اگر حضرت رخصت نمایند من تتمیه ثواب حج اکبر خود را پیشکش میکنم سلطان ازین معنی بیش از پیش شگفته گردید در ساعت باحضار شیخ فرمان داد و بخزانچی حکم کرد که چهل هزار تنگه سفید که هر تنگه یک توله نقره باشد جهت شیخ حاضر سازد چون چشم شیخ بران زر افتاد گفت لا یحمل عطایا کم الا مطایا کم سلطان خندید و گفت بیست هزار تنگهٔ دیگر جهت خرج راه و وجه کرایه حمل آن حاضر گردانند چون وقت کار رسیده بود در همان مجلس خلعت خاصه و پنج غلام حبشی و پنج غلام هندی عنایت کرده رخصت معاودت ولایت ارزانی داشت شیخ دو بیت مشهور غضایری رازی بر زبان راند و بنابر آنکه در حین وداع با سلطان عهد کرده بود که بادام الحیوة در تتمه بهمن نامه خود را معاف ندارد هر آئینه در خراسان تا در قید زندگی بود برای اوقات شریف را بگفتن تتمه بهمن نامه صرف مینمود و هر چند سال آنچه گفته میشد بدار الخلافه دکن میفرستاد بهمن نامه تا استادان همایون پادشاه از شیخ آذری است بعده ملا نظیری و ملا سامعی و دیگر شعرا تا انقراض دولت بهمنیه حالات سلاطین لاحق را در سلک نظم کشیده الحاق بهمن نامه شیخ آذری گردانیدند بلکه یکی از بی انصافان ابیات خطبه را تغیر داده تمام آن کتاب را بنام خود ساخته لکن از اختلاف رتبه شعر متوان دانست که تمام آن کتاب از یک شاعر نیست شیخ بعد معاودت از دکن باسفراین مدت سی سال فارغ البال گذرانید و هم در انجا سنه ست و ستین و ثمانمائه برحمت حق پیوست آذری ترکیب هندی دارد در مرثیهٔ امام حسین رضی الله عنه این بیت از آن است **بیت**

سوراخ میشود دل ما چون گل حسین
هر جا که ذکر واقعهٔ کربلا رود

از بزرگی منقول است که فرمود حضرت رسول صلی الله علیه وسلم را در خواب دیدم که با اصحاب میروند خواستم تا از شخصی سبب توجه استفسار نمایم حضرت صلی الله علیه وسلم خود متوجه شده فرمودند بزیارت آذری میروم برای صلهٔ بیتی که در مرثیهٔ فرزندم گفته بیت همان است که گذشته دیوان او محتوی بر قصائد و غزلیات و مقطعات و غیرها حاضر است این اشعار از کلام او اختیار افتاد

گر لشکر بدرقهٔ لطف تو همراه ما
چرخ بر دوش کشد غاشیه شاهی ما

مثنوی مسمی بمرآت از شیخ آذری بنظر رسید این نسخه مشتمل است بر چهار کتاب و هر یک را نام علیحده است اوّل طامته الکبرٰی دوم عجائب الدنیا سوم عجائب الاعلیٰ چهارم سعی الصفا و خلاصه مجموع تصوف و حکم و مواعظ است درین کتاب گوید

خوانده باشے که زهرهٔ تقلید	بصناعت کنند می دارید
از صدف در توان تراشیدن	کی بود چون گهر گو دیدن
ماه نخشب مشابهٔ ماه است	لیک از و تا بماه بس راه است
تیغ چوبین اگرچه تیغ نما است	حرب پیدا کند دروغ از راست
همچو الف است الف لشکل و شمار	الف آید یکے و الف هزار
نی خالی لبشکل نیشکر است	داند اما مذاق کان و گر است
کی بیاقوت میشود هم سنگ	آبگینه اگر بود خوش رنگ
گوهر کان زبحر پیدا است	از فشار سلسه پیدا است

امیدی رازی همیشه امید تائید از روح القدس داشت لهذا امیدے تخلص میکرد جواهرے که چشم بصیرت را جلاد هد از خزانهٔ طبیعت برمی آورد کتب درسی از حاشیه محقق علامه دوانی برگرفت بلطفیل ترتیب امیر نجم ثانی وزیر شاه آسمعیل ماضی صفوی اعتبار و اقتدار بهم رسانید و هر قصیده که در مدح او می گفت سی تومان تبریزی صلهٔ آن مقرر بود شاه قوام الدین نوربخشی رازی بنابر نزاع عقارے شبی جمعی او باش را بر سرش فرستاد تا تیغ بیداد را بخون او رنگین ساختند مورخی این مصراع تاریخ یافت آه از خون ناحق میرا ه۔ این قطعه از قصیدهٔ او است

مرا ز نان جو خویش چهره کاه به	که از شراب حریفان شعله گلنارے
اگر کنے ز برائے جهود گناہے	دگر کنے ز برائے مجوس گلکارے
درین دو فعل شنیع آنقدر شناعت نیست	درین دو کار کریه آن مشابه دشوارے
که در سلام فرومایگان صدر نشین	بروے سینه گهی دست و سر فرود آری

از مخالصل دست بعد تغزل

زلف داد دستش با آن همه تطاول	نه تخمیر عدل لبته در عهد صدر کامل

ایضاً گریز بمدح امیر نجم ثانی

زخم زعفرانی سرشک ارغوانی	دلم پاره پاره بشکل صنوبر
چو نخل خزان دیم گر چهره زردم	ورم دیم چون ابر نیسان بود تر
ازاتم چه غم زانکه تابنده نجمے	ببک پرتو م دیم ساز و منور

ادهم کاشی زنجیر وحشیان خیال است و دام آهوان مقال اصلش از کاشان است بیشتر در بغداد و تبریز می‌بود سالها سیاحت کرده و بسیارے از شعرا و فضلا دریافته آخر در تبریز پایے اقامت افشرد و در سنه ۹۶۹ تسع وستین وتسعمایة طعمهٔ شمشیر فنا گردید و در آنجا مدفون است شبی تبیان تبریز را تاراج نمودند رباعی گفته بمیرزا اشرف جهان گذرانید دوازده هزار دینار صله از پیشگاه همت میرزا اندوخت رباعی این است

دوشینه سحر نسیم تبریزے من	آمد بسر راه بتجو بزیزے من
عریان زلباس عاریت ساخت مرا	این بود نتیجهٔ سحرخیزے من
تبسم لب او شهد راحت است مرا	ملاحتش نمکی بر جراحت است مرا
خیال اوست که گاهی زهوش میبرم	وگرنه کے خبر از خواب راحت است مرا
کس را نه بینم روز غم جز سایه در پهلوی خود	آن هم چو بینم سوے او گردد از من روے خود
کشید جام چو نرگس فگند سر در پیش	بعاشقان سبک روح سرگران گردید

اما میرزا اشرف جهان خلف قاضی جهان سیفی قزوینی است که قریب پانزده سال رتق و فتق مهمات سرکار شاه طهماسپ صفوی بود و باجرای نهر کربلای معلی اثرے عظیم از آثار خیر گذاشت میرزا اشرف جهان جامع فنون کمال بود و در سنه ۹۶۲ اثنین وستین وتسعمایة درگذشت مخفی نماند که هنگام آرائی سخن طرازے شیخ سعدی شیرازی که مروج طرز غزل است خال خال وقوع گوئی هم دارد مثل این بیت ؎ دل و جانم بتو مشغول و نظر در چپ و راست ✤ تا نگویند رقیبان که تو منظور منی اما ناسخ نقوش مانوے امیر خسرو دهلوے که معاصر شیخ سعدی است بانی وقوع گوئی گردید واساس آن را بلند ساخت میفرماید ؎ خوش آن زمان که بروش نظر نهفته کنم ✤ چو سوی من نگرد دیگرے نگر دانم ✤ وله ؎ غلام آن لقبم کامدم چو جانب او ✤ وله ؎ بچشم گفت که از دور کشید بیرون نشست

چو رفتم بر درش بسیار دربان گفت این مسکین ولی گرفتار است شاید کاین طرف بسیار می آید

چون نوبت سخن سنجی بمیرزا اشرف جهان رسید طبع او مائل وقوع گوئی بسیار افتاد و این طرز را بحد کثرت رسانید دیوان مختصری از میرزا اشرف جهان حاضر است این چند بیت از آنجا بر چیده ثبت افتاد

هست چندمنت بجان از غیبت بدگو مرا ... چون باین تقریب می آرد بیاد او مرا

تو ای بلبل که از دیدار گل شادی غنیمت دان ... ببین چون میکند از هم جدا ایام یاران را

امشب این خوابی که دیدم از تو با غیر گشته ام ... بر سر کویت اگر بینید کسی فردا مرا

نیست پای رفتنم از بزم وصل او مگر ... شمع سان از بزم بیرون کشته زین محفل مرا

از تو تا من تاب جدایی دگر مرا ... بجز خدا مرو بسفر یا ببر مرا

با هر که بینمش چو بپرسم که کیست او ... گوید که این ز عهد قدیم آشنای ماست

گر خواند گنهگار مرا عذر نخواهم ... چون شرط ادب نیست که گویم گنه از کیست

پس از عمری که احوال من بیمار میپرسد ... نمی پرسد ز من این نیز از اغیار میپرسد

ندارد ای رقیب آن سست پیمان با تو هم لطفی ... گهی حال تو بر رغم دل افگار میپرسد

حبیب ما نکند تهمت رقیب قبول ... خصومت من و او کاش بر ملا افتد

خوش آن زمان که شرف دل بعهد بد دروی ... کسی دوان خبر آرد که یار می آید

شب که میگفتم بمحرم حال خود در صحبتش ... چشم بر هم داشت آن بدخو دلی بیدار بود

آنکه بعد عمری گوشه بگفتگویم ... ای همدمان خدا را یکدم سخن مگوئید

امید وصل هست که روز وداع یار ... خندید بر رخ من و آنگه روانه شد

اگر یک حرف با اغیار و با من صد سخن گوید ... نیارم تاب آن یکحرف میخواهم بمن گوید

خوش آن مجلس که از بهر فریب حاضران عاشق ... نه بیند سوی یار آهسته با او صد سخن گوید

ز شوق میرم و سوی تو ننگرم در بزم ... برای آنکه نفتد غیر در گمان دگر

شبی برسم گدائی بکوی یار شدم ... مرا شناخت ز آواز و شرمسار شدم

نهان از دور حسنش داشتم تماشای ... نظر بجانب من کرد و شرمسار شدم

چنان مستغرق حسنم که گر گویم سخن با کس ... در اثنای سخن سازد خیال یار خاموشم

دیوانه وش روم ز پیشش خلق را برم — ولہ — وز راه دیگر آیم و تنها بپیشش نگرم

نشاند با نکو رویان ببزم خویشتن یارم — ولہ — که گر بینم بسوی دیگری سازد گنهگارم

چو من پیغام خود با قاصد دلدار میگویم — زبیم آنکه از یادش رود صد بار میگویم

خوشش آن ساعت که پنهانی بر دلی یار میدیدم — چو میگرداو نظر سویم سوی اغیار میدیدم

این مضمون از امیر خسرو است که در همین ترجمه گذشت

بهر مجلس که جا سازم حدیث نیکوان گویم — که حرف آن مه نامهربان را درمیان پرسم

چنان گوید جواب من که از آن گردد رقیب آگه — بمجلس گر من بیدل ازو حرف نهان پرسم

ز بیهوشی نفهمم هرچه گوید آن پری با من — چو از بزمش روم مضمون آن از دیگران پرسم

روم آهسته چون آیم برون از بزمش آزرده — ولہ — باین امید کز پستی کند آن شوخ آوازم

چو نتوانم که گویم پیش او عیب رقیبان را — ولہ — نویسم روز طومارے و شب در کوئیش اندازم

بچشم دوستان گر ساخت خوارم نیست غم اما — کشد آنهم که میخواند زبون خصم هم باشم

خوشش آن ساعت که بشنید حال من آن غمخواران — ولہ — نیازم طاقت و خود نیز حرفی در میان گویم

یار برخاست چو رفتم من بیدل آنشست — ولہ — غرض آن بود که از بزم کند بیرونم

کجا شد آنکه از مجلس پی دلداری عاشق — بهانه ساخته هر لحظه تنها آمدی بیرون

می خوردن پنهان تو شد فاش جانان اندر رقیب — من با تو گفتم آنچه بود اما مرا رسوا مکن

خوشا آن شب که ما را با رقیبان گفتگو شد — تو هم در بزم بنشستی و با ما آمدی بیرون

مردم ازین که بردگمان جفا رقیب — ولہ — گرچه برائے مصلحتے بود جنگ تو

ای همنشین رقیب من زار بوده — من غافل و تو نیز گرفتار بوده

گر داده اند یار بپیش ترا مناز — ولہ — چون آگهم که بر دل او بار بوده

لطفت نمیشود بسبب اعتبار من — از بسکه پیش خلق مرا خوار کرده

صد جور میکنی و تحمل ای رقیب ولہ چون آگهم که از همه غرور میکنی — ای خوش آن بے سر که چون اغیار غارت کنی ولہ گوشه چشمی نهان بسوی بیدل کنی

چون من بمیان آمدی از بهر مصلحت ولہ میگزیدی ای ذوق تنیدن ای — گرد بیدل سر زد بای بهم دم بکوی تو ولہ باینه جستجوئی من بکس کار دگر داری

الفتی یزدی با خوبان سخن الفتی وارد و با محبوبان مضامین الفتی فی الجمله تحصیل علمی کرده بود و بار با یاره آشنا و شستا در

الفتی یزدی

آمده بجنید با همایون بادشاه گذرانید بعد ازان با علیقلی خان خانزمان که از عمدهٔ امرای اکبری است بسر میبرد در هنگامهٔ
قتل خانزمان بضاعت تمام عمرش بتاراج رفت لیکن ما از جان امان یافت خانزمان جایزهٔ این مطلع هزار روپیه باو تسلیم نمود
بیت خاشاکیم و داریم آتشی همراه خویش * دور نبود گر بسوزیم از شرار آه خویش ایجاد میر محمد احسن سامانو
ایجاد شعر کار اوست و اختراع انشا شعار او و از اولاد سید نور الدین مبارک غزنوی است که شیخ عبد الحق دهلوی در اخبار الاخیار
ترجمهٔ او بقلم آورده بعض اجداد ایجاد از دهلی بموضع اندری و از آنجا بشهر سامانه نقل کرده توطن گرفت ایجاد بعد
تحصیل علم از وطن بر آمده چندی با میرزا عبد القادر بیدل عهد رفاقت بست پس در سرکار خیر اندیش خان کنبو عالمگیری
ساکن میرتهه که بحکومت چکلهٔ اتاوه می پرداخت بکمال رشد بهم رسانده و در عهد شاه عالم ملقب بخلد منزل خلف شاه
اورنگ زیب ملقب بخلد مکان و امین دولت نواب نظام الملک آصفجاه که ترجمهٔ او بالاستقلال می آید گرفته
وکالت نواب در سرکار شاهزاده عظیم الشان خلف شاه عالم برگزید و باین تقریب روشناسی پیدا کرده از پیشگاه
شاهزاده بمنصب صدی امتیاز یافت و در زمان محمد فرخسیر بادشاه ملقب بالشهید خود ترقی نموده بمعنی یاب خان مخاطب
گشت و بتحریر شاهنامه مامور گردید آنچه می نوشت بعد هر هفته از نظر بادشاه میگذرانید و هزار روپیه و خلعت و انعام
مییافت و حالات بادشاهی تا آخر عهد بانجام رسانید و خود عنقریب در سنه ثلث و ثلثین و مائة و الف بانجام رسید او
میگوید بیت شوخ چشمیها تماشا کن که با رنگوش ما * بعد مردن بر قرار ما گل با دامن ریخت وله رونق محشر شود
کثرت عصیان ما * ابر گلستان عفو دامن آلوده است وله از اثر خیال او شام و سحر نموده ام * صفحهٔ صورت
پری آئینه نگار را ع وله تا گدا این گوهر نایاب در خود دیده بود * گرد خود گردیده هر حلقهٔ گرداب داشت *

شاه آفرین نام او فقیر الله است شاعری بود معنی آفرین و شایستهٔ صد هزار آفرین از مردم فنجابه
است مولد و منشای او لاهور و اصلش از قبیلهٔ جوبه بضم جیم تازی و واو مجهول بر وزن توبه که شعبه ایست از
قوم گوجر بضم کاف فارسی و واو معروف و فتح جیم و سکون رای مهمله مخفی نماند که فقیر مردم فنجابی را فنجابیه
و مردم پوربی را پوربیه می نویسد از قبیل مشارقه و مغاربه مردم مشرقی و مغربی را فقیر وقتی که از هند جانب
سند میرفت بیست و نهم محرم سنه ثلث و اربعین و مائة و الف در لاهور با شاه آفرین ملاقات کرد و نکهت
تلفظش دماغ را بشگفتگی آورد و دران ایام قصهٔ هیر رانجها نظم میکرد بیتی پیش فقیر داستانی خواند این بیت از
قسمیه بیاد آمد بیت بهر یاران شب جمعه تمنا نکرد * که عید آمد و جامهٔ گلگون نکرد * و چون از بلاد سند عطف عنان
نمودم و هفتم رجب سنه سبع و اربعین و مائة و الف وارد لاهور شدم و تا دوازدهم ماه مذکور در آن بلده

طلبیده قامت اتفاق افتاد ملاقات مشارالیه بهم رسید و آن مسوده داول تذکره ید بیضا تالیف فقیر که نقش ناتمام بود خواه مخواه گرفت و از منظومات خود مثنوی ایشان معرفت بخط خود شستهٔ الطرق یادگار تسلیم فقیر نمود عنوانش این بیت ست ای مسنی بوضوی تجدید ❊ صبح شد صبح نماز توحید ❊ صبح یعنی که ظهور شش همه جا است ❊ شش جهت سجده چو خورشید رواست ❊ انتقال او در لاهور سنه اربع وخمسین و مائه والف واقع شد شاه عبدالحکیم حاکم این مصرع تاریخ یافت ع رفت نقاد معنی از عالم ❊ حاکم مذکور بفقیر نقل کرد که از زبان شاه آفرین شنیدم که در عهد پادشاه خلد مکان وقتیکه خانجهان بهادر کوکه پادشاه ناظم لاهور شد روزی نصیرخان خلف خانجهان بهادر در حویلی داراشکوه واقع لاهور بطرق سیر رفت و شاه آفرین هم در آنجا طلبید هوای ابر بود و باران ترشح میکرد و نصیرخان تحریف هوا کرد شاه آفرین این دو بیت زلالی خوانساری بر محل خواند ست خوشا ابرے و ابرے کم ستیزه ❊ که باران ریزد از وے ریزه ریزه ❊ ز نم نقش قدم زائل نمیشد ❊ زمین تر می شد اما گل نمیشد ❊ نصیرخان نه اشرفی زر احمر از جیب خود بر آورده صلهٔ مناسب خوانی باو عطا کرد و ایضا حاکم با فقیر گفت زبانی شاه آفرین یاد دارم که سابق در صحن مسجد وزیرخان واقع لاهور جمعی از موزونان مجلس سخن می آراستند و مشاعره را گرم میساختند روزی ملا محمد سعید اعجاز اکبرآبادی که دران وقت وارد لاهور شده بود درین بیت ناصرعلی که ست مهر بر خامه میدانم که با طبعت نمیسازد ❊ درید سے نامهٔ دل صد پاره شد قاصد رسید اینجا ❊ اعتراض کرد که هرگاه مهر بر نامه که عاشق از راه دور و دراز مکتوب مینویسد با طبعش نمیسازد صد لئے دریدن نامه که شوخترا و مهر بر نامه است چه قسم باو ساخت شاه آفرین گفت مهر بر نامهٔ خود معشوق با او نمیسازد و اعجاز خاموش ماند فقیر مولف با حاکم گفت نامه نوشتن عاشق مخالف طبع معشوق است و دریدن او نامهٔ عاشق را موافق طبع لهذا مهر بر نامهٔ عاشق با طبعش نساخت و صدای دریدن نامه ساخت و دیگر حاکم نقل کرد که روزے بخانهٔ میر جمال الدین و میر فخرالدین حسین که از اکابر لاهور بودند جمعی از سخن سنجان اجتماع داشتند میر محمد زمان راسخ سرهندی هم حاضر بود اعتراض برین بیت میر که ست جامهٔ صبر بیالاے جنون تنگ آمد ❊ آنچه از دست برآمد بگریبان کردیم ❊ اعتراض کردند که جامه بر بالا کوتاه می باشد نه تنگ شاه آفرین گفت کلام میر درست است و این شعر با از تقی از تیمور نامه او خواند ست نه هندی عنان تافت از راه جنگ ❊ نه بر قامت ترک شد جامه تنگ ❊ اغره ساخت

ماندند و میر محمد زمان بسیار مسرور گردید در وقت تحریر این صحیفه دو سه جزو انتخاب از غزلیات شاه آفرین بدست آمد و این ابیات برچیده ثبت افتاد

غبارے تا ملال افزا نگردد قاتل ما را		طپیدن محو شد چون گرد بر زخم بسمل ما را
نفس ها هست باید فتح باب بسته کاران تن	وله	ولے هر جا برنگ غنچه یابی چون صبا بگشا
چه سان از لاله زار آید نسیم جانفزای گل	وله	نمیباشد نصیب از خلق خوش باطن سیاهان را
به بت پرستی بخلوت گذشت عمر تمام	وله	ز آب آئینه سیداد و شیر دایهٔ ما
من تنگ ظرف و شراب خطر و تندست تند	وله	میبرد چون صبح از خود دور یک ساغر مرا
چشم بد دور آفرین دادند ناخنک سپند	وله	در ره آن آتشین رخسار پا از سر مرا
اوج عزت یافت با مانیزه روزان هر که ساخت	وله	از طفیل سرمه جا در دیده باشد میل را
سید بدسرگشتگی هر لحظه سوز دل مرا	وله	شعلهٔ جواله ام سیر است در منزل مرا
شعلهٔ کش آفتها است اخلاص سبکمغزان	وله	ز آمیزش هم افتد آتش به نیستان ها
ده طپیدن دل نشارد گر یار را	وله	پیاله گردش رنگ است چون شرر ما را
تواز شهاے نا کس عاقبت آفت بود آفت	وله	کشد آخر همان بادی که سازد زنده آتش را
رونق دیگر ز عشق ماست حسن یار را	وله	ابر دود آه بلبل باشد این گلزار را
بی زری باعث آشوب صاحب همت است	وله	کیسهٔ خالی دهان اژدها باشد مرا
کس نگیرد عرق از گل که نباشد بویش	وله	عاقبت در گرد ترک کمال است اینجا
صفای وقت زهی میرسد مدام مرا	وله	که گرد نامهٔ عیش است خط جام مرا
دارد از طول امل شیرازه اسباب جهان	وله	رشته چون گل بخت ابتر میکند گلدسته را
سید هم نفسی گر آمیزش صاحبدلان	وله	گرد با قیمت تمر پیوستگیها حسته را
دانه خاک آلوده گردد از نا خنده تاک	وله	دل مکدر میشکنی از هرزه خندیدن چرا
زیا افتادگان باشد مدد گم کرده راهان را	وله	که از نقش قدم گردد سراغ کاروان پیدا
چنین گرمی گذارد برق شرم جلوه اش گل را	وله	کند طوفانی موج شکست رنگ بلبل را
چاک چاک زخم حیرتها نمے آید بهم		رشتهٔ طول امل صرف رفو کردیم ما

شگون شمع از افتادگی جو بیند پرزوران — وله — نظر بر پای مردم چنگ باشد بهادانان را
زور با شام بانزد آسمان مانند گل — وله — شب نشستیم همنشین صبح آشنائی عندلیب
این سخن در زیر لب گوید تهی از باده جام — وله — کی توان در مفلسی گشتن ز لعلش کامیاب
سفله گر در اهل معنی یافت جا در دست دور — وله — میبرد آخر بیک بر هم زدن گرد از کتاب
عزیز خلق شو و صدق پیشه در هر باب — وله — یکی هزار کند صحبت اهل کتاب
بحسن خلق کن اصلاح بد خوئی چند — وله — چنانکه بر رخ بیهوش میزنند گلاب
تشناهٔ وصل تو میدانم سراپا بیخودیست — وله — سخت استیر سهم مبادا گم کند قاصد جواب
ز تیغ دست نوازش لب گشند او را — وله — برنگ شمع درین بزم هر که موزون است
مردمی باید که گیرد دست صاحب جوهری — وله — تیغ را بی قوت بازو کشیدن مشکل است
خجلت دست تهی یارب نصیب کس مباد — وله — روزگاری امید مجنون در نگون ساری گذشت
آشنای اهل سلم تا نیفتاد دست کار — وله — ورنه هر صوت معنی فتنهٔ خوابیده است
سیاند احباب حسرت کشتگان انتظار — وله — صور محشر آفرین بار اصدای پای او
سهل است سهل تربیت خاکسار عشق — وله — گر دست اردم تکیه زیر پالس است
سرفرازان در کرم هر خویش منت می نهند — وله — می لب ساغر تا دهد مینا لب بر غلطیده است
بجای خویش بود عیب هم کمال هنر — وله — سپاهی از قدم جهل میر میدان است
از جام هوش رفته ما باز میرسد — وله — معلوم شد که ساخته خاک کابل است
زبان طفل بیخرد ابه کس نمی فهمد — وله — بغیر عشق که داند که حال دل چون است
انصاف شیوهٔ و کرم آئین خسروی است — وله — ورنه بحر عروس خرد سست تخت و تاج
تا اهل توانگر شد صاحب نظران راست — وله — چون قحبه که بسیار زیب است و حیا هیچ
رنج روشن گهران را نبود هیچ علاج — وله — بخیه هرگز نه پذیرد جگر پارهٔ صبح
دلواسی مستی از بوی تو میخیزد — وله — هر فتنه که می خیزد از کوی تو میخیزد
غبارین که پی بودم تنگ قسمتان ز بر — وله — کدام راه بآن گوشهٔ و بان بردن
همه چون شمع درین بزم سرافراخته اند — وله — تا کرا عشق بداغ تو سرافراز کند

بجا خشونه در چشم غضب مستش تماشا کن   وله   که چندین رنگ گرداند شراب ناب در آتش

بچه نرگس مردمک از دین میکردم بردن   وله   گر نبودے دیدنت از دیده بینا غرض

آفرین کشش نشاه مست خون طاعتها سباد   وله   سرنوشت ما چو ما غرق خط عصیان شد دریغ

سهل باشد جرم از خود رفتگان پوشیده نیست   وله   قهرمان شرع ما دیوانه را دارد معاف

آفرین بزم خیال او تماشا داشت دوش   وله   شوق قربان طپش میشد طپش قربان شوق

در نشاط آباد زیر خاک بزمے چیده از   وله   در نظر بان خورده می آید لب خندان گل

از بسکه هواے تو ادبرد ز جا یم   وله   چون برق مکرر لفافت خورده عصایم

شکار التفاتم آفرین صیاد سیلانم   وله   حمائل گردن دستے بود گیرنده تسلایم

نیست جز دامن ز شبنم باغ گرمش   وله   ناز بر رحمت او چون نکند عصیانم

این طفل طبیشان را از راز ما خبر نیست   وله   ما همیچو جرس استاد نیکم و بدمنانم

آن سبکبارم که در راه فنا چون گردباد   وله   الف قسم هر کجا افتاد منزل میکنم

نی همین از یار تنها سر گفتگو میکنم   وله   چون نفس در پرده دل جستجوی میکنم

بنازم سرفرو نا بی سرانجامی است بسازم   وله   برنگ سرو از فیض تهی دستی سرافرازم

گر به حسرت درین گلزار چون شبنم چرا   وله   خنده چون گل به که دوران کم فرصت کنیم

آئینه ایجاد ببین تا کجا کشید   وله   گرد سر تو گردم و خود را دعا کنم

وحشت بود از صحبت من مرده دلان را   وله   بر ما تهیان سخت گران چون شب عید

کجا از اهل صورت شیوهٔ تجرید می آید   وله   که نتواند نقش خود تصویر پیراهن جدا کردن

من و ستاده با بنهای عشق تند خو کردن   وله   پیچو تمثال از زلال تشنگی می در سبو کردن

تو البش از وضوی آب کوثر باج میگیرد   وله   تیمم گر بحرمت افتد بخاک پاے او کردن

همین آواز در گوش من از دولاب می آید   وله   که باشد سر بلندیها بقدر سر فرو کردن

اثر صد رنگ دارد سوز دل مست محبت را   شراب تند باشد بیشتر در سوختن رنگین

نگه دزد و برد دارد بر حسنین ز بد رود و در نقاب آرد   نمیدانم عتاب آلوده من تا چه دید از من

در خور ما چسبح مهمان کشش چه دارد در دکن است   نه بنالنے آبرو چون صبح متوان ریختن

در دیوان خود کرده بود انتهی بیت بلاشک از شاه آفرین است و تعیین صاحب تعریف شاه آفرین است
هرگاه بیت مذکور را گفت میر محمد علی رایج سیالکوٹی شنید گفت بیت ناموزون است و از تصویر رائحه
مؤلف گوید این وزن بحر مضارع است تقطیعش مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن و دو بارگاهی فاعلاتن
مسبغ آید و تسبیغ زیاده کردن الف بود در سبب خفیف که در آخر جزو واقع شود پس فاعلاتن فاعلاتان شود و بجای
آن فاعلیان گذارند و این فاعلیان هم در آخر مصراع افتد و هم در وسط اگر در یک مصراع فاعلیان و در
مصراع دیگر فاعلاتن آید بیت ناموزون نشود چنانچه میرزا صاحب گوید ؎ هر خار این بیابان انگشت
رہنمائی است ٭ هر شبنمی درین باغ جام جهان نمائی است ۔

آصف تخلص نواب آصفجاه غفران پناه است چون ذکر این امیر جلیل القدر درین صحیفه بتقریبات
مسامع را می افزود برخی حالات سلسلهٔ او درین محل نگاشتنی است والد او ماثر بلند ترین میدان
افراشتنی جد مادری او سعد الله خان وزیر اعظم صاحب قران ثانی شاهجهان است و جد پدری او عابد خان
که از اکابر سمرقند و از احفاد شیخ شهاب الدین سهروردی بود عابد خان در عهد شاهجهانی وارد
هندوستان شد و در سلک خدمت گزینان شاهزاده اورنگ زیب انتظام یافت و بعد اورنگ
آرائی شاهزاده بتدریج منصب پنجهزاری درجه پایهٔ اعتبار گشت و بار منصب صدارت کل صدر آرا
گردید و بیست و چهارم ربیع الاول سنه ثمان و تسعین و الف در محاصره قلعه گلکنده بزخم گوله گوی
جانفشانی از میدان برد خلف او میر شهاب الدین که از کبرای امرای خلد مکانی است رفته رفته بمنصب
هفت هزاری و خطاب غازی الدین خان بهادر فیروز جنگ عارج آسمان ترقی گشت و در جلدوی
ترددات شایسته که در فتح بیجاپور بتقدیم رساند باضافه فقرهٔ فرزند ارجمند بر القاب سابق طرهٔ زیبای
بر دستار افتخار زد و در عهد شاه عالم بصوبه داری گجرات علم مباهات افراخت و در ایام حکومت
آنجا سنه اثنین و عشرین و مائه و الف کوس رحلت ازین عالم فرو کوفت خلف او نواب آصفجاه نام
اصلی او میر قمر الدین است و سال ولادت او سنه اثنین و ثمانین و الف در زمان خلد مکان بخطاب
چین قلیچ خان و منصب پنجهزاری بلند پایه شد و اواخر آن عهد بصوبه داری بیجاپور مورد عنایت بیکران گردید
و در عصر شاه عالم بخطاب خان دوران بهادر و صوبه داری اوده را امتیاز یافت و بحکم رخصت بنابر ناسازی
امرای حضور ترک منصب کرده و لباس فقر پوشیده در شاهجهان آباد گوشه انزوا گرفت و در ایام

جهاندار شاه از اتراد برآمده بمرحمت اصل منصب و خطاب بر نواخته آمد و در سال اول جلوس محمد فرخ سیر
بخطاب نظام الملک بهادر فتح جنگ و منصب هفت هزاری و صوبه داری دکن مباهی گشت و
چون ایالت دکن بامیر الامرا سید حسین علی خان تفویض یافت نواب بتقبیل عتبهٔ خلافت شتافت بنابر
دفع الوقت که مثل عهد شاه عالم بی پر و بال مطلق شده بنشیند حکومت مراد آباد از پیشگاه خلافت
برگرفت و در حین سلطنت رفیع الدرجات بصوبه داری مالوا سر برافراخت و بوی نفاق از امرا [illegible] استشمام
نموده قصد تسخیر دکن بخاطر آورد و در سنه اثنین و ثلثین و مایة والف از مالوه متوجه دکن گردید قلعهٔ اسیر از طالبخان
و شهر برهانپور را از محمد انور خان که در عهد رفیع الدرجات بصوبه داری برهانپور مامور شده بود بصلح بدست آورد
و سیزدهم شعبان سال مذکور بر سید دلاور خان که از حضور بمحاربه نواب تعیین شده بود در موضع حسن پور [illegible]
ظفر یافت و به برهانپور معاودت نمود و ششم شوال سال مسطور بر سید عالم علیخان برادرزادهٔ امیر الامرا
سید حسین علیخان که نایب دکن بود در نواحی بالاپور لوای نصرت برافراخت و چون طبقهٔ سادات بارهه
برهم خورد و اعتماد الدوله محمد امین خان که بعد سادات وزیر فردوس آرامگاه محمد شاه شده بود نیز درگذشت
نواب در سنه اربعه و ثلثین و مایة والف از دکن بحضور رفته پنجم جمادی الاولی بخلعت وزارت قامت مباهات
آراست فقیر در آن وقت بدار الخلافت اقامت داشتم در همان ایام معز الدوله حیدر قلیخان اسفراینی
ناظم گجرات قدم جرات در وادی بغی گذاشت فردوس آرامگاه صوبه داری گجرات و مالوه ضمیمهٔ وزارت
و ایالت دکن بنواب مقرر کرده مهم حیدر قلیخان باو تفویض فرمود نواب پاشنه کوب تا جابوه قریب گجرات
خود را رساند حیدر قلیخان تاب مقاومت در خود ندیده خود را مجنون ساخته نزد نواب آمد نواب عم خود حامد خان را نیابت
صوبه داری گجرات داده بمالوه آمد و نیابت صوبه داری مالوه بعظیم الله خان پسر عمهٔ خود سپرده اوایل
جمادی الاولی این سال بدار الخلافت مراجعت نمود امرای حضور نخواستند که پای نواب در آستان
خلافت قایم شود مزاج بادشاه را برگردانیدند در ۱۱۳۶ سنه ست و ثلثین و مایة والف حکومت دکن از تغیر نواب
بمبارز خان ناظم حیدرآباد مفوض گشت نواب مخالفت هوای دار الخلافت و موافقت هوای مراد آباد با مزاج
خود که سابق بحکومت آنجا پرداخته بود بهانه ساخته از فردوس آرامگاه رخصت مراد آباد گرفت و مسافتی
نوردیده جانب دکن عطف عنان نمود و بر جناح استعجال خود را بدکن رسانید مبارز خان بمقابله و مقاتله عزیمت
آمد و بیست و سیوم محرم ۱۱۳۷ سنه سبع و ثلثین و مایة والف در شکر کهیره جنگی صعب رو داد و مبارز خان بقتل رسید مجموع ممالک

دکن بنواب مسلم گشت بعد وصول این خبر بحضور صوبهٔ گجرات از عزل نواب مبارز الملک سربلند خان
تولی وصوبهٔ مالوه بگیردهر بهادر مقرر گشت آخر فردوس آرامگاه خاطر را باستمالت نواب متوجه ساخت
و در سنه ثمان وثلثین ومایه والف بخطاب آصف جاه سرفراز فرمود و در سنه خمسین ومایه و
الف بمبالغهٔ تمام طلب حضور نمود نواب خلف خود نواب نظام الدوله ناصر جنگ را نائب دکن ساخته
روانهٔ حضور شد و آخر ربیع الاول سال مذکور داخل دار الخلافت گشت و بعد دو ماه فردوس آرامگاه
نواب را برای تنبیه غنیم رخصت کرد و صوبه داری اکبرآباد از عزل راجه جیسنگه و صوبه داری مالوه از تغیر باجی راو
به نواب عنایت فرمود نواب به اکبرآباد آمد و محی الدین قلیخان را که از تبار سعد الله خان وزیر و از اقربای
نواب بود نائب صوبهٔ اکبرآباد کرده عازم مالوه شد و چون کنار دریای چنبل گذشت غارها عمیق پیچ در
پیچ است و وقت آمدن نواب از دکن کنار روان چنبل لشکر را تصدیع بسیار رسانیده بودند نواب زیر
اکبرآباد جمن را عبور کرده مشرق رویه روان شد و بر سرآباده و مکن پور گذشته زیر کالپی دوباره دریای
جمن را عبور نموده در ملک بندیله درآمد راجهٔ بندیله با جمعیتی در رکاب شد و بعد طی منازل به بهوپال از توابع
صوبهٔ مالوه رسید و باجی راو هم با فوج سنگین از دکن استقبال کرد در ماه رمضان سال مسطور در سواد بهوپال
آتش جدال و قتال اشتعال گرفت چون خبر آمد آمد نادرشاه گرم بود نواب مصالحه را بر مجادله ترجیح داد
زود بدار الخلافه برگشت و چون نادرشاه استیلا یافت با نواب نسبت بامرای دیگر حسن سلوک فراوان
بعمل آورد و چون امیر الامرا صمصام الدوله خاندوران در محاربهٔ نادرشاه جانفشانی نمود منصب امیر الامرائی با ضمیمهٔ
مراتب دیگر بنواب مقرر گشت درین ایام نواب نظام الدوله ناصر جنگ نائب دکن باغوای بدخواهان سلک
خودسری پیمود و نواب برای اصلاح پسر در سنه ثلث وخمسین ومایه والف از پادشاه رخصت گرفته بدکن آمد
بستم جمادی الاولی سنه اربع وخمسین ومایه والف در سواد اورنگ آباد جانب غرب با پدر و پسر جنگ
واقع شد و نواب نظام الدوله زخمها برداشت بدست پدر والاگهر افتاد و نواب در سنه ست وخمسین ومایه و الف
بتسخیر ملک کرناتک برگشت اول قلعهٔ ترچناپلی را محاصره کرده مفتوح ساخت و بعد از آن ملک آرکات را از
قوم نوایت انتزاع نمود و در سنه سبع وخمسین ومایه والف قلعهٔ بالکنده از توابع حیدرآباد محاصره کرده از
متحصنان دکنی بحوزهٔ تسخیر درآورده و چهارم جمادی الاخری سنه احدی وستین ومایه والف در سواد برهانپور
علم بکشور بقا زد و نعش او را نقل کرده در روضهٔ منوره که قریب قلعهٔ دولت آباد است پایین مرقد شاه

برهان الدین غریب دفن کردند و در همین سال فردوس آرامگاه محمد شاه و وزیر او اعتماد الدوله
قمر الدین خان روی توجه بعالم جاوید آوردند مؤلف گوید ع سه رکن مملکت هند از جهان رفتند ع
قضا رسید سه دریگانه از کف دهر ع برای رحلت این هر سه یافتم تاریخ ع نماند شاه زمان با وزیر و
آصف دهر ع نواب آصف‌جاه ناظم امرای دولت تیموریهٔ هندوستان است از عهد خلد مکان تا انتهای عهد
فردوس آرامگاه محمد شاه بر چار بالش امارت کامرانی کرد و قریب سی سال بتجمل و حشمت صوبه
دکن که قلمرو چندین بادشاه عالیجاه بود پرداخت جمیع امرای عهد فردوس آرامگاه و عیال و ابنای ذمرو
حرا مرا و افزا فرزندانه بتقدیم میرسانید عجب ذات ملکی صفات مجبول بخیر بود همیشه مسند سرکار را و فقرا و علما
و صلحا و ارباب استحقاق را بحضور میبرد و بقدر قسمت هر کس شیئی نظر میرسید علما و مشایخ دیار عرب و ماوراء النهر و
خراسان و عراق عجم و اطراف هندوستان صیت قدردانی او شنیده رو بدکن آوردند و ذلک [illegible] کثیر الالوان
بردند از آثار اوست حصار شهر پناه برهانپور که در سنه احدی و اربعین و مایه و الف بنا آن گذاشت
و بعمور باتمام رسید و آبادی نظام آباد بالای کتل فرداپور که در ویرانه مخفی بود طرح انداخت و مسجد
و کاروان سرا و دولتخانه و پل تعمیر نمود ع رب اجعل هذا بلدا آمنا مطابق سنه احدی و اربعین
و مایه و الف تاریخ احداث این آبادی است و حصار شهر پناه حیدرآباد و نهر رسول که در وسط شهر
اورنگ آباد می آید نواب سخن موزون میکرد و دیوانی ضخیم دارد از نتایج طبع شریف اوست ع

تا مقابل کرد با خود حسن یار آئینه را	دله	آمد آب تازه بر روی کار آئینه را
به که تصویر کشی هیئت انسانی را	دله	تا تماشا کنی این انجمن فانی را
ای بسا کار که غفلت بسر انجام آرد	دله	خواب بیدار کند یوسف کنعانی را
ز شور محشر گر فهمیده بخت حبابش را	دله	بسامان فنای خود مهیا شو جوابش را
سوخت تا داغ محبت دل دیوانهٔ ما	دله	شمع گردید بگرد سر پروانهٔ ما
طرح کاشانهٔ ما ریخته رنگ فناست	دله	عرق آلوده رود سیل ز ویرانهٔ ما
میکنم روی طلب هر جا که میخوانی مرا	دله	مایلم همچون ورق هر سو که گردانی مرا
در طلب بند است پایم همتی در دل	دله	تا به سیلاب سرشک انجا بآسانی مرا
سیر گلزار رنگها هم بهاری داشته است	دله	می برد در عالم دیگر پشیمانی مرا

نیم ساعت نبرد تشنگی مستان را	وله	به نسیم نشو و همت عاشق نساتع

چون ذکر غنیم در ترجمهٔ نواب آصف جاه افتاد مجملاً احوال این فرقهٔ باغیه گوش گذار اخبار
جویان نموده میشود تاریخ نامها باز میگوید که از قدیم الایام فرمانروایان هند پیش از عهد اسلام و بعد
آن بر اهل دکن چیره دست بوده‌اند و همیشه افواج قاهره فرستاده تمام قلمرو دکن تا لنکا در تصرف در می
ساختند الا درین عصر که قوم مرهته در ممالک فتح المسالک هندوستان عجب کارها کردند و تمام
کشور دکن و مالوه و گجرات و صوبجات هندوستان بتصرف آوردند مگر صوبهٔ اوده که بسبب حیلولت
دریای گنگ و ممانعت برهان الملک و خلاف او محفوظ ماند و صوبهٔ ملتان و صوبهٔ پتنه که بسبب دور
دست بودن از دکن بضبط غنیم در نیامد اگرچه نائب غنیم در ملتان هم رفته اما از ورود موکب
شاه درانی فرصت عمل کردن نیافت و در صوبهٔ پتنه و بنگاله هم عمل غنیم بواجبی نشد ناظم بنگاله بعد محاربات
مصالحه قرار داده هر سال پیشکش مقرری میفرستاد چنانچه مفصل می آید مرهت عبارت از دیوگیر
و اطراف آن است و ساکنان این سرزمین را مرهته گویند و زبان مرهتی مخصوص این کسان است
ریاست غنیم در قوم بهونسله باشد و نسبت بهونسله براجهای اودیپور میرسد و راجهای
اودیپور فوق جمیع راجهای سرزمین راجپوتانه اند از راجهای دیگر هر راجه که نو بر مسند راج می‌نشیند راجه
اودیپور قشقه برای او میفرستد و او آن قشقه را افتخاراً بر پیشانی ادب میکشد و لقب راجه اودیپور رانا
است و نسب خود بنوشیروان عادل میرساند چون سعد وقاص ایران را فتح کرد و اولاد نوشیروان آواره
شدند یکی از اجداد رانا بهند آمده بمرتبهٔ راجگی رسید چون شهربانو دختر یزدجرد نبیرهٔ نوشیروان
باسیری رفته در حبالهٔ نکاح امام حسین رضی الله عنه در آمد از بطن آن عفیفه امام زین العابدین
رضی الله عنه متولد شد و نسل سادات حسینی منحصر در امام زین العابدین است درین صورت قبیلهٔ راجهای
اودیپور اخوال جمیع خال بمعنی ماموں سادات حسینی اند غنیم مرهته را لازم است که با سادات
بمراعات و مدارات پیش آیند و حق صلهٔ رحم بجا آرند القصه یکی از اولاد رانا که از بطن خستر
نجار بود بسبب ناموافقت برادران از اودیپور برآمده بکشور دکن افتاد و در ظرف کرناتک ساکن شد
و از جهت عمدگی خاندان خود با عمده‌های دکن خویشی بهم رسانید و اولاد او در دکن منتشر شدند یکی از قبیله
و دوم بهونسلا از قوم بهونسلا ساهو جی اول در سلک اتباع برهان نظام شاه انتظام داشت تا نیابت

با ابراهیم عادل شاه پیوسته نوکری او برگزید ابراهیم عادل شاه در اواخر عهد خود پرگنهٔ پونه و سوپه
در جاگیر ساهوجی مقرر کرد ساهوجی آنجا بر رسم زمینداران طرح توطن انداخت و چندی بحاشیهٔ
نوکری صاحبقران ثانی شاهجهان نیز برده و پسرش خدمت گرفته بود و خود در سیاق میگذرانید و
پسرش سیوا در جاگیر بنیابت قیام داشت و چون ابراهیم عادل شاه را عارضهٔ مرض موت
تا عرض دو سال طول کشید اختلالات بسیار در مملکت او راه یافت و اکثر سپاه کوکن برخاسته
به بیجاپور آمد و آن ولایت و قلاعش از لشکری که بمحافظت آن نتواند کرد خالی ماند درین
اوقات سیوا که رب النوع غنیم سیه گلیم است و مجبول از هوشیاری و حیله سازی و سپاه گری بود جمعیتی
فراهم آورده شیوهٔ تمرد آغاز کرد و قلاع آن نواح را که از وجود حراست پیشگان و اسباب قلعه داری
تهی بود بتصرف آورد و درین اثنا روزگار ابراهیم عادل شاه بسر آمد و پسرش علی عادل شاه جلوس نمود
و چون او بنابر ابتدای سلطنت و صغر سن استقلال بهم نرسانیده بود و فتور بسیار در مملکت او ره نمود
و سیوا روز بروز قوت گرفته بر تمامی قلاع کوکن استیلا یافت و حصون تازه بنفس خود احداث
نمود قریب چهل قلعه سابق و لاحق مملو از سامان قلعه داری بهم رسانید و باستظهار حصون و کوه و جنگل
بجمعیت خاطر و فراغ بال سر از اطاعت علی عادل شاه پیچیده علانیه جادهٔ خلافت پیمود و افضل خان
را که رکن رکین سلطنت علی عادل شاه بود بدغا کشت و فوج او را یغما نمود و رستم خان را که او هم از عمدهای
آن دولت بود شکست فاحش داد و بعد ازان خاطر بالکلیه از دغدغهٔ عادل شاهیه پرداخته شروع
در قزاقی و تاخت و تاراج اطراف و نواحی کوکن کرد و چون ولایت کوکن متصل بدریای شور است
بعضی بنادر را در تصرف آورده راه زنی بحر را ضمیمهٔ راهزنی بر ساخت و بعضی اوقات که قابو می یافت
بر برخی مواضع متعلقهٔ پادشاه هند یعنی خلدمکان نیز دست جرأت دراز میکرد و چون این خبر بمسامع
خلدمکان رسید برلیغ والا بامیر الامرا شایسته خان صوبه دار دکن صادر شد که بدفع سیوا پردازد
و مهاراجه جسونت نیز باتفاق امیر الامرا برین مهم مامور شد امیر الامرا جد و جهد وافر در تادیب سیوا
و تخریب ولایت او بتقدیم رسانید سیوا در سنهٔ ۱۰۷۳ ثلث و سبعین و الف بر اردوی امیر الامرا شبخون
آورد و ابوالفتح خان پسر امیر الامرا را شهید ساخت امیر الامرا معزول شد و صوبه داری دکن بشاهزاده
محمد معظم تفویض یافت و چون مهم دکن از مهاراجه جسونت خاطرخواه پادشاه بکفایت نرسید خلدمکان

اورا بحضور طلبیده بجای او راجه جی سنگه را تعین فرمود راجه جی سنگه سیوا را گوشمالهای واقعی داده
قلاع او را تنگ ساخته سیوا جز اطاعت چاره ندیده بی سلاح آمده با راجه ملاقات کرد و بیست
وسه قلعه و ملک ده لک هون پیشکش سرکار بادشاهی نمود و بموجب التماس راجه جی سنگه فرمان
بادشاهی مشتمل بر عفو جرایم بنام او صادر شد و سینا پسرش بمنصب پنجهزاری سرفرازی یافت
وخود با پسر اراده تقبیل عتبه خلافت نموده نهم ذی القعده سنه ست و سبعین و الف در اکبرآباد
دولت زمین بوس اندوخت و مورد عنایت خسروانه گردید اما بنا بر دهقانیت و عدم ادراک
صحبت سلاطین عنایت بادشاه زیاده بر مرتبه خود توقع داشت بگوشه رفته با رام سنگه پسر راجه
جی سنگه اظهار رنجش کرد حکم شد من بعد از دولت حضور محروم باشد و محافظان بپاسداری او
تعین شدند اما سینا پسرش که بی تقصیر بود از باریابی ممنوع نشد و مذکور خاطر بادشاهی بود
که بعد چندی سیوا را از تعلیم خانه ادب بر آورده و مشمول عواطف ساخته رخصت انصراف ارزانی
نمود اما او را حوصله کو که این معنی دریابد بعد سه ماه و نه روز بیست و هفتم صفر وضع خود تغییر داده با سینا
راه فرار گرفت و بدکن رفته همیشه هنگامه آرای فساد بود و صوبه داران دکن به تنبیه و تادیب او میپرداختند
تا آنکه بیست و چهارم ربیع الآخر سنه احدی و تسعین و الف فتنه هستی او فرو نشست سینا همان خیره
سری پدر بر پا داشت آخر خلد مکان بنفس نفیس متوجه دکن شد بیست و سیوم ربیع الاول ۱۰۹۳ سنه
ثلث و تسعین و الف اورنگ آباد را کامیاب نزول سلطنت و تا آخر عمر خود مدت هشت و پنج سال
در گوشمالی مرهته صرف کرد اما از تهاون بعضی امرا که برای اغراض نفسانی خود می خواستند که
مهم مرهته انفصال پذیرد استیصال این شجره ملعونه صورت نبست سینا را دو پسر بوجود آمد رام راجه
و ساهو راجه بعد رحلت خلد مکان مرهته را نشئه شرکت در ملک بادشاهی در آمد و رفته
رفته دست تصرف بممالک خارج دکن رسانید تفصیل این اجمال آنکه اواخر عهد خلد مکان قرار
یافته بود که با غنیم صلح در میان آید باین شرط که سر صد از محصول ملکی نه روپیه بصیغه سردیسمکهی
حصه غنیم مقرر شود و بادشاه احسن خان عرف میر ملنگ را با اسناد سردیسمکهی نزد غنیم فرستاد که
عهد و پیمان مستحکم سازد و سرداران غنیم را بملازمت بادشاهی بیارد آخر رای بادشاه برگشت
و میر ملنگ را که هنوز اسناد حواله غنیم نکرده بود بحضور طلبید و در عهد شاه عالم صد ده روپیه دیسمکهی

از حصهٔ رعایا بغنیم مقرر شد و سند بادشاهی حواله گردید شاه عالم بعد فتح کام بخش در
دعشرین و مائة والف لوای معاودت از دکن بهندوستان برافراشت و صوبه‌داری دکن
ذوالفقار خان مرحمت فرمود و ذوالفقار خان داود خان پنی را بنیابت خود داده در دکن وا[illegible]
داود خان با غنیم موافقت کرده قرار داد که آنچه از ملک وصول شود سه حصه از سرکار بادشاهی
و چهارم حصه از غنیم سوای دهم حصه سردیسمکهی از حصهٔ رعایا که سابق مذکور شد و این تقسیم جاری
گشت اما سند چوتهه بغنیم حواله نشده بود و چون صحبت محمد فرخ سیر بادشاه با سادات بارهه بر
بادشاه امیر الامرا سید حسین علیخان را صوبه‌داری دکن مقرر کرده از حضور برآورد و بعد وصول امیر
بدکن بادشاه باغوای دولت براندازان بسرداران دکن خصوص ساهو راجه بن سیتا
امیر الامرا متواتر نوشتجات می‌فرستاد و در حضور با قطب الملک عبد الله خان هر روز پرخاش
تازه بر می‌انگیخت قطب الملک همیشه امیر الامرا را بآمدن دهلی تاکید می‌نوشت لا علاج امیر الامرا
دشمن خانه بدشمن بیگانه ساخته در سنه تسع و عشرین و مائة والف با ساهو راجه بتوسط محمد انور خان برهانپوری
و سنکراجی ملهار صلح کرده بشرط عدم تاخت و تاراج ملک و عدم قطع طرق و نگاه داشتن پانزده هزار
سوار در رکاب ناظم دکن اسناد چوتهه و سردیسمکهی شش صوبهٔ دکن بمهر خود با تنخواه کوکن و غیره ملکی که در
قدیم مشمول سند حواله نمود و بالاجی بن بشوناتهه از برائمهٔ کوکنی وکیل ساهو راجه مقرر شد و در هر پرگنه دو عامل
از جانب غنیم نصب گشتند یکی متکاسدار که چهارم حصه وصول کند و دیگر نائب سردیسمکهی بعد انعقاد این
صلح ملک دکن که بعلت نزاع غنیم خراب بود اگرچه رو بآبادی گذاشت اما ضبط بادشاهی از ملک
برخاست و نحوست این ترنج سخت سرایت نمود امیر الامرا بعد مصالحه در سنه ثلثین و مائة والف
عالم علیخان برادرزادهٔ خود را در دکن نایب گذاشته با سپاه سنگین قریب پنجاه هزار از خود و فوج
مرهته بسرداری بالاجی بشوناتهه سازم دار الخلافت شد و بعد عزل محمد فرخ سیر و اجلاس رفیع الدرجات
و رفیع الدوله در سنهٔ احدی و ثلثین و مائة والف پایهٔ سنکراجی ملهار بلند ساخته و صاحب اختیار دکن نموده او را باتفاق
بالاجی بشوناتهه نزد عالم علیخان روانهٔ دکن ساخت و این هر دو از حضور بدکن آمده تسلط تمام بهم رسانیدند
از عالم علیخان نامی پیش نبود و در سنه سبع و ثلثین و مائة والف فردوس آرامگاه صوبه‌داری مالوه بهلهار
از قوم ناگر مقرر نمود و او آمده دخیل گشت و در سنه تسع و ثلثین و مائة والف هولکر از قوم شبانان

واز رفقای باجی راو پسر بالاجی بشوناتات که بعد فوت پدر بجای او قائم شد از دکن بمالوه رفت و با گردهر
بهادر جنگیده او را کشت و تا آمدن صوبه دار دیگر از حضور اولاد گردهر بهادر محافظت شهر اجین مینمودند و در سنه
ثلث و اربعین و مایة و الف محمد خان بنگش صوبه دار مالوه شده باجین رسید تا بسبب غنیم
که همیشه بتاخت و تاراج مالوه می پرداخت نقش او درست ننشست و در سنه خمس و اربعین
و مایة و الف صوبه داری مالوه از تغیر محمد خان براجه جی سنگه صاحب رسند مقرر گشت و تقویت باجی راو
بنابر جنسیت کفر بیش از پیش شد و در سنه ست و اربعین و مایة و الف باجی راو قدم گجرات پیش گذاشت
از دکن قصد تاخت هندوستان کرد و از دار الخلافت مظفر خان برادر صمصام الدوله خاندوران بدفع
غنیم نامزد شد مظفر خان در ملک مالوه در آمده تا سرونج رسید باجی راو در دیر ولنشده بدکن برگشت
و مظفر خان بی وقوع جنگ بدار الخلافت عطف عنان نمود و در سنه سبع و اربعین و مایة و الف باز باجی راو
اراده هندوستان کرد و اعتماد الدوله قمر الدین خان وزیر الممالک و امیر الامرا صمصام الدوله از حضور به
تنبیه او تعین شدند انها با کوکبه تمام تر هر کدام بتفاوت بست سی کروه بملک مالوه خرامیدند باجی راو دو
فوج کرد فوجی بسرداری بیلاجی جادو در مقابله وزیر الممالک فرستاد و سه چهار بار جنگ واقع شد هر بار وزیر الممالک
غالب آمد و فوجی دیگر را بسرداری هولکر در مقابله امیر الامرا فرستاد امیر الامرا بزعم اعتماد الدوله طرح
صلح انداخت و بعد صلح هر دو بدار الخلافت رجوع نمودند راجه جی سنگه برای تقویت کفر میخواست که
صوبه داری مالوه از تغیر خودش بباجی راو مقرر شود و متواتر عرائض بدرگاه فردوس آرامگاه بوساطت
امیر الامرا می نوشت امیر الامرا در سنه ثمان و اربعین و مایة و الف بادشاه را باین معنی راضی ساخت و صوبه داری
مالوه بباجی راو تفویض یافت و اسلام در آنجا به حالت غریب بهم رسانید و در سنه تسع و اربعین و مایة و الف باجی راو
با فوج عظیم از دکن عازم مالوه شد و بنظم و نسق آنجا پرداخته بسر راجه بداور رفت و موضع آتیر دار الاقامت
راجه بداور را محاصره کرده مفتوح ساخت راجه خود را بمکانهای صعب المسالک کشید باجی راو بعد تاراج
ملک بداور خواست که بانتربید که عبارت از ملک مابین جمن و گنگ است در آید بیلاجی جادو را
مقرر کرد که از دریای جمن گذشته با برهان الملک که در آن وقت از صوبه خود حرکت کرده بانتربید فرود
اکبرآباد رسیده بود و با او نبرد دبیلاجی جمن را عبور کرده با برهان الملک مقابل شد برهان الملک غالب
آمد جمعی کثیر مقتول و مجروح گشت بیلاجی گریخته آب جمن را گذاشته خود را پیش باجی راو رسانید اکثر قوم

برود آب جمن غرق شدند و قریب یکهزار و پانصد کس باسیری در آمدند برهان الملک هر کدام را
یک چادر و ده روپیه داده مرخص کرد باجی راؤ خفت عظیم کشیده رو بشاهجهان آباد آورد افواج بادشاهی
بیرون شهر استاده بمحافظت شهر پرداختند مگر حسن خان کوکه بادشاه که از غرور خوانی با معدودی
پیش قدیم نموده زندگی جاوید شهادت را بر حیات دو روزه ترجیح داد بعد خرابی بصره امیر الامرا
صمصام الدوله از دار الخلافت بر آمد باجی راؤ صرفه در جنگ ندیده جانب اکبرآباد آورد و رده شد
و امیر الامرا هم دست از تعاقب برداشت و در سنه خمسین و مایه و الف نواب آصف جاه از دکن بدار الخلافه رفت
رفت و صوبه داری مالوه از عزل باجی راؤ باو مقرر شد نواب عطف عنان بمالوه نموده به بهوپال رسید باجی راؤ
هم از دکن بر جناح استعجال استقبال کرد در سواد بهوپال مکرر او را پرشتهار رو داد باجی راؤ رسد غله را
مسدود ساخت و از طرف دهلی خبر آمد آمد نادرشاه گرم شد بنابر آن نواب در مصالحه زد و صوبه داری
مالوه بباجی راؤ گذاشته زد و خود را بحضور بادشاه رسانید و در اشتغال نواب در سواد بهوپال بجاربه
باجی راؤ رگهو بهونسلا که مکاسدار صوبه برار بود از بی اعمال ساهو راجه بود شجاعت خان اله آبادی را که
از جانب نواب بنظم صوبه برار می پرداخت در ماه رمضان سنه خمسین و مایه و الف شهید ساخت
و چون بهمی در سلطنت هندوستان از آمدن نادرشاه راه یافت باجی راؤ جاگیرات منصب داران
دکن را که از جانب بادشاه و نواب آصف جاه مقرر بود ضبط کرد و چون نادرشاه از هند بولایت عطف
عنان نمود نواب نظام الدوله ناصر جنگ نائب دکن سفیری نزد باجی راؤ فرستاد و پیغامهای وعید کرد
باجی راؤ دست از ضبط جاگیرات برداشت و در سنه اثنین و خمسین و مایه و الف باجی راؤ قصد کرد که
نواب نظام الدوله ناصر جنگ را بر دارد و ملک دکن را از ریاست اسلام خالی ساخته بی شرکت اعلام
نگونسار کفر برافرازد و فوجی را فراهم آورده جنوبی سواد اورنگ آباد نازل شد نواب نظام الدوله
با جمعیتی که در شهر داشت بر آمد و قصد کرد که تا ساخت دار الحرب پونه خراش نماید غنیم را از زده دریای
گنگ را عبور نمود از بست و هشتم شوال تا قریب عید اضحی یک ماه و چند روز غبار هیجا تا کره اثیر هیجان
داشت و با آنکه فوج غنیم پنجاه هزار سوار بود و فوج اسلام بده هزار نمی کشید هر روز دلاوران اسلام خیره
دستی مینمودند باجی راؤ صرفه خود در صلح دیده بصلح گرائید و آمده با نواب نظام الدوله ملاقات کرد نواب
نظام الدوله سرکار کرگون سرکار هندیه بجاگیر او داد باجی راؤ بعد مصالحه مغلوبانه رخصت اجل بطرف

مالوه کشید و کنار نربدا رسید و دوازدهم صفر سنه ثلث و خمسین و مائة و الف بعلت عفصه مرگی قالب تهی کرد
و پسرش بالاجی بجای او قیام نمود و در همین سال نواب آصف جاه از حضور رخصت دکن گرفته سلخ
شعبان مع اهل برهانپور رسید و بالاجی که از دکن بمالوه میرفت در برهانپور ملازمت نواب آصفجاه حاصل
کرده راه مالوه گرفت و بعد معاودت نواب آصف جاه بدکن تا سال وفات او که پنج سال باشد چند مرتبه
غنیم شوخی کرد و تنبیه یافته بصلح التجا میبرد و در عهد نواب نظام الدوله ناصر جنگ شهید با ساهو راجه قواعد
صلح تاسیس یافت و تا آخر عهد نواب نظام الدوله که دو نیم سال و کسری بود صلح بحال ماند و بعد شهادت
نواب نظام الدوله و فوت ساهو راجه که در سنه ثلث و ستین و مائة و الف واقع شد کار بالاجی بالا گرفت
و سداشیو راو عرف بهاو برادر عم زادهٔ بالاجی که سخت مدبر و محنت کش بود مدار المهام شد اینها
تا حین حیات ساهو راجه حسابی از دودمان بهونسلا برداشتند بعد سپری شدن ساهو راجه
خلیع العذار شدند کسی را بجای ساهو راجه بر مسند راج نه نشاندند و تمام مهام مالی و ملکی بدست
خود آوردند سرداران قدیم مرهته را منقاد بلکه معطل ساختند زنار و زنگکار را در زر بازار پدید
آمد حتی خواران ملک را چپت کردند قومی که شیوهٔ آنها گدائی بود مدعی پادشاهی سر بر آوردند
زمانه باین دو بیت خواجو کرمانی که در وصف خط معشوق گفته گویا گردید ع جی پور را ممالک
فغفور داده اند * مهراج را بمسند خان بر نشانده اند * تا خود چه دیده اند که جیپال هندرا
ترکان بپادشاهی خاور نشانده اند * تسلطی که براهمه کوکنی بعد شهادت نواب نظام الدوله
و فوت ساهو راجه در دکن و هندوستان بهم رسانیدند در ضمن احوال اولاد نواب آصفجاه غفران
پناه وغیرهم معلوم ناظر خواهد شد بالفعل سرگذشت گجرات و بنگاله بقلم می آید ابتدای تسلط غنیم بر
گجرات برین منوال است که بعد زوال دولت سادات بارهه در سنه ثلث و ثلثین و مائة و الف
فردوس آرامگاه صوبه داری گجرات از تغیر اجیت سنگه و متصدی گری بندر سورت از تغیر قمر الدین
خان بمعز الدوله حیدر قلیخان اسفراینی ضمیمهٔ خدمت میرآتشی تفویض فرمود حیدر قلیخان راجه رگناته داس
دیوان خود را نیابت گجرات و تهور خان را نیابت بندر سورت داده بهردو مکان فرستاد و چون منصب
وزارت در سنه اربع و ثلثین و مائة و الف بنواب آصفجاه مفوض شد امرای حضور در مقدمات مالی
و ملکی خلاف رای نواب آصفجاه دخل میکردند خصوص معز الدوله حیدر قلی خان فردوس آرامگاه

باخاطر نواب آصفجاه متقدم داشته حیدر قلیخان را بصوبه داری گجرات مرخص و حیدر قلیخان در گجرات
رفته عملی کرد که مثل آن در هیچ عصر نشان نمیدهند و چندان اقتدار بهم رسانید که رنگ تمرد بر آورد لهذا
صوبه داری گجرات از تغیر او بنواب آصفجاه مقرر شد و نواب آصفجاه نیابت گجرات بعم خود حامد خان
تسلیم نمود و در سنه ست و ثلثین و مائة والف صوبه داری گجرات از تغیر نواب آصفجاه بمبارز الملک
سربلند خان تونی عطا شد مبارز الملک سند نیابت بشجاعت خان گجراتی فرستاد و حامد خان
پیچیده تا العجلت بیابانی دست و پای نمیتوانست زد و از گجرات بر آمده در موضع دوهد اقامت کرد
و کنتا نامی غنیم دکنی را بکمک خود طلبیده جمعیتی از خود فراهم آورده بر سر گجرات رفت شجاعت خان
هم از گجرات بر آمد و آتش حرب زبانه زد و شجاعت خان نقد هستی در باخت رستم علی خان برادر
شجاعت خان در آن وقت حاکم بندر سورت بود خبر قتل برادر شنیده اسباب محاربه با حامد خان
سامان نمود و پیلاجی گایکوار را که از سرداران مرهته بود و در حدود سورت هنگامه آرای داشت با خود
رفیق ساخته با جمعیت قریب بیست هزار از سورت بر آمد حامد خان نیز با جمعیت خود و کنتا که آن هم
قریب بیست هزار سوار بود از احمد آباد کوچیده بکنار دریای مهی تلاقی فریقین نمود پیلاجی گایکوار اگرچه در ظاهر رفیق
رستم علیخان بود اما در باطن بدلالت کنتا با حامد خان اتفاق داشت لهذا حامد خان غالب آمد و رستم علی خان
بقتل رسید مبارز الملک سربلند خان بعد استماع هنگامهٔ حامد خان در سنه ثمان و ثلثین و مائة والف
از دار الخلافت جانب گجرات نهضت نمود حامد خان با غنیم بقصد محاربه او از گجرات بر آمد
مبارز الملک تصالح بقلم آورد و نواب آصفجاه هم از دکن بعم خود در باب دخل دادن بمبارز الملک نوشت
چون حامد خان مرد لاابالی بود مفید نیفتاد و حامد خان امان بیگ بخشی خود را با فوج غنیم بحرب مبارز الملک
فرستاد و جنگ عظیم در میان آمد امان بیگ بقتل رسید و شیخ اله یار بلگرامی بخشی و سر فوج مبارز الملک
از راه دیگر داخل قلعه احمد آباد شده شهر را بتصرف آورد ناگزیر حامد خان دست از ملک گجرات برداشت
بدکن نزد نواب آصفجاه رفت و بعد از آن غنیم در ملک گجرات سرایت کرد و رفته رفته عمل بادشاهی
بالکلیه برخاست و ظلمت کفر تمام صوبه را فرو گرفت و در سنه خمس و خمسین و مائة والف غنیم در بنگاله هم دخل کرد
سر رشتهٔ این قصه چنین است که سیزدهم ذی حجه سنه احدی و خمسین و مائة والف شجاع الدوله ناظم بنگاله رخت
[illegible] بر بست پسرش سرفراز خان نائب مناب شد اما بسبب جبل طبیعت که منافی ریاست است اکثر امرا از او

از زوال دو رنجان مهابت جنگ که از نوکران شجاع الدوله بود و از جانب او به نیابت صوبهٔ پتنه می پرداخت هوای گرفتن بنگاله را در سر خود جا داد و با فوجی سنگین بتقریب حصول ملازمت سرفراز خان عازم مرشدآباد شد و چون قریب رسید سرفراز خان متنبه شد که مهابت جنگ بچه اراده می آید با مردم قلیل از مرشدآباد برآمد و حرکت مذبوحی کرده بقتل رسید و مرشد قلیخان مخمور تخلص داماد شجاع الدوله در آن وقت ناظم اودیسه بود فوجی فراهم آورده بمحاربهٔ مهابت جنگ شتافت و شکست یافته خود را بدکن پیش نواب آصفجاه رسانید میر حبیب از دوستان که بخشی مرشد قلیخان بود نزد رگو بهونسله مکاسدار صوبهٔ برار رفته او را تحریک بتسخیر بنگاله نمود رگو فوجی سنگین بسرداری باسکر پندت دیوان خود و علی قراول که سردار عمده از رفقا بودند همراه میر حبیب کرده بر سر مهابت جنگ به بنگاله فرستاد و قریب یکماه جدال و قتال طول کشید مهابت جنگ سلسلهٔ صلح جنبانید و باسکر پندت و علی قراول را با بست و دو سردار بتقریب ضیافت در خیمهٔ خود طلبیده همه را علف تیغ بیدریغ ساخت فوج بنات النعش شده رو بفرار نهاد رگو و میر حبیب خایب و خاسر گشتند اما صوبهٔ کتک را بتصرف خود آوردند و هر سال فوج بتاخت و تاراج بنگاله میفرستاد تا آنکه مهابت جنگ هر سال پیشکشی برای رگو مقرر کرده ملک را از خرابی محفوظ داشت حالا اندکی مناقب این گروه تازه بعرصه آمده باید شنید مرهته عموماً و براهمهٔ دکن خصوصاً طرفه لیاقتی دارند هر جا دست می یابند وجوه معاش همه مردم را بند کرده بتصرف خود میکشند و زمینداری را چنان تاخت میکنند که زمینداری مردم خبر مثل مقدم و پتواری نمیگذارند و بانواع بیداد اساس وارثان قدیم را از بیخ برکنده بنیاد تصرف خود قایم میکنند و میخواهند که ممالک تمام روی زمین براهمه کوکنی شوند رزاق مطلق تعالی شانه که روزی رسان مسلمانان و هندوست برات اصناف خلایق برهمین نوشته تمام این ممالک بیک قوم چه طور مسلم تواند شد و شرافت مزاج و لطافت طبیعت این قوم باید دید که بالاجی باآن اقتدار که سلطنت دکن در قبضهٔ خود داشت نان جواری و جوار میخورد و با نان گندم خوش نبود و بادنجان خام و بانیهٔ خام و کرسنهٔ سبز خام تنقل میکرد حال سایر اینها برین قیاس باید کرد و چون اصل پیشهٔ براهمه گدائی است و در کیش هندوان مقرر شده که صدقات را برهمن باید داد و طبیعت این قوم نسلاً بعد نسل بدریوزه گری خوگر شده و طماعی و ابن الغرضی لازم ماهیت گردیده لهذا با وجود حصول مرتبهٔ سلطنت و امارت بوی گدائی از طینت خمیر قوم محتاجیانه بحکام متصدیان براهمه رجوع میکنند نظر اینها با وجود ملک عظیم همین برای

ماحضر وده است هرچه دارد تا بحدیکه دستار و پای افزار او را کشیده میگیرند درآمد کار او در احوال عالم بازانگیخته
خوب گفته کسیکه گفته ع بدست خلق عالم کاسهٔ دریوزه می بینم * گدا چون بادشه گردد گدا سازد جهانی را *
وسبب خشکی مزاج اینقوم آنچه دریافته شد این ست که مدار غذای اینها خواه امیر باشد خواه فقیر بر دال تور است یا
این دال حملی از آن روغن که آنرا در هندی بگهار بکاف فارسی میگویند نمیکنند واز خارج هم روغن داخل نمیسازند که
یبوست آن رفع سازد واگر احیاناً روغن میخورند اقل قلیل که حکم عدم دارد و مرچ سرخ و حلتیت و زرد چوبه هم در آن بکثرت
داخل میسازند و مرچ سرخ را تنها نیز فرد میخورند بنابرین لطیفهٔ اینها گشت در نشست از دال توری روغن یا کم روغن
و مرچ سرخ و حلتیت و زرد چوبه بسکون میشود واز جهت غذای حار اکثر امراض اینها صفراوی یا از جهت احتراق
مواد سوداوی است واطبای هندی موافق قاعدهٔ خود که معالجه بمثل میکنند ادویه حاره میخورانند لهذا مزاج
اینقوم خیلی حار یابس واقع شده و بملایمت و حسن خلق اصلا گرد طبیعت نگردیده و درین دویست سال که قدم
اینها بسرزمین هندوستان رسیده برخی مردم هندوستان هم استعمال مرچ سرخ آموختند بیشتر رواج این کج مبیت المال
در هندوستان نبود حق تعالی علیم است وکفی به شهیدا که اینهمه مراتب مطابق واقع بقلم آمده تعصب و تصنع اصلا دخل ندارد
مخفی نماند که بامیه که سابق مذکور شد آن را بزبان دکنی هندی میگویند و کرسنه بفتح کاف تازی و سکون رای مهمله
و فتح سین مهمله اسم عجمی دانه ایست که آنرا در عربی حب البقر و در فارسی گاودانه و در هندی مٹر و در دکن
نبانه نامند صاحب تحفة المومنین گوید غیر ماکول است در اول گرم و در دوم خشک و صاحب برهان قاطع گوید
آنرا مقشر کرده بگاو دهند گاو را چاق و فربه کند طرفه آنکه بالاجی آنرا مقشر ناکرده تناول میکرد و توری تا
فوقانی و فتح واو و رای مهمله دانه ایست که آنرا در هندی ارهر خوانند در دوم حار و در سیوم یابس است
و مرچ سرخ را در فارسی فلفل خراسانی خوانند رفیع الدین قزوینی مصنف عقاید رفیعه بعبارت عربی
گوید ترجمه اش این ست که فلفل خراسانی غلافی است مثل غلاف تخم ترب وقت پخته شدن سرخ
میشود در شدت حدت و حرارت مثل فلفل سیاه است و حلتیت در چهارم گرم و در دوم خشک
است و زرد چوبه که آنرا در عربی عروق الصفر نامند در سیوم گرم و خشک است واز مختصات
غنیم این ست که در دفاتر و اسناد خود سنین فاروقی مینویسند بزبان عربی و خط مرهتی ابتدای تاریخ ایشان
از آغاز خلافت فاروق است رضی الله عنه که در سیزده هجری بوده والآن سال تاریخ ایشان سنه ثلث و ستین و مائة
والف مطابق است اربع و سبعین و مائة والف هجری و وجه اختیار تاریخ فاروقی این است که جیله علامی ها در عهد فاروق

رضی الله عنه از ولایت ایران بهند آمد چنانچه بالا ذکر یافت آمدیم بر مطلب دیگر تاریخ نامهای پاستانی
افاده میکند که از ابتدای ایجاد عالم بسیاری از سلاطین ایران و توران عساکر جرار بهند کشیده اند و
بارایان این مملکت چپقلش پیش از عهد اسلام تنها نزاع دنیوی بر سر ملک و مال درمیان بود عداوت
دینی دخل نداشت چه مردم هر دو ولایت آتش پرست بودند و هندوان هم بقلم آتش پرست اند
ولائتیان با دین و آئین هندوان کار نداشتند بلکه در تعظیم آتش با ایشان متحد و متفق بودند و چون
میلاد نبوی آتشکدهٔ فارس را منطفی ساخت و نور اسلام ولایت ایران و توران را فرو گرفت و
سلاطین اسلام بر سریر فرمانروائی هر دو ولایت برآمدند نزاع دینی با نزاع دنیوی انضمام پذیرفت
و جدال و قتال با هندوان رنگ عبارت گرفت سلاطین اسلام بیازوی همت بتخانهای هند را
برانداخته مساجد بنیاد کردند و نواقیس را برهم زده اذان را بلند آوازه ساختند و درین عهد با آنکه
فوج غنیم بیشتر از اذل اند مثل زارع و شبان و نجار و اسکاف و فوج اسلامیان اکثر نجبا و شرفا اند
سبب غلبهٔ غنیم این است که مردم غنیم اقسام محنت بر خود گوارا کرده مشق جنگ قزاقی میکنند و وقت محاربه
رسد غله و کاه حریف را بند نموده او را عاجز میسازند و فراغت شعاران اسلام در آرام طلبی افتاده اند
اگر اینها هم ریاضت جنگ قزاقی کشند البته بر غنیم غالب می آیند که همتی و ناموسی که در طینت نجبا است
با اراذل کجا میباشد وفقهم الله به نواب آصف جاه غفران پناه وقت رحلت شش پسر والا
گهر گذاشت میر محمد پناه و میر احمد که هر دو از یک مادر اند و میر سید محمد و میر نظام علی و میر محمد شریف
و میر مغل امهات این چهار مختلف اند و هر کدام بخطابی علیحده مخاطب فقیر برای امتیاز اولین را امیرالامرا
و دومین را نظام الدوله و سیومین را امیرالممالک و چهارمین را آصف جاه ثانی و پنجمین را برهان الملک
و ششمین را ناصر الملک یاد میکنم ·

امیرالامرا فیروز جنگ

امیرالامرا فیروز جنگ غازی الدین خان بهادر نواب آصف جاه غفران پناه از پیشگاه خلافت
بخطاب جد خود سرمایهٔ ناموری اندوخت و نواب آصف جاه در دکن واو در دهلی حاضر تخت
سلطنت میماند چون نواب آصف جاه در سنه ثلث و خمسین و مائه و الف از فردوس آرامگاه
رخصت دکن گرفت نیابت امیرالامرائی که بعد کشته شدن خواجه عاصم مخاطب به صمصام الدوله خان
دوران در جنگ نادرشاهی بنواب آصف جاه مقرر شده بود بخلف خود فیروز جنگ تفویض نمود

ولبعد رحلت نواب آصف جاه در عصر احمد شاه منصب امیر الامرائی لبساداتخان قرار گرفت ولبعد
چندروز خلعت امیر الامرائی از تغیر سادات خان لفیروز جنگ عنایت شد ولبعد شهادت نواب
نظام الدوله ناصر جنگ امیر الامرا را هوای ریاست دکن بسر افتاد اعیان حضور بنابر بعضی وجوه اول
راضی نبودند آخر راضی شدند نوعیکه در ترجمهٔ صفدر جنگ رقم انضباح خواهد یافت امیر الامرا سوم
رجب سنه خمس وستین ومایة والف از احمد شاه بخلعت حکومت دکن قامت مباهات آراست و در عین
موسم برشگال جانب دکن قطره زود چون در دکن امیر الممالک برادر صلبی عین مسلط بود هلکر مرهته
را که با فوج سنگین در نواحی دهلی بود رفیق خود گردانید و بعد طی مسافت لبستم ذی قعده سال
مذکور داخل اورنگ آباد شد امیر الممالک که در حیدرآباد بود لقصد مقابله مسافتی نوردید غنیم
قابو یافته از امیر الامرا ملک خاندیس تمام وکمال وجالنه از توابع اورنگ آباد وغیرها استدعا
نمود امیر الامرا چون نوآمده ناواقف بود و کار عمده مقابله با امیر الممالک در پیش داشت ملک
خاندیس وغیرها بمهر خود حوالهٔ غنیم نمود و این چنین ملک عظیم مفت در دست غنیم رفت چون قلم قضا برین رفته بود
که ریاست دکن بر امیر الممالک بحال باشد امیر الامرا بعد هفتم روز از داخل شدن اورنگ آباد هفتم
ذی الحجه آخر روز سال مذکور به برگ مفاجات درگذشت و رفقا را دگه بسبب توقعات سبیل رفاقت پیموده
بودند همه رجاء یاس فرو رفتند و تابوت او را سکینهٔ خاطر و بدرقهٔ سلامت راه معاینه نموده قرار دادند
که پیش پیش صف خود نگاه داشته از اورنگ آباد بدهلی برند آخر همچنان کردند و چون بنات النعش
در رکاب نعش راهی طی کرده بدهلی رسیدند و در انجا لاش را بزمین سپردند ؂

عماد الملک بن امیر الامرا فیروز جنگ بن نواب آصف جاه غفران پناه و دختر زادهٔ وزیر
الممالک اعتماد الدوله قمر الدین خان مرحوم نام اصلی او میر شهاب الدین است او هم بخطاب پدر خود
غازی الدین خان بهادر فیروز جنگ ناموری دارد وقتیکه پدرش امیر الامرا در دکن رفته بمرگ مفاجات
درگذشت بمجرد وصول این خبر وحشت افزا بدار الخلافه عماد الملک بخانهٔ وزیر الممالک صفدر جنگ
رفته نشست و یتیم ثانی را بجای رسانید که صفدر جنگ بر سر ترحم آمده امیر الامرائی ارثی را از احمد شاه
باو دهانید آخر این نقش بست از نگین اخلاص کج نشست عماد الملک خواست که صفدر جنگ را
بر هم زند شش ماه با و جنگید تفصیل آن در ترجمهٔ صفدر جنگ خواهد آمد عماد الملک در ایام جنگ ملهر هلکر را

را از مالوه و جی آپا را از ناگور به کمک خود طلبید اما پیش از رسیدن اینها با صفدر جنگ مصالحه در میان آمد
عماد الملک و هولکر و جی آپا و هرسه باتفاق بر سر سورج مل جات رفتند و برت پور و کمیر و دیگ را که هر
از قلاع حصینهٔ ملک جات است محاصره نمودند چون عمده اسباب قلعه گیری اضراب توپ است
عماد الملک بالتماس سرداران غنیم عرایض بدرگاه احمد شاه مشتمل بر استدعای اضراب توپ مصحوب
عاقبت محمود احمد خان کشمیری که مدار المهام او بود ارسال داشت انتظام الدوله وزیر بن اعتماد الدوله
قمر الدین خان مرحوم لضد عماد الملک بادشاه را از فرستادن اضراب توپ مانع آمد عاقبت محمود خان
اکثری از منصبداران بادشاهی و مردم توپخانه را بوعدهٔ این که اگر دور عماد الملک شد باتمام اعانات
چنین و چنان بعمل می آید با خود متفق ساخته خواست که انتظام الدوله را بردارد و روزی قرار داده
بر سر خانهٔ انتظام الدوله غلو کرده هنگامهٔ دار و گیر گرم ساخت و همان روز کاری نه ساخته روی گریز
بجانب داسنه نهاد و از در قطاع الطریق درآمده تاخت و تاراج محالات خالصهٔ بادشاهی و جوامر
منصبداران که در نواحی دار الخلافه بود غبار فتنه برانگیخت درین ضمن سورج مل جات که از دست اهل
محاصره بحالت کسوف رسیده بود از احمد شاه امداد التماس کرد احمد شاه در ظاهر برای شکار و نظم و نسق
انتربید و در باطن برای کمک جات از دهلی برآمده در سکندره مضرب خیام ساخت و عاقبت
محمود خان را که دران نواحی هنگامه پرداز بود استمالت نموده بحضور طلبید عاقبت محمود خان از مقام
غورجه جرجه آمده ملازمت بادشاه نموده بغورجه برگشت از مقدرات الهی اینکه هولکر بخاطر آورد
که احمد شاه در دادن اضراب توپ تغافل زد الحال که بیرون برآمده است رفته رسد غله و کاه
لشکر او را بند باید کرد و قافیهٔ او را تنگ نموده اضراب توپ باید گرفت و خواست که این کار را
بی سهیم و شریک بکرسی نشاند عماد الملک و جی آپا را خبر نا کرده شبگیر نمود و از گذر متهرا عبور
دریای جمن کرده شبی که عاقبت محمود خان ملازمت نموده بغورجه برگشت هولکر قریب عسکر احمد شاه
رسیده اول شب جندیان سردار و مردم گمان کردند که عاقبت محمود خان از راه شرارت باز آمده
آتش افروز هنگامه است امر سهل دانسته استعداد جنگ نکردند و فکر فراهم ننمودند والا اخر انها پیش
نمی آمد آخر شب متحقق شد که هولکر آمده است دست و پا گم کردند که نه وقت استعداد جنگ ماند و نه فرصت
فرار ناچار احمد شاه و مادر او و صمصام الدوله میر آتش پسر امیر الامرا صمصام الدوله خان دوران ناموس د

واحمال و اثقال را گذاشته با چند کس راه دارالخلافه برگرفتند و از طلیلی دست تا تجر نگی و بی جمعیتی بادشاه چشم
زخم عظیمی بناموس تیموریه رسید هولکر آمده بی ممانعتی تمام اثاث سلطنت را غارت کرد و ملکه زمانیه
دختر محمد فرخ سیر بادشاه که زوجهٔ فردوس آرامگاه بود و دیگر پردگیان سرادقات بادشاهی را اسیر
در آمدند هرچند هولکر اینها را بحرمت نگاهداشت اما خاک بر سر این حشمت عماد الملک این خبر شنیده محاصره
را گذاشته بدار الخلافه شتافت جی آپا چون دید که این هر دو سردار برخاسته رفتند و تنها عهدهٔ برای
محاصره نمیتوان شد او هم دست از محاصره برداشته به نارنول رفت و سورجمل خود بخود از کسوف محاصره
برآمد عماد الملک بزور هولکر و سازش امرای حضور خصوص صمصام الدوله میر آتش وزارت را از تغیر انتظام الدوله
خود گرفت و امیر الامرائی به صمصام الدوله میر آتش داد بانید روزی که وزارت گرفت صبح خلعت
پوشید و وقت استوا احمد شاه را با مادرش قید کرده عزیز الدین خلف معز الدین جهاندار شاه را دهم
شعبان روز یکشنبه سنه سبع و ستین و مائة و الف بر تخت سلطنت اجلاس نمود و بعالمگیر ثانی ملقب ساخت
و بعد یک هفته از قید کردن چشم احمد شاه و چشم مادرش را که تمام فتنها ازو زائیده بود میل کشید بعد ایامی
برای انتظام صوبهٔ پنجاب قصد لاهور کرد مخفی نماند که سنه احدی و ستین و مائة و الف صوبه داری
لاهور بمعین الملک قرار یافت و بعد فوت معین الملک حکومت لاهور بزن او عائد شد چنانچه
در واقعات شاه دُرّانی مفصل می آید عماد الملک عالمگیر ثانی را در دهلی گذاشته شاهزاده عالی
گوهر را بنورکی برداشته از راه هانسی و حصار روانهٔ لاهور گردید و به لودیانه رسیده حسب الطلب آدینه بیگخان
فوجدار بسرکردگی سید جمیل الدین سپه سالار و عباد الله خان کشمیری مدار المهام شبا شب بلاهور که
از آنجا چهل کروه مسافت دارد رخصت کرد اینها در یک شب و روز خود را بلاهور رسانیدند و خواجه
سرایان را در حرم ثریا بیگم را که در کمال غفلت خوابیده بود بیدار ساخته مقید ساختند و از عمارت
برآورده در خیمه جا دادند بیگم زن تغائی عماد الملک است و نیز دختر او به عماد الملک نامزد بود
عماد الملک صوبه داری لاهور به آدینه بیگخان در بدل پیشکش سی لک روپیه مقرر کرده بدهلی معاودت
نمود و چون این اخبار به سمع شاه دُرّانی رسید بسیار شاق آمد و از قندهار با رشته کوب خود را بلاهور
رسانید آدینه بیگخان چون طفل آدینه که از مکتب رم کند از لاهور بصحرای هانسی و حصار فرار نمود و شاه
درانی بر جناح استعجال بست کرده بدهلی علم افراز شد عماد الملک که سر و سامانی نداشت جز انقیاد چاره

نیافته ملازمت شاه نمود اولی بمناصب شد آخر بسفارش بیگم مذکوره دستار سر اشرف الوزرا شاه ولیخان
محفوظ ماند و وزارت هم بقرار پیشکشی باو مسلم شد و چون شاه درانی جهان خان را بتسخیر قلعجات سورجمل جات
تعیین کرد عماد الملک همراه جهان خان ترددات نمایان بعرصه ظهور آورد و مورد آفرین شاه گردید چون
طلب پیشکش بابت وزارت درمیان آمد عماد الملک از شاه التماس کرد که توره از نسل تیموریه فوجی
از درانیان همراه من شود که از انتربید زر خطیر بمعرض حصول در آورده داخل سرکار سازم شاه درانی
دو شاهزاده یکی هدایت بخش بن عالمگیر ثانی دوم میرزا بابر خویش عزیز الدین برادر عالمگیر ثانی را از وے
طلبیده با جانباز خان که یکی از سرداران رکاب شاه بود همراه عماد الملک کرد عماد الملک با هر دو
شاهزاده و جانباز خان در کمال بی سرانجامی عبور جمن نموده عازم فرخ آباد مسکن احمد خان پسر محمد خان
بنگش گردید احمد خان استقبال کرده خیمه و خرگاه و افیال و افراس و غیره پیشکش شاهزاده و
عماد الملک نمود از انجا پیشتر رفته از آب گنگ گذشته رو بصوبهٔ اوده آورد شجاع الدوله ناظم اوده
باستعداد جنگ از لکهنو بر آمده خود را در میدان ساندی و پالی که سرحد صوبهٔ اوده است رسانید
دو بار جنگ سهل با قراولان طرفین واقع شد آخر بوساطت سعد الله خان روهیله بر پنج لک
روپیه قدری نقد و باقی بوعده صلح قرار یافت عماد الملک مع شاهزاده بتاریخ هشتم شوال سنه
سبعین و مائه و الف از میدان نزاع کوچیده و از دریای گنگ گذشته بفرخ آباد رفت و چون شاه
درانی بنا بر حدوث وبا در لشکر او از حوالی اکبر آباد بعزم ولایت کام سرعت بر گرفت وزیر که بعد
دار الخلافه رسید عالمگیر ثانی با نجیب الدوله بر سر تالاب مقصود آباد آمده بپادشاه ملاقات نمود
و از عماد الملک شکایت بسیار کرد لهذا شاه نجیب الدوله را منصب امیر الامرائی هندوستان داده
روانهٔ لاهور گردید نجیب الدوله از قوم افغان است چون آثار رشد از ناصیه حالش پرتو ظهور میداد
عماد الملک او را در سرکار خویش پیش آورده چون شاه درانی بهندوستان آمد بنا بر جوهر
ذاتی و هم قومی شاه تقرب بادشاه پیدا کرد تا بجایی که امیر الامرا شد و با عماد الملک طرف گردید
القصه عماد الملک در فکر نجیب الدوله از فرخ آباد عازم دهلی گشت و رگناتهه راو برادر حقیقی
بالاجی راو و هولکر را بمبالغه تمام از دکن طلبیده باتفاق دهلی را محاصره نمود عالمگیر ثانی و نجیب الدوله
محصور شدند چهل و چهار روز جنگ توپ در میان ماند آخر هولکر رشوت سنگینی از نجیب الدوله گرفته

بنای صلح گذاشت و نجیب الدوله را با آبرو و مال و اثقال از قلعه برآورده متصل خیمهٔ خود جا داد و متعلقهٔ او
آن طرف آب جمن که عبارت از سهارنپور و بریلی و چاندپور و تمام قصبات بارهه باشد رخصت نمود
عماد الملک بتقویت غنیم رتق و فتق مهمات سلطنت تمامها بدست آورد و چون دتا سردار غنیم نجیب الدوله
را در شکرتال محاصره کرد و نوعیکه در ترجمهٔ شجاع الدوله خواهد آمد عماد الملک را از دهلی بکمک خود
طلبید عماد الملک که با خان خانان انتظام الدوله خان خود ناخوش بود و با عالمگیر ثانی هم صفا
نداشت و میدانست که اینها با پادشاه درانی مخفی سلسلهٔ رسل و رسائل دارند و تدبیر غلبهٔ نجیب الدوله
در دتا میخواهند اول خانخانان را بقتل رسانید و بعد سه روز هشتم ربیع الآخر روز پنجشنبه سنه ثلث و سبعین
و مائة والف عالمگیر ثانی را هم جرعهٔ شهادت چشانید و در تاریخ مذکور پسر محی السنه بن کامبخش بن
خلد مکان را بر تخت نشاند و به شاهجهان ملقب ساخت و بعد قتل پادشاه و خانخانان بر
طبق طلب دتا بکمک در شتافت درهمین ایام آمد آمد شاه درانی غلغله در آن نواحی انگند و دتا از
حوالی شکرتال برخاسته باراده مقابلهٔ پادشاه درانی جانب سرهند رو نهاد و عماد الملک شاهجهان ثانی را
و چون خبر مقابلهٔ دتا با قزلباشان شاه درانی شنید غالبیت درانیان و مغلوبیت غنیم استنباط نمود زیرا
که دو پهلوانان که باهم کشتی میگیرند زور آور کم زور را بنیروی بازو عقب میبرد درانیان بقوت
ترکتازی غنیم را جانب دهلی پس پا ساختند عماد الملک دریافت که عنقریب سیلاب غنیم را برداشته
بر سر شاهجهان آباد میرسد از خوف او پادشاه تازه را در دهلی گذاشته خود نزد سورجمل جات رفت
و از آنوقت تا زمان حال نزد سورجمل جات نشسته است سورجمل بقدر خدمتی تقدیم میرساند

ذکر نواب نظام الدوله

نواب نظام الدوله ناصر جنگ شهید خلف دوم نواب آصف جاه غفران پناه و اسطه العقد
امرا است و بیتی از قصیدهٔ شعرا احوال او مفصل در سرو آزاد مصور تحریر پذیرفته درینجا رخسار صفحه
بخیال اجمال آرایش میباید چون نواب آصف جاه در سنه خمسین و مائة والف بشاهجهان آباد
تشریف برد پسر والا گهر را نیابت دکن تفویض فرمود و او در ایام نیابت خود باجی راو را که بنفیل
غرور در سر داشت مغلوب ساخت نوعیکه در احوال غنیم گذشت و بعد رحلت نواب آصف جاه بر
مسند ریاست دکن نشست و در عهد او قسمی غنیم را گوشمال داد که تا آخر عهد او پا از
حد ادب بیرون نگذاشت احمد شاه فرمانروای هندوستان برای اصلاح امور سلطنت شقهٔ طلب بخط

بخط خاص بنواب نظام الدوله نوشت نواب تا دریای نربدا جلو ریز خود را رسانید درین ضمن محمد شاه
شقهٔ ناسخ عزیمت حضور بقلم آورد و نیز مظفر جنگ که قریب او می آید سر از اطاعت پیچید نواب از نربدا
معاودت نموده با هفتاد هزار سوار و یک لک پیاده بعزم تنبیه مظفر جنگ لوای هزیمت افراخت
دتا بندر پلچری که از اورنگ آباد پانصد کروه جریبی است بر جناح استعجال رسید و بست و ششم ماه ربیع الآخر
سنه ثلث و ستین و مائة والف معرکهٔ قتال آراست نسایم فتح و فیروزی بر پرچم اعلام نظام الدوله وزید و
مظفر جنگ از زخم دستگیر شد نواب نظام الدوله موسم برشگال در آرکات گذرانید افاغنه
کرناتک همت خان وغیره که در این لسان ملازم رکاب بودند چشم از حقوق تربیت و غمخواری پوشیده
بطمع ملک و مال گرد غالب ساختند و باتفاق انصاری پلچری شب هفدهم محرم بحساب تنجیم و شانزدهم
بحساب رویت سنه اربع و ستین و مائة والف شبخون زده نواب نظام الدوله را انگشت ارغوان زار
شهادت روانه ساختند و بعضی ارباب توفیق تابوت او را بروضهٔ شاه برهان الدین غریب
رسانیده قریب مرقد نواب آصف جاه دفن کردند مولف گوید ع نواب عدل گستر عالیجناب
رفت + فرصت نداد تیغ حوادث شتاب رفت + در هفدهم ز ماه محرم شهید شد + تاریخ گفت نوحه
گری آفتاب رفت + بعد شهادت او مظفر جنگ را که مقید همراه بود بر بادکن بر داشته دواز پلچری قصد
حیدرآباد کردند قضا و قدر اسباب انتقام نواب نظام الدوله آماده ساخت و در دل مظفر جنگ
و افاغنه مادهٔ نفاق ریخت روز یکه سرزمین لکریت پلی مضرب خیام شد ناخوشی از باطن بظاهر بروز کرد
هفدهم ربیع الاول سال مذکور فریقین از مکانهای خود حرکت کرده هنگامهٔ پیکار گرم ساختند و
سرداران طرفین مظفر جنگ و همت خان وغیرهما بقتل رسیدند و خون نواب نظام الدوله بکیل تا تلان
خود را بخاک هلاک نملایند با فقیر دل نواب نظام الدوله محبت و اخلاص فوق البیان بود و از
ابتدای ملاقات تا انتهای ایام حیات مثل بن آزاد را در دام حسن خلق خود مقید داشت هر چند
خواستم کناره گیرم نگذاشت غفر الله له دیوان ضخیمی از اشعار ری بعد ملاقات فقیر در سلک
نظم کشیده بنظم است هرگاه مشق سخن و بر وی لفقیر میکرد همان وقت اصلاح می یافت و اگر تنها
میگفت سر مهر خود نزد فقیر میفرستاد و اصلاح کرده سر مهر خود میفرستادم بعد از آن پیش نظر خود
میخواند و داخل دیوان میکرد و اشعاریکه پیش از ملاقات فقیر گفته اصلاح طلب است نواب مرحوم

فقیر را تکلیف اصلاح دیوان کرده بود قدری اصلاح کردم بعد از ان باغ یاری نمود و بعی غزلی گفته
نزد فقیر فرستاد و اصلاح کرده ارسال داشتم صبح در دیوانخانه برآمد جمیع امرا و شعرا در رکاب مثل
صمصام الدوله شاه نواز خان که شعر فهم بی نظیر بود و موسوی خان جرأت اورنگ آبادی و [illegible]
دانا و موسوی خان مذکور که در الشاطرازی و شعر فهمی امروز یکتای روزگار است و میرزا جان تخلص
و لقد علیخان ایجاد تخلص که ترجمهٔ هر دو در سرو آزاد مسطور است و غیرهم حاضر بودند نواب
غزل مذکور خواندن گرفت و بشعری که سرو خرامان بمعنی درخت سرو آورده بود جرأت
گفت سرو خرامان بر قامت معشوق صادق می آید بر درخت سرو چه گونه صادق تواند آمد
نواب جانب فقیر نگاه کرد یعنی بنظر اصلاح فهما رسیده است گفتم میرزا صائب از
سرو خرامان درخت سرو اراده میکند و میگوید ؎ یک باره برار از آستین دست نگارین را
چمن پیش تا دستها پنهان کند سرو خرامان در بغل ؎ نواب عجب بشاشتی کرد و بیت
را یاد گرفت جرأت گفت عجب از میرزا که درخت زمینگیر را خرامان گفت گفتم بنای شعر بر تخیل
است حسن تخیل که درخت بتحریک نسیم میکند گویا میخرامد سلمان ساوجی باین معنی بطرح میکند و
میگوید ؎ سرو از صبا گرد جهان تا چون قدرت باشد روان ؎ هرچند بخرامد بپای آن سرو
خرامان کی رسد ؎ و در عربی غصن میّاس و شجر میّاد بسیار است و میّاس و میّاد هر دو بمعنی
خرامان باشد دیوان نواب شهید مرحوم از ابتدا تا ردیف دال حاضر است

این چند بیت از انتخاب برای این جریده برگزیده شد

دو را ز محفل حرمت نیست سوزاندن چرا / ولہ / شمع من ظلم است گردن سر نگرداندن چرا

ای یوسف عزیز در آغوش من در آ / ولہ / بوی خوشت رسید تو هم در وطن در آ

گر خضر کرد صرفه ز اسکندر آب خویش / ولہ / خضر خط تو آب بقا میدهد بما

نسیم شگوفه شاخ چو افشانده میوه یافت / ولہ / دست کرم نوید ثمر میدهد بما

رنگ زردم مگر از حالت دل گوید حرف / ولہ / پیش آن آینه رو تاب نفس [illegible]

نگاه انتخابی میکنی بر من سر گردم / ولہ / تو ای جان از کجا آموختی اینقدر

نه امروز است ما را زین قفس آهنگ آزادی / ولہ / در دل نهفته میکردیم مشق پرید[illegible]

دریک نفس چو شمع بتاراج رفته ایم	وله	در یاد تبسم چاشنی نوشخند را
باهمه محبان بود آمیزش نقش لالان	وله	برخورد آئینه بریکشت خبر زشت و خوب را
چشم عاشق را نباشد احتیاج توتیا	وله	بوی پیراهن جواهر سرمه شد یعقوب را
تلخ روئی را مذاق حنظل دوزخ بود	وله	رنگ ایمان است پیدا چهرهٔ بشاش را
دید تا آن جان جان آئینه را	وله	داد عمر جاودان آئینه را
دل بدست خال او دادن خطاست	وله	ساز هم از زنگی نگهبان آئینه را
نمیدانم چه باشد از گلستان نفع گلچین را	وله	که میسازد روان از چشم بلبل اشک خونین را
با سبکروحان اسیر جسم خاکی نیستیم	وله	همچو بوی می برآید از خم افلاطون ما
ناصر از ممنونی بال کبوتر فارغیم	وله	می برد تا یار رنگ رفته مکتوب مرا
اگر تن را نباشد دل مشو زیر خاکش کن	وله	نباشد در شبستان عزتی فانوس خالی را
ای که در آمدن خویش حجابی داری	وله	گر شب ماه نیائی بشب تار بیا
شیر را در بیشه باید دیدنی در چنبره	وله	امتحان مرد باشد عرصهٔ پیکارها
چه قدر ها نمود دلسوزی	وله	داغ عشق تو قدردان من است
آمدی دیوانه از صحرا بسیر شهر	وله	زخم سنگ کودکان جلد وی است
از گریبان تا کشیدم دست روشن شد جهان	وله	داغ سودا بر کف من شمع اعجاز من است
اینچنین صیاد بالادست در عالم کجاست	وله	بستن خورشید بر فتراک کار زلف کیست
بسکه داغ سینه ام بر روی کار افتاده است	وله	آتشی در خانمان لاله زار افتاده است
دوره خوابیدهٔ غفلت زمینگیرم نمود	✤	همرهان رفتند و ما ماندیم و بار افتاده است
نکرده آهن خود را جدا ز خاک سیاه	وله	امید جذب ز آهن ربا نباید داشت
ناصر از بس بود مخمور نگاه مست او	وله	جامی صندل لا می بر جبهه مالیدن گرفت
سحر که پرتو حسن تو از نقاب گذشت	وله	عرق ز جامهٔ زرین آفتاب گذشت
بسیل هیچ میسر نشد بجز خجلت	وله	هزار بار ازین خانه خراب گذشت
دور باید کرد از خاطر غبار شکوه را	وله	صفحهٔ آئینهٔ دل درخور زنگار نیست

بست شد عمر ابد شاید بدست آورد دوست — هر کسی بر مرگ دشمن شادمانی می‌کند

وله

بر زمین نقش پا در شستن عاشق چرا — تا ثبت نقش تو در روزی پا افشانی میکند

وله

نا محرمی که بستر خوابش هوس نه شد — سر ز زنار فاحش جسم تهیا آدم نمیشود

وله

اگر بوی آن گل صبا میرساند — جز نسیم دل ما دوا میرساند

وله

فلک گر چه وا زد تلاش جدائی — بهم دوستان را خدا میرساند

دل از من رباید نگاکل سپارد — بجا می‌ستاند بجا میرساند

جانب شعلهٔ آتش نشست باید کرد — سینه گرم روان جانب بالا باشد

وله

دیده‌ام تیز زبانان چون شمع — کشتهٔ تیغ زبان خود می باشند

وله

مرا اگر رخ زردی لبان زر بخشند — از آن خوش است که زر را بسیر بخشند

وله

هر کجا شمشیر آن مغرور میگردد بلند — گردن نخچیرها از دور میگردد بلند

وله

ابر در باد دل ندرت گوهر افشان میرسد — ای صدف وا کن کشا کارت لبانان میرسد

وله

مظفر جنگ نام اصلی او هدایت محی الدین خان است نسب او بچند واسطه بسعد الله خان وزیر اعظم صاحبقران ثانی شاهجهان میرسد و دختر زادهٔ نواب آصف جاه غفران پناه است در عهد نواب آصفجاه بجاگیرات بیجاپور میپرداخت و در عهد نواب نظام الدوله شهید مسلک مخالفت حال خود نمود حسین دوست خان عرف چندا از رؤسای نواب ارکات باد پیوسته بگرفتن ارکات تحریص نمود مظفر جنگ را رو بارکات آورد و در انجا جمعیت عظیمی از نصارای فرانسیس ساکن پلچری را بوساطت چندا همراه گرفت و بر سر انور الدین خان شهامت جنگ گوپاموی که از وقت نواب آصف جاه ناظم ارکات بود رفته شانزدهم شعبان سنه اثنین و ستین و مائة و الف دولاب خونریزی بگردش آورد و شهامت جنگ پای جلالت افشرده ساغر موت احمر چشید و سرگذشت اسیر شدن مظفر جنگ بدست نواب نظام الدوله سابق بعرض بیان درآمد و بعد شهادت نواب نظام الدوله افاغنه و نصاری مظفر جنگ را بر مسند ریاست نشانیدند مظفر جنگ رام داس را دیوان خود مقرر کرد و براجه رگناتهه داس مخاطب ساخت و این رام داس برهمن سیاه تابی است ساکن بیجاکل که در ذیل متصدیان سرکار نواب

نظام الدوله داخل بود و چندان رتبه نداشت لیکن در قتل نواب ناصر جنگ شهید جهد بسیار بعمل آورد و
در زمان مصاحبت مظفر جنگ بر کمر بست لهذا مظفر جنگ او را باین رتبه رسانید و با افاغنه پهلچری رفت
و کپتان یعنی حاکم آنجا را ملاقات کرد و جمعی از سپاه نصاری همراه گرفته عازم حیدرآباد شد و در سر
ارکات عبور کرده در ملک افاغنه در آمد و نیرنگی قدرت در میان مظفر جنگ و افاغنه اختلاف
انداخت روزیکه سرزمین لکریت بلی مخیم شد ناخوشی پنهان گل کرد و عائد بر فاش گشت از
یکطرف مظفر جنگ و نصاری و از طرف دیگر افاغنه مستعد شده صف آرای قتال گردیدند همت خان
و دیگر سرداران افاغنه بقتل رسیدند و کار مظفر جنگ نیز بزخم تیری که در حدقهٔ چشم رسید
آخر شد و این سانحه هفدهم ربیع الاول سنه اربع و ستین و مائة والف بعالم ظهور آمد مظفر جنگ
طالب علمی داشت و تهذیب المنطق از بر کرده بود و با شعر اصلاح مناسبتی نداشت در ایام
ریاست او که دو ماه بیش نبود قریب بیست روز فقیر را هم نشینها صحبت علمی مستوفی
دست داد تزکیهٔ نفس بمرتبه کمال داشت هرگاه خودستائی شروع میکرد حضار را الفاظ تائید
و تصدیق او که بمنزلهٔ ادویه بود تمام میشد و استسقای او شفائی یافت و در ایام ریاست مظفر جنگ
بالاجی با فوجی از پونه بر سر اورنگ آباد آمد و رکن الدوله ناظم آنجا پانزده لک روپیه داده آن
او را دفع ساخت و این رکن الدوله انزا حافظ اسرار نواب آصف جاه غفران پناه است یازدهم
رجب سنه سبعین و مائة والف بجوار رحمت آسود ✤
مظفر جنگ اول کسی است که نصاری را نوکر کرده بطرف دیار اسلام آورد و پیش ازین نصاری
در بنادر خود بودند و پا از حدود خود بیرون نمیگذاشتند بعد شهادت نواب نظام الدوله مظفر جنگ
نصارای فرانسیس را نوکر گرفته اینها را اعتضاد خود ساخت و بعد قتل مظفر جنگ نصاری
بصیغهٔ نوکری در رکاب امیر الممالک شدند و سیکاکل و راجبندری و دیگر مواضع را در جاگیر خود
گرفتند و طرفه اقتداری بهم رسانیدند که در دکن حکم الشان شد موسی بوسی سرکردهٔ
نصاری بخطاب عمدة الملک سیف الدوله مخاطب گشت و حیدر جنگ صاحب اختیار
سرکار عمدة الملک گردید چون انگریز و فرانسیس همیشه با هم بعلت انجیل عداوت تلاوت
میکنند و بنادر هر دو فرقه باهم قریب واقع است نصارای انگریز را هم هوای مخالفت در ملک

شاهی بهم رسید که آلو آلوراد یع رنات سنگیر و بعض ملک آرکات را بتصرف آوردند و نیز بنگاله که سلطهٔ
شده بود و قلعهٔ بندر سورت را قابض گشتند و در سنه اربع و سبعین و مائة و الف ما بنده پلچری را محاصره
کرده از دست فرانسیس انتزاع نمودند و عمارات پلچری را یکقلم از بیخ برکندند و قاعدهٔ صفدر مستلا
و سیکاکل و راجبندری و دیگر مواضع که در جاگیر فرانسیس رفته بود و قیاس کار نمیکرد که حیطهٔ تصرف
از دست اینها تواهد برآمد خود بخود مستخلص گردید

امیر الممالک اخلف سیوم نواب آصف جاه غفران پناه نام اصلی او سید محمد خان است اول
مخاطب بصلابت جنگ بود آخر در عهد عالمگیر ثانی بامیر الممالک مخاطب گردید بعد قتل مظفر جنگ
راجه رگناتهه داس و جمیع اسپان لشکر او را سردار ساختند و راجه رگناتهه داس وکیل مطلق شد تا
جمعی سپاهی فرانسیس را که مظفر جنگ از پلچری نوکر کرده همراه آورده بود استمالت نموده رفیق
امیر الممالک ساخت امیر الممالک بعد طی منازل رونق افزای اورنگ آباد شد ایام برشگال
در آنجا گذرانیده یازدهم ذی الحجه سنه اربع و ستین و مائة و الف بقصد تنبیه بالاجی از اورنگ آباد
برآمده احمدنگر را جولانگاه عساکر ساخت و از آنجا متوجه دار الحرب پونه شد بالاجی با پنجاه هزار
سوار جرار بمقابله پیش آمد دوازدهم محرم سنه خمس و ستین و مائة و الف جنگ مشروع شد
بهادران اسلام جنگجو غنیم را قریب پونه رسانیدند و آبادی های غنیم را که سر راه پیش آمد
سوخته و با خاک برابر کرده جلوه خانهٔ دوزخ ساختند درین محاربات فرنگیان با تش خانهٔ خود
دود از نهاد غنیم برآوردند علی الخصوص شب چهاردهم محرم که ماه خسوف تمام کرده بود نصاری بر فوج
غنیم شبخون زدند و جمعی کثیر را با تشکدهٔ آخرت فرستادند بالاجی که در حالت پوجا بعید پرستش
خسوف بود برهنه سر برباد و پای برهنه بپشت اسپ سوار شده فرار را وسیلهٔ نجات خود ساخت و اوداوات
و آلات طلائی پوجا بغنیمت اسلامیان درآمد اما بسبب نفاق خانه برانداز انجام این همه تردد
ذلاشس مصالحه برابر بود امیر الممالک بعد انفصال جنگ متوجه حیدرآباد شد هردم سپاه دد
میدان بهالکی سیزدهم جمادی الآخر سنه خمس و سبعین و مائة و الف راجه رگناتهه داس را کشتند
نواب امیر الممالک به حیدرآباد شتافت و حسب الطلب او رکن الدوله و صمصام الدوله باتفاق
از اورنگ آباد خود را به حیدرآباد رسانیدند و وکالت مطلق برکن الدوله تفویض یافت ناگاه خبر رسید

که امیرالامرا فیروزجنگ بن نواب آصف جاه از پیشگاه احمدشاه خلعت صوبه داری دکن پوشیده عازم
دکن گشت از استعار رکن الدوله از وکالت پهلوتهی کرده بکرمله نزد جانوجی بناالکر آمد مقصد اینکه امیرالامرا باتفاق
هولکر مرهته بدکن می آید بوساطت جانوجی بناالکر و نیز بوساطت بالاجی که با او از عهد نواب آصف جاه
غفران پناه ربطی داشت با امیرالامرا سررشتهٔ موافقت بدست آرد وقتیکه رکن الدوله از حیدرآباد
روانه شد صمصام الدوله همانجا ماند و بصوبه داری حیدرآباد از امیرالممالک امتیاز
یافت و چون امیرالامرا به اورنگ آباد رسید بهفتم روز زندگانی کرده درگذشت
درین هفتده روز چه خرابیها که روزداد غنیمت که در سرکار امیرالامرا صاحب اختیار و اقتدار
بود ملک خاندیس و سرکار سنگمنیر و چالنه وغیره از امیرالامرا سند کرده گرفت و شرکت اسلام
را ازین امکنه برداشت و بعد فوت امیرالامرا با امیرالممالک که بقصد مقابلهٔ امیرالامرا از حیدرآباد
برآمده بود پیچید و ملکی که از امیرالامرا گرفته بود سند آن از امیرالممالک هم حاصل کرد
و بعد از آن رکن الدوله از کرمله برآمده با امیرالممالک پیوست و بر وکالت مطلق قائم شد
صمصام الدوله را معطل ساخته به اورنگ آباد فرستاد و چون ایام برشگال قریب رسید
امیرالممالک با رکن الدوله به اورنگ آباد آمد عمدة الملک موسی بوسی با رکن الدوله بدشد
و چهاردهم صفر سنه سبع وستین و مائة والف وکالت مطلق از تغیر رکن الدوله به صمصام الدوله
شاهنواز خان اورنگ آبادی مقرر گردید صمصام الدوله چهار سال لسر انجام این منصب جلیل القدر
پرداخت و در ایام وکالت خود بتدابیر صائبه نوعی غنیم را برحد خود نگاهداشت که اصلا سر شورش
برنداشت تفصیل آن در دیباچهٔ کتاب مآثر الامرا بزبان قلم داده ام میر نظام علی و میر محمد شریف
که تا این مدت معطل با امیرالممالک بسر می بردند صمصام الدوله در سنه تسع و ستین
و مائة والف اولین را صوبه داری برار و دومین را صوبه داری بیجاپور از امیرالممالک دهانیده
هر کدام را بصوبهٔ خود فرستاد میر نظام علی آخر مخاطب به آصفجاه ثانی شد و میر محمد شریف
اول به شجاع الملک و آخر برهان الملک مخاطب گردید و بتاریخ ششم ذی القعده سنه سبعین
و مائة والف وکالت مطلق از عزل صمصام الدوله ببرهان الملک که از صوبهٔ بیجاپور در حضور
امیرالممالک به اورنگ آباد آمده بود تقرر یافت و درهمین ایام آصفجاه ثانی با فوج شایسته

از برار به اورنگ آباد تشریف آورده برهان الملک را معطل ساخته اختیار ریاست بدست خود آورد
و چون اطلاق لقب و تجلیل مطلق بر برهان الملک بود لقب او ولیعهد مقرر گردید و همین سال
بالاجی راو باراده تسخیر خاص در سواد اورنگ آباد آمد آصفجاه ثانی نواب امیر الممالک را بحراست
اورنگ آباد گذاشت و خود با برهان الملک جنگ کنان تا سندکهیر که قریب سی کروه از
اورنگ آباد است رفت انجام کار مصالحه بقرار دادن جاگیر به غنیم قرار یافت و ملک بست و
هفت لک روپیه از صوبه جات دکن بتسلیم غنیم شد و شکست حکومت اسلام ازین محالات بر جا
نواب آصف جاه ثانی بعد مصالحه از سندکهیر به اورنگ آباد تشریف آورد و حیدر جنگ بدار المهامی
موسی بوسی سرکرده نصاری دید که با وصف نواب آصف جاه نقش تسلط من درست نمیتواند نشست
در شکست نواب آصف جاه افتاده و با انواع حیله سازی ابراهیم خان کاردی و سائر فوج نواب
آصف جاه را از نواب جدا ساخته در ذیل نوکران موسی بوسی داخل کرد و زر سپاه هشت لک
روپیه از نزد خود تسلیم نمود و نواب را تنها ساخت بعد ازان نواب صمصام الدوله را مقید
کرد و خاطر خود را از هر دو طرف جمع نمود و خواست که نواب آصف جاه را به بهانه صوبه داری
حیدرآباد بحیدرآباد فرستد و در قلعه گلکنده نگاه دارد و میدان را برای جولان گاه خود خالی
سازد و ندانست که تقدیر بر تدبیر میخندد دسیوم رمضان قریب با استوا سنه احدی و سبعین
و مائه و الف حیدر جنگ در خیمه نواب آصفجاه آمد نواب آصف جاه بیشتر با مشیران خود مخفی قتل
حیدر جنگ قرار داده بود حضار محفل خاص حیدر جنگ را گرفته ذبح کردند و نواب آصفجاه
بر اسپی سوار شده از لشکر تنها برآمد و انهمه توپ خانه فرنگ در مقام حیرت معطل ماند و
جرأتی نمود که کارنامه رستم و اسفندیار را منسوخ ساخت از مذبوح شدن حیدر جنگ
عمدة الملک موسی بوسی و دیگر اعیان لشکر هوش باختند درین رستخیز واقعه طلبان نواب
صمصام الدوله و یمین الدوله و میر عبد النبی خان پسر خورد نواب صمصام الدوله را به تیر
لاله زار شهادت فرستادند بعد این هنگامه امیر الممالک و برهان الملک و عمدة الملک
موسی بوسی به حیدرآباد شتافتند و نواب آصفجاه ثانی پس از ذبح کردن حیدر جنگ راه
برهانپور گرفت و ابراهیم خان کاردی که جبراً و قهراً حیدر جنگ او را از نواب آصف جاه

جدا کرده بود درین وقت بخواب بهشت نواب آصف جاه سیزدهم رمضان مذکور سواد برهان پور را دار نزول ساخت و متمولان شهر محمد انور خان برهانپوری وغیره را مصادره نمود و این محمد انور خان بهاتفاق سنگراجی ملهار واسطه صلح امیر الامرا حسین علیخان حکیم بقرار جو تعیینه شده بود درین وقت از غم مصادره و شدت محصلان هفتدهم ذی قعده سال مذکور زندگانی را وداع کرد و در درگاه شاه عیسی جند الله مدفون گردید نواب آصفجاه از برهانپور بیرار رفت و در قصبه باسم که از قصبات عظیم برار است چهاونی کرد و بعد چهاونی باجانوجی بسر رکهوجی بهونسله مکاسبها و محاربات درمیان آمد و بصلح انجامید و بعد مصالحه عازم حضور امیر الممالک که در نواحی حیدرآباد بود شد و بعد ملاقات درمیان هر سه برادر اشکال نزاع بسیار بوقوع آمد آنچه بانجام کار صورت گرفت این که نواب امیر الممالک و نواب آصف جاه ثانی یکی شدند و نواب برهان الملک بصوبه خود که بیجاپور باشد شتافت هفدهم ربیع الاول سنه ثلث و سبعین و مائه والف فتنه عجبی گل کرد که قلعهٔ احمد نگر پای تخت سلاطین نظام شاهیه شد اشیعو با دو برادر عمزاده بالاجی با قلعه دار سازش کرده گرفت بتاریخ مذکور مردم او داخل قلعه شده قابض گشتند شهر احمد نگر آباد کردهٔ احمد نظام شاه است که در سنه تسعمائه طرح انداخت و بتمام خود و سوم ساخت در دو سه سال شهری بکمال خوبی آباد شد و بعد اندک فرصت حصاری از سنگ و گل تعمیر نمود و درون آن عمارات دلکش و قصور منقش برای سکونت خود ترتیب ساخت و بعد فوت او اخلاف او این قلعه را متوارث بودند شاهزاده دانیال بن اکبر بادشاه مع سپه سالار خانخانان در اوائل سنه تسع والف قلعه را از طبقهٔ نظام شاهیه بتصرف خود در آورد و بعد ازین قلعه داران بادشاهان تیموریه هند بحیانت این قلعه مامور میشدند بعد دو صد و هفتاد سال این قلعه از دست اسلامیان بدست اصنامیان افتاد و درین سال بادو خیال خامی در سر خود بخیت خواست که ریاست اسلام را از ملک دکن بردارد و کار اصنام را رونق دهد بریدون ان یطفئوا نور الله بافواههم و یابی الله الا ان یتم نوره و لو کره الکافرون ابراهیم خان گاردی را که بدترانی آذر بت تراش بود نوکر گرفت و این ابراهیم خان یکی از قوم اراذل بود که در فرنگ تربیت یافته جنگ بقواعد فرنگ میکرد و سامان حرب و توپخانه شائسته با خود

خود داشت اول در سلک نوکران آصفجاه ثانی منخرط بود آخر از نواب جدا شده بتعلیم موسیت غنیم زبونه
برآمد بست و دوم جمادی الاولی سال مذکور رود سوا و دکن بمقابل عساکر اسلام رسید و در ان وقت فوج
غنیم شصت هزار سوار بود و فوج اسلام هفت هزار سوار امیر الممالک و آصفجاه ثانی خواستند
که از اودگیر بار و بیارند و بعضی افواج سرکار را که قریب دهارور بود باخود گرفته بر سر دارا گجر
بونه روند مخفی نماند که بیشتر با غنیم تنها جنگ قزاق بود و همراه انها همین که رسد غله و کهی لشکر
اسلام بند میکردند و تا بو دیده مکونه براق میچکیدند و مدار فوج اسلام بر توپ خانه بود که گرد لشکر
حصاری از توپ خانه کشیده بدفع می پرداختند این مرتبه بباعث رفاقت ابراهیم خان
با غنیم جنگ قزاق و جنگ فرنگی یعنی آتشکاری توپخانه جمع شد و اضراب توپ سبک تیز رو همراه
گرفت چون فوج اسلام در زنجیرهٔ توپخانه بهیئت اجتماعی راه طی میکرد و تیز توپخانه جانب غنیم
کم خالی میرفت و فوج غنیم که پراگنده راه میسپرد و تیر توپخانه فوج اسلام با نها اتفاقی میرسید
ابراهیم خان با آنکه خود در اسلمان میگرفت طرفه کمر بشکست اسلام بربست در حالت کوچ و مقام
شب و روز توپخانه را مقابل آورده در کار داشت و در حرکت و سکون و خواب و بیداری توپها
سر داده آنی فرصت نمیداد ازین جهت در لشکر اسلام خستگی بسیار راه یافت و عالمی ره نورد
کوچهٔ شهادت گردید بست و ششم جمادی الاولی سال مذکور بهادران اسلام از زنجیرهٔ توپخانه
برآمده بر ابراهیم خان و دیگر فوج غنیم ریختند و بشمشیر جلادت بسیاری از مخالفان را مقتول
و مجروح ساختند و یازده علم از جماعهٔ ابراهیم خان کشیده آوردند و بر همین منوال جنگ بجنگ تا
تعلقهٔ پیر ده که دهارور رسیدند غنیم دید که اگر عساکر اسلام بدهارور رسیده فوج انجا را
باخود ملحق میسازند عهده برآمدن متعذر خواهد شد پانزدهم جمادی الآخری سال
مذکور قریب چهل هزار سوار بهیئت مجموعی برجستند و بر فوج اسلام ریختند چون جمعیت اعدا
بسیار و فوج اسلام دو سه هزار کس بیش نبود ابواب کشش و کوشش بسیار جستند و دل انبار
در آمده چشم زخمی عظیم باسلامیان رسید روز دیگر بساط مقاومت بر چیده شد نا گزیر
صلحی که آبستن هزاران فساد بود انعقاد یافت غنیم جاگیر شصت لک روپیه محالات صوبهٔ خجسته
بنیاد و تمام و کمال سوای شهر و پرگنه جوبلی و هرسول و ستاره و نیمهٔ صوبهٔ بیدر و بیجاپور و قلعهٔ دولت آباد

وقلعهٔ آسیر و قلعهٔ بیجاپور که هر کدام پایه تخت سلاطین اسلام بود گرفت و جاگیرات خاصه سرکار
و جاگیرات امرا و منصبداران بسیاری در تنخواه غنیم رفته بحکم تقدیر قتل عام عجیبی بوقوع آمد خبر صوبهٔ
حیدرآباد و بعضی از صوبهٔ برار و بعضی از صوبهٔ بیجاپور و قلیلی از بیدر در دست اولاد نواب آصفجاه
نماند آنهم بشرکت غالبانه چهارم حصه که چون خون فاسد در عروق ملک سرایت دارد هرچند وهن
عظیم در بنیاد اسلام راه یافت لکن این هم نشد که حسب خواهش یاد و ریاست اسلام بکلّیه
از قلمرو دکن برخیزد چون آغاز این وهن از فتح قلعهٔ احمدنگر است شخصی تاریخ رفتن ملک
شصت لکه روپیه چنین یافته کافر دشمن اسلام گرفت چه حصن بسیار حصینی از فن
سال تاریخ رقم کرد خرد رفت احمدنگر و ملک دکن بعد انعقاد صلح غنیم فوجی برای
قبض دولت آباد فرستاد و قلعه دار آنجا شجاعت جنگ از اولاد سید قنوجی فی الجمله ایستاد
کرد غنیم احکام امیرالممالک بنام شجاعت جنگ بهم طلبید که قلعه را موافق قرارداد که با ما
درمیان آمده تسلیم باید کرد ناچار روز دهم شعبان سنه ثلث و سبعین و مائه و الف قلعه را بمردم
غنیم حواله نمود شخصی این تاریخ بنظم آورده گرفتند کفار احمدنگر را دگر دولت آباد حصن علم رفت
خرد سال تاریخ بر لوح گیتی چنین زد رقم دولت آباد هم رفت در تحقیق بیان اینکه دولت
در چه وقت و بچه نهج بتصرف اسلامیان درآمده بود بزبان قلم می آید مورخان آورده اند که سلطان
علاؤالدین برادرزاده و داماد سلطان جلال الدین خلجی والی دهلی پیش از آن که به سلطنت
رسد شنید که رامدیو راجهٔ دکن خزاین موروثی چندین قرن دارد در سنه اربع و تسعین و ستمائه
با هفت هشت هزار سوار از هندستان بقصد تسخیر دیوگیر یعنی دولت آباد در شاهراه
دکن شد و مسافت دور و دراز طی کرده بایلچ پور رسید از آنجا بیلغار رخانه شتافت رام دیو
که از طل گران خلعت سیاه مست بود جمعی را که در آن وقت حاضر بودند بمقابله و مدافعه
فرستاد در کروهی دیوگیر با قراولان سلطان روبرو شدند چون هندوان دکن هرگز مسلمان
را ندیده بودند و تیراندازی و قزاقی بهادران اسلام مشاهده ننموده تاب حملهٔ اول نیاورده
تا شهر دیوگیر هیچ جا نه ایستادند رامدیو این حالت معاینه کرده در قلعهٔ دیوگیر متحصن شد سلطان
علاؤالدین جلو ریز به شهر دیوگر آمده برهمنان و متمولان آنجا را دستگیر ساخته صد و پنجاه من طلا

و چند من مروارید و قسمتی نفیسه را تنها گرفته دو صد و چهل زنجیر فیل و چندین هزار اسپ از طویله خاصه دیو
بدست آورده بنا بر فقدان ذخیره رام دیو سفیر آنجا فرستاده بالحال تمام پیغام صلح کرد و مایهٔ الصلح
یکهزار و ششصد من طلا بوزن دکن و هفت من مروارید و دو من جواهر مختلف و یکهزار من نقره و
چهار هزار چادر ابریشمی بوٹه باف نقره و طلا و دیگر اجناس که عقل از تصدیق آن ابا دارد قبول
نمود و سلطان آن پیشکش را قبض کرده و هر سال خراجی بر رام دیو مقرر نموده و جمیع اساری
را از قید نجات داده روز بیست و پنجم از محاصرهٔ عطف عنان نموده سالم و غانم به هندوستان
رسید و سلطان جلال الدین را از هم گذرانیده خود بر تخت نشست و چون رام دیو تمرد ورزیده
سه سال باج و خراج نفرستاد سلطان در سنه ست و سبعمائة ملک نائب کافور را که عمده
ترین امرا حضور بود با لک سوار به تسخیر دکن روانه فرمود و چون ملک نائب در حوالی
دولت آباد رسید رام دیو صرفه در آویزه و ستیزه ندیده پسر خود سنکهدیو را در قلعه گذاشته
خود با سائر فرزندان و تحف و هدایا از قلعه برآمده ملاقات ملک نائب نمود و ملک نائب
او را همراه گرفته در اوائل سنه سبع و سبعمائة بخدمت سلطان علاؤالدین آورد و سلطان او را
مورد مراحم ساخته بعطای چتر سپید و خطاب رای رایان و تفویض دیوگیر با بسیارے
از ممالک قدیم سرافراز گردانید و قصبهٔ نوساری را که متصل بندر ورت است بالعام او مقرر
کرده یک لک تنکه بقدر مرمت نموده با پسران تمامی خیل رخصت الطرف ارزانی داشت رام دیو
بدیوگیر رفته آنقدر ملک که از سلطان یافته بود متصرف گشته مدة العمر قدم از جادهٔ اطاعت
بیرون نگذاشت و در سنه تسع و سبعمائة سلطان ملک نائب کافور را با لشکری از راه دیوگیر به تسخیر
ورنگل تعیین فرمود چون بدیوگیر رسید رام دیو استقبال نموده خدمات شائسته بتقدیم رسانید
و اعانت مهم فراوان بعمل آورد و ملک نائب بعد فتح ورنگل لدر دیو نام راجه آنجا را امان داد
و پیشکش سنگینی گرفته بهندوستان مراجعت نموده در سنه عشر و سبعمائة باز ملک نائب را به تسخیر
دهور سمندر از بنادر دکن که درین عصر از طغیان آب خراب است و بعضی بنا بر دیگر با لشکر عظیم
روانه کرد و چون بدیوگیر رسید معلوم شد که رام دیو جان بقابض ارواح سپرده پسرش قائم مقام
گردید و چون پسر را باخلاص پدر نیافت بنا بر احتیاط فوجی را در جالنه بازداشته پیشتر گذشت

ولعدسه ماه به بنادر مقصوده رسیده آن ولایت را غارت کرده بلال دیو راجه کرناتک را دستگیر ساخت
ونقود وجواهر چندین هزار قرن که تعداد آن منحصر در علم الهی است بدست آورده قرین سلامت بحالیه
برگشت و در آنجا بلال دیو و دیگر اعیان کرناتک را که اسیر کرده آورده بود بیک قلم سر داد و از راه
سلطانپور و تهربار در سنه احدی عشر و سبعمائة بوصول دهلی سرمایهٔ مسرت اندوخت و سیصد و دوازده
زنجیر فیل و کرور و شش هزار من طلا و صنادیق جواهر و مروارید مع بیست هزار اسپ از نظر سلطان
گذرانید و بعد چند روز بعرض سلطان رسانید که رام دیو فوت شد پسر او محل اعتماد نیست اگر حکم
شود بدکن رفته خراج چندین ساله رای تلنگ بدست آورده مملکت رامدیو را نیز ضمیمهٔ ممالک
محروسه سازم سلطان التماس او را پذیرفته مرخص دکن فرمود ملک نایب چون بدیوگیر رسید پسر رامدیو
را گرفته بقتل رسانید و قلعه را بتصرف خود درآورد و در آن سرزمین علم محمدی نصب کرده
بجای رام رام تحیت سلام رائج ساخت از آن وقت این قلعه در آیدی حکام اسلام
متداول بود تا آنکه مهابتخان یکی از امرای صاحبقران ثانی شاهجهان نوزدهم ذی الحجه سنه اثنین
واربعین والف قلعه را از طبقهٔ نظام شاهیه گرفت و از آن عصر قلعه داران سلاطین تیموریهٔ هند
یکی بعد دیگری بحفظ این قلعه می پرداختند بعد چهار صد و شصت سال تخمیناً از دست ایمانیان
بتصرف اوثانیان رفت تلک الایام نداولها بین الناس در وقت راجها دیوگیر حصار در
بند و خندق و استحکام نداشت سلاطین اسلام حصار متعدد ساختند و سلطان محمد بن تغلق شاه
دیوگیر را دولت آباد نام کرد و گرد قلعه سنگ را تراشیده خندق عمیق ساخت و عمارات عالیه
طرح کرد و خواست که دار الامارت سازد و دهلی را ویران کرده سکنهٔ آنجا را به دولت آباد آورده
آباد ساخت آخر الامر هیولای این خیال صورت نه پذیرفت اما قلعه دار بیجاپور بنا بر بی سامانی
ایستادگی نکرد و همین که تختیم حکم امیر الممالک حاصل کرده فرستاد قلعه را بتسلیم کسان فخیم نمود
و قلعهٔ ارک بیجاپور از ابنیهٔ یوسف عادل شاه مبدء طبقهٔ عادل شاهیه است اول از خاک
بود یوسف عادل شاه در مائة آخر مائة تاسعه دیوار گلی را شکسته قلعه را از سنگ و گچ مرتب ساخت
و بعد فوت او ورثهٔ او فالفضل بودند خلد مکان در اوائل ذی القعده سنه سبع و تسعین والف
این قلعه را از سکندر خاتمهٔ طبقهٔ عادل شاهیه انتزاع نمود و از آن وقت قلعه داران سلاطین تیموریه

محافظت این قلعه بجا نمی آوردند که بعد دو صد و هفتاد سال و کسری قلعه از دست سبحه شماران بیرون رفته
در قبضهٔ زنارداران افتاد تا بسر نجیب خان خانان قلعه دار آسیر بنا بر جمعیت اسلام از دادن قلعه مردم غنیم
سر باز زد و غنیم در لوازم محاصره کوشید خان مذکور قریب یکسال جنگیده قلعه را نگاهداشت آخر الامر
چون فقدان ذخیره بحالت اضطرار رسانید دوازدهم ربیع الآخر روز جمعه سنه اربع و سبعین و مائة
والف قلعه را بصلح تسلیم مردم غنیم نمود مؤلف گوید که ز شاه اسلام کافر گرفت + برین
شکل فرمان تقدیر رفت + دبیر خرد سال تاریخ او + بصد ماتم زد عجب حصن آسیر رفت +
قلعه آسیر از ابنیه آسا اهیر است که در کثرت استعمال تخفیف یافته آسیر مانده و حرف میانه ساقط
گردید آسا نام شخص و اهیر لقب اوست اهیر بزبان هندی گاوچراننده را گویند آسا اهیر از زمینداران
معتبر خاندیس بود آبا و اجداد او قریب هفتصد سال درین کوه آسمان شکوه توطن داشتند و برای حفظ
مواشی و نیز اموال حصاری از سنگ و گل ساخته روزگار می گذرانیدند چون نوبت بآسا اهیر
رسید در اموال و مواشی او ترقی کرد چار دیوار قدیم را شکسته حصاری از سنگ و گچ بنا
نموده قلعه بنام او شهرت گرفت نصیر خان فاروقی والی برهانپور که در سنه احدی
و ثمانمائه بسلطنت رسید قلعه را از آسا اهیر انتزاع نمود باین طریق که آسا را پیغام کرد که
راجهٔ بگلانه و غیره جمعیت بسیار فراهم آورده با من در مقام مخالفت اند میخواهم که اهل و عیال
مرا در قلعه جا دهی تا بخاطر جمع بدفع دشمن پردازم آسا قبول کرد نصیر خان روز اول چندی
عورات در قلعه فرستاد و تعلیم کرد که زنان آسا بملاقات شما بیایند مراتب تواضع چنانچه باید
بعمل آرند روز دیگر دویست مرد شجاع در ڈولیها نشانده فرستاد چون ڈولیها به قلعه درآمدند
سپاهیان یکبار از ڈولیها بدر جسته و شمشیرها از غلاف برآورده متوجه خانهٔ آسا شدند قضا را
آسا و فرزندان او که شیرمست خواب غفلت بودند و برای استقبال [illegible] قدم می آمدند
دو چار شمشیر تمام بقتل رسیدند و باقی اهل قلعه امان خواسته برآمدند نصیر خان این خبر شنیده
از جایی که بود بر جناح استعجال خود را باسیر رسانید و مجدداً بتعمیر مشغول گشته شکست و ریخت درست
کرد از آن وقت این قلعه در دست اولاد نصیر خان بود تا آنکه اکبر بادشاه در سنه
تسع و الف قلعه از دست بهادر پسر راجه علی خان انتزاع نمود و از آن عهد قلعه دار سلاطین

تیموریه نوبت بنوبت حراست قلعه بتقدیم میرسانیدند بعد از ششصد و شصت سال و کسری این قلعه از
تصرف اهل اسلام بدر رفته باختیار حربیان در آمد القصه بعد گرفتن ملک شصت لکه روپیه و قلاع
ثلاثه شخوت و باغ یادورا درگرفت و با فوج بیش آهنگ و توپخانهٔ فرنگ قصد هندوستان
کرد که تدارک شکست دتّا پرداز د غافل ازین که تقدیر بر تدبیر میخندد و قائد اجل او را رهنمونی کرده
بهندوستان رسانید اگرچه سرداری فوج بنام وسواس راو پسر بالاجی راو قرار یافت و مدار المهامی
بنام بادو لکن هرچه بود بادو بود بعد رسیدن هندوستان و جنگ بادشاه درانی وسواس راو
و بادو و سرداران نامی بمعرض تلف در آمدند و اینهمه فوج و توپخانه و اموال بیقیاس بیغمای درانیان
رفت چنانچه در واقعات شاه درانی مفصل می آید و این قصه ششم جمادی الآخری سنه اربع
و سبعین و مائة و الف بوقوع آمد و بالاجی راو هم در دکن نوزدهم ذی قعده سال مذکور بالپسر برادر
ملحق گردید و ریاست به پسر او مادهو راو که صغیر السن است و برادر اعیانی او رگناتهه راو عائد شد
و در سنه خمس و سبعین و مائة و الف آصف جاه ثانی فوج فراهم آورده با امیر الممالک از قلعه بیدر که
در آنجا چهاونی شده بود بنابر بعضی وجوه اول متوجه اورنگ آباد شد رگناتهه راو و مادهو راو هم با فوج
سنگین و توپخانه از پونه حرکت کرده در میدان شاه گڈه ایمانیان و ثانیان نزدیک بهم رسیدند تا
اورنگ آباد فی الجمله زد و خوردی واقع شد آصفجاه ثانی بنه و اثقال زائد را در اورنگ آباد گذاشته
بیست و سیوم ربیع الآخر سنه خمس و سبعین و مائة و الف بقصد دار الحرب پونه از آنجا نهضت نموده
و غنیم را زده زده تا هفت کروهی پونه رسانید و در اثنای راه تونکه را که شهریست بر لب دریای
گنگ دکن مشتمل بر بتخانهٔ معتبری که غنیم در دولت خود عمارات عالیه در آنجا طرح انداخته سوخته
و بتها را شکسته عمارات را با زمین هموار کرد و قریب بود که پونه هم باین حالت رسد که ناگاه
ناصر الملک المشتهر بنواب آصفجاه غفران پناه بنابر غباری که با برادر در داشت و راجه رامچندر
که عمده سردار لشکر اسلام بود بنابر جنسیت با غنیم ساخته شب بیست و هفتم جمادی الاولی سال مذکور
از لشکر اسلام برخاسته بلشکر غنیم پیوستند و کاری که نا کردنی بود بعمل آوردند بعد وقوع این قصه غنیم
پلهٔ اسلامیان را سبک پنداشته روز دیگر از هر چهار طرف یورش کرده جنگ انداخت و توپها را
آورده بازار گوله اندازی گرم ساخت مجاهدان اسلام از زنجیرهٔ توپخانهٔ خود بر آمده جنگ تیراق

داز کردند و به نیروی شمشیر آبدار صف مخالفان را بر هم زدند بسیاری را بر خاک هلاک انداختند غنیم تا
بیادرده از میدان خود را واکشید و دید که رایت منصور نقید بر راه دور و دراز طی کرده بر هفت
کروهی پونه رسید هر چند سد راه شد هیچ فایده نبخشید فرداست که پونه زرق آتش سلطنت زنهار
میشود و سکان پونه هم پیش رگهناته راو آمده فریاد آوردند که میخواهی خانمان ما را بر دست مسلمانان
بر باد دهی ناچار رگناته راو و مادهو راو سفیر از فرستاده پیغام صلح کردند و ملک بست و
هفت لک روپیه از صوبه خجسته بنیاد و صوبه بیدر بدل صلح باصفجاه ثانی نمودند و این مصالحه
ششم جمادی الآخری سنه خمس و سبعین و مائة و الف واقع شد طرفه اینکه سال گذشته در همین
تاریخ شاه درانی بر بهاو ظفر یافت نواب آصفجاه از هفت کروهی پونه کوچ بجانب
پیج محل محالات راجه رامچندر خرامید و در یادداشت حرکت لغوی که ازوبه وقوع آمد ملک اورا
زیر سم عساکر پامال گردانید و آغاز موسم برشگال چهاردهم ذی الحجه سنه خمس و سبعین و مائة و الف
باراه چهاونی با امیر الممالک داخل قلعه بیدر شد و همان روز امیر الممالک را در قلعه مذکور مقید
کرد یکسال و سه ماه و شش روز در حالت حبس گذرانید و بعد تحریر این کتاب سیوم ربیع الاول
روز پنجشنبه سنه سبع و سبعین و مائة و الف از قید زندان هستی بر آمد و در جوار مرقد شیخ محمد ملتانی
قدس سره مدفون گردید میر اولاد و محمد ذکا طال عمره گوید ع خدیو دکن روح والاهی او
پرید از دام محنت شد * رقم کرد تاریخ فوتش ذکا * امیر الممالک بجنت شد

نواب آصف جاه ثانی

بعد ازان که قلعه بیدر را دایره مرکز نزول خود ساخت نام
شاه عالم عالیگوهر را که بنام او مشتمل بر تفویض صوبه داری دکن از تغیر امیر الممالک صادر شده بود
استقبال نموده بدست تعظیم گرفت و مسند ریاست را بالاستقلال آرایش تازه داد و راجه
پرتاب ونت را که برهمنی است نجیر بندی ساکن سنگمیر مختار کل کرده جمیع مهمات مالی و ملکی باو
واگذاشت بعد مصالحه ششم جمادی الآخری سال گذشته بنحوی که عنقریب گذارش یافت راجه رگهناته
و مادهو راو را بدار الحرب پونه چهاونی کردند و درین ایام میان هر دو مخالفت بهم رسید مستعدیان
مادهو راو خواستند که قابو یافته رگهناته راو را مقید سازند رگهناته راو برین معنی اطلاع یافت سیوم
صفر سنه ست و سبعین و مائة و الف جریده با سواران معدود از پونه بر آمده راه ناسک گرفت محمد مراد و نا

بهادر اورنگ آبادی که از عمده نوکران آصفجاه ثانی است و باستمالت غنیم از نواب نامور بود و در اورنگ آباد
اقامت داشت خبر سر زده برآمدن رگناتهه راو شنیده چهار دهم صفر مذکور با جمعیتی از اورنگ آباد دویده در نواحی
ناسک با رگناتهه راو برخورد رگناتهه راو که کمال بیباکی و سر گرمی داشت آمدن محمد مراد خان را در حق خود مغتنم
شمرده با عزاز تمام پیش آمد سرداران غنیم از رفاقت محمد مراد خان معاینه کردند که نواب آصف جاه جانب رگناتهه راو
است اکثر آن یادگار دیدند و در رفاقت مادهو راو تهاون ورزیدند بنا بر آن جمعیتی شایسته بار گهناته راو فراهم آمد
و از اورنگ آباد به احمدنگر شتافت مادهو راو هم با فوجی از پونه برآمد و بر دوازده کروهی احمدنگر بست و پنجم
ربیع الآخر سال حال ستیزه روداد مادهو راو شکست یافته از میدان کناره گرفت و امان خواسته روز دیگر خود
را پیش عم خود رگناتهه راو رسانید نواب آصفجاه بکمک رگناتهه راو از بیدر برآمده قریب نادرگاه
رسیده بود که اینجا مناقشه انفصال یافت چون موکب آصفجاهی بموضع بید گاؤن رسید رگناتهه راو هم آنجا
شتافته در نخستین عشره جمادی الاولی سال حال باهم ملاقات ها و ضیافت ها بعمل آمد رگناتهه راو
ملک پنجاه لک روپیه و قلعهٔ دولت آباد در جلدوی این اعانت به نواب آصف جاه گذرانید
اسناد مرتب کرده بوکلای سرکار حواله نمود و چون این امر جلیل القدر بحسن تردد محمد مراد خان
بهادر بر کرسی نشست راجه پرتاب ونت نتوانست دید پیش از آنکه عمل و دخل در
ملک و قلعهٔ دولت آباد شود صلح را برهم زد و نواب آصف جاه را بر آن داشت که رگناتهه راو
را معطل باید کرد و جانوجی پسر رگهو بهونسله مکاسدار برار را بتطمیع این که ترا بجای رگناتهه راو
قائم میکنیم طلبیده ملازم رکاب نواب آصف جاه ساخت و ناصر الملک پسر ششمین نواب
آصف جاه غفران پناه که بطرف غنیم رفته بود از ناقدردانی غنیم [illegible] چهار دهم شعبان سال
حال بنواب آصفجاه ثانی پیوست رایات نواب با فوج سنگین متوجه تادیب رگناتهه راو
شد رگناتهه راو طاقت مقاومت در خود ندیده آوارگی و تاراج ملک که اصل شیوهٔ غنیم است
اختیار کرد و با سی هزار سوار برسر اورنگ آباد آمده در سواد غربی شهر نازل شد
و زر معتدبه از شهریان طلب کرد مؤتمن الملک بهادر ناظم اورنگ آباد با وصف قلت سپاه
و سامان حرب در کمال حزم و هوشیاری باستحکام برج و بارهٔ حصار شهر پناه پرداخته مورچالها
را بر همت خان بهادر کوتوال شهر و برادر عیانی محمد مراد خان بهادر و دیگر متصدیان و مردم شهر تقسیم نمود

و بانتظار کمک نواب آصفجاه با غنیم بطالت اسمعیل گذرانید رگناتهه را دامنی در آمد گرفتن شهر تصمیم نمود و نرد بانهای قلعه گیری مرتب ساخت و صبح بستم شعبان سال حال همین که آفتاب از دریچه مشرق سر برآورد غارتیان همراهی رو برآبادی خارج حصار شهر پناه ریختند و دست تاراج دراز کردند رگناتهه را خود با فوج خاص جانب شمالی شهر ایستاده و سپاهیان او نرد بانها بپای دیوار قائم کرده و فیلان را متصل دیوار آورده چندکس برآمدند و تخته های دروازه را که دیوار کلانی باغ قلعهٔ ارک است خواستند که شکسته درآیند همت خان بهادر و میرزا محمد باقر خان و تماشائیان شهر بارش تفنگ و تیر و سنگ کشش آنقدر تردد و تلاش بظهور رسانیدند که خام خیالان بسیار در پای دیوار راه درک اسفل گرفتند و در اطراف دیگر هم جمعی کثیر از غارتیان بر دست شهریان قتیل و جریح گشتند در عین گرمی معسکر تیر تفنگی بفیلبان رگناتهه را در رسید و همین تیر فارق میدان دار و گیر گردید رگناتهه را دست از غنائم و خاک تشویر بر رو مالیده از یورش برگشت و خبر قرب وصول نواب آصفجاه شنید رخت آوارگی جانب بگلانه کشید بست و ششم شعبان مذکور موکب آصف جاهی وارد اورنگ آباد شد چون غنیم اراده داشت که بملک برار در آمده گرد تاراج برانگیزد نواب غرهٔ رمضان بمنازل طولانی قریب بالاپور رسیده سد راه گشت غنیم از آنطرف برگشته دار نزدیکی بلدهٔ اورنگ آباد گذشته جانب حیدرآباد شتافت نواب هم عطف عنان نموده در پای گنگ سبیل تعاقب پیمود در پینجا مصلحت چنین قرار یافت که تخریب دیار غنیم بر تعاقب او رجحان دارد و نواب تعاقب را گذاشته متوجه دار الحرب پونه شد و بعد برآمدن از گهاتی احمدنگر جوق جوق سپاه را بهر ناحیه و جهت مقرر نمود که بتاراج مساکن و مواطن غنیم بپردازند خود بدولت هی پونه رسیده تخریب ساخت سکان پونه پیش ازین گریخته بقلاع امکنه قلب رفته بودند فاصبحوا لا یری الا مساکنهم مردم تلنه لشکر اسلام یکقلم عمارات پونه را سوخته با خاک سیاه برابر کردند و افواج نیکنامی در نشیب و فراز تخریب اطراف پونه و ملک کوکن دقیقهٔ فرو نگذاشتند سبحان الله در عهد بالاجی و باداو از حدود دکن تا لاهور کسی چه قدرت داشت که هرگاه اینها در فراهمت رسانند اکنون اموال دامعه اینها به یغما در آمد و عمارات که بصرف مبالغ

الکوک ساخته بودند و تودهٔ آتش الهی گردید میر آزاد محمد ذکا طال عمره گوید ؎ آصفجاه در دم سلیمان اعلام

آبادی قوم برهمن سوخت تمام * تاریخ شنو ز شعلهٔ طبع ذکا * آتش زده بونه را سپاه اسلام

رگهناته راو بحیدرآباد در سنه غرهٔ ذی قعده سال حال بر شهر یورش کرده تلاش گرفتن شهر از حد گذرانید شجاع الدوله بهادر دلیرخان اورنگ آبادی ناظم حیدرآباد جمعیتی شایسته نگاهداشته نشسته بود و تسخیر شهر کرده بود او و مردم او قدم همت در مقام جا افشرده بضرب توپ و تفنگ و نیز یورش را رد کردند و بسیاری از رعایان سپاه را تحفهٔ آتش جهنم ساختند از آنجا هم رگهناته راو بی نیل مقصود برگشت و چون ذکر صفدرجنگ و شجاع الدوله درین صحیفه بارها گذشت و بعد ازین هم مکرر میگذرد و تحریک این سلسله هم بسر انگشت قلم لازم افتاد *

ذکر نواب برهان الملک

نواب برهان الملک سعادت خان نیشاپوری از اعاظم امرای فردوس آرامگاه محمد شاه است میر محمد امین نام داشت و از سادات موسوی نیشاپور بود در عهد بهادر شاه خلد منزل وارد هند شد و دران عهد زمانه با او موافقت نکرد در عهد شهید مرحوم محمد فرخ سیر بتدریج ترقی نمود و در آغاز جلوس فردوس آرامگاه محمد شاه بمنصب هفت هزاری و صوبه داری اکبرآباد بلند پایه گشت اتفاقاً او دران صوبه خوب نشست بعد اندک فرصت بصوبه داری اوده عروج و ارتقائی ترقی بدست آورد زمینداران صوبهٔ اوده در شیوهٔ سرکشی علم روزگار اند و شاید از ابتدای ایجاد عالم هیچ حاکم را اطاعت قرار واقع نکرده باشند برهان الملک همه را بضرب شمشیر مطیع و باجگذار ساخت و نقش تملکی که در هیچ عصر نشان می دهند دران صوبه نشاند و اکثر بلاد و قرای صوبهٔ اله آباد مثل جونپور و بنارس و غازیپور و کره مانکپور و کوره جهان آباد وغیره بزور بازو گرفت و از حضور بادشاهی سند حاصل کرد چون نادر شاه قهرمان ایران لوای تسخیر هند برافراشت فردوس آرامگاه برهان الملک را از صوبهٔ اوده بحضور طلب فرمود و فردوس آرامگاه از شاهجهان آباد جانب لاهور حرکت کرد و میدان کرنال را که چهار منزلی دهلی است مضرب خیام ساخت برهان الملک بایلغار خود را چهاردهم ذی قعده سنه احدی و خمسین و مائة والف بجمعیت بمعسکر رسانید و صبح بملازمت بادشاه الفور سعادت بهار اقتباس نموده در همان مجلس جواسیس خبر رسانیدند که سپاه قزلباش بر لشکر برهان الملک

چندکس دستگیر کرده بردند برهان الملک که مزاج غیوری داشت بمجرد استماع این خبر بعزم جنگ
رخصت گرفت هرچند بادشاه و امرا مبالغه کردند که امروز جنگ نباید ساخت گوش نکرده سوار
شد و با آنکه در پای او زخمی گل کرده منجر بمرض شقاقلوس شده بود بالای فیل برآمد سپاه او در یلغار
اکثر منزل بمنزل عقب ماندند و جمعی که همراه رسیده بودند از کوچهای طولانی متواتر طاقت حرکت
نداشتند و بسبب آنکه نیم‌شب داخل معسکر شدند اکثری در خواب بودند و چون برهان الملک
بملازمت بادشاه رفت و همراهیان او که تا آن زمان آمده بودند خبر جنگ و قرب سپاه قزلباش اصلا
نداشتند نقیبان هرچند فریاد میزدند که نواب بجنگ رفت سوار شوید کسی [illegible] برهان
الملک با چهار صد یا پانصد سوار و همین قدر پیاده متوجه جناب قزلباش شد و تا کنار لشکرگاه قریب
سه چهار هزار سوار و یکهزار پیاده ملحق گردید و با این جمعیت با قهرمان ایران که با چهل هزار معرکه‌آرا
بود مقابل شد و بذات خود آنقدر پایداری و کوشش بتقدیم رسانیده که فردی برآن در عالم
شجاعت متصور نباشد نادرشاه مکرر گفت که اینقدر ایستادگی که از برهان الملک ملاحظه شد
در همه محاربات که تفاق الاتفاق افتاد از هیچکس دیده نشد و همیشه تحسین آفرین برهان الملک
میکرد و قضا را فیل سواری شیر جنگ که برادرزادهٔ برهان الملک باشد مست بود جانب فیل سواری
برهان الملک دوید و او را در پیش انداخته به لشکر قزلباش رسانید هرچند فیل را شمشیر کمک
زدند بر سر راه نیامد با این گردش برهان الملک با یک دو کس از اقوام خود و چند کس از رفقا
دستگیر شد برهان الملک دو زخم برداشت یکی از تیر و دیگری از نیزه و مرض شقاقلوس علاوه شد او را
بمصطفی خان شاملو سپرد و روز بروز مورد عنایات ساخت و بخلاع فاخره و باریابی محفل خاص
و عرض مطالب بالمشافهه امتیاز بخشید و باستصواب او مصالحه با فردوس آرامگاه قرار گرفت
و ملاقات هر دو بادشاه بوقوع آمد شاه برهان الملک را وکیل مطلق دولتین و صاحب اختیار
کل فرموده مقرر کرد که طهماسب خان جلایر با چهار هزار پنجهزار سوار باتفاق برهان الملک
قبل از ورود موکب شاهی به شاهجهان آباد رفته به بندوبست شهر پردازند و در قلعهٔ
بادشاهی محل نزول شاه مقرر نماید برهان الملک به شاهجهان آباد شتافته احکام شاهی
بعمل آورد و بعد چند روز هر دو بادشاه روز عرفه نهم ذی حجه سنه احدی و خمسین و مائة و الف بشاهجهان آباد

را مرکز نزول ساختند برهان الملک آن روز تا شام در خانهٔ خود امور فرمودهٔ شاه را سرانجام کرد
لکن از استیلاء وجع شقاقلوس بیطاقتی داشت که گاهی غشی میکرد و گاهی در افاقه می آمد شب
عید قربان قبل نفس برآوردن صبح نفس آواز پیکر عنصری برآمد شبی که انتقال کرد نواب نظام الملک
آصفجاه برای عیادت رفت و شخصی را پیش فرستاد که بتعظیم قیام ننماید قبول نکرد و چون نواب
آصفجاه آمد باعانت خدام قیام نمود و این معنی برهان کمال استقلال برهان الملک است
علی قلیخان واله داغستانی در مرثیهٔ او گوید سه دور از تو سپهر واژگون میگرید * منگر که زمانه
بتو چون میگرید * رفتی زجهان پشت شمشیر شکست * با قامت خم همیشه خون میگرید *

وزیر الممالک ابو المنصور خان صفدر جنگ

خواهرزاده و داماد برهان الملک و رشید
دودمان خود است بعد رحلت برهان الملک از پیشگاه فردوس آرامگاه بحکومت صوبهٔ اوده
چهرهٔ عزت برافروخت و بدستور برهان الملک سرتاپای صوبهٔ اوده را حلقهٔ انقیاد در گوش
کشید و در سنه خمس و خمسین و مائة والف بحکم بادشاه برای کمک اله وردیخان ناظم صوبهٔ بنگاله
که غنیم مرهته قافیهٔ او را تنگ ساخته بود بعظیم آباد پتنه رفت و در جلدوی آن قطعهٔ رهتاس
و قلعهٔ چنار گده از حضور خلافت مرحمت گردید اله وردیخان از آمدن صفدر جنگ بصوبه
خود در چار موجهٔ وسواس افتاده حکم بادشاه در تو قف کمک طلبید صفدر جنگ بعد بسه فسخ
نهاد از پتنه بمقر حکومت خود برگشت مخفی نماند که بعد رحلت نادر شاه از هندوستان بولایت عظیم الملک
امیرخان خلف میرمیران امیرخان یزدی ناظم کابل که در عهد خلد مکان قریب بیست و دو سال
بنظم کابل پرداخته در سنه تسع و مائة والف ودیعت حیات سپرد و خلل عجیبی در مزاج فردوس آرامگاه
پیدا گردید تا بجدیکه محسود ارکان حضور گردید نواب آصفجاه و اعتماد الدوله قمر الدین خان به بادشاه
عرض کردند که اگر عمدة الملک در حضور مستقل بودن نخواهد شد هر دو امیر کبیر از شاهجهان آباد بیرون
در سیدال زلیست مقرب خیام ساختند بالضرور بادشاه عمدة الملک را در سنه اثنین و خمسین
و مائة والف صوبه داری اله آباد مقرر کرده بآن صوبه مرخص کرد بعد رفتن او نواب آصفجاه
و وزیر الممالک از زلیست بپایهٔ سریر سلطنت آمدند امور حضور را بسرانجام میرسانیدند اتفاقاً
نواب نظام الدوله خلف نواب آصفجاه نائب صوبجات دکن قدم در وادی خودسری گذاشت

وزیر الممالک ابو المنصور خان صفدر جنگ

لهذا نواب آصفجاه را رفتن دکن ضرور شد در سنه ثلث و خمسین و مائه و الف از بادشاه رخصت
گرفته جانب دکن خرامید و در سنه خمسین و مائه و الف بادشاه عمدة الملک را طلب حضور
نموده زیاده بر سابق مورد عنایت ساخت عمدة الملک و صفدر جنگ باهم سورهٔ اخلاص
یکدیگر میخواندند عمدة الملک به بادشاه عرض کرده صفدر جنگ را هم بحضور خلافت طلبید و
داروغگی توپخانهٔ حضور ضمیمهٔ صوبه داری اوده باو مفوض گردید بعد چندی عمدة الملک و
صفدر جنگ بادشاه را بر سر علی محمد خان برآوردند و این علی محمد خان از قوم روهیله و از متوسلان
وزیر الممالک اعتماد الدوله بود و در آنوله و بنگر که از پرگنات شمالی دهلی در دامن کوه کمایون واقع
شده جمعیتی از افاغنهٔ روهیله فراهم آورده تسلطی بهم رسانید اتفاقاً وزیر الممالک هرنند نامی متصدی را
با جمعیت ده هزار سوار بلکه زیاده از دهلی برای بندوبست سنبل و مرادآباد و غیره محالات جاگیر
خود رخصت کرد علی محمد خان در رتق توسل وزیر را گردانده با هرنند جنگ پیش آمد و او را
شکست داد و غنایم و توپخانهٔ عظیم بدست آورده سری دیگر پیدا کرد از نواب وزیر تدارکی بعمل
نیامد و علی محمد خان از بادشاه و امرای حضور باغی شده هیچکس را لحاظ نمی آورد لهذا عمدة الملک
و صفدر جنگ استنهاض الویهٔ بادشاه به تنبیه علی محمد خان قرار دادند موکب سلطانی نواحی آنوله
و بنگر خرامان گردید علی محمد خان تاب جنگ نیاورده متحصن گشت عمدة الملک و صفدر جنگ
بسبب نفاق اعتماد الدوله کاری پیش نبردند اعتماد الدوله با آنکه علی محمد خان هرنند عامل او را
غارت کرده بود بزعم حریفان علی محمد خان را در باطن تقویت میداد ناچار هر دو امیر کار را باعتماد الدوله
وا گذاشتند و بوساطت اعتماد الدوله علی محمد خان آمده جبین عجز بآستان خلافت مالید بعد ازان
رایت بادشاهی بر سواد شاهجهان آباد پرتو انداخت اعتماد الدوله علی محمد خان را رفیق خود ساخته همراه
آورد و او را به فوجداری سرهند که در جاگیر اعتماد الدوله بود مامور ساخت و چون شاه درانی
در سنه احدی و ستین و مائه و الف سرهند را غارت کرد علی محمد خان پیش
از دخول شاه از سرهند بدر زد به آنوله و بنگر محالات قدیم خود شتافت و در همان
سال پیمانهٔ عیش لبریز گردید بست و سیوم ذی الحجه سنه تسع و خمسین و مائه
و الف عمدة الملک بدربار بادشاه میرفت سر هرگاه بدروازهٔ دیوان خاص رسید

شخصے از نوکران تو ملازم او جمدهر سے بر تهیگاه چپ زد سے فی الفور روح او پرواز
کرد عمدة الملک نسخهٔ رنگینی از کمالات و اخلاق انسانی بود و در فنون بسیار مهارت
داشت شعر هم خوب می گفت و انجام تخلص میکرد و از دست ــــه من از جمعیت آسودگان
خال داشتم * که غیر از خشت بهر خواب راحت نیست بالینے * بعد فوت عمدة الملک
صوبهٔ اله آباد نیز ضمیمهٔ صوبهٔ اوده به صفدر جنگ مفوض گردید و در سنه احدے
وستین و مائه و الف شاه درانی از قندهار قصد هند کرد و از لاهور این طرف گذشت
فردوس آرامگاه پسر ارشد خود احمد شاه را با وزیر الممالک اعتماد الدوله قمر الدین خان
و صفدر جنگ مرخص فرمود و در حوالی سرهند فریقین بهم پیوسته آتش کارزار اشتعال گرفت
اعتماد الدوله بضرب گولهٔ توپ نقد جان بمحصل تسلیم نمود و باین معمره تاریخ شهادت
بدست آورد صفدر جنگ و پسران اعتماد الدوله پاے استقلال افشرده مساعی
جمیله در ضرب و حرب بتقدیم رسانیدند شاه درانی دست نیافته بست و هم
شهر ربیع الاول سال مسطور عطف عنان به کابل نمود و بعد یک ماه ازین قضیه بیست
و هفتم ربیع الآخر فردوس آرامگاه مستحق این لقب گردید و رونق سلطنت تیموریه
برهم خورد چنانچه سلطنت صفویه بر سلطان حسین میرزا بلی صفویه در ایران و تیموریه در
هندوستان چه بادشاهی برونق و شکوه کردند و عرصهٔ عالم را بآبیاری عدل و
احسان گلزار ساختند و بعد سلطان حسین جنت مکان و فردوس آرامگاه عجب خرابیها
رو داد و دامن آسودگی از هر فرد مملکت برخاست لعل الله یحدث بعد ذلک امرا
القصه بعد رحلت فردوس آرامگاه احمد شاه بسن بیست تمام در بیست و هفتم عشرهٔ اوا
الاولی روز چهارشنبه سال مذکور در باغ شالامار دهلی سریرآرای سلطنت گردید میرزا
محمد فوکا کمال عمره گوید مصرع چون شاه معاودت نمود از سرهند * با جمله سپاه * المنة لله
مسلط بر هند * با دولت و جاه * بر سر بر زده تاریخ سریرآرایی * از طبع ذکا * نمودی جلوس شاه
هند * از حکم اله * صفدر جنگ بملاحظهٔ نواب آصفجاه با آنکه در دکن بود وزارت را قبول
ننمود بعد سی و هفت روز از رحلت فردوس آرامگاه چهارم جمادی الآخر نواب آصفجاه هم

حق را لبیک اجابت گفت و آیین شه رکن سلطنت در یکسال باتفاق کوس رحلت ازین عالم
زدند مؤلف تعمیه سقاها شش عدد گوید ؏ گشت تاریخ چون کشیدم آه ❀ موت شاه و
وزیر و آصفجاه ❀ صفدر جنگ بعد صاف شدن هوا بخاطر جمع خلعت وزارت پوشید و لوای
رتق و فتق سلطنت افراخت و بنابر ذخیرهٔ خاطری که با علی محمد خان روهیله داشت و سابق
بر زبان قلم آمد بعد مردن علی محمد خان قائم خان پسر محمد خان بنگش صاحب فرخ آباد درا اشاره
کرد که اخلاف علی محمد خان را برباد و منظور آنکه هر طرف که شکست می افتد فائده در دستی میاید
قائم خان چشم بملک علی محمد خان سیاه کرده بر سعد الله خان پسر علی محمد خان فوج کشیده
او را در قلعهٔ بداون محاصره کرد و عرصهٔ حصن و حرکت بر محصوران تنگ ساخته سعد الله خان عجز
نالی از حد گذرانید سودمند نیفتاد ناچار دل بمرگ نهاده با جمعیت خود بمیدان در آمد دوازدهم
ذی الحجه سنه احدی و ستین و مایه والف فریقین صف آرا شدند عروس فتح بنام سعد الله خان افتاد
کم من فئة قلیلة غلبت فئة کثیرة باذن الله قائم خان مع برادران بسیار بقتل رسید و فوج
و توپخانه بکلم بغارت در آمد وزیر الممالک صفدر جنگ خواست که ملک و مال قائم خان را
از ورثه انتزاع نماید احمد شاه را از شاهجهان آباد در حرکت آورد احمد شاه در بلدهٔ کول
توقف کرد و نواب وزیر پیش رفته بدریا گنج که قریب فرخ آباد و از انجا نسبت کروه است رسید مادر
قائم خان بجز اطاعت بر سر گرفته بملازمت نواب وزیر آمد و معامله بر شصت لک روپیه
نقد و جنس انفصال یافت با سعد الله خان هم بتقاضای توپخانه و اموال غارت کرده قائم خان
مع نذرانه در میان آمد موکب احمد شاه بعد تقرر معاملت از کول بجانب دهلی خرامید و نواب
وزیر برای تحصیل نقد و جنس معاملت چندی همانجا لنگر انداخت و ملک قائم خان را بضبط
در آورد الا شهر فرخ آباد و با دوازده موضع که بسبب انعام آن طمغا از عهد محمد فرخ سیر بادر
قائم خان قائم ماند نواب وزیر محالات ضبطی را بنول رای نایب صوبهٔ اوده حواله کرده بحضور آمد
نول رای از قوم کالیته است اول در سرکار نواب وزیر نوکر کم رتبه بود رفته رفته قدم بر سلم
ترقی گذاشت بمثابه که نواب وزیر وقتیکه از صوبهٔ اوده عازم حضور شد او را بنیابت صوبه
بلند پایه ساخت نول رای جا بجا عمال نصب کرده و اقامت گاه خود بلدهٔ قنوج که

کرایان هم در جاگیر نواب بود از فرخ آباد بمسافت چهل کروه است مقرر نمود نواب وزیر از حرکت
که با افاغنه کرده در اندیشی را در پاشش گشته زنبور خانه بشور آورد افاغنه درین فکر شدند که
نول رای را برهم زده ملک خود را از ضبط برآرند احمد خان پسر محمد خان بنگش افاغنه
بسیار جمع کرده متوجه جانب نول رای شد نول رای هم با جمعیت خود را از قنوج چند
کروه پیش برآمده در ماه رمضان روز جمعه سنه ثلث و ستین و مأته والف تلاقی فریقین دست
داد نول رای حکم کرد که هیچکس سوار نشود و هر یک بر مورچال خود قائم بوده دفع مخالفت
نماید افاغنه پیاده از پشت مورچال که آنطرف توپخانه نبود بدفعه درآمده بر نول رای ریختند
نول رای کشته شد و بسیاری از شرفا و نجبا دعوی داده خصوص سادات و شیوخ بلگرام که نوکر
سرکار نواب وزیر بودند جنت را تحت ظلال سیوف تماشا میکردند به گلگشت لاله زار شهادت
خرامیدند فوج و توپخانه تمام بیغما در آمد نواب وزیر جمیع امرای حضور را همراه گرفته و سورجمل
جات را با خود متفق ساخته آواخر شعبان سنه ثلث و ستین و مأته والف باراده کمک نول رای
از شاهجهان آباد برآمده بود لکن پیش از رسیدن نواب کار نول رای تمام
شد نواب وزیر در باغات مارهره زیاده از یکماه برای گردآوری افواج متوقف بود
تا هفتاد هزار سوار تخمیناً جمع شدند درین عرصه قضیهٔ عجیبی رو داد که هفدهم
رمضان سال مذکور ساربانی از نوکران مغلی درخت دروازهٔ عنایت خان را برید و این
عنایت خان ساکن مارهره از نوکران سرکار نواب وزیر بود عنایت خان باعتماد
آنکه نوکر سرکار است جرأت نموده ساربان را تنبیه بواقعی کرد ساربانان دیگر پیش مغل
فریاد بردند مغل کسان برادری خود را فرستاد که عنایت خان را دستگیر کرده بیارند جماعهٔ
سوار و پیاده بر خانهٔ عنایت خان دویدند افواج مغل دانستند که برای غارت کردن شهر
مارهره حکم نواب صادر شده است تمامی افواج مغل از سوار و پیاده بر سر شهر یورش کرده
وقت عصر بود که شهر را در طرفة العینی با خاک برابر کردند عنایت خان و پسرش نوزده ساله را
بیجان کشتند نواب وزیر بمجرد اطلاع نصیر الدین حیدر خان برادرزادهٔ خود را حکم کرد
که زود رفته خبر گیرد و تفتیشیان را تعیین فرمود که غارتگران را از دست درازی باز دارد

و یکی از سادات بلگرام که در سلک رفقای نواب انتظام داشتند مسلح شده بجنگ پرداخت هرچه تمامتر خود را بکوچهٔ
شاه برکت الله مرحوم بلگرامی متوطن مارهره رسانیدند بعون و صون الهی حویلی و ناموس و اثاث البیت
اولاد شاه برکت الله مرحوم محفوظ ماند لکن اکثر مردم صاحب غیرت جوهر کردند و مغلان بیگدلی
خون هفتاد کس از مردم شهر ناحق ریختند و مستورات سادات و شیوخ و قوم کنبو و شرفا
محلهٔ قضاة را ببلای اسیری مبتلا ساختند نصیر الدین حیدر خان تمام شب محنت کشیده
جملهٔ ناموس شرفا و غربا را از خیمه های مغلان برآورد و نواب وزیر آن شب طعام نخورد
و زار زار گریست تا طلوع صبح تمامی ناموس شرفا ادهند خلاص شده بعضے بخانهای خود
رفتند و بعضی که نتوانستند رفت در لشکر خیمه های علیحده برای آنها برپا شد و طعام
از سرکار آمد تا وقت اشراق جمله ناموس شرفا و غربا بخانهای خود رسید و اطفال که دستگیر
شده بودند مغلان در بازار و کوچه پنهان کرده بودند و کو با کنده اطفال را انداخته بس کوشش کردند همه را
بدست آورده بمادر و پدر آنها رسانیدند معاذ الله آن روزگار هنگامهٔ عاشوره و آشوب عالم
کبری بود نواب وزیر دو سه هزار روپیه بمردم شهر فرستاد با اموال واقعه لا تحصی
بغارت رفت و گذشت آنچه گذشت انا لله و انا الیه راجعون + از همان وقت در مردم
بقول مشهور که شعر آتش سوزان نکند با سپند + آنچه کند دود دل دردمند +
می گفتند که فتح نواب وزیر نخواهد شد بیست و دوم شوال سنه ثلث و ستین و مائة و الف روز
پنجشنبه وقت صبح سوار شد و جمیع افواج مقدمه و میمنه و میسره و ساقه و قلب بر مقام خود ها
انداخته قدم بقدم روانه شدند و توپخانه را پیش انداختند یکپاس روز بر آمده در میدان
مابین قصبهٔ پتیالی و قصبهٔ سهاور مقابله با افواج احمد خان رو داد و تیر و تفنگ و گولها از
طرفین سر شد و با افواج سورجمل جات همراهی نواب وزیر که بر میمنه مائل بمقدمه بود و با افواج
اسمعیل خان که بر میسره قریب بمقدمه بود جنگ شدید می بمیدان آمد شش هفت هزار سوار افغان
بقتل رسید و درین اثنا آفتاب زوال کرد و افاغنه نماز گذارده متوجه جنگ شدند بحکم تقدیر از
فوج نواب وزیر اول کامگار خان بلوچ که فوجدار کرود دهلی بود متصل بمقدمه جنگ میکرد
با جمعیت خود رو بفرار آورد گویند با احمد خان سازش داشت مردم مغلیه چون دیدند که

شکست رو داد اکثری پای استقلال نیفشردند فی الفور نواب وزیر محمد علیخان رساله دار و میر نورالحسن خان
جماعه دار بلگرامی بکمک اسمعیل خان حکم کرد هجوم فیلان و سپاه مانع گذشتن شد مگر میر نورالحسن خان
مع جمیع برادران خود و عبدالنبی چیله محمد علیخان مع تمامی جمعیت خود که اینها مجموع سیصد سوار
خواهند بود بهم صفوف را شگافته خود را رسانیدند اما چون گریز مغلان از طرف
هراول عام شد وصول خان مذکور بکمک هراول فائده نه بخشید خان مذکور باز رجوع
بدست چپ گردید که قریب سه هزار پیاده در پشت آنها سواران از طرف چپ بر شکل
مخروطی می آیند بر سیمره توپخانهٔ قلیلی بود که همه توپ خانه بکمک هراول رفته بود چون جمعیت
مخالف نزدیک رسید میر نورالحسن خان و برادران او تیراندازی میکردند و برقندازان همراهی
عبدالنبی چیله شلکی سرداوند جوانان بسیاری بخاک غلطیدند افاغنه اندکی پیچ خورده باز خود
را مستقیم کردند نصیرالدین حیدر بیرداشه دار با چند کس رسیده بر قلب افاغنه زد و به معیت
کس را بدست و شمشیر خود از هم گذرانیده در میان آرامید افاغنه بمحمد علیخان
و میر نورالحسن خان رسیدند محمد علیخان را زخم تفنگ بر دست راست رسید و فیل میر نورالحسن
خان تیغ زخم شمشیر برداشت و میر غلام نبی متخلص به سلیمی و میر عظیم الدین از سادات بلگرام
که ترجمهٔ هر دو در سرو آزاد مسطور است درهمین وقت رنگ شجاعت برافروخته گل احمر شهادت
بر سر زدند افاغنه فیل نواب وزیر را حلقه کردند اما ندانستند که نواب است فیلبان بزخم
تفنگ مقتول شد و شخص معتبری که در خواصی بود زخم تفنگ خورده کناره گزید نواب وزیر
را زخم تفنگ زیر کلهٔ راست بر گلو آمد غشی کرد چون بر حوضه برنجی مستحکمی سوار بود از زخمهای
دیگر محفوظ ماند و درین حوضه وقت نشستن همین سر بنظر می آمد چون غشی کرد افاغنه دانستند
که این فیل خالی است گذاشتند و بطرف نواب اسحاق خان رفتند اسحاق خان گفت منعم الدوله
و با جمعی کثیر جوهر شجاعت بعرض رسانیده بپایهٔ والای شهادت برآمد تابوت اسحاق خان
بدهلی بردند چون فوج تمام ناموس همت باخته داغ فرار بر پیشانی خود اختیار کرد و
محمد علیخان و میر نورالحسن خان رشتهٔ استقلال از دست نداده خود را پیش نواب رسانیدند
نواب حکم به شادیانه نواختن فرمود تا بنات النعش سپاه پروین شوند لکن سوای میر نورالحسن خان با

برادران خود و چند مغل و چند هندوستانی همگی دو صد سوار دیگر هیچکس نشد نواب وزیر نماند ناچار نواب
دل خسته و خاطر شکسته از میدان رجوع کرده سر شام بمارهره رسید در آنجا به میر نور احسن خان حکم
شد اسباب تکمید زخم باید آورد خان مذکور حاضر کرد زخم را آتشکاری نموده از مارهره کوچ بعمل آمد
بست نهم شوال ثلث وستین و مایه والف نواب وزیر بدهلی رسید و مشار الیه را ملازمت
نمود حالا دو کلمه از سرگذشت صوبهٔ اوده و اله آباد باید شنید احمد خان افغان چون صوبه
اوده را از نایب خالی ساخت و منیب را هم چنین شکست فاحش رسانید هوای تسخیر
هر دو صوبه در سرش جا گرفت محمود خان پسر خود را به ضبط صوبهٔ اوده روانه نمود محمود خان با افغ
لکهنو شانزدهم جمادی الاولی سنه اربع وستین و مایه والف در سواد غربی بلگرام فرود
آمد افاغنه بر شهر دست تطاول دراز کردند و چند کس از جنس نمودند مردم شهر نیز چند
کس را مجروح ساختند و قریب دو صد باربردار و مواشی لشکر را غنیمت کردند محمود خان
بجوش و خروش آمده با تمامی فوج طیار شده شهر را محاصره کرد و خواست که تاراج نماید مردم
شهر محله بمحله و کوچه بکوچه استوار کردند بعضی بزرگان شهر که با احمد خان ربطی داشتند واسطه شده
صلح درمیان آوردند مصرع رسیده بود بلائی ولی بخیر گذشت * و احمد خان خود به اله آباد
رفت بقاء الله خان علی قلیخان غیر علی قلی خان داغستانی متخلص بواله در قلعهٔ اله آباد متحصن
شدند احمد خان قلعه را محاصره کرد روهیلها تمام اله آباد را که بلدهٔ عظیم الشان است از دروازهٔ
خلدآباد تا زیر قلعه سوختند و یکقلم غارت کردند و چهار هزار مستوره ناموس شرفا و نجبا را اسیر
ساختند مگر دایرهٔ شیخ محمد افضل اله آبادی قدس سره و آبادی دریاآباد که ساکنان آنجا
همه افاغنه اند هنوز عمل احمد خان در هر دو صوبه قیام نگرفته بود که نواب وزیر بقصد
تدارک هولکر و جی آپا پدر جنکو را که هر دو سردار عمده از مرهته اند با خود متفق ساخته بورادا
جمادی الاولی سنه اربع وستین و مایه والف از دهلی برآمده به اکبرآباد رسید و با سورجمل
جات هم ساخته فوجی از وی همراه گرفت اول فوج غنیم را با بست هزار سوار بر سر شادیخان
افغان که از طرف احمد خان حاکم کول و جلالی و غیره بود فرستاد غنیم دریای
جمن را عبور کرده بر سر شادیخان رفته جنگ انداخت شادیخان گریخت و جمعی کثیر از افاغنه

قتیل و اسیر گشتند و غنائم بسیار از فیل و اسپ و خیمه و اسباب بدست افتاد احمد خان که از مدت
چهار ماه بقلعهٔ اله آباد چسپیده بود از خبر شادلخان محاصره را گذاشته بر جناح استعجال جریده با جمعیت
قلیل خود را بفرخ آباد رسانید غنیم فرخ آباد را قتل کرد احمد خان قابو دیده از فرخ آباد به حسین پور
که از آنجا سه کروه لب دریای گنگ واقع است آمده مورچال قائم گردید غنیم آمادهٔ جنگ شد
وجه اختیار حسین پور اینکه طرف گنگ جای محاصره نبود و رسد غله از آن طرف میتوانست رسید
غنیم فرخ آباد و مئو را خالی یافته هر دو شهر را غارت کرد غیرت الهی قصاص اله آباد را بظهور
رسانید و درین غارت امتعه و نقودی که در دست مرهٹه افتاد محاسب اندیشه در احصار آن دست
از عقد انامل باز میدارد از آنجمله قماشش شانزده لک روپیه و درین هنگام نواب
وزیر و فوج جاٹ هم با غنیم آمیخته احمد خان را در گذر حسین پور از سه طرف تنگ کردند
و توپ و بندوق را از طرفین سرگرم کار نمودند چون افاغنه را غله و کاه از طرف گنگ بکشتیها
میرسید نواب وزیر میر نور الحسن خان جماعه دار بلگرامی را فرمود که پل از کشتیها بر روی
آب گنگ مرتب باید ساخت محمود خان پسر احمد خان آن طرف گنگ برای مزاحمت
ساختن پل قیام نمود میر نور الحسن خان کشتیها را فراهم آورده زیر سنگی رام پور که از
قنوج دوازده کروه است دوم جمادی الآخری سال مذکور صراط مستقیم بر روی دریا پل
قائم کرد محمود خان هرچند خواست که مزاحمت نماید از شلک توپخانه که متواتر گوله ها بارش
میکرد نتوانست نزدیک آمد روزیکه پل بسته شد فردای آن سعد الله خان پسر علی محمد خان روهیله
با جمعیت فراوان بکمک احمد خان در رسید و همان روز جنگ عظیم بوقوع آمد شکست بر افاغنه
افتاد و احمد خان و سعد الله خان نقد جان بسلامت از معرکه بردند قریب ده هزار افغان قتیل
و جریح و اسیر شدند و اقبال و افراس و خیام و اسباب فراوان بغنیمت در آمد فوج نواب وزیر
بتعاقب افاغنه شتافت افاغنه در دامن کوه مداریه که شعبه ایست از کوه کماؤن پناه گرفتند
و فوجها تمام ملک افاغنه را پی سپر نموده دقیقه از دقائق نهب و غارت فرو نگذاشتند میر
غلام نبی متخلص بمحب بلگرامی که در ترجمهٔ او در سرو آزاد ثبت است درین جنگ قدم
بمیدان افشرده رخت هستی بگلگشت بهشت گرفت این جنگ امتداد کشید غنیم چهاؤنی در ملک افاغنه

کرده لنواب وزیر ورجا. وجی این جنگ تیم را از سرحد کول و جالیسر و مئو و فرخ آباد و قنوج تا کره جهان آباد
حواله نمود و رفته رفته تیم تا سواد اله آباد که نیتهای انتزبید است متصرف گردید آخر الامر افاغنه در نهایت
مرتبه عاجز آمده وسایه را درمیان انداختند و هرچه نواب وزیر خواست پذیرفته نفوس خود را از
هلاک محفوظ داشتند نواب وزیر بعد فراغ این مهم رونق افزای صوبه اوده
گردید درهمین ایام آمد آمد شاه درانی از لاهور جانب دهلی ارکان حضور را متزلزل
ساخت شاه درانی قلندر خان را بطریق ایلچی گری پیش احمد شاه فرستاد احمد شاه
و امرای حضور نواب وزیر را بالحاح و ابرام تمام متواتر نوشتند که هولکر را باخود متفق ساخته
بهم عنانی برق و باد خود را فائز حضور باید ساخت و بدفع شاه درانی باید پرداخت نواب
وزیر هولکر را بوعده زر خطیر همراه گرفته در ماه رجب سنه خمس و ستین و مائه و الف خود را
به شاهجهان آباد رسانید جاوید خان خواجه سرا مخاطب به نواب بهادر که مدار علیه سلطنت
بود و دیگر امرای حضور پیش از رسیدن نواب وزیر بادشاه درانی صلح کردند و هرچه شاه خواسته
پذیرفته عهد و پیمان درمیان آورده قلندر خان ایلچی را رخصت نمودند نواب وزیر درهم
پیچید که من هولکر را بایمای بادشاه و ارکان حضور بوعده زر بسیار همراه آورده ام حالا التفات
هولکر را چه علاج کنم از فرط بیدماغی داخل شهر نشد و بیرون شهر لب دریای جمن مخیم ساخت
دران ایام نواب نظام الدوله ناظم دکن تازه بشهادت رسیده بود و امیر الامرا فیروز جنگ
خلف کلان نواب آصفجاه خواهش داشت که صوبه داری دکن باو مقرر شود امرای حضور پیشکشی می
طلبیدند و او سودای مفت میخواست امیر الامرا قابو یافته بارکان حضور گفت که اگر صوبه داری
دکن بی پیشکش بمن مقرر شود هولکر را بقسمی که میدانم میفهمانم و از تقاضای زر موعود از
شما نمیکند امرای حضور بجان راضی شده صوبه داری دکن را بامیر الامرا تفویض نمودند
نواب وزیر بعد کوچ نمودن امیر الامرا با هولکر جانب دکن غره رمضان سنه خمس
و ستین و مائه و الف داخل شهر شد هرچند در ظاهر با نواب بهادر دارو مداری داشت لکن از
حرکات منافقانه او غبار خاطر می افزود روزی نواب بهادر بخانه نواب وزیر آمد نواب وزیر
باشاره احمد شاه در ماه ذی قعده سنه خمس و ستین و مائه و الف او را از هم گذرانید و زمام اختیار سلطنت

بقبضهٔ خود درآورد و درهمین ایام انتظام الدوله خانخانان پسر اعتماد الدوله مرحوم فتنه بر پا کرد
هر روز در فکر برهم زدن نواب وزیر بود و احمد شاه را برین آورد که داروغگی غسلخانه و توپخانه
نواب وزیر باد متقرر شود و تنها وزارت از خدمات حضور صفدر جنگ باشد و حاصل مقصد اینکه
غسلخانه و توپخانه از صفدر جنگ رفت دیگر پایداری او در حضور معلوم احمد شاه بصفدر جنگ
پیغام کرد که دست از غسلخانه و توپخانه باید برداشت صفدر جنگ منصوبهٔ یاران فهمیده خاطر نشان
شد و بعد چند روز رخصت صوبهٔ اوده درخواست احمد شاه نپذیرفت صفدر جنگ بی رخصت
از شاهجهان آباد برآمده بر دو کروهی فرود آمد هر روز غبار فتنه در هیجان بود تا آنکه صفدر جنگ
شاهزادهٔ جعلی را بتورکی برداشته در فکر عزل احمد شاه شد احمد شاه وزارت را از تغییر صفدر جنگ
بانتظام الدوله خانخانان تفویض نمود و عماد الملک پسر امیر الامرا فیروز جنگ بمعی الفت کمر همت
کمر بسته بنیاد محاربه گذاشت و فوجها را فراهم آورده درخواست که صفدر جنگ را قلع و قمع نماید
در سواد شاهجهان آباد ماه رجب سنه ست و ستین و مائة و الف جنگ آغاز شد و شش ماه امتداد
کشید در هر جنگ غلبه از جانب صفدر جنگ بود آخر احمد شاه و امرا از حضور پیغام صلح کردند صفدر
با بادشاه طرف شدن مناسب ندید و بصلح راضی شد بوساطت انتظام الدوله بقرار بحالی
صوبهٔ اوده واله آباد صلح انعقاد یافت صفدر جنگ در محرم سنه سبع و ستین و مائة و الف
از شاهجهان آباد طبل رحیل کوفته بصوبهٔ اوده رفت و درهمین سال هفدهم ذی حجه باجل
طبیعی مسلک ناگزیر فنا پیمود ؛

وزیر الممالک شجاع الدوله خلف ابو المنصور خان نام اصلی او میرزا جلال الدین حیدر است
بعد انتقال پدر مسند حکومت آراست و مثل پدر و جد متمردان را گوشمالها داده بنظم و نسق صوبهٔ
اوده واله آباد بنوعی که باید پرداخت و در سنه سبعین و مائة و الف با عماد الملک مقابل شد
پیش برد تفصیل این اجمال اینکه در سال مذکور چون شاه درانی به اکبرآباد آمد عماد الملک
دو شاهزاده یکی هدایت بخش بن عالمگیر ثانی دوم میرزا بابر خویش عزیز الدین برادر عالمگیر
ثانی و فوجی از درانیان را همراه گرفته از راه دوآب بدر آمد و دریای گنگ را عبور نموده خواست
که در صوبهٔ اوده مداخلت نماید و با شجاع الدوله آویزد شجاع الدوله بمجرد استماع این معنی با فوج

وزیر الممالک شجاع الدوله

شایسته از لکهنو برآمده تا میدان ساندی و پالی که سرحد صوبهٔ اوده است استقبال کرده دوبار جنگ سهل با قراولان طرفین واقع شد عماد الملک دید که عهده برآن نمیتوان شد طرح داد و بوساطت سعد الله خان روهیله به پنج لک روپیه مصالحه قرار یافت قدری نقد و باقی بوعده تحویل بعد انعقاد صلح بخم شوال سال مذکور شجاع الدوله از حوالی ساندی معطف عنان نموده در چهار روز داخل لکهنو شد و در سنه ثلث و سبعین و مائه و الف تنبیه فوج از غنیم مرهته بعمل آورد و در مقام اول مبادی را بر کرسی بیان نشاندم تا آخر مطلب اصل پرده از رخ برداردو مخفی نماند که قدرت بالغهٔ الهی حصاری گرد صوبهٔ اوده آفریده که صدمات افواج خارج از پا و نمیتواند رسید و مندلی کرد این الکا کشیده که آسیب دلیران حاشیه کرد در انجا نمیتواند گنجید چه شمالی این صوبه کوه کمایون است و آب گنگ ازین کوه برآمده پیچ خورده بطرف مشرق روان شده و از جنوبی صوبهٔ اوده گذشته بملک بنگاله درآمده بدریای محیط پیوسته آب گنگ همه را سراسر عمیق است تو عیکه بی کشتی نمیتوان گذشت و براین است بنا این بیت میرزا بیدل است

از خرد جستیم طریق رستن از آفات هند	الفت بی کشتی ز آب گنگ می باید گذشت

بالفرض اگر جای پایاب شد در حق عبور افواج فائده نمیدهد که زمین گنگ تمام ریگستان است همین که جمعی از سواران گذشتند ریگ از جا می رود و همان عرقاب بهم میرسد الا قریب بسیلاب دامن کوه کمایون که زمینش سنگستان است در موسم تابستان که آب رو بکمی می آرد فوج پایاب میتواند گذشت و ازین تصویر ادراک توان کرد که شمالی صوبهٔ اوده کوه کمایون است و غربی و جنوبی آب گنگ که بشکل چوگانی واقع شده و جانب شرق بنابر بعضی اسباب بطرق آفت بسیار کم است القصه غنیم مرهته که تمام انتر بید را متصرف شد از جهت عدم دخل بصوبهٔ اوده همیشه دست تاسف بدندان میگزید تا آنکه دتا سیندیا عم جنکو که در محرم سنه احدی و سبعین و مائه و الف از دکن بهندوستان رفته بود و نسبت بافواج وسطی می پرداخت خواست که از مبدا دریای گنگ پایاب گذشته اول در ملک روهیله دخل کند و بعد از آن بصوبهٔ اوده درآید باتفاق جنکو برادرزادهٔ اول جمن را عبور کرده برسم

نجیب الدوله رفت نجیب الدوله تاب جنگ میدان نیاورده در سکرتال نام جائی از انتربید کنار دریای گنگ که مکان قلبی است مورچال قائم کرده نشست چهار ماه برشگال علی الاتصال صدای توپ و تفنگ و لمعان شمشیر و سنان جواب رعد و برق میداد نجیب الدوله و سعد الله خان و حافظ رحمت خان و دوندیخان و دیگر افاغنه به شجاع الدوله نوشتند که غنیم به سبب ابر انتربید رسید همین که برشگال آخر شد و آب گنگ ردیکی آورد از آب گذشته ملک ما را تبصرف می‌آورد چون برین ناحیه دست یافت دندان طمع بملک شما هم تیز میکند صلاح دولت اینکه پیش از وقوع واقعه علاج باید کرد و بر جناح استعجال بکمک باید رسید شجاع الدوله هم این قباحت را فهمید در عین موسم برشگال با وصف شدت باران و کثرت گل و لا در ماه شوال سنه اثنین و سبعین و مأته و الف از لکهنو بر آمده بر سر بلگرام گذشته به شاه آباد رسید و در انجا چند ماه توقف نمود که از طغیان گنگ وصول به نجیب الدوله که در سکرتال آن روی گنگ می‌جنگید امکان نداشت تا آنکه برشگال آخر شد و تا یکی از سرداران خود گوبند پنڈت نامی را با جمعیت بست هزار سوار و پیاده تعیین کرد که از دریای گنگ گذشته آن طرف تعبا تالان برانگیزد گوبند پنڈت از تهاکر دواره که پائین کوه است دریای گنگ را پایاب گذشته چاندپور و دیگر پرگنات را تا سواد امروهه هزار و سیصد قریه را آتش زد و در فکر تاخت آوردن بر سر سعد الله خان و حافظ رحمت خان و دوندیخان و دیگر افاغنه که برای کمک نجیب الدوله از امکنه خود حرکت کرده بودند شد اینها در بازوی خود زور مقاومت ندیده از میدان در جنگل کوه کمایون پناه گرفتند شجاع الدوله بمجرد وصول این خبر اوائل ربیع الاول سنه ثلث و سبعین و مأته و الف بسرعت برق و باد خود را بچاندپور قریب محاصره گاه نجیب الدوله رسانید گوبند پنڈت از روز عبور دریا القرق در رسد غله نجیب الدوله را با سائر محصوران بحالت نزع رسانیده بود روزیکه شجاع الدوله از چاندپور کوچیده در اثنای راه فوج مرهٹه کم کم سیاهی نمود شجاع الدوله بیچ کرده بار رفته بر موضع بلدوه فرود آمد بلدوه بفتح با و سکون لام و ضم دال مهمله و فتح واو و های زده از مواضع نواح چاندپور است در انجا خبر آمد که مخانیم برا کلی کهی فوج اسلام دست اندازی کرد شجاع الدوله

همان وقت انوپ گر گوسائین و راجیند گر گوسائین را که از سرداران رکاب بودند بتنبیه غنیم
همت تعین نمود و میر نجف خان برادر خاله زاده خود را با پنجهزار سوار و میر باقر سیمونی را با چهار
هزار مغلیه بر فرودگاه غنیم فرستاد و هر چهار سردار چیره دستیها نمودند خصوص انوپ گر گوسائین
صد کس را زنده اسیر کرد و دو صد کس را بجان کشت و غنایم بسیار و اسپان بیشمار بدست
آورد و غنیم شکست فاحش یافته از راهی که گنگ را عبور کرده بود سیر کن بر کن گریخت و مردم
و اسپ فراوان در آب گنگ طعمهٔ نهنگ فنا گردیدند صبح آن شجاع الدوله از هلدوه کوچ کرده
و سرداران افاغنه هم که در جنگل کوه کمایون پناه گرفته بودند و بالا ذکر رفت آمده ملحق
گشتند و نجیب الدوله را از ضغطه برآوردند و باوصف شکست یافتن غنیم چون پلهٔ
غنیم بنابر کثرت ملک و مال سنگین بود شجاع الدوله و افاغنه با دتا و جنکو طرح
صلح انداختند و هنوز صلح ناتمام نرسیده بود که خبر قدوم شاه درانی مسامع جهانیان
را بر فروخت و دتا می خون گرفته صلح را نیمکاره گذاشته بطرف شاه رفت و بقای خود را
بر هلاک عرض کرد و شجاع الدوله بصوبهٔ خود برگشته هفتم جمادی الاول سنه ثلث
وسبعین و مائة والف وارد بلگرام و نهم منه داخل لکهنو گردید و چون شاه درانی
بعد قتل دتا در سکندره چهاونی کرد نجیب الدوله را حکم فرمود که رفته شجاع الدوله را
از صوبه اوده در حضور بیارد نظر برینکه هر قدر فوج اسلام افزاید موجب تقویت اسلامیان
و تربیت اصنامیان میشود نجیب الدوله از راه اناوه بقنوج آمد و شجاع الدوله برای
او بر گذر مهندی پور من اعمال ملاوه این طرف آب گنگ رسیده توقف کرد و بعد
استحکام عهد و پیمان اواخر ذی قعده سنه ثلث وسبعین و مائة والف شجاع الدوله با ده
هزار سوار جرار عبور گنگ نموده با نجیب الدوله روانه شد و نیابت صوبه بمیرزا امانی پسر
خود که در آنوقت یازده ساله بود مقرر کرده راجه بینی بهادر را که از عمدهٔ نوکران اوست
مدار المهام ساخت چهارم ذی الحجه سال مذکور باستقبال اشرف الوزرا شاه ولیخان شاه را
ملازمت نمود و با تیمور شاه خلف شاه درانی بغلگیر شد و بعد از آن که جنگ شاه با باود در میان آمد
شجاع الدوله ترددات شایسته بظهور آورد و مورد تحسین و آفرین شاه گردید و چون شاه

بعد حصول فتح ارادهٔ ولایت گرد سلطنت هندوستان بعالی گوهر ملقب بشاه عالم ثانی و
وزارت بشجاع الدوله مقرر فرمود شجاع الدوله در رمضان سنه اربع وسبعین ومائة والف بصوبهٔ اوده
مراجعت نموده فی الفور استعداد آن کرد که شاه عالم را از دیار شرقیه بدیار غربی آرد و تحصیل
وزارت سرمایهٔ افتخار اندوزد و در ماه مذکور با جمیع فوج رکاب و متعینهٔ صوبه از لکهنو بر آمده
در عرض بست روز ببیدپور متصل بنارس رسید و برای بادشاه تخت و چتر و دیگر لوازم سلطنت
مرتب ساخته عرائض مشتمل بر التماس قدوم این طرف ارسال داشت بادشاه که از بودن
ملک اکازه بود این را از امارات اقبال شمرده از نواحی عظیم آباد پتنه متوجه دیار غربی
گردید شجاع الدوله باستماع توجه رایات عالیات این طرف از ببیدپور تا دریای کرم
ناسه که سرحد ملک بنگاله است بیشتر رفت شانزدهم ذی قعده سنه اربع وسبعین ومائة والف
مابین سرای سید راجی و آب کرم ناسه که باهم فاصلهٔ ده کروه دارد شجاع الدوله بملازمت
بادشاه ناصیهٔ بخت نورانی ساخت و تخت و چتر و دیگر لوازم سلطنت از نظر خلافت گذرانید و
بدولت پذیرائی ذخیرهٔ مباهات اندوخت و بسر انجام مهام وزارت مأمور گردید الحال چهرهٔ
اوراق را باحوال بادشاه عالی گوهر آرایش میدهیم که در ضمن آن تتمهٔ احوال شجاع الدوله
هم برنگ وضوح برمی افروزد مخفی نماند که بعد رحلت فردوس آرامگاه محمد شاه که در
سنه احدی وستین ومائة والف واقع شد خلف او احمد شاه غرهٔ جمادی الاولی روز چهارشنبه
سال مذکور در باغ شالامار دهلی بر تخت سلطنت جلوس نمود عماد الملک احمد شاه را دهم شعبان
روز یکشنبه سنه سبع وستین ومائة والف مقید ساخت و بعد یکهفته چشم او را میل کشید و در
تاریخ مذکور عزیز الدین بن محمد معز الدین جهاندار شاه بن شاه عالم بهادر شاه بن خلد مکان
را بر سریر سلطنت برآورد و بعالمگیر ثانی ملقب ساخت میر اولاد محمد ذکا طال عمره گوید

بر سریر سلطنت سلطان عزیز الدین نشست	کارهای دین و دولت جمله خاطر خواه شد
سال تاریخ جلوس او ذکا تحریر کرد	بادشاه هند عالمگیر عالیجاه شد

دهم ربیع الآخر روز پنجشنبه سنه ثلث وسبعین ومائة والف عماد الملک عالمگیر ثانی را بشهادت
رسانید و در تاریخ مذکور محی السنه بن کام بخش بن خلد مکان را بر تخت بادشاهی جا داده

شاهجهان آباد گذاشت شاهزاده عالی گوهر خبر شهادت والد ماجد شنید چهارم جمادی الاولی سنه
ثلث و سبعین و مائة و الف در حوالی پتنه اورنگ فرمانروائی آراست و خود را بشاه عالم ثانی
ملقب ساخت اهل دفاتر جلوس او از تاریخ شهادت پدر یعنی هشتم ربیع الآخر سال گذشته می نویسند
میر اولاد محمد ذکا جمال عمره گوید ع زهی شاه عالی گهر عدل گستر ÷ باو تاج و تخت و نگین
شد مسلم ÷ برون آر سال جلوس همایون ÷ ز سلطان هندوستان شاه عالم + و چون باد
رئیس غنیم بیم نوزدهم ذی حجه سنه ثلث و سبعین و مائة و الف قلعهٔ شاهجهان آباد را گرفت بست
و نهم صفر سنه اربع و سبعین و مائة و الف شاهجهان پسر محی السنه را موقوف کرده میرزا جوان بخت
خلف شاه عالم عالی گوهر را بر تخت دهلی متمکن ساخت آخر باد و بمعرض تلف در آمد و خیالاتی
که داشت همه بر هم خورد و چون درین زمان سریر سلطنت بجلوس شاه عالم رونق پذیرفته است
میرزا جوان بخت را بسبب به پدر عالی گوهر شاهزاده ولیعهد میخوانند کیفیت بر آمدن شاه عالم
از شاهجهان آباد و نهضت نمودن بجانب پتنه این است که چون شاه درانی بار چهارم در سنه
سبعین و مائة و الف بهند آمد و عنقریب بولایت عطف عنان نمود و نجیب الدوله را میر الامرای
عالمگیر ثانی کرده رفت عالمگیر ثانی و نجیب الدوله مصلحت اندیشیده شاهزاده عالی گوهر را
تجیر و تالنسی و چرخی دادری و غیره محالات عزلی صوبهٔ شاهجهان آباد در جاگیر داده رخصت
کردند و گفتند در ظاهر برای بندوبست محالات جاگیر مرخص میکنیم و اصل مقصود این است
که چون توره آید تا جائی که دست شمار رسد ملک را بتصرف در آید و فوج شایسته بهم رساند
و عمدة الملک هرگاه بآن هرده که شاه درانی تسلیم او نموده قصد دهلی کند خود را برای
تنبیه او بر وقت خواهند رسانید شاهزاده عالی گوهر در رجب سنه سبعین و مائة و الف
از پدر رخصت حاصل کرده محالات جاگیر را جلوه گاه اقبال ساخت و فی الجمله سر و سامانی
در رکاب والا فراهم آمد عماد الملک با جماعت غنیم دهلی را محاصره کرده گرفت و نجیب الدوله
بصلح بر آمده بمحالات متعلقهٔ خود آنطرف آب جمن رفت چنانچه در ترجمهٔ عماد الملک گذشت
عماد الملک در سلطنت تسلط عجبی پیدا کرد و هر روز عالمگیر ثانی را تقید میکرد که شاهزاده عالی گوهر
را در حضور باید طلبید ناگزیر بادشاه شقهای متواتر نوشته طلبید موکب عالی گوهر در سنه احدی و سبعین

و مایه و الف شاه‌جهان آباد وصول نمود هر چند عماد الملک خواست که داخل قلعه شود نشد و در حویلی
علی مردان خان فرود آمد عماد الملک بعد ده دوازده روز برای گرفتن شاهزاده فوجی تعیین کرد شاهزاده
در حویلی مذکور مورچال قایم کرده هشت پاس جنگید روز دوم از حویلی برآمده جنگ کنان خود را
پیش یکی از سرداران غنیم که با فوجی در سواد دهلی نازل بود و بادشاهزاده موافقت داشت رسانید
سردار غنیم شاهزاده را بفرخ آباد غیر فرخ آباد افاغنهٔ بنگش برد و از زمینداران آنجا و دی‌خانان
پنج قلعه کمانگار خان قریب لکه روپیه پیشکش گرفت درین ضمن آمد آمد رگناته راو و هولکر از
لاهور بسمت دهلی قرع مسامع نمود سردار غنیم که خلاف مرضی رگناته راو شاهزاده را آورده
ساخته اراده ملک گیری داشت زود خود بار گناته راو رسانیده شاهزاده را خرچ راه نیاز
کرده مرخص ساخت شاهزاده از راه هانسی حصار و کتیل پنج پوره رفته دریای جمن را گذاشته
خود را نجیب الدوله که در سهارنپور بود رسانید نجیب الدوله هشت ماه شاهزاده
را نگاه داشت و لوازم مهمانداری بجا آورد در ماه نهم بعرض رسانید که صلاح دولت این
است که حضرت خود را بممالک بنگاله رسانند در آن ملک از خبر هر داعیه که مرکوز خاطر باشد
دست بهم خواهد داد و خرچ راه بقدر مقدور پیش کشیده مرخص کرد موکب شاهزاده از
راه مرادآباد و بریلی حازم صوبهٔ اوده شد در عرض راه سعدالله خان پسر علی محمد خان روهیله
ذخیره ضیافتها در خور حالت بعمل آورد بست و نهم ربیع الآخر سنه اثنین و سبعین و مایه و الف
ظل ورود بر بلگرام افگند و چهار گهری زیر سایهٔ اشجار عیدگاه توقف کرده و حاضری تناول
نموده در ملاوه رفته نزول اجلال فرمود و از آنجا در عرض سه روز قصبهٔ علین متصل موهان
هفت کروهی لکهنو معسکر اقبال گشت و در آنجا شجاع الدوله ناظم صوبهٔ اوده نهم جمادی الاولی
سال مذکور آمده بدولت ملازمت سرمایهٔ افتخار اندوخت و یکصد و یک اشرفی نذر گذرانید
و بعد از آن لکه روپیه نقد و دو زنجیر فیل مع عماری سایبان دار و نالکی مرصع و هفت راس
اسپ و یک خوان جواهر و اقمشه و اسلحه و خیمه و ظروف و ده ارابهٔ بارکشی پیشکش ساخت
شاهزاده چار گهری با شجاع الدوله خلوت کرد و جیغهٔ خاص مع سرپیچ و پالکی خاصه که از
خس بود مرحمت نموده رخصت فرمود موکب اقبال بصوبهٔ الهٔ آباد راهی شد و بعد انبساط ظل رایات

خبر نزدیکی در سواد اله آباد محمد قلیخان برادر عم زادهٔ شجاع الدوله ناظم اله آباد دولت آستان بوس
دریافت و دران قلعه نائب گذاشته خود ملتزم رکاب گردید الویهٔ شاهی جانب عظیم آباد پتنه توجه
نمود و در اثنای راه فرقهٔ سپاه قراولان و زمینداران آن نواحی به لشکر فیروزی پیوستند
تا آنکه موضع بهلوار که از عظیم آباد پنج کروه جانب غرب است دائرهٔ لشکر منصور شد رام نراین
که از طرف جعفر علیخان ناظم بنگاله نائب عظیم آباد بود بی اجازت آقای خود بتقبیل عتبهٔ سنیه
شتافت لکن از معاینهٔ اسلوب لشکر شاهی که امرا باهم اتفاق ندارند و محمد قلیخان که مدار المهام شاهی
بود کاغذ ساله و مبلغ خطیر از رام نراین طلبید شتهٔ رام نراین به بهانهٔ سرانجام از رخصت گرفته
داخل قلعهٔ عظیم آباد گردید و باستحکام برج و باره پرداخته مستعد جنگ انشست
افواج شاهی بمحاصره و محاربه کار بر قلعه نشینان تنگ ساختند و درین اثنا مدار الدوله
از امرای شاهی با رام نراین بارسال نامه و پیام ساخته در صدد کار شکنی محمد قلیخان
شد محمد قلی خان آزرده خاطر شده بی اطلاع شاهزاده مع تمامی فوج خود دفعته از مورچال
برخاسته راه اله آباد گرفت بادشاه زاده این خبر شنیده خود بدولت عقب محمد قلیخان رفته او را باز
آورد لکن بسبب نفاق امرا که سرمایهٔ خانه خرابی است کشایش قلعه در عقدهٔ تعویق افتاد درین ضمن
خبر آمد صادق علیخان عرف میرن پسر جعفر علیخان ناظم بنگاله بکمک رام نراین در لشکر شاهی
اشتهار یافت و نیز خبر رسید که شجاع الدوله به اله آباد شتافته قلعه را از نائب محمد قلیخان
انتزاع نمود و عیال و اطفال خان مذکور را مقید ساخت محمد قلیخان در کمال سراسیمگی از لشکر شاهی
برخاسته به اله آباد آمد شجاع الدوله محمد قلیخان را قید کرده در لکهنو نگاه داشت و آخر بقتل رسانید
افواج شاهی از رفتن محمد قلیخان استقلال باخته از پای قلعه برخاسته و دورتر نشستند و میرن
هم بکمک قلعه در رسید بادشاه زاده بنا بر قلت جمعیت و فقدان اسباب جنگ اغماض
عین صلاح دیده جانب بنارس رخصت فرمود و راجهای آن ملک که بلشکر شاهی پیوسته
بودند باوطان خود برگشتند و مردم سپاه اکثری متفرق گردیدند شاهزاده در میرزاپور که متصل
بنارس است چهاونی کرد و میرن بمرشد آباد معاودت نمود بعد انقضای ایام برشگال زمینداران
آن ملک مثل کامگار خان متین و پهلوان سنگه و غیرهما روی ارادت بعتبهٔ شاهی آوردند و

ترغیب تسخیر بنگاله نمودند و سرداران بسیاری مثل اصالتخان و محمد خان پسران عمر خان افغان که با
که سابق نوکر جعفر علیخان ناظم بنگاله بود و از چندی برطرف شده در وطن خود اقامت داشتند
شرف ملازمت دریافته کمر جانفشانی بربستند رایات عالیات با فوج شایسته متوجه عظیم آباد
شد و میرن با استماع نهضت شاهی از مرشدآباد بجانب عظیم آباد در حرکت آمد هنوز
میرن نرسیده بود که با لشکر شاهی و رام نراین بر مقابلت کرد هی عظیم آباد جانب
جنوب جنگی صعب رو داد و مردم بسیاری از طرفین جادهٔ راه فنا پیمودند اصالتخان
و محمد خان داد شجاعت داده سرخرو دلی شهادت حاصل کردند و رام نراین چهار زخم
کاری برداشته بالقیة السیف از میدان رزم رو تافته خود را بقلعه رسانید منشای این فتح
نمایان همان دو برادر بودند که به شهادت رسیدند سرداری دیگر صاحب الوش نماند که به
تعاقب راجه پرداخته قلعه را بدست آرد در همان میدان جنگ موکب منصور وقفه کرد بعد
چندروز میرن در رسید و بازار قتال و جدال گرم شده متاع وجود عالمی از طرفین بباد
رفت قادر داد خان و غلام شاه و دیگر سرداران ملازم رکاب شاهی که سابق نوکر جعفر علیخان
بودند و از چندی برطرف شده بدامان دولت شاهی اعتصام داشتند بر میرن هجوم آورده
تیرباران کردند سپاه میرن رو بهزیمت آوردند تا خود میرن با معدودی پای ثبات افشرده
از جا نه جنبید و زخمهای کاری برداشت قضارا قادر داد خان و غلام شاه بزخم تفنگ
جان سپردند فوج شاهی از کشته شدن هر دو سردار عمده عنان استقلال از دست داده
پهلو از میدان رزم تهی کردند و میرن دران محل چندروز مقام کرده بعظیم آباد رفت کامگار خان
متین که بانی این همه هنگامه ها بود بموقف عرض شاهی رسانید که درین وقت جعفر علیخان با
جمعیت قلیلی در بنگاله قیام دارد و میرن با حال خسته در عظیم آباد است اگر رایات عالیات
متوجه بنگاله شود غالب که آن ملک بی جنگ بدست آید شاهزاده این را صواب دید او
و موکب والا جانب بنگاله بحرکت آمد و صحاری خارزار و جبال دشوار گذار بانواع محنت
طی کرده ببردوان رسید میرن هم بمجرد استماع نهضت شاهی از عظیم آباد کوچ
راه طی کرد و از آن طرف جعفر علیخان هم با فوجی باراده مقابله مسافتی در نوردید

در جنگل کوت با پدر ملحق گردید کامگار خان دید که قوت مخالف دو بالا گشت و در فوج خود بسبب
بی زری و انواع صعوبات سفر خستگی بسیار راه یافته جنگ مصلحت ندید مراجعت قرار داد
موکب شاهی از راهی که رفته بود بی جنگ عطف عنان نمود و درین سفر سپاه بسیاری متفرق
گشت بادشاهزاده با فوج قلیلی در نواحی بهار متصل ملک کامگار خان رسیده توقف
فرمود و جعفر علیخان و میرن بعد عطف عنان موکب شاهی بمرشدآباد شتافتند و میرن
بعد یکماه از مرشدآباد قصد عظیم آباد کرد و در اثنای راه خبر رسید که خادم حسین خان که از طرف
جعفر علیخان بحکومت پورنیه می پرداخت با آقای خود دم مخالفت زده میخواهد با شاهزاده
موافقت نماید میرن متوجه دفع فتنه خادم حسین خان شد خادم حسین خان بی جنگ مسلک
فرار پیمود میرن در نواحی بتیا که از متعلقات پورنیه است رسیده بود که قضا را شبی برق
بر میرن زد و خرمن هستی او را خاکستر ساخت و این حادثه در سنه ثلث و سبعین و مائة و الف
واقع شد این مصراع تاریخ یافته اند ع بناگه برق افتاده به میرن راج بلم دیوان
میرن سرداران لشکر را جمع کرده دلاسا نموده بجانب عظیم آباد کوچیده و شاهزاده در همین
سال سریر سلطنت را بجلوس خود قرین ساخت چنانچه گذشت و بعد وصول خبر سوختن
میرن متوجه عظیم آباد گشت راج بلم زرها بر سپاه پاشید و قسم و عهد گرفته با جمعی
از فرنگیان انگریز که میرن از بندر هوگلی طلبیده با خود آورده بود با رادهٔ مقابله
شتافت همین که صفوف آراسته شد کامگار خان بی استعمال ادوات حرب
گریخت و موکب شاهی از مشاهدهٔ اینحالت عقب نشست راج بلم باستصواب فرنگیان
با بادشاه بنای صلح گذاشت و بعد انعقاد عهد و پیمان بعظیم آباد رفت و پس از وقوع حادثه
میرن قاسم علیخان داماد جعفر علیخان فرنگیان انگریز را با خود متفق ساخته جعفر علی خان
را از حکومت خلع کرده خود رایت تسلط برافراخت و برای فرو نشانیدن غبار
فتنه که از چهار سال هوای عظیم آباد را ناصاف داشت متوجه آن صوب شد و بمشاورت
مضاری بنیاد صلحی که سابق راج بلم گذاشته بود بحال داشته سعادت ملازمت بادشاهی
دریافته سر افتخار بعیوق رسانید و بادشاه هم بخانهٔ قاسم علیخان به پرتو قدوم جنت لزوم دل فرود و دران

ایام عراقی شجاع الدوله مستملک شد عنان توجه الویهٔ ظفر طراز جانب غربی متواتر رسید
و ارادهٔ خاطر والا بآن سمت تصمیم یافت قاسم علیخان نقد و جنس و جواهر و افیال پیشکش کرده
رخصت حاصل نمود و رایات ظفر آیات متوجه دیار غربی شد و شجاع الدوله هم از لکهنو برآمده
احرام آستان معلی بربست و قریب دریای کرم ناسه بادراک دولت ملازمت بمعراج
بلند پایگی صعود نمود نوعیکه سابق مفصل گذارش یافت بعد ملازمت شجاع الدوله الویهٔ
سلطانی کوچ بکوچ در سواد جوسی ارتفاع یافت و بر دریای گنگ از کشتیهای پل
ترتیب داده پنجم ذی الحجه سال مذکور عبور نموده اله آباد مرکز اعلام ظفر انجام گردید و بشتم
نهضت نموده بیستم ذی الحجه سال مذکور مقدم عالی سواد جاجمو را رشک گلشن مینو ساخت
و دران محل موکب والا چهاونی کرد و از میامن قدم بادشاهی عمال غنیم بکقلم از اکثر جا برخاستند
و عمال بادشاهی نصب گردیدند مخفی نماند که در سنه اربع و ستین و مائه و الف قدم غنیم درین
سرزمین رسید بنحوی که در ترجمهٔ وزیر الممالک ابو المنصور خان گذشت ده سال تخمیناً حکومت
مابین البحرین باین قوم تعلق گرفت و درین مدت قلیل آنقدر اذیت به مسلمانان آنجا رسید
که اگر آب گنگ و جمن مداد شود شمهٔ شرح نتوان داد و دهات و اراضی مدد معاش سادات
و مشایخ و علما که سلاطین اسلام مقرر کردند و معاش اینها منحصر دران بود یک لخت ضبط
نمودند نوبت این جماعه بدریوزه گری رسید آنهم نامیسر که در دین براهمه تصدق بر مسلمین دادن
باب یعنی گناه است و اگر کسی خواست که برای شکم پروری نوکری اختیار کند که بعد
سه فاقه میت هم حلال است آنهم در حکومت براهمه متعذر که سوای ابنای جنس خود دیگری را
خصوص مسلمانان را نوکر نمیکردند بالفرض اگر نوکر هم گرفتند در ذیل سپاهیان بحال تباه
نگاه میداشتند و انکه اقتدار دهند از مستبعدات است بعد ده سال این مادهٔ فاسد از مزاج آن
ملک برآمد القصه بعد انقضای شهور برشگال نهم شهر ربیع الآخر سنه خمس و سبعین و مائه و الف
الویهٔ ظفر طراز بطرف کالپی انتهاض نمود وزیر الممالک شجاع الدوله راجه بینی بهادر را نایب
در صوبهٔ اوده و اله آباد گذاشته خود با فوجی جرار در رکاب نصرت انتساب شد موکب والا
دریای جمن را عبور نموده کالپی را بورود میمنت آمود نضارت فردوس بخشید و عمال غنیم

را از جرالی کالپی اخراج نمود از انجا اعلام ظفر ارتسام به جهانسی خرامید قلعه دار جهانسی که از عظیم بود
چندروز جنگیده آخر تاب نیاورده پنجم رجب سنه خمس وسبعین ومائه والف قلعه را بتسلیم اولیای
دولت نمود تا این وقت شجاع الدوله کار وزارت سرانجام میداد اما رسم خلعت و غیره
بعمل نیامده بود بست و یکم ماه مذکور خلعت وزارت هفت پارچه مع چارقب و بالای مروارید
و قلمدان مرصع از پیشگاه خلافت مرحمت شد بست و چهارم سنه میرزا ثانی خلعت شجاع الدوله
بخلعت داروغگی دیوان خاص سرافرازی یافت بعد دوازده سال از ختم خزانه عامره
نواب شجاع الدوله بست و سیوم ذی قعده سنه ثمان وثمانین ومائه والف در فیض آباد
که آبادی متصل بلده اوده بنا کرده اوست ودیعت حیات سپرد و همانجا مدفون گردید مولف
گوید تاریخ وفات او بتعمیه اسقاط یکعدد و بنظم آورده کرد از عالم فانی رحلت
سرور غالب صاحب صوله * گشت تاریخ چو آن یکتا مرد * رفت نواب شجاع الدوله *
و چون ذکر شاه درانی در ضمن تراجم امرای گذشته بیشتر است و درین محل اثبات وقائع شاه لازم
سیاق کلام افتاد لاسیما سداشیوراو عرف بهاو و غارت فوج او که از سوانح سترگ روزگار است
احمد شاه درانی در اصل از رفقای نادرشاه است و در سلک صحبت یساولان با تنظیم دارد آخر
تنک باشی هم شده بود بعد کشته شدن نادرشاه در قندهار و کابل رایت تسلط برافراشت
و سکه و خطبه بنام خود کرد و هفت بار بهندوستان آمد بار اول در اواخر سنه خمسین
ومائه والف با نادرشاه بسیر هند پرداخت و در آغاز سال دیگر همرکاب او بولایت بر
گشت بار دوم در سنه احدی وستین ومائه والف از قندهار لشکر جانب هند کشید میر بهلوری
مخاطب به شاهنواز خان پسر زکریا خان ناظم لاهور تاب جنگ نیاورده از لاهور بدر رفت
درانیان بشهر درآمده دست بغارت دراز کردند و انواع خرابیها بعمل آوردند شاه بعد
غارت کردن لاهور متوجه به شاهجهان آباد گردید فردوس آرامگاه محمد شاه فرمانروای
هندوستان فرزند خود احمد شاه را و وزیر الممالک اعتماد الدوله قمر الدین خان و صفدر جنگ
ابوالمنصور خان و دیگر امرای عظام و راجهای صوبه اجمیر برای مقابله از شاهجهان آباد رخصت
فرمود شاهزاده از سرهند گذشته کنار دریای ستلج بر گذر ماچی واره رسید شاه درانی با سی هزار

سوار از راه لودهیانه بالا بالا داخل سرهند شد و سیزدهم شهر ربیع الاول سنه احدی وستین ومائة والف
آن شهر را تاراج نمود و هر که دست به شمشیر برد کشته شد چون شاهزاده را خبر وصول شاه درانی به
سرهند رسید عنان توجه جانب سرهند تافت فوج شرقی غربی شد و فوج غربی شرقی از
پانزدهم شهر ربیع الاول مذکور تا بیست و هشتم منه آتش حرب اشتعال داشت بیست و دوم این
ماه روز جمعه وزیر الممالک قمرالدین خان زیر خیمه نماز چاشت خوانده در وظیفه بود که گولهٔ توپ
از جانب مقابل رسید و کار تمام کرد و راجه ایسر سنگه پسر جی سنگه سوائی و دیگر راجهای صوبهٔ اجمیر
قریب دوازده هزار سوار کشته شدن وزیر بی استقلال شده راه گریز بملک خود پیش گرفت
شاهزاده و معین الملک و دیگر پسران وزیر و صفدر جنگ با آنکه این در رخنهٔ عظیم راه یافت
پای استقلال افشرده جنگهای مردانه میکردند شاه درانی دید که کار پیش نمیتواند برد و دست از
جنگ برداشته راه کابل و قندهار گرفت و چون وزیر مرحوم قمرالدین خان جانفشانی نمود و معین الملک
و دیگر اخلاف وزیر مرحوم در عرصهٔ پیکار ترددات نمایان بعمل آوردند خسرو دین آرامگاه که بعد
یکماه از انفصال جنگ برحمت حق پیوست در حین حیات خود صوبه داری لاهور و ملتان
بمعین الملک تفویض فرمود معین الملک بهکاری خان مخاطب برستم جنگ پسر روشن الدوله
را مدار المهام خود ساخت بار سیوم در سنه اثنین وستین ومائة والف شاه درانی از کابل بلاهور
آمد و با معین الملک جنگ سهل واقع شده بصلح انجامید شاه بدستور نادرشاه زر چهار محل
سیالکوت و گجرات و اورنگ آباد و پسرور پیشکش بذمهٔ معین الملک مقرر کرده عطف
عنان بجانب کابل نمود بار چهارم در سنه خمس وستین ومائة والف باز به لاهور آمد معین
الملک تا چهار ماه جنگید اما بسبب نفاق آدینه بیگ و کوڑا مل که هر دو مدار علیه او بودند منکوب
گردیده بملازمت شتافت شاه درانی او را از طرف خود نیابت لاهور داده عنان توجه
بکابل تافت و معین الملک در محرم سنه سبع وستین ومائة والف از اسپ افتاده جان
بجان آفرین سپرد شاه درانی از قندهار صوبه داری لاهور بنام میر مومن پسر معین الملک که سه ساله
بود بنابر صغر سن اختیار مهمات ملکی بمادرش تعلق گرفت چون [illegible]
[illegible] از بدمعاشی او جمیع امرا خصوص بهکاری خان رستم جنگ که مدار المهام [illegible]

بهم رسانیدند و عنقریب میر مومن پسر معین الملک باجل طبیعی درگذشت و بجای او خواجه موسی احراری داماد
معین الملک قائم شد رستم جنگ خواست که صوبه داری لاهور خود گیرد بیگم دریافته او را در محل طلبیده
کنیزان را فرمود تا او را زیر چوب کشیده قالب او را از روح تهی ساختند بعد چندی خواجه
عبدالله خان پسر نواب عبدالصمد خان سیف الدوله مسلط شد و بیگم را قید کرد و نیابت صوبه
بنام خود از شاه درانی طلبید و امان خان برادر جهان خان از جانب شاه درانی به لاهور آمده دست
تعدی دراز کرد و مردم بسیاری را تاراج نموده بعد چندی خواجه عبدالله خان از هنگامهٔ تنخواه
سپاه نتوانست پای اقامت افشرد گریخت و باز حکومت صوبه بر بیگم قرار گرفت بعد از آن
خواجه میرزا جان که از جماعه داران عمدهٔ معین الملک بود بیگم را مقید ساخت و آخر کار
باهم صلح واقع شد بار پنجم در سنه سبعین و مایه و الف از قندهار قصد هند کرد و سبب
آن هنگامه پردازی عماد الملک است که در لاهور عمل شاه را برهم زد و صوبه داری
را از بیگم کشیده به آدینه بیگ خان مقرر نمود چنانچه در ترجمهٔ عماد الملک مفصل گذارش یافت
شاه از قندهار به کابل و از کابل به لاهور رایت برافراخت آدینه بیگ خان تاب مقاومت
نیاورده رو به وادی صحرای هانسی حصار که بی آب مطلق است درخزید شاه جلوریز بسمت
کرهی دهلی آمد عماد الملک که بی سر و سامان بود خیریت خود را اطاعت دیده بملازمت شاه
شتافت بتاریخ هفتم جمادی الاولی روز جمعه سال مذکور شاه داخل قلعهٔ شاهجهان آباد شد و با عالمگیر
ثانی ملاقات کرد و دست بتاراج اموال و ناموس متوطنان شهر دراز کرده دقیقه از نهب
و غارت مهمل نگذاشت اهل غیرت خود را به سم و سلاح هلاک کردند شاه قریب یکماه در شاهجهان آباد
اقامت کرد و طوی تیمور شاه پسر خود با دختر عزیز الدین برادر حقیقی عالمگیر ثانی طرح انداخت
بعد سرانجام طوی از شاهجهان آباد برآمده تنبیه سورجمل جات که از مدت مدید ریشهٔ تصرف
در صوبهٔ اکبرآباد و دهلی دوانیده پیش نهاد همت ساخت و بلم گده را که از قلاع متعلقه
اوست و از دهلی به مسافت پانزده کروه واقع شده بضرب توپ‌های قنداره در عرض
سه روز به فتح نمود و اهل قلعه را بالتمام بقتل رسانید و از آنجا بر سر متهرا که معبد قدیم هنود است
رفته از قتل عام و سوختن و تاراج نمودن هیچ باقی نگذاشت و مردم ملک جات از میدانها گریخته

بقلعجات خزیدند شاه به اکبرآباد آمد میرزا سیف الله قلعه دار قدیم پادشاهی سر باطاعت فرود
نیاورده بقرب اتواپ نگذاشت که کسی پیرامون قلعه گردد شاه درانی جهان خان را بتسخیر قلعجات جات
مامور فرمود جهان خان در لوازم قلعه کشائی سرگرم بود که ناگاه از نیرنگی قضا و قدر و مساعدت
طالع سورجمل جات در لشکر شاه که قریب به آگره نزول داشت وبای افتاد بحدی که مجال
اقامت نماند دست از ملک جات برداشته گام سرعت جانب ولایت برگرفت چون برابر
دهلی رسید عالمگیر ثانی با نجیب الدوله بر سر تالاب مقصود آباد آمده با دشاه ملاقات کرد
شاه درین ایام دختر فردوس آرامگاه محمد شاه را در حبالهٔ نکاح خود آورد و پس از آن شاه
نجیب الدوله را امیر الامرای هندوستان ساخته به لاهور رفت و تیمور شاه پسر خود را
بسپه سالاری جهان خان والی لاهور و ملتان و ته نموده خود از راه کابل بقندهار شتافت

بار ششم در سنه ثلث وسبعین ومائة والف قصد هند کرد بنابر دو وجه **وجه اول** اینکه
چون شاه پسر خود تیمور شاه و جهان خان را در لاهور گذاشت جهان خان آدینه بیگ خان
را که در لکی جنگل خزیده بود بنابر آنکه شناسائی عملداری آن ملک بود استمالت نموده بارسال
سند و خلعت حکومت دوآبه آب رفته او را بجوآ در دو آدینه بیگخان این را فوز عظیم دانسته
بضبط و ربط دوآبه پرداخت جهان خان بعد چندی آدینه بیگ خان را پیش خود طلبید
آدینه بیگ خان که از جهان خان سرمایهٔ اطمینان و طمانیت نداشت پهلو تهی کرده خود را بکنار
کشید جهان خان مراد خان نامی را بحکومت دوآبه نصب کرد و بلند خان و سرفراز خان را
بکمک او تعیین نمود آدینه بیگ قوم سکه را اغوا نموده بر سر مراد خان فرستاد و فوجی
از خود هم همراه کرد بعد صف آرائی بلند خان کشته شد و مراد خان و سرفراز خان تاب
نیاورده خود را نزد جهان خان رسانیدند قوم سکه را تمام پرگنات دوآبه خصوص جالندر را
باشارهٔ آدینه بیگ خان دستخوش تاراج ساختند درین اثنا رگهناته راو و شمشیر بهادر
هر دو برادر بالاجی راو مع هولکر و دیگر سرداران با فوجی جرار از دکن بهندوستان در هوای
شاهجهان آباد رسیدند آدینه بیگخان متواتر نوشتجات فرستاده اینها را طلبید سرداران غنیم
که چشم بر راه اینچنین تقریبات میداشتند رو به لاهور آوردند اول با عبد الصمد خان که از طرف

شاه درانی بفوجداری سرهند مامور بود بشنیده او را دستگیر ساختند و از آنجا جلوریز به لاهور رفت
قراولان غنیم رفته با فوج جهان خان مقابل شدند جهان خان بنابر قلت جمعیت ستیزه و آویزه
صلاح ندیده با تیمور شاه باضطرار تمام در شعبان سنه احدی و سبعین و مائه و الف راه
کابل گرفت تا بجدی که سامانی در چند سال فراهم آورده بود همه را واگذاشت عجب غنیمتی
بدست غنیم افتاد تیمور شاه تا دریای اٹک بمکان باز کشیده زود اٹک را عبور نموده خود را
بکابل رسانید و قراولان غنیم تا آب جهلم تعاقب کرده برگشتند بعد ازین عمل غنیم تا ملتان و
دیره غازیخان و طرف دیگر تا آب چناب پهن شد غنیم بنابر موسم برشگال صوبهٔ لاهور را به
آدینه بیگخان بقرار پیشکش هفتاد و پنج لک روپیه سالیانه سپرده زود به شاهجهان آباد بر
گشت و بعد توقف چند روزه عازم دکن شد و جنکو نامی یکی از سرداران خود را که برای
تسخیر ملک راجهائی صوبهٔ اجمیر تعین بود یافته به دهلی متعین ساخت اتفاقاً در محرم سنه اثنین
وسبعین و مائه و الف آدینه بیگخان فوت شد جنکو فوجداری سرهند بصدیق بیگ خان که
از رفقای آدینه بیگخان بود داد و آبه را بزن آدینه بیگخان تفویض نمود و سابا نامی مرهته را بصوبه‌داری
لاهور داده به لاهور رخصت کرد سابا به لاهور رفته قرار گرفت و افواج تا قریب اٹک
رسید وجه دوم اینکه راجهای قدیم هندوستان از تسلط غنیم بجان آمده بودند و تا سینهٔ
از بدی قافیه نجیب الدوله تنگ کرده بود نجومی که در ترجمهٔ وزیر الممالک شجاع الدوله گذشت
نجیب الدوله و دیگر افاغنه برای تقویت اسلام عموماً و ضیافت خود خصوصاً و راجهای
هندوستان برای حفظ ملک خود عرایض به شاه درانی فرستاده آمدن هندوستان التماس
کردند شاه درانی بنابرین دو وجه اعلام ظفر انجام تا یلغار از کابل جانب هندوستان
برافراشت قدری جنگ با افواج سابا که آن طرف لاهور بود واقع شد آخر افواج
هراس امتزاج تاب نیاورده داخل لاهور شد و سابا معه افواج از لاهور گریخته
رخت جانب دهلی کشید و صدیق بیگ خان و زن آدینه بیگ خان هم مسلک فرار
پیمودند شاه در ماه صفر سنه ثلث و سبعین و مائه و الف تجاوز از توابع لاهور رفت و پیشکشی از راجه
آنجا گرفته روی توجه به دهلی آورد و دوران ایام فیما بین دتا و شجاع الدوله و غیره هم صلح

درمیان بود و هنوز شکل آشتی ترتیب نیافته بود که خبر رسید که الویهٔ شاه درانی از لاهور این طرف
خرامید و دتا صلح را ناتمام گذاشته با افواج خود که دران وقت هشتاد هزار سوار جرار بود و باراده مقابله
باشاه درانی روان شد شاه چون از لاهور این طرف آمد دید که بسبب آمد و رفت مرهته دانه و علف
دواب درین راه کم است دریای جمن را عبور کرده در انتربید در آمد انتربید عبارت از ملک
مابین دریای گنگ و جمن است چون هر دو رود یا از کوه کمایون که شمالی هند است بر آمده بما
انتربید دامن کوه کمایون است و منتهای آن آله آباد است که در انجا گنگ و جمن بهم پیوسته
اند چون شاه تا سرهند رسید سعد الله خان و نجیب الدوله و احمد خان بنگش و حافظ رحمت خان
و دوندی خان که ملک اینها در سمت انتربید واقع شده خود را بشاه رسانیدند و شرف ملازمت
اندوختند شاه خود از راه انتربید خرامش نمود و فوج قراولی را فرمود که براه متعارف مقابل
دتا پای سیر شوند دتا مسافتی طی کرده چون بحوالی سرهند رسید با قشون قراولی شاه مقابل
واقع شد درانیان بزور ترکتازی غنیم را از جا بر داشته روانه عقب کردند و دتا جنگ کنان تا نواح
شاهجهان آباد رجع القهقری نموده بمیدان باولی که در سواد شاهجهان آباد است
رسید اگر چه فوج غنیم طور قزاقی دارد لیکن درانیان از غنیم قزاق تر اند درمیان باولی
درانیان اطراف فوج دتا را فرو گرفتند دتا جنکو برادر زاده خود را با جمعی قلیل گریزانید
و خود با سائر فوج از اسپان فرود آمده پا در ستیزه قائم کرد درانیان بضرب شمشیر
و بندوق مار از روزگار غنیم بر آوردند تا با جمیع همراهیان بقتل رسید و فتحی که
تسمیه فتوح روزگار توان گفت نصیب شاه درانی گردید و این واقعه در جمادی الآخره
سنه ثلث و سبعین و مائة و الف بوقوع آمد مولف گوید [illegible] کرد سلطان عصر و دتا
قتل دتا به تیغ دشمن کاه * گفت تاریخ این ظفر آزاد * نصرت پادشاه عالیجاه * شاه
درانی بعد قتل دتا بتعاقب جنکو پرداخت و همان روز بعد جنگ پانزده کروه راه پیموده
رفته متصل سرای الله وردی فرود آمد همین شب تا نارنول عنان باز نکشید درین اثنا
خبر رسید که هولکر که در سکندره قریب جی نگر اقامت داشت بعد استماع قتل دتا خود را
بسرعت تمام نزد سورجمل جات رسانید و درخواست کرد که باتفاق یکدیگر فکر شاه درانی نمایم سورجمل

داد که با درانیان طاقت جنگ میدان ندارم هرگاه شاه درانی بملک من می آید سقیم در آن ایام فاغنه سید
انتربید خزانه و رسد غله برای شاه درانی از محالات خود آورده به سکندره که از دهلی بنسبت کرده جانب
شرقی واقع انتربید است رسیده هولکر بر سر خزانه و رسد غله دوید لکن فاغنه پیش از این مخبر و استماع
خبر وصول هولکر نزد سورجمل جات از راه دور اندیشی خزانه و غله ما هر قدر توانستند آن طرف
گنگ بردند تتمه را هولکر تاراج نمود شاه درانی این خبر شنیده شاه پسند خان درانی و
قلندر خان درانی را با جمعیت پانزده هزار سوار به تنبیه هولکر تعیین فرمود نامبردها از نارنول به
شاه جهان آباد که هفتاد کروه راه است در یک شب و روز خود را رسانیدند و روز دوانه در دهلی
آرام کرده نصف شب دریای جمن را عبور نموده شبا شب جلوریز وقت صبح متلاقی به سکندره
رسیده بر هولکر ریختند هولکر باشد کس بر اسپان پشت برهنه سوار شده گریخت باقی
سرداران فوج همه قتیل و اسیر و اموال و اثقال همه غارت شد شاه درانی بعد ازین
از نارنول به شاه جهان آباد آمد چون ایام برشگال قریب رسیده بود شاه آن طرف
دریای جمن محاذی شاه جهان آباد در سکندره چهاونی کرد لفظ چهاونی که مکرر درین اوراق
گذشت بزبان هندی عبارت از گذرانیدن ایام برشگال در مکانی است چنانچه در ولایت
ییلاق و قشلاق گویند ییلاق جای سردسیر که در آنجا تابستان گذرانند و قشلاق جای
گرمسیر که در آنجا زمستان بسر برند و این هر دو لفظ ترکیست و چون خبر قتل دتا و غارت شدن
فوج او و فوج هولکر به دکن رسید سداشیو راو عرف باو برادر عمزاده بالاجی راو با سرداران
نامی و سپاهیان کارآزموده و فوج سنگین و توپخانه فرنگ بعزم تدارک از دکن بگرای هندوستان
شد بعد طی مسافت چون بحوالی اکبرآباد رسید سورجمل جات بوساطت هولکر و جنکو بملاقات
باو آمد باو بنفس خود یک کروه استقبال کرده سورجمل را دید و عماد الملک هم بوساطت
سورجمل جات در حوالی متهرا آمده بباو پیوست باو قرار داد که بالفعل طغیان آب جمن
مانع عبور و تقابل بادشاه درانی است شاه جهان آباد اگر بدست آید باید گرفت باین اراده
کوچ پیشتر کرده نهم ذی الحجه روز پنجشنبه سنه ثلث و سبعین و مایه و الف دو گهری روز بر آمده
داخل شاه جهان آباد شد و متصل حویلی سعد الله خان رفته ایستاد و فوج بر قلعه ارک یورش کرد

برج و دروازهٔ خضری چسپیدند و جنابی بر دهلی دروازه مشغول زد و خورد بود و هدایت طرف ده
بست مغل درانی از بالای قلعه بندوق اندازی میکردند فوج جنکو زیر جهروکهٔ دیوان خاص متصل فصیل
قلعه ایستاده از این جانب صدای بندوق گاه گاهی بگوش میرسید از سلیم گڈه یکضرب توپ سر
میدادند که گولهٔ آتش تا آسمان میرفت دران فرصت هولکر و جنکو بر دروازهٔ خضری ایستاده دستی
وافر در شکستن دروازه کردند چون در دروازه تختهای برنجی و میخهای آهنی و نهایت استحکام
داشت در عرصهٔ چهار گهری هیچ کاری پیش نرفت درین اثنا قریب پانصد کس از مردم تیل بنا
بکسر بای موحده و سکون یای تحتانی و فتح تای فوقانی آخر لام و عقب اینها مردم هولکر و جنکو از جانب
اسد برج بالای فصیل قلعه بر آمدند تا محلات سلطانی دست برد می کردند آنچه بدست می آمد از بالای
قلعه بپائین می انداختند درین غارت کسی باحتیاط قلعه نپرداخت درین
ضمن ده بست مغل درانی بندوق در دست گرفته از جانب قلعهٔ سلیم گڈه آمده ده دوازده
کس را بضرب شمشیر و بندوق بخاک غلطانیدند هرزه درایان خواص ناخته از بالای فصیل
قلعه خود را بر زمین می انداختند و دست و پای خود را خود می شکستند و قلعهٔ
مفتوحه را از دست دادند ناچار رؤسای غنیم در حویلی سعد الله خان که قریب قلعه است
جمع شدند و گرد قلعه مورچال قایم کردند عماد الملک و سورجمل که بنا بر وقت پرستی سبیل رفاقت
باو و بیهوده بودند درین دار و گیر اصلا تن بدروازه از دور تماشا میکردند غنیم دایرهٔ محاصره را تنگ گرفت
و ابراهیم خان گاردی که باو او را از دکن همراه برده بود و آتشخانهٔ فرنگ همراه داشت
بضرب توپ در ریگستان زیر قلعه آورده بکار داشت گولهای توپ بر بنگلهٔ اسد برج و برج
ثمن و محلات بادشاهی مثل باران بارش کردند و بعمارات دیوان خاص و رنگ محل و
موتی محل و شاه برج شکست عظیم راه یافت اما بحصانت و رصانت قلعه ضرری نرسانید همچنین
معرکهٔ عظیم درمیان بود و هر روز زد و خوردی از بندوق میشد یعقوب علیخان بهمن زئی برادر
اشرف الوزرا شاه ولیخان قلعه دار بود چون ذخیرهٔ قلعه مفقود و وصول کمک از شاه درانی
بسبب طغیان آب جمن متعذر بود یعقوب علی خان پیغام نمود که بشرط حفظ ناموس و مال قلعه را
تسلیم میکنم باو این صلح را غنیمت دانسته انگشت قبول بر دیده نهاد و یعقوب علیخان بعد استحکام

عهد و پیمان مع احمال و اثقال از قلعه برآمده در حویلی علی مردان خان فرود آمد و برگشتیها آنطرف آب جمن خود را بشاه درانی رسانید. نوزدهم ذی الحجه سنه ثلث و سبعین و مائة و الف قلعه بدست بادو افتاد و حرم بادشاهی و جمیع کارخانجات سلطنت باختیار غنیم رفت ذلک تقدیر العزیز العلیم بادو قلعه داری نیارو شنکر برهمن تفویض نمود و جمعی را برای حراست قلعه همراه او کرد برهمنی از تلامذهٔ فقیر که جوهر قابل و مصاحب و مدار علیه بادو بود مکاتبت محتوی بر حقائق هندوستان متواتر به فقیر نوشت در مکتوبی مینویسد که بنده بحکم بادو بر سبیل سفارت آنطرف آب جمن نزد شجاع الدوله رفت شجاع الدوله تا فی الضمیر خود را که نفس الامر و بیان واقع است ظاهر نمود حاصل کلامش اینکه مدتی است مرهته و براهمهٔ دکن بر ملک هندوستان مسلط شده اند الحال آتش فتنه از بدعهدی و طماعی و ستمگیری این قوم برخاسته یعنی امرا و راجهای این سرزمین از بدعهدی و بدسلوکیهای رگنا تهه راو و دتای مقتول و هولکر و اتباع و جبر و اخذ متصدیان اینها جان بلب آمده برای حفظ ناموس و الوس خود شاه درانی را از ولایت طلبداشتند برهمن صاحب مکتوب بارها بوساطت شجاع الدوله در لشکر شاه آمد و رفت گیرد و تمهیدات صلح درمیان آورد لیکن بجای نرسید و نیز برهمن مذکور مینویسد که از جمله وجوه صورت نگرفتن مصالحه این که سرداران مرهته همه لغو گو کج فهم زود رنج و دون همت مصروف تمام طبعهای خود و اذیت خلق الله چنانچه سورجمل جات اوضاع اینها معائنه کرده دریافت که انجام این قوم بخیر نیست برخصت از شاهجهان آباد برخاسته به بلم گذه که یکی از قلاع اوست رفت بادو را ایک سلطنت دکن و هند داشت تنگ چشمی و پست فطرتی او بجای رسیده که سقف دیوان خاص بادشاهی که از نقره بود آنرا کنده زر مسکوک ساخت و طلا آلات و نقره آلات وقف قدم نبوی و مزار سلطان المشایخ نظام الدین و مرقد فردوس آرامگاه محمد شاه مثل عود سوز و شمعدان و قنادیل وغیره طلبیده بتصرف آورد القصه چون بادو با فوج خود چهاونی در شاهجهان آباد کرد و قلت دانه و علف حال سپاه را تنگ ساخت او آخر ایام برشگال خواست که از شهر برآمده دست بتاراج آبادیها کشاید و وبال رعایا و برایا که ودایع

بدایع الهی اند برگردن خود کرد وقت برآمدن از شهر بست و نهم صفر سنه اربع و سبعین و مائة و الف از شاهجهان آباد
پسر محی السنه را موقوف کرده میرزا جوان بخت خلف شاه عالم عالی گوهر را در قلعهٔ شاهجهان آباد بر تخت
نشاند و وزارت غائبانه به شجاع الدوله مقرر کرد غرض اینکه شاه درانی با شجاع الدوله بدگمان
شود و سنگ تفرقه در اجتماع و اتفاق اینها افتد بعد ازان ثاروشنکر برهمن را در شاهجهان آباد
گذاشته خود با تمامی فوج بطرف شیخ پوره حرکت کرد که در آنجا عبد الصمد خان ابدالی و
قطب خان رهیله و نجابت خان زمیندار آن سرزمین اقامت داشتند و رسد و غله و غیره
آنطرف آب بلشکر شاه میرسانیدند و این عبد الصمد خان ابدالی همان است که در وقت
فوجداری سرهند بدست غنیم افتاد آخر کار خلاص یافت و ذکر آن بالا گذشت هفتم ربیع الاولی
سنه اربع و سبعین و مائة و الف غنیم قلعهٔ کنجپوره را محاصره کرد چون گرفتن قلعه پیش آتشخانهٔ
فرنگ کار سهلی است باندک زد و خورد قلعه بدست آمد یاد و عبد الصمد خان و قطب خان
را بدرجهٔ شهادت رسانید و دست تاراج کنجپوره دراز کرده بقیر و قطمیر آنجا را نگذاشت
شاه درانی را بمجرد استماع این خبر شعلهٔ غضب در جولان آمد و با وصف اینکه هنوز دریاے
جمن پایاب نشده بود حکم فرمود که افواج ظفر امواج از آب بگذرند تاریخ هجدهم ربیع الاولی
سنه اربع و سبعین و مائة و الف دلاوران اسلام از گذر باک پت قریب شاهجهان آباد
اسپان را در دریا انداخته بعضی پایاب و بعضی شناگذشتند برخی که پیمانهٔ عمر اینها پر شده بود
در آب فرو رفتند باد و از عبور سرداران افواج قاهره دریا را باین دلیری و بیباکی
رنگ هوش باخت از کنجپوره بقصد غارت سرهند مسافتی طی کرده بود از استماع این خبر
طاقت ربا ارادهٔ سرهند فسخ نموده برگردید کوچ بکوچ بپانی پت آمد درین وقت همراه باو چهل هزار
سوار جرار کار آزموده جنگها دیده و توپخانهٔ فرنگ معتد به حاضر بود با وجود آن دید که در جنگ
شمشیر و میدان عهده برآی درانیان نمی تواند شد ناچار در سواد شمالی پانی پت حصارے
از توپخانه که آن را کرهٔ ناری توان گفت دور لشکر خود کشیده نشست بیست و یکم
ماه مذکور موکب منصور مقابل لشکر مرهته رسیده در رسم جهاد را بعد بسم الله شمشیر آغاز
کرد هر روز اسلامیان و اعدا میان باهم تلاشها می نمودند و توپ در ترکان و بان در هندیان

و شمشیر از طرفین تمچی راه بادیهٔ فنا می پیمودند درانیان هر طرف دائر و سائر شدند و رسد غله را بر مخالفان
از جمیع جهات مسدود ساختند مگر سمت لاهور پس پشت مرهته که از انطرف آلاجات که از مشاهیر
مرزبانان نواحی سرهند است غله میفرستاد بهر آن هم درانیان تا بو یافته بر ریختند چون شاه درانی دید
که مرهته با وصف تنگی قافیه از زنجیرهٔ توپخانه بر نمی آید لاجرم بست و هشتم ربیع الآخر سنه اربع
و سبعین و مائة و الف جمله بر زنجیرهٔ توپخانه مقرر کرده سوار می فرمود جهان خان و شاه پسند خان
و نجیب الدوله هراول و عقب اینها شجاع الدوله با فوج خود معه احمد بنگش و حافظ
رحمت خان و دوندیخان و فیض الله خان پسر علی محمد خان روهیله و بر پشت اینها شاه
مع اشرف الوزرا شاه ولی خان از انطرف افواج غنیم نیز مستعد شده بفاصلهٔ یک بان
پرتاب از لشکر پیش بر آمده ایستادند کشت و خون بسیار که شروع جنگ از اول وقت
ظهر شده دو گهری روز باقیمانده روهیلهای پیادهٔ همراهی نجیب الدوله که در جوهر شجاعت
ضرب المثل اند قریب ده هزار کس بعد برق اندازی در لشکر در آمده بکوته براق پیوستند
بلونت راو خسر پورهٔ باو که مدار المهام و قوت بازوی او بود بزخم تفنگ از اسپ
بر زمین افتاده توسن غبار امیز کرد روهیلهای بسان روزگار غنیم آخر کرده بودند لکن شب پردهٔ
ظلمت فرو هشت و امتیاز در یگانه و بیگانه نماند ناچار روهیلها چهره دستیهای نمایان کرده
از لشکر بر آمده رو به لشکر خود آوردند گوبند پنڈت مکاسه دار قلعهٔ اٹاوه با جمعیت ده هزار
سوار و خزانه بیشمار و رسد و غله آنطرف دریای جمن بشاه دره محاذی شاهجهان آباد
رسیده میخواست که مرزی را که تعلق به نجیب الدوله داشت تاراج نماید و براه اخترسید بالا
بالا رفته از گذر کنجپوره عبور کرده شامل فوج مرهته شود از شاه دره کوچیده به پرگنه
جلال آباد که دوازده کروهی از شاهجهان آباد واقع است رسید چون از سابق خبر آمدن
او بسامع شاه رسیده بود عطائی خان درانی و پسر عبد الصمد خان ابدالی را با جمعیت
پنجهزار سوار برای تنبیه گوبند پنڈت تعین فرمود مشار الیهما از گذر رامره و باک پت عبور
کرده بایلغار شتافته روز دوم به شاه دره رسیده نائب نارو شنکر را که در انجا بود بدست
مردانش بقتل رسانیدند و بر اثر آن بغازی الدین نگر کشش کرده از شاه جهان آباد

شتافته مردم مرهته راکه در آنجا بودند قتل نموده به جلال آباد فرود آمد و گوبند پندت که همان
روز نهم شوال سال مذکور در آنجا رسیده بود ریختند و او را با همراهیانش علف شمشیر خونخوار
ساختند و غنایم بسیاری از نقد و جنس و دواب بدست آوردند و سر گوبند پندت را
بریده با غنایم بحضور شاه آوردند و این گوبند پندت همان است که مهندر گنگ را عبور کرده
آنطرف آتش فتنه برافروخت و کیفیت آن در ترجمهٔ وزیر الممالک شجاع الدوله گذشت
چون ایام محاصره و محاربه امتداد کشید و کثرت جیفه و البول و غائط فرودگاه غنیم را البریز
تعفن ساخت و انسداد رسد و غله قحط و غلا را بجائی رسانید که هر روز جمعی از مردم
دواب بعلت گرسنگی قالب تهی میکردند و مضمون لا یستطیعون حیلة و لا یهتدون سبیلا
بعرصهٔ ظهور درآمد محصوران به تنگ آمده بالاتفاق قرار دادند که آخر در احاطهٔ لشکر مواد
قوت تحلیل یافته خود بخود تلاشی میشویم بهتر آنست که یکمرتبه بهیئت اجتماعی خود را
بمخالف زنیم در قسمت ما تخت است یا تخته بتاریخ ششم جمادی الآخره روز چهارشنبه
سنه اربع و سبعین و مائة و الف فوجها ترتیب داده و توپخانهٔ فرنگ پیش انداخته از لشکر
خود برآمده رو به لشکر شاه آوردند مبارزان اسلام که صیاد وار کمین کرده انتظار
صید میکشیدند آنقدر فرصت دادند که نخچیران مضطر رام رام گویان از احاطهٔ لشکر
یکدو میدان بیرون آمدند بعد از ان تکیه بر عون و صون مالک املاک تعالی شانه
کرده دست به شمشیر خون آشام برده حمله آوردند و در طرفة العین صفوف اعدا را برهم زده
خلقی کثیر را بخراب آباد عدم فرستادند اول وسواس راو که در عین شباب بود بزخم تفنگ
مقتول گشت و برادران باؤ و بمصداق آیهٔ اعجاز پیرایه باؤو بغضب من الله مفقود العین
و الاثر گردید و جنکو و سرداران دیگر بیش از حصر علف تیغ بیدریغ گشتند و ابراهیم خان
کاردی که بدتر از جنکو بود دیگر آمد و او را بهیئت مرغ متقفص نگاه داشتند و عنقریب
به شمشیر باسا از هم گذرانیدند الله اکبر زمین معرکه از خون قتلی همه گلرنگ و عرصهٔ عالم از
کثرت موتی خیلی تنگ گردید بست و دو هزار غلام و کنیز دکنی نژاد بدست مردان اسلام تقسیم
یافت و غنایمی که در دائرهٔ استحصار نمی تواند گنجید از جواهر و نقود گرانمایه و اجناس دیگر و توپخانه

و پنجاه هزار اسپ و ده لک گاو و چندین هزار شتر و پانصد فیل کوه پیکر بدست غازیان منصور افتاد از نوادر اتفاقات این که فقیر در ماه محرم سنه اربع و سبعین و مائة والف شش ماه پیش از وقوع محاربه بسبیل تفاؤل غزلی نظم کردم و بخدمت سید قمر الدین اورنگ آبادی سلمه الله تعالی که ترجمه او می آید خواندم فرمود انشاء الله تعالی غنیم مخذول میشود بحکم الهی تفاؤل فقیر راست آمد و تاثیر نفس سید هم ظهور کرد غزل این است ؎ شاهی رسید هند سیه فام را گرفت ✤ ماهی طلوع کرد و سر شام را گرفت ✤ چون ریش مویش شد علف تیغ بیدریغ ✤ آن برهمن که سلطنت عام را گرفت ✤ شکر خدا که کزلک تصحیح حک نمود ✤ نقش غلط که صفحهٔ ایام را گرفت ✤ آخر ز تیغ خسرو غازی بریده شد ✤ زلف ایاز گردل خودکام را گرفت ✤ انجام کار غیر ندامت چه صرفه برد ✤ فیلی که راه خانهٔ احرام را گرفت ✤ نازم به اقتدار سلیمان کامکار ✤ از دست دیو کشور اسلام را گرفت ✤ آمد خبر ز دهلی محروس در دکن ✤ آزاد ما به میکده گلجام را گرفت ✤ نظم این غزل محض بنابر انشراحی است که از فتح جنود اسلام رو نمود نه بنابر مداحی چه شاه درانی در هند بود و من در دکن و تاریخ این فتح چنین بخاطر فاتر رسید ؎ شاه بادو را پس از دو تا بگشت ✤ گرد در انجام و در آغاز فتح ✤ سورنامی خامه تاریخش نواخت ✤ شاه درانی نموده باز فتح ✤ ایضاً مؤلف گوید ؎ بادو با فوج خود تلف شد ✤ از دست مجاهدان قتال ✤ تاریخ شکست فوج کفار ✤ فرمود خرد غنیم پامال ✤ بقیة السیف که آوارهٔ دشت ناکامی شدند مردم ولایت خبر آنها گرفتند و از قتل و اسیر و غارت دقیقه مهمل نگذاشتند شمشیر بهادر برادر علاقی بالاجی که از بطن لولی بود در اثنای راه رقص بسمل نمود و از سرداران عمدهٔ غنیم احدی جان به سلامت نبرد الا دو سه کس از آنجمله ملهار که بعد خرابی خود را بمالوه رسانید و از آنجا به پونه آمد و بعد وقوع این شکست فاحش بالاجی غصه مرگ شد و پس از پنجاه و سیزده روز نوزدهم ذی قعده سنه اربع و سبعین و مائة والف با پسر و برادر ملحق گشت و چند روز پیش از تلف شدن بادو با فوج رودن بالاجی بیرا ئیها با سدیونامی ملقب بدچیت که در اورنگ آباد سکونت داشت بمقر اصلی خود شتافت و معتقدان خود را بلد راه گردید لیقدم قومه یوم القیامة فاوردهم

فاور و هم النار و بئس الورد المورود بالاجی چند ماه پیش از فوت خود رسوم حقداران محالات مثل مقدم و پتواری و دهتیر و گاذر و حجام و نجار و حداد و غیرهم ضبط کرده به اجاره داد و مبالغ خطیر ازین وجه داخل خزانهٔ دیوانی شد آخر مبارک نیامد هنوز این بدعت در تمام پرگنات عمل او جاری نشده بود که حق تعالی دست او را از ذخار غربا کوتاه ساخت وسیعلم الذین ظلموا ای منقلب ینقلبون و چنانچه غزل مذکور پیش از وقوع واقعه بر زبان نقاد دل طلب گذشت امر دیگر ازین قبیل بوقوع آمد که فقیر سفارش مسلمانی بیکی از مصاحبان بالاجی نوشت او در جواب بقلم آورد که اینجا مسلمان بقدر اند کسی بهار انمی پرسد فقیر در جواب نوشت

بسم اللّٰه الرحمن الرحیم

ایزد سبحانه جلشانه بالارا ریاست عامه بخشیده ریاست عامه مظهر حمده الٰهی است و چنانچه حق سبحانه و تعالی نیک و بد را در سایهٔ عنایت خود می پرورد رئیس عام راهم بباید که نظر بر پرورش عامه دارد و قریب هفتصد سال است که سلاطین اسلام بر ممالک هند مسلط شده اند در بارگاه خود مسلمانان و هندوان هر دو فریق را جا دادند و بقدر قسمت هر دو طائفه را فیض رسانیدند گو بنابر جنسیت رعایت مسلمین زیاده باشد لیکن هندوان را محروم نساختند متعصب ترین سلاطین اسلام خلد مکان است انار اللّٰه برهانه بارگاه او از راجها و متصدیان هندو مملو بود بالاجی و باد و توابع ایشان که به تسلط خود نازند و میگویند ما دکن و هندوستان را از دست مسلمانان کشیدیم چندان جای نازش نیست بیش ازین نیست که ملکی را که از سلاطین اسلام از دست راجهای قدیم همجنس ایشان انتزاع نموده بودند باز بدست می آرند این خود معلوم که از کابل گذشته رو به ممالک اسلام توانند آورد و چنانچه اسلامیان از توران و ایران برآمده بضرب شمشیر کشور هندوستان را مسخر ساختند و کهنه داستانها مثل اسمید جگ که از جد بشتر نقل میکنند عالم الغیب تعالی شانه بهتر میداند لکن در مدت قریب هزار و دو صد سال عهد اسلام گاهی فوج هند چه از راجها و چه از سلاطین اسلام بولایت نرفت الا افواج صاحبقران ثانی شاهجهان که از هند بحدود خراسان در آمد در سنه ست و خمسین و الف بلخ و بدخشان را از نذر محمد خان انتزاع نمودند اما این مردم هم مردم ولایت بودند خواه ولایت شما خواه اولاد ولایتی بالجمله وجه نرفتن

فوج هند جانب ولایت اینکه حق تعالی درمیان ولایت و هندوستان سدی استوارتر از سد سکندری
بسته یعنی کابل و آنطرف ملک برف است انسان و دیگر حیوانات هند تاب هوای برف نمیتوانند
آورد و از جهت مردم هند را تسخیر ولایت مشکل و مردم ولایت را تسخیر هندوستان آسان که از
ملک سردسیر برآمده در ملک گرمسیر می آیند هرچند هوای تابستان هند با مزاج اهل
ولایت نمی سازد اما مثل هوای زمستان ولایت با مزاج مردم هند دشمن نه وجوه اینکه
زریکه در هندوستان است در هیچ ولایت نیست کثرت تمول مردم این ملک را از مشق رزم
باز داشته در عیش و عشرت بزم می اندازد و حال مردم ولایت بالعکس است وجه کثرت زر
در هندوستان اینکه ملک سیراب و سیر مردم و سیر زراعت است و معادن طلا و نقره و
دیگر فلزات بسیار دارد و محتاج الیه انسان بیشتر لباس است قماشی که در هندوستان
بهم میرسد در هیچ ولایت نیست و اشیاء دیگر محتاج الیه بشر درین سرزمین فراوان
بهم میرسد هر سال جهازاتی که از بنادر هند به بنادر ولایت دیگر میروند از هند اقسام
جنس پر کرده میبرند و از ولایات دیگر نقود پر کرده می آرند و همچنین جهازاتی که از بنادر
محیط اعظم بهند می آیند عوض جنس جنس میبرند نقد نمیبرند شیخ عبد الحمید لاهوری مؤلف
شاهجهان نامه مینویسد حاصل ممالک ایران هفت لک تومان است که دو کرور و چهل لک
روپیه باشد و هر یکی از دار الخلافه اکبر آباد و دار الملک دهلی و دار السلطنه لاهور
نزدیک به دو کرور و پنجاه لک روپیه حاصل آنست یافت وزیر ایران که او را در آنجا
اعتماد الدوله خوانند سالی بطریق علوفه یک لک روپیه است و بارسم الوزارت که آن
زر را پیشکش شاه مینمایند دو لک سپه سالار سه لک قورچی باشی پنج لک بیگلربیگی خراسان
که از همه زیاده می یابد قریب ده لک و دولک داران دیگر ازین کمتر در خور خان هر او لک و
در دولت صاحبقران ثانی شاهجهان جاگیر هر یکی از بنده که به منصب هفت هزاری
هفت هزار سوار سرفراز اند سی لک روپیه که صد هزار تومان عراق است و محصول نول
یمین الدوله اصفهان پنجاه لک روپیه آمدم بر سر اصل مطلب خلاصه کلام آنکه مردم ولایت
همیشه غالب آمده و چندین سلاطین اولی العزم از ولایت قصد هند کردند مثل سلطان محمود

محمود غازی و سلطان شہاب الدین غوری و صاحبقران امیر تیمور و فردوس مکانی بابر بادشاہ و نادرشاہ وغیرہم بادشاہ این زمان و امراکہ سلطنت ہند را بباد دادند و قلم تقدیر برین رفتہ چہ شد ترویج اسلام در بلاد عرب و روم و شام و ایران و توران و ترکستان ثابت است ایمن نمیتوان بود یقین کہ صاحب عزمی از ولایت سر بر می آرد و ہندوستان را زیر و زبر میسکند لازم اینکہ بشکر عنایات واہب العطیات کہ ہمچنین دولت عظمی نعمت نصیب کرد صلاح عام زنند و مسلمانان و ہندو را مراعات کنند قطع نظر از مراعات ملت مشاہدہ میکنم کہ فردی از افراد انسان کمالی از کمالات بنی نوع بہم میرساند و بین الاقران ممتاز برمی آید مثل سلطنت و امارت و فقر و فضیلت تا بحدی کہ مثل نجاری و حدادی و بعد رحلت آن فرد صاحب کمال اگر اخلاف او رشید برمی آیند آن دولت در خاندان او چندی باقیماندہ و الا اضمحلال می پذیرد ہیچ بادشاہی و امیری را ندیدم کہ در اولاد او سلطنت و امارت پایدار بودہ باشد و ہیچ فقیری و فاضلی مشاہدہ نیفتاد کہ در اخلاف او فقر و فضیلت استمرار داشتہ باشد ہمچنین حال ارباب حرفت سنۃ اللہ التی قد خلت من قبل و لن تجد لسنۃ اللہ تبدیلا تا اینجا عبارت نامہ نوشتہ است در وقتیکہ این نامہ نوشتہ بودم اصلا خبر آمدن شاہ درانی بہندوستان نبود فقیر بحکم و اللہ متم نورہ و لو کرہ الکافرون نصیحت نامہ بقلم آوردم حضرت بصیر و سمیع تعالی شانہ میدید و میشنید در ایام معدود مضمون نامہ را بظہور رسانید و شاہ درانی را فرستادہ غنیم را وحوش عساکر اسلام ساخت و اللہ علی کل شی قدیر شاہ بعد حصول این فتح عظیم الشان از آوردگاہ کہ میدان پانی پت بود خرامید و سواد دہلی را بر افراخت و ایامی معدود توقف کردہ شانزدہم شعبان سنہ اربع و سبعین و مائۃ و الف از باغ سالار دہلی بہ قصد قندھار رشدیز عزیمت بجولان در آورد مراجعت قندھار بنود تاریخ یافتہ اند بعد طی مسافت بہ لاہور رسید و در لاہور نائب گذاشتہ روانہ بیشتر گردید در تیمقام جملہ معترضہ از سوانح ایام کہ بعد تحریر این تالیف بعرصہ وقوع در آمد الحاق میشود ہلکر کہ بعد فتح شاہ درانی برباد و از رزمگاہ گریختہ خود را بہ پونہ رسانیدہ بود دو دو سال درین نواحی گذراند و در مہاراباتی کہ نواب آصفجاہ ثانی را باداھو راؤ پسر بالاجی راؤ و رگھناتھ راؤ

وبرادرش را اتفاق افتاد شریک غنیم ماند ودر سنه سبع وسبعین ومائة والف پرو بالی بهم رسانده
بهندوستان عود نمود شجاع الدوله ناظم اوده که از نصارای بنگاله شکست خورده به فرخ آباد آمده
بود درانتر بید ملاقات کرده باتفاق رو بجنگ نصاری آوردند نصاری از اله آباد قدم پیش گذاشته
در مقام کوڑه تلاقی فریقین دست داد وجنگی عظیم درمیان آمد شجاع الدوله شکست
خورده به فرخ آباد رفت وهولکر با حال تباه دریای جمن را عبور کرده خود را به کالپی رسانده
وجمعیتی فراهم آورده با راجهای آن نواحی پیچیده وزری که گرفت انجام کار بر سر جواهر مل
پسر سورج مل جات که بعد فوت پدر بر مسند ریاست نشست رفت ودر نواحی اکبرآباد
قریب دهولپور خود چند گروه عقب نشسته تمامی فوج همراهی را قریب شانزده هزار سوار
بمحاربه پیش فرستاد روز عید شوال سنه تسع وسبعین ومائة والف فریقین بهم رسیدند
باندک زد وخوردی فوج هولکر رو بفرار آورد فوج جواهر مل غارت کنان تعاقب کردند
وافیال وافراس وساز وسامان گریختگان را دست برد نمودند جمعی کثیر را ته تیغ بیدریغ
کشیدند هولکریان در قلعهٔ دهولپور پناه گرفتند جواهرملیان بمحاصره پرداختند ودر عشرهٔ
اول همان شوال بر محصوران ظفر یافته پنج سردار فیل نشین را با ده هزار کس باسیری گرفتند
هولکر باستماع این خبر هوش ربا رنگ استقلال باخته بسبیل فرار پیموده قریب جهانسی نهم
ذی الحجه سنه تسع وسبعین ومائة والف بعلت غشه مرگی هردو عید در بارهٔ او رنگ وعید
گرفت مؤلف گوید ع هولکر بود دشمن اسلام * آخر آن مایهٔ فساد برفت *
عقل تاریخ مردنش فرمود * کان موجب فساد برفت * بار ششم در سنه
خمس وسبعین ومائة والف شاه درانی عنان عزیمت بجانب هند معطوف داشت سپس
اینکه چون شاه بعد فراغت لوای نصرت برباد و نائب خود در لاهور گذاشته روی توجه
بولایت آورد سرکشان هند میدان را خالی یافته باز غبار فساد برانگیختند غنیم مرهٹه که
از کشته شدن بهاو بیجان شده بود باز جان در قالب او درآمد با نواب آصف جاه ثانی
در دکن مقابل شده جنگید نوعیکه گذشت سورج مل جات در ذی قعده سنه اربع وسبعین و
مائة والف قلعه اکبرآباد را از قلعه دار بادشاهی بسازش گرفت وجمیع کارخانجات بادشاهی

که در قلعه بود متصرف گردید قوم سکه بکسر سین مهمله و تشدید کاف تازی ساکن صوبهٔ پنجاب از قدیم الایام
خمیر مایهٔ فتنه و فساد اند و با اسلامیان عداوت و تعصب شدید دارند تا آنکه سعایتها کرده بودند
که شاه چند مرتبه هندوستان را بی سپر ساخت اثر داد نا عاقبت اندیشی علم بغی و شورش
افراشته نایب شاه را در لاهور کشتند و جسا سنگه نامی را از قوم خود بنیاد شاهی برداشته دیو
و او را بر مسند حکم نشاندند و روپی سکه را بنام او سیاه کردند و بلدهٔ لاهور و اطراف آنرا به تصرف
آوردند و خلق الله را لاسیما فرقهٔ مسلمین را آزار بسیار رسانیدند شاه درانی باستماع این اخبار
بر عادت معهود آهنگ نهضت هند فرمود و چون بکلی زمین لاهور را محل نزول اجلال ساخت
خبر آمد که اقوام سکه که در ضلع جلهه (?) که سرزمینی است قلب در نواحی سرهند محل آل اوباش
مرزبان قریب دو لک سوار و پیاده جمع شده اند شاه بر سبیل ایلغار نورد کردن راه را دو عرض
دو روز طی کرده بسر وقت خون گرفتگان رسید پانزدهم رجب سنه خمس و سبعین و مائة و
الف جنگ در داد غازیان کفر شکن تیغها ریخته دود از نهاد اعدا میان برآوردند قریب
بست هزار بت پرست را طعمهٔ شمشیر خون آشام ساختند و متاعی که کیفیت آن مفوض بعلم
الهی است غنیمت کردند میر اولاد محمد ذکا طال عمره تاریخ این فتح چنین یافته
حبذا فتح شاه درانی * بر گروه جهنمی لقبی * سال تاریخ فتح گفت ذکا * مژده طرفه
نصیب تقی محیی * بعد فتح هفتم شعبان سال مذکور شاه قرین فیروزی داخل لاهور گردید
و در آنجا رحل اقامت افگنده بضبط و نسق اطراف لاهور پرداخت و نور الدین خان
درانی را که از بنی اعمام اشرف الوزرا شاه ولیخان است بر سر سکهجیون صوبه دار کشمیر تعین کرد
سکهجیون از قوم کهتری باشندهٔ کابل است در ابتدا متصدی اشرف الوزرا شاه ولی خان
وزیر شاه درانی بود بمرتبه شاه درانی او را برای وصول زر از کابل نزد معین الملک فرستاده
بود چون شاه درانی در سنه سبع و ستین و مائة و الف عبد الله خان ایشک آغاسی را
از کابل برای تسخیر کشمیر روانه کرد و او کشمیر را از صوبه دار جانب عالمگیر ثانی انتزاع نموده
عبد الله خان عرف خواجه کچک را با فوجی از افاغنه نایب گذاشت دیوانی را بسکهجیون
مقرر کرد و خود برگشت بعد چندی سکهجیون سردار افاغنه را کشت و خواجه کچک را اول قید کرد

سپس از کشمیر برآورد و از عالمگیر ثانی بوساطت عماد الملک وزیر قدری زر فرستاده فرمان صوبه داری
بنام خود طلبید و خطبه و سکه بنام عالمگیر ثانی کرد و تمام صوبه را چه خالصه و چه جاگیرات منصبداران
ضبط نمود مشار الیه جوان خوشروئی متصف باوصاف شایسته قریب الاسلام بود جمیع
مزارات بزرگان و باغات کشمیر را ترمیم نمود و هر روز بعد فراغ از دیوان دو صد
کس مسلمین را رو بروی خود الوان اطعمه میخورانید و در هر ماهی دوازدهم و یازدهم طعام
نیاز پخته بمردم تقسیم مینمود و وارد و صادر را چه درویش و چه غیر آن درخور حال هر کس
مراعاتی میکرد و در هر هفته یکبار مشاعره مقرر کرده بود جمیع شعرای کشمیر حاضر میشدند
در آخر مجلس شیلانی میکشید و پنج کس از شعرای نامی را که با هر یکی از آنها ده کس از
مستعدان کمکی معین کرده بود امر فرمود که تاریخ کشمیر از ابتدای آبادی تا زمان او
تحریر نمایند سر حلقهٔ آن پنج کس محمد توفیق بود که توفیق تخلص میکند و نام اصلی او
لاله چو است بزبان کشمیر امروز در موزونان کشمیر نظیر ندارد و این مطلع از وست
تیرت از سینهٔ من دل زدن آید بیرون * همچو آنکس که زماتم کدن آید بیرون *
دوم محمد علی خان متخلص بمتین صاحب تذکرهٔ حیات الشعرا پسر حسام الدین خان قوم
مغل ساکن کشمیر در سلک منصبداران بادشاهی انتظام دارد و میرزا قلندر برادر
خورد متین گاهی قلندر و گاهی منتنبر تخلص میکند صاحب یک لک بیت است سوم
محمد علی ملقب به پنبه نام دو کس دیگر معلوم نشد آمدم بر سر اصل مطلب شاه درانی
نور الدین خان مذکور را با فوجی از خیل درانی و قزلباش و ایلات خراسان و جمعی
از راجهٔ کوهستان جمو بتسخیر کشمیر تعین کرد سکهیون فوجی را فرستاد که شعاب جبال را
مضبوط کرده بمدافعه قیام نمایند درانیان بعد حرب و ضرب بسیار غالب آمدند و
کشامره را از شعاب جبال برداشته بسیاری را سرمشق تیغ جانگداز ساختند و
در عقب آن بر سر شهر کشمیر شتافتند سکهیون با جمعی که همراه بودند صف آرا گردیده و
حسب المقدور دست و پایی زد آخر کشامره تاب مقاومت نیاورده پشت بهزیمت
یافتند و سکهیون با اهل و عیال دستگیر گردید شاه درانی بعد فتح نور الدین خان را

بہ نیابت کشمیر مامور ساخت مؤلف گوید ــــــ کشمیر گرفت بار دیگر * سلطان احمد بزور شمشیر * فرمود زبان تیغ تاریخ * او فتح نمود باز کشمیر * و در سنه ستہ وسبعین ومائہ والف شاہ درانی لوای عزیمت بجانب کابل برافراخت *

آرزو سراج الدین علی خان اکبرآبادی سراج الشعراست وطراز الفصحا در تماشای خوبان معانی تمام آرزو است و در تحصیل فیوضات ربانی سراپا جستجو بر ارباب تتبع ہویداست کہ از طبقات سلاطین اسلامیہ ہند اول طبقہ کہ لوای تسخیر ہند افراخت و این قلمرو را بترویج قواعد اسلام شرف اندوز ساخت طبقہ آل ناصرات و در عہد ایشان صاحب جوہران ہر فن در ہند بعرصہ وجود خرامیدند و غلغلہ کمالات انسانی را بملاء اعلی رسانیدند از انجملہ طائفہ قافیہ سنجان اما در زمان باستان این گروہ بالا شکوہ در پای تخت سلاطین کوس سخن سنجی مینواختند و در عموم بلاد و قصبات کمتر نشان میدہد مثل ابوالفرج رونی و مسعود سعد سلمان لاہوری و امیر خسرو و امیر حسن و شیخ جمالی کہ نشو و نمای ہر سہ در دارالخلافہ دہلی است وغیرہم رحمہم اللہ تعالی و از عہد اکبر بادشاہ روز بروز شاعری را رواج فراوان بہم رسید و اکثر امصار بوجود سخن سرایان گلستانہا بے عنادل گردید و جہش اینکہ سلاطین تیموریہ ہند است تربیت مردم ولایت زیادہ بر سلاطین سابق گماشتند و قوایم سریر سلطنت را بر دوش ولایتیان گذاشتند الحق تاجداران صفویہ در ایران و شہریاران تیموریہ در ہندوستان بچہ آئین بہین بادشاہی کردند و بنحویکہ زمین و زمان آفرین گوید داد معنی سلطنت و جہانداری دادند و در عہد ایشان ہیچ خاندان عمدہ از ولایت ایران و توران نماند کہ در ہندوستان نیامد و بدولتی و جمعیتی نرسید و چون اینہا مرکز دولت را دائرہ وار احاطہ کردند در جذب مردم ولایت حکم مقناطیس بہم رسانیدند ہر عامی و سوقی آنجا بہ توقع منصب ہفت ہزاری جانب ہند دوید تا نجبا و ارباب کمال چہ رسد از انجملہ فرقہ شعرا مثل غزالی مشہدی و عرفی شیرازی و ثنائی مشہدی و نظیری نیشاپوری و نوعی خبوشانی و شفقی بخاری و حکیم رکنا کاشی و طالب آملی و ابوطالب کلیم ہمدانی

و قدسی مشهدی و میرزا غنایت اصفهانی و دیگر جماعه لا تعد ولا تحصی که تاریخ نامها مفصل
تصریح میکند از هندوستان زایان در عهد اکبری شیخ فیضی لوای شاعری برافراخت و بخطاب
ملک الشعرای سرمایهٔ افتخار اندوخت و معاصران شیخ فیضی اند ملا شیری کوکودانی
و شاهی کالپوی و ضمیری بلگرامی و در عصر جهانگیری و شاهجهانی شیدا و متبرکه هر کدام
صاحب لکه بیت است و شیخ محمد محسن فانی کشمیری و محمد طاهر غنی کشمیری و اقران اینها
بزم سخن چیدند و غازهٔ تازه بر روی این شاهد رعنا مالیدند و در عهد خلد مکان با وصف
عدم توجه بادشاه شعر غلو کرد و از هر گوشهٔ شاعری برخاست و هم درین عهد ناصر علی و
مرزا بیدل طرح سخن بآیین تازه انداختند و این جوهر قابل را بصورت لطف قریب
جلوه گر ساختند اما میرزا بیدل عمر دراز یافت و تا آغاز جلوس فردوس آرامگاه محمد شاه
مربع نشین پوست تخت حیات بود و هم درین عهد میرزا طاهر نصیرآبادی در اصفهان
تذکره نوشت و فصل موزونان هند را جدا ساخت پیش ازین تذکره نویسان ولایت
مثل محمد عوفی و دولت شاه و میر محمد تقی کاشی و غیرهم شعراء هند را مثل نکتی لاهوری
و ابوالفرج رونی و مسعود و سعد سلمان و امیر خسرو و امیر حسن و شیخ فیضی و غیرهم در
ضمن شعراء ولایت ذکر میکردند و درین عصر میر محمد افضل ثابت الهآبادی و سراج الدین
علیخان آرزو صاحب ترجمه و میرزا عبد الغنی قبول کشمیری و میرزا مظهر جانجانان و بعضی
معاصرین اینها شاهد سخن را بر کرسی بالاتر نشاندند و این عیسی طبیب دلها را از زمین به آسمان
رسانیدند چندانکه شورا فگنان زمان استقبال چه قیامتها آشکارا می کنند
اما حیف که در آن وقت ما نخواهیم بود شاید که یاران دادرس هم بیاد ما آه حسرتی برکشند
و بفاتحهٔ خیری دست مرحمت بردارند نسب آرزو از جانب پدر به شیخ کمال الدین خواهرزادهٔ
شیخ نصیر الدین محمود چراغ دهلوی نور الله ضریحه و از جهت مادر بشیخ محمد غوث گوالیاری
شطاری روح الله روحه منتهی میشود ولادت او در سنه احدی و مائه و الف واقع شد
ابتدا از علوم متداوله کسب نمود و هم در مبادی عمر ذوق شعر بهم رسانده و آنقدر خدمت
این فن بجا آورد که اوستاد برآمد و فراوان تصانیف در سلک تحریر کشید و در سنه اربع و ستین

ومائة والف تذکرة الشعرا مسمی بمجمع النفائس تالیف نمود این کتاب درین ایام بفقیر رسیده در جمع اشعار آبدار و انتخاب دواوین اهتمام عظیم بکار برده حقا که فتاوای اشعار متأخرین است هرچند متوجه تحریر احوال شعرا و ضبط تاریخ ولادت و وفات و سنوات وقائع و ذکر شعرا بترتیب زمان نیست و ظاهر است که فرق در بیاض و تذکره همین باشد که بیاض تنها اشعار شاعر دارد و تذکرهٔ احوال و اشعار هر دو دارد لیکن خود در دیباچه و خاتمهٔ کتاب عذر این معنی بر میگذارد و مع هذا در ضمن عبارات صاف بی تکلف لطائف و تعبیرات تازه با برخی فوائد مندرج ساخته ازین سبب کتاب او را کیفیتی خاص بهم رسیده شکر الله سعیه و آن مرحوم ذکر فقیر در این کتاب دو جا آورده و هر دو جا بخوبی یاد کرده حق تعالی جزای خیر کرامت کند و آرزو در سنه اثنین و ثلثین و مائة والف از گوالیار بدار الخلافه شاهجهان آباد آمد و صحبت او با آنندرام مخلص بنابر جنسیت موزونی گیرا افتاد مخلص برای او منصبی و جاگیری از سرکار پادشاهی گرفت و خدمت بسیاری از خود بتقدیم رسانید و مؤتمن الدوله اسحاق خان شوستری نیز لقدردانی او پرداخت و بعد فوت مؤتمن الدوله پسر او نجم الدوله نیز و تیرهٔ پدر عمل کرد و صد و پنجاه روپیه در ماهه میرساند و سوای این هم رعایتها مینمود و بعد انتقال نجم الدوله با سالار جنگ برادر خورد نجم الدوله صحبت بر آر شد و همراه او از دهلی قصد دیار شرقی کرد و در آواخر محرم سنه ثمان و ستین و مائة والف بعد ایام معدود از وفات صفدر جنگ ناظم صوبهٔ اوده و صوبهٔ الهٰ آباد که هفتدهم ذی الحجه سنه سبع و ستین و مائة والف در گذشت به بلدهٔ اوده که وطن اصلی جد او شیخ کمال الدین است رسید میر محمد یوسف بلگرامی برادر خاله زادهٔ فقیر که ختم این صحیفه بنام اوست در مکتوبی به فقیر نوشت که بنده را شوق ملاقات با آرزو در بلدهٔ اوده دست داد دیوانی در بحور قصار نظم میکرد تا ردیف دال رسانده بود از ملاقات بنده بسیار محظوظ شد و یک روز در خانهٔ خود مهمان نگاه داشت هر چند معاذیر پیش آوردم نگذاشت و دو ملاقات پیشتر در شاهجهان آباد اتفاق افتاده بود چون آشنای علامهٔ مرحوم میر عبد الجلیل بود فقیر را در مجلس دریافت که فضلی دارد با ادبانه و معتقدانه ملاقات کرد این معنی از تواضع و بزرگی اوست انتهی کلامه آرزو بعد ورود بلدهٔ اوده بوساطت سالار جنگ با شجاع الدوله

خلف صفدر جنگ برخورد و سیصد روپیه درماهه مدد خرچ او از سرکار شجاع الدوله مقرر شد و چون وقت انتقال او قریب رسید به بلدهٔ لکهنؤ آمد و بست و سوم ربیع الآخر سنه تسع و ستین و مائه و الف بجوار رحمت حق پیوست اول در اورنگ لکهنؤ امانت گذاشتند و بعد چندگاه بقیه جسد او را بشاهجهان آباد برده دفن کردند مؤلف گوید ه خان والاشان سراج الدین علی * شمع رونق بخش بزم گفتگو * زد رقم آزاد سال رحلتش * رحمت کامل بروح آرزو * وقتیکه فقیر را تالیف سرو آزاد در پیش بود و ترجمهٔ آرزوی مرحوم مطلوب شد در تامل رفتم که چه طور بدست آید آخر کار بخاطر رسید که هرچند باهم تعارف صوری نیست اما جنسیت موزونی و نسبت معنوی متحقق غائبانه مکتوبی باید نوشت و ترجمه و اشعار مشار الیه باید طلبید خط با قدری زر بر سبیل هنڈوی جوابی که واسطة الوصول بود از دکن به شاهجهان آباد روانه کردم آن مرحوم جواب باصواب رقم نمود و ترجمهٔ خود با قدری اشعار ارسال داشت و باردیگر هم جزوی زر بر سبیل هنڈوی جوابی باو فرستادم و سه جزو اشعار خود ارسال نمودم و اشعار او را طلبیدم آن مغفور برخی از نتایج طبع خود ارمغان دوستان ساخت ذکر او درین صحیفه بسیار راست لهذا بی تقریب صلهٔ ترجمهٔ او بقلم آمد و این اشعار او از مجمع النفائس ملتقط گردید

کند از منت دام و قفس آزاد مرا	ه	بال و پر بسته بود هر که نه بیند دام مرا
اگرچه نیست زر و سیم در خزینهٔ ما	ولہ	خم شراب شفق گون بود دفینهٔ ما
بوقت عهد بما آرزو بتان گفتند	ولہ	توان وقت قبول نمودن شکسته بستهٔ ما
حیرت دیدار آرزو زین چمن در رم مرا	ولہ	چشم حیران بال پروانه است چون شبنم مرا
کند نسیم درین رهگذر مرا تکلیف	ولہ	که باز خویش چو گل برکشا رجو بکشا
سوال از من مخمور صبح حشر چه سود	ولہ	دماغ اینکه کسی را دهم جواب کجا
حسن پیدا از عشق گردیده است	ولہ	ظاهر است این که یوسف یعقوب
نوخطان سبز تماشیت غافل اند	ولہ	چون نگیان که خواب زنند ابتدای شب
شیخ اینجا دعوی تقوی نخواهد پیش رفت	ولہ	عالم آب است این مانند جای زور نیست
بیکشی دیوانگان را قید دیگر بوده است	ولہ	دور ساغر حلقهٔ زنجیر ما افزوده است

دریده جامهٔ یوسف کشیدن دامان ولہ گمند زجانب سرپنجهٔ زلیخا نیست
شیخ زنار یخ جبان آگسم ولہ کعبهٔ توکهنه صنم خانه ایست
درگره بستیم چون تخم حنا ولہ شوق پا بوسی که مارا در دل است
وصال خوش کمران را پر آرزومند است ولہ یسان بهله دل ما هیچ نورسند است
برآهوان حرم چشم کی سیاه کند ولہ چو شیخ شهر سگ نفس ما شکاری نیست
نشد کہ یک دو قفس مرغ دل کنند آزاد ولہ اگرچه چشم بتان را مدام بیماری است
این بشارت برسانید بمرغان اسیر ولہ تماشیان بر دل محزون ز قفس تنگتر است
ما خوش نمی شویم بحرمان هیچ چیز ولہ بر هر چه دست ما نرسد آن میان اوست
نیست پائین تر ز خود بینی بعالم پایهٔ ولہ انچه پیش مردم آئینه بود جای من است
چو آن جامه کمی باشد دروی سورهٔ قرآن ولہ تماشی حسن از خط واجب التعظیم میگردد
زبال خویش کند قرپوش فاخته ام ولہ کدام سرو گذر بر سر مزارم کرد
قحط بلبل شده در باغ زبیداد شما ولہ این سخن را برسانید به صیادی چند
ای زخم دل زبه شدنت در خجالتم ولہ بید ردهای چشم تری داشتی چه شد
آنقدر خونی کز دو رنگین نمایم تیشه کو ولہ ضعف بیتر ستم خجل از روی فرهادم کند
مه کامل بنورانی برخ دلبر نمی ماند ولہ اگر ماند شبی ماند شبی دیگر نمی ماند
بروم ز خویشتن اگر آن نگار فرماید ولہ جنون چه کار بود چون بهار فرماید
ز دود آه کنم طرح سنبلستانی ولہ به طیب خاطر اگر زلف یار فرماید
خستگان عشق را راه عدم در پیش بود ولہ زخم شمشیرت برسم ارمغان بر داشتند
همچو آئینه دکانها همه سوخته شده است ولہ یوسفت کیست که امروز ببازار آمد
نشنوم گرچه درین باغ بسی نالیدم ولہ آشنایانه صفیری ز خوش الحانی چند
شوم غبار و نه خیزم ز راه او تا حشر ولہ همین قدر ز من خاکسار می آید
ناخوانده نامه بر سر عاشق زدی ز ناز ولہ پیغام اشتیاق مرا این جواب بود
اگر هم بکار تو ای آسمان نمی افتد ولہ دو روز غنچهٔ طبعم اگر شگفته شود

سجدهٔ ما بآن مه نوخط وله از خدا ز خسوف کم نبود

شکار افگن وران صحرای پر نیرنگ نتوان شد وله گر چون طاؤس مستش صید ترکش بسته میگردد

عقل است سراسیمه تر از عاصی محشر وله کز عشق توام شور قیامت بسر افتاد

آرزو بر سطر با مسطر زدن بیحاصل است وله هست بیجا اینکه خوبان چین برابرو میزنند

کرد ما را خوش گرفتاری دل او شاد باد وله خانهٔ زنجیر سازان جنون آباد باد

فروغ چشم آگاهی امیر المومنین حیدر وله برانگشت یداللهی امیر المومنین حیدر

ای که میخواهی مراد محفل شاهان بری وله مطلقا آداب آن صحبت نمیداند فقیر

ویرانه را بچشم کم ای بیخبر مبین وله کز سیلهای خانه خراب است یادگار

این دل که هست باعث خاموشی لبم وله قفلی بود که بر در خود از درون زدم

ز بیم آنکه درین ره خطر بدنبال است وله چو توپ میروم و روی بر قفا دارم

نیست چو تخم لاله ام طاقت منت کشی وله سبز نشود گر مرا ابر بهار سوختم

عندلیب نوحه گر چون من کجا است وله آشیان بر نخل ماتم بسته ام

جستجوی دام دارم منع پروازم مکن وله میروم از باغ بیرون بلبل آوازم مکن

راحت درین چمن گل خیر فتادگی است وله چون سایه خاکسار شو و پا دراز کن

آرزو بهر خلاص از غم عجب تقریب بود وله شد جدا یار و نمردی در فراقش وای تو

صنما قصد جان من داری وله دشمن منی خنده اشدهٔ

در سر صیاد سودای متاع نال نیست وله تا کی ای مرغ قفس بیجا دکانی چیدهٔ

ز تو چشم مهربانی وگرای فلک ندارم وله شب هجر بود ممکن که سحر کنی نکردی

داشت در مهد مسیحا ز همه علم خبر وله هر کرا نیست مربی کندش حق پدری

ذکر اسحق خان و اخلاف او در ترجمهٔ آرزو برزبان قلم گذشت مردم این زمان بنا بر همعصری این اشخاص را میدانند بعد طول عهد که میدانند که هل اتی علی الانسان حین من الدهر لم یکن شیئا مذکورا لهذا ضرورا فتاد که مجملی احوال اینها بسامع زمانیان حال و استقبال رسانیده شود

اسحاق خان

اسحاق خان مخاطب بمؤتمن الدوله شوشتری امیر صاحب جوهر بود پدرش از شوشتر بهند آمد
در دور شاهجهان آباد متوطن گردید اسحاق خان در هند متولد شد و بکسب کمال پرداخت از
مستعدان عصر برآمد خوش فهم و حقیقه سنج بود و در نثر و نظم عربی و فارسی دستی بالا داشت و در
هر سلطنت با اجتیاز زیست خصوص در اواسط عهد فردوس آرامگاه کمال تقرب سلطانی
بهم رسانید در سنه اثنین و خمسین و مائة و الف وفات یافت از وست

زبسکه در دل تنگم خیال آن گل بود ــــــ نفیر خواب من امشب صفیر بلبل بود

آرزو در مجمع النفائس گوید فقیر را در خدمت ایشان از مدت نسبت و چندسال اخلاص و
بندگی متحقق از جهت کمال اشفاق مربی مغفور بود و او سه پسر گذاشت نخستین میرزا محمد
که او نیز مثل پدر کمال تقرب فردوس آرامگاه بهم رسانید و محسود اقران بود اول
بخطاب اسحاق خان و آخر بخطاب نجم الدوله امتیاز پذیرفت و بخشی چهارم شد
فردوس آرامگاه خواهر نجم الدوله را با شجاع الدوله خلف صفدر جنگ ازدواج داد
بعد انتقال فردوس آرامگاه در عهد احمد شاه بخشیگری او بحال ماند و کرورگری
شاهجهان آباد که از خدمات شیر حاصل است ضمیمه شد و چون صفدر جنگ را با افاغنه
بنگش وغیره که در شمالی صوبهٔ دهلی میباشند نزاع پیش آمد و مابین قصبهٔ پتیالی و قصبه سادر جنگ
اتفاق افتاد و صفدر جنگ شکست یافت نجم الدوله که همراه صفدر جنگ بود داد
شجاعت داده خود را بمیدان عدم کشید و این واقعه بست و دوم شوال سنه ثلث و
ستین و مائة و الف رو داد تابوت او را بدهلی رسانیده بخاک سپردند آرزو در مجمع النفائس
در ترجمهٔ خود مینویسد اکنون سیزده سال است که اکثر اوقات صرف خدمت و صحبت
نواب نجم الدوله که ستارهٔ عمر و دولتش بر اوج اقبال روز افزون و از افق ازدیاد پیوسته
لامع و درخشان باد مینماید انتهی کلامه آرزو در مجمع النفائس را ابتدا وفات نجم الدوله
تمام کرده خاتمه نمینی یا دنهاده تعاطف منافات دارد و ظاهرا ترجمهٔ نجم الدوله که در حالت حیات او
نوشته بحال داشته و دو پسر دیگر مؤتمن الدوله یکی میرزا علی افتخار الدوله دوم
میرزا محمد علی سالار جنگ در عهد عالمگیر ثانی از شاهجهان آباد ملازم لشکر صفدر جنگ شدند

اتفاقاً صفدر جنگ در همان ایام فوت کرد و هر دو برادر در اواخر محرم سنه ثمان و ستین و مائة و الف در بلدهٔ اوده نزد شجاع الدوله رسیدند و بنا بر قرابتی که سابق بقلم آمد تا حالت تحریر با اعتبار و اقتدار میگذرانند و بیست و چهارم رجب سنه خمس و ستین و مائة و الف سالار جنگ از پیشگاه شاه عالم بخلعت بخشیگری قامت مباهات آراست +

فقیر آزاد الحسینی الواسطی البلگرامی عفی الله عنه این گستاخ کیست که با وصف کج مج زبانی پهلوی شیوا زبانان می نشیند و با وجود تنگ سرمایگی در بازار تیز متاعان دکانی می چیند شاید سید رفیاض روح القدس را تائید او فرموده و دری از عنایت خاص بر روی او کشوده تجلی قدرت بالغهٔ الهی سرو آزاد را موزون ساخته اگر آزاد را هم موزون نماید چه جای استعجاب و قمری را مصراع سرو سهی آموخته اگر او را هم سروستان مصرعها تلقین فرماید چه محل استغراب از اینجاست که حضرت لسان الغیب قدس سره بیست و پنج سال تخمیناً پیش ازین بنام و تخلص فقیر ایما نموده و از عنایت بی نهایت بزبان عقیدت تکلم فرموده

در قباش بگویم و از گفته خود دلشادم		بندهٔ عشقم و از هر دو جهان آزادم +

بندهٔ عشق ترجمهٔ غلام علی است چه عشق عبارت از امیر المؤمنین علی باشد چنانچه روح الامین شهرستانی افاده میکند — هرچه گویم عشق زان برتر بود + عشق امیر المؤمنین حیدر بود + و مسیحای کاشی گوید — علی باشد کسی کش عشق خوانی + محبت ضربت مستانهٔ او ست + ورود فقیر از شبستان عدم در انجمن وجود بیست و پنجم صفر روز یکشنبه سنه ست عشر و مائة و الف مولد و منشا محلهٔ میدانپوره واقع قصبهٔ بلگرام تابع صوبه اوده از سرزمین پورب نسب فقیر منتهی بعیسی موتم الاشبال بن زید شهید بن امام زین العابدین رضی الله عنهم و لهذا میگویم — گرچه باشد موتم الاشبال عیسی جد من + عیسی جان بخش شیرانم بامداد نفس + معنی موتم الاشبال یتیم کنندهٔ شیر بچها چون اکثر شکار شیر میکرد باین لقب ملقب گشت و نیز میگویم

مرا به تیغ ستم کشت و گفت از سر ناز		چراغ دودهٔ زید شهید روشن شد +

تحصیل علمی اینچنین از استادان نخستین آئینهٔ فیض سند میر طفیل محمد قدس سره که سرمایهٔ علوم درسی باعظم تحصیل عالی و بست داد و هم علامهٔ جلیل القدر میر عبد الجلیل سقاه الله السلسبیل که لغت و

حدیث و سیر نبوی و فنون ادب از آنحضرت باکتساب در آمد سوم بحر مواج علوم سید میر محمد سلمه الله تعالی
خلف علامهٔ مرحوم مرقوم که عروض و قوافی و بعض فنون ادب از تربیت والا استفاده شد چهارم
صاحب آیات بینات شیخ محمد حیات روح الله روحه که در مدینهٔ منوره صحیح بخاری از خدمت بابرکت
بسند رسید و اجازت صحاح سته و سائر مفردات مولانا حاصل گشت پنجم جامع صنوف کمالات
راحادی شیخ عبد الوهاب طنطاوی طاب مضجعه که در مکهٔ معظمه بعض فوائد علم حدیث از زبان
مبارک بر لوح خاطر نقش بست ششم بیعت بجناب مقدس میر سید لطف الله بلگرامی
قدس سره بعمل آمد تراجم اکابر سنه در مآثر الکرام و سرو آزاد ترقیم یافته و مدت العمر سه سفر پیش آمد
اول سفر شاهجهان آباد بارادهٔ ملازمت علامهٔ مغفور مذکور که آنجا تشریف داشتند در سنه
اربع و ثلثین و مائة والف باتفاق میر عظمت الله بیخبر بلگرامی رخت سفر بآن بلدهٔ طیبه کشیدم
و دو سال در ظل تربیت علامه جا گرفته به بلگرام عطف عنان نمودم دوم سفر سیوستان که بلده
ایست از بلاد سند در ذی الحجه سنه اثنین و اربعین و مائة والف از بلگرام شبدیز عزم بجانب
سیوستان گرم جولان ساختم و بر سر شاهجهان آباد و لاهور و ملتان و آنجا دیگر عبور نموده در عشرهٔ
ربیع الاول سال دیگر بوصول آن شهر و ملازمت خال صاحب اقبال خود میر سید محمد
سلمه الله تعالی که از پیشگاه بادشاه دهلی میر بخشی و وقایع نگار آنجا بودند سرمایهٔ انشراح اندوختم
و آنجناب فقیر را نیابت هر دو خدمت مقرر کرده خود متوجه بلگرام شدند و بعد چهار سال باز سیوستان
بمقدم فیض توام شرف اندوز ساختند و فقیر در اواسط سنه سبع و اربعین و مائة والف از راهی که
رفته بودم به شاهجهان آباد برگشتم در انجا استماع افتاد که والد ماجد فقیر و سائر اهلبیت بتقریبی در
بلدهٔ الهآباد که ده منزل شرقی بلگرام است اقامت دارند اول به اکبرآباد رفتم و از انجا راه
راست الهآباد گرفتم وقت طلوع هلال رمضان سال مذکور بورود آن بلده و ملاقات اهل بیت
سرمایهٔ نشاط عید اندوختم و چندی در آنجا رحل اقامت افگندم و در ایام اقامت آنجا دو نوبت
بگلگشت بلگرام شتافتم سوم سفر حرمین محترمین زادهما الله شرفا چون نوبت دوم از الهآباد
به بلگرام آمدم شوق زیارت حرمین و اختیار تجرید که از مدتی دامنگیر دل بود بهجوم آورد سوم رجب
سنه خمسین و مائة والف مطابق کلمهٔ سفر خیر از بلگرام محمل حجاز میمنت طراز بربستم و مسافت برو

نور دیده باماکن مقدسه رسیدم و جبین نیاز بر عتبهٔ بیت الله مالیدم چون موسم حج دور بود سنه و نیم در مکه
معظمه ماندم و رو بمدینهٔ منوره آوردم و غبار آستان رسالت را کحل الجواهر چشم نیاز ساختم و عید الفطر در
حضور اقدس کرده بام القری عرف عنان نمودم و سال دیگر موافق عمل اعظم مناسک حج بتقدیم رساندم
سالم کشمیری حسب حال خود و فقیر گوید ؏ عید فطر است بر در پیغمبر * شبیا الله گفتیم بس یا در *
این عید و مدینه بخت من طالع من * انشاء الله مکه و عید دگر * خان آرزو در مجمع النفائس زیر ترجمه
سالم مینویسد ایامی که در گجرات بود توفیق حج یافته بزیارت بیت الله خانه دین خود آباد ساخت
اتفاقاً پیش از ایام حج بمدینهٔ منوره رفته بود که ایام حج منقضی گشت دران باب
رباعی مذکور گفته مؤلف گوید انقضاء ایام حج ازین رباعی مفهوم نمیشود خدا داند خان آرزو
چه فهمیده مراد سالم همان است که فقیر بیان کردم و در سنه اثنین و خمسین و مائة و الف مطابق سفر
بخیر از حجاز سری بدیار دکن کشیدم و در خجسته بنیاد اورنگ آباد رنگ اقامت ریختم و چندبار
تماشای اطراف ملک دکن بر خاستم اکنون در دار الامن اورنگ آباد گوشه گیرم و از خاک
آستان فقیر سرمه کش دیدهٔ ضمیر عمر تنگ مایه بشصت و یک کشیده و آفتاب زندگی لب بام
رسیده حق تعالی خاتمه بخیر گرداند و پروانه بی پر و بال را بشعلهٔ دیدار رساند فقیر عمریست
که در میخانهٔ سخن ساغری میزند و گاه گاهی از ته جرعهٔ فکر خماری میشکند هر چند میخواهم پای
قلم را خابندم و سرگردانی او را در وادی تخیلات نه پسندم لیکن موزونی فطری دست از من
بر نمیدارد و خامه وارکشان بسیر نزهتکدهٔ معانی می آرد بهر کیفیت خاطر خود را باین جمع میکنم
که ساحر فکر تنها برین افسون ندمیده بلکه بسیاری از کبرای دین را در دام خود کشیده دیوان
فارسی و عربی فقیر مراتب است دیوان عربی سه هزار بیت باشد سخن عربی را بطرز خاص ادا میکنم
و با گلو افسون خوانان بابل میشکنم طوطی هندم با قمریان عرب دمساز نغمه سنج پوزهم با خوش
نوایان حجاز هم آواز دیوان عربی فقیر در حرمین شریفین و بلاد یمن و مصر مشهور است و محافل
عرب را باین غریب تازه وارد معمور گویا شوکت بخاری از زبان من میگوید ؏

شنیده اند بتان یمن کلام مرا	نوشته اند بر آب عقیق نام مرا

در عنوان کتاب سبحة تحریر پذیرفت که فقیر در تمام عمر خود لآلی گرانمایهٔ سخن را بدست اغنیا نفروخته ام

دار شنا گستری رباب دل قدر خرد بی نهند. و ختم بکردقتی ساز راه آخرت نواختم و رباعی را نوشته سبیل
بیت الله ساختم یعنی هنگامیکه احرام حرمین محترمین بربستم در اثنای راه با نواب آصفجاه طاب ثراه برخوردم و
این رباعی گذرانیدم ~ ای حامی دین محیط جود و احسان ✣ حق داد ترا خطاب آصف شایان ✣ او
تخت بدرگاه سلیمان آورد ✣ تو آل نبی را بدر کعبه رسان ✣ نواب بسیار محظوظ شد و اعانت زاد و
راحله بعمل آورد و در حقیقت نظم این رباعی برای تحقیق مضمون آیهٔ کریمه و علی الناس
حج البیت من استطاع الیه سبیلا است نه برای جلب حطام دنیوی اکنون برخی منظومات
خود بترتیب ردیف می نگارم و غزالان رم کردهٔ خود را در میدان صفحه بجولان می آرم ~

ای آنکه تار گرمی دل دیوانهٔ ما را ✣ کرامت کن نهال آتشین پروانهٔ ما را
بده در دوست زنگار هوس آئینهٔ دل را ✣ ز حسن خویش کن آباد حیرتخانهٔ ما را
کریمان را نظر بر زشتی مهمان نمی باشد ✣ مبر از باغ بیرون سبزهٔ بیگانهٔ ما را
درین محفل مکن از دست مردم آبروریزی ✣ تو گردش ده برنگ آسمان پیمانهٔ ما را

وله

بی نیاز است ز تعمیر سر مرقد ما ✣ در زمین سخن خویش بود مشهد ما
بی فنای خود میسر نیست دیدار شما ✣ میفروشد خویش را اول خریدار شما
سنگ باشم تا شوم در بزم والا باریاب ✣ میکنم سر را فدا بر پای دیوار شما
صبحدم ارشاد شد البته شب بر میخورم ✣ میشناسد خوب مخلص صدق گفتار شما

وله

آخر تر اکند اثر عشق رام ما ✣ گیرا تر است از سر زلف تو دام ما
چندین هزار میکده را وقف میکنم ✣ روزیکه جام چشم تو گردد بکام ما
گر ز خود دور کرده اند مرا ✣ با تو محشور کرده اند مرا
از گل من کشیده اند گلاب ✣ بی زر و زور کرده اند مرا

وله

تا تبسم بی جراحت صفا من ✣ طرفه کافور کرده اند مرا
رها کن از گره دام عنبرین دل را ✣ بعلم شانه شکن این طلسم مشکل را
چرا ز حلقهٔ احباب میروی بیرون ✣ مکن برای خدا بی چراغ محفل را
نمی دهد چشم یار دل ز خم دیده را ✣ داند که نافع است جراحت رسیده را

خدنگش رمیده وحشی دل را اسیر کرد + تو چابکی گرفت غزال رمیده را
پیری رسید بر در طاعت مقیم شو + ضایع مساز حلقهٔ قد خمیده را
نازم به صاحبی که سراپا مروت است + آزاد کرد پیر غلام خریده را

وله
مغرور کرد پرتو خورشید ماه را + پیراهن سپید غلام سیاه را
ظل هما عجب که پسند است شاه را + بر سر گرفته است بلای سیاه را
دل را بجز جناب مقدس کجا برم + این لعل آبدار سزد بادشاه را
عشاق را فگند ز پا طفل نورسی + یک نیسوار داد شکست این سپاه را
حیران گوشه گیری سیماب گشته ام + با وصف اضطراب وطن کرد چاه را

وله
ای معالج دیدهٔ گر نرگس بیمار مرا + بر طبیعت هیچ او بگذار بیمار مرا
تا بدست آورده ام مانند گل مشت زری + هر کرا دیدم طلبگار است دستار مرا
ای صبا از حسن آداب رسالت واقفی + عرض کن وقت مناسب دیده اظهار مرا

وله
دارد براه دیده جهالت سراغها + در چشم میرسد خط چند از چراغها

وله
باگل پیام گفت ز برگ گیاه ما + شاباش بر نسیم سفارت پناه ما
تسخیر دل نمود بطوریکه واه واه + هر چند خورد سال بود بادشاه ما

وله
سوخت از پرتو خورشید جبینی دل را + آتشی شیشه بود چشم تماشائی ما

وله
تا توانا نیست روزنا توان روشن شود + گر کتان را افگنی در آفتاب ماهتاب

وله
بادشاها خاطر آزاد را آباد کن + تنگ سلطان است در اقلیم او شهر خراب

وله
بیا که چون گهرم بیتو چشم تر باقی است + تمام خشک شدم لیکن اینقدر باقی است
توان رساند ببالین حضرت صیاد + ز مرغ بسمل و مشت بال و پر باقی است
تو قتل کردی و من سرخوشم ز سود ایت + چو شمع کشته مرا داغ مغز سر باقی است
جدا ز بزم تو هر چند کرد خاموشم + توان نواخت مرا آه در جگر باقی است

وله
هست تا هر که خود آرائی ناقص بجا است + سرمه در دیدهٔ اعور چه قدر نا شناسا است

وله
دل با علو همت خود از جهان گذشت + بر پشت این براق ز نه آسمان گذشت

کردم بیان سنگ فسان طرفه رقصها	+	روزیکه تیغ قاتل من بر فسان گذشت
با من نسیم صبح حدیث صحیح گفت	+	بیمار شد کسیکه برین گلستان گذشت
خلیکه گرد رخ او دیده مذموم است	وله	حصار این چمن تازه حیف زقوم است
خزان گل چه قدر داغ کرد بلبل را	+	همیشه مرثیه خوان شهید مرحوم است
شگفته ادب دماغ مرا تاب آه نیست	وله	دل کرد هر چه کرد ز مخلص گناه نیست
در هجر از خرابی احوال ما مپرس	+	یعنی که در قلمرو ما بادشاه نیست
از پرده یار دیگر دلدار برنیاید	وله	خورشید حشر بیش ازیکبار برنیاید
دانی چرا نگاهش بر مخلصان نیفتد	+	از خانه احتیاطاً بیمار برنیاید
سری به کشتن عشاق یار پیدا کرد	وله	جوان نو شد و ذوق شکار پیدا کرد
نمود آئنه در پیش یار دانائی	+	خوشامدی شده جا در کنار پیدا کرد
بهوای کوچهٔ جانانه نیست با ما صاف	+	چه واقع است که از ما غبار پیدا کرد
از گردش سپهر ایاغم بجا نماند	وله	هی هی ز گردباد چراغم بجا نماند
چون پنبهٔ که از سر مینا جدا کنند	+	صد حیف وقت نشئه دماغم بجا نماند
توکل را نظر هر روز بر تو خدمتی باشد	وله	همان بهتر که این کس یار صاحب دولتی باشد
زوال دولت اهل ستم امان باشد	وله	مه گرفته سپر از پی کتان باشد
ز چشم یار غلط نیست عشوه موسم خط	+	که وقت شوخی نرگس همین خزان باشد
من از تفرج این گلستان نظر بستم	+	کرا دماغ که ممنون باغبان باشد
عجب که با قدم خدمتی که دارم گفت	+	چرا بجا شیشهٔ بزم من فلان باشد
مقیم دشت جنون پاسبان نمیخواهد	+	که آهوان حرم را حرم شبان باشد
یقین که بانه بروی زمین فرود آید	+	اگرچه جای مسیحا بر آسمان باشد
بوقت پیر شدن قدر رنگ و بو داند	+	هنوز غنچهٔ مغرور نوجوان باشد
کسیکه صدر نشینی گزیده او داند	+	پسند خاطر آزاده داستان باشد
زاهد ساده پی راه خدا میجوید	وله	کور را سجده دهی قبله نما میجوید

چون درختی که دواند بزمین ریشهٔ شاخ + زلف آن سرو ته خاک مرا میجوید
دارم دلی که عشق تمنای او کند وله آتش بجانب کرهٔ خویشتن رو کند
امسال گل برنگ عجب در چمن شگفت + تا کرد باغ که برچیده بو کند
بادرنجو درحق من قول مدعی + یکبار لازم است مرا رو برو کند
غافل تری از و نتوان یافت در جهان + دیوانهٔ که کوی ترا آرزو کند
سر زلف تو برزمین باشد وله رسم صاحبدلان همین باشد
اگر چه طرف کلاه تو جز ستم نکند وله خدا تسلط این سرفراز کم نکند
ز خوبان مرحمت تازه بکارم کردند + که بجان ضعف دل وقف مزارم کردند
صید پر لاغر من قابل فتراک نبود + صید بندان چه پسندید و شکارم کردند
حلم باید که بسردار فزون تر باشد وله در فلزات گران تر زهمه زر باشد
دل گنجفه این است که درهم سازند + بهم آرند اگر بازیت ابتر باشد
لذت فقر بدارندهٔ افسر ندهند وله ساغر آب خضر را بسکندر ندهند
وحدت اصل نشد مانع نیرنگی فرع + شوخی حسن پری را بسمندر ندهند
واز و میوقت در محفل قباحت میکند وله ابر در مهتاب با مستان عداوت میکند
نوبهار این چمن دارد خزان را در کنار + رنگ زرد در گل باین معنی اشارت میکند
ای که پرسی زجود خواجه نتوانی صفت کرد + چون قضای حاجتی خواهند اجابت میکند
آه سوزیم و از نظارهٔ ما میکند وله آتشی افروخته ظالم تماشا میکند
عقدهٔ خاطر ز زلف تابدارت وا نمود وله شانهٔ عاج ترا نازم ید بیضا نمود
ملک با آرام در زیر فلک چون هند نیست + دل فرو کش در شکنج زلف او بر جا نمود
دل عنان گرداند از یار کسی سوی دگر وله قبله را تحویل کرد از طاق ابروی دگر
همچو زلفی که رسد تا کمر صاحب ناز وله میکشد تا بعدم سلسلهٔ عمر دراز
مژگان بدور مردم چشم سیاه او + استاده گرد کعبه مدور صف نماز
دلی که زلف نگاری بود شبستانش وله ز شاه هند فزون است شوکت شانش

کجا نصیب که چینم گلی ز بستانش + غنیمت است مرا نکهت گلستانش

من از خزانهٔ او گوهری نمیخواهم + نمی بس است مرا از سحاب نیسانش

مرا بخدمت آن طفل آرزو این است + که خاکروب شوم بر در دبستانش

وله شام در شهری رسیدم یار آنجا رو نمود + داخل منزل شدم وقتیکه روشن شد چراغ

طرهٔ طرار او هر روز میگردد درازتر + از دل گم گشتهٔ من ظاهرا گیرد سراغ

وله کمر بکوشش دنیا بلند چون جاروب + که نیست حاصل روی زمین ترا جز خاک

وله سبز ند از فیض جاری دم هوای برشگال + محو سازد از زمین و آسمان گرد ملال

خط تراشیدی عارض را بزلف آراستی + عامل معزول را از مرحمت کردی بحال

چون بلا نازل شود سازند ناسازان بهم + تارهای مختلف را کوک سازد گوشمال

نیست وصف رهنمائی قسمت آزادگان + جاده پیدا میکند در خود زمین پایمال

بی شفقت نیست ممکن وصل آن سرو سهی + خار بستی از رقیبان هست گرد این نهال

چون سها بر هر قدر نوریکه دارم قانعم + شان خود افزون سازم از گدائی چون هلال

وله سیر کارم ز طفلی خو پذیر باده نابم + چو نیلوفر بود نشو و نما در عالم آبم

خیال او چه محنت میکشد گرد سرش گردم + ز راه دور آید وقت شب در خلوت خوابم

وله دلم را کرد غارت زلف جانانی که من دارم + بدست کافری افتاد قرآنی که من دارم

درین ماتم سرا کردند با دولاب همرنگم + حمائل شد بگردن چشم گریانی که من دارم

وله کشیده اند ز رنگ شبا ز تصویرم + خط شکسته از خوشنویسی تقدیرم

وله کبوتر را چو طوطی کاش باشد خوش بیانی هم + که یاران را رساند نامه پیغام زبانی هم

امید قوتم در وقت پیری نیست از صهبا + که محتاج عصا چون تاک بودم در جوانی هم

شبی آنشاه دنا روانه شد آن شمع اقدس را + بجا آورد آداب غلامی جانفشانی هم

وله چشم بر لطف تو دارد درخت بی سامانیم + ز آتشین تیغی اثر کن جامه عریانیم

شبنم نا اهل دارد وحشتی از آفتاب + بادمی باید که گیرد نور از پیشانیم

گوهرم بر آسمان هر چند دارد در گره + آخر از قید صدف بیرون برد غلطانیم

تپیدنم چه سان شد مهربان بر روح غمناکم	ولہ	گر دل آن وحشت جای بفیہ فولاد بر خاکم
رسید موسم گل راه گلستان سر کن	ولہ	چو گل زریکه ترا هست صرف ساغر کن
غنیمت است اگر قطرهٔ رسد لب مے	+	برنگ برگ گل از شبنمی زبان تر کن
اگر سازی مرا ای صاحب محفل ز در بیرون	ولہ	سرت گردم مکن زنهار یادم را ز سر بیرون
بیا ای ساقی پاکیزه دلربای میرزای من	+	چو صبح ای مهربان از آستین کن جام زر بیرون
کنارم بود آن خورشید عالمتاب اشرق	+	قیامت شد کز آغوش مخالف کرد سر بیرون
تغافل دارد مرا یار کرم فرمای من	ولہ	دیر می آید چو عیسی صاحب احیای من
سائلم اما لب از اظهار مطلب بسته ام	+	حالتم چون ماه نو پیداست از سیمای من
بسکه جا چون چرخ بر طاق بلندی داده اند	+	دست خار را تصرف نیست بر مینای من
شب ریخت خون بیگنهی تیغ کین او	ولہ	اظهار کرد لعل لب آستین او
دل که شد واقف اسرار میان من و تو	ولہ	نیست وسواس که او هست زبان من و تو
کشته را گرد سر قاتل او گردانند	+	خلق حیرت زدهٔ رسم زمان من و تو
دلنشین افتاد ما را علم از آئین او	ولہ	عشق مقناطیس بر قطب است از تمکین او
ماه من امشب نیدانم که مهمان کهٔ	ولہ	گرم رفتی از نظر شمع شبستان کهٔ
سالها شد در سراغت سر بصحرا داده ام	+	ای غزال بیمروت در بیابان کهٔ
من هم آخر در وصف چشم بیمار توام	+	ای بقربانت روم در فکر درمان کهٔ
تا تو رفتی یکقلم مکتب خراب افتاده است	+	طفل شیرین حرف من شور دبستان کهٔ
خاطرت آزاد دارد سخت بی جمعیتی	+	خیر باشد دل از زلف پریشان کهٔ
ز جانان در کمند وحدت خود میکشم یادی	ولہ	درین منزل نشستم بهر تسخیر پریزادی
چه لازم تا کشم از سبزه و گل منت بیجا	+	کفایت میکند بر مرقد من سرو آزادی
الٰهی تا زنم در هر خم گیسوی او دستی	ولہ	کرامت کن مرا چون شاخ سنبل مو بمو دستی
نیستی در عالم ایجاد از طاؤس کم	ولہ	گلستان یابی اگر خود را تماشا میکنی
تو پری دیده سراپا منظر می آئی	ولہ	نگر از حسن نه آئینه بدر می آئی

بلبتید دلہامی عبان چہ خرابی دارد	✤	شہر ہامی شود آباد اگر می آئی
بیوقت بر نخیزد از ساز من نوای	ولہ	دارم چو وقت ساعت گویائی بجائی
نتواند کرسنایہ ید بیضا احمد ہے	ولہ	مگر آنکس کہ زند بر دو جہان دست ردی
تو از کشیدن گردن ہمیشہ در خطری	ولہ	بہ تیغ دار سر شمع را زیاد و سری
فرنگ پوش رسا طرفہ کافرستانی است	✤	قدم فشار بدار الامان بیخبری
کہ بلبل مشتاق چمن میکردم	ولہ	با طالب بوی پیرہن میگردم
من شیفتہ خودم برنگ دولاب	✤	میگریم و گرد خویشتن میگردم

بعض ابیات از دیوان فقیر شرح طلب است لہذا بقول عرب صاحب البیت ابصر بالبیت درینجا شرح آن بصورت ترقیم می پذیرد کہ حاجت رجوع بجای دیگر نماند

سفینۂ غزل ہست در نگاہ مرا	قولہ	سواد دشت بیاض است سیرگاہ مرا

دشت بیاض نام سرزمینی است از خراسان

نخواہم آب رکنا باد و گلگشت مصلی را	قولہ	کہ خوش کردم کنار زمزم و رکن و مصلی را

تلمیح است بسوی بیت خواجہ حافظ کہ ع بدہ ساقی می باقی کہ در جنت نخواہی یافت ✤ کنار آب رکنا باد و گلگشت مصلی را ✤ در بیت خواجہ حافظ سہ چیز مذکور است آب و رکنا باد و مصلی فقیر ہم در مقابلہ سہ چیز آوردہ ام زمزم و رکن کہ نزد محدثین رکن مطلق عبارت از حجر اسود است و مصلی کہ در قرآن واقع شدہ واتخذوا من مقام ابراہیم مصلی و زمزم و مصلی و رکن مسجد بر نزدیک کعبہ اند ✤

مرا مشاہدہ شد در مدینۂ نبوی	قولہ	کہ آب خضر ز خاک شفا است جلوہ نما

خاک شفا قطعۂ زمینی است مشہور در مدینۂ منورہ کہ حضرت صلی اللہ علیہ و آلہ و اصحابہ وسلم ازان خاک بیمار را خورانیدند و شفا یافت فقیر آنرا زیارت کردم و خاکی بردا شتم

چہ ناخنی زدہ در دل ہلال الماسی	قولہ	کہ در مواجہ مصطفیؐ است جلوہ نما

ہلال شکلی از الماس تراشیدہ در دیوار روضۂ منورہ جای مواجہہ ضبط کردہ اند

فدای خاصیت وادی عقیق شوم	قولہ	کہ گرد ریگ روانش علاج تشنہ لبی

وادی عقیق نام وادی مشہور قریب مدینۂ منورہ فقیر بزیارت آن عقیق مبارک مکرر سرخروئی
حاصل کردم ذکر وادی عقیق در اشعار عرب بسیار است و در اشعار فارسی مخصوص فقیر

عمدہ پیش از ہمہ در کار جہان سعی کند | قوله | سرعت منطقہ از دائرہ ہا افزون است

سرعت دائرہ منطقۃ البروج از دوائر دیگر زیادہ است تفصیل از کتب ہیئت باید جست

اشکم بہ عشق آن بت ہندو برآمد است | قوله | دریای گنگ از بن ہر مو برآمد است

معتقد ہندوان این است کہ دریای گنگ از موی سر یکی از مقتدایان ایشان برآمدہ

خط مشکین خال رخسار ترا بر سر رسید | قوله | فوج ہندوستان بتسخیر ملک عنبر رسید

ملک عنبر حبشی امیری است مشہور از امرا دولت نظام شاہیہ دکن بادشاہ دہلی
بارہا افواج بر سر او فرستادہ تفصیل در تاریخ نامہا مسطور است

حذر ز آفت ممنون خویش باید کرد | قوله | کہ آفتاب ز بیداد ماہ میگیرد

ماہ از آفتاب اقتباس نور میکند و کسوف آفتاب از حیلولت ماہ می شود

اگر سنگ است آہنم با محبت نسبتی دارد | قوله | کہ مقناطیس با قطب شمالی الفتی دارد

مقناطیس دو خاصیت عجیب دارد یکی جذب آہن دوم عشق با قطب شمالی و مدار
قبلہ نما بر عشق مقناطیس است چہ مقناطیس را بر بازوی راست مرغ آہنین قبلہ نما
میزنند و اثری از مقناطیس در و مینماید بعد از چرخ زدن بازوی راست مرغ
خواہ مخواہ بطرف قطب شمالی می ایستد بنا بر عشقی کہ با او دارد پس ضرور شد کہ
منقار مرغ جانب قبلہ ایستد و زدن مقناطیس بر بازوی راست در قبلہ نمای اہل
مشرق است در قبلہ نمای جوانب دیگر جای میزنند کہ سمت قبلہ راست آید مؤلف گوید
ع مرا ز قبلہ نما این سخن یقین گردید + کہ خضر راہ شود سنگ گر خدا خواہد + درینجا
نیرنگی قدرت الہی را تماشا باید کرد کہ جدی یعنی ستارۂ قطب علوی است و مقناطیس
سفلی آن جرم نورانی و این جسم ظلمانی و در میانۂ فاصلہ از زمین تا آسمان ہشتم با وصف
اینہمہ بعد صوری خدا داند باہم کدام قرب معنوی است کہ مقتضی کشش محبت گردیدہ
و معاملۂ مقناطیس با آہن و کاہربا با کاہ ہمین حکم دارد ازینجا است کہ اگر شخصی بر بدصورتی

عاشق شد جای طعن نیست که حق تعالی نسبتی خفی در میان هر دو پیدا میکند که منشاء عشق میشود و
عقل در ادراک آن عاجز است مقناطیس در قاموس بغین معجمه است و مشهور بقاف شده

قوله — نقش است عجب دائره هندی خطش | کز سایهٔ خورشید جمالش خبرم داد

دائره هندی دائره ایست که آنرا حکماء هند وضع کرده اند برای معلوم کردن سایهٔ اصلی آفتاب
و فقها بنا ر شناختن وقت نماز ظهر و عصر برین دائره گذاشته اند

قوله — سبکتگین کمرت را غلام حلقه بگوش | ز داغ هست و خال تو آبروی ایاز

سباکتگین لقب ناصر الدین پدر سلطان محمود غازیست تگین کمر را گویند چون باریک میان بود او را
سبکتگین لقب کردند و سبکتگین در بیت فقیر از ان قبیل نیست که درین بیت شیخ سعدی افتاده

ایک نصیحتم کنی که زپی او دگر مرو — در نظر سبکتگین عیب ایاز میکنی

و همچنین در بیت شیخ کمال خجندی — چون بنظاره آمدم بهر شکار دلبران | دام دل سبکتگین زلف ایاز یافتم

چه درین هر دو بیت عشق سبکتگین با ایاز مقصود باشد و این خلاف واقع است و در بیت فقیر
مقصود مقابله شاهی با غلامی است نه عشق سبکتگین با ایاز بر یاران کرم گستر معروض
میشود که شخصی با فقیر معارض شد و اعتراضات بر بعض ابیات فقیر بقلم آورد و این
کهنه رسمی است که معاصران تصنیف معاصر را در میزان اعتبار نمی سنجند و کمر همت بر شکست
او می بندند هیچ مصنف در هیچ عصر ازین بلا محفوظ نمانده تا بحدیکه مشرکان بر کتاب خوش
سخن ازل تعالی شانه ایراد گرفتند و اجوبهٔ مسکته یافته زبان در کام کشیدند
مفسران آورده اند که بعد نزول آیهٔ کریمه انکم و ما تعبدون من دون الله حصب جهنم
ابن الزبعری گفت لاخصمن محمدا یعنی خصومت میکنم محمد را پس نزد حضرت صلی الله علیه و سلم
آمد و گفت أَلَيْسَ قَدْ عُبِدَتِ الْمَلَائِكَةُ وَأَلَيْسَ قَدْ عُبِدَ الْمَسِيحُ فَيَكُونُ هٰؤُلَاءِ حَصَبَ جَهَنَّمَ
یعنی آیا نیستند که پرستنده شده اند ملائکه و آیا نیست که پرستیده شده عیسی علیه السلام
پس میشوند اینها هیمه دوزخ حضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرمود ما اجهلک بلغة قومک
چه جاهلی تو بزبان قوم خود زیرا که کلمهٔ ما که در آیه واقع شده موضوع است برای غیر ذوی العقول
و ملائکه و عیسی ذوی العقول اند بلی اگر کلمهٔ من که موضوع برای ذوی العقول است در آیه

میبود اعتراض مذکور وارد میشد ابن الزبعری جواب دندان شکن شنیده دم درکشیده الحاصل
یکی از تلامذهٔ فقیر رساله در جواب اعتراضات آن شخص نوشت چون آن اجوبه از فقیر فرا گرفته در
کتابت آورد درین محل چند اعتراضات وجواب باختصار عبارت ثبت میشود و
بعضی شواهد که بعد تحریر رساله بنظر در آمد نیز الحاق می پذیرد آزاد ــه

مرا واسوخت چون پروانه آخر حرف گرم او	ز خوبان جهان آتش زبانی کرده ام پیدا

معترض گوید واسوختن بمعنی سوختن نیامده بلکه نسوختن آمده چنانچه ظهوری در
دیباچهٔ خوان خلیل فرموده که یک بیت سوختن و یک بیت واسوختن نباشد و استاد
سراج الدین علی خان آرزو فرمود که واسوختن بمعنی سوختن نیامده انتهی کلامه مجیب
گوید واسوختن بمعنی بازسوختن یعنی دوباره سوختن است مثل سوختن زغال چه وا
بمعنی باز آمده شیخ نظامی در ظلم دارا گوید ــه ز خلق آنچنان برد پیوند را +
که سگ دانه بیند خداوند را + و حاصل معنی واسوختن تمام سوختن است چه در
آتش اول قوتی در زغال میباشد و در آتش ثانی تمام سوخته خاکستر میگردد و یا ید رجان
گوید ــه

گویند داغ سوز که واسوزی از غمش	خوردا تمام سوختم و دانه سوختم

و میرزا صائب میفرماید ــه واسوختن علاج تب عشق میکند + این درد را بداغ دوا
می توان نمود + و در فقرهٔ ظهوری واسوختن بمعنی ایجابی است و معنی کلامش اینکه
یک بیت سوختن اول و یک بیت سوختن ثانی نباشد مؤید این معنی کلام میرزا صائب است
که میفرماید ــه قیاس زور رهی میتوان کرد از خمار او + که از واسوختن گردد
عیار سوختن پیدا + بیان معنی بیت اینکه زغالی که در آتش اول بمراد سوخته میشود بی زیاده
و نقصان در آتش ثانی خوب در میگیرد و الا خوب در نمیگیرد و نشاه می را بآتش اول
و خمار را بآتش ثانی تمثیل کرده میگوید زور رهی از خمار آن توان دریافت چنانکه
چاشنی سوختن از واسوختن پیدا میشود و نسبت معنی سلبی واسوختن بجانب آرزو تهمت
محض است چرا که در مجمع النفائس زیر ترجمهٔ تشبیهی کاشی این شعر می آرد ــه

از و حکایت واسوختن بمن بکند	نه سوخته است چنانم که وا توانم سوخت +

ودرین بیت واسوختن صریح بمعنی سوختن ثانی است کسیکه این شعر در تالیف خود ایراد میکند
چه طور میگوید که واسوختن بمعنی نسوختن است ونیز در ترجمهٔ محمد رضائی مشهدی می نویسد
واسوختی دارد مثل ملا وحشی که بسیار گرم گفته این عبارت هم مثبت معنی ایجابی است
ونیز در ترجمهٔ میرزا بیدل می آرد ؎ بداغ صد کلف واسوختم از خامی همت ✤ چو ماه
از خانهٔ خورشید گر آتش طلب گردم ✤ میرزا درین بیت واسوخت را بمعنی ایجابی استعمال
کرده اگر بمعنی سلبی بیود آرزو البته تخطئه میکرد آزاد ؎ حرف دنیا در کتاب
سینه شایان حک است ✤ گر کنی الحاق در قرآن سزای کزلک است ✤ معترض گوید
سینه را کسی تشبیه بقرآن نکرده مگر تشبیه دل آمده است انتهی مجیب گوید سینه را
کتاب گفته اند نصیرا همدانی گوید ؎ قریب سینهٔ پر داغ بوالهوس نخورسی ✤ کراین
کتاب غلط نقطه‌های شک دارد ✤ وظاهر است که ناظم اول کتاب بسینه گفت بعد
ازان اطلاق قرآن بر و نمود بر مطلق سینه اطلاق قرآن نکرد چنانچه معترض فهمید
مع هذا اگر مطلق سینه را قرآن گویند چه مضائقه زبان زد خاص وعام است که علم در
سینه به که در سفینه وقتیکه سینه را محل علم گفتند واطلاق کتاب بر آن کردند اگر کسی استعاره
قرآن که کتاب الله است کند چه باک که باب استعاره مسدود نیست وکتاب الله وکتاب الناس
در هیچ صورت تفاوت ندارد آزاد ؎ خرق پیران خرابات تماشا کردم ✤ که
به صهبای کهن بازجوانم کردند ✤ معترض گوید خرق بی تقیید لفظ عادت بمعنی
خرق عادت در کلام سلف وخلف مستعمل نیست مجیب گوید قاعده مقرر است که مطلق بدلالت
قرینه مقید میشود لفظ پیران خرابات ومصراع ثانی قرینهٔ واضح است جوانی دوباره
سوای خرق عادت چیست لیت الشباب یعود که در مقام تمنی میگویند مشهور است
مولوی جامی در سلسلة الذهب جائیکه معجزات انبیا بیان میکند میفرماید ؎
از ولی خارقی که مسموع است ✤ معجز از نبی ممنوع است ✤ درین بیت لفظ
خارق مطلق است بقرینهٔ ولی ومعجز مقید شد آزاد ؎ آزاد جای عشق
بود درکنار حسن ✤ بر شاخ گل درست کند خانه عندلیب ✤ معترض گوید اطلاق

خانہ بر آشیانۂ طیور نیامدہ مجیب گوید آمدہ انیسی شاملو گوید ؎ مرا در محبت از چمن بیگانہ
میسازد کہ گل عزم سفر کردہ است و بلبل خانہ میسازد + وکاتبی نیشاپوری گوید ؎ استخوانهای
ضعیف است پناہ دل زار + خانۂ بلبل نالندہ ز خاشاک بود + ومحتشم کاشی گوید ؎
مرغ دل محتشم خستہ را + خانہ کمان خانہ ابروی تست + وشیخ علی نقی کمرہ گوید
؎ بہر آہی چو گل لرزد دل خونین ناشادی + تزلزل فتد اندر خانۂ بلبل ز ہر بادی +
ونظیری نیشاپوری گوید ؎ چو عریان شد چمن مرغ از ضرورت خانہ میسازد + چو قحط گل
بود بلبل باب و دانہ میسازد + وسلیم طہرانی گوید ؎ سید گلفروش را ماند +
خانہ بلبلان این گلزار + وکلیم ہمدانی گوید ؎ در گلستانی کہ زاغ و بلبلش ہمخانہ اند +
چشم بستم پیش ازین در دیدہ جای خار نیست + وامیدی رازی گوید ؎ ی
چند بہ ویرانۂ من خانہ نسازی + ترسم کہ تو ہم ہمچو من دیوانہ نسازی + واسیر
شہرستانی گوید ؎ ہمین قدر اثر عشق خانہ سوز بس است + کہ برگ گل شدہ دیوار
خانۂ بلبل + آزاد بیت بروی یار عقیق دہن بود نایاب + ز خانہ ماند درین نسخہ
سرخی سرباب + معترض گوید عقیق دہن مستعمل نیست مگر عقیق لب مجیب گوید
مستعمل است میرزا صائب میفرماید ؎ اگر نہ فکر عقیق دہان او باشد + کسی علاج
جگرہای آتشین چہ کند + آزاد در مرثیۂ فرزند خود میر نور الحسین کہ در شہور ۱۱۶۱ ثمان وستین
ومائة والف انتقال کردہ گفتہ ؎ قیامت بر سر این بوستان رفت + کہ یک گل
داشت آنہم نوجوان رفت + معترض گوید گل نوجوان کسی از سخنوران پیر و جوان نگفتہ
مجیب گوید گفتہ خواجہ حافظ فرماید ؎ ای صبا گر بجوانان چمن باز رسی + خدمت
من برسان سرو و گل و ریحان را + ووحشی یزدی در واسوخت گوید ؎ نوگلی کو
کہ شوم بلبل دستان سازش + سازم از تازہ جوانان چمن ممتازش + ونوری
ہرمزی گوید ؎ نظر پیر و جوان ای گل رعنا با تست + پیر گردی کہ جوانی و نظرہا
با تست + در ہر سہ بیت استادان معنی گل مجازی یعنی اطلاق آن بر انسان است وہمچنین
در بیت ناظم واطلاق جوان بر نباتات بمعنی حقیقی خود نیز آمدہ کاتبی گوید ؎ نہادہ پای

در آب و قدح میانهٔ برف * چرا که گرم مزاج است و نوجوان نرگس * و محتشم کاشی گوید
سرو جوان با همه آزادگی * پیر غلام قد دلجوی تست * و ظهوری ترشیزی گوید
خیل غم تو کشور جان را فرو گرفت * چون خرمی که نخل جوان را فرو گرفت * و میرزا صائب
میفرماید ریشهٔ نخل کهن سال از جوان افزون تر است * بیشتر دلبستگی باشد بدنیا پیر را *
آزاد زصاحب ظرف می آید قدح نوشی و هشیاری * نداند هر کسی گلگون صهبا
را عنانداری * معترض گوید صاحب ظرف بجای عالی ظرف بهیچ وجه درست
نمیشود زیرا که هر که ظرف دارد صاحب ظرف میتواند شد نه عالی ظرف پس اینجا عالی ظرف
باید گفت مجیب گوید بقاعدهٔ اصول مطلق منصرف بفرد کامل میشود چنانچه بلفظ صاحبدل
که مراد از آن فرد اعلای دل است والا همه مردم دل دارند و همه را صاحبدل توان گفت
میرزا صائب ظرف مطلق را بمعنی ظرف عالی استعمال میکند و گویا از زبان ناظم میفرماید زحرف
تمام هر بیظرف از جا در نمی آیم * شراب کهنه ام از شیشه جوشیدن نمیدانم * و نیز میرزا میفرماید
دریا دلان می از دل خم نوش میکنند * آنرا که ظرف هست بساغر چه حاجت است *
آزاد آزاد نداریم سر شکوهٔ خاری * چون غنچهٔ گل پاک بر آید نفس ما * معترض
گوید حاصل کلامش اینکه غنچه را نفس نیست بجای غنچهٔ گل نکهت باید گفت مجیب گوید میرزا صائب
اضافت نفس بغنچه میکند و میفرماید زجوش گل نفس غنچه پردگی شده است * فراغ
بال درین گلستان میسر نیست * و نیز میفرماید از جوش زبان غنچهٔ من تنگ نفس
داشت * حیرانی روی تو مرا لال بر آورد * و میرزا بیدل غنچه را صاحب نفس بطور عجبی
میگوید هر طفل غنچه همسبق درس صبح نیست * هر صاحب نفس مسیحا نمیشود * علما
نوشته اند که تشبیه برای اثبات مدعا از جملهٔ دلائل است و بر وقت شناسان پوشیده نیست که
در بیت ناظم تشبیه قوی است زیرا که مشبه و مشبه به از یک جنس باشد یعنی نفس متکلم و نفس غنچه و این
دخیل تر است در اثبات مدعا اگر نکهت گل گویند مشبه و مشبه به از یک جنس نمی ماند و قوت تشبیه
فوت میشود و اینجا بحث معترض و مجیب تمام شد بعض ابیات دیگر هم که بعض مردم شبهه کردند و فقیر
جواب او قلمی میشود آزاد آزاد از سواد سخن سرسری مرو * صدبار گر نگه زده باز کن لحاظ *

میرزا خان رسا تخلص منشی نواب آصفجاه غفران پناه گفت نگه زدن مسموع نشده گفتم شیخ نظامی در شیرین خسرو میفرماید ؎ نگه چون بر جمال نازنین زد + کله بر آسمان سر بر زمین زد +
میرزا خان گفت این قاعده امروز از دولت شما مرا حاصل شد و این میرزا خان همان است که ترجمهٔ او در سرو آزاد بقلم آمده مرد عزیزی بود فقیر را قبلة الشعرا مینوشت با آنکه مصداق این کلمه نیستم در ماه شعبان سنه اربع و سبعین و مائة و الف در حیدرآباد برحمت حق پیوست و همانجا آسود مؤلف گوید ؎ شیرازهٔ نظم میرزا خان + هم نثر بفکر او مباهی + تاریخ وفات او خرد گفت + پیوست برحمت الٰهی + میرزا خان بسیار شوخ طبع بود تاریخ تعمیر خانهٔ طبیبی صحت خانه یافت آزاد ؎ گره زابروی خود وا نکرد قاتل من + شهید ابروی کمان مهره است بسمل من + صمصام الدوله شاهنواز خان شهید مرحوم گفت که در کمان مهره قطع اضافت شده گفتم کمان مهره ترکیب اضافی نیست بلکه ترکیب امتزاجی است از قبیل بعلبک شیخ سعدی شیرازی میفرماید ؎ مرغ دل صاحب نظران صید نکردی + الا بکمان مهرهٔ ابروی خمیده +
و شیخ اوحدی اصفهانی میفرماید ؎ چون کبوتر بطپیدم که مرا غمزهٔ او + بکمان مهرهٔ ابرو چه کبوتر زده بود + و خواجو کرمانی گوید ؎ مرغ دل صید کمان مهرهٔ ابروی تو شد +
چه کمان است که پیوسته کشد ابرویت + و سلمان ساوجی گوید ؎ هر کجا مرغ دلی بال گشاید فی الحال + بکمان مهرهٔ ابرو بهواش اندازد + آزاد ؎ عجب بخنایت ممتاز دیدم آزاد + بداغ بی هنری برگزیده اند مرا + و له دیوانهای چشم ترا طرفه طورها است +
نرگس کلاه بر سر خود وا ژگون گذاشت + موسویخان جرأت اورنگ آبادی منشی اول نواب آصفجاه غفران پناه گفت مدخول لفظ عجب و طرفه یای با مستعمل نمیشود چنانچه هر دو درین مطلع میرزا صائب است ؎ آن نرگس بیمار عجب هوش ربائی است +
این ظالم مظلوم نما طرفه بلائی است + فقیر شاهد هر دو از کلام میرزا صائب گذراندم ؎ دیده نیست که حیران تماشای تو نیست + قامتی همچو سنان تو عجب حلقه رباست +
و له سرو از زمزمهٔ فاخته موزون گردید + نفس سوختگان طرفه اثرها دارد + ترجمهٔ موسویخان جرأت در سرو آزاد تحریر یافته مشار الیه ششم شعبان سنه خمس و سبعین و مائة و الف

جهان فانی را وداع کرده در سواد غربی اورنگ آباد مدفون گردید مؤلف گوید ~~ سوسیخان
زکلک گوهربار + آبروداد شعر دانشارا + گفت تاریخ رحلتش آزاد + کرد جر است
وداع دنیارا + سابق گذارش یافت که خامهٔ فقیر از سخن عربی و فارسی گرانمایه است
و در آفتاب معنی روشن صاحب دو سایه و این دعوی برهان میطلبد لهذا تحریر اشعار
عربی هم ضرور افتاد اما صد حیف که فارسی نویسان بحت از زبان عربی الفاظ نامشخص
میترا شند و رخسارهٔ عقیق یمن را بنوک کلک ظالم ترکانه میترا شند و مع ذلک این هم است
که در بهر جزو زبان اشخاص پیدا میشوند که کتاب را از دست کاتبان صحیح نویس
بینو یسانند و نسخ غلط را از فرط شوق فن تصحیح میرسانند بهمین معنی خاطر خود را یک گونه
تسلی بخشیدم و این اشعار از دیوان عربی بترتیب ردیف در سلک تحریر کشیدم

ب صادقت صنوانا علی الوعار + فذکرت اخوانا من الجرعار

ولہ

ودعته وفوادی امس فاغتربا + وبعد ما لے علم انہما ذہبا
حققت اغتی ان لا یفارقنی + فقلبی ومن ہویتا وفیہ فانقلبا
ورایته یوم سار القوم من اضم + یروح فی عقب المعشوق مضطربا

ولہ

احن الی بدر النقا فی الغیاہب + واذرف اشباہ النجوم الثواقب
اروم من الزدر القبل ارضہا + سقی اللہ ایاما سجوم السحائب
نزہتہا الرایا الیہا لنغتشی + وصورتہا فی القلب ضربۃ لازب

ولہ

رحم الالہ طوق الاتلاشا + ازال عنہ الطوق بعد مات
قالت فتاۃ یا نساء دویزہ ما + حلبت سلیمی بجبۃ الخضرات
فاتین نمشی الی محل جلوسہا + الیوم یوم الحظ للنظرات

ولہ

یشکک یا سلمی حمام اللوی علی + تفقد حالی فاسمی قول ثالث

ولہ

یا الیہا المنحنی ردیکہ سارتیہ + شنقت المحب علی ما فیک من عوج
ثنیت عطفک عنی الیوم منتسفا + وکنت فی سالف الایام منعرجی
لاکان قلب خلا عن کی لاعجتہ + ولا عیون بہا الامواہ ولم تہج

نار الزنا و ندیتہ قولا ذا + نار الوفا و ندیتہ استلذا
لیشدقا تلتہ رایت فوادہا + حجر الصارم لحظہا شحاذا
اصمی الخلائق لحظہا فی مرۃ + اللہ اکبر ما اشد نفاذا
انی علی شرط الوفا لثابت + و تزید ایثاق الحب لماذا
آزاد من بحر النبوۃ کاسح + و یراعہ نہر المدینۃ غذا
زارت جزاہا اللہ خیر اشہدی ولہ فشممت منہا فی الضریح عبیرا
ولقد اتی غصن رطیب تہتدی + فسرت فی تخفیف العذاب کثیرا
ازاد قاطن واسط و یراعہ ولہ ویہا افاد واسکر الاہواز
الشوق فی القلب السلیم عن الہوی ولہ نور آسے ببیت المقدس
ارایت قد نفر الغزال الخاشی ولہ من لی من الاحباب بالاحواش
عطفا علی اطیار ذی الحصاص ولہ جار الربیع و ہن فی الاقفاص
من ذا الذی یسعی لوجہ اللہ فی + تخلیصہا عن محبس القناص
داوی محبک یا سلمی من المرض ولہ ان مات فالدہر لا یاتیک بالعوض
لا یستمعن نصیحۃ الا طاط ولہ ثقلت منا معمن بالافراط
یا رع الاناس قلوبہم لعکاظ ولہ وشرت سعاد لقیمۃ الالحاظ
خفف اللہ یا صبا ولیر الاجارع ولہ اتقتلنا وقت الثمار الایانع
علیک تعبیر الایارق رافۃ + اتجعلہا قفرا لقتل السواجع
وما لک تطوی الکشح عن حرقۃ الہوی + فتذبح ربات العیون الدوامع
الطمع من تخلی الجسوم لطعمۃ + و تجہد فی تقطیع خط المسامع
فان رمت ان تجری بسلسال کوثر + فخل سبیل الصادحات البواقع
لقد قال یوما للمطوق قائل + صففت علی ایدی الخطوب الزعازع
فقال لہ ان المذلۃ عزۃ   اذا حل سلطان الہوی فی الطبائع
این النقاد المحنی والاصبع ولہ یا لیتنی فی سوجہا المزع

عشق الورى سشار النقا لكنهم	وله	ليسوا كمثلي فى عيون المنصف
ظمأ الانام الى المعين باسرهم	+	والنون فرطا اذامه لم يوصف
يا مبتاح من شل المفرد ببشق	وله	هو من تباشير الولاد مطوق
او ما ترى لونا ر ما د يا له	+	هذا يحقق انه متحرق
لسحاب رامة انت آية رحمة	+	الا سيما لك بالفقيه ترفق
يروى جمالك علق قبل الذى	+	سيان هذا المتقى والمبروق
قلبى وقد هيبت ارأيك عالج	+	كبريتها وكيا شا متفرق
اسا قتلت ثم اتمن على الثرى	+	وفؤادى الصابى بهن معلق
يا ظبية قلقتنى اين مرعاك	وله	وحيث اصبحت عين الله ترعاك
ارى غصون النقا يرقصن قاطبة	+	لقد تماثلن نشوى من حياك
ايا حمامة جرعى انت غائبة	+	كانما جبل النقا وشواك
ويا اثيلة سلع انت نائية	+	يا ليتنى ارتوى يوما برياك
ويا نويرة رضوى انت فى كبدى	+	من الذى فى ظلام الليل ذكاك
وظلت يا ليلة ظلماء فاقمرى	+	اظن ان ضلت المسرى ثرياك
ويا سحاب النقا اصبحت منهملا	+	علام انت على ارض النقا باكى
ويا خزامى اللوى عطرت محفلنا	+	اصوب الاصائل والاسحار رواك
ويا صبا انت بالريا معللتى	+	حين فتح الاكمام حياك
ويا غزال الحمى ايان تلطف بى	+	اليك ناظرة احداق اشراكى
ويا سعاد وصلى آزاد ذاكرها	+	اليس هذا قديا من فداياك
بخل الكرائم طيب بالمال	وله	لا يالركون لى كثير البال
لا تهلك العين الدموع لانها	+	عين وقفتها على الاطلال
تبكى باطفال الدموع قريرة	+	ليعين سفى كمى وسفى اذيالى
ابكى فيا من لام لا تك جاهلا	وله	لله انصفت كيف انهر سائلا

لقد ذبحتني نخوة العيد في منى	وله	ونرجو من المنان ان يتقبلا
سرت كرما ارواح وارده صندل	وله	واهدت الى المعمور لقبة صندل
احببت قتل غزلان التلال	وله	بدا لنا زبنتا بدم الغزال
نصفت سيف اللحاظ على لطفا	+	فيا للجلال كاسبة الجمال
ترعرع في عمود البان غصن	+	فكيف اناك يا اهل الجبال
الا هم الهوى فيه سرور	+	كما في وصفنا وقت الدلال
رايت الانس في قفص سجوعا	+	يحن الى الجداول ذا الظلال
يقول من الذي انا اسيرا	+	يقتلني لطير نار العوالے
سلمت غزالة دارة الآرام	+	اهدت الى المشتاق منك سلام
فعل النسيم الرمني سجيتي	+	ما تفعل الارواح بالاجسام
تخشى المعالج ان يداوي غائبا	+	لله غائبة شغفت اسقامے
الصب في يد والغرام فراسته	+	مصلية سقيت لصوم غمام
فاغوا تمكن منه فهو مسندل	+	نيطت علايق عيشه بغرام
تالله لا اودع الغرام بعلة	+	يزداد ان امر على بلحام
جمر دلي في ضلوع المغرم	وله	تالله خير من فؤاد مولم
شاهدت ساجعة على يد صائد	وله	نقلت الى قفص عن الافنان
قالت وندرت وصفها مسلسلا	وله	هذا جزاء العيش في البستان
سقى الله النقا غنيا سجوما	وله	وزاد غصون روضته نموا
فمثل شجراتها حملت ثمارا	+	وهل ثمراتها بلغت ادوا
وهل ارتاح فيها مستظلا	+	وهل القى بها طلبيا علوا
ارى فوادي ذكر النجد يشجبه	وله	يا ايها القوم قولوا كيف اصليه
يا غيث عنصرك المبارك رحمة	وله	انت المفيض على الخمائل ريا
انا ونحن الظامئون كرامة	+	سماك من ازجي السحاب وليا

لفظ ولی ایهام دارد بمعنی ابرو بمعنی واصل الی الله ازتخالص فقیر است در مدایح نبوی

تبسمت نحبنا وجها تبسمها	وله	مشققا معجزا من سید العرب
احن شوقا الی الندامی	وله	حنین جذع الی الحبیب
بالطیبة تجلت بدر خطابها	+	ال تفرحین بنطقک المستر قبا
او ما رأیت غزالة وحشیة	وله	عجبا کلمت النبی المجتبی +
سرت الی الصبا من نحو کاظمة	وله	حتی ظفرت علی فوج من الکمد
ان الصبا لذوی الحاجات ناصرة	+	وبالصبا نصر المختار من اود
رشیقة اشبهت فی مشیها شجرا	وله	وعاه من هو هادی النجم والشجرا
ایا عارض البطحاء اضحکت دائما	وله	لانت رءوف بالغصون النواضر
افضت علی العطشی میاها مغیثة	+	واظللت راس المصطفی فی الهواجر
احمامة البطحاء انت بما من	وله	وانا المقیم بموقع الاخطار
فتفقدی من نار عن جیرانه	+	بذ العمری مسلک الاخبار
او ما سمعت وانت من ام القری	+	بحمامة خدمت نزیل الغار
واذکرنی حمام فوق غصن	وله	انا نشید الحصی بید الرسول
خلیلی انا نار خون عن الحمی	وله	قفا نبک من ذکری حبیب ومنزل
یا حادی العیس رفقا بی ومرحمة	وله	اذبت قلبی وحق العیس بالنغم
ای نزی سائق الاظعان الخبثه	+	نهاه عما یغنی غایة الامم
اری وبیننا سری من نحو کاظمة	وله	ایشیم مبسمها الریان عطشانا
یحول البارق الخفاق بردمة	+	مستسقیا من کریم غاث ظمآنا
رجعت عن حسن مخضوب البنان الی	وله	ذی اصبع دمیت من ولد عدنان

حرف الباء الموحده بدر چاجرمی بدری است لبریز انوار کمال وعطاردی است مخترع بدائع مقال شاگرد مجد همکر فارسی بود در عهد دولت خواجه بهاء الدین صاحب دیوان به اصفهان افتاد و بوسیلهٔ مداحی ادا ابواب جمعیت بر روی روزگار

فتح گشاد روزی از نظر خواجه این رباعی گذرانید

دریا چو محیط است و کف خواجه نقطه ❊ پیوسته بگرد نقطه میگردد خط
پرورده تو کنند و مند و دون و وسط ❊ دولت ندهد خدای کس را بغلط

خواجه این رباعی فی البدیهه بر پشت رقعه ثبت نمود ❊ میصد برهٔ سپید چون بیضهٔ بط ❊ در وی ز سیاهی نبود هیچ نقط ❊ از گله خاص مانده از جای غلط ❊ چوپان بدهد بدست دارندهٔ خط ❊ اشعار مشتمل بر محسنات علم بدیع بسیار بنظم آورده و قصیدهٔ عربی ابوالفتح بستی را ترجمه بستی را نه موزون کرده این ترجمه هم قصیده ایست ترجمه یک بیت به یک بیت میکند تمام قصیدهٔ باترجمه بالفعل حاضر است مطلع قصیده و ترجمهٔ آن ثبت میشود

❊ زیادة المرء فی دنیاه نقصان ❊ وربحه غیر محض الخیر نقصان
هر کمالی که ز دنیا است همه نقصان است ❊ سود کان محض نکوئی نبود خسران است
از مخلص اوست بقدر تغزل ❊ اگرچه بر بنده بود ز خدمت عشقت واجب
هست واجبتر از آن خدمت دستور انام ❊ دولتشاه در تذکرهٔ خود این غزل تمام او آورده

با عقیق لب او لعل بدخشان کم گیر ❊ با گل عارض او لالهٔ نعمان کم گیر
سخن سرکشی سرو سهی پیش مگو ❊ قد یارم نگر و سرو خرامان کم گیر
با وجود لب لعل و خط مشک افشانش ❊ یاد ظلمت مکن و چشمهٔ حیوان کم گیر
شب تاریک گرت وصل میسر گردد ❊ با رخش چشمهٔ خورشید درخشان کم گیر
غمزه اش بین و دگر شوخی عبهر کم گوی ❊ خط سبزش نگر و سبزهٔ بستان کم گیر
وصل آن حور پری چهره گرت دست دهد ❊ نام جنت مبر و ملک سلیمان کم گیر
اگرت میل تماشای گلستان باشد ❊ در جمالش نگر و طرف گلستان کم گیر
بد را این منزل ویرانه بدلخواه تو راست ❊ از اقالیم جهان شهر صفاهان کم گیر

طرفه آنکه در دیوان خواجوی کرمانی همین غزل تمام بنظر در آمد و مقطع چنین است

خواجو این منزل ویرانه باندازهٔ تست ❊ از اقالیم جهان خطهٔ کرمان کم گیر
خداوند تخلیند شعرا شاخ بیگانه را بانخل خود پیوند کرده بابو الفضولی شعاع نظیر را به بدر

نی داشت دازین جنس است معاملهٔ خواجوی کرمانی و خواجه حافظ شیرازی خواجو گوید

باشیر در دل آمد و با جان بدر شود	‌	ی برکنم دل از رخ جانان که مهر او
باشیر اندر آمد و با جان بدر شود		ظ گوید عشق تو در ضمیرم و مهر تو در دلم

قبیل است معاملهٔ خواجه سلمان ساوجی و خواجه حافظ سلمان گوید چو شوم
بخاکم گذری کن چو صبا * تا ببوییت ززمین رقص کنان برخیزم * حافظ گوید

تا ببوییت ز لحد رقص کنان برخیزم		سر تربت من با می و مطرب بنشین

سیر دهلوی درین زمین غزلی دارد و باسلوب مضمون مذکور چنین گوید از پس
اگر بر سر خاکم گذری * بانگ پایت شنوم و نعره زنان برخیزم * مطلع
ن ساوجی درین زمین این است صبح محشر که من از خواب گران برخیزم *
توچو نرگس نگران برخیزم * این مطلع خوب واقع شده انیقدر هست که
تام ندارد زیرا که نرگس در حالت برخاستن نگران نیست بلکه بعد برخاستن نگران
و میرزا صائب هم درین زمین یک بیت دارد مهلت عمر کم و فرصت خدمت
است * نگر از خاک چو نی بسته میان برخیزم * فقیر تقلید این همه اربع مذاهب
میکند و میگوید بی گل روی تو از باغ چنان برخیزم * همچو فوارّه زجا گریه کنان
م * بر سر تربت من شور قیامت افگن * که من پیر ز فیض تو جوان برخیزم *

که پر و بال فشان از سر جان برخیزم		من منتظر قتل خودم زود بیا
مضطرب از پی آن سرو روان برخیزم		تم گرد سر راه اگر او بگذرد
بجمال تو چو شبنم نگران برخیزم		ی مهر جهانتاب برآئی ز نقاب
جرعهٔ کو که من از سود و زیان برخیزم		یا عقل میفزا جگرم را خون کرد
طور من نیست که هنگام خزان برخیزم		ت گل نیستم ازین باغ گرفتم آزاد

اطی سمرقندی تلاش مضامین تازه میکرد و بساط شاعری بر صفحهٔ بلندی می گسترد در عهد
ان خلیل بن میران شاه گورکانی در خطهٔ سمرقند ظهور یافت شبی مغنیان در مجلس سلطان مطلعی
خواندند بادشاه زاده را خوش آمد کس فرستاد و بساطی را طلبداشت و بعد از تحسین هزار دینار بخشید

مطلع اینست ❀ دل شیشه و چشمان تو هر گوشه بریزندش ❀ مست اند مبادا که بناکه شکنندش

مؤلف گوید که واقفان عیوب قوافی میدانند که این مطلع مشتمل بر قافیهٔ شایگان است اما این لفظ برین مطلع مبارک آمده که مستحق گنج شایگان شد عرفی شیرازی این مضمون را چنین می بندد ❀

دارم بچشم او دل اندوه پیشه را ❀ غافل که زود می شکند مست شیشه را

بساطی معتقد عصمت بخاری بود و منکر شیخ کمال خجندی و در مقطعی گوید ❀

غزلهای بساطی را کمال از خود مدان کمتر ❀ که پرورد است چون خواجه بآب دیده سلمانش

گویند شیخ کمال از بساطی رنجید و این بیت در دعای بد نسبت باو گفت ❀ بآنکه چون چراغ سحر شد جوان مرگ ❊ هم دیر زیست مدعی زود میر ما ❊ دعای شیخ موثر افتاد و بساطی در فرصت کمی بساط حیات در نوردید شیخ کمال قدس سره از اولیای شعرا بود و این غزل و مشهور آفاق است و مطربان میخوانند ❀ در خلوت دوست جان نگنجد ❊ شادی و غم جهان نگنجد ❊ چشمت کشد و لبت دهد جان ❊ مرگ آید و در میان نگنجد ❊ ایخواجه تو مرو خود فروشی ❊ رخت تو درین دکان نگنجد ❊ یارا چه مجال در بر تست ❊ سر نیز بآستان نگنجد ❊ وصف رخ او کنم بخورشید ❊ خورشید در آسمان نگنجد ❊ ما خانه خراب کردگانرا ❊ در دل غم خانمان نگنجد ❊ با دوست گزین کمال یا جان ❊ یک خانه دو میهمان نگنجد ❊ فقیر هم دست و پای زده این زمین اطی کرده ام اگر دیگری فکر میکند میداند که بچه مرتبه سهل ممتنع است ❀ در قالب خاک تجان نگنجد ❊ این مرغ در آشیان نگنجد ❊ آن می که بود بساغر ما ❊ در شیشهٔ آسمان نگنجد ❊ در پرده نماند حسن شوخت ❊ چون ماه که در کتان نگنجد ❊ یک شمه ز آرزوی وصلت ❊ در حوصلهٔ بیان نگنجد ❊ سودای متاع عشق دارد ❊ سودی که در او زیان نگنجد ❊ وصف تو برون طاقت ما است ❊ یک حرف بصد زبان نگنجد ❊ با سرو شمایم آزاد ❊ در گلشن ما خزان نگنجد ❊ مضمون مطلع این غزل بطور حکما است که میگویند که روح انسانی در بدن حلول ندارد قدری از غزلیات بساطی در نظر مؤلف رسید و این چند بیت فرا گرفته الحاق گردید ❀

رخ تو دیدم از زلف تیره مشکل بود ❀ ز روی لطف صبا مشکل مرا بگشود

سرشکم خندهٔ آن غنچه لب دید	وله	چنانش ذوق شد کز خندهٔ غلطید
چگویم یارب آن حلوای لب را	+	کر از قند و شکر بسیار چربید
از لبت دل نکشم من اگرت جان برود	وله	کہ بسی حق نمک بر جگر من دارد
یکدم از یاد کسی خالی نیم یاری خوش است	وله	کین دو روزهٔ عمر در یاد نکوی سپرد
صبحدم چون سبق با مودب گیرد	وله	طفل اشک از مژهٔ من ره بمکتب گیرد
چون نیست بصدر خانه جایم	وله	رخسار ن بر آستان بسایم
نظر بغیر کنی چون نمیرم از غیرت	وله	کہ کشتهٔ تو شود دیگری و من زنده
نمانده از دلم غیر از دم گرم	وله	کبابی سوخت اما بوی مانده
من سگش را نام بردم در جواب آمد رقیب	وله	خویشتن را ناکسی بنگر که پندارد کسی
دوش شمعی را نمودم سوز دل در خلوتی	وله	سوخت بسیاری و کرد از حالت ما رقتی
خیل خیالش آمد و من در عجب لتم	وله	کز جوش اشک خانهٔ چشم چکیده است
گفتم بنشین یک نفس ای عمر من آخر	وله	گفتا چکنم عمر گرامی به شتاب است

بنائی هروی معمار طبیعت او بنای سخن بلند ساخته و مهندس اندیشه طرح معنی دلپسند انداخته بقول میر غیاث الدین منصور ملای شاعران و شاعر ملایان است وقتی قصیدهٔ در مدح علیشیر گفته گذرانید و صله خاطر خواه نیافت لاجرم بعض الفاظ قصیده را تغیر داده بنام سلطان احمد میرزا که از عشرهٔ سلطان حسین میرزا بود کرد و این قطعه را با میر علیشیر فرستاد

دختر سانی که بکر فکر من اند	ـه	هر یکی را به شوهری دادم
آنکه کابین نداد و عنین بود		زو کشیدم بدیگری دادم

امیر علی شیر بغیت شهرت داشت پر رنجید بنای جلای وطن اختیار کرده به تبریز برد سلطان یعقوب رفت بعد فوت او بهرات برگشت چون کدورت خاطر میر هنوز صفا نیافته بود بماوراء النهر شتافت و در استیلاء نجم ثانی و قتل عام قرشی بنای حیاتش انهدام پذیرفت فی ثمان و عشرین و تسعمائة او طرح سخن می اندازد

ترا که تکمهٔ لعل است بر لباس حریر	ـه	شد است قطرهٔ خون منت گریبان گیر

کاشکی چون دگرانم سر و کاری میبود ولہ تا به مشغولی آن بیتو قراری میبود

هر زمان نوعی دگر خود را گدای او کنم ولہ تا باین تقریب پیش آیم دعای او کنم

سخنی سازم و ره جانب کویش فگنم ولہ تا بتقریب سخن چشم بر ویش فگنم

اگر دستم رسیدی در لحد بر سنگ خاک خود ولہ ز شوقت میزدم بر سینهٔ اندوهناک خود

در چمن گریه کنان بی گل رویت بودم ولہ ماند در سینه چو گل ناخن خون آلودم

خواهم غبار گردم در کوی او بر آیم ولہ تا هر که بیند او را در چشم او در آیم

ذکر باقیا نائینی صاحب طبع سلیم و نبع آب تسنیم بود و در موسیقی قانون مهارت بنواخت در عهد جهانگیری وارد هند شده شهر بنارس را اقامت گاه ساخت بعد جلوس صاحب قران ثانی شاهجهان خود را بعتبهٔ خلافت رسانید و مورد عنایات خسروانی گردید شیخ عبد الحمید لاهوری مؤلف شاهجهان نامه در سوانح سنه ست و اربعین و الف می طرازد باقیا نائینی که در شعر طبیعت روان و تصانیف فارسی او از آمیزش نغمات هندوستانی تاثیر فراوان دارد قصیده در مدح شاهنشاه جود گستر گفته بمسامع جلال رسانید و بفرمان خاقان هنرپرور او را بزر سنجیده مبلغ همسنگ او را که پنجهزار روپیه بود باو دادند در آخر عمر احرام بیت الله بربست و بعد اجرای این سعادت بایران و یار برگشت و هم بجا تتمهٔ ایام زندگانی بانجام رسانید او نقش سخن میبندد

سبکی توان در گل مصنوع رخ یزدان دید معنی از لفظ توان یافت ولی نتوان دید

چون غنچه بسته ام دهن از گفتگوی تو ولہ لیکن چو گل شگفته ام از رنگ و بوی تو

همه را نسبت خاصی است بمن لیک دوست ولہ هیچکس نیست که خود را ز کسی کم داند

میرزا بدیع خلف میرزا طاهر نصیرآبادی صاحب تذکرهٔ مشهور تربیت یافتهٔ والد خود است در حضور والد برشد بهم رسانیده و پدر ترجمهٔ پسر در تذکرهٔ خود ثبت نموده عاشق سخن بود و لمحهٔ خود را از خدمت خوبان معانی نمیداشت و مشق تاریخ گوئی را بجائی رسانیده که محاسب اندیشه در احصاء تعریف آن قاصر است واله داغستانی مینویسد در اتمام عمارت چهل ستون دولتخانهٔ اصفهان که بحکم سلطان حسین میرزای صفوی تعمیر یافته

قصیده در مدح آن پادشاه و تهنیت آن عمارت گفته بود از صد بیت متجاوز مصرع اول تاریخ شروع عمارت و مصراع ثانی تاریخ اتمام که یک سال بعد از شروع بود و در هر بیت مناسبت مصراع اول با ابتدا بنا و مناسبت مصراع ثانی با اختتام مرعی داشته پادشاه بعد از اتمام صله وافر و خلعت لائق و بخشیدن اقطاع از خالصهٔ پادشاهی نصیر آباد و منصب جلیل القدر ملک الشعرای با مرسوم همه ساله از خزانهٔ عامره بآن نکته دان مکرمت فرموده و اتمام مدرسهٔ سلطانی که ساختهٔ معمار همت آن خاقان است نیز تاریخ خوب گفته و در کتابه کریاس های نگاشته اند خصوصاً تاریخ اتمام دروازهٔ آن قطعه در نهایت بلاغت به سلک ترتیب کشیده مادهٔ تاریخ این است

نگاشت کلک بدیع از برای تاریخش	مصرع	گشوده شد بجهانیان در مدینهٔ علم

خاقان مغفور را در آنحضور طلب فرموده امر بخواندن تاریخ نمود و تحسین بلیغ فرموده از خزانه مبلغی انعام نموده مقرر شد که تاریخ را بحاشیهٔ آن دروازه بطلا نقش نمایند انتهی کلامه ملخصاً مؤلف گوید ازین تاریخ هزار و سیصد و بست و یک بر می آید شاید در بیت سابق تعمیه باشد والا صدور اینچنین خطا فاش از ملک الشعرا پایهٔ تخت ایران گنجائش ندارد و بالفرض اگر او خطا میکرد ناقدان آن عصر که دست از سواحت دور بسیار داشتند وی میگذاشتند که تاریخ نادرست کتابه عمارت سلطانی شود و اینکه پردهٔ غفلت برابصار بر همگنان فرو هشته شد معقول عقلا نمیشود اینقدر هست که تاریخ تعمیه قابل کتابه عمارت سلطانی نمیتواند شد و احتمال دارد که مادهٔ تاریخ بنحوی دیگر و قصور از حافظه داله باشد والله اعلم میرزا بدیع از هفتاد سالگی گذشته در عشر ثالث بعد مائه و الف مراد عالم عقبی گرفت او سخن را بکرسی مینشاند.

دارم دلی که دارد هر ذره اش هوائی	مصرع	چون خرقهٔ گدایان هر پاره زجائی
کشتهٔ زهر تغافل تا ابد بی نشاه نیست	ولہ	چون گل تریاک تلخی در کفن داریم ما
در مکتب آفرینش استاد علی است	ولہ	عالم همه بنده اند و آزاد علی است
آمد نمکت و عسلی موافق به ع. د		یعنی نمک سفرهٔ ایجاد علی است

بینھا میرزا ابوتراب همراه امیر الامرا ذوالفقار خان خلف اسد خان وزیر اعظم خلد مکان بسر میبرد روزی امیر الامرا در وقت قهوه خوردن این مصراع گفت مصرع عرق دماغ لالهٔ قهوه ماست میرزا بدیهه رساند مصرع نور چشم پیالهٔ قهوه ماست * امیر الامرا پنجهزار روپیه صله انعام کرد

بیدل میرزا عبد القادر عظیم آبادی پیر میکدهٔ سخندانی و افلاطون خم نشین یونان معانی است کرا قدرت که بطرز تراشی او تواند رسید و کرا طاقت که کمان بازوی او تواند کشید چنانچه خود

جرس دعوی می جنبانند

مدعی درگذر از دعوی طرز بیدل | ـــه | سحر مشکل که بکیفیت اعجاز رسد

و مؤلف گوید ـــه رساند پایهٔ معنی بآسمان نهم * بلند طبع شناسد کلام بیدل را * نشاء فقر جزو دماغش و فروغ روشن دلی نور چراغش اصلش از گروه ارلاس در بلدهٔ عظیم آباد پتنه از شبستان عدم بصبح کدهٔ هستی رسید و در بلاد هندوستان نشو و نما یافت و در بنگاله بیشتر بسر میبرد آغاز شباب بنوکری شاهزادهٔ محمد اعظم خلف خلد مکان روزگار میگذرانید و بمنصبی سرفرازی داشت یکی از آشنایان تعریف سخن سنجی میرزا بسمع شاهزاده رسانید شاهزاده فرمود قصیده در مدح ما پردازد تا درخور استعداد قدردانی بعمل آید چون حرف شاهزاده بمیرزا رسید سر انکار باز زد هر چند یاران الحاح کردند که نظمی در مدح شاهزاده باید گفت ورچه پذیرائی نیافت همان ساعت علاقهٔ نوکری قطع کرده بدار الخلافه شاهجهان آباد آمد و بقیهٔ عمر را درین بلدهٔ طیبه بپایان رسانید ذکر میرزا درین جریده بنابر هم مشربی مؤلف است یعنی ترک مداحی و رد صلهٔ عطای همت امرا است و رد صلهٔ همت فقرا و شتان بینهما میر عظمت الله بیخبر بلگرامی چه خوب میفرماید ـــه
بی نیازی نهتی دارد کریمان واقف اند * ما هم از دست رد خود چیزها بخشیده ایم
و چون میرزا خود را از در اغنیا کشید حق تعالی امرای عصر را بر آستان او فرستاد از اواخر عهد خلد مکان تا اوائل جلوس فردوس آرامگاه محمد شاه ارکان سلطنت بخدمت او میرسیدند و مراتب نیاز بتقدیم میرسانیدند و چون نواب آصفجاه در ۱۱۳۲ اثنین و ثلثین و مائة و الف بر کشور دکن مسلط شد نامهٔ طلب بمیرزا نوشت میرزا در جواب این بیت بقلم آورد

دنیا اگر دهند نخیزم ز جای خویش / من بسته‌ام حنای قناعت بپای خویش

میرزا سیوم صفر سنه ثلث و ثلثین و مائة والف بعالم قدس خرامید و در صحن خانهٔ خود واقع شاهجهان‌آباد مدفون گردید مؤلف گوید

سرو سرکردهٔ ارباب سخن * از غم‌آباد جهان خورم رفت *
گفت تاریخ وفاتش آزاد * میرزا بیدل از عالم رفت *

میر عبدالولی عزلت سورتی که ترجمهٔ او در سرو آزاد مسطور است نقل کرد که روز عرس میرزا بر سر قبرش تمام شعرای شاهجهان‌آباد همه جمع بودند و کلیات میرزا را موافق معمول برآورده در مجلس گذاشتند من باین نیت که آیا میرزا را از آمدن من خبری هست کلیات میرزا را کشودم سر صفحهٔ این مطلع برآمد

چه مقدار خون در عدم خورده باشم / که بر خاکم آئی و من مرده باشم

همه یاران دیدند و کرامت میرزا را مشاهده کردند میرزا در زبان فارسی چیزهای غریب اختراع نموده که اهل محاوره قبول ندارند بلی قرآن که کلام خالق السنه است سررشتهٔ موافقت زبان در دست دارد و اگر اختراعی خلاف زبان میداشت فصحای عرب قبول نمیکردند غیر فارسی که تقلید زبان فارسی کند بی موافقت اصل چه‌گونه مقبول اهل محاوره تواند شد مثلاً میرزا مخمسی در مرثیه فرزند خود دارد در انجا گوید

هرگه دو قدم خرام میکاشت / از انگشتم عصا بکف داشت

خرام کاشتن عجب چیزی است اما خان آرزو در مجمع النفائس میگوید که چون میرزا از راه قدرت تصرفات نمایان در فارسی نموده مردم ولایت و کاسه‌لیسان اینها که از اهل هند اند در کلام این بزرگوار سخنها دارند و فقیر در صحت تصرف صاحب‌قدرتان هند هیچ سخن ندارد بلکه قایل است چنانچه در رسالهٔ داد سخن براهین ثابت نموده هرچند خود تصرف نمیکند احتیاطاً انتهی کلامه میرزا اشعار موافق قواعد فصاحت نیز بسیار دارد اگر صاحب استعدادی از کلیات او آن اشعار را جدا کند نسخهٔ اعجاز دست بهم میدهد سخن‌سنج متفنن است غزل و مثنوی و رباعی و قصیده و همچنین نثر بطرز خاص میطرازد و اکثر بزبان تصوف حرف میزند حقا که سخن او طرفه دماغی دارد کلیاتش نظماً و نثراً مابین نود و صد هزار بیت است دیوان غزل میرزا منقول از کلیاتی که بر مزار او میباشد نسخهٔ تحفهٔ صحیح

ضبط آداب فنا گر یک طپش رخصت دهد وله چون پر طاؤس در پرواز گیرم دام را
نیست از راه تو چون خاشاک بردارد مرا وله شعله جاروبی کند تا پاک بردارد مرا
پس سیه بختی خود ناز دو عالم داریم وله سایه دارد ذره ات پیش نگاه ما
صاحب تسلیم را هر کس تواضع میکند وله گر کنی یک سجده پیدا میشود معراجها
چه بیابانیم دقت است گر شور جنون گرید وله که دستی گر کنم پیدا ندمی با هم گریبان را
برومی شاهی ببلبلی گر چشم بگشائے وله دو عالم از ره نظاره برخیزد چو مژگان را
نظر بر بجر وان از راستان بیش ست گرد و مرا وله که خاتم بیشتر در دل نشاند نقش افزون را
پرواز در هم بیدل زین بیشتر چه باشد وله بر دو است گردش سر ما را آسمانها
یک قلم نسخه وارستگی آئینه ایم وله هیچ نقشی نبرد سادگی از دفتر ما
مرده ام اما ز آسائش جهان بی بهره ام وله با کف خاکم هنوز آن طفل دارد کارها
نفس در جبنت وجه خاصیت بلطف دارد وله که غیر از چشم بستن نیست منزل کاروانش را
در زیر چرخ یک مژه راحت طمع مدار وله آفت شناس سایه سقف خمیده را
آنرا که نفس مایه جمعیت روزی است وله چون مار نباید همه پا کرد شکم را
امان خواه از گزند خلق در گرم اختلاطیها وله که عقرب بیشتر در فصل تابستان شود پیدا
صورت جمعی هستی ندارد امتیاز وله عکس گل نظاره کن اما مبو آئینه را
ایمن نتوان بود ز همواری ظالم وله در راستی افزودنی زخم است سنان را
ما را بغم عشق جهان عشق علاج است وله مهتاب بود پنبه تا سور کتان را
ندانم از اثر کوشش کدام دل است وله که میکشند بپابوس یار گیسو را
غبار آئینه گشتی غبار دل مپسند وله تکمن بزشتی رو جمع زشتی خود را
در حق انصاف ابنای زمان وله داد تحسین میدهد دشنام ما
کسی چه شکر کند دولت تمنا را وله بعالمی که تو لی نالد میکشد ما را
خاک گردیدم و از طعن خسان دارستم وله آخر اتیاشتم از خود دهن بدگر را
آرزومند تر اسیر گلستان آفت است وله نکهت گل تیغ باشد صاحب ناسور ها

نیست ممکن رنگ را با بوی گل آمیختن ۔ وله ۔ کم رسد گرد کدورت دامن آزاده را

آب در هر سرزمین دارد جدا خاصیتے ۔ وله ۔ نشاه باشد مختلف در هر طبیعت باده را

ز جوش ماهتاب این دشت ۂ کیفیتی دارد ۔ وله ۔ که گوئی پنبه و میناست در هر خشار شب

عالم امن است حیرانی مژه برهم مزن ۔ وله ۔ خانه از افتادن دیوار دیگر دو خراب

شرار کاغذ و پروانه ناز جای حیاست ۔ وله ۔ و باغ عالم یاد در رگ اسپ را دریاب

همه غضنفر و قسیم تا بجاسے خودیم ۔ وله ۔ وگرنه ماهی ساحل بود پلنگ در آب

این است گر سماجت ارباب احتیاج ۔ وله ۔ رحم است بر مزاج دعا ماهی مستجاب

توئی که خارج دل هیچ جا مقام تو نیست ۔ وله ۔ اگر نگین شود آفاق جای نام تو نیست

گرنه از اهل صدق دامن پاکان مگیر ۔ وله ۔ آئنه دردی ز شستن کافر و روز جزا است

مؤلف گوید در مصراع ثانی این بیت بغیر مدعا اسلوب بدیعی واقع شده مصراع اول چنین اولی است **مصرع** خوردن ناقابلان بر دل روشن خطا است

کار ما ای وای ما عشق غیور افتاده است ۔ سه ۔ شش جهت دیدار و ما را از گریبان چاره نیست

بفکر نسیۂ موهوم نقد نیز نماند ۔ وله ۔ مپرس در غم مستقبلم چه حال گذشت

زین چمن با درد پیمائی قناعت کرده ایم ۔ وله ۔ جام گل تسلیم یاران ساغر ما لاله است

من از مروت طبع کریم دانستم ۔ وله ۔ که آب گشتن بحر اینقدر ز شرم سخاست

دل شگفتۂ دیر و حرم شد چه توان کرد ۔ وله ۔ نیکی است درین نسخه که اینها اثر اوست

ای آئینه از ما مطلب عرض مکرر ۔ وله ۔ تمثال ضعیفان نفس باز پسین است

ز غصه چاره ندارد و ولی که آگاه است ۔ وله ۔ فروغ گوهر بینش چو شمع جانکاه است

جهدی کن ز کلفت کدۂ جسم بر آئے ۔ وله ۔ هر دانه که از خاک برون جست نهال است

بگداز برنگی که پری داغ تو گردد ۔ وله ۔ چون سنگ اگر شیشه بر آئی چه کمال است

راز ما صافی دلان پوشیده نتوان یافتن ۔ وله ۔ هر چه دارد خانۂ آئینه بیرون در است

ما را کرم عام تو محتاج غنا کرد ۔ وله ۔ گر جلوه تغافل کند آئینه گدا نیست

از دستگیری غیر در خاک خفتن اولی است ۔ وله ۔ همچون چنار یارب وید ز دست ما دست

مفت آن قطره که زین بحر تسلی نخرید	وله	بی تپیدن دو جهان بر گهر ما تنگ است
شوکت شاهیم از فیض جنون سر قدم است	وله	چشم زخمی مرسادا آبله هم جام جم است
آنقدر نیست درین عرصه نمایان گشتن		سر موی اگر از خویش بر آئی علم است
مرگ شاید دل از اسباب هوس پردازد		ورنه در ملک نفس صافی آئینه کم است
محرم حسن ازل نظارهٔ بیگانه نیست	وله	رنگ میگردد بگرد شمع ما پروانه نیست
در سایهٔ ابر نگهت مست و خراب است	وله	چون تیغ ز سر در گذرد عالم آب است
عقدهٔ محرومی کس فکر جمعیت مباد	وله	تا پریشان بود دل بوی ز زلف یار داشت
خواجه تا چند به بند دبه تغافل در گوش	وله	شور هنگامهٔ محتاج دماغ افشار است
آتش دل شد بلند از کف خاکسترم	وله	باز مسیحای شوق جنبش دامان کیست
دل عمرها است آئینه ترتیب داده است	وله	مشقی نیاز جلوه کن این صفحه ساده است
عیشها کردیم تا بر باد رفت اجزاے ما	وله	خانهٔ ما بسکه ویرانی هوای بام داشت
نیست نقش پا بگلزار خرامت جلوه گر	وله	دفتر برگ گل از دست بهار افتاده است
فرصت بهار رفت چرا خون نمی شوے	وله	ای بیخبر دگر بچه رنگت رسیدن است
شوق فسرده از نگهے تازه میشود	وله	یک برگ کاه شعلهٔ وامانده را عصا است
باشد که نگهتے بمشام اثر رسید	وله	عمریست نقد دست نیازم گل دعا است
بخوان لذت دنیا گزند بسیار است	وله	ترنجبینی اگر هست بر سر خار است
عشق رسم دار و تلافیها که چون مینای می	وله	هر قدر خون بود در دل چهرهٔ ما رنگ داشت
اینهمه دام خیالاتی که برهم چیده ایم	وله	نیست جرم ما و تو مجنون هستی ننگ داشت
توان به بیکسی ایمن شد از مضرت دهر	وله	سموم حادثه را بخت تیره تریاک است
اوج دولت سفله طبعان زادو روزی بیش نیست	وله	خاک اگر امروز بر چرخ است فردا زیر پا است
زندگی در پیچ و تاب سعی بیجا مردن است	وله	از تپیدن عالمی بسمل شد و قاتل نداشت
هیچ سودای بتر از زحمت افلاس نیست		دست قدرت چون تهی شد با گریبان دشمن است
بیدل از اظهار مطلب خون استغنا مریز		آبرو چون موج پیدا کرد تیغ قاتل است

بیدل از خویشان نمی باید اعانت خواستن ‏ وله ‏ مومیائی چاره فرمای شکست شیشه نیست

پاس آداب محبت بهوس ناید راست ‏ وله ‏ شمع بر تشقهٔ زنار چه ها سوخته است

دلیل جوش هوس هاست الفت دنیا ‏ وله ‏ عجوز اگر خوش آمد ز علت عزبی است

ذکر تیغش درمیان آمد دل ما داغ شد ‏ وله ‏ تشنگان را یاد آب آتش فروز آرزوست

باغ امکان یک گل آغوش فضا پیدا نکرد ‏ وله ‏ رنگها در یکدگر از تنگی این جا شکست

با تیشه چرا چهره شود نخل برومند ‏ وله ‏ با خم شده قامت مکن آئین ز جوان بخت

صدای شکوه ز زرد و تشنه لان نمی آید ‏ وله ‏ در آب چشمهٔ آئینه نیست شیون موج

خمم ز حسرت پیریئی که ز چشم تر نکشد قدح ‏ وله ‏ ستم است داغ خمار شب بدم سحر نکشد صبوح

امتداد عمر بردار چشم تا ذوق نگاه ‏ وله ‏ کمنگیها کرد آخر مغز این بادام تلخ

ظالم به خیال است مؤدب بدر آید ‏ وله ‏ آن نیست کجی کز دم عقرب بدر آید

از نامه ام آن شوخ مکدر شده باشد ‏ وله ‏ مزا است بحرف فقر اثر شده باشد

قبول نازنینان تحفهٔ شوخی نمی خواهد ‏ وله ‏ الهی چون حنا خونی که دارم نیرنگ افتد

غیر دل گوشهٔ امنی که توان یافت کجا است ‏ وله ‏ بچه امید نفس رخت سفر می بندد

حیات جاودان خواهی گداز عشق حاصل کن ‏ وله ‏ که دل در خون شدن خاصیت آب بقا دارد

نفس را ترک هوا روح مقدس میکند ‏ وله ‏ شعلهٔ کز دود فارغ گشت محض نور شد

منفعل هستند ز دنیا هوش اگر میداشت خلق ‏ وله ‏ صبر و حنظل در مذاق گاو خربوزینه بود

نسیم مژدهٔ وصل گرمی دهد امروز ‏ وله ‏ چو غنچه تنگی از آغوش من ترمی دارد

ای مائل تتبع دونان چه ذلت است ‏ وله ‏ دم نیست فطرتت که قفای سرین بود

دل بغفلت نه که در دفع تمیز خوب و زشت ‏ وله ‏ خانهٔ آئینه را از زنگار دربانی کند

بعبرت از من بی بال و پر سلام رسان ‏ وله ‏ که مردم و نرسیدم بخاطر صیاد

نه با دستی آن زلف تابدار کبابم ‏ وله ‏ که لعل دل اگر افتد بکف نگاه ندارد

چو مردم از قره غافل مشو که هیچکس اینجا ‏ وله ‏ بغیر سایهٔ دیوار خود پناه ندارد

گردون حریف داغ محبت نمی شود ‏ وله ‏ این خیمه در فضای دل تنگ میخ

با بخیلان نه همین طبع گدا ناصاف است	وله	کیسهٔ خود هم ازین قوم دلی پردازد
بر دوش غیر تکیه زدن دردی کشان خطاست	وله	دستی مگر بگردن خود چون سبو کنند
تا حشر روسیاهی داغ خجالت است	وله	مردان دمی که چون سپر از پشت رد کنند
آب و رنگ عبرتی صرف بهار رم کرده اند	وله	تحفهٔ افسوسم از سودن نگارم کرده اند
ما ضعیفان آنقدر از همت یاران نئیم	وله	سایه باری داردا ما هر کس آسان میکشد
این غافلان که آئینه پرواز میدهند	وله	در خانهٔ که نیست کس آواز میدهند
هر که انجام غرور من دماغی بیند	وله	بر فلک نیز همان در ته پا می بیند
نکنی جرأت کاری که نباید کردن	+	گر شوی اینقدر آگه که خدا می بیند
جای رحم است گر آزاده مقید گردد	+	آب در کسوت آئینه چها می بیند
به که ما نیز چو شبنم همه تن آب شویم	+	کاین گلستان حیا جانب ما می بیند
نیست رنگین ز حنا ناخن پایت که بهار	+	طلعت خویش درین آئینه ها می بیند
از سر تعمیر دل بگذر که معماران عشق	وله	روز اول رنگ این اقلیم ویران ریختند
ازین بساط گذشتم ولی نفهمیدم	وله	که پیکر خم ما را که این قد ادا کرد
بهزار کوچه دویده ام به تسلی نرسیده ام	وله	ز قد خمیده شنیده ام که چو حلقه شد بدر رسید
ندارد بزم پیری نشأه از زندگی بیدل	قوله	چو قامت حلقه گردد ساغر دور فنا باشد
ز شرم بیدلی خویش آب میگردم	قوله	مباد آئینه پیش تو نام دل گیرد
گر مزاج کرم آن است که من میدانم	قوله	عالمی را بخطای من تنها بخشند
کسی [illegible] تا زمستی که چون خط	قوله	بگرد لب یار گردیده باشد
بر صفحهٔ آتش زده عمر [illegible] منازند	قوله	فرصت چه قدر سبحه شمار است ببینید
عمر باشد پای خواب آلود من	قوله	انتقام از سعی بیجا میکشد
دل صاف را ز صحبت خلقت وبال نیست	قوله	در دست گبر آئینه کافر نمی شود
در بساط خاکدان دهر نتوان یافتن	قوله	آنقدر گردی که تعمیر شکست ما کند
به احسانهای بیجا خواجه می نازد نمیداند	وله	که خفر نشاه توفیقش ز صحرای جنگ آمد

گرد حسرت اینقدر سامان بالیدن نداشت   وله   تا همان یک ناله ایم اما جهان گستر بود
موج عزت در کمین انتظار عجز ماست   وله   از شکستن دست در گردن حمائل میشود
گو بسوزد آه مجنون بر رخ لیلی نقاب   وله   شرم میبالد بخود چندانکه محمل میشود
گسستن سخت دشوار است زنار محبت را   وله   برهمن رشته داری از رگ سنگ صنم دارد
بشهد مصر شکر نتوان قناعت بر مگس بستن   وله   کرم مشکل که از طبع گدا ابرام بردارد
خامشی روشنگر آئینهٔ دیدار بود   وله   با سواد سرمه پیوست آنچه از آواز ماند
سخن بخاک میندار در تامل گوش   وله   برشتهٔ که گهر میکشی دو سر دارد
بدوش اشک روانیم تا کجا برسیم   وله   چو شمع محمل عشاق چشم تر دارد
مرا معائنه شد زاختلاط قمری و سرو   وله   که خاکساری و آزادگی هم آغوش اند
دلدار گذشت و نگه باز پسین ماند   وله   در رفتن او آنچه ز ما ماند همین ماند
دامن هستی بآسانی نمی آید بدست   وله   باده خونها میخورد تا شاه پیدا میکند
خدمت دلها کن اینجا کفر و دین منظور نیست   وله   آئنه از هر که باشد مفت روشنگر بود
دل بقید جسم از خط بقا بیگانه ماند   وله   گنج ما را خاک خورد از بسکه در ویرانه ماند
ساغر بطاق همت منصور میکشم   وله   بر دوش ما سریست ز گردن جدا بلند
بی بهره را ز مایهٔ امداد کس چه سود   وله   دریا حریف کاسهٔ واژون نمی شود
چو شمع منصب وارستگی مسلم آنکس   وله   که تیغ حادثه تا جش ز سر رباید خندد
جوش غرور ما چو شمع حائل مقصد است و بس   وله   تا ترک کردنی بجاست سر بقدم نمیرسد
مریض عشق تدبیر شفا را مرگ میداند   وله   ز بیم سوختن چیست گر آتش در آب افتد
کلفت زدای کینهٔ دلها تواضع است   وله   از تیشه میتوان گره سنگ باز کرد
ز بعد مایهٔ غزل فی قصیده میماند   وله   ز خامه این دو سه اشک چکیده میماند
محتاج کیمیا نشود مفلس قانع   وله   سرچشمهٔ آئینه ز بحر آب نگیرد
عشاق دیگر از که وفا آرزو کنند   وله   دل نیز رفته رفته بآن بیوفا رسید
میشود ظاهر به پیری رشتهٔ طول امل   وله   چهرهٔ این موسفا هی شیر روشن میکند

بی پاس دل از هر چه ندارد گله دارد | وله | تا سودن دست تو هزار آبله دارد
نگذشته ز سر راه بجائی نتوان برد | وله | هشدار که پاسی تو همین آبله دارد
در شکم اهل دول بین و دهل زن | وله | کاین طائفه را تخمه اهل حامله دارد
چنین که حرص طمع کردی آبرو بیدل | وله | عرق کجاست اگر نوبت حیا برسد
گر رود امانی بیفشانیم دو دستها گذشت | وله | دست فقر از آستین هم یکدو چین کوتاه بود
غافل نیم ز صورت واماندگان خاک | وله | در پای من ز آبله آئینه بسته اند
روا دارد چرا بر دختر رز ننگ رسوائی | وله | گر از انصاف پرسی محتسب هم دختری دارد
از صومعه پا نه که ز عمامهٔ سنگین | وله | سر میکشد انجا الم پشت خری چند
زبسکه الفت مردم عذاب وحشت نیست | وله | فشار قبر چو آغوش یکدگر بود
میای خجالت باش گر عزم سخن داری | وله | قلم هرگاه گرد مائل تحریر تر گردد
پوچ است قامت خم و آرایش امل | وله | پرچم کسی چه شانه زند چون علم نماند
چشمت بغلط سوی من انداخت نگاهی | وله | تیری که ازین شست خطا شد چه بجا شد
ممسکان را در مدارا نرم رو فهمیده ام | وله | لیک در سختی چو پستان زن نازاده اند
از نارسائی آخر با هیچ صلح کردیم | وله | با دست اگر نداریم او هم کمر ندارد
دوستان از درد داغم غبار تهابی است | وله | بیدل مسکین فقیر است الله الله میکند
تا کشتم از هر بن مو رنگ مستی آشکار | وله | جام پر نوا هم درین میخانه یک طاؤس وار
صحبت نیکان علاج کین ظالم میشود | وله | در دل خارا را آب لعل گر میرد شرار
ز حال ما بتغافل گذشتن آسان نیست | وله | چو آب آئینه داریم خاک دامنگیر
بیم آفات جهان از خواب بیدارت نکرد | وله | بیخبر در سایهٔ این کهنه دیوار هنوز
همچو طاؤسم مبین در رنگ محو جلوه | وله | نقش داغم دیدی از نیرنگ صیادم مپرس
هیچکس را داغ بی نقشی به پیشانی مباد | وله | چتر شاهی گر نباشی سایهٔ دیوار باش
هر چه خواهی همه در خانهٔ خود می یابی | وله | همچو آئینه اگر حلقه زنی بر در خویش
بکن تغافل اگر فرصتی نگاهی هست | وله | شرار کاغذ ما کرده است سامان قفس

صاحب دلی زگرد زه فقر سر متاب	وله	خاکستر است آئینه را طوطیای فیض
دل نه قدر آه فهمید ونه پاس اشک داشت	وله	سبحه و زنار را با خاک یکسان کرد شمع
فقر ما را مشمارید کم از عالم تیغ	وله	کز برش ما است بقدر تنگی در دم تیغ
سایه را از هیچکس اندیشهٔ تعظیم نیست	وله	تا توانی عالمی دارد تکلف بر طرف
تا نفس باقیست ممکن نیست ایمن زیستن	وله	چون گلوی شمع باید بود خنجر بر طرف
لعل یار از بهر مشتاقان تبسم پرور است	وله	آب باریکی بذوق تشنگان دارد عقیق
وبال دوش کسان بودن از حیا دور است	وله	نه بسته است کسی پا بگردنت چو تفنگ
نمی شود طرف نرم خود درشت مزاج	وله	بروی آب محال است ایستادن سنگ
زلف را در دور خط غیر از فشردن چاره نیست	وله	میشود افعی بچنگ خار پشت آخر هلاک
غرهٔ عیش مباشید که در بزم جهان	وله	شیشهٔ نیست که قلقل نرساند به ترنگ
با چنین شوخی نشیند تا بکی بیکار گل	وله	رخصت نازی که گردد گرد آن دستار گل
تا گهر باشد چرا دریا کشد ننگ حباب	وله	حیف باشد جز دل عاشق بدست یار گل

مصرعهٔ ثانی این بیت فقیر را خوش آمد مصرع اولی موافق طبعم چنین اولی است مصرع
٭ شوخ ناانصاف من میچیند از گلزار گل ٭

تا می زجام همت بدست میکشیم	وله	جز دامن تو هرچه کشیم دست میکشیم
ناموس بی نیازی مهر لب سوال است	وله	کم نیست حاجت اما طبع گران ندارد
چون کاغذ آتش زده مهمان بقاییم	وله	طاؤس پر افشان چمن زار فنائیم
چون نخل علاج هوس ما نتوان کرد	وله	چندانکه رود پای بگل سر بهوائیم
بذوق پای بوست هیچ جا خوابم نمی آید	وله	همین در سایهٔ برگ حنا آرام میگیرم
همه عمر حرزه دریده ام خجلم کنون که خمیده ام	وله	من اگر بحلقه رسیده ام تو برون در نشانه
دیدهٔ مشتاقی از هر مو ببار آورده ام	وله	نخل بادامی زباغ انتظار آورده ام
سوده ایم سرا پا و بپای نرسیدیم	وله	از خویش گذشتیم و بجائی نرسیدیم
تا رخت نبردیم بسر چشمهٔ خورشید	وله	چون سایه بصابون صفائی نرسیدیم

بآستان تو عمرِ غبار من این است	ولہ	که گر سپهر شوم جز بخاک نتشینم
خود را بجنبش امکان من متهم نکردم	ولہ	خلقی بخندهٔ نازو من گریه هم نکردم
آئینه در بغل بود ما غافلان ندیدیم	ولہ	حیف از دلی که باماست آه از کسی که ماییم
باین طاقت نمیدانم چه خواهد بود انجامم	ولہ	نگین بی نقش میگردد اگر کس میبرد نامم
شکوه حیرت دیدار قاصد بر نمی تابد	ولہ	مگر در محفل جانان برد آئینه پیغامم
جنون من چونگه قابل تسلی نیست	ولہ	مگر بدیدهٔ حیران کنند زنجیرم
ندیدم بازیاب آستان عفو طاعت را	ولہ	در جرأت زدم منت کش تقصیر گردیدم
فکر خویش است سرانجام دو عالم بیدل	ولہ	همه گردیم اگر سر بگریبان کردیم
توانم جستن از دام فریب این چمن بیدل	ولہ	چو شبنم گر بجائی کام من هم چشم بردارم
در بساطی که سر و برگ طرب سوختن است	ولہ	فرض کردیم که ما تیز چراغان کردیم
وصال گر شمر دیدهاے بخواب است	ولہ	من این امید ز آئینه بیشتر دارم
مغفرت مزد معاصی بوده است	ولہ	گیست منت که چه خدمت کردم
تعلق از غبار چشم بیرونم نمی خواهد	ولہ	برنگ سایه آخر محو این دیوار میکردم
چمن سبحه یکدور روز که باهم نشسته ایم	ولہ	از یکدگر گسسته فراهم نشسته ایم
احتیاجم در اظهار نزد	ولہ	خشکی لب نپسندید ترم
بهر جا رفته ام از خویش در راه تو می پویم	ولہ	اگر نزدیک و گر دورم غبار آن سر کویم
هر چند درین مرحله بیتاب و توانم	ولہ	چون آبله سر در قدم راهروانم
تا خون من از خواب بصد حشر نخیزد	ولہ	در سایهٔ مژگان تو کردند شهیدم
حصول مطلب از ذوق تمنا میکند غافل	ولہ	زمان انتظار هر چه باشد دیر میخواهم
برنگ من برون آید کسی تا قدر من داند	ولہ	باین امید طفلی را که خواهم پیر میخواهم
کس مباد آفت نصیب اتیاز	ولہ	سوختم تا شمع این محفل شوم
دل تیره شد آخر ز هوائی که بسر داشت	ولہ	این آئینه را از نفس آگاه نکردیم
هر بن مویم تماشاخانهٔ دیدار بود	ولہ	عاقبت صرف نگه چون شمع سرتاپا شدم

بیدل از شکر پریشانی چه سان آییم برون	وله	مشت خاکی و آتشم آشفتم و صحرا شدم
چو زخم صبح ندارم لب شکایت غیر	وله	همان تبسم خود میکند نمک سودم
بیا ای آفتاب کشور امید مشتاقان	وله	چو صبحم طائر رنگی است بر گرد تو گردانم
بس است حلقۂ گوشم خم سجود نیاز	وله	اگر بچرخ بر آیم همان هلال توام
چشمت بنگاهی ز جهان منتخبم کرد	وله	تمغای قبول از اثر صاد تو دارم
بیدل تو بمن هیچ مدارا ننمودی	وله	عمریست که پاس دل ناشاد تو دارم
امید تلخکامان وفا شیرینی دارد	وله	لب حسرت بجوی شیر تر کرده است فرهادم
شب که آئینۂ آن آئنه رو گردیدم	وله	جلوه کرد که من هم همه او گردیدم
در بیابان طلب هر که دو چار م گردید	وله	بتمنای تو گرد سر او گردیدم
فلک مشکل حریف منع پروازم تواند شد	وله	چو آواز جرس گیرم قفس سازد ز فولادم
گردمی چند جدا از نظرت میگردم	وله	باز می آیم و بر گرد سرت میگردم
آفتابی کرد رنگ طاقت ما احتیاج	وله	تا بخاطر سایۂ دست کرم آورده ایم
ابر و نیکه بود عاریتی رو سیهی است	وله	جمله زنگ است اگر آئینه بر دارد نم
آسوده ام درین دشت از فیض نارسائی	وله	گر دست کوتهی کرد پائی دراز کردم
عمریست ز اسباب غنا هیچ ندارم	وله	دست تهیم غیر دعا هیچ ندارم
ای برهمن بیخبر از کیش همدردی مباش	وله	بیش ازین ما هم بتی نا مهربانی داشتیم
راه سفر اگر همه ابروست تا جبین	وله	از ضعف چون هلال بیک ماه رفته ایم
زین باغ تا ستمکش نشو و نما شدم	وله	خون گشتم آنقدر که برنگ آشنا شدم
در وادیم شور دو عالم غبار ماست	وله	اما ز یارت لب خاموش کرده ایم
چه ممکن است که تمثال آفتاب نه بندد	وله	چو سایه آئینۂ را که من ترزنگ بر آرم
هیچکس یارب گرفتار کمال خود مباد	وله	چون گهر بر سر فتاد از شش جهت غلطانیم
باز از جهان ز حسرت دیدار میرسم	وله	آئینه در بغل بدر یار میرسم
دل ستم زده با تنگنای جسم نساخت	وله	فشار ریخت برون آبگینه از سنگم

بهار دهر ندارد ز خندهٔ او نام — وله — ذخیره کرد که کند میهمانی شبنم

گر بصد چاه جهنم سرنگون غلطم خوش است — وله — در دل مایوس خود یارب نلغزد پای من

چنین کشتهٔ حسرت کیستم من — وله — که چون آتشم از سوختن زیستم من

شکوهٔ اسباب تنگی زندگانی مفت نیست — وله — تا سری داریم باید درد سر برداشتن

بوقت تشنه لبی چینی و سفال مخواه — وله — کف کشوده بهم آر و ساغر جم کن

سنبل اسیر زلف ترا دام وحشت است — وله — افعی گزیده میرمد از شکل ریسمان

ز فیض اغنیا با تشنه کامیها قناعت کن — وله — ندارد چشمهٔ خورشید غیر از چشم تر کردن

حیف است محرم دل گردد فسانه مایل — وله — آئینه در مقابل آنگه نفس کشیدن

گر شد دل از نشاط و لب از خنده بی نصیب — وله — یارب ز چشم ما نه شود کم گریستن

شبنم ز وصل گل چه نشاط آرزو کند — * — اینجاست بزنگاه مقدم گریستن

شیرازهٔ موافقت آخر گسستنی است — * — باید دو روز چون مژه باهم گریستن

خونین دلان بدیدهٔ تر گفتگو کنند — وله — محتاج نیست شیشه بگویائی زبان

ز طعن تیره درونان چه اندیشه دارد — وله — نفس چون زده می آید از تفنگ برون

کاملان در خاکساری قدر پیدا میکنند — وله — چون عیار رنگ زر گر خاک میگردد فزون

بازچه صبح کرده ام تحفهٔ بارگاه تو — وله — رنگ شکستهٔ که نیست قابل گردگاه تو

ذره ببال آفتاب تا به سپهر می پرد — * — کیست بجود نمیکند باز ز دستگاه تو

رفتی و دل نشست بخون در قفای تو — وله — ای رفته از نظر چه خطا داشت پای تو

چشم را آئینه پرداز ترحم کردهٔ — وله — در نقاب چین پیشانی تبسم کردهٔ

بستهٔ بیدل اگر بر خود زبان مدعی — * — عقده بی را میتوانم گفت بی دم کردهٔ

عیش و غم آن به که بی تمیز اینکس بگذرد — وله — تا بهشت آمد بیاد در جهنم رفته

بوحجاب عالمی را موس کلاه داریست — وله — بد ماغ پوچ مغزان چه قدر هوا نشسته

برنگ خامهٔ تصویر سامان چه تیره نگم — وله — که هر مویم سری از عالم دیگر برآورده

حسن مطلق را مقید تا کجا خواهی شناخت — وله — آه از آنان یوسف که در چاهش تماشا کرده

زجا در آمدن از حرف پوچ چیست حیا کن وله نکودکی که بصوت دهل زخانه برآئی
آفت رنگ حنا دست بهم سوده مباد وله خون عاشق نه گناه است پشیمان شوی
ای سیه کار اگر گریه نباشد عرقی وله آه ازان داغ که ابر آئی و باران نکنی
بر هر که مدد کردهٔ از عالم ایثار وله نامش بزبان گر ببری باز ستانی
نباشد گر حضور جلوهٔ بالا بلند ات وله برنگ سایه در کش باعتی ورنه پا شمشادی
بیک طرز تغافل هر دو عالم را بحرف زن [illegible] ندارد قطع الفت احتیاج تیغ جلادی
الٰهی سخت بی برگم بساز طاعت اندوزی وله همین یک الله الله دارم آنهم گر تو آموزی
نشاط طبع در ترک تکلف بیش میباشد وله بخاک از فرش زرین طفل رنگین تر کند بازی
سفر گزیده بفکر وطن چه پردازد وله دوباره مرغ نگردد به بیضه زند اسپنی
رمز اقبال جهان واکشی از ادبارش وله گر نشاگردی شاگرد رشن تا ب رسی
صداع هستی ما را علاج تسلیم است وله بس است صندل اگر سوده ایم پیشانی
دیدهٔ داریم محو انتظار مقدمی وله یارب این آئینه را آن گل حضور شبنمی
بیک عالم تر شرد کارم افتاده است و ممنونم وله شکست رنگ صفرائی طبع میخواست لیموئی
نکردی ای صبا بر سبزه‌ان هنگامهٔ جبد ام وله که من مشت غباری کرده ام نذر سر کوئی
بهیچ آهنگ عرض مدعا صورت نمی بندد وله چو مضمون بلند افتاده ام در خاطر لالی
یاد باد آن کز تبسم فیض عامی داشتی وله در خطاب غیر هم با من پیامی داشتی
نگاه گاهی با وجود بی نیازی های ناز وله خدمتی ارشاد میکردی غلامی داشتی
خوش باش به پیری چو ز کف رفت جوانی وله کز زمزمهٔ نی نبود نوحهٔ چنگی
زبان حیرت آئینه این نوا دارد وله که ای جنون زده خود را ز ما چه میجوئی
زین بهشت و در ندیدم جائیکه دل کشاید وله در بحر نظم شاید پیدا شود زمینی

میرزا درگذ خدائی میر لطف الله خان غزلی گفته که هر مصرا عش تاریخ است شیرخان در تذکرهٔ خود تمام غزل را گرفته این بیت ازان است

ازقرانت سعادت دو کوکب وله شیرازهٔ الفت دو همزاد

لفظ همزاد در حق داماد و عروس طرفه واقع شده صاحب فرهنگ رشیدی گوید همزاد توام که از یک
شکم زاده باشد نجیب میر عظمت الله خلف الصدق میر لطف الله المعروف بشاه لدها الحسینی الواسطی البلگرامی
قدس الله اسرارهما از شعرای صوفیهٔ صافیه و بند نقاب کشای حقائق و معارف وافیه است
هر چند از موزونان صله اندوز نیست لیکن کلام شریفش فقیر را بسیار خوش می آید و از چاشنی
درد و مشرب فقر لذت خاص لطف میکند بنا بر آن اسم سامی پیرایهٔ اوراق نموده
شد در شاهجهان آباد سنه اثنین و اربعین و مائه و الف بسر البستان قدس خرامید و در جوار مزار
سلطان المشائخ نظام الدین دهلوی قدس سره مدفون گردید ترجمهٔ والد افضل و سرو آزاد
فروغ افزای پیشانی سواد است و ساغر عرفان میگرداند

له
ساقی مشو مکلف می بیدل مرا — یک چشم خواب مست کند کاہل مرا
نتوان بدور گردش چشمش مقیم شد — بستند بر غزال ختن محمل مرا

ولہ
به عبرتگاه هستی چشم حیرانی نشد پیدا — دو عالم گرد گل اما پشیمانی نشد پیدا
چه آید از من مفلس که سازم نذر سودایش — اگر جیبم بسر گشت و امانی نشد پیدا

ولہ
عشرت درین زمانه همین غفلت است و بس — می نیست گر بکام تو بشنو فسانه را

ولہ
حلاوت ریزد از گنج دهانش سخت میترسم — مبادا طوطی خط سر برون آرد از آن لبها

ولہ
صبح دیدم ز سر هستی خود میگذرد — یادم آمد که بخاطر سفری بود مرا

ولہ
تا کجا بر چیده بندی نسل را از روی خویش — در چمن بگذار تا رقصد این طاوسها

ولہ
ندانم تا چه حق دانسته پامال کنی خود را — تو گر صاحبدلی ظالم چرا بیدل کنی خود را
توئی سرمایهٔ دنیا و دین دیگر چه میخواهی — دو عالم گرد رو سازی همان حاصل کنی خود را
ز نومیدی شکایت میکنی چشم از کرم داری — کریمی هم مقرر کن اگر سائل کنی خود را

ولہ
کجاست ساقی ساعت شناس شیشهٔ ما — که شام چون شفقی شد سحر بود ما را

ولہ
وقت باشستن ز بس شیرین تحرک میکند — میشود شان عسل در دست خادم شانه پا

ولہ
از ما نماند هیچ ز خون ریزیش وسلے — در دست او به قدر حنا مانده ایم ما

ولہ
بجز نامی نه آئی بی نشان تکرار کن خود را — همین یکحرف باشی گفتمت اقرار کن خود را

شه بجز دبیریم اما مکان خاص هم داریم | وله | برو در خانهٔ آیینه جو اسکندر خود را
دو عالم کلبهٔ تنگی است بر جوش جنون من | وله | اگر در وحشت دل بخشید جا دیوانهٔ ما را
ما را تمیز نیک و بدی نیست بیخبر | وله | محبوب ما همان است که گردد پسند ما
زهی از لعل خوشگوی تو در عالم رواتیها | وله | نمک پروردهٔ شور لبت حرف و حکایتها
سر سلطنت غیرت بر دبر پوست تخت من | وله | که کردم تکیه در زیر نگین خود ولایتها
آمد بهار می نخورم در چمن چرا | وله | دولت بکام شد نروم در وطن چرا
بوقت کهنه سالی عاقبت منظور میگردد | وله | کرباشد دوربین عینک قد خم گشته پیران را
تا بدل یاد امیر المومنین داریم ما | وله | صد ولایت همچو جم زیر نگین داریم ما
عجز از همت عالی همه قدرت گردد | وله | بیخبر پیر شد می قدر عصا را دریاب
بسکه بار پاس ولها بیخبر برداشتیم | وله | همچو زلف خوبرو یا نم ز سر تا پا شکست
آنجا که ننگ بیغرض آن است احتیاج | وله | ای بیخبر خدا طلبی نیز حاجت است
می برد از هوی مستان تا بماوج آسمان | وله | گنبد دستار زاهد را از بس بنیاد نیست
خاطرم از دوستی مردم دنیا شکست | وله | بسکه این می جوش بیجا میزند مینا شکست
قد خمیدهٔ پیران به عجز میگوید | وله | که عمر بار گران گشت و بر سر افتاده است
هرگز به سینه خانهٔ لیلی نکند میل | وله | در سایهٔ دیوار خود آنکس که غنوده است
زاهد تو صبح و شام عبث شور میکنی | وله | الله اکبر است ز الله اکبرت
خامشی هم پردهٔ از نغمهای ساز اوست | وله | سر به سر را دریاب و دود شعلهٔ آواز اوست
شب که شوخی خیال تا منش چون تیر جست | وله | چون کمان واماند آغوشم که هی نخچیر جست
تاب خونگرمی نمیدارد دل ما نازک است | وله | باده کو از جوش نشیند که مینا نازک است

میر این غزل را در زمین شیخ عبد الواحد متخلص بوحشت تهانیسری گفته مطلع وحشت این است

چشم را خالی کن از دیدن تماشا نازک است | ـــه | آرزو در سینه بشکن جلوه آرا نازک است

درین مقام نقلی از وحشت بقلم می آید که خالی از لطف نیست لعبد الله خان یکی از امرا اعصر
با وحشت وعدهٔ احسانی کرده بعمل نیاورد روزی وحشت با او گفت من این شهرها از ده کس عبد الله

نام شمرده ام او گفت من هم از ایشانم گفت نی شما عبید الله زیاد اید این کلام دو ایهام دارد یک ایهام ظاهر دوم اینکه مردم ولایت ایران عدد سیزده را نحس میدانند و وقت شمردن چیزی چون به سیزده رسند آنرا بر زبان نیارند و بجای آن لفظ زیاد گویند چنانچه مردم هند در آغاز شمار یک نمیگویند و بنا بر تفاول بجای آن برکت گویند پس معنی ایهام ثانی این که شما عبید الله سیزدهم اید

آمدم بر اشعار بخیره

حاجیان حرم کوی ترا روز وصال	وله	همچو گل جامهٔ احرام بخود می مالند
یاد یک موی کمر افشاند بسر تا پای من	وله	آه از آن زلف پریشان گر بخاطر بگذرد
من عبث بیقدر گشتم در تمنای بهشت	وله	آنقدر آبی که رویم ریخت در کوثر نبود
شوخی شمشیر بر هم میزند گلدام را	وله	تا نبود ابتر دل من زلف او ابتر نبود
آن چشم می پرست چو تکلیف جام کرد	وله	در هر نگاه دور یه مجلس تمام کرد
رفتی و روز من سیه از حسرت تو شد	وله	چندان نشست داغ تو بر دل که شام کرد
ز شرم حسن تو ظالم نگاه نتوان کرد	وله	اگر بسهو توان کرد آه نتوان کرد
قیامتی است زبیابی بلند افتادن	وله	ز بیم روز بدی محتسب جاه نتوان کرد
ز داغ جبههٔ زاهد گرفته ام عبرت	وله	که در نماز ریا روسیاه نتوان کرد
چه قدر فرق میان من و زاهد باشد	وله	من خدا دارم و او نام خدا میدارد
من آن روز که دیدم در قدش موی میان گفتم	وله	که این مصراع دقت آنچه میدارد همین دارد
گر همه روح است آدم نیست بی آب و خورش	وله	آنچه مریم میخورد فرزند مریم میخورد
لب ز گفتار ببایست گر دل صاف میخواهی	وله	که این آئینه را از تر زبانی زنگ میگیرد
تا غمزهٔ تو خنجر بیداد برکشید	وله	هر کس که سر نکرد فدا در روسر کشید
کار دنیا دیگر گرفتاری بود هم رنگ زلف	وله	وا کنی گر عقدهٔ بند دگر پیدا کند
بی نیازی عاشقم دارد که گر زندان زنند	وله	صد چو کوثر از در باغ خویش بر رضوان زنند
گرد یتیمی گهر ستم بسکه شد بلند	وله	دریا تمام ردی زمین میکنم قیاس
بتی دارم که باشد از حیا مشاطگی ننگش ÷	وله	حنا گر پای او بیبوسد از زردی برد رنگش ÷

میرسید از ملال طوطی طبعی که من دارم
چیست حاجت با کنی رنگین قبای تنگ خویش
کی دماغ آشتی باشد مرا با دوستان
آخر ز راه ورسم جهان بیخبر شدم
می نخوریم و هیچ نیابیم در نشاط
ز هم نمیگسلد رشتهٔ تماشاییم
عالمی گردیدم اما روشن بدم سوی او
کی گذارم کار خود بر اعتمادش ناتمام
ازین وحشت که من رحش اوبدنام افتادم
دوش تا رتبهٔ منصور بمن میدادند
بسکه ضعف تن مرا برگ خزانی کرده است
نعمت بی منتی را قدر میدانم که چیست
عاقبت دل زین جهان پر خطر برداشتم
از خجلت دیروزه که آهی نه کشیدم
دیده ودانسته سنگی را معبود دهی گرفت
جز از شاخ و برگ خود ندارم اینقدر ردانم
هرگز لب خود سرخ مکن ز آتش دشنام
کی کنم پیمان آن غنچه با در بعد ازین
بر تراش سبزهٔ خط مائل افتاده است یار
عالمی گشتم دل گم گشته ام پیدا نشد
محال است این که گرد عالم بالا پسند من
دماغ دشت پیمائی ندارم گرچه صیادم
بزم بی شیرازه را جمعیت دیگر بود

وله — بود خوابیده ترا از جوهر آئینه آهنگش
وله — جامه گلگون بشید بر پیکریت از رنگ خویش
وله — منکه خون صحبت خود میخورم در جنگ خویش
وله — رنگ زمانه دیده برنگ دگر شدم
وله — یارب مگر بیاد بد اندیش رفته ایم
وله — زبسکه بانگ او نگاه دسته پیچیم
وله — تا بگرد خویشتن گشتم حلقه بر آن در زدم
وله — کوتهی تا کرد ترگانش بدل خنجر زدم
وله — ز جا رفتم بجای طشت خود از بام افتادم
وله — بر سر دردل کم حوصله غم میکردم
وله — خود بجای نامه بر پای صبا افتاده ام
وله — منکه شکر خای لبهای تاسف گشته ام
وله — دیدم افتاده است در خاک این گهر برداشتم
وله — امروز عرق کردم و چون اشک چکیدم
وله — بیخبر من اعتقاد برهمن را بنده ام
وله — دو عالم رنگ باز دگر خزان آید ز در خت من
وله — این پیشه ندارد بجز آداب برشتن
وله — دست او خواهم کشیدن جای ساغر بعد ازین
وله — نسخهٔ اعمال ما خواهد شد ابتر بعد ازین
وله — ما بپیچ راه زلف او کنم سر بعد ازین
وله — نه بیند پیش پای خویشتن عزم بلند من
وله — مگر شوخی کند صیدی و آید در کمند من
وله — خاطر ما را بجا بگذارد تکلیف مکن

ہمچو منصور دگر بانگ انا الحق زده ام	ولہ	تا چه در خویش کمی دیده برافزوده من
تا نفس هست غم دینی و عقبی با قیست	ولہ	دو جهان نذر دم مرگ که آسوده من
حسن شهری دیده هرگز نداری رو بدیه	ولہ	میرزا یها خراب افتاده بین یکره بدیه
حالت با بیدلان ظالم نمیدانی که چیست	ولہ	شیشه خالی نشود از تو و تو ساغر سکشی
بشق قد موزون تو طبعم کرد جولانی	ولہ	ز مصراع های آه خویش کردم جمع دیوانی
نبستی از سجود عتبهٔ دل بر جبین رنگی	ولہ	سزد با کعبه بیداری برو بر سر بزن سنگی
لغزشی در همت والای من خواهد رقیب	ولہ	آن بود کز قامت دلبر کمر جوید کسی

حرف التاء الفوقانیه

تروی سمرقندی بموزونی طبع موصوف بود و بهره از فضیلت هم داشت در عهد اکبری با میرزایان گجرات بسر میبرد وقتی قصیده در مدح اوهم خان کوکه اکبر بادشاه گفته گذرانید خان گفت هرچه از زبان خود بطلبی ترا صله دهم ملا گفت لکه تنگه خان گفت لپست همتی کردی امشب اگر کرور تنگه میطلبیدی دریغ نمیداشتم و لکه تنگه تسلیم نمود ملا تا زنده بود در حسرت کرور تنگه بود در فتح بروج که میرزایان کردند گفته

اولاد تمر که در شجاعت فرد اند	✣	شد فتح بهر جا که رو آورد ند
کردند چو فتح بروج از روی ستیز	✣	تاریخ شد آنکه فتح بروج کردند

ملا ترابی بلخی خاک پای نازنینان معانی بود و تراب الاقدام تو آئینان خوش بیانی نصرآبادی گوید در مدت عمر بر سر مزاری که بمرقد امیر المومنین علی بن ابی طالب رضی الله عنه در بلخ مشهور است معتکف بود در مدح امام قلی خان والی بلخ قصیده گفت خان او را بزر کشید و هم در آن ولایت فوت شد شعرش این است

بسنگ رخنه شد از لبش گریستم بیتو	ز سنگ سخت ترم من که زیستم بیتو

قصیدهٔ ترابی که بوسیلهٔ آن بزر کشیده شد و عددا بیاتش چهل و نه است بنظر مؤلف کتاب رسید مطلعش این است

گزیدم عمرها چون برهمن کنج کلیسائی	ولہ	دگر آن به که سازم در حریم کعبه وائی

تراب نامش میرزا ابوتراب است اول غبار تخلص میکرد آخر تراب قرار داد فقیر از زبان
نواب صمصام الدوله شاهنواز خان اورنگ آبادی مؤلف مآثر الامرا که نسابهٔ امراء دولت
تیموریه بود شنیده در سرو آزاد بقلم آورده ام که میرزا محمد طاهر و میرزا محمد علی دو برادر از سلسلهٔ
میرزایان دختر سلاطین صفویه بودند در عهد خلد مکان از صفاهان بدکن رسیدند و با مخلص خان
ربطی بهم رسانیده بتوجه او ملازمت بادشاه حاصل کردند و بمنصبی کامیاب گشتند نخستین
بخطاب التفات خان و دومین بخطاب ملتفت خان مورد التفات گردید التفات خان
که آخر مشهور بنقده شد در عصر خلد مکان فوجدار بیر از مضافات اورنگ آباد بود و در عهد شاه
عالم خلد منزل فوجدار کودراز توابع احمد آباد گجرات شد و در زمان محمد فرخ سیر بفوجداری
باندو و مندسور از ملحقات صوبهٔ مالوه سپرداخت چون امیر الامرا سید حسین علی خان بدکن
رسید خود را بخدمت امیر الامرا رسانید و مشمول الطاف گردید آخر صحبت برهم خورد ناگزیر
متوجه دار الخلافه شاهجهان آباد گشت و در نواحی کهرکون رسیده در سنه تسع و عشرین
و مائة و الف بدست قطاع الطریق رشتهٔ حیاتش انقطاع یافت میرزا ابوتراب پسر
میرزا محمد طاهر التفات خان است و از کلام خان آرزو در مجمع النفائس ظاهر میشود که
میرزا ابوتراب پسر میرزا محمد علی است قول آرزو طرف رجحان دارد که با میرزا ابوتراب
بسیار مربوط و چندی همصحبت بود میرزا ابوتراب در اواخر عمر با مبارز الملک سربلند خان
بوقتی ناظم صوبهٔ گجرات بگجرات رفت و در جنگی که مبارز الملک را با راجپوتان مارواڑ در سنه
ثلث و اربعین و مائة و الف اتفاق افتاد جرعهٔ شهادت درکشید او از صله پایان نیست
برای بیان اخلاقی که تحریر پذیرفت را در این صحیفه یافت جعفر عاشق تخلص در هجو تراب قصیده
نظم کرد تراب باین رباعی جواب او نمود رباعی

گویند که هجو کرده ما را جعفر
صد شکر که آنچه عیب ما بود غبار
طفل بدخوی سر شکسته ما نگیرد قرار
نکهت گل رسانند مینا مے

شیرین و لطیف همچو شیر و شکر
امروز برای دیگری گشته هنر
خراب آسایش بگرد دامن محشر کند
نبید ناغی ندادم هیچ جواب

حرف الثاء المثلثه

ثابت میر محمد افضل الٰه آبادی استاد زمان و یکتای هندوستان است اگرچه هم نام پدر حسان
بود لیکن شیوهٔ حسانی داشت و لوای شاعری به فلک الافلاک می افراشت در حرف الثاء اسمی
صاحب صله بنظر نیامد و خالی ماندن جای گوهر دریتاد نقصان داشت لهذا اسم میر ثابت ثبت افتاد
میر برادرزادهٔ همت خان خلف اسلام خان والا بدخشانی و لعل ثمینی از معدن والا دودمانیست
در الٰه آباد متولد شد و همانجا نشو و نما یافت ابتدای حال دامن سعی باکتساب علوم برزد
و علوم درسی از بعض علمای فواره کسب کرده بپایهٔ اعلای فضیلت ارتقا نمود و فن شاعری
را هم بکمال رسانید مدتی در دار الخلافه شاهجهان آباد رحل اقامت افگند و در آن عصر
جامع که مجمع و مرجع صاحب کمالان هفت اقلیم است کوس شاعری مینواخت و در زباندانی
فرس دم سلونی عما شئتم میزد و صنادید شعرای عصر یکقلم از حساب بر میداشتند
اقسام سخن را بتسلط تام میگوید و تبر زبانی کلک باطل السحر نسخهٔ سحر سامری را میشوید و ادرا
با میرزا عبد الرضای متین صفاهانی که ترجمهٔ او در حرف المیم خواهد آمد مناقشه رو داد و نیز
شاگردی از میر که تمام عمر بیمن تربیت او کمال بهم رسانده بود چشم از حقوق استاد قدیم
پوشیده تلمذ یکی از شعرای کشمیر اختیار کرد و درین باب قصیدهٔ چهار صد بیت نظم کرد و عجب
قدرت طبیعت بعرض ظهور آورد و ایضاً واقعات کربلا موزون کرده و تلاشهای فراوان
برده مطلعش این است

محرم است دلا سیل خون ز دیده ببار	✤	ز شاه تشنه لبان آب چشم باز مدار

و این واقعات بطور واقعات مشهور مقبل صفاهانی است مقبل در عهد سلطان حسین میرزای صفوی
اعتباری داشت و در فترت افاغنه متواری بسر میبرد و در عصر نادرشاه به هند آمد و در گجرات
نزد مومن خان ناظم آنجا میگذرانید و همونجا در سنهٔ سبع و خمسین و مائة و الف درگذشت
میر محمد افضل پایان عمر آستین بر زخارف دنیا افشاند و منقطعانه بسر میبرد تا آنکه
دامن از غبار هستی برچید مدفن او شاهجهان آباد فقیر بمیرزا جان جانان مظهر سلمه الله تعالی
نوشتم که سال وفات ثابت تحقیق کرده باید نوشت میرزا در جواب قلمی نمود دوازدهم ربیع الاول

سنه هزار وصد وپنجاه دریغولا که تذکرهٔ داغستانی رسید او سنه ۱۱۵۱ هزار وصد وپنجاه ویک مینویسد چون داغستانی با محمد عظیم ثبات خلف ثابت اخلاص درو مینویسد که در هنگام تحریر این تذکره گاهی مددی براقم حروف میکرد وقول داغستانی بصحت اقرب است ظاهرا لفظ یک از قلم میرزا مظهر مانده مؤلف گوید ع استاد زمان که کرد تعلیم + اعجاز سخن بکلک صاست + تاریخ برای رحلت او + فرمود خرد رحیل ثابت + در وقت تحریر این صحیفه منتخبی از دیوان ثابت بدست افتاد واین ابیات از غزلیات او که در تذکره حاضر نیست ترقیم پذیرفت

کشد چو صبح وصال تو شمع جان مرا ع بیر مشهد پروانه استخوان مرا
شمیم زلف تو از داغ دل برآورده + چو بوی نافهٔ چین موکشان فغان مرا
زبسکه داغ مسلسل زمغز من بارد + غلط کنند بگلزار استخوان مرا
طفل بیرحمی که می بندد بپر پروانه را وله گرم صحبت کی کند با خود من دیوانه را
میکشد بی پرده تصویر ترا نقاش حیف + آشنای صورت خود میکند بیگانه را
پیچد زبان درد زحال تباه ما وله دارد چو عرضه داشت گره در آه ما
دشنه حاجت نیست خونریز دل بیتاب را وله کار با خنجر نباشد کشتن سیماب را
خون ناحق دست از دامان قاتل بر نداشت + دیده باشی داغهای جامهٔ قصاب را
تا شکر ناوک تو کند مغز جان ما وله دارد زبان برنگ قلم استخوان ما
بیهوده چون سپند چرا گرم شیونیم + چشمی زسینت اشک زدود فغان ما
شد محشر صد زخم تمنا جگر ما وله شمشیر تو آورد قیامت بسر ما
لشکر مژگانها نیستای تیر دلستان ما وله تراشد صد زبان چون شانه از خود استخوان ما
اگر از معنی حسنت کسی طرفی نمی بندد وله چو کلک مو بصورت آشنا کن ناتوانی را
شفا از لعل جان بخش تو خواهد چشم بیمارت وله فرنگی لائق کار جدائی دیدهٔ عیسی را
صاحب کلاه کی غم مظلوم میخورد وله از خون صید نیست حذر شاهباز را
تا حنا بر پنجه بستی ریخت خون بیداد ام وله در فشار دل ید بیضاست این گلدسته را
آسمانم خار چشم ناتوان بین میکند وله همچو برگ کاه گر از خاک بردارد مرا

چون آن طفلی که از گلزار سوی خانه می آید | وله | گل داغ جگر اشک مرا در دامن است امشب

تا راه نظارهٔ بستان رفت | وله | چون شمع ز راه دیده جان رفت

زبان لطف او میگفت خواهم کشت شاید را | وله | نمیدانم چرا از حرف خود برگشت مژگانت

ای برهمن از نور یقین بهره نیابی | وله | زنار تو چون شمع اگر جزو بدن نیست

دل بستهٔ معنی نشود عاشق صورت | وله | از قامهٔ مو سلسله بر پای سخن نیست

با وصف آنکه دختر رز سنگدل نبود | وله | در حیرتم که توبهٔ مستان چسان شکست

دور از تو زبس دیدهٔ ما خاک بسر کرد | وله | تیر نگه ما الف خط غبار است

نازم آن کاتبی چیست قلم کار ترا | وله | گر چو پیراهن تصویر بود جزو تنت

هم پای خامه راه سفر طی نموده ام | وله | در اول قدم بسرم شام غربت است

میکشان را زاهد بغیر خدمت میکند | وله | این کدوی خشک می در جام عشرت میکند

آن حریر اندام هر جا میرسد وا می کشد | وله | هر کجا افتاد مخمل خواب راحت میکند

مردم حلقهٔ زنجیر جنون شیون کرد | وله | شور عشقم اثر در جگر آهن کرد

در قفس هم گل زخمم بسرم زد صیاد | * | خوب شد چارهٔ آوارگی از گلشن کرد

نمی بودیم با حرف آشنا ای کاش در عالم | وله | سخن ما را بزنگ قفل ابجد در بدر دارد

به لعلش میرسد تا آرزوی بوسه می میرد | * | خط نارسته گویا زهر پنهان در شکر دارد

خار در راه تو گر از نشو و نما می افتد | وله | عقده در کار من آبله پا می افتد

از ره ناز بخون سنگی رنگینش | * | گرچه در پای تو دامان قبا می افتد

هلاک آن بت کافر یراق قتل میکردم | وله | که تا گفتی فلانی را بکش منت بجان گوید

نمیخواهد که من مخصوص تیغش های غم باشم | * | چو گویم درد دل با او نصیب دشمنان گوید

بدر رو آمد سر نقاشی حسن تو مانی را | وله | نگه در دسر بیجا کش صورت نمی بندد

تا در چمن ز عارض او لاله داغ شد | وله | گل گل شگفت یار و دلم باغ باغ شد

انار باغ بهشت است روی خندانش | وله | کسیکه کرد قناعت بآب و دانهٔ خویش

چو زنجیر است از بس حلقه در گوش توام اعضایم | وله | گذارد سر بپای هر که قربانی سرا پایم

برنگ شیشهٔ ساعت ز دست خشکی طالع	وله	بجای می پر از گرد کدورت گشته مینایم
از حباب باده کمتر نیستم در سرکشی	وله	میتوانم کرد من هم رهزن صهبا پیرهن
شد اگرچه شکسته استخوانم	وله	چسپیده به خنجرت چو دسته
رتبهٔ بخت سیاهم نه شود از چه بلند	وله	گرد چون سایه مرا فاکنشین سرو قدی

ثابت میر محمد عظیم نام خلف میر محمد افضل ثابت سیدزاده ایست باشیوهٔ سخن سنجی و سخن فهمی آشنا اصل او ثابت و فرع او که عبارت از سخن سرسبز است در سما در ایام حیات والد چندان سری به شعر نداشت بعد انتقال پدر مشق سخن پیش گرفت و کلام اساتذه را بسیار خوض نمود لیکن در عین جوانی سنه اثنین و ستین و مائة والف از جهان فانی درگذشت خان آرزو در مجمع النفائس گوید دیوان خود را که قریب چهار هزار بیت باشد برای اصلاح پیش فقیر آورد چندگاه نگاه داشتم و بقدر فهم خود در حک و اصلاح آن مضائقه نکرده حوالهٔ آن سیدزادهٔ مرحوم نمودم پارهٔ از اشعار او نوشته میشود

چون شمع تا قباد به برنشت گذر مرا	وله	از اشک و آه زندگی آمد بسر مرا
چون دانهٔ عنب که بخسپد ببرگ تاک	وله	از کف نمیدهم من بیباک شیشه را
با آنکه همه عمر نرفتیم ز در او	وله	پرسد ز من از ناز ترا خانه کدام است
دیگر چگونه خاطر من وا شود که یار	وله	چون بیندم زد و در گره بر جبین زند
جز محفل تصویر درین باغ ندیدیم	وله	ترمی که کسی را بکسی کار نباشد

اما اسلام خان بدخشی جد میر محمد افضل ثابت نامش میر ضیاء الدین حسین است از دامن دولت گرفتگان قدیم خلدمکان بود اول همت خان خطاب یافت بعد محاربهٔ شاهی با جسونت بخطاب اسلام خان ناموری یافت و بعد ظفر شاهی بر دارا شکوه از اصل و اضافه بمنصب چهار هزاری سر برافراخت و بعد شکست دادن خلدمکان محمد شجاع را بتعاقب او ور رفت و بمعظم خان ناموز گشت و در سال چهارم جلوس خلدمکان بصوبه داری کشمیر رخصت یافت و در سال ششم جلوس بمنصب پنجهزاری و صوبه داری اکبرآباد مورد نوازش گردید و بعد وصول اکبرآباد یک ماه نگذشته بود که در مبادی سنه اربع و سبعین و الف رخت بشهرستان عدم کشید و

در مقبرهٔ میر نعمان قدس سره که خان مذکور در خدمت او اعتقاد فراوان داشت مدفون گردید عشقی کشمیری در تاریخ گوید ــ مرد اسلام خان عالی جاه * اسلام خان طبع موزون داشت و والا تخلص میکرد و می پرداز

وحشتی پیدا کن ای صحرا که امشب در غمش	ــ	لشکر آه من از دل خیمه بیرون میزند

خلف او میر عیسی مخاطب بهمت خان نیز از امرای عمدهٔ خلد مکان است بخشی سیوم بود بعد از آن بخشی دوم و در سال پانزدهم جلوس بصوبه داری اکبرآباد امتیاز پذیرفت و در سال هفدهم جلوس بداروغگی غسلخانه افتخار اندوخت و در سال نوزدهم بصوبه داری اله آباد و مرحمت یک لک روپیه نقد نوازش یافت و در سال بست و چهارم در بلدهٔ طیبهٔ اجمیر بحضور طلب شد و بخدمت جلیل القدر میر الامرائی سربلند گردید در همان ایام شاهزادهٔ محمد اکبر در تیه بغی افتاد و خلد مکان همت خان را که مرض صعب داشت بحراست قلعهٔ اجمیر گذاشته از شهر برآمد خان مذکور عنقریب در سنه اثنین و تسعین و الف جهان فانی را واگذاشت جوهر قابل و قابل دوست بود و همت بتربیت علما و شعرا و ارباب هنر صرف مینمود و در نظم و نثر قدرتی داشت از وست

بیابان جنون خاری ندارد	ــ	بجز خاری که مجنون داشت در دل

محمد علی ماهر از خدمت طرازان همت خان است و ناصر علی سرهندی از شاگردان سیف خان بدخشی که داماد اسلام خان بود

حرف الجیم

مولانا جمال الدین بن حسام الدین دهلوی صاحب هفت اقلیم گوید که او قصیدهٔ جهت سلطان محمد بن تغلق شاه گفته که مطلعش این است ــ

الهی تا جهان باشد نگهدار این جهانبان را	+	محمد شاه تغلق شاه سلطان بن سلطان را

چون مطلع خواند سلطان باقی را منع فرمود که من از عهدهٔ صلهٔ جمیع اشعار بیرون نمی توانم آمد و فرمود تا خزانهای زر آورند و بگرد او گذاشتند چون نزدیک بسر او رسید برخاسته ایستاد سلطان را این حرکت خوش آمد فرمود تا بار دیگر زر آوردند و گرد او چیدند تا بقد او رسید

شیخ جمالی دهلوی جمال باکمال و زبان خوش مقال دارد و نامش شیخ فضل الله است و اصلش از قوم کنبو خدمات شرعیه دار الخلافه دهلی مثل قضا و افتا اکثر به قوم کنبو تعلق داشت و دارد

و شیخ جمالی بزیارت حرمین شریفین سعادت اندوخت و در عهد سلطان حسین میرزا بخراسان رفت و صحبت مولوی جامی و ملا جلال الدین دوانی و اکابر دیگر دریافت و بهند مراجعت نمود و در ذی قعده سنه اثنین و اربعین و تسعمائه متوجه ملک بقا گشت قصیدهٔ او بهتر از غزل و مثنوی است و در نعت حضرت سید المرسلین صلی الله علیه وسلم گوید

موسی ز هوش رفت بیک پرتو صفات ✽ تو عین ذات می نگری در تبسمی

شیخ محدث دهلوی قدس سره در اخبار الاخیار مینویسد بعضی از صلحا در خواب بر قبول این بیت در پیش آن سرور صلی الله علیه وسلم بشارت یافته و این صله از قسم اعلای صلات و وسیلهٔ عظمای نجات است او زمین سخن طی میکند ✽

یاد لب تو در دل غمگین بود مرا ✽ جان کندن از فراق تو شیرین بود مرا

وله
ای از جمالت این همه غوغا برای چیست ✽ چون جمله حسن تست تماشا برای چیست

وله
میکشی از تیغ جورم میکنی دلشاد هم ✽ خون من ریزی و میگوئی بها زکجا دهم

وله
عید قربانست لطفی بر من دلریش کن ✽ یعنی این دلریش را قربان خویش کن

وله
هرکس که بیند آن لب مانند قند او ✽ چون نیشکر شکسته شود بند بند او

وله
شد برشته دلم از آتش عشق تو کبابی ✽ بر وی نزدم از دیدهٔ گریان نمک آبی

وله
من که از چشم تو بیمار شدم از لب لعل ✽ چه شود گر بدهی شربت عناب مرا

وله
چو زندگی همه شرمندگی بود بی یار ✽ بیا اجل بکن از یار شرمسار مرا

وله
تو بیند زنده میشود اندر نماز دل ✽ محراب ابروی تو مرا در نماز گشت

وله
آن جفاکار دل آزار جگرخوار جهان ✽ گرچه کافر تو ان گفت مسلمان هم نیست

وله
میکنم فکری که آن زلف دراز آید بدست ✽ دست کوته دارم اما میکنم فکر دراز

وله
کام جستم ز لبش داد بهانم دشنام ✽ واقف حال نشد داد مرادم به غلط

وله
ز تیغت سینه ام صد چاک شد ای تیرسم ✽ مبادا درد تو بیرون فتد از سینهٔ چاکم

وله
زلف نگار و توبهٔ ما و سر رقیب ✽ این هر سه را که نام شنیدی شکسته به

وله
وعدهٔ قتلم کنی هر شب که فردا میکشم ✽ تا بفردای دگر در انتظارم میکشی

گفتمش کہ بعشاق رحم کن جفا	ولہ	بخندید گفت کم ز نظم دلی و نقی		

حرف الحاء المهمله

سید حسن غزنوی قدس سرہ حسن الاخلاق و نخبۂ انفس و آفاق بود و بسامع روحانیان را بلآلی ناطقہ می آمود قصیدۂ افتخاریۂ او مشہور است کہ سخن سنجان بسیار بجواب آن پرداختہ اند و تا زمان حال سلسلۂ جواب بر پاست مطلعش این است

زوالد جہان کہ قرۃ عین پیمبرم	شائستہ میوۂ دل زہرا و حیدرم

سید از غزنین احرام زیارت حرمین محترمین بربست و چون بشرف زیارت مرقد مطہر نبوی دریافت ترجیع بہ منت بند موزون کردہ بعرض رسانید این ابیات حسن جابند ششم است

ابر رحمت سرور از من است چون بیرون فرست	ولہ	تشنگان را شربتی گر ممکن است اکنون فرست
لاف فرزندی ہمی یارم زد در بن حضرت و لے		مدعی آورد ام اینک خلعتی بیرون فرست
بیم و زر قدری ندارد دلستم در بیت آن		از قبول خویش زنجیری بدین مجنون فرست
یا رسول اللہ سزاوار ی کہ گویم اینکہ را		بر رسول آل اللہ درود از ہر چہ هست افزون فرست

حمد اللہ مستوفی در تاریخ گزیدہ نقل میکند کہ چون باین بیت رسید کہ ع لاف فرزندی ہمی یارم زد در بن حضرت ولی * الی آخرہ خلعتی از روضۂ منورہ بیرون آمد و در تصحیح آن اقلنابی میکند لیکن اگر ہمچنین سانحۂ جلیلہ بعالم وقوع می آمد ایستادہ ہای بارگاہ نبوت کہ سوانح کلی و جزوی آستان معلی را بضبط کتابت می آرند البتہ آن را بقلم می آوردند و در کتب سیر مبارک ثبت میکردند بعضی مردم نقل کردہ اند کہ خدام روضۂ منورہ خلعتی برای او حاضر ساختند این را باور میتوان کرد سید چون از سفر حج برگشت و بولایت جوین رسید در قصبۂ آزادوار از قید زندگی آزاد گردید در وقت تحریر این صحیفہ دیوان حضرت سید حاضر است اما دل بہمت انتخاب نگرائید برین چند رباعی اکتفا رفت رباعی

	ہر شب کہ رخ سپہر گلشن گردد		عالم تاریک چون دل من گردد	
	صد آہ برآورد م ز آئینۂ دل		کائینۂ دل ز آہ روشن گردد	
	ای شاہ زمین بر در زمان بتو مباد	ولہ	ہفتاد بن سپہر را قران بتو مباد	

آسایش جان نیست جهان بیتو مباد		مقصود جهان تویی جهان بیتو مباد	
از دود دل پر غمم ای ماه بترس	ولہ	وز شعلهٔ نالهٔ سحرگاه بترس	
در هر نفسی تعبیه دارم آهی		ای آینه میگویمت از آه بترس	
در خدمت کس کرند هم پشت بخم	ولہ	شاید که ز من روی نگردانند هم	
چون من سر خود ندارم از بیغرضی		پای دگری چه گیرم از بهر درم	

خواجه حافظ شیرازی

خواجه حافظ شیرازی قدس سره از خواص سکاری است و بنگال هند وبخش سمرقند بخارا دری از میخانهٔ عرفان کشاده وصلایی ادرکا سا وناولها درداده مولوی جامی قدس سره میفرماید چون در سخن او اثر تکلف ظاهر نیست اورا لسان الغیب لقب کردند مؤلف گوید چون فال دیوان او از غیب خبر میدهد باین اعتبار هم اورا لسان الغیب میتوان گفت ازینجاست که میگوییم ؎ مردان زخاک هم خبر آسمان دهند ؛ فال کلام حافظ شیراز کن لحاظ ؛ اکثر اشعار او تقریبی است مولی لاری که یکی از تلامذهٔ علامهٔ دوانی است دیوان اورا با تقریبات اشعار داشت محمد قاسم فرشته در تاریخ خود مینویسد که سلطان محمود شاه بهمنی والی دکن قران نیکو میخواند وخط خوب می نوشت وطبع نظم داشت از وست ؎ عاقبت در سینه کار خون فاسد میکند ؛ رخصتی ای دل که از الماس نشتر میخورم ؛ از علوم متداوله باخبر بود فارسی و عربی فصیح میگفت در عهد او شعرای عرب و عجم بدکن آمده از سرچشمهٔ انعام و احسانش شاداب میشدند وقصیده گذرانیده در مجلس اول مبلغ یکهزار تنگهٔ طلا که عبارت از هزار توله باشد جایزه یافته معزز و مکرم ومقضی المرام بوطن خود مراجعت مینمودند چون آوازهٔ سخاوت و هنرپروری و قدرشناسی او عالمگیر گشت خواجه حافظ شیرازی نیز راغب سفر دکن گردید لیکن بواسطهٔ موانع از قوة بفعل نمی آمد این خبر بمیر فضل الله انجو که از تلامذهٔ علامهٔ تفتازانی بود و در دکن آمده از پیشگاه سلطان منصب صدارت داشت رسید جزوی زر جهت خواجه بشیراز فرستاده استدعای قدوم نمود خواجه از توجه میر فضل الله انجو بیش از بیش خواهان سفر هندوستان شده انچه او فرستاده بود برخی را صرف خواهرزاده های خود کرده وبرخی را ادای قروض نموده سامان راه کرده از شیراز بازآمد چون بلاد رسید انچه داشت یکی از آشنایان غارت زده پیشکش کرده تهیدست گردید

خواجه زین العابدین همدانی و خواجه محمد کازرونی که از تجار معتبر بودند و داعیهٔ هندوستان داشتند متعهد خرج راه خواجه شده به هرمز آوردند و در بعضی امور کوتاهی کرده خواجه را از خود رنجانیدند و با وجود آن حال خواجه حافظ در کشتی محمود شاهی که از دکن به بندر هرمز رفته بود سوار شد قضا را هنوز کشتی روانه نشده بود که باد مخالف وزیده و دریا به شور آورد خواجه یکباره از ان سفر مستغفر گشته بیاران گفت که بعضی از دوستان را که در هرمز اند وداع نکرده ام ایشان را دیده در ساعت برمیگردم و باین بهانه از کشتی بیرون رفت و غزلی گفته مصحوب یکی از آشنایان نزد میر فضل الله فرستاده و خود بشیراز شتافت این سه بیت ازان غزل است

دمی با غم بسر بردن جهان یکسر نمی ارزد	بمی بفروش دلق ما کزین بهتر نمی ارزد
شکوه تاج سلطانی که بیم جان درو درج است	کلاه دلکش است اما بترک سر نمی ارزد
بس آسان مینمود اول غم دریا ببوی زر	غلط کردم که یک موجش بصد من زر نمی ارزد

چون غزل بمیر فضل الله رسید قصهٔ خواجه را بسلطان محمود شاه بازگفت سلطان فرمود چون خواجه بقصد دریافت مجلس ما قدم در راه گذاشته بود بر ما واجب است که او را از فیض خود محروم نسازیم پس ملا محمد قاسم مشهدی را که از فضلاء دولتخانه بود هزار تنکهٔ طلا تحویل نمود تا انواع امتعهٔ هند خریده برای خواجه بشیراز برد انتهی و خواجه غزلی بسلطان غیاث الدین والی بنگاله فرستاده که این دو بیت ازان است

شکرشکن شوند همه طوطیان هند	زین قند پارسی که به بنگاله میرود
حافظ ز شوق مجلس سلطان غیاث دین	غافل مشو که کار تو از ناله میرود

سلطان خدمت خواجه شائسته بتقدیم رساند انتقال او در سنه اثنین و تسعین و ثمانمائة واقع شد و در خاک مصلای شیراز مدفون گشت خاک مصلی بکسر یکعدد تاریخ است صاحب آثر الصفا مینویسد شاه نعمان خلف خواجه حافظ بهند آمد و در برهان پور وفات یافت قبرش نزدیک قلعه آسیر است شیخ فیضی اکبرآبادی این قطعه برپشت دیوان او گوید سنم فیضی که درمیدان معنی * چو من چابکسواری تیز تگ نیست * بجلد شعر من از پوست تا مغز * بجای مردم ناپاک رگ نیست * بدان میماند این پاکیزه گفتار * که در دیوان حافظ نام شاخ نبات است

شیخ محمد یحیی الہ آبادی در کتاب اعلام الانام گوید صاحب قطعہ را این بیت بنظر رسیدہ

شنیدہ ام کہ سگان را قلادہ می بندی	۰	چرا بگردن حافظ نمی نہی رسنی

مؤلف گوید در بعضی نسخ دیوان حافظ بجای لفظ حافظ لفظ عاشق بنظر آمد و قطع چنین است

مزاج دہر تبہ شد درین بلا حافظ	۰	کجاست فکر حکیمی و رای برہمنی

از اتفاقات اینکہ چیزی کہ شیخ فیضی میخواست در دیوان فارسی و عربی فقیر آزاد موجود است و ازین لفظ مبرا مع ہذا عدم این لفظ سبب وجود افتخار و وجود آن باعث عدم اعتبار نمیتواند شد کہ در قرآن محیط لفظ کلب مکرر واقع شدہ اشعار خواجہ حافظ ورد مناجاتیان و زمزمہ خراباتیان است حاجت تحریر ندارد این ابیات محض تیمنًا بقلم در آمد

حاشا کہ من بموسم گل ترک می کنم		من لاف عقل میزنم این کار کی کنم
چو گل گر خردہ داری خدا را صرف عشرت کن	ولہ	کہ قارون را غلطہا داد سودای زر اندوزی
ہرکس کہ دید روی تو بوسید چشم من	ولہ	کاریکہ کرد دیدۂ من بی نظر نکرد
اشک غمازم اگر سرخ برآید چہ عجب	ولہ	خجل از کردۂ خود پردہ دری نیست کہ نیست
یار مردان خدا باش کہ در کشتی نوح	ولہ	ہست خاکی کہ بآبی نخرد طوفان را
بمی عمارت دل کن کہ این جہان خراب	ولہ	بر آن سر است کہ از خاک ما بسازد خشت
ای دل طریق رندی از محتسب بیاموز	ولہ	مست است و در حق او کس این گمان ندارد
دل بسی خون بکف آورد ولی دیدہ بریخت	ولہ	اللہ اللہ کہ تلف کرد کہ اندوختہ بود
دوش میگفت کہ فردا بدہم کام دلت	ولہ	سببی ساز خدایا کہ پشیمان نشود
حضوری گر ہمی خواہی ازو غایب مشو حافظ	ولہ	متی ما تلق من تہوی دع الدنیا و اہملہا

مؤلف گوید دع الدنیا جواب شرط است و در جواب شرط وقتی کہ جملہ انشائیہ باشد فا واجب است برای رعایت وزن فدع الدنیا نمیتوان خواند اصلاح برین نہج میتواند شد دع الدنیا متی ما تلق من تہوی و اہملہا چہ حالا جواب بر شرط مقدم شد و جواب مقدم فا نمیخواہد کما صرح بہ ائمہ النحو و فقیر بتقدیم جواب این غزل پرداختہ ام و مصراع خواجہ را بتقدیم جواب تضمین کردہ

این ابیات از ان غزل است

سرت گردم چه غم از عقدهٔ زلفت تو بهر دلها	که میدانم بعلم شانه سازی حل مشکلها
تما شد خانهٔ رنگین دنیا جای آسایش	سبکروحان برنگ بوی گل بستند محملها
نه من تنها بلا گردان آن شمع شب افروزم	چو فانوس خیالی گرد او گردند محفلها
درین دشت تماشا نیست کم آثار رحمت را	که قاتل سبزه میرود از تیغها بر خاک بسملها
الا آزاد اجبها و عابد وصبا اعرضن	هی الدنیا متی تاتی من تهوی و مهلها

در بیت اخیر ضمیر اجبها راجع به معشوقه است که اصل در کلام عرب تغزل با معشوقه غیب است اما سلطان غیاث الدین بن سلطان سکندر والی بنگاله بادشاهی سخی صاحب عمال خیر بود هفت سال سلطنت کرد و در سنه خمس و سبعین و سبعمائة علم مبلک جاودانی زد قاضی قطب الدین حنفی در تاریخ مکه بعبارت عربی میگوید ترجمه اش اینکه سلطان غیاث الدین والی بنگاله زر بسیار مصحوب خادم خود یاقوت غیاثی بحرمین شریفین فرستاد که بر اهل هر دو مکان مقدس تقسیم یابد و نیز مدرسه و رباطی در مکهٔ معظمه بنام سلطان تعمیر شود و اوقافی خریده در اعمال خیر مثل تدریس وغیره صرف گردد و مکتوب به مولانا حسن بن عجلان شریف مکه نوشت و هدایای جلیله برای او فرستاد و شریف قبول کرد و فرمود تا موافق ارادهٔ سلطان بعمل آرند اما شریف سوم حصه زر صدقه خود گرفت بطریق معتاد نقود را بار خود و باقی را بر فقرا و فقهای حرمین تقسیم نمود آن قدر زر بود که بمردم آنجا علی العموم رسید و یاقوت غیاثی برای تعمیر مدرسه و رباط دو خانه باهم متلاصق نزدیک باب ام هانی خرید و شکسته بجای آن مدرسه و رباط ساخت و دو اصیل و چهار رجبه خریده بر مدرسه وقف نمود و چهار مدرس مذاهب اربعه و شصت طالب العلم مقرر کرد و اخراجات ایشان را ازان وقف معین نمود و خانهٔ دیگر مقابل مدرسه بپانصد مثقال طلا خریده برای مصالح رباط وقف ساخت و مولانا حسن شریف در عوض هر دو خانه که بجای آن مدرسه و رباط ساخته شد و هر دو اصیل و هر چهار رجبه دوازده هزار مثقال طلا گرفت و سوای آن زری اخفا کرد که مقدار آنرا کسی نفهمید اند و نیز سلطان غیاث الدین زری برای تعمیر نهر عرفه بایاقوت مذکور فرستاده بود و مولانا حسن آنرا هم گرفت و گفت اینکار را باسمه انجام میدهم

وآن ستی ہزار مثقال طلا بود تا اینجا ترجمہ تاریخ قطبی است مؤلف گوید مدرسہ رباط سلطان غیاث الدین تا حال قائم است وفقیر در ایام اقامت مکہ معظمہ تخصیص فتہ آنرا دید

حیرتی تونی حیرت افزای دیدہ وران است وجوہر بلیغ گذار زبان آوران از وطن خود بعراق رفت ودر شاعری نام برآورد حساد این بیت او را بشاہ طہماسپ صفوی رسانیدند

از حسد امروز زاہد منع ما از بادہ کرد	ع	ورنہ کی آن نامسلمان راغم فردای ماست

شاہ بپاس شریعت متغیر گردید حیرتی بگیلان گریخت و بعد چندی قصیدہ در منقبت امیر المؤمنین علی رضی اللہ عنہ گفتہ وجناب مقدس را شفیع ساختہ رو بدرگاہ شاہی آورد وبعفو ماضی مشمول مراحم گردید مطلع آن قصیدہ کہ ایہام لطیفی دارد نیست

بہیچ خانہ رہم نیست الیشہ دوسرا	مطلع	تویی چو شاہ ولایت ولایتی بنما

در عہد شاہ مذکور وقتیکہ محمد صالح تیکچی در استرآباد خروج کردہ روزی چند بر تخت نشست حیرتی قصیدہ گذرانید کہ مطلعش این است

ایکہ رایت بجہان آئینۂ غیب نماست	ع	ہست پیش تو عیان انچہ نہان در دل ماست

چون باین بیت رسید ع

خسرو کشور اقبال محمد صالح		آنکہ سرتا قدم آراستۂ لطف خداست

ہفت خرداد ابریشم سلہ یافت آخر بکاشان رفتہ رنگ اقامت ریخت شبی شراب خوردہ درحالت مستی از بالاخانہ بپایان افتادہ گردنش بشکست ومرغ روح او در پرواز آمد مورخی گوید ع سال فوتش چو خواستم گفتند ÷ او بماہ صفر ز بام افتاد ÷ امیر علاء الدولہ قزوینی صاحب نفائس المآثر کہ معاصر حیرتی واز خاندان مورخین است وصاحب ہفت اقلیم حیرتی را تونی نوشتہ اند وخان آرزو گوید از ماوراء النہر بودہ وبعضی از تون گفتہ اند ومعلوم نیست کہ حیرتی کاشانی واین شخص ہر دو یکی اند یا بغیر غالب کہ جدا باشند مؤلف گوید غالب یکی است تونی باعتبار وطن اصلی وکاشانی باعتبار مدفن وبودن او از ماوراء النہر بقول تقی اوحدی است کہ آرزو آنرا نقل کردہ واللہ اعلم این چند بیت از کلام حیرتی است

چو سرنوشت مرا کلک کردگار نوشت	ع	خط غلامی خوبان روزگار نوشت

بازان بخود روم سوی سر خویشتن | وله | که خود را هم نخواهم همسر خویش

گل به حرف همان به که نیاید زگوش | وله | ورنه ورد دل مرغان چمن بسیار است

منظر مکن بسوی من در میان خلق مباد | وله | که من ز هوش روم دیگران نظاره کنند

ماند در زلف تو دل وای بران صید اسیر | وله | که بدام افتد و از خاطر صیاد رود

چه شبهای دراز هجر دیدم | وله | باین ده روزه عمر کوته خویش

تیغ غمی که سر ز نخون متافق است | وله | دارد دوم چو صبح ولی هر دو صادق است

چارده ساله مهی گر بکف افتد عمر است | وله | ورنه از بودن صد ساله بقا فائده نیست

همچو پروانه بشمعی سر و کاری است مرا | وله | که اگر پیش روم بال و پرم میسوزد

خان آرزو گوید درین بیت یکی از عزیزان تصرف کرده و اکثر مردم پسند فرموده تصرف این است
میروم پیش اگر بال و پرم میسوزد و پیش فقیر مستفاد هر دو مصراع جداست و ترکیب آن با مصراع
اول معنی علیحده دارد لیکن بر تقدیر مصراع صاحب شعر همان معنی این بیت شیخ سعدی
علیه الرحمة است ؎ اگر یک سر موی برتر پرم ؛ فروغ تجلی بسوزد پرم ؛ شمع هر اشمع
بال و پر پروانه خود را میسوزد خصوصیت به شمع او ندارد انتهی کلامه مؤلف گوید مصراع اصلاحی
دو شق دارد یکی این که حرف شرط متعلق بجمله پیشین شود دوم اینکه حرف
شرط متعلق بجمله پسین شود و اختلاف معنی در هر دو شق ظاهر مراد خان آرزو ظاهر
اشق ثانی است که گفته پیش فقیر مستفاد هر دو مصراع جداست و وجه اصلاح مصلح
در شق اول دفع همان اعتراض است که سوختن بال و پر مخصوص بشمع معین نمیتواند شد
و این اعتراض ناشی از کاف صفتی است که در آغاز مصراع ثانی واقع شده مصلح کاف
صفتی را برآورده و اعتراض را مندفع ساخت و بر ناظر ظاهر که در بیت حیرتی تشبیه واقع شده

و در بیت شیخ سعدی تشبیه نیست

محمد خواهرزاده ذبیحی اصفهانی است اما در مشهد مقدس بسیار بوده و در آنجا نشو و نما
یافته حرف موزون میگفت و لآلی آبدار می سفت و دانای علم عروض و قافیه بود و در خط و انشا نیز
دستی داشت آغاز حال سیاحت کنان بگیلان افتاد گیلانیان بواسطه طعن در مذهب زید بزبان

زبان او را قطع کردند با وجود آن چون قلم طلاقت لسانش بحال بود گفت امیر المومنین علی رضی الله عنه زبان مرا شفا داد صاحب نفائس المآثر گوید در سنه سبعین و تسعمائة در قزوین آمده هفت بند ملا را جواب گفته از نظر شاه طهماسپ صفوی گذرانید و پنجاه تومان و خلعت جائزه یافت و میر تقی کاشی می نویسد از قزوین متوجه خراسان شد و در مشهد مقدس رضوی فوت کرد فی شهور سنه احدی و سبعین و تسعمائة زبان آوری این عزیز مقطوع اللسان باید دید

افتاده ایم زپا ای سنان میاری ما		قدم نهند و به بینید خاکساری ما
دوشینه که رفتی ز برم یار که بود	و له	می با که زدی شمع شب تار که بود
بهر طرف ز تو آزرده بغم باد است	و له	هزار داد ز دست تو این چه بیداد است
ایکه منعم میکنی از عشق چسارش ببین	و له	ایکه میگویی بمرو از راه رفتارش ببین
اگر نه هر زمان از کوی شیرین باد بر خیزد	و له	غبار غم کجا از خاطر فرهاد بر خیزد
نشسته بر سر م کز مردنم خاطر شود شادش	و له	اجل بشتاب تا یار از سر من شاد برخیزد
یار بر افراخته قامت رسید	و له	خسته ارباب سلامت رسید
میرسد آن شوخ شهیدان عشق	و له	مژده شما را که قیامت رسید
جانان ز تو بر سرم بلا مے آید	و له	وز تو بدلم تیر جفا مے آید
گفتی سگ خویش خوانده ام حرفی را	و له	حرفی است کزو بوی وفا مے آید

حسنی تبریزی شاعر خوب و مادح جائزه روپ است شرف زیارت حرمین شریفین در یافت دو بار سیر هند کرده بولایت خود برگشت کرت اول بملتان رسیده قصیده در مدح قاسم خان نیشاپوری ناظم آنجا گفته گذرانید خان چهار هزار روپیه صله داد و او بدیار خود دش باز فرستاد و کرت ثانی وارد آگره شد او هم خان کوکه اکبر بادشاه و کس دیگر از خوانین عصر دو هزار روپیه باو تواضع کردند و ایضاً قصیده در مدح خان اعظم کوکهٔ اکبر بادشاه بود نظم آورد و بیست تومان نقد و خلعت و اسپ صله گرفت مطلع قصیده این ست

به نزد اهل سخن چون کنم بیان سخن	اگر مدد نکند روح صاحبان سخن

حسن تبریزی

وقصیدهٔ دیگر در ثنای اکبر بادشاه موزون کرده از آن است ؎

نبود ز شتهای ریگ روان ... قیاس انیش که در صف هیجاست
گر پی غرق کردن اعدا ... هر طرف موج های بحر بلاست

چون فرصت گذرانیدن قصیده نیافت این قطعه بوسیلهٔ بعض مقربان معروض داشت

در مدح بادشاه سخن سنج ملک هند ... گفتم قصیده که پسندید هر که دید ؎
زین سان قصیده که نگاه نوشتنش ... آب حیات بر ورق از خامه میچکید
اما چو روز گار ره بد و گار من نه بود ... زان شاخ گل بپای دلم خار غم خلید
نشنید شاه عقده کشا مصرعی از من ... نکشود قفل آرزوی من ازین کلید
بودم ز آب دیده تر غرق بحر غم ... کز غیب این ترانه بگوش دلم رسید
حافظ وظیفهٔ تو دعا گفتن است و بس ... در بند آن مباش که نشنید یا شنید

بادشاه بعد استماع قطعه حکم بانشاد قصیده کرد و ده هزار روپیه و خلعت و اسپ مرحمت گردید چون خازن در تسلیم زر تاخیرے کرد این قطعه گذرانیده همان لحظه زر گرفت

مشکلی دارم شها خواهم کنم پیش تو عرض ... زانکه زین مشکل مرا صد داغ حسرت بر دلست
سیم و زر انعام کردی لیک از خازن مرا ... هم گرفتن مشکل و هم ناگرفتن مشکل است ؎ قطعه

وچون از هند برگشت میان او و وحشی یزدی مهاجات رکیکه بوقوع آمد چه اورا بسبب سرمایهٔ جمعیتے که از هند بهم رسانده رفته بود بر وحشی تفوق میداد ندحال آنکه حیدری در اوائل تاجدوزی میکرد و او شاگرد لسانی شیرازی است و در مقابل سهو اللسان شریف تبریزی لسان الغیب از اشعار لسانی ترتیب داده و آن را از پنجاه هزار بیت لسانے انتخاب زده شیخ عبد القادر بداونی صاحب منتخب التواریخ گوید دیوان حیدری مشتمل چهارده هزار بیت تمنّا بنظر درآمدامّا قماش نیک در آن بنهایت اندک دیده شد حیدری ساغر کوثر سخن سے گرداند

شهرت حسن بتان از عشق عالم گیرست ... در طریق عاشقی عشق جوانان پیرست
ترسم از آب و هوای خلد گر دنا امید ... آنکه سخن دیا شاید گرم و آه سرد هست

	چو ریزیم اشک از دل و درد آلود میخیزد		بلی چون آب بر آتش بریزد دود میخیزد
	شنم که تیر جفای ترا نشان شده ام		جدا از آن سگ کوشت استخوان شده ام
	در آتش است ز عشقت تن بلاکش من		بآب تیغ تو خواهم نشید آتش من
	طبعم ز نسیم غیب چون غنچه شگفت	وله	در مدح شهان در سخن دانی سفت
	گر هجو مرا به دشمنی گفت کسے		من مرثیه اش بدوستی خواهم گفت

میرزا امین رازی صاحب هفت اقلیم گویند حیدری با آنکه از خاک بر داشته هند بود در حق مردم هند این رباعی گفت رباعی

	در کشور هند شادی و غم معلوم		آنجا دل شاد و جان خرم معلوم
	جائیکه به یکروپیه آدم بخرند		آدم معلوم و قدر آدم معلوم

میرزا امین با آنکه ولایت زیست در حق حیدری کلمهٔ استعجاب نوشت فقیر هم نظر بهمین معنے این مطلع گفته ام ؎ در کاکل بتان دل بخون فغان کند ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌٭ همچون مغل شکایت هندوستان کند مذمت هند کردن تخصیص حیدری نیست بلکه اهل ولایت ایران و توران قاطبةً با آنکه بهند آمده از حالت گدائی بمرتبهٔ امیری میرسند و از نکبت قلندری برآمده بدولت عظمی فائز میشوند پاس حقوق را اصلا بخاطر نمیگذارند و زبان خود را که عمرها نمک از خوان الوان هند خورده بانواع مذمت می آلایند اگر هند مطابق اعتقاد ایشان است چرا از خود بی طلب کسی بتصدیع میکشند و خود را بشیوهٔ حق ناشناسی ز عیب جو لی انگشت نما میسازند طرفه اینکه ولایتیان هم خود هندی الاصل اند چه از روی احادیث صحیحه ثابت شده که آدم علیه السّلام از بهشت در هند نازل شد و نیز از روی احادیث ثابت میشود که توبه اش همین جا بمرتبهٔ قبول رسیده شیخ جلال الدین سیوطی در تفسیر در منثور حدیثی طویل از کعب احبار روایت میکند و در ان حدیث واقع شده فَعَلَیَّ فِی هٰذِہِ التُّرْبَۃِ اُنْزِلَتِ التَّوْبَۃُ یعنے پس بر من در همین سرزمین یعنی هند نازل کرده شد توبه و بعد قبول توبه احرام کعبه شریفه بست و در عرفات با حوا گرد و بعد ادای مناسک حج برد و با هم بهند تشریف آوردند و درین سرزمین رنگ توطن ریختند و اولاد بهم رسانیدند چنانچه در تاریخ طبری کتاب الا

[illegible] ولایتیان هم خود هندی الاصل اند

امام محمد غزالی مسطور است و چون اولاد او بجد کثرت رسیدند از هند منتشر شده رفته رفته اقالیم سبعه را
آباد ساختند پس وطن اصلی جمیع بنی آدم هند است بعضی مردم میگویند هند زمین مغضوب است
زیرا که حق تعالی در حالت غضب آدم را از بهشت برآورده بهند انداخت غافل از این که حق تعالی
حوا را بجده که از سرزمین مکه معظمه است انداخت سرزمین مکه باتفاق امت محمدی اشرف بقاع
روی زمین است پس رب العزت تعالی شانه آدم علیه السلام را در عوض بهشت گلزار
ارزانی داشت و از بهشتی به بهشت دیگر فرستاده مؤلف گوید ؎ گر نیست از بهشت
فزون بوستان هند ٭ آدم ز ناز و نعمت جنت چسان گذشت ٭٭ و مؤید این است
آنچه شیخ جلال الدین سیوطی در تفسیر در منثور در سورهٔ احقاف روایت میکند که اخرج
ابن ابی حاتم عن علی رضی الله عنه قال خیر وادیین فی الناس وادی مکة وواد نزل به آدم بارض
الهند و از نزول آدم علیه السلام ثابت شد که طلوع آفتاب نبوت اول از افق هند
است و فقیر استنباط عجبی کرده ام که حلول نور محمدی صلی الله علیه و آله وسلم در هند بقیاس
مساوات منطقی ثابت میشود چه از روی احادیث صحیحه نور محمدی صلی الله علیه و آله وسلم در صلب
آدم ودیعت بود و از جبین مبین او میتافت از اینجا روشن شد که مبدا نور محمدی صلی الله علیه و آله وسلم مکه است
و منتهای آن عرب و کفی بالله شرفا و فضلا و تقریر قیاس مساوات این است نور محمد حل بآدم
و آدم حل بالهند فنور محمد حل بالهند و تحقیق این قیاس از کتب منطق باید جست و اگر کسی بدیدهٔ
دوربین ملاحظه کند هبوط آدم از بهشت بجانب دنیا بعلت گندم بهانه بیش نیست اصل
مقصد الهی اظهار شیونات و تجلیات خود است اگر آدم دراینجا قدم رنجه نمیفرمود این خرابه را
که آباد میساخت و اینهمه بدائع آثار و غرائب اطوار که خاصهٔ حضرت ایشان است که بعرصهٔ
ظهور می آورد فقیر تبارک الله احسن الخالقین فقیر ذکر هند از کتب تفسیر و حدیث برآورده رساله
ترتیب داده ام و شمامة العنبر نام گذاشته دیدنی است

سیدی گیلانی نفس روح پرورش ممد حیات است و نوای اهتزاز آورش مفرح
ذات ابتدای حال بصیغهٔ تجارت بکاشان آمد و رفت داشت و در ایام اقامت آنجا با موزونان
طریق مشاعره می پیمود وقتی در گیلان سیدی تخلص شاعری در حالت مستی شمشیری بر دست داشت

او زدیاد وصف قدرت انتقام چون آن حرکت در حالت مستی بود از قصاص درگذشت و بعد التیام جراحت از گیلان بکاشان رفت و از انجا روبدار النعیم هند آورد و حکیم ابو الفتح گیلانی پر التفات بحال او افشاند و هم بطفیل حکیم در بارگاه اکبر بادشاه و شاهزاده اعتبار کلی بهم رسانید و سرمایه جمعیتی اندوخت و در پایان زندگانی دامن دولت خانخانان گرفت و دامن دامن گلهای آرزو از شاخسار احسان او برچید شیخ معروف بکری صاحب ذخیرة الخوانین گوید خان خانان ملاحیاتی را در خزانه برد و سر قدر اشرفی توانست برداشت و وفات او در سنه خمسه عشر و الف واقع شد او آبحیات از ظلمات دوات بیرون می آرد

بهر سخن که کنی خویش را نگهبان باش | ز گفتنی که دوی نشگفد پشیمان باش
چه بال مرغ که گر شغل روزگار این است | ز سوز هم قدمی وام کن گریزان باش

ولہ
تا کی بغیر یار و بمن سرگران بود | با دوست اینچنین و بدشمن چنان بود
ای دل اگر ندید بسویت مرنج ازو | شاید که با تو در صدد امتحان بود

ولہ
چو رسد رقیب خندان کشدم طپیدن دل | که مبادو دیده باشد نظر عنایت از تو

ولہ
چون هیچکس بدانش اصلی نبرد راه | بیدانشی بعلم فلاطون برابر است

ولہ
بعد مردن بتو معلوم شود رنج حیات | رهروان لحظه بنالند که بمنزل برود

ولہ
آید از خاک مزارم بعد مردن بوی درد | بسکه در هجران او گاهی غم بو کرده ام

ولہ
ترا هرگز گریبانی نه شد چاک | چه دانی لذت دیوانگی را

ولہ
از بسکه رفو زدیم و شد چاک | این سینه همه بدوختن رفت

ولہ
در میان کافران هم بوده ام | یک میان شایستهٔ زنار نیست

اما حکیم ابو الفتح خلف ملا عبد الرزاق گیلانی است که در علم طبیعی و آلهی سرآمد علمای گیلان بود و سالها صدارت آن ولایت داشت حکیم ابو الفتح و حکیم همام و نور الدین قراری هر سه برادر در سنه ثلث و ثمانین و تسعمائه از گیلان رخت بجانب هند کشیده بملازمت اکبر بادشاه پیوستند از اینها حکیم ابو الفتح بزور بذیمی تصرفی غریب در مزاج بادشاه کرده بمرتبهٔ کمال تقرب عروج نمود اگرچه منصب او هزاری بود اما بسبب مزاج گویی بادشاه در نهایت اعتبار

می زیست به حدت فهم و جودت طبع متصف بود و در نظم و نثر سلیقهٔ درستی داشت و لهذا صحبت او با شعرای
وقت مثل عرفی و حیاتی گیلانی اتفاد شیخ عبدالقادر بداؤنی گوید در ایامی که حکیم نو آمده بود فقیر از وی شنیدم
که میگفت خسرو هست و همین دو انده ده بیت انوری را پیوسته انوری یک بدلاح گفته او را امیر بادنجان که شغل کس
(کاف تصغیر) زمانه بود تشبیه میداد خاقانی را میگفت که او اگر درین زمانه می بود بسیار ترقی می یافت باین
طریق که هر گاه در تلمیش خانهٔ من آمد او را سیلی میزدم تا کاهلی طبیعت را میگذاشت و چون از اینجا
به پیشخانهٔ شیخ ابوالفضل میرفت آنجا او سیلی میزد و شعر او را اصلاح میداد هم انتهی کلامه
مؤلف گوید ظاهر این پند از حکیم ابوالفتح در اوایل مشق سخن باشد و بعد از آنکه ترقی کرد با وستادی
استادان معترف گردید چرا که در چهار باغ که نام منشآت حکیم ابوالفتح است در یکی از مکاتیب که در
جواب خط خانخانان نوشته بقلم می آرد قصاید که یاران آنجائی گفته بودند به شعرای اینجائی
فرموده شد بنام نامی شما هر گاه با تمام میرسد بملازمت فرستاده خواهد شد ملا عرفی و ملا حیاتی
بسیار ترقی کرده اند دیوان رضی الدین نیشاپوری ما را زود از خود ملول کرد بعد دیوان خاقانی
و انوری و کمال اسماعیل شاعری که روز بروز با و اعتقاد بهم رسد ابوالفرج رونی است
اگر دیوان او بیشتر حاضر باشد گنجایش دارد انتهی کلامه وقتیکه بادشاه متوجه سیر کابل بود
حکیم ابوالفتح سفر عالم دیگر گزید و در حسن ابدال مدفون گردید فی سنه سبع و تسعین و تسعمائه
اما خان خانان از امرای جلیل الشان عهد اکبر و جهانگیر است و در دولت عظمی متصدی
امور عظمی گشت جوهر قابل دریا دل قدردان فقرا و علما و شعرا و سائر ارباب همه بود طبع موزون داشت
و در فارسی و هندی و سندی شعر میگفت و آنقدر ارباب کمال و شعرای فارسی و هندی
که در سرکار او فراهم آمدند از امرا بلکه سلاطین و خلف کم کسی را اتفاق افتاد و موزونان
شاگستر خود را قنطار قنطار زر می بخشید چنانچه مطالعهٔ این صحیفا التماس میکند شیخ فیضی
بلند ساخته سبب خانخانان عهد کانعاشش طبع را رخصت شگفتن داده داشت چون اعتماد
بر شعرا و صله بیش از تاریخ گفتن داده در سنه ست و ثلاثین و الف این گوهر گرانمایه از دست
روزگار سنجاک افتاد و در دهلی درون گنبد زوجهٔ خود که محاذی مقبرهٔ همایون بادشاه است
دفن گردید ملا عبدالباقی نهاوندی ماثر رحیمی که کتابی است ضخیم در مناقب خانخانان

خانخانان

تالیف کرده نسخهٔ آن در حیدرآباد دیده بودم که بر حواشی الحاقات بخط مصنف داشت درین وقت حاضر
نیست حیاتی کاشی شاعر شیرین ابیات است و میر آب چشمهٔ آبحیات آغاز حال تخلص سفالی میکرد
وجه تخلص این است که بمصاحبت بعضی ملاحده پرکار همتش گرد اهل نقطه گردید و در علم منطقه ترقی بسیار
کرده مرکز دائرهٔ نقطویان گشت و نقد هوش در عشق صراف پسری باخته همراه او از کاشان
بقزوین رفت و مدتی در انجا با آشنا یعنی اهل نقطه اختلاط داشت جمعی ازین طائفه را با چند کتاب
در حضور شاه طهماسپ صفوی بردند و بحکم شاهی همه اینها محبوس و معذب گردیدند بعد دو سال حیاتی
از شکنجهٔ حبس نجات یافته جانب شیراز رفت و یکدو سال در انجا گذرانید در سنهٔ ۹۸۶ سته وثمانین
وتسعمائه بوطن مانوس کاشان شتافت و نقطه را از لوح خاطر شسته سر بر خط دین نبوی
گذاشت و بعد زمان بسیار از کاشان متوجه دیار دکن گردیده در احمدنگر بسر میبرد یکی از مقربان
جهانگیر بادشاه تعریف او به سمع بادشاه رسانید حکم طلب او صادر شد حیاتی امتثال امر نموده
خود را بدرگاه رسانید و مشمول عواطف خسروانه گردید در سنه تسعة وعشر والف مثنوی امیر خسرو
مسمی بتغلق نامه پسند خاطر بادشاه افتاد یک مبحث آن کتاب مفقود بود شعرای ملازم رکاب بنظم
آن مبحث مامور شدند هر کدام سرمایهٔ فکر خود تحفهٔ محفل بادشاهی ساخت از انجمله منظوم حیاتی
نهایت مقبول افتاد حکم شد تا جلدوی آن حیاتی را بزر سرخ و سپید سنجیدند شش خریطه در پله
افتاد هر یک خریطه مشتمل بر هزار اشرفی و روپیه و سعیدای گیلانی در تاریخ این واقعه گوید ع چون
حیاتی را بزر سنجید شاهنشاه عصر بادشاه عدل گستر شاه گردون اقتدار شاه نور الدین جهانگیر ابن اکبر شاه
آفتاب هفت کشور سایهٔ پروردگار بحر تاج بخش پردلی کفهٔ میزان چرخ شاعر سنجیدهٔ شاهی رقم زد روزگار
خان آرزو را در حیاتی گیلانی و حیاتی کاشی غلط واقع شده از مطالعهٔ مجمع النفائس تالیفش واضح میشود از افکارش

فغان که رخش جانان بآن مقام رسید	بیت	که هر که گرد گنه از من انتقام کشید
درد دل من درد افزودی و میگوئی منال	وله	آتشی در جانم افگندی و میگوئی بسوز
خاک کوی تو ز سیل مژه پرنم کردیم	وله	تا غبار تو از رهگذر ما نرسد
دوستی عاشقی دل یاری من میکند	وله	جان فدای او که جانبداری من میکنند
سنگدلیم شاد شود اگر چه من اسیرم نه حقیر	وله	تا نیاید رحم در خاطر جفا کار مرا

بهر شوخی که نماند دوستی در حاصل چیست	وله	خلق را آخر حیایی از چه دشمن کرده‌ٔ	
بی لعل تو گر خون رود از چشم تر من	وله	شادم که نیاید دگری در نظر من	
ترسم که شود یار غمین غنچه شود شاد		ای باد مکن جانب آن گل خبر من	

حشری تبریزی

حشری تبریزی با سوردنان مشهور بود و از صحبت ایشان بسر و بقدر کسب علمی نموده و نغوات شاه عباس ماضی را حسب الامر در سلک نظم کشیده در عباس آباد اصفهان ساکن بود و سابقی از سرکار سو توفات وظیفه داشت آن وظیفه انقطاع پذیرفت در آن باب رباعی بمیرزا حبیب الله صدر فرستاد میرزا مبلغ سی تومان در جائزهٔ وظیفه او مقرر کرد در مصاحبت میرزا البرد و بعد از مدتی رخصت گرفته به تبریز رفت و در انجا وظیفه احیاتا و منقطع گردید رباعی مذکور است

از قطع وظیفه گر کنم شکوه خطاست	رباعی	آنکس که دهد وظیفهٔ رزق خداست	
جان شد گر روزی و رازق ضامن		دارم گرد ضامن من پابرجاست	

حزین اصفهانی

حزین شیخ محمد علی اصفهانی در علوم عقلی و نقلی پایه بلند و در شعر و شاعری مرتبهٔ ارجمند دارد زبان او از غایت صفا آب زلال میباند و کلام او از نهایت آبداری نسبت بسلک لآلی میرساند سلسلهٔ آبای او بهژده واسطه بشیخ زاهد گیلانی مرشد شیخ صفی الدین اردبیلی که جد سلاطین صفویه و نامش در نفحات الانس در ترجمهٔ اسیر قاسم تبریزی مسطور است منتهی میشود تولد شیخ حزین در ماه ربیع الآخر سنه ثلث و مائة والف واقع شد آغاز حال قدم در سیاحت ایران و بار گذاشته اکثر بلاد خراسان و دار المرز و عراق و فارس و آذربایجان را سیر کرد و از فضلای عصر سرمایهٔ علوم برگرفت و با شعرای معاصرین صحبت داشت شاگرد محمد مسیح فسائی و او شاگرد آقا حسین خوانساری است در شیراز از منطق و هیئت و حساب و طبعیات و الهیات کسب نمود و برخی احادیث و کتاب حکمة العین با حواشی از ملا شاه محمد شیرازی بسند رسانید و خلاصة الحساب از عم خود شیخ ابراهیم جیلانی اخذ نمود و در سنه ثلث و اربعین و مائة والف بزیارت حرمین شریفین شتافت و در حین مراجعت گذارش بر بلدهٔ لار افتاد و در انجا از آشوب زمانه که منشا آن وجود قهرمان ایران نادر شاه بود نتوانست اقامت کرد خود را بساحل عمان کشید و باز بنادر فارس آمد و از انجا آنجو رد بکرمان آورد و در آن هنگام علیقلیخان الله

داغستانی باراده هند وارد کرمان شده بود و باتفاق به بندر عباسی آمدند شیخ نزد میرزا اسماعیل زمین داوری حاکم بندر مذکور توقف کرد و خان مذکور بر جهاز نشسته به بندر تته که از بنادر ملک سند است ورود نمود شیخ نیز پی بر پی بعد دو روز به بندر تته رحل حلول ساخت و از تته بر سر سیوستان و خداباد گذشته ببلده بکر رسید اتفاقاً دران ایام که حدود سنه سبع واربعین ومائة والف بود فقیر نیز از سیوستان محمل سفر جانب هند بر بستم و در بلده بکر فرودگاه شیخ و فقیر بر نزدیک واقع شد و باهم صحبتها دست داد و چیزی اشعار بخط خود بر سبیل یادگار تسلیم من نمود و فقیر بر جناح استعجال راه پیش گرفتم و شیخ بتانی قطع مسافت کرده بر سر ملتان و لاهور عبور نموده بمنزل مقصود یعنی دار الخلافه شاهجهان آباد فائز شد و مدتی در آن بلده طیبه مانده بلاهور برگردید بعد اقامت چندروزه آمد آمد نادرشاه غلغله انداخت و شیخ از واهمه نادرشاه بدهلی رجع القهقری نمود و چون نادرشاه دهلی را مرکز نزول ساخت شیخ در خانه علی قلیخان واله مختفی شد بعد رفتن نادرشاه بازجانب لاهور حرکت کرد و زکریا خان ناظم لاهور خواست که شیخ را آسیبی رساند اتفاقاً حسن قلیخان کاشی که از جانب فردوس آرامگاه محمدشاه بر سبیل سفارت پیش نادرشاه رفته بود بلاهور برگشت و شیخ را همراه خود محفوظ بدهلی رساند عمدة الملک امیرخان متخلص بانجام صبور غالب سر حاصل برای او از فردوس آرامگاه گرفته داد و بآن ماده توکل فارغ بال آسوده حال بسر گذرانید قضارا شیخ اهل هند را هجو کرد از انجمله است این بیت

نسناس شهرتی است تمنای مردمی	از دیولاخ هند که انسان نداشته است

شعرای شاهجهان آباد بشور آمده متصدی جواب شدند شیخ اقامت این شهر بی لطف دیده به اکبرآباد قدم رنجه کرد و چندروز در آن بلده وقفه نمود و از انجا باراده بنگاله متوجه دیار شرقی شده به بنارس رفت سپس ببلده عظیم آباد پتنه شتافت و فسخ بنگاله نموده به بنارس عود کرد و آن شهر را دل نهاد توطن ساخت الحال در انجا عاقبت خانه ترتیب داده چشم براه داعی حق است سراج الدین علی خان آرزو رساله در رد بعضی اشعار نوشته و تنبیه الغافلین نام گذاشته فقیر را بالبعضی اعتراضات بهم رسیده باین تقریب محرک تحریر ترجمه شیخ شد اول اعتراض که دران رساله واقع شده این است شیخ حزین گوید

دل بی تو چو شیشهٔ شکسته		در گریه ہای ہای ہاست ما را	

خان آرزو گوید لفظ ہای ہا غالب که جمع ہای نیست و اگر منظور ہای ہای ہاست به حذف یا پس مسموع نیست سند می باید ہای ہای ہا یا ہای شهرت دارد مؤلف گوید میر سنجر کاشی در قصیدهٔ منقبت امیر المومنین علی رضی الله عنه که روی آن الف مقصوره است ہای ہای آرد و میگوید

	در موج خیز دامن کشتی کنار نیست سلمان بدست ارزن اگر دیدم چنین		همچون حباب کشتی نوح است بی بقا بگریستی بحال تم آنکه به ہای ہا	.

شیخ حزین گوید گر آنجا تر شبنم نیست جسم ناتوان من ٭ اگر می بود با من وی گرمی آفتابش را ٭ خان آرزو مینویسد در ربط این شرط و جزا حیرانم مؤلف عرض میکند وجه حیرت اینکه مصراع اول را جواب شرط دانسته مخفی نماند که گاہی جواب شرط مقدر میشود و بقرینه مفهوم میگردد شیخ سعدی شیرازی در بوستان فرماید خدا کشتی آنجا که خواهد برد ٭ اگر ناخدا جامه بر تن درد ٭ درینجا ضرورست که جواب شرط مقدر باشد مثلا چه میشود والا ترتب جملهٔ مذکوره بر شرط نمیتواند شد و معنی فساد پیدا خواهد کرد و میرزا حسابی نظری گوید در بدخشان لعل گر از سنگ می آید برون ٭ از شکرها می گلرنگ می آید برون ٭ و تقدیر جواب مثلا چه مضائقه و میرزا صائب میفرماید تنگ است وقت آن دهن از خط عنبرین ٭ گر میکنی به صائب بیدل عتابی ٭ و تقدیر جواب مثلا بکن با ینجاست و نیز میفرماید وقت نازک تر از آن موی میان گردیده است ٭ میکنی رحمی اگر بر دل افگار مرا ٭ و تقدیر جواب مثلا بکن و نیز میفرماید از حیاتم نفسی پا بر کابی مانده است ٭ سیر در وقت بنالیم اگر می آلی ٭ و تقدیر جواب مثلا بیا و نیز میفرماید از حیاتم نفسی پا بر کابی مانده است سیر در وقت که از من خبری میگیری ٭ و تقدیر جواب مثلا بگیر و بر وفق این قاعده در بیت شیخ حزین جواب شرط مثلا بجا میبود مقدر است و تقدیر جواب شرط در کلام عرب هم می آید چنانچه آیهٔ کریمه فَاِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ جزای شرط مقدر است ای فلا تحزن و متنبی گوید و ان تفق الانام و انت منهم ٭ فان المسك بعض دم الغزال ٭ جزای شرط مقدر است ای فلا استبعاد فی ذلک چنانچه در مطول است و میتوان گفت که کلمهٔ اگر در بیت شیخ حزین ادای شرط

نیست که محتاج جواب باشد بلکه بمعنی کاش است چنانکه در کلام عرب کلمهٔ لو که مرادف اگر است بمعنی لیت
هم می آید قاضی بیضاوی در تفسیر آیهٔ کریمه لو نعمر الف سنه مے نویسد و لو بمعنی لیت لکن
سند اگر بمعنی کاش از کلام فارسی درکار است فقط قیاس فارسی بر عربی اطمینان
خاطر نمی بخشد خان آرزو در مجمع النفائس این بیت شفیعای شیرازی می آرد ؎ دارند خلق
بسکه بصاحب زر اعتقاد ٭ هر کس که مالک دو درم گشت بو ذر است ٭ بعد ازان میگوید که
بگمان فقیر آرزو موافق مشرب خود مصراع دوم این بیت چنین بهتر است ٭ ؎ هر
کس که گشت مالک دینار بو ذر است ٭ مولف گوید از مضمون بیت بر زر است و زر این بیت قلب
واقع شد زیرا که ابو ذر غفار است نه بر او ازین قبیل است این بیت شفیعای
اثر ؎ حب دنیا خواجه را از بس مشوش میکند ٭ تا زر بغش بدستش می فتد غش میکند
چه غشی بمعنی بیهوشی بیای تحتانی در آخر است نه غش بدون یا مگر این که گویند غش از قبیل
صاف و فاش است که در اصل صافی و فاشی است صیغهٔ اسم فاعل در شعر ظهوری
ترشیزی هم لفظ غش آمده میگوید ؎ چند در هجران زنند آیم برو ٭ در وصالم آرزو سے
یک غش است ٭ دیوان شیخ مشتمل اقسام سخن حاضر است برخی نتائج طبع او را درین محفل
تکلیف داده میشود ؎ جنون را کار با باقی است با مشت غبار ما ٭ که بازیگاه طفلان میشود
خاک مزار ما ٭ نبرد جلوهٔ گل جانب گلزار مرا ٭ مے برد نالهٔ مرغان گرفتار مرا ٭

بسر گسترده دارد ظل عالی خسین نازش را | وله | مخلد باد یارب سایهٔ مژگان نازش را
سواد هند خاطر خواه باشد بی کمالان را | وله | نماید خانهٔ تاریک روشن چشم عریان را
ندارد مطربی حاجت سماع ماسبکساران | وله | بشور آرد نسیم آشنائی نیستانے را
تا باد صبا بوی ترا در چمن آورد | وله | برداشته هر شاخ گلی دست دعا را
ممنون سپهرم که شکنج قفس او | وله | نگذاشت بدل حسرت بی بال و پری را
کوتاهی پرواز بود لازم بستے | وله | پیچیده ببال و پر ما تار نفسها
حیات آنرا شمارم کز خودی بیتابم سازد | وله | بجامی سیفر و شم شربت خضر و مسیحا را
به بند غیر تا باشد بود دیوانگی ناقص | وله | ز موی سر بود زنجیر پا کامل جنونان را

زقیل و قال ما را وقت جمع تر گردد | و له | بود ز حلقهٔ مجلس کمند وحدت ما
کرده اند سر در گوشهٔ عزلت فارغ | و له | خاک ویرانهٔ ما صندل پیشانیِ ما
شاید که کنند پاک ز خلط پیک نسیمے | و له | بکشا می حزین روزنهٔ بیت حزن را
در دل تنگ بود جلوهٔ جانان ما را | و له | یوسفی هست درین گوشهٔ زندان ما را
سرت گردم تهی مگذار جیب داغ ناسورم | و له | بدامان نسیمی بازکن مشکینه کاکل را
بهتر گشته زمین گیر ناتوانے ما | و له | رسیده است لب تب روز زندگانی ما
دهقان نبرد حاصلی از بوم بر ما | و له | سرو یتیم بود عقدهٔ خاطر ثمر ما
گرچه ما سبزهٔ خوابیده این گلزاریم | و له | سرا بچه قدم سرو سرافرازمی هست
پروانه را در آتش سوزان چه زندگیست | و له | وصل تو چون مصیبت هجران بما نساخت
چاک پیرهن بکشا قبلهٔ نیاز من | و له | کعبه در سر کویت از پلاس پوشان است
در سواد نظر گرسنه چشمان جهان | و له | عزتت دست تهی گر ید بیضاست که هست
بنود لایق حسن این همه بی پروائے | و له | داد دل گر نتوان داد بدارا می هست
هلاک گوشهٔ داماں بے نیازی تو | و له | بشمع کشتهٔ من منت صبا نگذاشت
جان دادهٔ فراق تو امیدوار شد | و له | تا با صبا بکوئی تو آمد غبار شد
چارهٔ عقدهٔ خاطر نتوانست نمود | و له | چون جرس در کف اگر پنجهٔ فولاد بود
مست شهد پروانه هست عالم بالا | و له | کشتهٔ شمع قدرت مزار ندارد
تسلی میکنم جان را با بروی حرف نا کی | و له | گلوی تشنه تیغ آبداری در نظر دارد
راز ستان تو از پرده نهفته بیرون | و له | لب چو پیمانه چرا کس بعبث بکشاید
دل نالان من تا خاک شد در راه جانبازی | و له | نوائی از رکاب میسواران بر نمیخیزد
مشغول نسون هر که در تیره خاک هند | و له | هر کس نیافت دولت دنیا فقیر شد
تهمت آلودهٔ عیشم که گلشن زاده ایم | و له | پر و بال ناشود ایم که صیاد آمد
گذشت از خود دل گل شبنم وز خیمه برگردون | و له | بدولت میرسد هر کس که از دست بر آرد
ورین محفل برای دیگران چون شمع میسوزم | و له | بکار خود نیاید هر که خیر اندیش میگردد

مؤلف گوید ابوالهدی یعنی دمشقی از ارباب ضرب بعضی جا بنظر آمد فقیر هم در زمین قصیده او از مطلعش دو بیت

هی سلمی جمالها کیفیات ؎ فی العیون المراض بالشفیات

و شیخ حزین قصیده در جواب قصیدهٔ لامیة العجم موزون کرده این پنج بیت از عنوان آنست ؎

یا حادی الورک عج بالقرب من طلل ٭ واقرأ سلامی سلیمی ثم اسئله
الرسم والرسم والدارات دارسة ٭ لم یبق فی الحی من طل ولا طلل
این الفریق الذی لا فرق بینهم ٭ احسابهم خلقت او جا بلا فصل
این الحمیو الی ارائهم فتحت ٭ ابواب دار الهدی کالاعین النجل
این البدور التی انوارها لمعت ٭ کالنار من علم فی السهل والجبل

فصاحت این اشعار بر واقف فن مویدست خصوص در بیت اخیر تشبیه عجیب واقع شده مؤلف گوید در وقت تحریر خزانه عامره توجه طبیعت بمطلع قصیدهٔ شیخ اتفاق نیفتاد بعد مدتی از تالیف این کتاب روزی طبیعت متوجه شد و در لفظ ورک تامل رو داد که مراد شیخ از وی چه باشد آخر حاشیهٔ شیخ بر ورک بعبارت عربی بنظر در آمد مضمونش اینکه ورک بالضم جمع ورکاء است بمعنی آن بزرگ بالای ران و موصوف ورک مقدر است یعنی نوق بالضم جمع ناقه است انتهی تحقیق آنکه ورک بالفتح بالای ران و ورک بفتحتین بزرگی بالای ران را گویند و ورکاء بر وزن فعلاء وصف مؤنث است یعنی اشتر بزرگ بالای ران در قاموس و غیره ورکاء در وصف انسان است و در غیر انسان هم آمده باشد اگر ورکاء وصف مخصوص ناقه میبود ایراد آن درین محل بجا میشد وصف عام آوردن و موصوف خاص یعنی نوق را مقدر کردن منتهای مرتبه تکلف است کاش بجای حادی الورک حادی العیس گفته میشد دیگر اینکه واقرأ سلامی سلیمی درست نیست چرا که قرأ متعدی بعلی می آید صاحب قاموس گوید قرأ علیه السلام ابلغه اگر علی را بر سلمی در آرند وزن خراب میشود بلی اقرأ از باب افعال دو مفعول میخواهد مفعول ثانی اولی تعدیه علی می آید جوهری در صحاح میگوید فلان قرأ علیک السلام و اقرأک السلام بمعنی اگر او تا ملفظ را از مصرع حذف کرده اقرأ سلامی سلیمی خوانند تعدیه صحیح میشود لیکن عطف قرأ بر عج از حذف واو ابا میکند فقیر هم قصیدهٔ لامیة البند دارد پنجاه و دو بیت مطلعش این است

مصرع سبحان من ارق العشاق فی الازل ؛ و زان ناظرة الغزلان بالکحل ؛ بعد اتمام خزانهٔ عامره شیخ محمد علی حزین شب یازدهم جمادی الاولی سنه ثمانین و مائة والف دامن از خارزار جهان برچید و در قبرے که در بنارس برای خود ساخته بود بخواب راحت برگزید مؤلف گوید مصرع علامهٔ عصر و شاعری خوب ؛ افسوس که از میانه برخاست ؛ و تاریخ وفات او نوشتم ؛ نوبت

حزین حزین دل ماست

حاکم حکیم بیگخان لاهوری پدر او شادمان خان از اعیان قوم اورنگ ؛ جده او سیده و دختر قاضی میر یوسف است که از سادات هرات و قاضی بلخ بود شادمان خان در عهد خلد مکان رخت بهند کشیده از پیشگاه خلافت بمنصب هفتصدی و خطاب خانی سرافرازی یافت و در عهد محمد فرخ سیر سه هزاری شد و در زمان فردوس آرام گاه بمنصب پنجهزاری و نوبت و علم و نقاره رایت امتیاز افراخت و در لاهور توطن برگزید حکیم بیگخان در اوائل عصر فردوس آرامگاه بمنصب و خانی سرمایهٔ اعتبار اندوخت آخر دامن دولت فقیر گرفت و شاهجهان آباد و کشمیر را سیر کرد و احرام حرمین شریفین بربست نخست او و شیخ نور العین واقف باهم قصد دکن کردند بست و نهم رجب سنه اربع و سبعین و مائة والف وارد اورنگ آباد شده با فقیر برخوردند فقیر هم مقدم این اعزه را عزیز داشت بعد یکهفته راه بندر سورت برگرفتند واقف بعوارض طبعی در سورت ماند و حاکم در جهاز نشسته قرین عافیت بحرمین محترمین رسید و بعد احراز سعادت زیارت بسورت صرف عنان نمود و پانزدهم جمادی الاولی سنه خمس و سبعین و مائة والف حاکم و واقف واصل اورنگ آباد شدند و انشراح تازه ره آورد دوستان ساختند حاکم در ایام اقامت اورنگ آباد تذکرة الشعرای مختصر نوشت و صاحب سخنانی که ایشان را دیده درج نموده و نام آن تحفة المجالس تجویز کرد فقیر گفتم که نام این مردم باید گذاشت که اسم با مسمی است و ابهام هم دارد بسیار پسندید و همین نام مقرر کرد و در تکملهٔ نسخهٔ مذکور قطعهٔ نظم کرده ثبت نمود این ابیات از آن است مصرع

نسخهٔ تازه کرده ام تالیف	که از و تازه شد روان سخن
نام او کرده مردم دیده	آن که بوده است سازد این سخن

اسم سامی او غلام علی است — سرو آزاد بوستان سخن
غیر او دیگرے به ملک دکن — نیست با الله قدردان سخن
او و ہدہد او معنی و لفظم — او بود رمز دان آن سخن

حکیم بیگ خان پیش از رفتن حرمین شریفین ترک دنیا کرده بلباس فقر در آمد و بشاه عبد الحکیم ملقب گشت نوزدہم شوال سنه خمس و سبعین و مائة و الف از اورنگ آباد به حیدر آباد رفت و بعد سیر آن شهر عود نموده نوزدہم صفر سال حال درینجا رسید و دوم ربیع الآخر ہمین سال حاکم و واقف ہر دو باراده ہند از اورنگ آباد رخت سفر بستند و چون شارع متعارف برہان پور و مالوه خطرناک بوده راه برار و چتر پور اختیار کردند قضارا ہمان اندیشه در میان راه پیش آمد و مابین اورنگ آباد و بالاپور قطاع الطریق ریخته اسباب که بود ہمه را بغارت بردند بتقدیر غنیمت شد که مضرت جسم به نرسانیدند باری ہر دو عزیز سبکدوش شده به مشقت تمام به بالاپور رسیدند و از انجا مکتوبے مصحوب قاصدی به فقیر متضمن این سرگذشت تحریر کردند فقیر قدرے زر بر سبیل ہندوی ہر دو عزیز فرستاد ازبالاپور به کولاپور که از انجا سه منزل است نقل مکان کردند چون راه دور دراز ہندوستان نوشته وا فرستاده است از کولاپور اجیر دیگر نزد فقیر فرستادند فقیر باز مبلغی ارسال نمود از کولاپور بادپای عزیمت بیشتر مہمیز کردند و باعانت بدرقهٔ عنایت الهی مسافت دور و دراز از قرین سلامت قطع شده بوصول اوطان خود سرمایهٔ انشراح اندوختند حاکم به فقیر نوشته که دوم شوال سال حال بجالندهر و ہوشیارپور واقع بجواره از توابع لاہور نزد اہل و عیال خود رسیدم و واقف ہم درہمین ماه به بٹاله رسید حاکم شاگرد شاه آفرین لاہوری است و خود میگوید

حاکم نداشتم سر و سامان فکر شعر — از فیض آفرین به سخن آشنا شدم

عزیز خوش طبع شوخ مزاج است تاریخ ختنهٔ پسر ملا حامد نامی ختنهٔ ملازاده یافته بکرر پیش فقیر نقل کرده و در مردم دیده ہم نوشته که دیوان خود را نزد سراج الدین علی خان آرزو بردم که بنظر تامل مطالعه نموده از حسن و قبح کلام آگاہی بخشد اول امتناع نمود آخر نگاه داشت و بعد دو ماه فرستاد و آنچه بخاطرش رسید بر حواشی دیوان نوشته بود بعد رفتن لاہور چون

وارستهٔ سیالکوتی اعتراضات خان آرزو را دید در برابر رساله نوشت وجواب شافی نام نهاد
طرفه اینکه با وصف مناقشهٔ شعری اخلاص هر دو عزیز باهم بحال ماند خان آرزو در مجمع النفائس
حاکم را بخوبی یاد کرده وحاکم خان آرزو را در وقتی که او از عالم رفته واحتمال ریا نمانده بخیر
ذکر میکند ودر مردم دیده تعریف او بسیار نوشته اینطور معامله در فرقهٔ شعرا کم مشاهده افتاده حاکم
در مردم دیده می‌نویسد فقیر را به آرزو ربط واخلاص زیاده از حد بود روزی غزلی در تتبع
غزلش گفتم که مقطعش این است ؎ گر چنین از فیض خان آرزو گیرد نمک * طرز شوری
این غزل حاکم بلاهور افگند * خان مرحوم این بیت بدیهه گفته فرستاد ؎ نیست شعر
را رتبه‌ای گر تو با اینهم بپسندی حاکمی * درین لفظ لطفی دیگر ایهامی هست انتهی کلامه
رسالهٔ جواب شافی تالیف وارسته حاضر است وارسته را جواب بعضی اعتراضات
وجواب بعضی چنانچه باید بهم نرسیده از هر کدام مثالی آورده میشود مثال اول
حاکم ؎ غلط سازند مردم بعد ازین با روزن گلخن * چنین گر بی تو ام از چشم حیران
دود میخیزد * خان آرزو می‌نویسد از روزن گلخن اگر در گلخن مراد است گلخن در کوچک
از روزن نمی‌توان گفت واگر مراد از آن چیزی است که در هند دودکش گویند بدین معنی روزن گلخن
نیامده وارسته جواب میدهد آمده چنانچه طاهر وحید آورده ؎ چو لاله روزن گلخن بود
گر بیانم * ازین چه سود که در باغ گشته اند مرا * دودکش را بمحاورهٔ اهل هند گفتن
دود از نهاد زبان دانی برآوردن است زیرا که لفظ فارسی است طاهر نصیرآبادی که
بهند نیامده در نثر خود مسمی بخواب وخیال گفته از دود عود دماغش پریشان میشد
دودکش حمام مقامش دادم صاحب ابراهیم شاهی نوشته دودکش روزن مطبخ
وگرمابه ودیگدان این حرف هم از آن عالم است که در دفتر دوم سراج اللغة
نوشته اند که آماج خانه توده خاکی که بران مشق تیراندازی سازند وآن را در هندوستان
خاک توده گویند حالانکه خاک توده هم فارسی است رفیع واعظ قزوینی در ابواب الجنان
گفته خاک توده زمین تا ماجش سینه سپر ساخت مثال ثانی حاکم ؎ گل کرده تازه شد
دل مطلعی دگر * خورشید شد ز شرم برنگ سها گره * خان آرزو می‌نویسد خورشید

گره شدن نامانوس است وارسته جواب میدهد هرگاه میرزا صائب درین شعر ؎ طوفان گره شده است مراد در دل تنور ، نامه شرم بر لب اظهار مانده است ، طوفان را گره زده و تاثیر درین بیت ؎ نمی شود دلم از زلف یار بگشاید ، گره گشا چو گره شد چه کار بگشاید ، مراد تاثیر این است که گره گشا را گره زده ستاره را که بصورت گره متمثل است گره زدن چه قسم نامانوس شد مؤلف گوید عجب دو شاهد آورده هر دو شاهد چنانچه باید ادای شهادت نمی کنند این بیت میرزا صائب برهان واضح است ؎ آه سردے از لب هرکس که می گردد بلند آفتابے در ته دل چون سحر دارد گره ، و حاکم ؎ بگو بزاهد ما کین نشست و خاست چراست ز حرص و آز گذشتن همین دوگانه است ، خان آرزو سلمه از ترجمهٔ حرص است دوگانه ثابت نمیشود و وارسته اعتراف میکند و میگوید البته ثابت نمیشود مؤلف گوید ابو طالب کلیم را ازین قبیل واقع شده میگوید ؎ گرچه خود کشته زن حرص و طمع میگوید ، مفتی شهر که یک زن بدو شوهر ندهند ، حرص و طمع یک چیز است دوئی ثابت نمیتواند شد مگر به تکلف حاکم از ارباب جوائز نیست چون درین ایام بتازگی حق ملاقات ثابت کرد اثبات نام او بر شیوهٔ مروت لازم افتاد این چند بیت از دیوانش بالتقاط در آمد ؎

صیقل زنی گر آئینهٔ تار خویش را		درخور کنی معاینهٔ دلدار خویش را
حال دلم نپرسد در زلف خویش گاهی	وله	زان رو که شب نپرسند احوال خستگان را
گر شوم پیر همه عیش شباب است مرا	وله	چون شود خم قد من جام شراب است مرا
برورت چند بخون سرخ کنم جامهٔ خود	وله	پیرم و خلعت رنگین نبود تاب مرا
مرگ در موی سپید است گوارا حاکم	وله	شیر پیری شده شیرین ز شکر خواب مرا
در موسم خط حاکم از و چشم بپوشم	وله	در شب چه کنم گر نکنم تخته دکان را
از دور مران بحرف بدان ای نکو مرا	وله	ناکرده امتحان مکش ای تندخو مرا
چو خم شود قد ضیاد پیشه ام اسلام	وله	به نیم حلقهٔ دامی کند شکار مرا
بس بود سد رمق زین بحر ما را چون حباب	وله	آرزوی دولت بسیار کم داریم ما
نیست ما را بر امیران جهان حاکم نظر	وله	از امیر المومنین چشم کرم داریم ما

من و طفلی که نبود جز ستم کار دگر او را	و له	صد ادای رنجش غم کم بود چه را او را
حالم برنگ غنچه به گلزار روزگار	و له	تنگی ز دل نخند د برون کرده ایم ما
با قامت دو تا چه تهی دل بکشتی	و له	مینای می باده لائق طاق هزار نیست
فلک با این تن کاهیده وشکیبا هم ستجست	و له	هزار شکر که تسبیح ذکر یارم ساخت
حیرت زده ام غنچه خموشی سخنم نیست	و له	یعنی که چو تیغ زیر زبان در دهنم نیست
ز ابلهی بکن اشعار را وسیلهٔ رزق	و له	ببین زمین سخن قابل زراعت نیست
از چشم تو بیمار دل خسته بحال است	و له	بیمار پرستار می بیمار نکرد است
کی بسر گوشی زلفت رسید	و له	نافهٔ چین دهن بود ارزاست
دست بر دست رقیبان بحالم گذشت	و له	آن ستمگر بار دیگر در هزار رم میکشد
مستان می وصل تو گر آرزو کنند	و له	قالب تهی نخست برنگ سبو کنند
تهمت دزدی دل را بکه بندم آخر	و له	هر کرا می نگرم نام ترا میگیرد
کشیدم ذلت از هر یک بپابوس او کردم	و له	برای این نماز از آبروی خود وضو کردم
سیه مستم نظر بر گوشهٔ میخانه دارم	و له	چو ابروی تو ساقی در بغل پیمانه دارم
هر هم از گردش ایام به تنگ آمده ام	و له	صبح گرواشده ام شام به تنگ آمده ام

حرف الخاء المعجمه

ذکر خاقانی شروانی

خاقانی شروانی حسان العجم و افتخار اللوح و القلم است کلام او اهل عراقین را تحفهٔ جان و سواد دو چشم فریقین را سرمهٔ سلیمانی ثناگستر خاقان کبیر منوچهر شروان شاه بود و در آن دولت ابلوجبا دسر امتیاز می افراشت خاقانی تخلص نسبت با دست مقرر بود که هر قصیده که در مدح خاقان انشا نمودی هزار دینار صله بودی و تشریف و انعام دیگر فراخور آن یافتی عارف جامی قدس سره او را در سلک اولیا منخرط ساخته اکثر تذکره نویسان وفاتش در سنه اثنی و ثمانین و خمسمائه بقلم آورده اند و از تحقیق صاحب حبیب السیر مستفاد میشود که او تا سنه تسعین و خمسمائه بقید حیات بود خاقانی وقتی این بیت بخاقان فرستاد ـ

وشتی ده که در برم گیرم و | و له | یا وشاقی که در برش گیرم

وشتی بمعنی پوستین است و وشاق بالضم غلام امرد خاقان متغیر گشت که چرا امرد و نخواست و
قصور رعبت شاهی تصور نموده تردید کرد چون این خبر بخاقانی رسید نکسی را با ال و کینده نزد خاقان
فرستاد که گناه از من نیست از نکس است یعنی من یا وشاقی گفته بودم بیار یک نقطه نکس قصله
انداخته یا را دو نقطه ساخت خاقان ازین لطیفه بشگفت و آمد و خاقانی را سور و انعام ساخت
مؤلف گوید جای تعجب است که خاقانی از مصرع ثانی متغیر نشد غلام امرد را از بادشاه
طلبیدن برای اینکه در بر گیرد چه گستاخی است قطع نظر از گستاخی بادشاه را چه مقر میکند
در وقت تحریر این صحیفه دیوان قصائد خاقانی من اوله الی آخره بنظر اجمال ملاحظه کرده شد قصیدهٔ
علیحده عربی بمدح شروان شاه گفته که در دیوان آن داخل است این قصیده گواهی سید بکه در عربیت
نیز قدر رسی داشت شاگرد و داماد ابوالعلی گنجوی است آخر صحبت برهم خورده یکدیگر را هجو
رکیک کردند خاقانی قصیدهٔ دراز در هجو استاد او گفته اوست این است

داد مرا روزگار مالش دست جفا | تا که توانم نمود نالش این بیوفا
بر من عمم گرفت یک پر گاهی ز ضعف | گرچه بصورت یکیست دی من کهربا
گر زغم صد یکی شرح دهم پیش کوه | آه دهد پاسخم کوه بجای صدا
از فلک حادثات سخت شکسته دلم | بست خیالم که هست این خلل از بوالعلا

این ابیات که خالی از الفاظ رکیک است نقل آمد بالجمله نتیجه هجو استاد پیش آمد شروان شاه
خاقانی را هفت ماه در قلعه شابران بعلتی محبوس ساخت و دران حالت تصدیعات بسیار
کشید معاصر رشید وطواط است اول باهم راه اخلاص و طریق مراسلات مسلوک بود و هرکدام
مدح دیگری در سلک نظم کشید خاقانی قصیدهٔ طولانی در مدح رشید گوید از ان است

اگر بکوه رسیدی روایت سخنش | زهی رشید جواب آمدی بجای صدا

انجام کار باهم ملال درمیان آمد خاقانی رشید را هجو کرده و چه الفاظ شنیعه بکار برده این
قسم هجو از مثل خاقانی ننگ دیوان اوست کلیم همدانی عجب حرف ملایم چو سالکی میگوید

گر هجو نیست در سخن من عجب مدار | حیفم آید که زهر در آب بقا کنم

خاقانی در شکست نفس خود قصیده گفته و طرفه الفاظ در بارهٔ خود صرف کرده این سه بیت از آنست

شبهت چو انوریم تهمت با جز بهم … چادر صریم ربا بیم پردهٔ زهرا درم
چون هما اندک خورد کم شو تم را نند دمن … چون خروس دانه چین ز انی شهوتا بر زرم
گر ز مردی دم زنم ای شیر مردان بشنوید … نهان که چون خرگوش گاهی ده گاهی نرم

تحفة العراقین او اسم با مسمی و نقش ترا دیده از دید طولی ستعاد دران کتاب خطاب با قتاب میکند میگوید

ای مهر و بان روزه داران … جاندار وے علت بهاران
از سهم تو در نقاب خضرا … مستوری صد هزار رعنا
شکل تو بعالم مسیحی … تاریخ حدیقهٔ ترنجی
دارد ز تو روی زرد سیبان آب … گیرد ز تو جعد زنگیان تاب
زر پاشی و ناکشاده گنجی … تب داری و ناکشیده رنجی
گه در خفقان چو شاخ عرعر … گه در یرقان چو چشم عبهر
نوخط ز تو شد عذار عالم … آخر یرقانی از تو شد هم
هر ماه به پیک رایگانے … خلعت تو دهی دو استانے
یا خلعه مده بزیر دستان … یا داده خویش باز مستان

و این قطعه در شکست نفس از ان کتاب بسیار خوب نظم کرده این است

طفلے بهوای زر ز نارنج … میساخت دو کفه سفته سنج
از چوب دو رشته در میانه … میکرد عمود باز مانه
دیدم که ترازوی بیار است … دو کفه و ششش علاقه شد راست
با باد سشدم دران ترازو … من زین سو باد بود زان سو
با داد چه با صل خشک و تر بود … از من بوقار چرب تر بود
پس با که بوزن همسر آیم … گر باد به سنگ کمتر آیم

وله

پیش که صبح بر درد شقهٔ نخرج چینے … خیز نگر ببرق می برقع صبح بر درے
پیش که غمزه زن شود چشم ستارهٔ سحر … بر صدف فلک رسان خنده جام گوہرے

گاه چو حال عاشقان صبح کند بلوسے / گه چو حلی دلبران مرغ کند نواگرے
زود بپرورت از فلک نزل و صبح میرسد / صبح سه گردد ار بکف جام صبوح آوری
ساقی بزم چون پری جام بکف چو آتشه / او نرسد ز جام اگر ز آتشه میرسد پرے
همت عشاق چیست برگ عدم ساختن / کاسهٔ دل را ز فقر مجمر غم ساختن
دل بخیال ورع کن ز آنکه نه نیکو بود / مصحف و افسانه را جلد بهم ساختن
عمر زد لاف عیش سر و بود همچو صبح / از پی یکروزه عمر چتر و علم ساختن
بردست بهید از عقل که ناخوش بود / بر سر رند مغان بسم رقم ساختن
چند ز حسد گاه دیو بر در دل داشتن / چند قدم گاه پیل بیت حرم ساختن
چند بکردار بار باد و زبان زیستن / چند چو ماهی به شکل گنج درم ساختن
ناگزران دل است نوبت غم داشتن / جبههٔ آمال را داغ عدم ساختن
تا که تهی از نیک و بد همچو شب آبستنی / رو که نه همچو صبح عمر دو علم ساختن
بی دم مردان خطاست همچو بی مردان شدن / بی کف جم احمقی است خاتم جم ساختن
عادت خورشید گیر فرد و مجرد شدن / چند بکردار ما خیل و حشم داشتن

وله
ترا چو شمع ز تن هر زبان سری روید / سری که درد سر آرد ببریدن است سزا

وله
اکنون دوا طلب که مسیح تو بر زمین است / وقتیکه رفت سوی فلک فوت شد دوا

وله
نقش امید چون تو اند بست / قلمی کز دلم شکسته تر است

وله
چون مار از فم است جهان گاه آزمون / از اندرون کشنده بیرون منقش است

وله
تا چشم تو ریخت خون عشاق / زلف تو گرفت رنگ ماتم

وله
منم آن مرغ کاذر و شد و زد / خویشتن را در آذر اندازد

مراد ازین مرغ ققنس است بفتح قاف اول و سکون قاف ثانی و ضم نون و سین مهمله بلغت رومی مرغیست خوش آواز منقار او سیصد و شصت سوراخ دارد و هزار سال عمر کند او را جفت نمی باشد بقای نوع او بر وجه غریبی است که چون وقت مرگ قریب رسد هیزم فراهم آرد و بالای آن نشسته نواها سر کند از هر سوراخ منقار آهنگی جدا بیرون آید و مست شود

وبال و پر برهم زند چندانکه آتشی از بال و پر برآید و در هیزم افتد و خود را با هیزم بسوزد و از خاکسترش بیضه پدید آید که از و بچه متولد شود و ملا محمد جان آرزو گوید ؎ بشنه ققنس ز خاکستر تماشا کردنی ست ؛ شوق چون سوزد تن عشاق را دل میشود ؛ گویند حکمای سلف مقامات موسیقی از ققنس گرفته اند مؤلف گوید ققنس و سمندر و عنقا هم آشیان اند سوای نام نشان اینها پیدا نیست میگوید جای سمندر هند است و آتش پرستان بندر سورت الحال آتش قریب هزار سال دارند اینها کیفیت سمندر استفسار نموده شد گفتند که ما هم میشنویم اما ندیده ایم لطیفه بخاطر میگذرد که ققنس هندی همین ستی است یعنی زن هندو که بعد مرگ شوهر خود را بالباس مکلف و زیور آراید و مردهٔ شوهر را در کنار گرفته در هیزمی که برای سوختن جمع کنند نشیند و آتش بدست خود گرفته در هیزم زند و خود با مردهٔ شوهر واسوخته خاکستر شود بارها این حالت مشاهده افتاد ؎ شنیده کی بود مانند دیده ؛ ققنس از بی جفتی خود را می سوزد و ستی از فوت جفت خود را بسوختن دهد بلکه همت ققنس بهمت ستی نمیرسد که آن طبیعی است و این غیر طبیعی امیر خسرو میفرماید ؎ خسروا در عشقبازی کم ز هندو زن مباش ؛ کز برای مرده سوزد زنده جان خویش را ؛ خاقانی گوید ؎ گر مرا دشمن شدند این قوم معذورند زانکه من سهیلم کآمدم بر موت اولاد الزنا ؛ اصل این مضمون از متنبی شاعر مشهور عرب است میگوید ؎ وتنکر موتهم و انا سهیل ؛ طلعت بموت اولاد الزناء ؛ لاتنکر صیغه امخاطب است و ضمیر هم راجع بحساد که در بیت سابق واقع شده فقیر معنی این بیت آنچه از استادان شنیده این است که اقسام کرم که در موسم باران و نباتات نوخیز پیدا شود آنها را اولاد الزنا گویند و موسم طلوع سهیل وقت انقضای ایام باران است چون سهیل طلوع کند اولاد الزنا همه می میرند و احدے شارح دیوان متنبی در شرح بیت مذکور میگوید و العرب تزعم ان سهیلا اذا طلع وقع الوباء فی الارض کثر الموت یعنی عرب اعتقاد دارد این که سهیل وقتیکه طلوع میکند می افتد وبا در زمین و بسیار مے شود مرگ ؛ ظاهر است که وبا عام میشود مخصوص اولاد الزنا نمیباشد و نیز سهیل هر سال طلوع میکند و با هر سال نمی افتد و موت اولاد الزنا و نباتات وقت طلوع سهیل هر سال

بوقوع می آید پس درصورت مذکور معنی بیت درست نمی تواند شد واحدی در شرح این بیت قید خاصة ضم میکند و میگوید انا سهل علی اولاد الزنا خاصة بازاین جمله را تفسیر جمله دیگر میکند که ای انهم یموتون حسدا یعنی حساد می میرند از حسد جاحدین و این تفسیر خلاف غرض متنبی است چه غرض او این است که سبب موت اولاد الزنا تاثیر ظهور من است و تفسیر مذکور اقتضا میکند که سبب موت حسد است والله اعلم

امیر خسرو دهلوی خسرو قلمرو معانی است و صاحبقران سواد اعظم سخندانی نمک کلامش شورافگن انجمنها و سوز سینه او آتش زن خرمنها اصلش از هزاره بلخ است پدرش امیر سیف الدین لاچین بهند افتاد و در قصبه پتیالی از توابع دار الخلافت دهلی رنگ اقامت ریخت و دختر عماد الملک که از امرای عصر بود در حبالهٔ نکاح درآورد امیر خسرو از بطن او در پتیالی متولد شد پدرش در خرقه پیچیده پیش مجذوبی برد چون نظر فقیر بر امیر افتاد فرمود آوردی شخصی را که دو قدم از خاقانی پیش خواهد رفت چون بسن تمیز رسید بنا بر استعداد فطری در فرصت کمی انواع کمالات کسب نمود و از سلاطین و امرا اعزاز و اکرام فوق الحد یافت و دست ارادت بدامن اقدس شیخ نظام الدین دهلوی قدس سره زد وقتی مدحی برای شیخ خود گفته از نظر انور گذرانید شیخ را خوش آمد فرمود صلهٔ آن چه میخواهی چون در آنوقت شغف نظم داشت عرض کرد که شیرینی کلام خود میخواهم شیخ فرمود طاس پر شکری که زیر چارپایی من است بیار و بر سر خود نثار کن و قدری ازان بخور امیر خسرو حکم بجا آورد لاجرم شیرینی کلامش مذاقها را شیرین ساخت روزی شیخ با او فرمود ای ترک سخن بطرز اصفهانیان گو امیر جلال الدوله قزوینی صاحب نفائس المآثر در تفسیر این قول گوید یعنی عشق انگیز و زلف و خال آمیز امیر کتاب نه سپهر را بنام سلطان قطب الدین بن سلطان علاء الدین خلجی نظم کرد سلطان جائزه آن زر برابر جثهٔ فیل تسلیم نمود امیر دران کتاب تصریح می نماید و از زبان سلطان قطب الدین میفرماید

ـــــه بتاریخ همچون من سکندری * بکند هر که آرائش دفتری * ز گنج گرانمایه بی شمار * دهم بار سنجش نه آن پیلبار * هرا خود درین ره پدر شد دلیل * که میداد زر هم ترازوی فیل * شناسد کسی کش خرد رهنمون * که از پیلبار است وزنش فزون * چو میراث شد پیل زر داد کم *

نذریاست زین اہل تر دانم ٭ شہا گنج بخشا کرم گسترا ٭ معانی شناسا سخن دو ار ا ٭ ز عمر گزشت بالا گذشت ٭ ہمہ پیش شاہان و الا گذشت ٭ بسی بندگی کردم از عون بخت ٭ کمر بستہ در خدمت چار تخت ٭ ز شاہان کسی کا د ظلم کرد یار ٭ معز الدنا بود شہ کیقباد ٭ از ان پس ز فیروز چرخ بلند ٭ شدم پیش فیروز شاہ ارجمند ٭ از ان پس کہ در شہ علائی شدم ٭ تو نگر ز گنج علائی شدم ٭ شدہ اکنون کہ اقبال ہمدم مرا ٭ نوازش شد قطب عالم مرا ٭ چنین بخششی کز تو جم یافتم ٭ در ایام پیشینہ کم یافتم ٭ کنون لا بد از سحر سنج چو من ٭ باندازۂ بخشش آید سخن ٭ جرایدکزین پیش پرداختم ٭ چون این نامۂ خاص کم ساختم ٭ مخفی نماند کہ مراد معز الدنا از معز الدنیا ست برای ضرورت شعر دنا آوردہ و اکنجع دنیا ست و مراد از فیروز شاہ سلطان جلال الدین خلجی ہست چہ نام اصلی او فیروز بود ساو م ناظران باد کر شخصی نقل کردہ کہ یکی از حکام حبشہ فیل را وزن کرد باینطور کہ فیل را در کشتی گرفت کشتی بقدر بار فیل در آب فرو رفت آنگاہ خط حد آب بر کشتی کشید و فیل ر از کشتی بیرون آورد و کشتی را از سنگریزہ ہا پر کرد چندانکہ تا خط نشان آب فرو نشست بعد از ان سنگریزہ ہا را وزن کرد و ہمین کرسی ہمن بختہ شاہجہانی برآمد و ظاہر است کہ وزن پیل باعتبار اختلاف جثہ مختلف خواہد بود خدا وند فیلی کہ ہمسنگ صلہ امیر خسرو بود چہ وزن داشت این قدر مسلم کہ فیل ہر چند حقیر الجثہ باشد از خطیر ہمسنگ او میشود امیر ہفت بادشاہ را خدمت کرد اول سلطان غیاث الدین بلبن در عہد او بالشرش سلطان محمد قاآن رح ناظم ملتان بنجیال لسر برد کفار تتار بر ملتان تاختند در سنہ اربع و ثمانین و ستمائۃ سلطان محمد را شہید ساختند و امیر خسرو را اسیر کردہ بہ بلخ بردند بعد دو سال رہائی یافتہ بخدمت سلطان بلبن آمد و قصیدہ کہ در مرثیہ خان شہید گفتہ بود برخواند طرفہ شیونی از مجلسیان برخاست و سلطان آنقدر گریست کہ منجر بہ تپ شد و ہمان عارضہ عنقریب درگذشت دوم سلطان معز الدین کیقباد سیوم سلطان جلال فیروز شاہ چہارم سلطان علاء الدین پنجم سلطان قطب الدین ششم سلطان غیاث الدین تغلق شاہ و در دولت او امیر خسرو در رفاہ بسیار بسر ساند و تغلق نامہ بنام او در سلک نظم درکشید ہفتم سلطان محمد کہ در ربیع الاول سنہ خمس و عشرین و سبعمائۃ

بر تخت نشست امیر خسرو چند ماه زمان او را دریافت و هجدهم شوال مذکور لب رای سرور خسرو امید روده‌ای پایان مرقد شیخ خود مدفون گردید ؏ شد عدیم المثل یک تاریخ او ؛
وان دگر شد طوطی شکر مقال ؛ امیر علاء الدوله قزوینی می نویسد وقتیکه مهدی خواجه از معتبران زمان فردوس مکانی بابر بادشاه تعمیر مقبرهٔ امیر خسرو نمود ملا شهاب معمائی تاریخ مذکور گفته بر لوح مزار امیر نقش کرده اند؛ وقت تحریر این صحیفه دیوان ضخیم غیر مردف از امیر بدست آمد ربع دیوان را صفحه بصفحه سیر کردم بیشتر دل پسند این اشعار از آن ربع جدا کرده و به ترتیب ردیف پیرایهٔ این تالیف نموده شد ؏

چه اقبالست این یارب چه دولت او درا		که در کوی فراموشان گذر شد یار زیبا را
بخواهم داد دکان ترا بهر درون زحمت	وله	پسندست اینکه گاهی بینم آن دیوار پیر را
ز گشته پر شده شهر و کشنده پیدا نیست	وله	دهان تنگ تو پنهان شدست چیزی هست
ساقیا می ده که امروزم سر دیوانگی است	وله	جام پر گردان که مرگم از تهی پیمانگی است
افتادگان بکوی تو گردیده اند خاک	وله	دامن کشان مرو که نگیرند دامنت
چو نرگس مست من آلودهٔ شراب درآید	وله	ز شور او نمکی در دل کباب درآید
بگرد دیدهٔ خود خار بستی از مژه کردم	وله	که نی خیال تو بیرون رود نه خواب درآید
مگر تو خود ز کرم باز پرسیم و لریش	وله	که من ز شرم تقاضا نمی توانم کرد
من غلام شمایم ای خوبان	وله	می کشم گر هزار ناز کنید
دل من زلف در رویت شد سیه چون نگردد	وله	شب مهتاب دزدی که بجاند درآید
زهی عمر دراز عاشقان کز	وله	شب هجران حساب عمر گیرند
گفتم انجام مرو ای دل که گرفتار شوی	وله	عاقبت رفت و همان گفتهٔ من پیش آمد
تغافل کردنت بی فتنه نیست	وله	فریب مرغ باشد خواب صیاد
جاروب آستان تو معزول شد ز کار	وله	از جعدها که بر سر کویت بریده اند
نیست آن دولت که بوسم پای الا گاهگاه	وله	پای آن بوسم که در کوی تو گاهی بگذرد
دل که خوبان بجز آشنائی می شکنند	وله	شیشه با خاره ز زور آزمائی می شکنند

نیست آن ذوق که شب در کوی چو شمع دیده گفت	وله	کیست این گلفند یکی نی گدائی میکند
تا درون نبود محرم شوقی نه شوی	وله	سوزش عود از آنست که بوی دارد
بگوی عاشقی از عافیت نشان ندهند	وله	هر آنکسی که باد این دهند آن ندهند
ای باد صبح گاهی آفاق می نوردی	وله	گر دیده نشان ده جائیکه غم نباشد
حذر ای تشنه لبان زان ذقن تشنه فریب	وله	که کسی در چه او آب نه بیند هرگز
بیچاره خسرو خسته را خون ریختن فرموده ست	وله	خلقی بهشت یکطرف آن شوخ تنها یکطرف
نی مجال آنکه او را از دل خود بر کشم	وله	نی دلی خالی که در وی دلبر دیگر کشم
بمحشر گر ترا پرسند خسرو را چرا کشتی	وله	سرت گردم چه خواهی گفت با من هم بمان گویم
ما که باشیم که ما را سگ خود نام نهی	وله	این سخن با دگری گوی که ما هیچکسیم
ذوق جفای ناز تو بر من حرام باد	وله	گر من بجز دعای تو کاری دگر کنم
چه بلاست از دو چشمت نظری نیاز کردن	وله	مژه را کشاده دادن در فتنه باز کردن
تو نخست ای ستمگر که مرا چو شمع خوش شد	وله	همه روز مرده بودن همه شب گداز کردن
تنگ نبات چون بود لب بگشا که همچنین	وله	آبحیات چون رود خیز و بیا که همچنین
من کجا خسپم که از فریاد من	وله	شب نمی خسپد کسی در کوی تو
ورق چون داغ سید ابتر نگردد	وله	چو داغم کرده ابتر چه داری
چونکه دیدم چشم طالعات گزیدم نیست دست	وله	کعبتین آنجا و نقش اینجا زهی بازیگری
ملالتی بجز این نیست آشنایان را	وله	که آشنائی و بیگانه وار میگذری

از مخالص امیر خسرو تقریرات ۵

ابر بارید و همه روی زمین را تر کرد	خبر آرید که سبزه چه قدر سر بر کرد
نیکوان جانب صحرا بتماشا رفتند	مهر تنها ز حیا رو به پس چادر کرد
من ز دیدار بتان توبه نخواهم کردن	بیش از این نیست که خواهند مرا کافر کرد
ور شوم زنده ز عشق از غم خوبان خجلم	تا ابد خدمت درگاه شه کشور کرد
رکن دین کعبهٔ ارباب دول ابراهیم	که بشمشیر بت و بتکده را ابتر کرد

ایضاً بعد تمہید ابر و بہار سے

برآمد برو در بخشش اگر زان پایہ غلط شد | نگیرد ہیچ کس دستش مگر شاہ جہان گیرد

ایضاً بعد تمہید بہار سے

خفت نرگس مست وار فیروا بلبل بر سحاب | نیم شب کز خدمت مخدوم کیہان گشت باز

ایضاً بعد تمہید بہار سے

گل از کم عمر شد کو باش را منے | کہ در خور کیست عمر جاودان را
نہال باغ شاہی رکن حق آنکہ | ز بزم اوست رونق بوستان را

ایضاً بعد خطاب بمعشوق

چشم نورانی چرا گرید اگر سرمہ کشی | یادش آید خاکپای سرور عالیجناب

ایضاً بعد تغزل سے

زبان کشید کہ شمع زبان شدم گفتم | ہزار خانہ بسوزد اگر زبان این است
کشادہ چہرہ کہ ماہی شدم بروی زمین | در ملک نبودم کہ آسمان این است

ایضاً بعد تمہید طلوع صبح سے

بود نہان آفتاب آندم کہ صبح | ہمدمی با باد عنبر بو نمود
صبح را گفتم کہ خورشیدت کجاست | آسمان روی ملک جستجو نمود

ایضاً بعد تمہید بہار سے

گر گل گشت باغ آمد یاد چون بوم بزن | مگر اینہمی ابن بخشد ملک آخوربیک اعظم

ایضاً بعد وصف معشوق سے

اندران فرقی کہ کردہ درمیان سواد شانہ | رفتی بالای سر از مہر خشکی شہریارش بین

ایضاً بعد ذکر محبوب سے

نہ از آن در دیدہ جای آن نازک نگر یا ہیچ کسی | جگر در سایہ رایات شاہ کامگار آمد

ایضاً بعد رسیدن آفتاب سے

خورشید جہانگیر شد ار کہ در رزم | شمشیر کشیدہ ملک الشرق برآمد

	ایضاً لعه تهنیهٔ بهاریه	
گل کر باشد آبرویش از خوی پاک رسول	زیبدش گر جامی بر دست مبارک خان کند	
	ایضاً لعه تغزل	
زآب دیده هر آن رخنه کافتدم در چشم	دلم ز خاک در شهریار بر بندد	

خواجه عصمت بخاری متتبع امیر خسرو است چنانچه حضرت مولوی جامی در بهارستان تصریح این معنی میکند و کاتبی نیشاپوری چنین میگوید ع میر خسرو را علیه الرحمه شبی دیدم بخواب گفتم این عصمت ترا یک خوشه چین خرمن است ؛ شعر او از شعر تو چون بیشتر شهرت گرفت ؛ گفت باکی نیست شعر او همین شعر من است ؛ و نیز کاتبی میگوید ع گر حسن معنی ز خسرو برد نتوان عیب کرد ؛ زانکه استاد است خسرو بلکه استادان زیاد ؛ در معانی حسن را برد از دیوان کمال ؛ هیچ نتوان گفتن او را او ز د پرویز نو اوفتاد ؛ مراد از کمال خواجه کمال خجندیست و چون امیر خسرو امیر حسن گویا توامان اند ؛ مصداق اِنّ هذا لساحران چند شعر از امیر حسن هم درین مقام صورت ارتسام می پذیرد وفات او در سنه ثمان و ثلثین و سبعمأة بوقوع آمد مخدوم اولیا آمد نخشی میفرمایند ع کاری که بود با تو مرا بیشتر برفت ؛ سر رفت در هوای تو این درد سر برفت وله مرا از زلف او موی پسند است ؛ فضولی میکنم بوی پسند است ؛ چه لشکر میکشی بر قلب عشاق ؛ ضعیف مغلوب را هوئی پسند است وله چشمت سوی من نمیشود باز ؛ جانان مگر از منت غبار است وله کشتم ز فرق تا بقدم حلقه چون رکاب ؛ آن شهسوار من قدم از من دریغ داشت وله نگذاری که سرت گردم و پایت بوسم ؛ آخر این کار مرا هیچ سر و کاری هست وله رسوا روند از سر کوی تو زاهدان ؛ بر سر سبوی باده بجای عمامها وله چرخ را در اصل چون خلقت کج است ؛ و در کج رو فعل کج آید هنر است ؛ آنکه میگویند آتش ره ترا زد و ز بهشت ؛ ای بهشت عاشقان روی آتش ناک چیست ؛ روی من دید خنده کرداری ؛ همه تنگی بر کشاده شود ؛ تو آفتابی و من صبح میتوان دانست ؛ که بیتو من نتوانم نفس بر آوردن وله چشم تو گهی رحیم و گه تند ؛ طرفه است مزاج ناتوانان وله از خویشتن برون رو زود زود و دست دردون آئی ؛ تا گم نشوی کم شده خویشتن نیابی ؛

خواجو کرمانی تخلص بلند شعرا و سر بلند فصحاست بعد اکتساب حیثیات شدید سیاحت بجولان آورد و صحبت فراوان فضلا و شعرا دریافت و خود دوست بصحبت شیخ علاء الدوله سمنانی داد و مدتی در صوفی آباد شیخ بابدامن اعتکاف کشید تا در ح محمد مظفر بود و آخر از وی رنجیده نزد شاه ابواسحق والی شیراز رفت و مشمول عواطف گردید و در رسم ختان علی سهل ابن شاه مذکور قصیده گفته بعرض رسانید شاه طبقی پر از زر عنایت کرد خواجو بمجرد مشاهده طبق زر شادی مرگ شد و در فتح او از افراط انبساط در سیر ابیر داز کرد فی سنه ثلث و خمسین و سبعمائه مصیبع او در تل الله اکبر شیراز است در این مقام بیتی که از فقیر سرزده مناسب محل بیاد آمد

ظلم کند خود را که طرب از غنا دریافتن		صبح شادی مرگ شد از یک طبق زر یافتن

اول کسیکه خمسهٔ شیخ نظامی را جواب گفت امیر خسرو دهلوی است بعد ازان خواجو کلیات او مشتمل بر بیست هزار بیت مشخص بنواب آصف جاه مرحوم گذرانید فقیر از نوادر کتاب خانه بعاریت گرفتم میخواستم انتخابی برآرم لیکن بنا بر رجعی فی دوحه زیاده از هفته پیش فقیر نگذاشت بالفعل دیوان غزلیات او حاضر است بتقریب تحریر این صحیفه نظر کردم طبیعت چندان محظوظ نشد این معنی بعد معاینهٔ تمام دیوان او چیزه وضوح می نماید از این انتخابی که بقلم می آید او تحمل سخن سنجیده است

آنکه در هر طرفی شطرانند اورا	و له	شکر و هیچ که خاطی نگرانند اورا
سر زلف بر لب چشمها گر جا باشد	و له	جای آن هست که بر چشم نشانند اورا
آنکه یک لحظه فراموش نگشت از یادم	و له	ظاهر آنست که هرگز نکند یاد مرا
آن دو هندوی سیه کار کمند انداز را	و له	همچو ذره ز آن لبته و در آفتاب انداخته
ما غافل و آن عمر گرامی شده از دست	و له	افسوس ز عمری که بغفلت گذرانست
ذره گشتم بمهرت سایه از من برمگیر	و له	آفتاب خاوری در سایه گیرد نیست
مقیم کوی تو گشتم که آستان ایاز	و له	نبرد اهل حقیقت مقام محمود است
برین صفت شکر دوستان مگذار	و له	اگرچه عمر عزیزی و عمر در گذرست
از شکرستان است ابرویم مشکین کش نسب	و له	سر و چشم خویش با دادم که عمر و نام داد است

با تو در چشمی مرا از گریه خالی نیست چشم	وله	ماه چون در برج آبی شد نیاران چاره نیست
خطیکه مردم چشم تو نشسته ست چو آب	وله	محقق است که او این بقلهٔ ثانی است

نزد فقیر مصراع اول چنین اولی است مصراع سرشک من که بلوح زمین نوشت غلط

راست گویم صنمانی بقد تو	وله	کار ما هیچ سخنی آید راست
گفتم که چرا شکل تو از دیده نهان است	وله	گفتا که پری را چکنم رسم چنان است
سرشک بود که او روی ماه که میدشت	وله	چه او فتاد که او هم ز ما کنار گرفت
آن دل که سفر کرد بجبین سر زلفش	وله	یا رب که دران شام غریبان بچه حال است
کی برکنم دل از رخ جانان که مهر او	وله	با شیر در دل آمد و با جان بدر شود
بقصد مرغ دل خستگان سیه فگن دام	وله	که طایران هوایت کبوتر حرم اند
ز رخ دور افگن آن زلف سیه را	وله	که هندو قدر ترکستان ندانند
مست می عشق را نماید سفر ما	وله	آنکه بمیر در و نماز نباشد
چشمت دل پر ز تاب خواهد	وله	مست است ازان کباب خواهد
چشم تو ز چشم اشک جوید		مخمور مدام آب خواهد
چشم تو نمی شکیبد از خواب		بیمار همیشه خواب خواهد
چون خاک درت مقام خود اجو است		دوری ز تو از چه باب خواهد
تشنگان آب گر از چشمهٔ حیوان جویند	وله	فرض عین است که چون خضر بظلمات آیند
اگر ز پستهٔ تنگ تو دم زند غنچه	وله	نسیم باد صبا در دهنش نیدرد
نرگسش گوید که فرض عین باشد قتل تو	وله	جان بر شهوت میدهم گر این تغافل میکند
ز اندکی گل برخ تازه یار همان است	وله	صبحدم باد صبا دامن او پر زر کرد
بکنج میکده آن بر که معتکف باشد	وله	بسیکه ساکن بیت الحرام خواهد بود
شاهد من صبحدم ز خواب بر آمد	وله	ماه فرو رفت و آفتاب بر آمد
هر که با منطق خواجو کند اظهار سخن	وله	در بدریا بر دو ریزه بکرمان آرد
ماجرائی که دل سوخته می پوشاند	وله	دیده یکیک همه چون آب فرو میخواند

ازسر زاهد میندیش که در لشکر عشق ‖ و له ‖ علم نصرت منصور بجز دار نبود

بگذر از نرگسش که نتوان داشت ‖ و له ‖ چشم بیمار پرسی از رنجور

زلعلش بوسه درخواستم گفت ‖ و له ‖ نباید داد شیرینی به رنجور

بزر توان همچو کمر خویش را بر و بستن ‖ و له ‖ که جز بزر نتوان کرد دست در کمرش

گفتم مکن ای چشم سیه عربده جوئی ‖ و له ‖ گفت از نظرم دور شو این لخته که مستم

ازان مرا ز دهان تو هیچ قسمت نیست ‖ و له ‖ که نیست نقطهٔ موهوم قابل تقسیم

بسان شمع مرا میکشی اگر شب هجران ‖ و له ‖ چو صبح پرده برافگن که پیش روی تو میرم

خواهد که کند منزل بر خاک درت خواجو ‖ و له ‖ لیکن نبود جنت ماوای گنهگاران

زبان خامه نتواند حدیث دل بیان کردن ‖ و له ‖ که وصف آتش سوزان بدین شکل تواند کردن

زلف سر راستی ندارد ‖ و له ‖ زان رو که کج است طبع هندو

کردیم دل صدر نشین راسوی بحرین ‖ و له ‖ با قافلهٔ خون ز ره دیده روانه

تفرجی که رسن باز هندوی زلفش ‖ و له ‖ شب دراز بمهتاب میکند بازی

تو مرا عمر عزیزی و یقین میدانم ‖ و له ‖ که چو رفتی نتوانی که دگر باز آئی

اگر برده صاحب نظران سیکندری ‖ و له ‖ پرده بردار که تا خلق به بینند پری

خواجو مثنوی هما و همایون بسیار بصفا قابل مرحبا گفته ازان است در وصف مقربان بارگاه الهی

صبوحی کشان شراب الست ‖ امیران ماموره هشیار مست

همه نامداران گم کرده نام ‖ همه کامگاران ناديده کام

نخورده می و سرگران از شراب ‖ درون کرده معمور و بیرون خراب

نه ایوان بیکدم برانداخته ‖ دو عالم بیک داو در باخته

جگر تشنه و غرق آب آمده ‖ زبان بسته و در خراب آمده

چو سوسن زبان آور از جوش ‖ حرف الدال المهمله ‖ چو به خویش نفس لیکه پشمینه پوش

دانش میر رضی رضوی مشهدی

در طائفهٔ شعرا عمدهٔ انتخاش و صاحب طرز خاص الخاص

ست نتایج نو آئینش همه الانزار و خوبان معانیش مستحق خواندن و آن یکتا در جیدالا مثنوی مختصری از میر نظر در آمدن آن بوضوح پیوست که والد او میر ابوتراب پیش از و به هند آمد و میر رخت نخست احرام بیت الله بست و مناسک زیارت تبقدیم رسانید و در آن مثنوی وصف کعبه میکند

زخوبی کعبه معشوق جهان است … بساط دلربائی در میان است
بروی نونیازان در کشاده … چه معشوقانه خود را ابلو داده
جمالش عذرخواه زحمت دشت … بگرد آن تواضع میتوان گشت

از حرم مکی رخت بحرم مدنی کشید بزیارت روضهٔ مقدسه فائز گردید در وصف قبهٔ والای پردازد

همایون قبهٔ سرکوب افلاک … بهشت بی گمان عالم خاک
زحق بیگانگان را آشناساز … چو ابرو طاق محرابش خداساز
ز دیوارش فلک را دست کوتاه … نمایان تا بعرش از سایه اش راه

و بعد زیارت اماکن قدسیه در رفتن ایران و هند متردد گشت چون او در هند بود سفر هند رجحان یافت درین باب میگوید

پریشان خاطری با یم بگل داشت … میان هند و ایرانم دو دل داشت
جگر را در بغل پنهان کشیدم … دران آئینه روی کار دیدم
جلا چون از سوادش دیده دادم … سیه رنگی هند آمد بیادم
پدر کز من روانش تازه بادا … دران گلشن بلند آوازه بادا
نشاط آباد غربت بود جایش … فضای هند باغ دل کشایش
شد از تحریک آن سرگشته بلبل … سواد هند بر من سایهٔ گل
حقیقت را بلند آوازه کردم … نمک با لعل سبزان تازه کردم
نگه را حسن گندم گون نصیب است … چه طوطی سبز در ایران غریب است
گهر افتد ز در خاک حراداشس … محک بخت آزمایان را سوادش
سوادی دیدنش سرمایهٔ نور … بهر دم پروری چون دیده مشهور

زبس سبز است نخل بوستانش	پر طوطی بود برگ خزانش
رسیدم فصل خوبہا ے ایام	ہوا بر داز سرم فکر سرانجام

میر در عہد صاحبقران ثانی شاہجہان بہند آمد و بدولت ملاقات والد کامیاب گردید و در شعبان سنہ خمس و ستین و الف قصیدۂ مدح بعرض پایۂ خلافت بعرض رسانید و بجائزہ دو ہزار روپیہ کامیاب گردید بیتے ازان قصیدہ این است ؎

بعنوان بلند کہ تفسیر آیۂ کرم است	خطی کہ از کف دست مبارکش پیداست

و چندے با شاہزادۂ دارا شکوہ بسر بردہ و بالطاف فراوان اختصاص یافت شاہزادہ را این بیت او

تاک را سرسبز کن ای ابر نیسان در بہار ؎	قطرہ تا می میتواند شد چرا گوہر شود

بسیار خوش آمد و لکہ روپیہ بہای آن مرحمت نمود میر چندی در بنگالہ با محمد شجاع خلف شاہجہان بادشاہ نیز گذرانید از انجا و حیدرآباد دکن آورد و نزد عبداللہ قطب شاہ والے آنجا اعتبار تمام بہم رسانید میر ابوتراب والد او در حیدرآباد در سنہ ستین و الف لبساط حیات در نوردید تربت او در دائرۂ میر محمد مومن استرآبادی کہ گورستان مقرری ایرانیان است و مردم بسیاری ازان ولایت در آن بقعہ خوابیدہ اند دیدہ شد بر لوح مزار او کندہ ند کہ این رباعی را دم آخر نظم آوردہ ؎ فطرت بتو روزگار نیز نگی کردہ؛ ننواخت بمہر و خارج ہنگی کردہ؛ آن سینہ کہ عالمی در و میگنجید؛ اکنون نترد و نفس تنگی کردہ؛ و رباعی دیگر از میر رضی کہ در فراق والد خود گفتہ ہم بر آن لوح تحت رباعی مذکور نقش است رباعی

دالش بکن اعتماد بر عمر دراز	کاید بزبان کم بسر عمر دراز
گبرم کہ چو عیسی بفلک بر شدہ	آید بچہ کار بی پدر عمر دراز

آخر الامر عبداللہ قطب شاہ میرزا نائب الزیارہ خود مقرر نمودہ در سنہ اثنین و سبعین و الف بمشہد مقدس رخصت کرد کہ در روضۂ رضویہ از جانب سلطان مراسم زیارت تبقدیم رساند و دوازدہ تومان تبریزی سالیانہ از سرکار سلطان خدمت حق الخدمت باو میرسد نقل رمان تقرر سالیانہ در منشآت حاجی عبد العلی طالقانی کہ منشی عبداللہ قطب شاہ بود بنظر فقیر رآمد میر در سنہ ست و سبعین و الف در زاویۂ خاک آرمید درین وقت چند ورق

از اشعار او بدست افتاد و این ابیات حوالهٔ زبان قلم گردید

زبسکه مشق سخن ساخت ناتوان ما را		گداخت همچو قلم مغز استخوان ما را
نشد که بوسه بهای بدن چو تیر دهیم	وله	گذشت عمر بخمیازهٔ کمان ما را
ذخیرهٔ بدل از چشم اشک بار نماند	وله	شکست شیشهٔ سیماب در کنار مرا
غنیمت دان بهشت روی گندم گون که در محشر	وله	که فردا طاعت محراب ابرو میدهد ما را
بوی گل شد فیض بخش ای هوش قربت بیخودیست	وله	یکنفس بگذار در سیر چمن تنها مرا
عینکی باید مرا از شیشهٔ می ساختن	وله	تا توانم خواند در پیری خط پیمانه را
در راه انتظار چو مژگان نشسته ایم	وله	بر آستان خانهٔ ما جای ما بس است
بر دیدهٔ آلوده بخونم صف مژگان	وله	چون حلقهٔ ماتم زده بر دور شهید است
گر ز ابرو چین کشاید در دم بسمل بس است	وله	خون بهای کشته‌ها خندهٔ قاتل بس است
دست گلچین قتل عام لاله و گل میکند	وله	باغبان در پای گلچین مست خواب افتاده است
مردم رنجور مرا روز وصل	وله	گریهٔ شادی عرق صحت است
وصل یاران چون بدرو اشک ریزی بدنماست	وله	گریهٔ شادی کم از باران روز عید نیست
مرا که خندهٔ گل سر بدر دمی آرد	وله	در باغ گریهٔ بلبل درین بهار کجاست
آبروی دودمان تاک هم بر باد رفت	وله	دختر رز را کسی صد بار با مستان گرفت
ما و بلبل عرض چاک سینه میکردیم دوش	وله	تا ز پرده گلستان زخم نهاری هم نداشت
نو بهار است هوا مایهٔ عشرت دارد	وله	صفت رندی است که می دارد و فرصت دارد
ای هما از سر ما خاک نشینان مگذر	وله	سایهٔ بال تو بدنامی دولت دارد
چسان از قید این صیاد آزادی هوس باشد	وله	که پروازی بلند ما تا لب بام قفس باشد
پرده بر عیب خود از دامن صحرا پوشد	وله	هر که از سلسلهٔ اهل جنون سوا شد
دلت بفصل خزان گر خار خار جوش گل دارد	وله	بگیر آئینه در کف تا بهار رفته برگردد
چگونه بار بمنزل برد مسافر اشک	وله	که رهزن بکمین همچو آستین باشد
نه به پیغام زبانی از تو حرفی نشنود	وله	مهر باید بر لب قاصد بجای نامه زد

درد دل بکا غذابری رقم ز نسیم	وله	تا شاید که پی بدیدهٔ گریان ما برد
نمیدانم چه صیادی که زیر تخیت آموزا	وله	چو چشم دلبران در زیرابرو خواب میآید
دل ز حسن جوانی داشت آرامی ندانستم	وله	که این یوسف چو پیر گشته گرگی دکمین دارد
مردرا نا بهنر زندهٔ افسران گردد	وله	میوه رنگین چو شد از برگ نمایان گردد
نیستم ایمن اگر چشمت مراد ل میدهد	وله	صید را صیاد آبی وقت بسمل میدهد
وگر زلف سیاهش چو پی تاراج ایمان شد	وله	بفکر رهزنی افتد سیاهی چون پریشان شد
شانه رنگینی ز گلبن بر زمین افتاده است	وله	بلبلان شیون بگرد کشتهٔ گلچین کنید
گر آه ندارم بجگر شکر که از من	وله	بر دامن آئینه غباری نه نشیند
بی تکلف فیض بخشی از خاکساران بگذرد	وله	تو بتعظیم نسیم گل غباری بر نخیز
میتوان از پرتو روشن دلانم یافتن	وله	جلوه گاه من چو عکس آئینه آب است بس
پس از وفات که یادت کند بجز غم خویش	وله	چو خون مرده سیه پوش شو بماتم خویش
تنگ بر بی هنران دور فلک می گردد	وله	از قفس زود شود بلبل خاموش خلاص
باغبان پیدا چو شد خاطر پریشان میشوم	وله	جا اگر یابم چو بو در غنچه پنهان میشوم
صبح دیدم شبنمی بر برگ گل غلطان بناز	وله	یادم آمد طفلی و دامان مادر سوختم
ز ساقی باده میگیرم بپای تاک میریزم	وله	ندارم فکر خود میخانه را آباد میسازم
در کفم از باد دستی زر نمیگیرد قرار	وله	جامهٔ در نیلنامی پاره چون گل میکنم
غم و شادی مساوی دان و باگردون مدارا کن	وله	نی اگر از قدح عادت بدرد و صفا میناکن
اینکه میخواهی مرادت از چمن حاصل شود	وله	بلبلی را از قفس در جوش گل آزاد کن
درین رنگین چمن چون لالهٔ زرد	وله	غریبم در میان همنشینان
بگذار تا العکس تو عکس آشنا کنیم	وله	گلگشت باغ آمده تنها چه میکنی

نواب درگاه قلیخان مخاطب به مؤتمن الملک سالار جنگ بهادر سلمه الله تعالی جد اعلی او خاندان قلیخان ذو القدر ترکمان بود بود از الوش خانان سیاه خیمه نواحی مشهد مقدس همراه علی مردان خان متعینهٔ قندهار بود بود بر بود به بای موحده و تنکر قبیله ایست از ترکمانان چون علی مردان خان

بنابر نا قدردانی شاه صفی دارای ایران رشتهٔ نوکری او گسیخته روی ارادت بدرگاه شاهجهان فرمانروای
هندستان آورد خاندان قلیخان را بیشتر بدرگاه والا روانه نمود شیخ عبدالحمید مؤلف شاهجهان نامه
می طرازد که غرهٔ جمادی الآخر سنه هزار و چهل و هشت هجری خاندان قلی ملازم علی مردان خان حسب الاشارت
او را با دوازده نفر رومی که والی ایران بعد فتح ایروان بقندهار فرستاده بود بدرگاه آسمان جاه آورد
بوساطت ملتزمان پایهٔ اورنگ جهان ستانی گذرانید او بعنایت خلعت و انعام هزار روپیه و رومیان بمرحمت
خلعت و انعام چهار هزار روپیه سرافراز گردیدند و از فزونی عاطفت خلعت خاصه و پالکی حاج بایراق
طلا به علی مردان خان عنایت نموده مصحوب خاندان قلیخان ارسال داشتند انتهی کلامه کیفیت رومیان
آنست که چون شاه صفی قلعهٔ ایروان را از دست رومیان انتزاع نمود کندا وران لشکر از اعالی
و اسافل همراه گرفته هر طائفه را بجائی فرستاد گروهی که بقندهار رسیده بودند همراه علیمردان خان
بهندوستان آمدند بادشاه بیشتری را در زمرهٔ بندگان درآورده چندی را که هوای وطن در سر داشتند
زر نقد عنایت فرمود و فرمان شد که متکفلان بندر سورت بر جهازات سرکار روانه نمایند
القصه پانزدهم رجب سال مذکور علیمردان خان در لاهور دولت ملازمت پادشاه حاصل کرد
و بیست و دوم ماه مذکور بصوبه داری کشمیر چمن آمال او نضارت پذیرفت خاندان قلیخان با او
بامتیاز بسر می برد و کارهای عمده از دست او سرانجام می یافت بعد فوت او علیمردان خان
خلف او درگاه قلیخان را منصب و جاگیر در نواحی تتمیه از پادشاه دهانید و خدمت میرسامانی
خانهٔ خود هم ضمیمه ساخت بعد شیقار شدن علیمردان خان در جماعت منصبداران متعینهٔ شاهزاده
اورنگ زیب همراه او بدکن آمد و باز بهندوستان عود نموده ودیعت حیات سپرد خلف او نوروز
قلیخان بقلعه داری دارواز من توابع بیجاپور امتیاز یافت و همانجا رخت هستی بربست خلف
او خاندان قلیخان منصبی و جاگیری داشت و در سلک منصبداران متعینهٔ خجسته اورنگ
آباد منتظم بود و در عصر شاه عالم خلد منزل بوقائع نگاری سنگمنیر و فوجداری محالات آن طرف
قیام داشت نواب آصف جاه غفران پناه در عهد خود او را بخدمات سرکار خود مأمور
ساخت و تعمیر و احداث نظام آباد بالای گنل فرداپور سی کروهی اورنگ آباد باهتمام او صورت گرفت خلف
او نواب درگاه قلیخان ولادت او بیست و نهم رجب سنه اثنین و عشرین و مائة و الف وقتیکه

دل‌ودادو دستگیر بود درانجا رونیوده

	درگاه سخاے زخاندان والا		ستدسال ولادتش زروی الہام	

نواب آصف جاه اوراد رسن چہار دہ سالگی منصب وجاگیر عطا کرد و در سن بست سالگی ہمراه رکاب گرفت اکثر خدمات حضور جود عنایت سپرد و او کارہا را موافق مرضی سرانجام میداد و تا نفس واپسین نواب مورد انواع مراحم ماند و در ہنگام نادرشاہی ملازم رکاب بود و جانفشانی ہا فوق طاقت بشری بتقدیم رساند و در عصر نواب نظام الدولہ ناصر جنگ شہید نیز بعنایات خاص و خدمات عمده امتیاز داشت و در زمان نواب امیر الممالک صلابت جنگ خلف نواب آصف جاه غفران پناه عروج کرد و بمنصب شش ہزاری و خطاب موتمن الدولہ و صوبه داری خجستہ بنیاد و بکرت سربلندی یافت و چون سند ریاست دکن بنواب آصف جاه ثانی خلف نواب آصفجاه غفران پناه زیب و زینت یافت بمنصب ہفت ہزاری و ماہی و مراتب و خطاب موتمن الملک ممتاز گردید بالفعل بر صوبه داری مذکور بحال و برقرار است و رعایا و برایا بالسلوک پسندیده او راضی و شاکر اند او در شعر و انشا و تاریخ دانی و حیثیات دیگر ممتاز است و در لطیفه گوئی و مجلس افروزی بے انباز چشم بد دور راکثر بمجالست و موانست یکدیگر اوقات خوش میگذرد و نگاشت بساتین و تماشای ریاحین دماغ شگفتگی آسوده میباشد ازین جاست که ترجمهٔ او درین صحیفه مندرج گردید این اشعار تراویدهٔ خامهٔ اوست ۵ .

	من و تو نیست میان من و تو	وله	شرک محض است گمان من و تو	
	کر ذوالفقار یاد داد حق بنی ذختر		سواے حیدر کرار شاه مردان کیست	
	برای ما و شما این ہوا چه میخواہد		معاشرانه سوالی ز دوستان داریم	

در مجلس وزارت نجان که در سنه ستہ و اربعین و مائة و الف دوباره بدیوانی نواب آصفجاه غفران پناه سرفراز شد یاران او را در تاریخ امتحان کردند این دو بیت ہر مصراع تاریخ موزون ساخت ع

	با مصابیح فضل یزدانی		شد مجلم تو بزم نورانی	
	باز رونق گرفت دیوانی		از تجلے صلاح خلق الله	

در مصراع اخیر یک عدد زاید است نواب درگاه قلیخان بهادر در آخر مخاطب به خان دوران شد
در غرهٔ رجب سنه تسع و تسعین و مائة والف از صوبه داری اورنگ آباد معزول گردید پنجم ذی حجه سال
مذکور از اورنگ آباد برآمده به نظام آباد که بالای کتل فردا پور سه منزل از اورنگ آباد است بنابر آنکه جاگیر
او بود رفته نشست و اسباب بحال صوبه داری او مهیا شده بود که ناگاه هیژدهم جمادی الاولی
سنه ثمانین و مائة والف بمرض سرسام ودیعت حیات سپرد نعش او را از نظام آباد به اورنگ آباد
آورده در مقبرهٔ والد او که جنوبی بلده است دفن کردند خدایش بیامرزاد و همین فقره تاریخ فوت اوست

حرف الذال المعجمه

ذکر سید ذوالفقار شروانی ۱۱۹

سید ذوالفقار شروانی سید رفیع المقدار و ذوالفقار جوهر دار است فضیلت را با شاعری
جمع داشت و دبیر فلک را طفل ابجد خوان می پنداشت قصیدهٔ رائیه در مدح جناب اعظم محمد
الماستری وزیر شروان گفته و نام آن مفاتیح الکلام فی مدایح الکرام گذاشته و وزیر یک خروار
ابریشم در وجه صله باو ارزانی داشت این قصیده ابیات مختلف الوزن بطریق توشیح
استخراج می یابد بعضی از دو بیت و بعضی از چهار بیت و توشیح در اصطلاح اهل بدیع آن
باشد که شاعر در اول ابیات یا در میانه حروفی یا کلماتی آرد که چون آن حروف یا آن کلمات
جمع کرده شود بیتی یا نثری بیرون آید مثلاً از سه بیت ابتدای قصیده بیتی در هزج سالم بر می آید آنرا
دولتشاه در تذکرهٔ خود آورده پیش فقیر تمام این قصیده حاضر است مثال دیگر سوای تذکرهٔ دولتشاه
آورده می شود این سه بیت بعد سه بیت اول قصیده است

بشد تازه جوان شاخ ارغوان آرام ٭ که آمد است چمان سرو در چمن دلدار
صبوح کرده در آمد بشیوه همچون منت ٭ قد صنوبر چون زاد سرو قامت یار

دهان گل چو لب یار من کند خنده ٭ چو عرعر از قد دلدار من برد هنجار و از این ابیات ثلاثه این بیت
در بحر رجز سالم مستخرج است بیت شد تازه شاخ ارغوان در شیوه همچون یار من ٭ کامد چمان
سرو چمن چون قامت دلدار من ٭ الفاظ مصراع اول بیت از مصاریع صدر ابیات
ثلاثه حاصل می شود و الفاظ مصراع ثانی از مصاریع عجز ابیات ثلاثه و این مخفی نماند که

تامل چهرهٔ وضوح می افزود و این قصیده دو مطلع دارد ابیاتی که از قصیده ثانی خارج می شود مشتمل بر محسنات علم بدیع است و بر سبیل توشیح از حروف سر ابیات تمام قصیدهٔ نثری مشتمل بر لقب و اسم ممدوح بر می آید اگر کسی تامل کند این قصیده با آنکه مشقت فراوان است این همه نیست تکلفاتی دارد که بر سامعه گران می آید سلمان ساوجی متتبع این قصیده قصیدهٔ غرائی مزین بمدح خواجه غیاث الدین محمد رشید صاحب دیوان نظم کرد و صنعتی چند افزود ولکن صله کم یافت سلمان با خواجه غیاث الدین گله کرد که صدر اعظم سید ذوالفقار را صلهٔ قصیده هفت خر وار ابریشم نمود با وجود آنکه وزیر شروان بیش نبود و خواجه بدولت امروز صاحب ممالک ایران و توران است و مزیت قصیدهٔ من بر قصیدهٔ سید ظاهر است فهم که خواجه بعشر عشیر ما زان در حق من رعایت کند خواجه از سخن سلمان کبید و گفت از امیر المومنین علی تا سلمان تفاوت بسیار است یعنی بانسید مراعات سیادت منظور بود آخر سید رخت سفر بعراق کشیده بدامن دولت سلطان محمد بن تکش معتصم گشت سلطان بتربیت حال او پرداخت و فرمود تا واقعات او را در وزن شاهنامه موزون سازد صاحب هفت اقلیم گوید امروز اشعار سید بحکم قلت چون کیمیا عزیز و نایاب است مولف گفت بیست و دو قصیدهٔ طولانی از کلام سید منجمله آن شانزده قصیده ساده و شش قصیده مشتمل بر بعض محسنات علم بدیع و سه ترکیب بند مصنوعه در وقت تحریر این صحیفه بدست آمد و چون اشعار سید در رنگ جوهر ذوالفقار عزیز روزگار است ابیات بسیار از قصاید او

درانجا اثبات نموده شد

ای ز رای روشنت یک جزو تدبیر صواب — وی ز مهر خاطرت یکذره نور آفتاب

گر جهان از دم لطف تو آمد نو بهار — وز فلک را از کف راد تو باشد فتح باب

آفتاب آرد بجای غنچه از گلبن چمن — مشتری بارد بجای قطرهٔ باران سحاب

در خیال هر که صورت بست نقش کین او — دیدهٔ بختش نه بیند روی بیداری بخواب

کرد تاثیر عمارت های عدل شاملت — چند را صد ساله زان سوی عدم جا در خراب

نام ویرانی چنان بر داشتی کاندر جهان — تا قیامت مست را هرگز نگوید کس خراب

غنیست با تو گر ز تدبیر صواب بر تخت | زمین سلیس ملک خطا را کس نخواهد صواب

در وزارت با تو هر کس برابر بالی رسد | زانکه داند عقل فرق از زولب با تو تراب

گر مخالف پردهٔ کج ساخت با تو غیبت | بال او در جنگ حریان بسته گرد چون باب

تا ز جیب آسمان سر بر زند خورشید باد | دختران را دست در دامان این عالیجناب

وله

خدایگان سلاطین اتابک اعظم | که هست عمدهٔ سبب از مسبب الاسباب

به روز رزم سر گردنان تو اندا ... د | زبان خنجر او راز لفظ فتح جواب

بدین امید که بوسد زمین مجلس او | ز شوق بر لب ساغر رسید جان شراب

بدولت تو جهان را سلامت است چنان | که سالم است قصب از اذیت مهتاب

تو باش زنده که در خشک سال کشت امید | جز از سحاب بجای تو نیست فتح الباب

وله

زهی جناب شرف لفیت خلاصهٔ ایجاد | ز بندگی تو گیرد سعادت استغنا د

نهفته روی جلالت ز دیدهٔ او دائم | گذشته پیک نوالت ز منزل اعداد

ز لطف و عنف تو گیرد وجود نفع و ضرر | ز مهر و کین تو باشد اساس کون و فساد

نه روزگاری و باشی مسلم از حدثان | نه کردگاری و هستی منزه از اضداد

نه چرخ راست ز درگاه تو مقام عبور | نه دهر راست ز فرمان تو مجال عناد

ثبات جان خرد هست ارفع الاقوال | دعات روح قدس هست انفع الاوراد

بشود معسکر انبوهی سپاه اجل | تن حسود تو هنگام انصباب مواد

خرد که عارف اسرار کلی و جزوی است | هم از قبول تو دارد قبول استعداد

در اتفاق خلوص هوای بندگیت | بهم شدند موافق طبایع اضداد

وجود خصم تو مانند اسم بی جسم است | برنگ صورت تنوین شده است نقش زیاد

دلت ز پرتو معنی نفوس قدسی زا | بسوی عالم تحقیق میکند ارشاد

عدوت را که تدبیر گرد اندیشه | بسان خوردهٔ الماس در ضمیر فواد

نهیب عزم تو زان سوی ممکنات وجود | هزار ساله نهد در خراب حادثه زاد

خیال آتش مهر تو در ضمیر آورد | در استخوان بداندیش مغز گشته مداد

پروزگار تو در زحمت قصب مهتاب … ز توگری است خلاف طبیعت سنتاد
غبار روز نگردد نهان ز طرهٔ شب … اگر ز رای تو یابد ستاده استمداد
هنر نیابد بر مدحت تو نامزد اند … ثبات فکرم و در ستر خاطره تا داد
صفای مدح تو در طبع روح بخش منست … ورای نور کرامات در دل زهاد
مدام تا سوی نزهتگه خطیرهٔ قدس … ز نور عقل کند جان طالبان ارصاد
ز روزگار ترا باد روز و شب سکوم … ز کردگار ترا باد سال و مه منقاد

ولہ

طرهٔ شبرنگ آن خورشید روی مه جبین … در قضای تیره روز آورد مشک از کار چین
جان مشتاقان اگر خواهد مقام دلپذیر … چه سواد زلف او جای نباشد دلنشین
او ز من دور است و من هیچ دیگ بیم از دیش … دیدهٔ معنی از این بهتر نباشد دوربین
خواند مش اندیشه جان او مرا نمود رو … این روا کی داشتی کردن نکردی بعد ازین
نکهت گیسوی عنبر بیز مشک افشان اوست … شمهٔ از خاک پای شهریار آستین
خسرو اسلام یوسف شاه جمشید زمان … آنکه پیش آستانش آسمان بوسد زمین
رایتش را شهریار اختران را احتشام … خاتمش را گنبد فیروزه در زیر نگین
خاطر اعدای او سرمایهٔ دود دکمان … فکرت احباب او پیرایهٔ نور یقین
اندران میدان که راند فوج دشمن جمع بین … تیغ او از کله بدخواه خواهد سر گزین
هست داغ امتثال امر آن عالیجناب … اختران را بر جباه آسمان کا بر سرین
از حوادث دهر را اقبال او سد سدید … ور نوائب ملک را تدبیر او حصن حصین
پیش فکرت لات سکور شناسد منتج … شاه غیب ار چه باشد تا کجا باشد گمین
خسرو دین پرور پادشاه فریدون که هراس … چاکرت یعنی کمین بندگان کمترین
ذوالفقار آن گر زبان چون پلارک بنید … هر نفس تیغ سخن را آب از در ثمین
پیش کلکش رو قفا کرده بیند از دسپهر … تیر گردون گرچه دارد نور فطرت در جبین
تا نیابد بال پشه قوت پیل سترگ … تا نیابد دست روبه پنجهٔ شیر عرین
همچو پشه حاسدان را پایمال پیل باب … همچو روبه دشمنان را زیر دست شیر مین

ازین قصیدہ لفظ مہرگین او فتادہ سرگزین بضم کاف فارسی آن باشد کہ کسان حاکم از ہر گلہ گوسفند و گاو و اسپ گوسفندی و گاوی و اسپی انتخاب و گزین کردہ گیرد از منجاست او ست بعد تغزل ؎

از حلم مخدوم است این ورنہ کجا اول شدی		چشم تو جان را کیسہ بر زلف تو دل را راہزن	
مہر سحر باد از شمیم جان الفزای مشکسا	ایضاً	شمہ باشد زخاک خسرو صاحبقران	
لعلت بر آب زندگی زد طعنہ با تا بوسہ زد	ایضاً	بر خاک پاک درگہ اعظم قوام ملک و دین	
رخسار خوب و طرہ مشکین دل ستان	ایضاً	چون مہر رای و سایۂ خورشید گستر است	
مہر رویت کہ عالم افروز است	ایضاً	رای مولی بود علی الاطلاق	

ایضاً بعد وصف موسم سرما ؎

ز تاب صاعقہ بر کوہ سنگ صاحب پا یابی	چنان کز ہیبت مخدوم باشد جان دشمن	

ذوقی سمرقندی ذوق سخن فراوان داشت و شوق انمعنی بی پایان خان آرزو گوید در ایام قتل احمد خان ترقی بسیار کردہ ملک الشعرا گردید و کتاب ناز و نیاز مشتمل بر چہار ہزار بیت در بحر خسرو و شیرین مذیل بنام بادشاہ مذکور نمودہ انعامے وافی یافت جمعی او باش بطمع آن نقود او را شہید کردند ذوقی پیش از قتل غزلے گفتہ بود از ان است ؎

ما از ازل بشیوہ منصور بودہ ایم		قاتل بیا کہ لب بہ انا الحق کشودہ ایم	
ما مرہم جراحت سر دشمنیم و دوست		اما بزخم خویشتن الماس سودہ ایم	
از ان پروانہ شام وصل در خویش	ولہ	زند آتش زسوز سینۂ ریش	
کہ یعنی این تن آزردہ از غم		میان جان و جانان نیست محرم	

ذکا تخلص میر اولاد محمد است طال عمرہ ولادت او بست و ہفتم رجب سالہ احدی و خمسین و مائۃ والف رو نمود چنانچہ تاریخ خود را خود میگوید

روزیکہ نمود بندہ را حق ایجاد		اولاد محمد پدرم نام نہاد
گفتم تاریخ خویشتن را من خود		در ماہ رجب تولد مارود اد

پدر بزرگش میر غلام امام سلمہ اللہ تعالے برادر اعیانی فقیر است برخوردار مذکور را در سالہ اثنین و ستین و مائۃ والف از بلگرام ہمراہ در اورنگ آباد پیش خود طلبیدم غرۂ شعبان سال مذکور در ینجا رسید و نحو اش او

و این صحیفه از پردهٔ قوت بجلوه گاه فعل خرامید مشق سخن نزد فقیر میکند و سلیقهٔ مناسب دارد امید هست که بعد مشق تمام ترقی کند این چند اشعار زادهٔ فکر اوست ع

میدهد زینت بزم خود هرگاه یار آئینه را ‌ ‌ دور نتواند نمودن از کنار آئینه را

وله
نمی گویم که شمعی یا چراغی زیر دامان بر ‌ ‌ بجای هر دو خاری بر مزارم از بیابان بر
کشید آخر مرا هم جذبهٔ گل جانب گلشن ‌ ‌ صبا این مژدهٔ دلخواه سوی عندلیبان بر

وله
در طره است ز دل بفلک شور میرود ‌ ‌ آواز زار نالی شب دور میرود

وله
تا بسوزد کشتهٔ خود را بداغ تازه ‌ ‌ بر مزار غیر افروزد چراغ تازه

وله
نه جلاد از برای غیرت بدخواه میریزد ‌ ‌ بقربانگاه خونم فی سبیل الله میریزد

وله
تا دهد آب بگل اشک روان من و تو ‌ ‌ بلبل اخلاص ضرورست میان من و تو

وله
گر رسی تیغ بکف از سر جان برخیزم ‌ ‌ پیش پای تو نشینم ز جهان برخیزم

وله
کجا آن طفل با خیل کبوتر سر کند بازی ‌ ‌ که بیرحمانه با مرغ دل بی پر کند بازی
بآهنی که ریزد گرد بر بالای خود فیلی ‌ ‌ سیه مست جنون با خاک راهش کند بازی

وله
نه من اوج فلک از عالم ایجاد میخواهم ‌ ‌ فضای پشت بامی از جهان آباد میخواهم
چو قفل بستهٔ کز نوک سوزن باز میگردد ‌ ‌ کشاد کار دل از نشتر فصاد می خواهم
حریف وحشیم چون گرد باد دامن صحرا ‌ ‌ غبار هستی موهوم را بر باد میخواهم

میر عبد القادر مهربان تخلص او رنگ آبادی هم درین زمین این مطلع موزون کرده ع نه من باغ بهشت از عالم ایجاد میخواهم ؛ قفس داری مکان از خانهٔ صیاد میخواهم ؛ میر عبد القادر مذکور از سادات رضویهٔ نیشاپور است و درین عالم بخدمت قضا روضهٔ منورهٔ شاه برهان الدین غریب قدس سره مامور کتب درسی گذرانده و استعداد علمی خوب بهم رسانده فهم تند دارد و شعر خوب می فهمید و سخن خود را از نظر فقیر میگذراند تخلص مهربان تجویز فقیر است او بر سخن شناسان التماس میکند ع

الهی در جهان هنگامه آرا کن بیانم را ‌ ‌ نمک از شور محشر مرحمت فرما فغانم را
همدم دیرینه باشد موافق با مزاج ‌ ‌ در سبوی کهنه طبع آب میماند بجا
در سخای منعم و سائل تفاوت روشن است ‌ ‌ آن لب نانی دهد این آبروی خویش را

عقوبت سرکشان را دخور گردن کشی باشد	وله	گلو را از سنه جا بزند وقت ذبح اشتر را
گر حق پرستی آن بت جلا دخو کند	وله	از خون ناحق من مسکین وضو کند
کسیکه شد ز مربی جدا هلاک شود	وله	نتیلهٔ دو ز روغن شتاب می سوزد
نیست در گل شوخی بوئی که در عطر گل است	وله	فیض پاکان از گدا از دل دود بالا می شود
عشق دامن زد بر وی آتش دل مهربان	وله	آبیار بهای چشم تر نمیدانم چه شد
تغافل نیست گر بر من نیفتد گوشهٔ چشمی	وله	نمیداند جدا از هم شدن مژگان گیرائی
محتاج چراغی نبود دشت غبارم	وله	چون کاغذ آتش زده خود شمع مزارم
داغ حسرت را فروغی باشد از چشم ترم	وله	زندگی از آب چون یاقوت دارد اخگرم
نه در برش عرق سیر بزیم از جوش حیا بیرون	وله	بر شکم دیدهٔ تنگی کرد آمد حباب بیرون
چرا گیسوی مشکین را بدستار این قدر پیچی	وله	شب قدر مبارک را بدامان سحر پیچی
شدی چون پیر از عشق جوانان چشم تو کی پیچی	وله	نباشد جز ستم گر پینه را در شرر پیچی

حرف الرّاء المهمله

رودکی سحر فضلی کاروان سالار شعر است و مقدمة الجیش فصحا و اول کسی که بتدوین دیوان سخن پرداخت و الوان گلها را گلدسته ساخت امیر نصیر نوح بن سامانی او را ترتیب کرد و لفرموده او کتاب کلیله و دمنه بنظم آورد و چهل هزار درم صله برگرفت احوال او را تذکره نویسان مفصل بضبط آورده اند در مرثیه ابوالحسن مرادی شاعر بخارا این دو بیت گفته و گوهرش بها سفته ع مرد مرادی نه همانا که مرد مرگ چنان خواجه نه کاریست خورد ٭ جان گرامی به پدر باز داد ٭ کالبد تیره بمادر سپرد ٭ مخفی نماند که در فارسی قبیل داو سعد را لفتحه باشد عنبر خالص که بوئی از ضمه دارد و آنرا گاهی با فتحهٔ خالص قافیه سازند

چنانچه شیخ سعدی گوید ع

دران مدت که ما را وقت خوش بود	ز هجرت ششصد و پنجاه و شش بود

وگاهی با ضمهٔ خالص چنانچه در قطعهٔ رودکی مذکور شد

رشید سمرقندی شاعر صاحب رشد عظیم و خداوند مستقیم بود وقتی قصیدهٔ از

رودکی سمرقندی

رشید سمرقندی

از منظومات خود بیش مسعود سلمان نشر شاد مسعود قصیده در ستائش او گفته ارسال داشت این ابیات ازان است

شب سیاه چو برچید از هوا دامن
زرود ه گشت زمین راز مهر پیراهن

نسیم روح فزا آمد از طریق دراز
بمن سپرد یکی درج پر ز در عدن

یکی بهار نو آمین شگفت در بیشم
چو گلشنی که نگاریده ابر بهمن

دگر بر مزچه گویم قصیده دیدم
چراز زمانه بهار و چراز بهار چمن

تبقنم شده چون کردمن هوا و زمین
ز لفظ معنی او شد معطر و روشن

که هست شعر رشیدی حکیم بهمتا
بلیغ تیز قلم شاعر بلند سخن

حکیم نیست که او نیست پیش او نادان
فصیح نیست که او نیست پیش او الکن

رشیدی در جواب قصیده لبقلم آورده که این ابیات ازان است

رسید شعر تو ای تاج سروران زمن
چو نو شگفته گلی در بهار گرد چمن

زگل که باغ هنگام نو بهار درد
بنفشه و گل و شمشاد و ارغوان و سمن

سپاه علم تراهست صد هزار علم
درخت فن تراهست صد هزار فنن

تو آن بزرگ وزیری که از بلاغت تست
بلند فرق معانی و راست قد سخن

رشیدی در خدمت سلطان خضر بن ابراهیم خاقان بسیار محترم بود و سید الشعرا خطاب داشت و عمعق بخاری نیز در آن درگاه صاحب رتبهٔ عظیم بود و بخطاب ملک الشعرائی رایت امتیاز می افراخت جمیع موزنان پاے تخت حسنات عمعق برمیده اشتند الا رشیدی که بنا بر وفور استعداد سر بتواضع او وشل دیگران فرود نمی آورد روزے بادشاه در غیبت رشیدی از عمعق استفسار کرد که شعر رشیدی چگونه است گفت خوب است لکن قدرے نمک مے باید هم دران اثنا رشیدی در رسید بادشاه حرف عمعق باو رسانید و اشاره کرد که در نیباب شعرے موزون کند رشیدی بداهتهٔ این قطعه انشا نمود قطعه

شعرهاے مرا به بے نمکی
عیب کردی روا بود شاید

شعر من همچو شکر و شهد است
اندرین هردو نمک نه خوش آید

الفت ذات شلغم است و باقلا تو … نمک ای قلتبان ترا باید

بادشاه را خوش آمد در ماوراء النهر رسم بود که در مجالس سلاطین برای انعام طبقها مملو از زر و سیم میگذاشتند و آن را طاق و جفت میخواندند در مجلس بادشاه چهار طبق حاضر بود هر طبقی پنجاه دینار بادشاه هر چهار طبق برشیدی بخشید و ازان روز اعتبار او بیش از بیش پیدا گشت

و این قطعه از رشیدی است

تو وزیری و من ترا مداح … دست من بے عطا روا سبٹے
تو وزارات بمن سپار و مرا … مدحتے گومی تا عطا سبٹے

رفیعی میر حیدر معائی کاشی در شعر بی بدل بود و در معما و تاریخ ضرب المثل از ولایت خود در آیا ستان اکبر بادشاه رسانید و در اول و هله بر عایت سی هزار روپیه کام دل اندوخت در سالیکه بذارن عقبہ خلافت منتظم گردید و برائے تفسیر غیر منقوطه شیخ فیضی که در سنه اثنین والف اتمام یافت سورهٔ اخلاص بسم الله تاریخ بر آورد ده هزار روپیه صله حاصل کرد از میر بے نظیر است

عزم سفر کرد یار ما ز میان سیر دیم … او اگر از شهر رفت ما ز جهان میرویم

ولہ
الحذر این نادان دشمن دوست با من میکند … کاشکی کاز اگر دشمن بدشمن میکند

ولہ
مباد است من در خانهٔ بیگانهٔ آشفته … همان در خانهٔ من به اگر در خانهٔ شفتے

ولہ
این صید زبون کیست رفیعی که درین دام … نزدیک بمردن شد و صیاد نیامد

ولہ
ایجان بسبوعت بخبر آن سر و بالا آمده … خود را بپای او رسان اکنون که تنها آمده

ولہ
سنجر سازای دل ملک عشق و بادشاهی کن … برو بر تخت رسوائی نشین و هرچه خواهی کن

ولہ
صف محشر خورد بر هم که آیا کیست این قاتل … که میخواهد شهید تیغ او عذر گناه او

ولہ
چون شنیدی کز سر کویت رفیعی شد بخاک … هیچ رفتی گریه کردی عزا داشتی

ولہ
من آن دیدن نمیخواهم که بینی سوی غیر اوّل … اگر آگه نباشد او نظر سوی من اندازی

ولہ
سگانش را با رقیبان ز ساده لوحی آشنا کردم … کنون آنها بهم یارند و من چون سگ پشیمانم

ولہ
دمی و عده داد و نامد بی وعده آمد امروز … هم سوخت ز انتظارم هم ساخت شرمسارم

ولہ
دلم از وضع تو برهم زده خاطر شد و رفت … چیست جرمم که برو وضع تو ظاهر شد و رفت

رفیع میرزا حسن بیگ قزوینی الاصل است مدتی باقامت مشهد مقدس ذخیرهٔ سعادت
اندوخت لهذا بمشهدی علم گردید شاعر رفیع الدرجات و منشی خوش عبارات است و مبدأ
فطرت دست مایهٔ فنون بهم رسانید و نزد نذر محمد خان والی بلخ رفته بمنصب کتابداری
و انشای سرکار او قیام نمود و از کلام نصیرآبادی ظاهر می شود که او بهمراهان نذر محمد خان
بود و بعد از آن از دعوی سلف بالکسر گویند رفیع پیش از آنکه افواج شاهجهان متوجه تسخیر شوند
رهگرای هند شد شیخ عبد الحمید مؤلف شاهجهان نامه گوید چهاردهم رجب سنه هزار
و پنجاه و چهار حسن بیگ رفیع منشی نذر محمد خان که آرزوی بندگی این دولت آسمان شکوه
از خان مذکور جدائی گزیده روی امید باین سدهٔ سنیه نهاده بود سعادت تقبیل عتبهٔ فلک
رتبه دریافت بخلعت و انعام سه هزار روپیه سر برافلاک افراخت و داخل بندگان درگاه
فلک جاه گردید انتهی و او بمنصب پانصدی چهرهٔ اعتبار برافروخت و در جشن وزن شمسی
بست و چهارم ربیع الاول سنه ستة و ستین و الف در جائزهٔ مثنوی تهنیت ده هزار
روپیه برگرفت و مثنوی در تعریف شاهجهان آباد دارد درین مثنوی وصف باغ
حیات بخش می کند ؎

آباد دلکش این تازه بستان | بود بیدانه همچو نار پستان

جهان آرا بیگم مشهور به بیگم صاحب بنت شاهجهان بیت مذکور شنیده خوش گردید و پانصد روپیه
صله بفرستاد و در عصر خلد مکان بخدمت دیوانی و بیوتاتی کشمیر جمعیت پذیر گردید و در آخر عمر
بعذر کبر سن از نوکری استعفا خواسته در شاهجهان آباد گوشهٔ انزوا گرفت و از سرکار بادشاهی
وظیفه تعین یافت تا آنکه از وظیفهٔ حیات نیز استعفا نمود در وقت تحریر این صحیفه صحافی دیوان
غزل و رباعی او آورد و باتباع فقیر درآمد پریزادان معانی تازه تسخیر میکند و در بعضی بین
از دو تا چهار غزل منظوم میسازد و همه مضبوط و مربوط قصائد و مثنویات او بفقیر نرسیده
خان آرزو از غزلیات او انتخاب مستوفی زده داخل مجمع النفائس ساخته این اشعار
سوای آن از دیوانش برچیده شد ؎

ای فلک دیگر برآر از ننگ عریانی مرا | عیب دانستم تا کی میپوشانی مرا

چو نگین با خویش نام خانه داریم و بس | وله | هیچکس فیضی نبرد از سایهٔ دیوار ما

در موسم گل گر گلستان نرسیدیم | وله | از دست ندادیم تماشای خزان را

لرزید دل هر دو نشان دان خم ابرو | وله | رسمی ست طپیدن نفسی قبله‌نما را

افتادگیم ساخته از حادثه ایمن | | هرگز نزند تاب کسی پنجهٔ ما را

از زبانم ایمن است آنکس که غمخوار من است | وله | آتش سنگم نمی‌سوزم پناه خویش را

قد خم گشتهٔ ما را بنظر کی آرد | وله | چشم مستت که ندارد خبر از ابروی ما

دائم هوس این است دلم را که چو پیکان | وله | در پای خدنگ تو گذارم سر خود را

محتسب گر نرود از در میخانهٔ ما | وله | ثابت سپردش گریهٔ مستانهٔ ما

از آن ترسم که ناگه قسمت موری ز دوران شد | وله | وگرد میزدم آتش سراپا خرمن خود را

در حق آئینه دارد دود آهم فکر صفا | وله | لیک میترسم که آرد در میان روی ترا

چو خار بر سر دیوار گلستان منشین | وله | کز آتشی نه شود از تو بهره‌مند آنجا

همچو آتش در درون سنگ اگر باشم نهان | وله | جلوهٔ آن شوخ آهن دل کند رسوا مرا

لاله‌ام پژمرده میگردم اگر بیجا شوم | وله | رحم بر داغم خورد و نگذارد بصحرا مرا

ما قوت پرواز نداریم و گر نه | وله | عمریست که صیاد شکسته‌ست قفس را

بهار ما چو نرگس جابجا صرف خواب غفلت شد | وله | مگر بیدار سازد شوق دیدار خزان ما را

خاطر آئینهٔ از ما غباری برنداشت | وله | زنده همچون عکس بی باد نفس بودیم ما

شام هجران صبح وصالم آمد یاد و دردم تازه شد | وله | همچو بیماری که در تب بشکند پرهیز را

پروانه را چراغ و مرا داغ شد پسند | وله | هرکس بقدر طبع کند انتخاب را

هزار سوزن الماس پیش خورده دلم | وله | صدف نیم که بود گوهر نسفته مرا

از خال و خط دران زلف دلها هراس دارند | وله | در شب ز هر سیاهی بیم است کاروان را

کسی نزادهٔ خود خصم نیست حیرانم | وله | که سنگ مهر چه گردید دشمن مینا

گل نهان دارد بزیر دامن خود خار را | وله | تا نه بیند چشم بلبل صورت اغیار را

زینتی دارد اگر دنیا نصیب دیگری است | وله | میفروشد باغبان گلهای باغ خویش را

ای غنچه تم یکبار زما رنجید — وله — از چه بی لطف شدی این همه در باره ما
هنوز در کفم از عمر رفته تاری هست — وله — به دستم از سر زلف تو یادگاری هست
مراکه بی تو گلشن خراب خون دل است — وله — چه سود از ین که چو نرگس پیاله داری هست
بغیر من که ز گلشن کویت نچیدم غنچه — وله — هر کرا دیدم گلی بر گوشه دستار داشت
دست ارباب طلب را نیش زد — وله — دامن ارباب دولت خار داشت
ای ذره به بی‌جو لی خورشید خود مناز — وله — معشوق هرزه گرد تو رسوای عالم است
بی همتی نگر که باین رتبه آفتاب — وله — تا شد بلند در پی تاراج شبنم است
بعد عمری گر بکتوبی سرافرازم نمود — وله — بر گلوی مرغ بی پر باعث های لنگ لیت
چو گیرش سر ره روز من نگر داند — وله — نظر بطالع من گردش قمر این است
نمیکنم سخن از هیچکس چو مردم چشم — وله — مرا چه باک که عالم پر از سخن چین است
غذا از پهلوی خود میخورد چو شمع دلم — وله — بزم هر که در آید گدای خویشتن است
همیشه پیش منی و زبرم گریز است — وله — که چشم میبردم اما بجای خویشتن است
مبنم دولاب دست انچه ازین باز دار — وله — همچو یوسف کرده یکبار در چاهم بس است
درکمال سرکشی می بینم امشب شمع را — وله — ظاهرا پروانه در پای او افتاده است
مشت خاکم در ره باد صبا افتاده ام — وله — می برد با خود مرا هر سو که خاطر خواه اوست
چون خانه که زده دنیا سازدش کستی — وله — هیچکس آنچه گفته شود پایدار نیست
نه همچو سرو دگر کام ذوق گلشن آرائی است — وله — چو نخل بادیه کارم همیشه تنهائی است
ادا کنم بسر و دیده کار چون سوزن — وله — اگر مسیح مرا ذوق کار فرمائی است
بغیر از ین که سر خود نهاده بر پایش — وله — چه کرد زلف که از روی یار افتاده است
زاده عشقم مجنونی ندارم احتیاج — وله — ز انکه فرزند معلم را غم استاد نیست
از سر دام و قفس نیست گذشتن آسان — وله — دین و دنیای اسیران محبت این است
داغ حرمان تو هرگز نرود از دل ما — وله — این وطن سوخته را حب وطن بسیار است
خانه پر شیشه را مانند حباب میم دار — وله — جمله یکجا بند و دلها را بدلها راه نیست

خار شکم گر نداد باغبان لطفی بس است | و له | آتش گلخن بغایت مهربان افتاده است
فلک دو یار موافق بهم رفیق نکرد | و له | کباب گر نمکین شد شراب بی نمک است
باغبان از سیر باغت منع برمن میکند | و له | گل بدست آمد ولی ما را دماغ از دست رفت
هر چند که ظاهر نکنم مهر لبت را | و له | آن نیست که رسوا نشوم بوی شراب است
دنبال دل بوالهوسان میرود آن شوخ | و له | دانسته که رفتن زپی مرده ثواب است
دیگری آرد مرا بیرون اگر از بزم یار | و له | ورنه در پا همچو شمعم قوت رفتار نیست
فرو درت دم گل نسوخت همره خار | و له | زعندلیب نگوییم سخن که عاشق نیست
برمن از قهقههٔ شیشهٔ می ظاهر شد | و له | کز پی خنده کمم گریهٔ بسیاری هست
یک نفس باش که در سایه ات آسوده شوم | و له | گر امیدم بتو ای سرو روان بسیار نیست
هر کسی نیزه تواند ز قلم ساخت و لیک | و له | از پی قتل چرا تیغ دو دم بردارد
خواستم سبزه صفت در قدم گل باشم | و له | باغبان آمد و خار سر دیوارم کرد
تو گر روی ز چمن بلبلان تمام روند | و له | گمان مبر که یکی از هزار میماند
صیاد آب و دانه بمرغ قفس دهد | و له | ای بلبل چمن بتو از گل چه میرسد
بامن اگر سپهر بود سرگران چه باک | و له | چون بر گشت ناز پدر از سپهر توان کشید
در دم پیری شود اگر رفیع از حال خود | و له | زانکه در فصل خزان دیوانه عاقل میشود
من کفیل از طرف بلبل گلزار که او | و له | گر در آید به قفس یاد گلستان نکند
ناکس به شعله ماند در طرز آشنائی | و له | چون گرم پیش آید و با دوستان در افتد
کمال خوبی آئینه پر ز نگ را نازم | و له | که گوید عیب خود را چون بروم رو برگردد
بهر آسائش ستم بر دیگران نتوان نمود | و له | دست چون آزرده شد از زیر سر باید کشید
در طلب از کوشش بسیار کارم بس فتاد | و له | چشمهٔ امید خود را بسکه کندم چاه شد
از چمن دامن پر گل همه یاران رفتند | و له | هیچکس مرغ قفس را نخبی یاد نکرد
از پیش من نتوانم که روم وقت وداع | و له | اشک من پیش نگر یک دو سه منزل برود
فریاد عجب نیست اگر قاتل خود گشت | و له | منع است که منت کش جلاد نباشد

آسمان چون گهر چند که در رشته کشند	وله	هر دم از مهر نوازش دگری پیش کشید
نرسد بدست عاشق غم زلف تا پارت	وله	کسی بغیر پایت سر او فرو نیاید
دنیا هزار بار گر افتد بپای من	وله	از من باو بجز سر پائی نمیرسد
بابا د باد تحفه بشارتی نفرستاد	وله	خار سر دیوار ز آتش گله دارد
بر سر لطف گر آید خجل از چرخ شوم	وله	همچو پیری که بتعظیم جوان برخیزد
بدست غیر ببینم تا یکی زلف درازت را	وله	مرا خواهی ز عمر خویشتن بیزار گردانید
رنگ گلها باد از گلگون شیرین میرسد	وله	ای صبا برگ گلی بر تربت فرهاد ریز
در میان دفتر اشعار خود داریم مقام	وله	خانهٔ رنگین شاعر بیت رنگین است و بس
بیهوده در میان دو رنگان بسر مبر	وله	چون آفتاب گنجفهٔ صبح و شام باش
شد مدتی که بار نمی پرسد از رفیع	وله	رنجیده است صاحب ما از ندیم خویش
در گوشهٔ مکتوب کسی نقش نگین باش	وله	شاید که بجای برسی گوشه نشین باش
هر که بیند مرا شکست دهد	وله	ورق انتخاب را مانم
کسی نبود بادل من نور محبت	وله	چون چرخ بجز مهر خدا داده ندارم
از بسکه مقید بسر زلف تو گشتم	وله	مطلق خبر از حال دل خویش ندارم
مگو که صید حرم گر شدم چه غم دارم	وله	که از تغافل صیاد صد الم دارم
اگر دانستمی کان سنگدل استاده در راهم	وله	گرم صد خانه بودی شیشهٔ دل با یکی بستم
شیشهٔ بی باده را چون نیست نور بی جبین	وله	همچون شمع کشته باید از میان برداشتن
در زیر تیغ دلبرا یارای دم زدن نیست	وله	نتوان نفس کشیدن هنگام آب خوردن
از زبانم قامت او چند بر دارد که لال	وله	در قیامت عاجز از تقریر نتواند شدن
بزخم بسته شبیه است کار بستهٔ من	وله	امید هست که وابستگی شود شکند
جای در فانوس کی باشد چراغ مرده را	وله	گر دل افسرده داری پا بخلوت منه
دل آسمان شود خون ز حسد اگر ببیند	وله	که چو برگ لاله یکجا دو سه آشنا نشسته
همه عمر در سیاهی ز چه ماند آب حیوان	وله	چه گناه کرده یارب که بروز ما نشسته

من آن نخیم کہ برم رشک بر متاع کسی
منکر آن قامتی زاہدم از ایمان مزن
ولہ
ولہ
برگ برگ توای لالہ داغ ارزانی
چون مسلمانی کہ انکار قیامت میکنی

راقم میرزا سعدالدین محمد مشهدی رقوم خامهٔ او نسخهٔ ارزنگ هست و اشکال ذهنی او متصاویر فرنگ پدرش خواجه غیاث از کدخدایان معتبر تجار بود در هندوستان با مر تجارت می پرداخت میرزا سعدالدین محمد باقتدای والد خود از ولایت سری لفردوس هند کشید و دامن دولت ببادام خان مشهدی شاهجهانی گرفته از طوبای احسان او دامن دامن میوهٔ آرزو برچیده، آخر از هند برگشته خود را بصفاهان رسانید و متوجه محمد بیگ اعتماد الدوله از درگاه شاه سلیمان صفوی بوزارت هرات مامور شد و بعد از آن بوزارت مجموع ممالک خراسان بلند پایه گشت سخن آفرین و مستعد روان سخن آفرینان بود و مستعدان خراسان و عراق لاسیما مقیمای احسان مشهد و خطبای نیشاپوری و شوکت بخاری در ظل عاطفت و تربیت او بسر موسم اردی بهشت می نمودند خان آرزو گوید مدتی پیش ازین یک دیوان راقم در هندوستان بود و پیش نواب سیف خان مرحوم بست و پنج سال پیش ازین میر محمد افضل ثابت عاریتاً از و گرفته از خانه اش کسی دزدید بر دیگر هیچ دیوانی بنظر نیامد مؤلف گوید دیوان راقم در مجلس نواب نظام الدوله ناصر جنگ شهید دیده بودم بخاطر داشتم که انتخابی از آن بردارم که ناگاه نواب بگلگشت گلستان شهادت شتافت و کتاب خانه چون اوراق خزان برهم خورد در این ولا دیوان ضخیمی از راقم بدست آمد بیشتر اشعار او غزلیات است چند قصیده و قطعه و رباعی هم دارد در عنوان این نسخه دو دیباجه است یکی از خود میرزا سعدالدین محمد که در کمال متانت و رزانت بقلم آورده و دوم از محمد صادق مشهدی که هم خوب نوشته چون دیوان راقم درین دیار عزیز الوجود است اشعار قدری معتد به انتخاب زده با ترجمه درین صحیفه ثبت افتاد غزلهای طولانی منظر از دو کمند اندیشه لصید مضامین تازه می انداز

انتخاب از سیمای کلامش پیداست

با آن لب کرده ام نسبت شراب ارغوانی را
چون توانم چشم پوشد از گل رخسار یار
ولہ
بجون آلوده ام بیهوده آب زندگانی را
سنگ می بویم بیاد آن گل تصویر را

میان دوستان دارد خموشی پاس آمیزش | وله | بحرفی چون دو لب آماده باید شد جدائی را
سرکوی تو بازیگاه طفلان است پنداری | وله | که تا مژگان گشودم طفل اشکم می دوید آنجا
مرا بیتابی شوق تو دارد در بیابانی | وله | که یکدم زندگی راهست چون خضر می دوید آنجا
سیر گلشن بکشد گوشهٔ دامان ترا | وله | برگ گل غنچهٔ خونین گریبان ترا
اهل دنیا را ز نعمتهای الوان بهره نیست | وله | رنگ و بو از گل نباشد رشتهٔ گلدستهٔ را
گوشه گیری کامیابم کرد از عمر دراز | وله | خاک دامنگیر آب زندگانی شد مرا
گرچه شور مستی بلبل بگلزارم کشید | وله | ذوق گل چیدن نشد دست گریبان دیده را
ولگیر ناتوانی خود نیستم ولی | وله | ترسم که درد او تشنا سد دگر مرا
در تمنای گلی برخاست دل از جا مرا | وله | خار نتواند گسستن بعد ازین در پا مرا
مرا آتش شمع میسوزد بحرفی هر نفس را قسم | وله | همان از شوق چون پروانه میسوزم زبان خویش را
درین محیط ز من چشم بر مدار مباد | وله | که کم کنی چو حباب شکسته جای مرا
ریخت در سایهٔ هما از هم | وله | استخوان بندی قناعت ما
روز بر شب زنده داران چشم شور دشمن است | وله | نیست شام غربتی غیر از سحر پروانه را
بطاق ابروان و سر و نخل آرم | وله | خدا زیاده کند ذوق گوشه گیری را
مناسب نیست از ارباب همت خورده بین بودن | | نمیباشد نظر از زن طعمه در خور باز و شاهین را
منیست دلجوئی صیاد کم از پرواز م | وله | وقت دام است اگر بال و پری هست مرا
گذشت از دیده ام آن شوخ و نگرفتم سر راهی | وله | غلط کردم باشک لاله گون گلگون سواری را
دست از فیض هنر شستم که مانند صدف | وله | کام خشکی مانده از دامان پر گوهر مرا
ته پا مالم کند از نارونی از خاک بردارد | وله | در آن کو کرده ام بسیار طالع آزمائیها
لب خموش در اظهار مدعا کافی است | وله | سوال مالش گوش است اهل همت را
قبا دریدگل و سوخت داغ لاله تو هم | وله | درین بهار غنیمت شمار فرصت را
جلوهٔ شاهد دنیا نبرد دل ز کفم | وله | یوسفی در نظر از حسن تمام است مرا
کرد دشمن خود پرستیها ترا یا غافلی | وله | از تو بد خو میکنم دیگر نهان آئینه را

از گلستان هوس گل در گریبان ریختن	وله	جیب خود را دامن صحرای محشر کردن است
از فتنه های چشم تو آگاه نیستم	وله	باید مرا ز لشکر مژگان زیان گرفت
وقت شناس که در بزم خجالت نکشی	وله	شمع را زندگی روز کم از مردن نیست
عادت بجمع بودن احباب کرده ایم	وله	ما بو نمیکنیم گلی را که دسته نیست
بیک نگاه توان پاس صد جهان دل داشت	وله	برشتهٔ شود از گل هزار دسته درست
بود همیشه سرافراز دولت پابوس	وله	بخاک کوی تو نقش جبین نشسته درست
میکند وعدهٔ دیدار بفردا امروز	وله	باز دانسته که امروز مرا فردا نیست
زبسکه گوش مرا حرف سخت سنگین کرد	وله	سرم همیشه میان دو آسیا سنگ است
شهید ناز توام خونبها بس است مرا	وله	همین قدر که ز قتلم دلت پشیمان نیست
دیده ام شاخ گلی بر خویش می پیچم که کاش	وله	می توانستم بیکدست اینقدر ساغر گرفت
ساده لوحی بین که امروزش کنم تماشا گلی	وله	صورت کاری که در آئینه فردا کم است
حرف سفر نگو که من از کار رسیده ام	وله	نقل مکان دور تو از دیده تا دلست
از گلستان سیر سیم جیب تهی در کیش من	وله	ریختن گل در بغل یوسف بزندان کردنست
تا گرفتار جنونم نیست بی زحمت کسی	وله	کار مردم سنگ در دامان طفلان کردنست
از تو بخود واکشیدن یک نگاه آشنا	وله	کافر سیه از فرنگستان مسلمان کردنست
ز شهر پا نگذارم برون نماند مرا	وله	دماغ لاله صحرانشین که سودائیست
شکوه از تشنه لبی نیست شهیدان ترا	وله	آب باریک دم تیغ تو دریا خیز است
همیشه بست و گشاد من از هنر باشد	وله	کلید و قفل صدف هر دو از گهر باشد
بر سر راه من از تیغ تو مشق	وله	برگ سبزی به شگون می آرد
نیست ارباب ستم را بهره از رزق حلال	وله	تیغ دایم آب در جو دارد و خون می خورد
زمین گیرست چون نقش قدم بر آستان او	وله	چه خوش این پای خواب آلوده سر در گلی دارد
بر سر دام گرفتاری خود میلرزم	وله	طایری را چو کسی از قفس آزاد کند
نباشد طالع پرواز شهرت در وطن ممکن	وله	درون بیضه طایر بال و پر بیرون نمی آرد

وله

تا کی هوای رزق ترا در بدر کند | یکقطره آبرو چه قدر خاکتر کند

برآ اگر تو رحم کنی ورنه آفتاب | شب های هجر را نتواند سحر کند

وله

بزم پیران سر بسر بازیچهٔ اطفال شد | بهر این کودک مزاجان فکر بتابی کنید

وله

چه گشاید ز تهی مغز پریشان نفسی | نی گرفتم که سراپا کمر بسته بود

وله

ما و مجنون برسیدیم بمعراج جنون | مگر از سلسلهٔ ما دگری برخیزد

وله

حسن بی عشق بمعراج رسائی نرسد | سرو بی فاخته تیریست که بی پر باشد

وله

جنسم همه یوسف بود اما نتوان یافت | در مصر عزیزی که مرا خوار نساز د

وله

هر قدر غم رو بما آورد دل تنگی نکرد | چون عزیز افتاد مهمان جای خود وا میکند

وله

در آزار دل بدخوی خو نشیم دوستان عمری | چنین دشمن کسی تا چند در پهلو نگه دارد

وله

دل بی رحم ترا هر که بسختی خود داد | دارم امید که چون کوه کمر نگشاید

وله

نمکن هیچ تلاش صدر مجلس در دلی جا کن | که هر کس دلنشین گردید صدر آستان باشد

وله

افتاده کج معامله ورنه هزار بار | با تیغ یار وعدهٔ قتلم بسر رسید

وله

با وجود ناتوانیها تحیر پیشگان | هر دو عالم را بیکدست از نسیان برداشتند

وله

نباشد سرکشان را بازگشتی از طریق خود | فلک میگردد اما باز گردیدن نمیداند

وله

خوشم بتلخی هجران که زندگانی من | خدا ز وصل تو اجر شهادتی دارد

وله

ز رسم تهنیت جاه دوستان مگذر | که هر مریض امید عیادتی دارد

وله

شدم دور از عزیزان دیگر از عالم چه میپرسی | ندارد زندگی عضوی که از اعضا جدا گردد

وله

نکند چارهٔ لب تشنگی حسرت من | آب تیغ تو مرا گرچه ز سر میگذرد

وله

آسان مگیر گرمی سودا که شمع را | عمری بسر رسید که داغی ببار رسید

وله

جائیکه بود امن بجز دام قفس نیست | رحم است بمرغی که گرفتار نباشد

وله

در پرده بود قطره ز دنهای اشک من | افسوس رفته رفته شد این ماجرا بلند

وله

دریای سر دگردن مینا ز کف مده | هشیار ترک عیش رو بالا نمیکند

وله

بد مستی شیشه دوست دگر پیمانه میباشد | تهی مستی ندانند هر که در میخانه میباشد

نشاطم نیست منظور از بساط دولت دنیا | وله | بقدر سوختن چون شمع دل بر انجمن بستم

مشت خاک گر ز سامان جهان میداشتم | وله | از برای میکشان جام و سبو میساختم

شادم که ز فیض ناتوانی | وله | از خاطر دوستان نه رفتیم

چند بیجا رنگ عشرتهای الوان ریختن | وله | نیست پیرافشانی اینجا غیر دندان ریختن

رسید از سفرم دل که غربت عجبی است | وله | خدا نخواسته از یاد دوستان رفتن

هوای ابر بیانگ بلند می گوید | وله | که بی شراب نباید بگلستان رفتن

انتظار ابر بردن سخت بی کیفیتی است | وله | تا تو می در جام ریزی هوا خواهد شدن

اگر این است کدورت چمن صحبت را | وله | فیض پایان بهار است ز هم پاشیدن

قد خم گشته ام کی طاقت بار عصا دارد | وله | ز پیریها مرا مشکل بود زه بر کمان بستن

غفلت دل مردگی از بس گران دارد ترا | وله | گشته در زندگی سنگ مزار خویشتن

چرا ای دوستان با دشمن خود خشمگین باشم | وله | نمی آید ز من زنجیری چین جبین بودن

اگر خواهی که کارت در نظر با صورتی گیرد | وله | برنگ خانه نقاش مشق بی صدا کن

راه سخن نیافت زبان در دهان تو | وله | سیاند کسی چه گونه سخن از زبان تو

کردی بمن ز گوشه ابرو اشاره | وله | آخر بزور عشق کشیدم کمان تو

از زر نا خبر نیست پهلونشین یارا | وله | بدل طپیدن یاد دارد هزار پهلو

در هوای آن گهر با گوشه گیران بس است | وله | چون صدف یک کف زمین با تهای آب گوهر

نشاطی نخواهد شوخی که از لطافت | وله | دستش رسانده گل رنگ حنا گرفته

چون زری کافتد بدست مفلس تو کیسه | وله | داغ را هر دم ز سر گیرم شمار تازه

بس است عشرت بلبل نگاه داشت کسی | وله | که نغمه سنجی گلشن رسد بمنت پری

تو بیجا پای محکم کرده با آنکه میدانی | وله | بقدر سوختن چون شمع جا در انجمن داری

نباشد جز ز نقصان موج دریای امیدش را | وله | بنام سنای هر کس که دارد مدا احسانی

ز دست دل ندارم یک نفس آرام میدانی | وله | چه افتاده است با من دل خودم کام میدانی

میسر نیست از عیش ما شوریدگان گاهی درین صحرا | وله | ز داغ لاله می آید جام چشم آهوی

نمیخواهد بظاهر بزم عیشم نغمه پردازی	وله	مرا در پردهٔ گوش است پنهان حسن آوازی
تو سرگردان عمر جاودانی تا یکی باشی	وله	بیابان مرگ آب زندگانی تا بکی باشی
ظالم که کلاه گوشه بر می‌شکند	وله	درویش و غنی بیکدگر می‌شکند
غافل که دل نازک مظلومان است	وله	آن شیشه که کوه را کمر می‌شکند

نقد رایج میر محمد علی سیالکوتی عمدهٔ شعرا و غنا جبه است و مطلع کواکب ثاقبه نقود افکار یمین التفات او رایج و بحور اشعار به نسیم توجه او مایج پدرش میر دوست محمد از زمرهٔ سخن سنجان بود و حیلانی تخلص میکرد از دست

بپای برق هم نتوان رسیدن از حریم او		ره دور و رود از دست ای کبوتر بال و پر بشکن

میر محمد علی کسب فن شعر از پدر خود کرد و با میرزا بیدل و شاه آفرین هم طرح بود و در وطن خود سیالکوت طرف دامن عزلت و قناعت گرفته قلندرانه بسر می برد و صد سال تخمیناً عمر کرد و بست و دوم ربیع الآخر سنه خمسین و مائة و الف در لاهور بجوار رحمت پیوست نعش او را به سیالکوت برده حوالهٔ آغوش گور کردند حاکم لاهوری تاریخ انتقال او این مصراع یافت

رفت رایج بعالم باقی

خان آرزو مجمع النفائس گوید میر محمد علی کسب علم و فضل و شعر در خدمت والد بزرگوار خود نمود و حاکم در مردم دیده نوشته و زبانی هم میگوید که میر از علم و فضل چندان بهره نداشت لکن در فارسی و فن نظم و نثر بسیار ماهر بود و کتاب های دقیق نظم را بدقت درس میگفت مؤلف گوید آنچه خان آرزو نوشته شنیده است و آنچه حاکم میگوید دیده و میر دیوان ضخیمی دارد هجو بر مزاجش غالب بود دیوان او مملو از هجو است خواجه محمد فاضل خان غبار تخلص برادرزادهٔ سیف الدوله عبد الصمد خان ناظم لاهور بمیر محمد علی گفت مصراعی از کسی مشهور است

ای حنا انگشت فندق بند او از دست تو

مصراع ثانی فکر باید کرد میر این مصراع رساند

از کمان ناخنی خوردم خدنگ از شست تو

خان مذکور چندان در صلهٔ مصراع بمیر فرستاد مؤلف گوید ترکیب مصراع مشهور تأمل دارد و مراد میر از کمان ناخن شکل هلالی سر ناخن است بسیار شوخ طبیعت و [illegible] انجمن

[illegible] بود و [illegible]

لیکنت سقف خانه پست و این شعر به بلندی میخواهد و عطر زلف سخن می افشاند

دل حبث در فکر دنیا صرف مطلب میکنی — میبرد دزد وشش چرا مصحف نه دزدی میکنی

وله
نظر ز آن نگاهم طاقت آخر ناتوانی شد — مرا چشم سیاه یار افیون جوانی شد

وله
شد فزون در آخر حسن تو بی آرامیم — کرد خط بر آتش رویت کباب شامیم

وله
یک غزل شد تن ز جوش فکر معنی زا مرا — هفت بیت شوخ و لچسپ هفت اعضا مرا

وله
چون خدنگی که کماندار شد در ناوک — هر نگاهی که کند باز نگاهی است درد

وله
دل رائج چه فغانها که چو با تو سر نکرد — هیچ اثر در دل این کافر بیدرد نشد

وله
کس بتجربه چه نازد بره دور تو آه — بگذرد گر ز دو عالم دو قدم بیش افتد

وله
قصر شکوه دولت منعم ستون نداشت — دست دعا فقیر نمیکرد گر بلند

وله
اگر این است آشوب خرام فتنه انگیزت — خروشان محشر گیتی از تو چون خلخال خواهد شد

وله
بزیر سایهٔ گم گشتگی سعادتهاست — درین زمانه همای بغیر عنقا نیست

وله
از گرفتن بسکه رم خورده است مرغ همتم — سایهٔ دست کریمان چنگل شهباز اوست

وله
از هم نفس کو رسوا است سکوتم — طوطی چه کند آئنه تاریست به بیند

وله
بگذار ز خوبان دگر هم دل صافم — من آئنه دارم بود آئینه من وقف

وله
نه غرور است که سپر پیش تو افراخته ام — گردنی راست پی تیغ محبت ساخته ام

وله
گو گل رعنا چو طفلان زیب دستارم مباش — عشق سیفر یا یدم بی کفر و ایمان زیستن

وله
تنگ است تنگ بیگری ترکزاده را — چندین بخیره دیدن عاشق ز جا مرو

وله
خوشتر از کنج عدم نیست سلامتگاهی — چند کس بی سپر فوج سه و سال شود

بیه سیف الدوله عبد الصمد خان ناظم لاهور و ملتان که منهم ربیع الآخر سنه خمسین و مائة
والف سیزده روز پیش از وفات رائج وفات یافت گفته ـ

که میگوید ترا عبد الصمد خان از جهان رفتی — زمین انگیخت گرد کشتی بر آسمان رفتی
فلک تخت و ملائک لشکر و انجم سپاهت شد — پی فرمان روائی های ملک جاودان رفتی

ح از شعرای کشامره و صاحب افکار نادره است شاگرد ملا ابو الحق ساطع کشمیری بود و با

نواب صمصام الدوله خاندوران بهادر بسر می برد نواب او را برین بیت هزار روپیه صله بخشید ع

کفم چو کاسهٔ گرداب همچنان خالی است	بآن محیط کرم گرچه آشنا شده ام

نواب صمصام الدوله خاندوران بهادر از اعاظم امرای هندوستان است و از تورانیان بلند مکان نام اصلی او خواجه عاصم بود و وطن او اکبرآباد در عهد محمد فرخسیر وقتی که امیر الامرا سید حسین علیخان از حضور خلافت رخصت دکن یافت نیابت امیر الامرائی به صمصام الدوله تفویض نمود و بعد نهایت سید حسین علیخان در عهد فردوس آرامگاه امیر الامرائی بالاستقلال برو قرار گرفت و این منصب جلیل القدر را بخوبی سرانجام داد که احبا و اعدا زبان بتحسین و آفرین کشودند تمام عمر اصلا گرد رشوت نگردید و تقرب بادشاهی از اقران خود درگذراند نواب آصف جاه غفران پناه و وزیر الممالک قمر الدین خان و سایر امرای عصر از و حساب برمیگرفتند و چون نادرشاه در سنه احدی و خمسین و مائة و الف رو بهند آورد صمصام الدوله بمقابلهٔ نادرشاه رفته داد جلادت و مردانگی داد و نقد هستی خود نثار نمک آقا کرد صاحب اخلاق کریمه بود و با علم و علما سری داشت و دانشمندان جید فراوان جمع کرده در خور مرتبهٔ هر کدام رعایت مینمود و هر شب بعد نماز مغرب تا نیم شب بحضور او مجلس فضلا انعقاد می یافت و مباحثات علمی درمیان می آمد طبع نظمی هم داشت

این مطلع از وست ع

سحر خورشید لرزان بر سر کوی تو می آید	دل آئینه را نازم که بر روی تو می آید

میرزا جعفر راهب اصفهانی

راهب میرزا جعفر اصفهانی فیض مسیحا داشت لهذا راهب تخلص مینمود و در فنون علوم و شیوهٔ شاعری گوی پیشی از اقران می ربود زندگانی در کمال صفا و ضیا بسر کرد و محفل یاران را از صحبت خود منصب بهشت برین میداد آبای او از سادات طباطبا با آئین اند و از چهار پشت اصفهان را محل توطن ساختند میرزا جعفر نواده فاضل مشهور میرزا رفیعا نائینی است و از جانب مادر نسب بخلیفه سلطان میرساند تولد او در اصفهان سنه ثمان عشر و مائة و الف واقع شد و فقیر هرگاه از ملک سند به کشور هند برگشت و وارد لاهور گردید میرزا امام قلی برادر خورد میرزا جعفر در رفاقت علی قلی خان واله داغستانی برخورد تا دهلی باتفاق مسافت طی کردند ذکر میرزا جعفر اکثر از زبان این برادر عزیز استماع افتاد و درینولا میر عبد الامام حیدر سلمه الله تعالی اخلف الصدق میر محمد یوسف

که حسن خاتمهٔ این صحیفه بنام اوست از وطن کتابتے بفقیر فرستاد و در انجامی نویسد که در شهر بنارس سنه اربع وسبعین و مائة والف با میرزا علی رضا ابن میرزا جعفر راهب ملاقات دست داد از احوال پدر خود میگفت اشعار راهب جمع نشد اگر مجموع اشعار او فراهم می آمد تا چهل پنجاه هزار میشد اقسام سخن دارد از غزل و قصیده و رباعی وغیره نادر شاه نامه بنظم آورده دیوان او پنج شش هزار بیت نزد میرزا علی رضا دیده شد وفات او در سنه ست وستین و مائة والف رو نمود میر سید علی مشتاق اصفهانی قطعهٔ تاریخی گفته مادهٔ تاریخ این است ؎ راهب حیف زین جهان رفت مدفن او در گورستان آب بخشان واقع محلهٔ سید آباد چون وفات او بعد تالیف ریاض الشعراء و مجمع النفائس اتفاق افتاد برای حفظ سال انتقال ترجمهٔ او نگارش یافت راهب نقش فرنگ می بندد ؎

چه سان سنجد کسی با خال و خط ابروی جانانرا
نباشد آیتی برتر ز بسم الله قرآن را

ولہ
در میکده دور از لب لعل تو کبابیم
این طرفه که میسوزیم و در عالم آبیم

ولہ
در چمن چون لب لعل تو گهربار شود
غنچهٔ گل گره خاطر گلزار شود

ولہ
شب ز بیتابی اشک است دلم بی آرام
دایه در رنج بود طفل چو بیمار شود

راهب هرگاه این دو بیت اخیر نظم کرد با میرزا علی رضا پسر خود گفت اگر میرزا صائب درین وقت زنده بود این دو بیت پیش او میخواندم اگر هیچ صله نمیداد یک گل خود البته مرحمت میکرد میرزا امام قلی که نامش گذشت بعد ورود هندوستان اول با برهان الملک سعادت خان نیشاپوری بسر برد و بعد چندی ترک رفاقت کرده در شاهجهان آباد مقیم گردید و بوساطت سادات خان و حکیم الملک معصوم علیخان بملازمت فردوس آرامگاه محمد شاه رسید و بعطای خلعت و خطاب عماد الدین خان سرافراز گردید و بمصاهرت حکیم الملک نیز اختصاص یافت گاهی سخن موزون میکند همت تخلص دارد از وست ؎

ما جورکشان نام نگیریم وفا را
از ان در پهلوی خود میکنم دل را نگهداری

ولہ
پرورده در دیم نخواهیم دوا را
که هرگرد سر آن کاکل مشکین بگردانم

حرف الزاء المعجمه

زلالی خوانساری زلال طبعش در مثنوی طوفان میکند و نیستان کلکش درین بحر لآلی شاهوار

می افگند در حرف الزا از اسمی صاحب صله بنظر نیامد ناگزیر اسم زلالی برای جبر نقصان رقم پذیرفت سبعه سیارهٔ او زمین سخن را ترصیع کاری آسمان بخشیده و رصد بندان خیال را در دائرهٔ حیرت کشیده میرزا ابراهیم ادهم چند بیت از محمود و ایاز او انتخاب زده در مثنوی خود درج نموده از انجمله است

کواکب می‌نمود در زمانه ... چو چشم گریه در تاریک خانه

و خان آرزو از مثنوی آذر و سمندر او بیت خوبی انتخاب کرده یعنی

در ظلمت شب نمود کوکب ... چون قطرهٔ آب در مرکب

اشعار او از غایت شهرت نیاز مند اثبات نیست در هفت اقلیم حکایت

رفت پیشین گاه ازو بیرانه ... سوی بازار حلب دیوانه

الی آخر بنام قطران تبریزی که از قدما شعرا است نوشته و فقیر آنرا از هفت اقلیم در تذکرهٔ ید بیضا نقل کرده در آنوقت بخاطر خلش میکرد که این کلام بکلام شعرای آن زمان نمیماند آخر معلوم شد که حکایت مذکور از زلالی است و شخصی بعداوت زلالی در هفت اقلیم بنام قطران ثبت کرده چنانچه بیتی از محمد طاهر غنی کشمیری شخصی در منتخب التواریخ مشهور بتاریخ بداونی الحاق نموده آخر خیانت آن شخص ظاهر شد غنی تشری درین ماجرا نوشته بیت مذکور این است

نی جای درون رفتن و نی پای برون شد ... درماندهٔ این دائره ام همچو جلاجل

طرفه اینکه بیتی از عشقیهٔ امیر خسرو که

تو ئی رنگ سبزش کاه دیدن ... ز سبزی و تری خواهد چکیدن

در محمود و ایاز زلالی بنظر در آمد یا الحاق است یا توارد

حرف السین المهمله

شیخ سعدی شیرازی فردی از افراد اولیا و ثالث رسل ثلاثه شعرا است و اول کسیکه زمزمهٔ غزل سنجید و دماغ عشاق را رسائی تازه بخشید اگرچه پیش از شیخ هم قدما کم کم قانون غزل نواخته اند اما بی نمک شیخ شور غزل بطرز تازه برانگیخت و نمک بر جراحت دردمندان ریخت و لهذا دیوان او را نمکدان میگویند و هم شیخ در حالت حیات بود که امیر خسرو و امیر حسن در هندوستان غلغلهٔ غزل انداختند و سوز سینهٔ داغدارانِ جهان را گرم ساختند سلطان محمد قاآن

مشهور سخنان بشیب ناظم ملتان دو مرتبه التماس قدوم شیخ سعدی از شیراز نمود و اشعار امیر خسرو و حسن
برای ملاحظه او فرستاد شیخ از استیلای ضعف پیری نتوانست رسید مگر دو بار دیوان خود را بخط خود بسلطان
ارسال نمود و اشعار امیر را تحسین بلیغ کرد و بترتیب او تحریص نمود و بعد زمان این فصحای ثلاثه باب
غزل مفتوح شد و در هر عصر جمعی طریق اجتهاد پیمودند و حسن غزل را بانواع آرایش افزودند
آمدم بر سر کوچه اصل مطلب شیخ سعدی قصائد و اشعار متفرقه و غزل دارد ازان
مستفاد میشود که با سلوب شعر عربی هم آشناست احوال شیخ در کتب سلف مفصل
نوشته اند لهذا اقتصار بتحصیل حاصل نگرائید در سنه احدی و تسعین و ستمائة جان بحق تسلیم نمود
سه زخاصان بود زان تاریخ شد خاص احمد ابو بکر بیستون جامع کلیات شیخ می آرد که در زمان
حکومت ملک شمس الدین تازی کو سپه سالاران شیراز خرمای چند از مال دیوان بهای گران
ببقالان و اهل بازار بطرح میدادند ملک ازین ظلم آگاهی نداشت اتفاقا چند قطعه ازان
خرما با پیش برادر شیخ که بر در خانه اتابک دکان بقالی داشت نیز فرستادند شیخ این قطعه
بملک شمس الدین رقم نمود

احوال برادرم بتحقیق	دانم که ترا خبر نباشد
از غایت فقر دائم او را	شلوار بپای در نباشد
خرمای مطرح میدهندش	بخت بد ازین بتر نباشد
اطفال برند و مرد درویش	خرما بخورند و زر نباشد
انگه تو محصلی فرستی	ترکی که ازو گذر نباشد
چندان بزنندش ای خداوند	کز خانه رهش بدر نباشد
ایصاحب من بداد وارسل	لطفی به ازین دگر نباشد

شمس الدین چون رقعه بخواند خندید و فرمود تا منادی کردند که کسی که زر نداده ازو نگیرند
خرما ازو باز ستانند و از کسی که زر ستده باشند باز گردانند و خرما از بقالان باشد
بحساب مال سرکار مجرا دهند بعد ازان ملک خود بخدمت شیخ آمد و عذر خواست و هزار درم
داند و عرض کرد که چون معلوم شد که برادر شیخ درویش است محقر قراضه آورده ام تا حضرت

شیخ برادر خود ارزانی دارد عارف جامی قدس سره در نفحات الانس میگوید یکی از مشائخ منکر وی بود شبی در واقعه چنان دید که درهای آسمان کشاده شد و ملائکه با طبقهای نور نازل شدند پرسید که این چیست گفتند برای سعدی شیرازیست که بیتی گفته که قبول حق سبحانه و تعالی افتاده و آن بیت اینست

برگ درختان سبز در نظر هوشیار ؎ هر ورقی دفتریست معرفت کردگار

این عزیز چون از واقعه در آمد شب بدر زاویه شیخ سعدی رفت که وی را بشارت دهد دید که چراغ افروخته و با خود زمزمه میکند چون گوش کشید همین بیت میخواند انتهی کلامه این قسم صله فوق همه صلات است تا حق تعالی کرا نصیب کند تفصیل است که شیخ فیضی کرا زعداد او را منور خان

مفصل نوشته اند در وقت نظم مثنوی نل دمن هرگاه این بیت گفت ؎

در هر تن مو که میبنی گوش ؎ فواره فیض اوست در جوش

زر و با سیمان کرده منتظر صله مثل صله سعدی شد اتفاقا غلیواز از هوا اچیال کرده در دهان شیخ ادخال بسیار بهم بر آمد و گفت شعر فهمهای عالم بالا معلوم شد لکن شخصی گفت ترکیب مصراع ع هر ورقی دفتریست معرفت کردگار طرفه ترکیبی است زبان قطع شود اگر کسی گوید شعر فهمی اهل عالم بالا معلوم شد مؤلف گوید اگر یا از دفتری و کلمه است انداخته ترکیب درست میشود غالبکه اصل همین است و فرع تصرف کاتبان شیخ در گلستان میفرماید ؎

اذا یئس الانسان طال لسانه ؎ کسنور مغلوب یصول علی الکلب

تنوین سنور برای رعایت وزن ساقط شده اگر مغلوب سنور خوانند از قبیل جر و قطیف بلی ارتکاب ضرورت صحیح میشود و نیز در اوائل گلستان روضه رعنا و حدیقه علیا واقع شده علامه میر نور الله احراری دهلوی شارح گلستان میگوید که رعنا در اصل لغت بالف ممدوده است ماخوذ از رعونت بمعنی کولی و سستی پس رعنا بمعنی کول زن و سست باشد و ارعن مرد سست و کول اما در محاوره فرس بمعنی آراسته و خوشنما مرادف زیبا استعمال یافته و صاحب کنز اللغة نیز را بمعنی خویشتن آرا شدن نیز نوشته برین تقدیر استعمال فارسیان بی تکلف راست می آید و علیا بالف مقصوره تانیث اعلی است بمعنی بلند و برتر مراد بلندی مرتبه است مؤلف بظن غالب اینکه درینجا کاتبان تصرف کرده اند رعنا مغیر غنا است بفتح غین معجمه و تشدید

نون بمعنے باغ بسیار سبزه چنانچه در قاموس است و علیا تصحیف غلبا بالفتح غین معجمه و با
موحده بمعنی باغ متراکم الاشجار موافق آیه کریمه وحدائق غلبا و ظاهر است که غنا و غلبا هر دو
از صفات مخصوصه باغ است بخلاف رعنا و علیا که از صفات عامه است پس بودن اول
اولی این پارهٔ نمک از نمکدان شیخ است ؎

کمان سخت که داد آن لطیف بازو را		که تیر غمزهٔ قاتل بس است آهو را
حالت دیدهٔ گریان به طبیبی گفتم	وله	گفت یکبار ببوس آن دهن خندان را
خاک پایش خواستم من باز گفتم زینهار	وله	من برین دامن نمیخواهم غبار خویش را
خبر من برسانید بمرغان چمن	وله	که هم آواز شما در قفسی افتاده است
غیرت نگذارد که بگویم که مرا کشت	وله	تا خلق ندانند که معشوق کدام است
بخت جوان دارد آنکه با تو قرین است	وله	پیر نگردد که در بهشت برین است
محال خواب نمی باشد مرا ز دست خیال	وله	در سرای نشاید بر آشنایان است
خوابست که دگر حیات یابم	وله	یکبار بگو که کشتهٔ ماست
ساربان آهسته رو آرام جان محمل است	وله	اشتران را بار بر پشت است ما را بر دل است
بچشم رفته یارا که می برد پیغام	وله	بیا که با سپر انداختیم گر جنگ است
گر به تیغم بزنی با تو مرا خصمی نیست	وله	خصم آنم که میان من و تیغت سپر است
بسرو گفت کسی میوه نمی آری	وله	جواب داد که آزادگان تهیدست اند
شب عاشقان بیدل چه شب دراز باشد	وله	تو بیا کز اول شب در صبح باز باشد
کاروان میرود و بار سفر می بندد	وله	تا دگر بار که بیند که بما پیوندد
مرا زمانه ز یاران بمنزلی انداخت	وله	که راضیم به نسیمی کز ان دیار آید
پدر که چون تو جگر گوشه از خدا میخواست	وله	خبر نداشت که از تو چه فتنه ها زاید
نفس آرزو کند که تو لب بر لبش نهی	وله	بعد از هزار سال که خاکش سبو شود
ماجرای دل نمی گویم بکس	وله	آب چشم ترجمانی می کند
شهر بند هوای نفس مباش	وله	سگ شهر استخوان شکار کند

قاضی شهر عاشقان باید — وله — که بیک شاهد اختصار کند

خون صاحب‌نظران ریختی ای کعبهٔ حسن — وله — خون ایشان که روا داشت که صید حرم اند

گر لاله ز بوستان برون شد — وله — سهل است بقای دوستان باد

من سگ اصحاب کهفم بر در مردان مقیم — وله — بر در هر کس نگردم تیره نائی گو مباش

تا چه خواهد کرد با من دور گیتی زین دو کار — وله — دست او در گردنم یا خون من در گردنش

همچو چنگم سر تسلیم و ارادت در پیش — وله — تو به هر طور که خواهی بزن و بنواز م

از دشمنان برند شکایت بدوستان — وله — چون دوست دشمن است شکایت کجا برم

گر تو صد پاره ام کنی زین رنگ — وله — بر نگردم که صبغة الله‌ام

غم زمانه خورم یا فراق یار کشم — وله — به طاقتی که ندارم کدام بار کشم

جان بزیر قدمت خاک تو انگه دو لے — وله — گرد بر گوشهٔ نعلین تو نتوان دیدن

برکفی جام شریعت برکفی سندان عشق — وله — هر هوسناکی نداند جام و سندان باختن

بحیرتم که کسی را که طبع موزون است — وله — چگونه دوست ندارد شمایل موزون

گرمی بجان دهندت بستان که پیش دانا — وله — از آب خضر خوشتر خاک شراب خانه

شاخیکه سر بخانهٔ همسایه می کشد — وله — تلخی بر آورد مگر از بیخ بر کنی

مگر از طلعت شیرین تو سیر فت حبشی — وله — نیشکر گفت اگر بسته‌ام از نیک نبات

مبارزان جهان قلب دشمنان شکنند — وله — ترا چه شد که همه قلب دوستان شکنی

سرو سیمینا بصحرا میروی — وله — نیک بد عهدی که بی ما میروی

زینهار نخواهم گر قتل امانم ده — وله — تا سیر ترت ببینم یک لحظه مدارا کن

من ای صبا ره رفتن بکوی دوست ندانم — وله — تو میروی بسلامت سلام ما برسانی

زنهار بود هر چه [illegible] عمر داشتم — وله — الا که پیش تو بستم بجا کرے

گرچو خورشیدت نه بینم کاشکے همچون هلال — وله — اندکے پیدا و دیگر در نقاب [illegible]

بخنده گفت که سعدی سخن دراز مکن — وله — میان تنگ و فراوان سخن چو طنبوری

از مخالص اوست بخطاب بامعشوق

ذکر سلمان ساوجی

توآفتاب زمینی بهیچ سایه مرد — و له — مگر بسایهٔ دستور اعظم ایران
زخلق گوی لطافت تو برده امروز — ایضاً — که دل بدست تو گوی است زخم چوگان
چنانکه صاحب عادل علاء دولت و دین — و له — بدست فتح و ظفر گوی برده زمیدان
خط مسلسل ترین عارض جانان — ایضاً — بخط صاحب دیوان ایل خان ماند

سلمان ساوجی سرآمد طائفهٔ شعراست تابجائی که استادان سخن قائل اند که سلمان مینا اهل البیت و نقادان فن معترف اند که کلامش مبراست از وصمت لو ولیت خواجه حافظ شیرازی در تعریف وصف او میفرماید ع سرآمد فضلای زمانه دانی کیست ٭ ز راه صدق و یقین نے ز راه کذب و گمان ٭ شهنشه فضلا پادشاه ملک سخن ٭ جمال ملت و دین خواجه جهان سلمان ٭ قریب چهل سال به ثناگستری امیر حسن نویان و دلشاد خاتون جلیله او و سلطان اویس که سلاله ابوین مذکورین است پرداخت و نام اینها را تا بقاء العالم ثلاثه بپرتو انفاس خود روشن ساخت آخر الامر بنا بر کبر سن و استیلاء امراض از ملازمت استعفا خواست و چهار قطعه باهم دست و گریبان مشتمل بر مطلب گفته بخدمت سلطان اویس فرستاد این چند بیت

منجمله قطعه اول است قطعه اول

بادشاها بنده در حضرت برسم عرضداشت — انبساطی مینماید بر امید رحمتت
قرب چل سال است تا سکان شرق و غرب را — طبع سلمان میکند در گوش در مدحتت
در ثنای حضرتت عهد جوانی گشت صرف — نوبت پیری رسید اکنون با در حضرتت
گوشهٔ خواهم گرفتن تا اگر عمری بود — چند روزی بگذرانم در دعای دولتت
علت پیری و درد پا و ضعف جسم و چشم — می برد در دسر من بنده را از خدمتت
گفته ام در باب خود فصلی و سه آنرا جواب — چشم دارد بنده از درگاه گردون حشمتت

قطعهٔ دوم

اول آنست که چون نیت عزلت دارد — بنده زین پس اگر از جمع جدا خواهد بود
مدتی مالک ملک شعرا بود بحق — زین زمان خادم جمعی فقرا خواهد بود
پیش ازین در پی مخلوق بسر میگردید — بعد ازین بر در معبود بپا خواهد بود

بنده تا زنده بود وجه معاش بنده ... هیچ شک نیست کز احسان تو خواهد بود
لیک دارم طمع آنکه به معین باشد ... که مرا وجه معیشت ز کجا خواهد بود

قطعهٔ سوم

دیگران است که محبوب جهان مقری شاه ... آمد از بندگی شاه که میفرماید
رو بگو بندهٔ دیرینهٔ با سلمان را ... که بخواه از کرمم هرچه ترا می باید
بنده برحسب اشارت طلبی کردم و شاه ... داشت مبذول جهان کز کرم شاه آید
وعده دین است ز دین من اگر ز آنچه کند ... ذمه همت خود شاه بری می شاید

قطعهٔ چهارم

دیگر از خرج برد دخل کمش قرضی چند ... هست و قرض است که قرض غربا باز دهد
بنده را غیر در شاه در دیگر نیست ... قرض باید که ز انعام شما باز دهد
وجه این قرض که از من غربا میخواهند ... گر نخواهد ز تو سلمان ز کجا باز دهد

سلطان بر مطلب اول این بیت بدیه نوشت ؎ هرچه تا غایت بنام او مقرر بوده است ؛ همچنان باشد بنام او مقرر همچنان ؛ و بر مطلب ثانی که وعدهٔ انعام قرب است این بیت بدیه رقم زد ؎

دیه ایرین که در حد بود درست است ... بد هندش که التماس وی است

و مطلب ثالث که ادای دین است نیز انجاح نمود شبی سلمان در مجلس سلطان اویس حاضر بود چون بیرون آمد سلطان فراشش را فرمود تا شمعی با لگن زر همراه برده او را بخانه اش رسانید فراش صبح لگن طلبداشت سلمان این بیت به سلطان فرستاد ؎

شمع خود سوخت بشد و ز تن بیرار بی عبرو ... اگر لگن را طلبد شاه ز من سے بسوزم

سلطان بیت را خوانده خندید و لگن را با و ارزانی داشت در وقت تحریر این صحیفه کتاب فروشی دیوان سلمان بخط ولایت ایران پیش منقر آورد و بمعرض ابتیاع در آمد کاتب نام خود ناصر بن بزرجمهر نوشته و اتمام کتاب در محرم سنه احدی و تسعین و سبعمائه بقلم آورده و درین وقت عمر این نسخه سیصد و هشتاد و شش سال است و بعد سیزده سال کسری کم از وفات سلمان نوشته شده و کاتب مذکور قطعه غرابی طولانی مشتمل تاریخ وفات سلمان در آخر این نسخه ثبت نموده

نام ناظم قطعه ننوشته لكن قدم نسخه ولايت سيكند كه ناظم قطعه صاحب سلمان است اين پنج بيت ازان قطعه بقلم مى آيد سه محل آيت اعجاز پارسى سلمان كه كرد ناطقه پيش دمش بعجز اقرار ز نديم بر سر شاخ گل سخن اصلا مهار طبع چو او عندليب خوش گفتار طريق شعر باو ختم گشت و بعد از وى نه بر وخت ادب ست قضا بر در سخن مسمار تا ز شام دو شنبه بيست از صفر بود و اد كر نقد عمر بكيسه چو صبح كرد نثار بسال او از قرارست سال تاريخش چو كرد ميل بسوى بساط دار قرار و محاذى ماده تاريخ در حاشيه كتاب نوشته فى ثانى عشر صفر سنه ثمان وسبعين وسبعمائة و آنجا مستفاد شد كه سال وفات سلمان بقول دولت شاه سنه تسع وستين وسبعمائة و بقول ناظم تبريزى سنه خمس وثمانين وسبعمائة خلاف تحقيق است و اين نسخه اشتمال بر قسام سخن دارد لكن مردف نيست بفقير برخى اشعار غزل انتخاب زده به ترتيب رديف ثبت مى كند

يارب بآب اين مژه اشكبار ما		آن سرو ناز را بنشان در كنار ما
گرفت دامن من اشك و بر درش بنشاند	وله	كجا روم ز در او كه خون گرفت مرا
شب فراق چو زلفت اگرچه تاريكست	وله	اميد دارم ازان رو كه صبح نزديكست
دارى هوس كشتنم اينك سر و خنجر	وله	تقصير اگر مى رود از جانب ما نيست
گفته باد سحرى با تو بگويد خبرم	وله	اين خبر پيش كسى گو كه شبش را سحر است
چندان گريستيم كه من بعد اگر كسى	وله	آيد بكوى ما نتواند ز ما گذشت
جان چو بشنيد كه آن جان جهان باز آمد	وله	از سر راه عدم رقص كنان باز آمد
صبح اقبال من از كوى سعادت سر زد	وله	بخت بيدار من از خواب گران باز آمد
چه طپى اى تن افتاده چو ماهى بر خشك	وله	جان بپرور كه بجو آب روان باز آمد

مؤلف گويد مصراع اول اگر چنين باشد لطف ديگر پيدا ميكند چه طپى اى دل وا مانده چو ماهى بر خشك

سنگ و صبر النفس نيست درست جز بزر	وله	ترسم ازان كه پيرزنى قدر يار من برد
خانه در كوى مغان مى طلبيدم گفتند	وله	رو كه در كوچه ما خانه بر اندازانند
سنبلت را تا صبا بر گل مشوش ميكند	وله	هر خم زلفت مرا انجلى در آتش ميكند
ما خاك آستانت دانيم و بس كه ما را	وله	كارى اگر برآيد زين رهگذر برآيد

مدتی گردش این دائره ما را از هم — و له — همچو پرکار جدا کرده بهم باز آورد
همه فریاد دل ما رسد از دور بیار — و له — یار خود هیچ بفریاد دل ما نرسد
در فراقش بنویسیم نامهٔ از دست من — و له — خامه خون می گرید و خط خاک بر سر میکند
افتاد دوش دل بخم زلف شاهدے — و له — شب بود و ره دراز همان جا فرو کشند
با قد تو صنوبر در چشم من نیاید — و له — او کیست تا قدت را قائم مقام باشد
سپار دل بهر کس که رخ چو ماه دارد — و له — بکسی سپار دل را که دولت نگاه دارد
غنچه را پیش دهان تو صبا خندان یافت — و له — آنچنان بر دهانش زد که دهن پر خون شد
میکشم خود را ولیکن دل بسویش میکشد — و له — موکشان زلفش مرا در خاک کویش میکشد
شاهد آن نیست که دارد خط سبز و لب لعل — و له — شاهد آنست که این دارد و آنی دارد
دیده ام طلعت زیباش که آئینه دارد — و له — اینچنین شیفتهٔ من از پی آن میگردم
ای صبا چون عاشقان را پیش معشوقی رسول — و له — خدمت ما عرض کن باشد که فرماید قبول
هر دو بیماریم حالا میشویم از هم جدا — و له — تا دگر چون اتفاق افتد میان ما وصول
چو رسی آنجا نفس آهسته باید زد صبا — و له — از دم بیمار طبع نازکش گردد ملول
ما گنهگاریم او بخشنده گر یابی مجال — و له — از برای ما شفاعت کن خدا را ای رسول
خبر صحت بیمار تو آورد نسیم — و له — گرچه باور نکند عقل خبرهای سقیم
پا ازین دائره بیرون ننهم یکسر مو — و له — گر سراپای چو پرکار کنندم بدو نیم
مرا هر زخم شمشیرت نشان دولتی باشد — و له — ندانم عاقبت بر سر چه آرد دولت نیزم
شکسته بسته چو زلف توام روا داری — و له — فرو گذاشتن آخر چنین پریشانم
دامن از من مکش ای سرو که چون آب روان — و له — من سری در قدمت می نهم و میگذرم
دورم از خود چون سهی ذره نهان آمدم — و له — لاجرم همسایهٔ خورشید تابان آمدم
ما چون قلم نخواهیم از دست سر کشیدن — و له — از دوست یک اشارت از ما بسر دویدن
من سزاوارم بخون دیده و دل لاجرم — و له — در کنار خویش می بینم سزا خجی نشستن
بر سر هر طرف که تابد خورشید من عنان را — و له — چون سایه در رکابش خواهد بسر دویدن

تا نیشاستہ بستہ از زلفت شکایت میکند	ولہ	آئینہ را بردار تار وشن بگوید رو برو
بیامد و برافتاد نفس و وش سحر گاہ	ولہ	پیغام تو آورد صبا سلمہ اللہ
تو کہ خورشید صفت بر ہمہ کس می تابی	ولہ	تا چہ کردم کہ ز من روی چنین بتابی
مرا کہ سر زدہ مانند خامہ راندہ آخر	ولہ	ہنوز وقت نیامد کہ ہمچو نامہ بخوانی
لعل حیات بخشت روح الشدیت کردہ	ولہ	در دور چشم مستت احیا می پرستی
قانع شدہ بودم ز تو عمری بسلامی	ولہ	یکروز نگفتی کہ مرا ہست غلامی
بوی زلف تو گر مدد ندہد	ولہ	برنخیزد صبا ز بیمارے
رفتم کہ ز سر پا کنم و در پیت آیم	ولہ	آن نیز میسر نشد از بے سر و پائے
ز زلف و چشم تو من دوش داشتم گلہ چند	ولہ	نگفتمش کہ چہ گویم حکایت شب و مستی
تو تا حدیث نکردی مرا نگشت محقق	ولہ	کہ چون پدید شد از نیستی لطیفہ ہستی
مبارک منزلے کانجا فرود آید چنین ماہی	ولہ	ہمایون عرصۂ کارد بسوی شرخ چنین شاہے

سپہر شاہی سبزواری را درین مضمون توارد شدہ میاوید سے مبارک منزلی کانخانہ را ماہی چنین باشد
ہمایون کشوری کان عرصہ را شاہی چنین باشد ۔ سلمان مخالص خوب خوب فراوان دارد ومنجملہ آن این چند
مخلص در قید کتابت می آید در مدح سلطان اویس بعد تغزل سے

باد صد جان مقدس بفدای نفسی		کہ صبا بوی اویس از قرن آرد بحجاز
مطربا راہ طرب خوش بزن امروز کہ نیست	ایضاً	جز تو در ملک شہنشاہ جہان راہزنے
سایۂ زلف تو بر چشمۂ خورشید افتاد	ایضاً	خم زلف تو مگر چتر شہ دادگر است
بعد ازین غم مخور اے دل کہ غم امروز ہمہ	ایضاً	روزی دشمن دارای مظفر شدہ است
زتاب مہر جمال تو سوختی گیتی	ایضاً	اگر پناہ نجستی بچتر ظل اللہ
سودای است ورنہ چرا سکندر دراز	ایضاً	زلفت بعہد سعد لت شہریار دست
نیست پیدا دہنت بر رخ و در دولت شاہ	ایضاً	فتنہ آن بہ ہمہ وجہ کہ پنہان باشد
لبالب است ز جان لعل یار پنداری	ایضاً	کہ بوسہ بر در دارای عدل گستر داد
فتنہ در ہر گوشۂ چشم تو مے بینم مگر	ایضاً	فتنہ گشت از ہیبت دارای دوران گوشہ گیر

ماه عید است شم آمد بنظر چون جامے	ایضاً	یعنی امشب و وی جام است شب خوش
ران یکران فلک ز آتش خورشید مگر		داغ کردند بنام شه غور شید پنا
چو بد بد کنون سلیمهم تاجدارے	وله	ز خاک کف پای طبقیم تا سنے

سلطان سیالکے سیالکوٹ موضعی است از قندهار شیخ عبد القادر بداؤنی گوید او قلندر نیان برند آزدو شنے بود روزے که ملا قاسم گاهی را دیده پرسید که سن شریف چه باشد ملا قاسم گفت از خدا دو سال خوردم سلطان گفت مخدوم ما شما را دو سال زیاده میدانستم سبب چیست که عمر خود را کم میفرمایند ملا قاسم خنده زده گفت تو قابل صحبت مائی ملا قاسم این نکته را از شیخ بایزید بسطامی گرفته که فرمود انا قل من ربی بسنتین و بعضی عرفا این کلام را چنین تاویل کرده اند که من از خدا عز و جل بدو سال یعنی بدو صفت خوردم که وجوب و قدرت باشد چه بنده مظهر همه صفات خدا میتواند شد الا این دو صفت چرا که داغ حدوث و عجز هرگز از پیشانی جلقت او زائل نمیتواند شد سلطان سلیقه با شعر مناسب داشت چون علی قلیخان را که او نیز سلطان تخلص داشت بر خورد قصیده در مدح او گذرانید خان مذکور هزار روپیه و خلعت در وجه صله باو فرستاد و واسطه نمود که این تخلص را برای خاطر من بگذار او جائزه را رد کرده گفت سلطان محمد نام من پدر گذاشته چگونه از آن توان گذشت و نیز من پیشتر از شما بچندین سال باین تخلص شعر میگفتم و شهرت تمام باین نام یافتم خان گفت اگر نمیگذاری ترا زیر پای فیل مے اندازم و در غضب شد و فیل را حاضر ساخت او گفت زهی سعادت من که شهادت یابم چون وعید و تهدید بسیار نمود مولانا علاؤ الدین لاری استاد خان گفت که غزلے از دیوان مولوی جامی قدس سره که در مجلس حاضر بود درمیان باید آورد اگر بدیهه جواب گوید باید از سر او گذشت و الا هر چه اراده است میتوان نمود آورد چون دیوان مولوی را کشادند این غزل بر آمد ؎ دل خطت را رقم صنع الٰهی دانست ✽ بر سر سادهٔ رخان خط شاهی دانست ✽ سلطان در بدیهه غزلے گفت مطلعش این است ؎ هر که دل را صدف سر الٰهی دانست ✽ قیمت گوهر خود را به کماهی دانست ✽ خان بسیار بسیار خوش حال گشته و تحسین نمود و صله اضعاف مضاعف داده باعزاز باز گردانید اما علی قلیخان مخاطب بخان زمان و برادرش محمد سعید مخاطب به بهادر خان از اعاظم امرای اکبر بادشاه بودند و بعد

سخاوت و شجاعت بمرتبهٔ اتم داشتند و در زمان دولت کارهای عمده کردند خان زمان بحکومت جونپور مامور بود آخر سر از اطاعت پیچیده جادهٔ بغی پیمود و با پادشاه صف قتال آراسته خود را با برادر بکشتن داد فی سنه اربع و سبعین و تسعمائة از اشعار خان زمان است ص صبا بحضرت جانان بیان ما بکن که بود ازین نیاز مندی من عرض ده چنانکه تو دانی و از اشعار بهادر خان است ص

ترک سر کردن بمیدان شیوهٔ رندان بود … مشکل است این کار اما پیش مرد آسان بود
ای بهادر در جهان هر باغ دارد میوهٔ … میوهٔ باغ شهادت خنجر و پیکان بود

سنجر پسر میر حیدر معمائی کاشانی است و پدر رهبر نزاکت خوش بیانی معانی تخت به ثناگستری اکبر شاه و شاهزادها و امرا در دولت اکبری می پرداخت و با میرزا جانی والی تتّه و پسرش میرزا غازی بسیار ارتباط داشت و مدح پدر و پسر بر جریدهٔ روزگار می نگاشت آخر نزد ابراهیم عادل شاه والی بیجاپور رفت و قصیدهٔ طولانی انشا کرده گذرانید که این ابیات از آن است ص

نسیم وش ز سبکروحی خود آمده ام … نخوانده همچو بهاران بطرف این گلشن
عقیدهٔ من و اقبال غائبانهٔ شاه … همان حکایت پیغمبر است و ویس قرن
برنگ گوهر جاده بپای بختم … که از حسد بچکد خون ز دیدهٔ معدن
مراکه خود را ارزان بها فروخته ام … چو هون بداغ غلامی رواج ده بدکن

عادل شاه خلعت ملبوس خاص و انگشتر زمرد بیش بها صلهٔ قصیده مرحمت فرمود در ایام اقامت بیجاپور فرمان طلب شاه عباس ماضی صفوی والی ایران با خلعت فاخره بنام او صدور یافت اما پیش از وصول فرمان در سنه احدی و عشرین و الف یرلیغ قضا در رسید ص افگنده بادشاه سخن حیدر سنجری بتعمیهٔ اسقاط دو عدد تاریخ است این ابیات از دیوان سنجر فرا گرفته شد ص

این امید است بجان و دل بکینهٔ ما ص که غم صدر نشین پاکشد از سینهٔ ما
مرا کجاست پر و بال قرب شعلهٔ حسن وله همین بس است که پروانه ام سپند ترا
تو خود نخوانده ای شوق شبنم تر بودی بزم او وله نمیدانم که خواهد خواست فردا عذر غیرت را
برگ سبزی هم نیاوردی زهی بیجا لیے وله از گلستانی که هر کس گل بدامن میکند
همین ترانهٔ حسرت ز تار مے آید وله که بزم بی می رنگین چه کار مے آید

اگر طفل نگاهم دید گستاخانه برر و بیت ‎ ‎ وله ‎ ‎ کرم فرما که بر نادان کسی ایراد کم گیرد
اگرچه کار تو غیر از جفا نمی باشد ‎ ‎ وله ‎ ‎ ز لطیفه دل ما جز دعا نمی باشد
شرم باد از اہل مجالس سنجر سبقه ررا ‎ ‎ وله ‎ ‎ تا یکی نا خوانده آید چند بی خفت رود
جمعی که از تقرب او گفتگو کنند ‎ ‎ وله ‎ ‎ ترسم خجل شوند اگر رو برو کنند
ما خود زآرزو بشهادت رسیده ایم ‎ ‎ وله ‎ ‎ خوبان صواب نیست که فکر دیت کنند
شمع وصلم نفس بیشتر از صبح افروخته ‎ ‎ وله ‎ ‎ وقت کوچ آمده چون خانه بسامان کردم
بگذار دگر نگاه گرم در کارش کنم ‎ ‎ وله ‎ ‎ سخت محجوب است میخواهم که بیخوابش کنم
به پیر گم شده فرزند گو که گفت ترا ‎ ‎ وله ‎ ‎ که اعتماد بهمراهی برادر کن

از تخلصات میر است در نعت بعد توصیف اسپ ‎ ‎ ‎ ‎ ص

ای مثل در فنون عیاری ‎ ‎ خلف دودمان پرکاری
سیر دوری کنی ز نقطه صفت ‎ ‎ مے نجنبی ز خط پرکاری
برگ خواب خفته برگذری ‎ ‎ که نه بیند بخواب بیداری
وربره پویه تو افتاده ‎ ‎ برق بر خاک ہمچو زنہاری
نیستی مرکب سلیمان لیک ‎ ‎ زیر پا مور را نیازاری
نه براقی و لیے سزاوار ہمت ‎ ‎ مشعل ماه را وعده یاری
بلند سایه ہمه ہیبت گر ‎ ‎ شرف ارزان مصطفا داری
شاه لولاک احمد مرسل ‎ ‎ کز خدا داشت حکم سالاری

در مدح شاه زاده سلیم بن اکبر بادشاه بعد تغزل ‎ ‎ ‎ ‎ ص

با من سخن از برہمن و شیخ مگوئید ‎ ‎ آنم که نه بتخانه شناسم نه حرم را
من معتکف درگه شهزاده سلیم ‎ ‎ با خاک درش عهد قدیم است قسم را

در مدح شاهزاده مذکور بعد خطاب بمعشوق ‎ ‎ ‎ ‎ ص

همیشه لطف تو بر دشمنان شود مصروف ‎ ‎ مدام جور تو بر دوستان بود جاری
زمانه چند دل آوردن از تو آموزد ‎ ‎ یکی ز شاه بیاموز رسم دلداری

منت حلال کنم لیک بر نمیشاید		زمان شاه سلیم این همه ستمگاری

بعد تمہید بہارست

ابرهزدور خداوند بهار	باد محکوم سلیمان زمن
بخسروگوکه شیرین دید اصطرلاب المینا	ولہ که فتح بیستون از بازوی فرهاد می آید

مؤلف گوید اصطرلاب موضوع برای شناختن حوادث کونی نیست اینجا چیزی باید که موضوع برای این کار باشد مثل علم تنجیم و علم رمل و علم شانه مناسب آنکه چنانکه گفته شود ع بخسرو گوکه شیرین دیده است از شانهٔ گیسو امیر سنجر قطعهٔ هفده بیت به پدر خود میر حیدر نوشته عنوانش این است

پدرا صاحبا خداوندا	ای تو مر بنده را خدای دوم
دعوتت از دعای حق واجب	خدمتت از نماز فرض اهم

مؤلف گوید حرکت ماقبل روی این قطعه که این را توجیه نامند فتح است و ماقبل میمی که در اعداد می آید مضموم میباشد شیخ آذری سفرائنی گوید ع ای خلعت اول شب را زده بر جبیح حرم ابروت چشم سیه کرده بچون حرم پس اجتماع دوم با قوافی دیگر در قطعهٔ میر سنجر چه طور میتواند شد که اختلاف توجیه جائز نیست دیگر آنکه قرینهٔ لفظ اهم که صیغهٔ اسم تفضیل است میخواهد که در مصراع اول لفظ اوجب باشد صیغهٔ اسم تفضیل نه واجب صیغهٔ اسم فاعل ظاهرا تصحیف کاتب است و در بیت تخلو تلمیح ظاهر میر معصوم برادر میر سنجر نیز سخن پرست و شاعر زبردست هست با حسن خان حاکم هرات بسر میبرد و در عهد شاهجهانی وارد هند شد و با اعظم خان ناظم بنگاله قرین اعزاز و احترام میگذرانید سال انتقال او در سنه اثنین و خمسین و الف است محمد علی ماهر اکبرآبادی قطعهٔ تاریخی در وفات او گفته مادهٔ تاریخ این است ع معصوم نزد حیدر و سنجر قدم نهاد و دیگرے تعمیه میگوید ع از گلشن نظم شد محمد معصوم ٭ او پرتو فکر می افشاند

کسیکه گلشن کوی ترا وداع کند		اگر به نکهت گل برخورد صداع کند
آن خال عنبرین که نگارم بروزده	ولہ	دل می برد از آن که بوجه نکو زده
حرام باد بمعصوم ذوق عشق اگر	ولہ	بغل گشاده در آغوش نشتر نرود

گیلانی مخاطب به بی بدل خان خوش فکر بود و در صنایع لاسیما حکاکی و خوشنویسی ممتاز عصر بود
و از عهد جهانگیری تا زمان شاهجهانی بداروغگی زرگرخانه طلای اعتبار رتبهٔ عیار کامل داشت شیخ
عبدالحمید لاهوری مؤلف شاهجهان نامه گوید و در اینجا خلاصه کلامش صورت نقل می پذیرد که شهنشاه
دوران اکثر تماشای جنگ اقبال مسرت می اندوزند بست و هشتم ذی قعده سنه اثنین و اربعین
و الف دو پیل کوه پیکر از فیلان نامی بجنگ انداختند این دو عفریت منظر در عرصه
کین گرم ستیز گشته بتصادم خانه شکن توامان زمین را متزلزل گردانیدند و سر بریده کشان از
پیشگاه نظر شهنشاه دوربین لختی مسافت نوردیده با هم درآویختند فرمانروای جهان
بعزم تماشا قرین دولت سوار شده با شاهزاده های والاگهر گامی چند بیشتر رانده بدیدن این شگرف
آویزه مشغول شدند چون این دو پرخاش جو آتش خوار هم جدا شده بر سبیل قهقری قدمی
چند گذاشتند و فاصله بهم رسید فیلی هم نبرد خود را دور دیده از فور خشم و غضب هر لحظه
حملهای عظیم و حرکتهای عنیف میکرد و ران بدستی بجانب شهسوار مضمار شجاعت محمد اورنگ
زیب که در سن چهارده سالگی بود دوید آن رستم آثار پیل شکار عنان مرکب بادرفتار را بدست
تهور استوار داشته از جا نجنبید ✓ بروی ز جا یکسر مو نشد ٭ ز پیش چنان سیل یکسو نشد ٭
تمکین سرشته زبس جوهرش ٭ نجنبید جز نبض از پیکرش ٭ و چون فیل نزدیک رسید بازوی
جلادت کشاده بزخم نیزه آن دیو نژاد را مجروح گردانید ✓ بتکلیف فطرت دلیری نمود ٭
بشستی که تکلیف بروی نبود ٭ درین سن اگر بودی افراسیاب ٭ همین گشتی از دیدن فیل آب ٭ تماشائیان
بحیرت در شدند و خفتگان گرانخواب از غریو تحسین و نعرهٔ آفرین بیدار گردیدند آن خشمگین پس از جراحت
نزدیکتر شده قصد نمود هر چند آتش افشانی چرخی و بان بکار رفت سودمند نیامد و بر اسب شاهزاده
دندان زده اسپ را در غلطانید آن شیر بیشهٔ دلیری از پشت زین بر روی زمین آمد و بچستی و چالاکی
در دم دست بر قبضهٔ شمشیر کرده برخاست حضرت شاهنشاهی بذات اقدس بآن صوب توجه
فرموده فرمان دادند که گرزبرداران و سایر سعادت گزینان جلد خود را بیشتر رسانند فیل
بحال برگشتن در خود نیافته روان گردید فیل حریف او سر در پی گریخته نهاد و هر دو باد
آسا بدر رفتند خدیو جهان شاهزاده را در آغوش شفقت کشید و بخطاب بهادری نوازش

فرمود و بعد شش روز دوم ذی حجه که روز ولادت شاهزاده و شروع سال پانزدهم از سنین عمر گرامی بود آن اختر برج خلافت را بزر سرخ سنجیده این مبلغ که پنجهزار اشرفی بود حکم فرمود که به مستحقین و بعض سخن طرازان فارسی و هندوستانی بنظم و نثر داستان آن رستم آثار برگزارند و دامن امید بجواهر عطایا برآسودند سعید اگیلانی نیز این ماجرای مرد از مار او در سلک نظم کشیده بعرض رسانید و بامر جهانبانی بزر سنجیده آمد و مبلغ مبنگش که پنجهزار روپیه بود دباد انعام شد انتهی از دست در مدح شاهجهان

آنی که سریرت آسمان پایه بود ‏ ‏ بر ملک جهان عدل تو پیرایه بود
تا هست خدا تو نیز خواهی بودن ‏ ‏ زیرا که همیشه ذات با سایه بود

سرخوش محمد افضل از مردم سرکار عبدالله خان زخمی شاهجهانی بود و سه بیتی منصب عالمگیری دستری بعضی کارخانجات داشت آخر در دار الخلافت شاهجهان آباد فروکش کرد و در سنه سته و عشرین و مائة والف برحمت ایزدی پیوست شعر بامزه میگوید و مضامین تازه می بندد در کلمات الشعرا تالیف خود گوید که روزی میر صیدی طهرانی با یاران صاحب سخن برلب جوی نشسته تماشای ماهیان میکرد این مطلع از طبعش سرزد

ازین خودکام یاران رنگ الفت مے پرد ما را ‏ ‏ که بهر صید ماهی خشک میخواهند دریا را

قضارا ماهی بر جست و در دامنش افتاد آن را صله این شعر من جانب الله انگاشته شگون نیک برداشت روز دیگر طرح ضیافت این عطیه انداخت فقیر نیز مطلعی طابق النعل بالنعل ساند

ازین بیرحم صیادان رهائی کے بود ما را ‏ ‏ که آتش میزنند از بهر یک نخجیر صحرا را

مقبول طبائع گشت مکرم خان خلف شیخ میر سپه سالار شاه عالمگیر بیک دست خلعت فاخره ابن منتظر فضل الهی را نیز تسلی بخشید مؤلف گوید الاسماء تنزل من السماء مقتضای اسم صیدی هم ماهی را از دریا کشیده در دامن او انداخت جان آرزو گوید مطلع سرخوش بمطلع میر صیدی نمیرسد بلکه سخن در صحت مصراع دوم است چه آتش زدن صحرا در شکار قمرغه باشد و دران انواع شکار بود و یک نخجیر مناسب آن نیست مؤلف گوید بعضی مردم صحرا را آتش میزنند تا شکاری بدست آید بے اراده شکار قمرغه و این معنے در شکرها اکثر مشاهده افتاد درین صورت کلام سرخوش صحیح باشد گرزیه مستانه کلک سرخوش است

بجوش آورد پیری بیشتر در عشق جون ما ‏ ‏ قد خم کار ناخن کرد بر داغ جنون ما

بتاریکی کسی گم گشتهٔ خود را نیابد	ولہ عبث در سایهٔ بال هما جوئی سعادت را
کفر کامل عین اسلام است در آئین عشق	ولہ ہمچو شخصی کاید از دست چپ او کار راست
روی زمین بادیه پشت پلنگ شد	ولہ از بسکه چشم های غزالان براه اوست
باشی لبر حساب گرای ہمدم	ولہ وحدت نخورد ز جوش کثرت برہم
در ہندسهٔ ترا چو مضاعف سازی	ولہ ہر چند که بشمری نه آید برقم

مؤلف گوید علما متفق اند که دانایان ہند در علم حساب پیشقدم اند و افلاطون در رسالهٔ خود که در حقیقت نقش نوشته میگوید الریاضی نینا و فی الہند یکی از موزونان ہندی مضمون ہندسهٔ نه را یافته بزبان ہندی بسته و سرخوش آنرا برباعی مذکور آورده بیت ہندی این است

نانو سروپ ہی جاگت ایرم پار	جیسی کو تہو تو رکی نا دیں نا و بچار

حرف الشین المعجمه

شهیدی قمی ملک الشعراء سلطان یعقوب والی تبریز است و زمین سخنش ملقیلم کنعان یوسف خیر کلاه گوشهٔ موزونی بشعری میشکست در ہیچ سخن سنج را در سیران اعتبار بر نمی کشید لهذا بعد فوت سلطان مجال اقامت آنجا ممتنع دیده بدیار ہند ہجرت برگزید قریب صد سال عمر یافت شام میرزا سال وفات او در سنه خمس و ثلثین و تسعمائه نوشته و دیگران تبعیت او کرده اند اما صاحب تاریخ فرشته در واقعات اسماعیل عادلشاه مطابق سنه ستة و ثلثین و تسعمائه مینویسد که چون اسماعیل عادلشاه قلعهٔ بیدر مفتوح ساخت و خزائن سلاطین بہمنیه بدست آورده و خزائن را بجلید سخاوت برروے خلائق باز کرد مولانا شهیدی قمی که از کمال شهرت مستغنی از تعریف است دران مدت از خطهٔ گجرات آمده بود بواسطهٔ سمت شاعری کمال تقرب نزد سلطان پیدا کرده سلطان حکم فرمود که بخزانه رفته آنقدر زر احمر که تحملش مقدور باشد بردارد چون مولانا از رنج سفر فی الجمله ضعف و ناتوانی داشت بعرض رسانید که روزی که از گجرات متوجه این درگاه میشدم و چندان این قوت داشتم چه باشد که بعد از چند روز که آن توانائی عود نماید برین خدمت روح پرور سرافراز شوم سلطان سخن پرور نکته گذار لب به تبسم شیرین کرده گفت نه شنیده کس ع که آفتهاست در تاخیر و طالب را زیان دارد ہم باید که دو دفعه بخزانه رفته آنچه از دست برآید تقصیر نکنی و وقت فرصت غنیمت شماری

چون این حکم عین مدعای مولانا بود شگفته و خندان از مجلس برخاسته دو کرت بخزانه شتافت و هر بار تنهای بست بخزار هون طلا که لک روپیه این زمانه است بیرون آورد چون خازن این خبر بسمع بادشاه رسانید فرمود مولانا راست میگفت که من قوت ندارم و نزاکت این کلام برارباب ادراک واضح و روشن است که هم جانب خوش طبعی منظور است و هم جانب همت ملا قاطعی در تذکرهٔ خود نوشته که شهیدی در سرکنج گجرات مدفون گردید و شهیدی خون از رگ اندیشه میچکاند

خوش آن سوار کز و شد بلند پستی ما — بتازیانه افشاند گرد هستی ما

وله

طفل است دیر مراد دلم کام بخش نیست — الم برد به نهال که آن دیر سال نیست

وله

از رشتهٔ جان جامهٔ جانان نتوان دوخت — کز دل گره سخت برین تار فتاده است

وله

زمانه بر سر آزار ماست خوبی تو دارد — همین سزاست کسی را که آرزوی تو دارد

وله

چه شد یارب که امشب در دلم تسکین نمیاید — ز بیتابی بسرم میگردد و بالین نمی آید

وله

از سر کوی شهیدی برام ان خونش مریز — دوست را مگذار تا شرمنده دشمن شود

وله

بر شیخ تا برون در محراب مے باشم دلے — درون خرقه پنهان است زنارم چو شمع

وله

عجب دارم ز استغنای آن شوخ — که می آید چنین بی خواست در دل

وله

چو ابر من بهوای تو از جهان رفتیم — گلی بچیدم و گریان ز گلستان رفتم

وله

مرا گویی دل گم گشته ات پیدا کن از خوبان — چه تعجیل است پیدا میشود جای گمان دارم

وله

تا کی بسر راه تو بنشینم و گریم — بر خاک نشان قدمت بینم و گریم

وله

ز رنجم زینکه با هر عاشقی میل سخن داری — که تو چینی زیاد از کار و بار عشق من داری

شریف تبریزی چهره افروز نکته طرازی و مستفید حاشیهٔ محفل لسانی شیرازی است اما بعضی ابیات مغشوش لسانی از دیوان او برآورده نسخه ساخته آنرا سهو اللسان نام گذاشت استاد رنجیده زبان بنفرین کشاد شریف بری از نهال عمر نخورده در سنه ستة و ستين و تسعمائة جوانمرگ گردید وقتی قصیده در مدح غیاث کهره کبود چشم مستوفی شاه طهماسپ صفوی گفت و صله نیافت بنابران ترکیب بندی در هجو او انشا کرد شاه بقتل او فرمان داد شریف بعرض رسانید که شاه یک مرتبه آن هجو را بگوش مرحمت شنود بعد از آن هرچه خواهد حکم فرماید چه پذیرائی

از سوز دهان مصرع گوید ؏ گلهٔ آه از تو دارم که چه کردهٔ تو با من ؛ بفلک ترا رساندم که اثر کنی نکردی ؛ و آیین
مضمون از بیت ثالث شریف است لیکن لاحق از سابق خوب تر بسته

شکیبی تبریزی شکیبا و بمشاهدهٔ حسینان کلام است و تسلی و بمعاینهٔ نمکینان ارقام در عهد شاه طهماسپ صفوی وارد قزوین شد اتفاقاً در آن وقت صاحب طبعان این مطلع امیر حسن دهلوی را جواب میگفتند ؏ ای شهد نوشین نسبت پاک از همه آلودگی ؛ نوشینی که تا باز ایستد چشم زخون پالودگی ؛ شکیبی این جواب بهم رسانده ؏

تحلحل شدهٔ پیراهنم از قد دمی پالودگی		گلهای رسوائی شگفت آخر ازین آلودگی	

خواجه سعید گیلانی دویست مثقال طلا باو جائزه داد و وفاتش در سنه احدی و سبعین و تسعمائه روی نمود و در سرخاب مدفون گردید او آه درد انگیز می کشید ؏

	بقدر حسن خود عذر آشنا شد قدر و احق را		تو قدر خود نمیدانی چه دانی قدر عاشق را
	چو حالم را نمیدانی دلم شاد است پنداری	وله	همه کس چون تو از بند غمم آزاد است پنداری
	با خیال زلف او آسوده ام شبها [illegible]	وله	دم مزن از روی مهر ای صبح بیدارم مکن

شکیبی محمد رضا اصفهانی سر زمهٔ صفاهانی در بارهٔ سخن ریخته و شور عجبی در انجمنها برانگیخته شیخ غوثی مندوی صاحب گلزار ابرار میگوید حاصل تلاشش اینکه در آغاز سال هزار و چهار رقم شکیبی از ملازمت خانخانان عازم یورش دکن بود برفاقت مولانا نظیری نیشاپوری و نواب قلیچ بیگ [illegible] و ملا محب علی سندی و شریف کاشی و ملا کافی سبزواری و ملا بقائی و دیگر جماعهٔ اهل سخن از راه مندو که اقامت کدهٔ راقم الحروف است گذشت و بحکم الارواح جنود مجندة تعارف قدیم تازگی پذیرفت و در سال هزار و هفده هم باز عبور او بمندو اتفاق افتاد و شربت ملاقات تندرستی بخش دوستی گردید و پرسش احوال او در بیان آمد زبانی او بقلم می آید در سال هفتصد و شصت و چهار متولد شد چون آگهی چهره برافروخت برخی علوم در شیراز و تحصیل در اصفهان کسب نمود و در سی و چهار سالگی هوای سیر هندوستان شور در سر انداخت از صفاهان براه لار بهرمز آمد و از انجا در کشتی بندر جیول نشسته خود را بساحل کشید بشوق ملازمت خانخانان متوکلان به احمد آباد گجرات برد در ان فرصت خانخانان بدار الخلافت آگره تشریف ارزانی داشت بهر طریق خود را

بخدمت خان خانان رسانید هنوز گرد راه از دامن وقت نیفشانده در رکاب او بجانب تته شتافت خانخانان میرزا جانی والی آن صوبه را همراه گرفته بدربار اکبری آمد و در همان ایام بیساق دکن در خدمت او کشید و در سال هزار و ششم بعد فتح جنگ سهیل از خانخانان جدا شده بسیر و تنزه از توابع صوبهٔ مالوه آمد ناگاه بیماری زحیر عارض شد امارات یاس مشاهده افتاد تصمیم کرد که اگر صحت چهره برافروزد زیارت حرمین شریفین بتقدیم رساند از برکات این نیت همان روز آثار شفا رو نمود در سال هزار و دوازدهم کمر بزیارت حرمین شریفین بربست و بعد سه سال رخت سعادت بر ساحل بندر سورت انداخت چون ببرهانپور رسید همان زنجیر محبت خانخانانی در پای آزادگی افتاد چندی در ملازمت بسر برد در سال هزار و هفدهم بالتماس او خانخانان برای او از درگاه جهانگیری صدارت صوبهٔ دهلی و سیورغال گرفته رخصت آرام گزینی داد و او در دارالخلافت برفاه و جمعیت بسر رسانید تا آنکه در سنه ۱۰۲۳ ثلث و عشرین و الف به سیر وادی خاموشان پرداخت جسمی همدانی صدر دهلی رفت تاریخ یافت و میر الهی همدانی گوید ع روزیکه کشید کلک تقدیر اله، بر خاک شکیبی رقم طاب ثراه، گفت از پی تاریخ الهی ناگاه، وا ویلا و اصیبتاه و اشوقتاه، شکیبی ساقی نامه برای خانخانان در سلک نظم کشیده بصله ده هزار روپیه کامیاب گردید این ابیات از آن است ع

بیا ساقی آن آبحیوان بده	ز سرچشمهٔ خانخانان بده
سکندر طلب کرد لیکن نیافت	که در هند بود او به ظلمت شتافت
مغنی نوایی طرب ساز کن	ز فردوس بر دل دری باز کن
نوایی که جان را بجانان برد	مرا بر در میرزا جان برد

و چون خان خانان ملک سند را فتح کرد و میرزا جان والی آن ملک را گرفته بدرگاه اکبری آورد شکیبی مثنوی در فتح نظم کرد این بیت از آن است ع

همائی که بر چرخ کردی خرام	گرفتی و آزاد کردی ز دام

خانخانان هزار اشرفی طلای احمر که مساوی پانزده هزار روپیهٔ این زمان باشد صله داد و میرزا جانی نیز هزار اشرفی بطلا رعایت کرد و گفت رحمت خدا که مرا هما گفتی اگر شغال میگفتی زبانت که میگرفت

محمد عارف بقائی در مجمع الفضلا مینویسد که غرهٔ ربیع الآخر سنه احدی عشر والف در حد و دولت آباد از خانخانان رخصت خانهٔ مبارک حاصل نمود خانخانان چهل هزار محمودی بطریق انعام کرم فرمود و خان آرزو از ماثر رحیمی نقل میکند که چون ملاشکیبی عزم زیارت بیت الله نمود خانخانان هشتاد هزار روپیه برای سامان سفر باو بخشید اتفاقاً بعد معاودت از حج کشتی ملاشکیبی به تباهی شد و همه اموال بتاراج رفت چون این خبر بنواب کریم ابن الکریم خانخانان عبدالرحیم رسید دوازده هزار روپیه دیگر فرستاده پیش خود طلب فرمود شکیبی میسراید

هرکس که سود خود طلبد در زیان خویش		سودا کند براهزن کاروان خویش
دوست ستائم نه طرب نرخ چه پرسی	وله	دانم که تو نستانی و من هم نفروشم
تو غنچهٔ سحر و من چراغ صبحدمم	وله	تو خنده بر لب و من جان به آستین دارم
لائق مجلس نیم لیک از برای چشم زخم	وله	شاخ خشکی نیز در کار است بستان ترا
آنانکه ز راه طمع دور اند زهم	وله	گر نور نظر شوند کور اند زهم
مانند دو نخ که رنگ شان مختلف ست		پیچیده بهم ولی نفور اند زهم

شانی تکلو شاعریست صاحب شان والا و کلامش عسل مصفی از ثناگستران شاه عباس ماضی بوده شاه او را در قزوین سنه احدی والف در صله این بیت

اگر دشمن کشد ساغر و گر دوست	بطاق ابروی مستانهٔ اوست

بزر کشید ملا لطفی درین باب گوید

شاها ز کرم جهان منور کردی ؛ ملک دل عالمی مسخر کردی ؛ شاعر که بخاک ره برابر شده بود ؛ برداشتی و برابر زر کردی ؛ آورده اند که چون شاه شانی را بزر کشید اکثر هم پیشگان رشک بردند و در ذم شانی اشعار گفته اوان نظم آوردند مؤلف گوید بزر کشیدن شانی این همه نیست که منشاء رشک شود چه سلطان قطب الدین والی دهلی امیر خسرو را بزر هم ترازوی فیل بخشید چنانچه در ترجمهٔ او گذشت جهانگیر پادشاه حیاتی کاشی را بزر سنجید و صاحبقران ثانی شاهجهان مردم بسیاری را بزر وزن ساخت مثل حکیم و قدسی و بانیا و سعیدا که هر کدام را بالصیغه شاعری باز برابر کرد و درین صحیفه ترجمهٔ هر کدام مسطور است و مولوی عبدالحکیم سیالکوتی که فخر علمای فتاجیه است

اورا دو بار بصیغهٔ فضیلت در میزان عنایت سنجیده مبلغ همسنگش شش هزار روپیه و قاضی محمد اسلم
پدر میرزا هد صاحب حواشی مشهوره مبلغ شش هزار و پانصد روپیه و شیخ عبد الحمید لاهوری مولف
شاهجهان نامه مبلغ همسنگش سه هزار روپیه و جگناته خوانده مخاطب بمهاکبراج در جائزه دوازده دهره
که در مدح بادشاه تصنیف کرده مشتمل بر معانی تازه و نغمات مختلفه مبلغ همسنگش چار هزار و پانصد روپیه
و رنگ خان خوانده مبلغ همسنگش چار هزار و پانصد روپیه و عارف خدمتگار مبلغ همسنگش هفت
هزار روپیه و ناموس درویش وجه وزن کردن آوانیکه بیگم صاحب بنت شاهجهان را شعلهٔ شمع
بدامن رسید اکثر بدن سوخت جراحان مشهور از مسلمان و فرنگی و هندو که تا زمان شان مهارت این
فن بود اقسام مراهم ساختند مفید نیفتاد مرهم ناموس درویش مشهور بود که برای چنین جراحات
نفع کلی دارد طلب حضور شد و مرهم او بمجرد بستن سود مند آمد و پس از سه روز اکثر جراحات
ملتئم گشت و بعد از بست روز شفا ر کامل دست داد شانی در آخر ایام زندگانی در مشهد مقدس
گوشهٔ انزوا گرفت و از سرکار شاهی بوظیفهٔ بست تومان موظف گشت و در سنه ثلث و عشرین و الف
شعر و سے زاویهٔ خاک گردید بادشاه سخن تاریخ است شانی شهد سخن باین شیرینی میریزد ؎

چه خوش است باد و زلفت سر شکوه باز کردن گله‌های روز هجران لب شب دراز کردن

وله

دیگر برای گرفتاری شریک ما مکن مدعا گر شهرت حسن است یک رسوا بس است

وله

ممدوح گر بجائزه قارون کند مرا مرهم برای زخم زبان حسود نیست

وله

شانی دولت بکج کلهان مائل است باز این لاله را بطرف کلاه که میزنی

ملا حسن پسر شانی نیز شاعر بود و ثانی تخلص میکرد بهند آمد بهمین جا در عین جوانی سنه سبع و ستین و
الف گرفتار رهادم اللذات گردید محمد علی ماهر این تاریخ یافت ع حیف ثانی پاک زاده
شانی بدر از دست ؎

چو آدمی بجهان نیست دل بمهر که بندم کسی ز صفحهٔ خالی چه انتخاب نماید

وله

شاهد بی نمک من که شرالبش نام است گرمی صحبت او کرد کباب م چکنم

شیدا دیوانهٔ گرفتار زنجیر سخن و شیفتهٔ رنگ و بوی این چمن است حکیم رکنا کاشی که
معاصر است او را باخلاص یاد میکند و میگوید ؎

سیحار البشید ایان عالم الفتی باشد		بجز رشید انگوید شعر گوکس درزمین سخن	

از طائفۂ تکلو بود پدرش از مشہد مقدس بہند افتاد مولد و منشار شید فتح پور از توابع اکبر آباد است ابتدا احوال در سلک احدیان جہانگیر بادشاہ انتظام داشت و بعلوفہ واقطاعی کامیاب بود ہنگامے کہ رایات جہان گیرے بارادۂ تسخیر دکن لمبند وارتفاع یافت رشید اقصیدۂ در تتبع قصیدۂ لامیہ انوری کہ تشبیب آن در افزونی روز و کمی شب است موشح بمدح خان خانان گفتہ ارسال داشت و بجائزۂ گرامند فائز گردید قصیدۂ مذکور پیش ازین در ماثر رحیمی دیدہ بوم بعد ازان چندی رفاقت خانخانان اختیار کرد و ایامے ملازمت شہریار بن جہانگیر بادشاہ برگزید و در عہد صاحب قران ثانی شاہجہان در ذیل بندگان بادشاہی در آمد آخر مستعفی شدہ در کشمیر گوشہ گیر گشت و بمواجبی از سرکار صاحبقران مظفر گردید و در عشرۂ ثامن بعد الالف ہمانجا شربت ممات چشید و قتیکہ قصیدۂ خمریہ گفت کہ مطلعش این است ؎

چیست دانی بادۂ گلگون بصفا جوہری		حسن را پرور دگاری عشق را پیغمبرے	

علما بنا بر آنکہ الفاظ شریف را در توصیف ام الخبائث صرف کرد تکفیر کردند و بسمع صاحبقران رسانیدہ غضب سلطانی را در اشتعال آوردند حکم شد کہ اورا از ممالک محروسہ اخراج نمایند رشید اقطعۂ عذری املا کرد و قول عارف جامی قدس سرہ استشہاد آورد کہ ؎

از صراحی دو بار قلقل مے		پیش جامی بہ از چہار قل است	

این ابیات ازان قطعہ است ؎

جہان پناہا شاہا بقدر جاہ و جلال	بنا فریدہ خدا مر ترا عدیل و نظیر
بوصف مے دو سہ از من این دو مصرع خوش	کہ گشتہ در د زبان ہمہ صغیر و کبیر
اگرچہ لفظش عام است و نیش خاص است	بخاص و عام بود روشن این چو بدر منیر
چنانکہ سیکش اسرار مولوی جامے	کہ ہست گفتۂ او دور از در تقصیر
بوصف مے ز صراحی دو بار قلقل مے	بہ از چہار قلش خواند فارغ از تکفیر
مرا بکفر چہ نسبت بود کہ بہ زمنی	سخن چنین کند و ہیچ نآیدش لضمیر

همین نه تنهائی صرف آب انگور است	بچشم مردم مستی پرست عبرت گیر
بهر چه کش شود سرگرم هست بادهٔ او	اگر چه آن نبود در نظر شراب عصیر
مرا چو شاه براند کجا توانم رفت	نگاه راندن از کنف کجا رود شمشیر

این قطعه بوسیلهٔ یکی از مقربان از نظر شاهی گذشت و موقوفی اخراج که بالاتر از صلهٔ زر است بعمل
آمد سرخوش گوید روزی در مجلس سخنوران ذکر این مطلع شیدا در میان آمد همه یاران
خوش کردند ؎

بسکه نگاشته اشکم رخ کاهی از خون	مژه ام بسته بهم چون پر ماهی از خون

فقیر گفت پیش مصراع خوب نرسیده بدیهه مطلع گفته برخواندم ؎ بسکه میریزد سرشک از دیدهٔ گریان ما
بسته از خون چون پر ماهی بهم مژگان ما ‡ خان آرزو گوید این مطلع بمطلع شیدا نمیرسد بلکه فیما بین
هیچ نسبت نیست زیرا که در زمین چنین مطلع گفتن متعذر و رشیدا بود و بس و در مطلع سرخوش
مصراع ثانی نمی تواند شد فتامل مؤلف گوید مصراع ثانی مطلع شیدا میخواهد
که در مصراع اول مدعا همین قدر باشد که چشم من از بسکه خون ریخت این مدعا بعبارتی
که بیان کرده بر نقاد سخن ظاهر و لفظ نگاشته بر بیگانه افتاده که سامان نگاشتن هیچ ندارد کاش
چنین می گفت ع اشک در دیدهٔ من تا شده راهی از خون ‡ از اینجا واضح شد که نرسیده سرخوش
مصراع اول شیدا را بجاست و نیز مطلع سرخوش صاف و شیرین واقع شده قول آرزو که مصراع
اول علت مصراع ثانی نمیتواند شد محل تامل زیرا که مصراع اول از لفظ بسکه و لفظ
خون که علت بستگی مژگان است وارد ظاهرا برای همین آرزو فتامل گفته و در کلام آرزو
دلیل تمامت مدعا نمیتواند شد مدعای او اینکه این مطلع بمطلع شیدا نمیرسد این مدعا دلیل
چنین میخواهد که حسن تعبیری که سابق وارد ناحق نداده و دلیلی که گفته لغو زیرا که در زمین چنین
مطلع گفتن متعذر رشیدا بود و بس بکار مدعای مذکور نمی آید و انحصار گفتن مطلع در قدرت
شیدا غیر مسلم فقیر در وقت تحریر این غزل ذو مطلعین گفتم ؎ تو عبث منکری ای
طفل سپاهی از خون ‡ بر زبان تیغ تو آورد گواهی از خون ‡ تا شود کشتهٔ آن شوخ سپاهی
از خون ‡ دامنش رشک چمن باد الهی از خون ‡ صید من تشنگی حضرت صیاد نبرد ‡ چه قدر

ماند بود در تن های از خون * گل سیراب شود نیزه به پیش رخ او * رونماید بطریقی که سیاهی از خون * قتل عشاق باین حد چه قیامت باشد * سیلها شد بسر کوی تو راهی از خون * سر خود تند دم خنجر الا کردم * چشم پوشید چرا خدمت شاهی از خون * آب رو یافتم آزاد ز چشم تر خود * سرخ کردید مرا چهره گاهی از خون * میر اولاد محمد ذکا حال عمره هم این غزل انشا کرده

کرده دامن خود سرخ کماهی از خون ‌‌ باز ای قاتل بیرحم چه خواهی از خون

مدتی شد که تمنای شهادت دارم ‌‌ میکشی دست چرا طفل سپاهی از خون

خون خورد طوطی بیچاره ز خوش حرفی خود ‌‌ سید به سرخی منقار گواهی از خون

نبض مادر هوس زخم طپیدن دارد ‌‌ تر شود نشتر فصاد آگهی از خون

نیست اندیشه اگر قتل ذکا میخواهد ‌‌ تر سیم آلوده شود دامن شاهی از خون

میر عبد القادر مهربان اورنگ آبادی نیز این دو بیت نظم آورده

چمن ساخته آن شوخ سپاهی از خون ‌‌ همچو گل داد مرا خلعت شاهی از خون

بسکه چون غنچه خود زود گذشت از سرما ‌‌ تر لشد دامن آن شوخ سپاهی از خون

خان آرزو گوید بدیوان شیدا و اکثر جاها تا ردیف دال بنظر آمده مؤلف گوید فقیر را هم در حین تحریر این صحیفه دیوان شیدا تا ردیف دال بدست آمده این نسخه قدری از ردیف نون و واو و یا هم دارد و صاحب تاریخ صبح صادق روایت میکند که عدد اشعارش بصد هزار رسیده خدا داند دیوان مرتب او کجا باشد اما او خود گفته رفته است

شعر برجستهٔ شیدا همه جا مشهور است ‌‌ نیست حاجت که بدیوان مرتب نگرید

نسخه که بدست آمده مشتمل چهارده قصیده هر کدام طولانی از آنجمله یک قصیده در توحید و نعت قصیده در منقبت امیر المؤمنین علی رضی الله عنه و یک قصیده در مدح امام علی نقی رضی الله عنه و یک قصیده در مدح امام موسی کاظم رضی الله عنه و یک قصیده مطلق در مدح آل عبا رضی الله عنهم و یک قصیده در ستایش خانخانان و ۸ قصیده عاری از مدح و یک قطعه مشتمل ببعضی محسنات فن بدیع و او در قصاید زمینهای مشکل پیموده باوصف آن قصاید را بسر حد اطناب رسانده و در غزلیات هم زمینهای سخت طی میکند باعتقاد فقیر

اختیار زمین سخت هیچ نیست که در سنگلاخ معانی تازه کم میرویدا گرچه در تنگنای لفظ معنے را بزور بسنگ گنجانیدن هنری است اما در زمین شگفته ایجاد مضامین رنگین عالم دیگر دارد فقیر انتخاب از نسخهٔ مذکور برای این صحیفه برداشت و بعد از آن کتاب فروشی دیوان غزل نقط دیگر از شیدا تا ردیف دال آورده در چتر اشتر اد در آمد معلوم این نسخه غیر نسخهٔ اولی است اما مزاج آرام طلب از مشقت انتخاب رسید که با این همه تحریر برای که در پیش است تنها بذات خود کار کرده میشود استمداد از کسی اصلا دخل ندارد مع هذا انتخاب نسخهٔ نخستین کم نیست بلکه بیش است این صحیفه را کفایت میکند ه

بلبتو روزی سوی گلشن گر گذر باشد مرا … سبزه و گل تیغ و طشتی در نظر باشد مرا

تازه سازم هر سحر چون صبح داغ خویش را … تا قیامت زنده میخواهم چراغ خویش را

لاله در گلشن سیه مست است و نرگس در خمار … تا یکی از می تهی بینم ایاغ خویش را

گر ترا تکلیف می خوردن کنم عیبم مکن … باغبان از آب دارد تازه باغ خویش را

وله زحسن دلستان با آن خط مشکین شدم قانع … کرشمه بگذشت و دارم در نظر گرد سپاهش را

وله جوهر یاقوتم و بر چهره ام رنگ وفا است … تیره کی گردم در آتش گر ببیند اذی مرا

وله کیمیاگر میکند افزون عیار زر برنگ … پرتو خورشید سازد روی او مهتاب را

وله سالها شد صحبت ما گرم در میخانه است … از می و گل بر نمیدارتیم شیخ و شباب را

وله ترا بیوسف و گل نسبتی کنم لیکن … کجا چو یوسف و گل میتوان خرید ترا

وله زر که در دست لئیم افتاد ننماید بکس … این جهان تنگدل بنگر که چون دارد مرا

وله میشود از شانه شیدا زلف را آرایشی … زیردست ناکسان بودن شگون دارد مرا

وله گر ترا ما در ایام نزادی چه شدی … ایکه در دل غم شیرین پسری نیست ترا

وله هجو می هر چند تلخ و آتشین خوئیم ما … از صفا مشاطهٔ هر روی نیکوئیم ما

وله نماز را بگذار و نیاز پیش آور … دوگانه را چه کنی آن یگانه را دریاب

وله شب بچشم من خیال چشم مست او گذشت … تا گشادم چشم از پیش نظر آهو گذشت

وله کی بود آمیزش کج فطرتان آسان بهم … زان سر مژگان او از گوشهٔ ابرو گذشت

وله آمد امد مرغ اسیر از قفس صفیر کشید … که بلبلان همه منقار از نوا بستند

مکان بپایهٔ دیوار بود دولت را — وله — چه تهمت است که بر بازوی هما بستند
شیشهٔ ساعت جدا و شیشهٔ پری جداست — وله — نیم ساعت شیشهٔ پر می اگر شد بس بود
بی او لبم بلب دم شمشیر می‌شود — وله — ساغر بچشم من دهن شیر می‌شود
صد چاک دلش گشت ز اندوه چو شانه — وله — هر دست که محتاج بدست دگری بود
جان من دست من از زلف تو کوتاه بود — وله — چه کند آه اگر سوی گریبان نرود
میرود سر زده اشکم ز در خانهٔ چشم — وله — ذوق آزادی اطفال ز مکتب نگرید
بسکه با چشم غزالان سر و کار است مرا — وله — شهر در چشم تماشائی من صحرا بود
چو صبح جان بلب از مهر دمسازی چنین باید — وله — چو شمع پا بجا در سوز سربازی چنین باید
یک بوسه بمن بخش که گویم بحلاوت — وله — این میوهٔ تر نخل برومند که دارد
تراب دم چو بکشتی میان دریا شد — وله — بوصف روی تو ماهی زبان دریا شد
ملال خاطر عاشق کجا شود گردون — وله — که پل بدوش نه بار گران دریا شد
بوالهوس در بزم او بی من دلیری پیدا کند — وله — بیشه چون خالی شود روباه شیری پیدا کند
ای آفتاب رو تو کجائی که صبح شد — وله — آخر چگونه رو ننمائی که صبح شد
یک غنچه ناشگفته نمانده است در چمن — وله — ای دل تو ناشگفته چرائی که صبح شد
نکو عاشق که هر دم طرهٔ یار دگر گیرد — وله — بسان مارگیران هر نفس مار دگر گیرد
شب سیاه و مه همچو ناخن از انگشت — وله — کسیکه در خم گیسوی یار پنجه زند
آگه نشد کسی ز بهار و خزان ما — وله — مانند گلبنی که بویرانه گل کند
تو از مهر خال خود رسم جدائی از چه آموزی — وله — ببین بر ابروی خود چون بهم پیوستگی دارد
سر زلف تو ناگه آنچنان گیرد دل عاشق — وله — که مهر را ابر یا در خواب کس را سایه میگیرد
بمژگان اشک من طفلی بود نو پا بره مانده — وله — که تا خیزد ز جا انگشت دست دایه میگیرد
منم آن طفل تهی باز که از نرد مراد — وله — حاصل باختنش مهره شمردن باشد
ز دست خار خار دل ز مژگان سیه چشمی — وله — چو ماهی خرقهٔ دیرینهٔ من پر ز سوزن شد
بی رخت در گریه‌ام چشم از سیاهی شد سفید — وله — سر بسر مژگان من چون خار ماهی شد سفید

گرچه نتوان شست هرگز نقش فرزند بیاد	وله	نامهٔ اعمال ما از عذرخواهی شد سفید
ترا از سنگدلیها چگونه تنگ بود	وله	که کعبه گرچه بود محترم ز سنگ بود
حدیث شوق بجایی نمیرسد هرگز	وله	زبان براه تو ما را چو پای لنگ بود
می پرستان که بهر لوزهٔ دل دوست هم اند	وله	چشمها یار اند که مخمور هم و مست هم اند
همه چون خوشهٔ گندم گره از حسرت هم	وله	نیزها خورده بپهلو همه از شست هم اند
بحال دوستان پرداختن اول است و محنت	وله	چو باشد خشک لب از غم ز چشم آبدادن آ
مرد آزاد بغم راستی از دست نداد	وله	سرو هرچند که شد پیر قد او نخمید
عذرخواهش صفر باشد بر رقم در چشم هوش	وله	مفلسی گر خنده بر حال توانگر میزند
مرا چون بوالهوس خندید تا بنماید رنگ بر رویش	وله	که بر صراف چون چشم افگند قلاب میلرزد
زلف گر زنجیر عدل آمد چرا	وله	نیست جز بیداد در دیوان حسن
در افتد گر زروی جهل نادانی بدانائی	وله	بآن ماند که مژگان سر زند بر مردمک پهلو
آزادگان اسیر تو گشتند سر بسر	وله	بر زان آهوان حرم داغ کرده

من قصیده المنقبیه

بیا ای غزل گو غزال سرائی	تو ای گل نه با بلبل غزل چون سرائی
نوای لبت تا بگوش من آمد	ندارم سر خویش باز بی نوائی
ز خوبان شهر و غزالان صحرا	فدایت همه شهری و روستائی
چو آب و هوا ناگزیر است وصلت	که در چشم آبی و در دل هوائی
به لرزندگی من به سیماب مانم	بار زندگی تو به از کیمیائی
اگر نرگس از چشم مست تو لافد	ز کوران نباشد عجب بیحیائی
تو گر آفتابی که بر من بتابی	وگر نیز خوابی بچشم نیائی
تو بیگانه خوئی و هرگز ندانم	بجز تو کسی در خور آشنائی
ز زنجیر کار کلید از نیاید	تو یا بند گیسو چرا دلکشائی
چو پند حکیمان برد دل نوازی	چو حرف سفیهان بجو جا نگزائی

جدا از تو ہیزم آدمی بسوزد
چو از انگبین موم یابد رہائے

بزلفت گر بگیرد بالائے سرکش
بہ پیری مرا سبحۂ و ہم عصائے

مدہ وعدہ وصل دیگر بشوخے
چو از ناز با خوی خود برنیائے

بدین تختگیہا عجب خام کارے
بدین سخت روئی عجب سست رائے

نپرسی چرا من چرا او دوست دارم
نگوئی کہ با من تو دشمن چرائے

نیائی بیرون از دل تنگ عاشق
کہ دانستہ افتادہ در تنگنائے

بفرمان تو سر نہادند یکسر
مگر نائب شاہ فرمانروائے

جہان بادشاہی کہ باشد مسلم
بزرگی و قدرت برو جز خدائے

علی ولے سرور رہبر و عالم
کہ چہر خشش ستا پد آن کبریائے

زبیم دم تیغ او کینہ جو را
کند ہر سر مو بتن اژدہائے

بسر پنجہ زورمندش نباشد
کسی را دل و دست زور آزمائے

اگر عدل او نشکند دل ستم را
کے از سنگ آید برون مومیائے

ایضاً

کاشکی دست من زبان بودے
تا بہر کار کامران بودے

چہ شدی ہر کجا سخن رفتے
پای انصاف درمیان بودے

گر نرفتی بر آسمان عیسے
زین خران با کہ ہم زبان بودے

راستی گر رواجے میداشت
سرو چون آب جو روان بودے

گر نیامیختی بدون عالے
مغز بیرون استخوان بودے

فلک از جنبش ار بیاسودے
دل آسودہ در جہان بودے

گل شدی بلبل از بخوردہ زر
تا خردمند خردہ دان بودے

گر نبودی تمیز تا کس و کس
کاہ را نرخ زعفران بودے

نشدی ہند مسکن طاؤس
مار را خانہ اصفہان بودے

جوہری گر نداشتی شمشیر
از چہ در بند امتحان بودے

گر نرفتی ز که جفا بر سر ؛ پیل چون رام پیلبان بودی
رمه را گرگ سیر و می برد ؛ گرنه در سایهٔ شبان بودی
بوتراب آنکه تند رو تمکینش ؛ گرنه سرمایهٔ جهان بودی
پایداری و سرفرازی را ؛ نه زمین و نه آسمان بودی
عدل او گر جهان نپروردی ؛ مهر پیر و ستم جوان بودی
گر بزمش فلک نهادی پا ؛ سر خورشید بر سنان بودی
کلک او شد کلید درج خرد ؛ تا ابد قفل بر دهان بودی
مهر او گر نداشتی در دل ؛ دل کس ار چه شادمان بودی

ایضاً

ای لعل جانفزای تو سرمایهٔ گهر ؛ در خنده داد پرورش گوهر از شکر
گویی که جوهری ز شکر خندهٔ تو یافت ؛ از روی امتحان شکر شکستن گهر
نقش دهان تو بدلم کارگر بود ؛ چون نقش خاتمی که بموم است کارگر
دشنام و بوسه در دهن تو سرشته اند ؛ لیکن که آگه است ز تقدیر خیر و شر
یاد میان تو ز دل صاف عاشقان ؛ هرگز چو موی کاسهٔ چینی نشد بدر
قدرت براستی همه قول پیمبر است ؛ خط تو چون کلام الهی است معتبر

این بیت را اغادیانه گفته است عفا الله عنه

تا دیده ام سواد خط عنبرین تو ؛ وله ؛ هرگز چو خامه رو ز سیاهی نشد بسر
عشاق را ز جور تو مانند برق و ابر ؛ هم خنده بی نمک شده هم گریه بی اثر
از بسکه خشک گشته تن من بروی زرد ؛ نقش جبین چو سکه بماند بروی زر
هر کس که لب ز ساغر لبریز تر نکرد ؛ بی بهره ماند از اثر فیض چشم تر
چشمت فزود آب و چشم فزود ازو ؛ افزاید آب بحر ز افزایش قمر
از زلف تست پیچش دل مهر ابروت ؛ چون تیغ از علی بود و دره از عمر

این بیت دلالت می کند که شیدا مذهب تفضیل داشت

از حسن یار نکتهٔ رنگین شنیده ام
رنگین لبان گل شده گوشم ازین خبر

باشد سرشک بر مژهٔ خونفشان من
چون نامه بسته بر پر مرغان نامه بر

بر روی خاک توده زند تیغ آفتاب
از شرم تیغ آن مژه چون طفل بی هنر

عاشق بجستجوی تو از راه اضطراب
نازاده همچو طفل سرشک است در سفر

مادر خمار روی لب تاک موج زن
ما تشنه ایم و آب فرو رفته از کمر

باشد چگونه صحبت ما و فلک بهم
سنگین دلیم ما و سپهر است شیشه گر

از بسکه دست بر سرم از غم گمان بری
دستم ز سر دمیده چو مژگان ز چشم تر

لیکن مرا چه غم بود از جور روزگار
از دولت حمایت آن شاه دادگر

شاه جهان علی نقی پیشوای دین
کز عزم اوست بخت باقبال راهبر

جودش کند بپایه پرکس رعایتی
چون قسمت غذا که بر اعضا کند جگر

از حلم اوست بسکه آئینه را قرار
ور عزم اوست بر سر مو شانه راگذر

ره نیست صبح پاک نفس را بعصمتش
کان پرده دار باشد و صبح است پرده در

در حق مهر اوست که گویند قد و جیب
در باب کین اوست که گویند قد کمر

گر سرو پاد عزم تو کردی تمام عمر
بودی چو گردباد کمر بسته در سفر

شاخی است نیزهٔ تو ز نخل ظفر که هست
روز تلاش از سر بدخواه بارور

بجوهری که تیغ ترا گفت چون هلال
هرگز نکرده مشرق سر سوزن از جگر

گردون بجای بیضه بود زیر بال او
عنقای همت تو بهر جا کشاده پر

از مدح آستان تو آب زبان دهم
زانسان که آب تیغ دهد مرد آبگر

ایضاً

جهان را رنج و راحت دان ز دور آسمان باهم
کردار و نرمی و سختی چو مغز و استخوان باهم

دو نادان را ز خواری غمگسار یکدگر بینی
دو خر سایند از خارش چو روی و پشت شان باهم

کسان را عیب کی باشد سیر ناکسان بودن
که ناچار اختلاط گوهر است و ریسمان باهم

بجز ابروی خوبان از دو تا سر در سر آورده
ندیده چشم پیوسته دو یار مهربان باهم

لب خشک و زبان خشک پیچی سرفرازان را
ز روی جهل پیچیده بام و زنادانان باهم

اگر دنیا طلب داری کجا دینت بدست آید
نبود دست دنیا شد آب و آتش بیگمان باهم

مگر از دست احسان شهنشاه جوانمردی
که بخشند همت او اینچنین و آنچنان باهم

وصی احمد مرسل علی ابن ابی طالب
که آمد با پیمبر چون دو پیکر توأمان باهم

از مخالص اوست

تحریک سر زلف تو بر صفحهٔ رخسار
ماند لب خامهٔ من در دم تحریر

آن تار سیه سازد و آن صفحهٔ دل را
این خط نجات آمد و آن سایهٔ زنجیر

این چشم کند روشن و آن تیره کند بخت
آن سحر نگار آمد و این منقبت میر

شیرخان در تذکرهٔ خود مینویسد که شیدا در علم عروض و قوافی ضرب المثل بود مؤلف گوید در دیوان شیدا غزلی بیت موجود است که مطلعش این است

رمز دهن تنگ تو بشگافته باشد
گر دل اثر غیر سخن یافته باشد

در باقی این غزل بعضی مصاریع وزن غیر وزن مطلع دارند و بعضی مصاریع وزن را الوداع گفته اند
حسن مطلع غزل این است

چون من کسی نگفت ز تیزی خوی او
کو را زبان چو خامه ز لب بشگافته باشد

مطلع غزل بحر هزج است تقطیعش مفعول مفاعیل مفاعیل فعولن و مصراع اول حسن مطلع بحر مجتث است تقطیعش مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن و مصراع ثانی حسن مطلع ناموزون است باقی غزل خوش نیامد که بر زبان قلم آرم گمان فقیر اینکه مزاج شیدا از زمانه سازی نداشت لهذا عالمی با او در مقام مخالفت بود غالباً کسی از راه استهزا غزل کذائی بنام او گفته الحاق کرده والا طفل دبستان که ادنی موزونی داشته باشد چنین خطا نمی کند شیدا که شاعر زبردستی عمر با خدمت سخن کرده باشد این قسم خطای فاحش چگونه از و بوجود می آمد و در دیوان شیدا غزلی است که مطلعش باندک تغییر در مناظرهٔ مشهور شیخ فیروز واقع شده و آن اینست

اگر گشاید موج صحرا دست بر سنبل کند
ور بشوید رو بدریا خار ماهی گل کند

و درین غزل این بیت آمده

من بحث حرف آن خال و زنخدان سر کنم ساحری چون حرف هاروت و چه بابل کند

بابل را درینجا بضم با استعمال کرده مثل شیخ سعدی شیرازی که میگوید

چه کند بنده که بر جور تحمل نکند دل اگر تنگ شود مهر تبدل نکند
سحر گویند حرام است درین عهد ولی چشمت آن کرد که هاروت ببابل نکند

مثل ظهوری ترشیزی که میگوید برزبانم داستان کاکل است؛ گر نفسها دسته بندم سنبل است
ردکن چشم فسون سازتبان؛ باج خواه از ساحران بابل است؛ صاحب برهان قاطع
مینویسد بابل بر وزن قابل شهریست مشهور بعربی است درکنار فرات برجانب شرقی واقع
شده و بضم ثالث هم آمده است مولف گوید بابل بضم با محل تامل است در قرآن مجید بکسر با آمده
صاحب قاموس گوید بابل که صاحب موضع بالعراق الیه نسبت السحر والخمر وصاحب برهان
قاطع خود میگوید که لفظ عربی است پس سند ضم با از کلام عرب ضرور عرفی شیرازی بابل
اینکه بادر اشعار خود مکرر آورده بیتی از وانیست دل ما را الفسون جادو بابل ببرد
که از مهر و وفا جانان ندهد دل ببرد؛ خان آرزو این دو بیت را که می آید در مجمع النفائس بنام
شیدا نوشته حالانکه از محمد قلی سلیم طهرانی است و در دیوان او موجود است

حریر شعله ما را بآب می بافند کتان ما بشب ماهتاب می بافند
بعشق خواب طلب میکنی بروای دل بکارخانهٔ مخمل که خواب می بافند

شوکت محمد اسحق بخاری صیرفی دار العیار فصاحت است و طلای جید فرد ش معدن
بلاغت سبیکهٔ سخن از دست افشارش ونقود معانی متاع ردی دست بازارش پدرش صرافی
بود از بخارا او را بمکتب نشاند و بتربیت کوشید چون بسرحد تمیز رسید پدرش دکان حیات را
تخته کرد شوکت بشغل پدر کسب معاش میکرد دران ایام کلام میرزا صائب دران دیار تازه رواج
یافت شوکت که طبعش بموزون افتاده بود باستماع آن اشعار خطی بر میداشت و خود هم گاهی
تار سخن از کیسهٔ طبع بیرون می آورد و نازک تخلص میکرد آخر شوکت قرار داد و درین باب میگوید

مسند نشین خاکیم عالی مقام فقیریم آمد ز مبداء فیاض شوکت خطاب ما را

روزی دو سوار از بک پیش دکان او بیکدیگر رسیده ایستادند و بحرف زدن مشغول شدند اسپان ایشان

او را پامال کردہ از ہم پاشیدند شوکت حرف ناخوشی بر زبان آورد نا انصافان بدشنام دنا ئہ باتہ اذیت ہا رسانیدند شوکت بشور آمد وہمان ساعت دل از وطن برداشتہ راہ خراسان برگرفت خان آرزو گوید از کلامش ستغنا و معلوم شود کہ بہند آمدہ لکن تا کابل موئف گوید ظاہر استنبط آرزو این بیت شوکت است ؎

شہر و صحرا یش بود یک سبزہ از حسن سبز		بہر سیر ہند چون شوکت ز کابل بگذرد	

شوکت بکابل نیامدہ ومضمون کابل محض برای قافیہ آوردہ والہ داغستانی مینویسد شوکت در سن شباب بہرات آمدہ بخدمت صفی قلیخان شاملو کہ بیگلربیگی آنجا بود رسیدہ عہد بانی بسیار یافت از آنجا بمشہد مقدس آمد مرزا سعد الدین محمد وزیر خراسان نیز کمال محبت و رعایت نسبت بحالش مرعی داشتہ انتہی کلامہ شوکت سالہا در ہرات و مشہد مقدس با میرزا سعد الدین بسر برد انجام شکر آبی درمیان آمد شوکت سر و پا برہنہ نمد خراسانی در گردن سری بہ صفاہان کشید و در مقابری کہ منسوب بمزار شیخ علی بن سہیل کہ خارج حصار آن شہر است پای اقامت افشرد اول با ارباب کمال و خوبان عصر بسر میبرد آخر در اختلاط خلق بر روی خود بست بسیار کم حرف میزد و در سہ روز یکبار ملب نانی افطار مینمود لہذا ہزال جثہ از حد گذشتہ بود و نمدی کہ از خراسان پوشیدہ آمد تا نفس بازپسین تبدیل نیافت و لبعد رحلت ہمان را کفن ساختند شیخ محمد علی حزین در تذکرہ خود سال وفات او سنہ سبع و مائہ و الف نوشتہ و صاحب مراۃ الصفا سنہ احدی عشر و مائۃ و الف بعد انتقال در حظیرۂ مسکن خود مدفون گردید وقتیکہ از مشہد مقدس عازم اصفہان شد قصیدۂ کہ در منقبت امام رضا رضی اللہ عنہ گفتہ بر آستان اشرف معروض داشت مطلعش این است ؎

آشیان از دم آتش زگلستان رفتم		کردم از برگ سفر بال وز بستان رفتم	

میر عبد الباقی اصفہانی نقل کرد از زبان شوکت شنیدم کہ گفت شبی امام رضا رضی اللہ عنہ در شبستان رؤیا بمن تلطف فرمود و قصیدۂ مذکور را بر زبان مبارک تحسین نمود وا این صلہ بالاترین صلات است میر رضی افدس شوستری کہ ترجمہ او در سرو آزاد مسطور است بیان نمود کہ در ولایت سبکی از ظرفا کہ در مصوری دستی داشت این مطلع شوکت را کہ ؎

ستم عشقت ز بس بگداخت جسم ناتوانم را — هما عینک گذارد تا به بیند استخوانم را

...ورقی نوشت و تصویر کرد یعنی صورت شوکت در کمال نحافت و بالای آن صورت هما و پیش چشم هما
...عینکی کشید، و چون این تدبیر غرابتی داشت در مجامع بمردم مینمود و طبایع را در شگفتگی می آورد
دیوان شوکت حاضر است قدرے طلا از دو کان این صیرفی داخل خزانهٔ عامره نموده میشود

دل از نظارهٔ گلشن حزین بود ما را — که گل ز بین قفس دلنشین بود ما را
بیرون نرفته حسرت ما از غبار ما — باشد ز موم آئینه شمع مزار ما
چسپیده اند چون گل رعنا بیکدگر — از شهد خندهٔ تو خزان و بهار ما

وله
پشیمانی ز کار خویش دارد لذت دیگر — دهان از نیشکر شیرین بود انگشت جانانرا

وله
نرم او نگذاشت کز دل سر زند راز جنون — مهر از چشم پریزاد است این گنجینه را

وله
از کسم نبود درین محفل تواضع در نظر — مصرع برجستهٔ من مینماید جام را

وله
قلم ز نشأه نامش ز دست می افتد — بجای نامه برد هوش ما کبوتر ما

وله
ترا لی حسن باطن زینت ظاهر چه کار آید — چرا تصویر یوسف میکشی دیوار زندانرا

وله
باشد رقیب انجمن آرای گلرخان — شمع است چشم دیو پریخانهٔ مرا

وله
بود امید شکرخنده ام ز بدخولی — که تلخ آب عقیقش ز زهر دشنام است

وله
صبح پیری باد بید و عید خورسندی نماند — خندهٔ دندان نما را استخوان شیری نماند

وله
هر که دارد جلوهٔ رنگین دل ما می برد — بلبل ما را گل تصویر از جا میبرد

وله
تنقلها بمن قوت گرفت از ضعف پیریها — قد خم گشتهٔ من حلقهٔ زنجیر من باشد

وله
بی نظاره تنها بیکشی هم بزم خویشم کن — ترا در خانهٔ آئینه میترسم که خواب آید

وله
مرا ای باغبان تا کی کنی آب از نگاه خود — گلی بو کرده ام دیگر نمیدانم گناه خود

وله
چه سان باشد بدام حلقهٔ آغوش آرامش — که می آید بموج آب نگین را شوخی نامش

وله
محیط شعله خطرناک و من رسانده ولی — ز نخل موم تراشیده ام سفینهٔ خویش

وله
عهد شباب رفت می سال دیده کش — ساغر بطاق ابروی پشت خمیده کش

وله
بخط یار رسد نسبت روحانی من — آن سفالم که ز خاک قدم ریحانم

درین میخانه چون من کس حریص می نمی باشد		که چون نرگس بهر انگشت خود پیمانه دارم
از لب من کی فغان دلخواه می آید برون		ناله ام از ناتوانی آه می آید برون

مؤلف گوید این بیت استشهاد میشود که آه از ناله کم است

مفلسم بینا کنم شوکت ولی گل میکند	وله	جام می چون غنچهٔ نرگس ز دست تنگ من
برآمد آفتاب از جیب زلف عنبرین او	وله	بود صبح قیامت خانه زاد آستین او
زلال گوهر از فواره یاقوت میجوشد	وله	کند از آستین بیرون چو آن گلگون قبا دستی
دور روزی شد که محروم اند مخموران ز دیدارت	وله	چرا کم مینمائی چون می تهٔ شیشه ای ساقی
نسبت بیکشی و رند بهم گشت درست	وله	زاهد صومعه را دختر رز گفت ابوی

مؤلف گوید موافق قاعدهٔ عرب بیت ابی باید بحذف ته ابوی چنانچه صاحب کافیه گوید مضافة الی غیر یاء المتکلم بالواو ولکن فقیر که بزیارت حرمین شریفین رقم دیدم که عربان ابوی بواو تلفظ میکنند پس کلام شوکت موافق محاورهٔ زبان حال واقع شده شاعر میر سید محمد بلگرامی سلمه الله تعالی خلف الصدق میر عبد الجلیل مغفور اند و در جامعیت فنون یادگار والد بزرگوار بلی چراغی که از چراغ در گیرد مثل اول جلوه مینماید و عکسی که از صورت شخص پذیرد مانند اصل بظهور می آید ولادت آنجناب چهاردهم ربیع الاول سنه احدی و مائة و الف رو داد و اکنون در بلگرام بر مسند افاده مربع نشین اند و جمعی کثیر از موائد فوائد والا ریزه درچین اند در مدح عالی قصیده عربی دارم در اینجا میگویم ؎

شمس انارتنا بصبح صادق		مالاح منها قط صبح کاذب

ترجمهٔ ایشان بتفصیل در مآثر الکرام و سرو آزاد فقیر رنگ افزای سواد گردید و چون ایشان از اساتذهٔ فقیر اند این صحیفه بنام والا بلند پایه شد و چند بیت از دیوان سامی صورت تسطیر پذیرفت ؎

خبر ببر ز من یار غمگسار مرا		سموم هجر خزان کرد نوبهار مرا
اگرچه از سه لوحی ناخنی دارد		ولی گره نتواند گشود کار مرا
یکسان شده ز فیض جنون نیک و بد مرا	وله	دست ارادت است گر دست رد مرا
دلم از خار خار عشق او دارد گلستانها	وله	نفس از سینهٔ من بوی گل آید زبستانها

دران گلشن که سرو قامت جانان شود پیدا	وله	بجای طوق قمری دیدهٔ حیران شود پیدا
شاعر برنگ غنچه نشو پر میسند بیم	وله	یک لحظه در جهان نه شگفتیم با نصیب
می خور ز کف یار که عید است و بهار است	وله	باقی همه بگذار که عید است و بهار است
ای زاهد غافل چه زنی دست به تسبیح	وله	بیجت به سبو آر که عید است و بهار است
نیست در عالم دون غیر هوس کار دلت	وله	هست این طول امل رشتهٔ زنار دلت
چشم دل چون نیست بینا دیدهٔ ظاهر چه سود	وله	همچو نرگس در میان باغ بیدارم عبث
چند شاعر از خدا غافل شدن	وله	هندوی گوییم نه آلی نیک لاج
نمود زاهد مسکین وظیفه گنج الرشش	وله	بمن رسید ز پیر مغان دعای قدح
ز قتل شاعر بیدل چه طرف بر بستی	وله	جز اینکه کردهٔ ای در دست طرف دامان طرح
در صحن چمن خوردن صهبا مزه دارد	وله	با لالهٔ حمرای حمرا مزه دارد
شب که در بزم وصالش صحبت بستانه بود	وله	دست من در زلف شکنیش بجای شانه بود
پریشان که زلف او مرا آشفته تر دارد	وله	هزاران نکتهٔ باریک در موی کمر دارد
بجز اشک ندامت نیست حاصل اهل دولت	وله	صدف از گوهر خود مایهٔ صد چشم تر دارد
شور همه عالم ز نمکدان تو یابد	وله	دل نیز کبابی است که در خوان تو یابد
فریب سودهٔ صندل مده ای یار سنگین دل	وله	علاج درد سر از فیض زانوی تو می آید
وقت آن شد که گل و لاله دمیدن گیرد	وله	از نسیم سحری سرو خمیدن گیرد
سرو در باغ زند شهپر قمری بر سر	وله	چون جلوه داره بپیش تو دویدن گیرد
گر کند بخت تو ای شاعر خوشگو امداد	وله	شعر رنگین ترا یار شنیدن گیرد
بوی آن رشک چمن می آید	وله	نکهت باد سمن می آید
کی نشینی در پناه چرخ گر غافل نه	وله	رخنه ها دارد تمام این گنبد نا استوار
بر فشتم در انجمن چون شمع در زیر نقاب	وله	بر دریدم پردهٔ ناموس مستورم هنوز
گیرم که دل از کشمکش زلف بر آمد	وله	با سلسلهٔ خط معنبر چه کند کس
خط نیست رد نما در آئینه عذارش	وله	عکسی ست جلوه پیدا از زلف عنبرینش

مصراع اول		مصراع دوم
چند گوئے کریم چون طه طی	وله	قل هو الله و ختم الاخلاص
عشق را با خرد خام چه مطلب چه غرض	وله	عاشق دل شده را نام چه مطلب چه غرض
دل آرزوی عنبر سارا نمود و بود	دله	آورد کاروان ختا نشکناب خط
چو نیست شوق ز گلگشت لاله زار چه حظ	وله	بغیر عشق ز نظارهٔ نگار چه حظ
سپرد تا آسمان از سوز دل دودم چو شمع	دله	تا بپا سودم ز جان هرگز نیا سودم چو شمع
عندلیبان در قفس زاری کنند	وله	میکند بر شاخ گل گلبانگ زاغ
مرد صاحبدل چو عنقا هیچ جا پیدا نشد	وله	مدتے گردیده ام گرد جهان چون کوه قاف
عیسی ز فیض عشق مقام بلند یافت	وله	هموار ه سپهر چرخ کند شهسوار عشق
در باغ دل ما چه قدر ریشه دوانید	وله	آن قامت دلجو که نهالی ست مبارک
هیچ محبوبے ندارد انتظار رنگ حنا	وله	بعد سالی مینماید روی خود یکبار گل
جنونی کو که آشوب قیامت در سر اندازم	وله	ز طوفان سرشک خویشتن بحر می در برندازم
درد ما عشق از می یکساله گر بوی رسد	وله	زاهد صد ساله از مسجد خراب آید برون
تازه شد باغ محبت ز گل نامهٔ تو	ولهٔ	در جهان خاصیت ابر بود خامهٔ تو
زد بر دلم ز نار خدنگے که واه واه	وله	دارد بعاشقان سر جنگی که واه واه
دستم بگیر گرچه ترا بازو قوی است		پایم رسیده است بسنگی که واه واه
عشقت کشیده است بگرداب محنتم		افتاده ام بکام نهنگی که واه واه
شاعر ز کف نداد غم یار سنگدل		دامان او گرفت بچنگی که واه واه
رشتهٔ تقوے گسستم یلیلی	وله	بر کمر زنار بستم بلیلی
در رخ او دیده ام حسن ازل		آئینه آمد بدستم یلیلی

بعد ختم خزانهٔ عامره میر سید محمد قدس الله سره شب هشتم شعبان سنه خمس و ثمانین و مائة و الف در بلگرام بجنة الماوی خرامید و در باغ خود واقع محمود نگر مدفون گردید مولف در مرثیهٔ آنجناب قصیده نظم کرده و این مصراع تاریخ یافته ع رفت قدسی جهان سید محمد از جهان ؂

حرف الصاد المهملة

صائب میرزا محمد علی اصفهانی امیر الامراء کلام است و افرازندهٔ رایات عالیات اقلام امام ائمه معانی است و مجتهد علماء سخندانی اگر او را رابع رسل ثلاثه شعرا گویند بجاست پدرش از کدخدایان تبارزه عباس آباد اصفهان بود میرزا در دار السلطنة اصفهان نشو و نما یافت و بعد وصول سن تمیز احرام حرمین محترمین بربست و بشرف زیارت علیا اندوخت و با پیران دیار برگشت و با وصفی که سنی المذهب بود در میان ایرانیان بکمال احتیاط عقاید دین و حفظ اسرار علم و یقین مقبول خواص و عام گردیده چنانکه باید و شاید زندگانی فرمود در حین عود از حرمین مکرمین قصیده در منقبت شاه خراسان انشا نمود چنانچه یکی از آن ابیات این است

للہ الحمد که بعد از سفر حج صائب	عهد خود تازه بسلطان خراسان کردم

و در عین شباب آخر عهد جهانگیری متوجه هندوستان گردید چون وارد کابل گشت ظفر خان که به نیابت پدر خود خواجه ابو الحسن تربتی ناظم کابل بود میرزا را در دام حسن خلق خود کشیده لوازم قدردانی بر وجه شائسته بتقدیم رسانید میرزا نیز بمدایح نام او را تا ابد الآباد زنده ساخت و چون حکومت کابل در اوائل جلوس صاحبقران ثانی شاهجهان بلشکر خان تفویض یافت و ظفر خان با دراک عتبهٔ خلافت شتافت میرزا نیز در رفاقت ظفر خان بسیر هند خرامید و چون رایات صاحبقران در سنه تسع و ثلثین والف جانب دکن باهتزاز آمد میرزا با ظفر خان در رکاب موکب سلطانی سری بدیار دکن کشید و در ایام اقامت برهان پور پدر میرزا خود را از اصفهان بهندوستان رسانید تا او را بوطن مألوف باز گرداند چون خبر قدوم پدر بمیرزا رسید قصیده در مدح خواجه ابو الحسن و ظفر خان مشتمل استدعای رخصت انشا کرده گذرانید اتفاقاً موکب صاحبقران ظفر پیوند در سنه احدی و اربعین والف از دکن به اکبر آباد عطف عنان نمود و نهم محرم سنه اثنین و اربعین والف ظفر خان را حکومت کشمیر بنیابت خواجه ابو الحسن مقرر گردید میرزا محمل سفر با ظفر خان بربست و پس از گلگشت کشمیر جنت نظیر هندوستان را وداع کرد و بدار السلطنة اصفهان رفته آرام گرفت و تا آخر ایام حیات نزد سلاطین صفویه در کمال تکریم و تبجیل زندگی کرد و در مدایح ایشان قصائد غرّا پرداخت تا آنکه در سنه ثمانین والف جان گذاشتنی را گذاشت و در اصفهان مدفون گشت مؤلف گوید

عندلیب نغمه پرداز فصاحت صائبا	رفت زین عالم بسوی روضهٔ دار السلام

آه صائب — تاریخ صفحه

خامه آزاد اتش گرد سال رحلتش ــ بلبل گلزار جنت صائب عالی مقام

مرزا در هند با نواب جعفر خان که در اوائل جلوس خلد مکان وزیر اعظم شده بود دوستی داشت چون از هند بایران برگشت از انجا این بیت باو نوشت ؎

دوروستان را باحسان یاد کردن همت است ــ ورنه هر نخلی به پای خود ثمر می افگند

جعفر خان پنجهزار روپیه و بعضے گویند پنجهزار اشرفی باو ارسال نمود قدری از اشعار مرزا که فقیر خوش کرده و در بیاضی نوشته بودم درینجا ثبت میکنم ؎

جذبهٔ عاشق اثر در سنگ خارا میکند ــ وله ــ کوهکن معشوق خود از سنگ پیدا میکند

نیست از منصور گر پروانه میگوید سخن ــ وله ــ از زبان شمع این پروانه میگوید سخن

شود در دو خلائق هر کرا الله میخواهد ــ وله ــ نگردد گرد گوهر هیچکس تا شاه میخواهد

جان مشتاقان غبار جسم را صرصر بود ــ وله ــ زود تر آخر شود شمعی که روشن تر بود

از سعی کار عشق شود خام بیشتر ــ وله ــ پیچیده مرغ بال فشان دام بیشتر

بسته است چشم روشن از سیر نهال ما را ــ وله ــ چون شمع ریشه باشد در سر نهال ما را

در کار عشق سعی چو فرهاد میکنم ــ وله ــ مشق جنون ز خامهٔ فولاد میکنم

تا کرا قسمت شهید سنگ طفلان کرده است ــ وله ــ بید مجنون گیسو ماتم پریشان کرده است

نه آن جنسم که از قحط خریدار از بها افتم ــ وله ــ همان خورشید تابانم اگر در زیر پا افتم

بهر حالت که باشند گرد گلشن چون صبا گردم ــ وله ــ نسیم نکهت که از گل در پریشانی جدا گردم

چشم بر صنع الهی باز کن لب را به بند ــ وله ــ بهتر از خواندن بود دیدن خط استاد را

روی گردانه شود صافدل از دشمن خویش ــ وله ــ آخر آئینه ببالین نفس می آید

گناه ماست شب وصل گر بود کوتاه ــ وله ــ کند بموسم حج کعبه جمع دامن را

شعار حسن تمکین شیوهٔ عشق است بیتابی ــ وله ــ بپایان تا رسد یک شمع صد پروانه میسوزد

دلم هر لحظه از داغی بداغ دیگر آویزد ــ وله ــ چو بیماری که گرداند ز تاب درد بالین را

تا نظر وا کرده ام چون شمع در بزم وجود ــ وله ــ گریه از هر سر مویم براه افتاده است

ناخن هر که بخوناب جگر رنگین نیست ــ وله ــ دیده داغ فرا ماه محرم باشد

حسن از گستاخی ما رفت در زیر نقاب	وله	شمع در فانوس از بیتابی پروانه شد
با اهل درد کار بود داغ عشق را	وله	بر هر گلے که عطر ندارد گداز نیست
ندانم سنگ از دست که این طفلان بستانم	وله	که دارد در جنون آونیه بازاری عشق دارم
تا بمژگان آن نگاه گرم در دل کرد جا	وله	این خدنگ جانستان از سینه ام تا پشت رست
در خور پروانه ام بزم جهان شمعی نداشت	وله	سوختم از گرمی پرواز بال خویش را
ز شوق بیستون آمد ز سنگ و بیرون	وله	خوشا کاریکه بر آتش نشاند کار غمها را
روشن شود چراغ دل ما زیکدگر	وله	چون رشته های شمع بهم زنده ایم ما
بلبل عبث بجور دو گل چشم دوخته است	وله	بر هر زریکه سال نگردد زرگونه نیست
بلبش ازین بر گرد سر گشتن چنین رسوا نبود	وله	این بنای خام را پروانه در محفل گذاشت
همانا هم شناهان عیب میگیرد ندارد دستش	وله	اگر صد نسخه از رخسار او آئینه بردارد
نتوان بکوه غم دل ما را شکست داد	وله	از قیل پست کعبه محابا نمیکند
بهمت میتوانی قطع کردن آسمانها را	وله	چرا با اینچنین تیغی نهان زیر سپر باشی
عاقل از دشمن عاجز بحیا بگذرد	وله	مشنوای آئینه این که نفس کوتاه است
در فکر زن پیچ که این رخنه فساد	وله	در خون گرم غوطه دهد جاسے مرد را
سیه بندی را بتعلیم دل ما نام زد فرما	وله	که آداب نشستن خواست زمحفل نمیدانم
دامن کشیدن از کف عشاق سهل نیست	وله	یوسف ازین گناه بزندان نشسته است
اهل کمال را لب اظهار خامشی است	وله	منت پذیر ماه تمام از هلال نیست

روزے در مجلس نواب نظام الدوله ناصر جنگ شهید مرحوم برین بیت هنگامه ها برپا شد هر کس فکر
ل معنی تقریری میکرد و بجای نمی رسید فقیر هم نمیبردم تا آنکه معنی بیت بخاطر رسید آن وقت بر نواب
همه یاران عرض کردم همه زبان تحسین کشودند مغالطه این بیت لفظ ماه تمام است که تعریف هلال
مین انتقال سیده میکنند و گمان فکر پاره میشود مراد از ماه در اینجا شهر است و از ماه تمام شهر سی روزه
هلال را لب اظهار تقریر میکنند و میفرماید که ماه سی روزه در اظهار کمال خود منت هلال نمی پذیرد
بر روز سلخ بلکه پیش از طلوع هلال معلوم میشود که امروز با کمال رسید بخلاف شهر بیست و نه روزه نقل است

که میرزا هرگاه این مطلع فرمود

سرو من طرح نوانداخته یعنی چه　　جامه را فاختی ساخته یعنی چه

یکی از فضلای ایران اعتراض کرد که یعنی چه بصیغهٔ غائب نباید یعنی چه بصیغهٔ مخاطب باید زیرا که درین شعر خطاب معشوق است میرزا متوجه جواب نشد درین مقام نقلی دیگر بر سبیل طیبت نقلم می آید که روزی در مجلسی فاضلی این شعر خواند

گفتمش بنشین بچشمم گفت ننشینم نه بی　　بر مراد من نرفت و قول بد گو هم نکرد

و گفت وقوع یکی از نشستن و نانشستن ضرور است والا ارتفاع نقیضین لازم می آید و آن جائز نیست فقیر گفتم که مراد عاشق دائمهٔ مطلقه موجبه است و نقیضش دائمهٔ مطلقهٔ سالبه و معشوق بر مطلقهٔ عامه که نقیض دائمهٔ مطلقه است عمل نمود یعنی گاهی نشست و گاهی نه نشست پس ارتفاع نقیضین لازم نیامد غرض آنکه چون سائل فاضل و سوال مسئلهٔ منطقی بود جواب هم بر طبق آن ادا کرده شد

این مطلع میرزا مشهور است

غیر حق را میدهی ره در حریم دل چرا　　میکشی بر صفحهٔ هستی خط باطل چرا

مؤلف گوید که هر دو مصراع خوب است لکن استعارهٔ مصراع اول با استعارهٔ مصراع ثانی مناسبت ندارد و طریق مناسبت اینست که برای مصراع اول مصراع ثانی مثلاً چنین گفته شود

میکنی بیگانه را مهمان این منزل چرا

و برای مصراع ثانی پیش مصراع چنین رسانده شود

میکنی طول امل را نقش لوح دل چرا

اما میرزا رفیع واعظ قزوینی این مضمون را بخوبی بسته

اینقدر طول امل ره میدهی در دل چرا　　مصحف خود را باین خط میکنی باطل چرا

فقیر هم درین زمین غزلی دارد و از آن است

در صف پروانه بال افشان نه ایدل چرا　　سر نمی بازی بنوک خنجر قاتل چرا
قربان عالم قدس انتظارت میکشند　　مانده ای سرو والا قدر پا در گل چرا
اصل مقصود تو کشتن بود و آن خود دست داد　　تیغ گردن شمع را از خاک این بسمل چرا
زلف را پیچیده در دستار پنهان کرده بود　　رو بسالا کرد باز این آیت نازل چرا

از مخالص میرزا است لعد تمهید بهار

دهان غنچه پر هوا با گل از صبا شبنم نشست　　که مدح حضرت میرزا آفاق را کند تکرار

ایضاً بعد مذمت شراب در مدح امام رضا رضی الله عنه

بگذر ز تاک بدگهر و آب او که هست ❊ هر دانه ریش خانی فرزند بوتراب

اصل این تخلص مخترع نظیری نیشاپوری است که بعد تعریف شراب میگوید

از آن شراب کهن در قدح که باد صبا ❊ ز فیض نکهت او روح داد عیسی را
هزار کوه غم از یکدگر فرو ریزد ❊ دران مقام که ظاهر کند تجلی را
نه زان شراب که انگور را شهید کند ❊ شد سریر امامت علی موسی را

الهی خانهٔ توارد خراب شود که چه آفت تا بر سر معنی آفرینان می آرد فقیر در ایام تحریر این صحیفه قصیده نظم کرده تشبیب آن خطاب به کعبهٔ معظمه است و گریز بمنقبت امیر المومنین علی رضی الله عنه بعد نظم قصیده روزی بخاطر رسید که از قصائد میرزا صائب مخالص برآورده درین صحیفه ثبت باید کرد چون دیوان میرزا را وا کردم می بینم که میرزا هم خطاب بکعبه و گریز بمنقبت امیر رضی الله عنه میکند

بیت۔ تخلص میرزا اینست

هیچ تعریفی ترا زین به نمیدانم که شد ❊ در تو پیدا گوهر پاک امیر المؤمنین

و بیت تخلص فقیر اینست مطلع خورشید گر خوانم ترا الحق بجاست ؛ از تو سر زد آفتاب آسمان شکر ؛ آخر فقیر گریز را تبدیل کردم و هر قدر تمنا که بدست افتاد بیت سابق را محو کرده بیت لاحق ثبت نمودم الحال تشبیب کعبه از میرزا و قصیدهٔ خود تمام درین صحیفه رقم میزنم که تفاوت طبائع انسانی با وصف اتحاد ماهیت بر هوشمندان جلوه نماید میرزا صائب میفرماید

ای سواد عنبرین قامت سویدای زمین ❊ نغز خاک از نکهت مشکین لباست نافه چین
موجه از ریگ صحرایت صراط المستقیم ❊ رشته ات از تار و پود جامه ات حبل المتین
غنچهٔ پژمرده از لاله زارت شمع طور ❊ قطرهٔ افسرده از زمزمت در ثمین
در بیابان طلب یک العطش گوئی تو خضر ❊ در حریم قدس یک پروانه ات روح الامین
مصرع برجستهٔ دیوان موجودات را ❊ از حجر اینک نشان انتخابت بر جبین
مردم چشم جهان بین سپهر اخضری ❊ جای حیرت نیست گر باشد لباست عنبرین
عالم اسباب را از طاق دل افگنده ❊ نیست نقش بوریا [illegible]

از ثبات مقدم خود عذر خواهی میکنی ... پای عشقت پیما هر کرا نخوهد از اهل زمین
بوسه یاقوت خوبان دارد از نقش زیر پا ... بر امید آنکه خادم ترا بوسد زمین
تا شبستان فنا بیجای ناست چون شرر ... گر نبودی آتش دوزخ فشانی آستین
نیستی گر جوهر راز و جنت پروردگار ... چون نگین بودی چه دارد نام بیجا بر جبین
گر نبد روشنگر آیینه دلها جدا ... جامهٔ دست و جنت پیوسته باشد عنبرین
میزنی یکباره دامن بر میان در عرض حال ... میدهی سامان کار اولین و آخرین
هیچ تعریفی ترا زین به نبداتم که شد ... در تو پیدا گوهر پاک امیر المؤمنین

مؤلف گوید مرحبا ای کعبهٔ اشرف چه والا گوهری ∴ قیمتی داری که قربان تو گردد مشتری ∴ جلوه‌گاه حسن نیرنگی تعالی شانه ∴ در شب عالیست هر سنگ بینای پری ∴ ساکنان شش جهت مجنون صحرا گرد تو ∴ ای سرت گردم که لیلای مشکین چادری ∴ بندهٔ احسان یاقوت لبی امال ترا ∴ میکند با تشنه کامان سلسبیلی کوثری ∴ بوسهٔ نوشین یاقوت تو بیرا منع نیست ∴ ختم شد بر حسن خلقت رسم عاشق پروری ∴ میرسانی راحتی آغوش را از ملتزم ∴ از تو آمیزند خوبان راه و رسم دلبری ∴ رازهای عرش و کرسی در تو باشد رونما ∴ حیرت جام جم و آیینهٔ اسکندری ∴ حسن مطلق را بدام خود مقید ساختی ∴ خوب صیادی و خیلی در فن خود ماهری ∴ نیست خاکی در نظر ما چه صاحب قدرتی ∴ فیل را در زمرهٔ مور سیاهی نشمری ∴ گرد تو سیار گردند هر دم هفت بار ∴ جوهر خاکی و از هفت آسمان بالاتری ∴ زنگ از آیینهٔ دلهای مردم میبری ∴ زادک الرحمن تنویرا عجب روشنگری ∴ میرسانی فیضهای غیب اندر پنج وقت ∴ هر که دارد حالت دوری بقدر بی‌زری ∴ داده جا در پناه خویش وحش و طیر را ∴ بسکه دارد طینت پاک تو شفقت گستری ∴ بر تو واجب شکر مولائی که دست قدرتش ∴ بر زمین افگند از بامت آله آذری ∴ شاه مردان حیدر یزدان که دست و تیغ او ∴ کرد حک از صفحهٔ ایام نقش کافری ∴ نور سیمای هدی یعنی علی مرتضی ∴ افتخار دودهٔ آدم زر روشن گوهری ∴ پیش آیینگی که اول چشم او بیدار شد ∴ در سحرخیزان صبح صادق پیغمبری ∴ تا قیامت آبروی غازیان شمشیر اوست ∴ ختم شد بر ذوالفقار حیدری جوشش جوهری ∴ حارسان نه حصار سبز کردند آفرین ∴ چون ببازوی مبارک کند باب خیبرے

فیضی در خاندان عالیشان آمد قدیم / شیر یزدان را اسد بوده است جد مادری
سرفرازی علی بگذاشت سالار رسل / در اسد تشریف فرمود آفتاب خاوری
رتبهٔ کرار را افزوده دستش مصطفیٰ / کرد جا بر آسمان شیر عرین صفدری
مرحمت فرمود خاتم سایلی را در رکوع / کرد این احسان بالادست را گردآوری
نیست غیر از طاعت حبی مصلی را نماز / طاعت مالی باد غم کرد جود حیدری
غلط و وا غلطی تجربک نگاهش رونمود / مهرهٔ خورشید را در طاس چرخ چنبری
گرمی هنگامهٔ فردا اگر بر هم زند / چون گل خورشید گردد آفتاب محشری
باز اشهب فرش سازد دیده را در راه او / حفظ والا چون کند کبک دری را یاوری
بر در شهر نبی رنگ اقامت ریختم / تا برآیم از طفیل آنجناب از ششدری
شاه عالم پرورا ظل عنایت گسترا / جانب درگاه اقدس کرد بختم رهبری
حلقهٔ چشم حقیقت بین کرامت کن مرا / چشم دارم این عنایت از تو لی انگشتری
عندلیبم نقد داغ دل مرا انعام کن / برگل احمر مبارک باد زر جعفری
منتظم گردان مرا در سلک خاصان حضور / تا کنم حاصل مقام قنبری بل بوذری
منت ایزد که در ذیل غلامان توام / میزنم آزادوزین ره از تلاش قیصری
تا کند شب خاک را در طیلسان سوسنی / تا برآید آفتاب از پردهٔ نیلوفری
باد داغ سینهٔ اعدای تو بخت سیاه / باد شمع بزم احباب تو روشن اختری

در مطلع قصیده از لفظ والا گوهر اشاره است بمضمون حدیثی که قاضی قطب الدین در تاریخ مکه از لعبه اخبار روایت کرده ترجمهٔ حاصل حدیث این که نازل کرد حق تعالی یاقوت مجوفی را از آسمان با آدم علیه السلام و ملائکه بنیاد کعبه را کنده از سنگ برآوردند و بالای او آن یاقوت مجوف را گذاشتند و همیشه طواف میکردند تا آنکه طوفان نوح علیه السلام آمد آنگاه حق تعالی آن یاقوت مجوف را بر آسمان برد

میر صیدی طهرانی وحشیان دشت خیال را دام در دست و پا پیچیده و ماهیان بحور سخن را حلقه در بینی کشیده آغاز حال از اصفهان بهند خرامید و پنجم ربیع الاول سنه خمس و الف بملازمت صاحب قران ثانی شاهجهان مباهی گشت و قصیدهٔ ستائش بعرض رسانیده هزار روپیه جائزه

اندوخت مطلعش این ست

زهی جهان خدا را سپهر فضل و کرم | بزیر سایهٔ قدر تو نیر اعظم

خان آرزو در مجمع النفائس گوید روزی نواب تقدس حجاب جهان آرا بیگم بنت شاهجهان بادشاه بسیر باغی که در وسط شاهجهان آباد ساخته بود می آمد و میر در حجره از حجرهای بیرون باغ که مردم بکرایه میگرفتند بسبب اهتمام سواری پنهان نشود و بیگم فیل سواره تشریف می آرد و هرگاه فیل سواری نزدیک می آید میر از غرفه پشت بام حجره خود سر برآورده این بیت میخواند

برقع برخ افگنده برد ناز بباغش | تا نکهت گل بیخته آید بدماغش

بیگم ظاهرا از بیدماغی میفرماید این کیست او را کشان کشان بیارند خواجه سرایان که در سواری بودند میر را کشان کشان میبرند و مکرر اظهار میشود که چه میخوانی باز بخوان میر همین بیت را مکرر میخواند تا آنکه بیگم درون باغ تشریف میبرد و میفرماید که پنجهزار روپیه این مغل را بدهند و از شهر بیرون کنند در وقت تحریر این صحیفه موجزی از غزلیات میر صیدی بدست آمد و از آن این ابیات التقاط پذیرفت

چه بهره از گل رویش هوس گداخته را | بهار فیض نبخشد جنون ساخته را
وله
بوی زبرگ گلبن مقصود ما نداشت | چیدیم دسته دسته گل احتمال ما
وله
در بزمگاه او دل خرم نمیخرند | آئینه شکسته پسند و حبیب ما
وله
باین شادی که آزادی ز رنگت صید بیدل | حساب عمر میگیرد همین آدینه خود را
وله
آشتم با من کسی را خصم بودن صرفه نیست | فرصت صلحی نباشد در قفا جنگ مرا
وله
شتاب آلوده از بزم که می آئی باین گرمی | که از آب عرق پر کرده چاه زنخدان را
وله
دست و دل باید فراخ از جود صاحب مال را | تنگ چشمی میدهد سرگشتگی غربال را
وله
از چمن بلبل بشهر آید که از حسن بتان | گل فروشی میکند آئینه در بازار ما
وله
زهر بے که مرا دید بخت برگشته است | بروزگار تو از بسکه شرمسار من است
وله
از هجر گرچه نیست بلائی بتر ولی | بدتر ز هجر از غم هجران نمردن است
وله
چه باز آئینه گر خصم دشمن است چه باک | توان چو جوهر آئینه اش نگاه شکست
وله
حیف و میلی در نصیب یکسان گردون نرفت | هر کسے در خانه آئینه مهمان بوده است

تقصیر فلک نیست اگر بی سر و پاییم | و له | چون ابر پریشانی ما از کرم ماست

در پلهٔ خود باش چو مثقال ترازو | و له | تا خلق برابر بزر و سیم کشندت

بت خود رای من رسم خودآرائی میداند | و له | چو گل هر هفته ملبوس شد اگر صد پیرهن دارد

بسیار مضطرب شده مرغ دلم بدام | و له | رحمی مگر بخاطر صیاد میرسد

بشکست بدل خارم ازین رشک گلبن | و له | دامان گلی نذر گریبان تو دارد

من صید ناتوانم و صیاد بیدماغ | و له | ترسم که تا بحشر بمانم بدام هم

زنجیر میکنم از دست بیکسی صیدی | و له | تحملی که ز معشوق خویش نتوان کرد

بشناس تو خود عیب خود ابجواجه که امروز | و له | مردم همه آئینه تمثال مزاج اند

درین فصل گل هرچه داری بمی ده | و له | مبادا که دیگر بهاری نیاید

مصاحبی که از و نبد بر دلی باشد | و له | چو زنگ آئینه تا در مقابلی باشد

انصاف تو ای محنت هجران بجفا رفت | و له | هرچند که جان سختی ما با تو وفا کرد

زین گلستان که خس و خار بهم میشگفد | و له | قسمت غنچهٔ ما نیست که خندیده رود

بهاری را چه نبدی دل که دو روز دگر رنگش | و له | بروی بستر رنگ خزان بیمار می افتد

شنید خوب را از سهل چیز آوازهٔ خوبی | و له | سر موئی که در چینی بود عیب از صدا افتد

ز چشمش دیده ام از کشتن دل لطفها پیدا | و له | چو آن وارث که از خون بگذرد در خونبها افتد

ز گفتگوی دو کج راست در میانه نیاید | و له | که هرگز از دو کمان تیر بر نشانه نیاید

رسیده ام بگلستان وصل و نومیدم | و له | که گل بشاخ بلند است و باغبان نزدیک

از آن چون باد عریان بر سر کوی تو میگردم | و له | که شاید از غبار آستانت پیرهن پوشم

مانع عکس تو از خانهٔ خود میگردد | و له | زنگ آئینه صفائی است که من میدانم

در شب نور و ز زر در دست هشیاران خوش است | و له | ما که مستانیم ساغر دست گردان میکنیم

از یار رو در کام مجوئید که بلبل | و له | هرگز نرسید از گل رعنا بنوائی

در چمن سوختم از رشک که دیدم گل را | و له | همین رنگ قبائی که تو در بر داری

شاخ گلگشت بهر طرفی میل کرده است | و له | ترسم دراز دستی بیجا کند کسی

من آئینهٔ دیار رنگستانم		یاران طلب سحاب تا لبستانم	
از الفت این زنان درحیاتم فرد	وله	بی بهره چو باغبان سروستانم	

صارم تخلص صمصام الملک سلمه الله تعالی خلف نواب صمصام الدوله شهید خوافی اورنگ آبادی است صمصام الدوله شهید امیری بی نظیر جامع فنون کمالات بود و در شعرفهمی دم یکتائی میزد و با فقیر اخلاص خاص داشت روزی با فقیر گفت این مطلع شیخ فیضی مشهور است ؎ مرا براه محبت دو مشکل افتاد است ٭ که خون گرفته ام و با بقاتل افتاد است ٭ مطابق معنی ظاهر یک مشکل خون گرفته شدن عاشق است و مشکل دوم قاتل افتادن یار پس نجات متعذر و بخاطر من معنی دیگر رسیده یک مشکل این که عاشق خون گرفته است مبادا سوای معشوق دیگری را بکشد مشکل دیگر اینکه یار قاتل افتاده است مبادا سوای عاشق دیگری را کشد هر دو امر بر عاشق ناگوار است احوال شهید مرحوم مفصل در عنوان ماثر الامرا که تصنیف نواب مسطور است فقیر الحاق کرده ام سیوم رمضان سنه ۱۱۷۱ احدی وسبعین ومائة والف آبحیات از سرچشمهٔ شهادت نوشید و در سلک احیاء عند ربهم منتظم گردید مؤلف گوید ؎ مستزاد صمصام الدوله آن امیر والا دانش آگاه ٭ ناحق شده کشته در کمین گاه دغا و استغلو ماه ٭ آزاد بعرض میرساند تاریخ بیاران بشنوید ٭ گردید شهید ناکسان سید را انا لله ٭ اما صمصام الملک نام اصلی او میر عبد الحی خان است در سنه ۱۱۴۲ اثنین واربعین ومائة والف وارد انجمن وجود شد و در سایهٔ پدر والاگهر تربیت یافت اول بخطاب صمصام الدوله مخاطب گردید ٭ والحال در سرکار نواب آصفجاه ثانی بخطاب صمصام الملک و دیوانی دکن بلندپایگی دارد و در فنون علوم و شعرگوئی و شعرفهمی از امراء عصر انتخاب است و در علو فطرت و آداب متانت و آئین مروت در اقران خود کامل نصاب بحکم ارث ارتباط او با فقیر بدرجهٔ کمال است و چون دو نقطهٔ تار محبت دل را بدل اتصال ولهذا ترجمهٔ او درین صحیفه جلوه نمود اول وقار تخلص میکرد ثانیاً صارم قرار داد و جوهر خود بر بصیران عرض میکند ؎

بگلشنی که تو سرنشاط طرب باشی		چه لازم است که چون غنچه بسته لب باشی	
برای درد سر عالمی تو ای صندل	وله	بحق ما چه سلوک است اینکه تب باشی	
بانتظار تو آراستیم خانهٔ چشم	وله	چه میشود اگر آئی و چند شب باشی	

نیست از حال من آگاه دلدار مرا — ولہ — در فراقت می‌پسندد دل هم آزار مرا

صد شکر غیر تو نیست کسی همنشین دل — ولہ — ما کشیده ایم نام ترا در نگین دل

بر خاطر تو راز دو عالم شود عیان — ولہ — پیش نگاه تست اگر دوربین دل

دیگر انباری بود رفعت که حمال از دکان — ولہ — می‌برد بار سبک بر دست و سنگین بر دوش

بلند استعمال بوی عطر کاهد دمبدم — ولہ — قدر کمتر سازد خوبان هر چه هست آتش است

هیچ با سخن هرزه گرا انجا نان — ولہ — گر نتیجه نه شود از جواب کوه کسے

تا تیغ فانت بر دل من ناوک ناز می‌کند — ولہ — بازگشتنهای مژگان ترا فهمیده ام

سخن بقدر ضرورت بود بزرگان را — ولہ — که غیر جواب نگردد صدا از کوه بلند

حرف الضاد المعجمه

ضمیر تخلص میرزا روشن ضمیر است اسمی با مسمی بود و پرتو ذهن وقادش شبستان سخن را فروغ آگین مینمود یکی از اجداد او بولایت ایران بهند آمد و تولد او در عهد واقع شد ولایت زابودن او و علو شهرت یافته در عهد شاهجهان بادشاه بخدمت بخشیگری و وقایع نگاری بندر سورت مامور بود و یازدهم رمضان سنه ست وستین والف از ان هر دو خدمت معزول شده بدیوانی داهبی بندر مذکور منصوب گردید و باضافه منصب هم سپاهی گشت اخلاص شاهجهان آبادے در جلیسه بهار مینویسد که ضمیر روز جنگ عالمگیر بادشاه با شجاع در کچوه رباعی مشتمل بر دعائیه و تاریخ فتح در عین معرکه گذرانید مستحسن افتاد هزار روپیه صله همان ساعت مرحمت گردید رباعی اینست

ای عمر تو سوره تبارک بادا — رباعی — پیوسته ترا تاج تبارک بادا

جستم ز پی شگون فتحت تاریخ — دل گفت شود فتح مبارک بادا

و از ینجا معلوم میشود که در وقت توجه عالمگیر بادشاه از دکن بدافعه برادران میرزا روشن ضمیر از بندر سورت خود را برکاب خلد مکان رسانیده و شیرخان در مرآة الخیال مینویسد در ان هنگام که مشیت [illegible] عالمگیر بادشاه را بر سریر فرمان روائی توفیق حفظ قرآن ارزانی داشت میرزا روشن ضمیر این رباعی در تهنیت حفظ منظر مبارک گذرانید و با وجود نفرت خاطر جهان کشا از شعر و شاعری هفت هزار روپیه وجه صله مرحمت گردید

محی الدین و مصطفی حافظ تو	صاحب سبقی و مرتضی حافظ تو
تو حامی شرع و حامی تو شارع	تو حافظ قرآن و خدا حافظ تو

وفات او در سنه سبع و سبعین والف و مرقد او در بندر سورت است فقیر در عزیمت و مراجعت سفر حرمین شریفین وقت عبور سورت بر مزار او رفت و فاتحه خواند مقبری و مسجدی در نهایت صفا بر خاک او ساخته بودند و در ترتیب نظم بزبان هندی و علم موسیقی و رقص استاد عدیم المثال بود نہی بنون مکسور بکسر مجهول و سکون یای تحتانی و ها و یای نسبت در آخر تخلص میکرد نہی بزبان هندی ترجمهٔ عشقی است و بار جاتک را که کتابے است بزبان هندی در علم موسیقی و رقص بزبان فارسی ترجمه نموده اکنون بتقریب سخن هندی قلم زبان آور بجولانی می آید که چنانچه قمریان عرب و بلبلان فرس سامعه ها را بنغمه سرائی نواخته اند طوطیان هند هم ذائقه ها را بشکر ریزی خجلی متلذذ ساخته کسی آشنائی دقائق السنه ثلاثه است بمغز سخن میرسد اما طالع عرب بلند است که خاتم نبوت صلی الله علیه و آله و اصحابه و سلم درین قوم مبعوث شد و قرآن مجید بزبان عرب نازل گشت سبحان الله لطافتی که زبان عرب دارد هیچ زبان نداشته باشد و حروفیکه مخصوص زبان عرب است پر لطیف واقع شده مثل ثای مثلثه و حای مهمله و صاد مهمله و ضاد معجمه و طای مهمله و عین مهمله بخلاف حروف السنه دیگر مثل پای فارسی و زای فارسی و تای هندی و ڈال هندی و ڑای هندی که نزد ارباب ذوق مخارج اینها بلطافت مخارج مخصوص عرب نمیرسد و ادخال الف و لام الف و نزع آن در زبان عرب طرفه چیزی است و در زبان عربی صیغهٔ مذکر علیحده است و صیغهٔ مؤنث علیحده در فارسی هر دو یکی است اما واضع زبان هندی سنسکرت طرفه تفصیلی کرد که صیغهٔ مذکر جدا کرد و صیغهٔ مؤنث جدا و برای خنثی صیغهٔ علیحده سوای مذکر و مؤنث وضع نموده و از عجائب قدرت الٰهی اینکه زبان هندی بهاکا نثر خوب ندارد و نوعیکه شعرای عربی و فارسی نثر در کمال رنگینی طرح میکنند بزبان هندی نمیتوان کرد که طور زبان چنین واقع شده و مثالی که نثر زبان عربی دارد ظاهرا هیچ زبان نداشته باشد و تغزل شعرای عربی و هندی بالنسا است خلاف شعر فارسی که اینها بنای تغزل برامارد گذاشته اند و ظلم که عبارت از وضع شئی در غیر موضع آن است اختیار نموده اگرچه شعرای عرب هم

باختلاف عجم سبیل تغزل با امارد پیموده اند لیکن اصل تغزل آن نها بالنسا است و بحور عربی و فارسی
و هندی اکثر متخالف است و قلیلی متفق از جمله آن متقارب و رکض الخیل و سریع در هر سه زبان
است متقارب را در هندی بجنگ پرات گویند بضم بای موحده و فتح جیم معنی آن مار رفتار و بسیار
ال هشت رکن گذارند و رکض الخیل را ترنگی نامند بکسر تای فوقانی و بنا بر آن گاهی بر هشت رکن گاهی
بر شش رکن گذارند و در هشت رکنی گاهی یک سبب خفیف یا ثقیل را در اول مصراع و یک سبب
خفیف را در آخر و هفت فعلن را در میانه آرند و این فعلن بتحریک عین و تسکین آن اکثر و هم اتفاق چنانچه این
مصراع فقیر که بر وزن مثنوی گفته ع ماه تمام سپهر رسالت صلی الله علیه وسلم ؛ و این بحر را
سَوَیّه نامند بفتح سین مهمله و فتح واو و تشدید یای تحتانی و گاهی در سویه سبب خفیف آخر مصراع
را حذف کنند و سریع در اصل دائره عرب مستفعلن مستفعلن مفعولات است فارسیان
تراسطوی استعمال کنند یعنی مستفعلن مستفعلن فاعلات و در عربی فروع آن بسیار است
از جمله آن مفاعلن مفتعلن فعلن چنانچه ابن بحر بغدادی از شعراء دولة القصر گوید

جل عمری صدق القائل ؛ انک حق و هم الباطل ؛ و بجای مفاعلن مفتعلن هم می آید
چنانچه در مصراع ثانی همین مطلع این وزن در هندی هم هست و آنرا چوپائی گویند بفتح جیم فارسی
مثنوی درین بحر نظم کنند و در یکی از بحور هندی که آن را سورته نامند قافیه در وسط مصراع
پدید خوش آینده است و ظاهرا چنین قافیه در هیچ زبان نباشد و از غرائب آنکه بحر طویل یعنی
فعولن مفاعیلن چهار بار و بحر بسیط یعنی مستفعلن فاعلن چهار بار بزبان عربی در کمال مطبوعیت
است و بزبان فارسی در کمال نامطبوعیت و در شعر عربی گاهی یک لفظ را تقسیم کرده بعضی
مصراع اول و بعضی بمصراع ثانی دهند و هیچ عیب این تفکیک در زبان فارسی و ترکی و هندی جا
نیست بوصیری صاحب قصیده برده گوید محمد سید الکونین والثقلین ؛ والفریقین
من عرب و من عجم ؛ مصراع اول بر لفظ تمام شده و نون از مصراع ثانی است و ردیف
حاجب مخصوص زبان فارسی است که ابیات را خلخال می پوشاند و طرفه آرایش می بخشد و به
سبب ردیف تنوع شعر فارسی از دائره انحصار بیرون است و در شعر عربی ردیف نیست
مگر بتبعیت فرس با لطف تمییز بد

حرف الطاء المهملة

طالب آملی

طالب بلبل آمل و شاعر خوش تخیل است سخن را بمرحمت والا می نوازد و پایهٔ او را تا سدرة المنتهی بلند میسازد در آغاز نا شباب سری بگلگشت هند کشید و چندی در پنجاب بسر برده نزد میرزا غازی که از طرف جهانگیر پادشاه بنظم قندهار میپرداخت شتافت و بفراوان نوازش اختصاص یافت بعد فوت میرزا غازی دوباره رخت بدیار هند کشید دیانت خان تعریف او بمسامع خلافت رسانید و پادشاه را مشتاق ساخت و او را بحضور برد اتفاقاً طالب برای رسائی دماغ مفرحی استعمال کرده بود و استیلای نشاء حواس او را معطل میسازد و گنگ شده اصلا زبان بنطق آشنا نمیشود دیانت خان را ازین صورت در نظر پادشاه و حضار مجلس خجالت عجیبی رو نمود چون طالب بخانه برگشت و افاقت از نشاء دست داد سر بگریبان تشویر فرو برد و قطعهٔ اعتذاری همان وقت بر سبیل ندامت بنام دیانت خان انشا کرده ارسال داشت این دو بیت از آن ست

مفرحی زده بودم بقصد گفتن شعر ببزم پادشهم زان زبان نمیگردید		عروج نشاءٔ او گرد هرچه کرد بمن که گشته بود مرا خشک زان زبان در دهن	

دیانت خان بعد مطالعهٔ قطعهٔ عذر پذیرفت و خمار او را بساغر لطف شکست اما دیانت خان برادر محمد حسین از ایلیان دشت بیاض است بمتانت عقل و رسائی فهم موصوف بود و در تاریخ دانی یکتای روزگار بنیر لیست در عهد جهانگیری بهند آمده در سلک ملازمان خسروی انخراط یافت آخر از عتبهٔ جهانگیری جدا شده بصاحبقران ثانی شاهجهان که در آن وقت در خیر منزوی بود پیوست و بمزید تقرب در جهٔ همای افتخار گشت و روز جلوس صاحبقران منصب دو هزاری و انعام هشت هزار روپیه نقد سرفراز گردید و در سال اول جلوس بواقعه نویسی دکن مامور شد سپس بقلعه داری احمدنگر مورد عنایت گشت و در سال سیوم جلوس منصب دو هزار و پانصدی مرتبهٔ اعتبارش افزود و درین سال مطابق سنهٔ اربعین والف هجری در احمدنگر رخت بدشت بیاض عدم کشید طالبا چندی مهردار اعتماد الدوله جهانگیری بود آخر استعفا کرد و قطعهٔ معذرتی نظم آورد از آن است

دو صفت اند اهل طبیعت که هرگز یکی را فرومایگی کرد ستاغ		ندارند با هم سر سازگاری یکی را بزرگی دعا لی نباری	

من آن شاعرم شکر لله که دارم / ز بخت بلند خود امید داری
که گردد هر یاقوت یکدانه گردد / در و بینم از چشم نا اعتباری
بگلزار معنی هزار فصیحم / بمنصب چه شد نیستم گر هزاری
چو مهر تو دارم چه حاجت بمهرم / مرا مهر داری به از مهرداری

اعتماد الدوله التماس او را نپذیرفته از خدمت مهرداری معاف داشت و در سلک ملازمان جهانگیری منتظم ساخته چندان در ترقی او کوشید که بپایهٔ ملک الشعرائی رسانیدند تاریخ بداؤنی و دیگر کتب معتبره ناطق اند که اکبر بادشاه از پایهٔ اسلام افتاده بود تا بجای که دینی تراشید و دین الٰهی که آنرا دین لاالٰهی توان گفت نام گذاشت و بعضی رسوم از دین هندوان پسندیده جزو دین خود ساخت مثل آفتاب پرستی و ریش تراشی جهانگیر هم بر طریقهٔ پدر ریش می تراشید وقتی طالب را حکم ریش تراشیدن شد طالب قطعه گفته بعرض رسانید و ریش خود را محفوظ داشت قطعه اینست

سفر بکنم صاحبا ورنه بمن / چه سهل بلکه گردن تراشید می
بناخن نه با تیغ از روی خود / من این مشت سوزن تراشید می
سر و ریش و ابرو بروت و مژه / برسم برهمن تراشید می
از و این گیاه خدا کشته را / نه از بهر خرمن تراشید می
که سنبل چو آرایش دامن است / پی زیب دامن تراشید می
چو من راه هم خارج از رسم تو / که مو وقت رفتن تراشید می
وگرنه بایمای ابروی تو / سر از صفحهٔ تن تراشید می

عمر طالبا کم وفا کرد و در عین شباب سنه ست و ثلثین و الف ۱۰۳۶ قضا چراغ حیاتش را خاموش کرد طالبا در وصف قلم قصیده گفته و عجب حق این صنعتگر از کمال عیار بجا آورده

بنان ای نمکین آهوی مشکین خطائی / از نرگس بستانه کنی غالیه سائی
آهو اگر از ناف بود نافه گشا چیست / بر گوشهٔ چشمت اثر نافه گشائی
بستانه زدی بر ورق لاله و نسرین / با آنکه درین باغ نه شبنم نه صبائی
از صلب که گیرد رحمت نطفهٔ شب و روز / کار ام تکبیری دمی از نادره زائی

آن رنگی سستی که کنی غالیه آلود
از بوسهٔ تر عارض خوبان خطایی

سر بعد بریدن فتد از حالت گفتار
تو با سر مقطوع چسان نغمه سرایی

دایم بسر انگشت خرامی نزاکت
مانند عروسان بقفس جلوه نمایی

واعظ اندر رفتار تو کبکان و تدروان
با آنکه چو طاوس همه زشتی پایی

هرگه بشبیه چه زنی غوطه سر از بر
صد گوهر ناسفته برآری چو برآیی

هرگونه شبیهی نبی نغمه زن اما
هنگام نوا لب ننهی بر لب نایی

خاک قدمت صاف تر از آب حیات است
هر چند که تا ساق نهان در گل ولایی

زیر قدمت فرش ز دریای زر افشان
از جنس سمرقندی و از جنس خطایی

گاهی دو ملین سیف لسان الشعرایی
گاهی شنشم انگشت کرام الوزرایی

با آنکه بریده است سر هر دو زبانت
صد نغمه سرایی همه رمزی و ادایی

خون در بدنت برده نبودی که دم تیغ
آلوده نگردد دگر عضو ربایی

آن لحظه که طاوس خرامی کنی آهنگ
بر پای تو افتند تذروان چرایی

خود از در داخشای ور روشت همه مار است
شک نیست که سوسنی نبات تو جائی

زان رو که در الازمه زانوی ناقه است
بر زانوی تو گرد دو صریر تو درایی

ای خامهٔ مشکین رقم ایجور سیه مست
ای شغل تو چون لعبتکان غالیه سایی

داری لب شیفته سودای تنهایی
در گوش دلم گوی که مست چه چرایی

در زیر لبت زمزمهٔ مست همانا
در توطیهٔ مدح جهان داور مایی

ایضاً از تخلصات اوست تمهید بهار میکند و میگوید

بر زدم طاوس گل بو باشود
از ملاقات نسیم گلفشان

بسکه آتش فیض نم گیرد ز ابر
شعله نشناسی ز شاخ ارغوان

چرخ کمان افکنده است از شاخسار
همچو برگ از صدمهٔ باد خزان

اندران فرصت چو یابد آگهی
آب و باد آن رهزنان بوستان

طوق قمری را ببرد آسیب از کنار
تاج هدهد را ببرد باد از میان

این خبر چون از زبان عندلیب	آشنا گردد بگوش باغبان
غنچه سامان یک جهان چین جبین	پیچد از غیرت بخود چون خیزران
وان دو دزد خام کی را در رشد	از قدم تا فرق بر بند گران
پس سپی حکم سیاست آورد	سوی دار العدل دارای زمان

بعد تمهید موسم گرما

زبان سوسن از تشنگی فتاده برون	چو نوک خنجر فرزانهٔ عدیم مثال

اینقدر از اشعار طالب آملی کفایه میکند و خامه را از تحریر اشعار غزل معاف داشتیم که تذکره های حاضر اشعار انتخابی غزل اورا از میان برده اند و کمتر مایه گذاشتند تا بغیر حاضر چه رسد

گل گل زیاده چون پر طاوس گشته	آماده هزار دهن بوس گشته

خان آرزو این بیت را بنام طالب آملی آورده و بنام میر عبد الغنی تفرشی که باب العین مجمع النفائس ختم بنام اوست نیز گرفته لکن معذور توان داشت که عالم عالم اشعار جمع کرده تا کجا قوت حافظه وفا کند شیخ محمد علی حزین و واله داغستانی بیت مذکور را بنام میر عبد الغنی تفرشی نوشته اند این معنی تائید میکند که بیت از میر عبد الغنی است و همچنین در مجمع النفائس این رباعی بنام عبد الغنی تفرشی و زاهد علی خان سخا تخلص هر دو گرفته

عمری بره وفا شکستیم عبث	دل چند تو بدیگری بستیم عبث
ور پیش تو قدر سگی بیش نداشت	ما این همه استخوان شکستیم عبث

و شیخ محمد علی حزین و واله داغستانی رباعی مذکور بنام میر عبد الغنی آورده اند میر عبد الغنی طالع عجبی دارد که متاع او بغارت میرود لطف اینکه خان آرزو در مجمع النفائس همین یک بیت و یک رباعی از میر آورده بیت در قسمت طالب آملی و رباعی در حصهٔ سخا رفت و غنی بیچاره فقیر گردید

حرف الظاء المعجمه

ظهیر فاریابی حکیمی است قرین ابو نصر فاریابی و در ریاضی فلسفه را سرمایه شاوالی با جزان او را صاحب الحکما مینویسند و شاعری است حسن تقریرش کفیل انشراح خواطر و جواهر تحریرش

مضامین جلایه بصایر سواد بیانش به نشاط آوری لیالی منی و نسخهٔ بیانش قابل درزدی درام القری مادح قزل ارسلان بود آخراز و رنجیده نزد اتابک ابوبکر بن جهان پهلوان محمد رفت و بلوازم اکرام اختصاص یافت سال وفات او بروایت دولت شاه ۵۹۸ ثمان و تسعین و خمسمائه و بقول صاحب هفت اقلیم ۵۹۲ اثنین و تسعین و خمسمائه شبی در مجلس اتابک این رباعی انشا کرد و هزار دینار سرخ صله یافت ؎

ای در دل آنکه دعا ساز سر تو سر نیست زمانه را بجای سر تو
باد شمن تو نیام شمشیر تو گفت سر در دل من باد فدای سر تو

بر اثر آن این رباعی گفت ؎

شاها ز تو کار ملک و دین با نسق است از عدل تو جان ظلم و فتنه یک رمق است
در عهد تو رافضی و سنی با هم گردند بر آن متفق که بوبکر حق است

صاحب تاریخ صبح صادق رفتن ظهیر را بشیراز و این حکایت نسبت باتابک ابوبکر والی آنجا نوشته و از کتب تاریخ معلوم میشود که اتابک که متأخر و ممدوح شیخ سعدی است که در ۶۵۸ ثمان و خمسین و ستمائه فوت کرد والله اعلم ظهیر قطعه در طلب شتر گفته و بعرض قزل ارسلان رسانید و بعنایت شتر خاصه از تحمل مشقت سبکبار گردید این ابیات از آن قطعه است ؎

ایا شهی که فلک را مهار در بینی کشید و فاق تو همچون شتر نشیب و فراز
خرد بر قص در آمد ز شوق خدمت تو چو اشتران عرب بر نوای اهل حجاز
ز ناتمامی خصم تو چون شتر مرغ است نه زور بار کشیدن نه قوت پرواز
بسان اشتر دولاب گشته سرگردان نه از نهایت کار آگه و نه از آغاز
خدایگانا من بنده مدتی بودم فتاده چون شتر بی مهار در تگ و تاز
کنون ز بی شتری هست بر دلم باری که صد شتر نکشد آن بعمرهای دراز
حکایت شتر و ماهتاب واعرابی شنوده ام که شنوده است شاه بنده نواز
مرا که در شب افلاس گم شده است شتر بماهتاب قبولت سزد که یابم باز

تلمیح است بقصهٔ اعرابی که در شب تاریک شتر را گم کرد و در جستجوی آن وامانده متحیر نشست که ناگاه

ماه طلوع کرد اعرابی دید که مهار شتر باد دست نبسته شده شتر ایستاده است خوش وقت گردید و ماه را
خطاب کرده این دو بیت در مدح از انشا کرده ماذا اقول و قولی فیک ذو حصر و قد
کفیتنی التفصیل والجملا ان قلت لا زلت مرفوعا فانت کذا او قلت زانک ربی فهو قد فعلا
یعنی چه گویم و حال آنکه گفتگوی من در توصیف تو تنگ است که گنجایش ثنا ندارد و تحقیق مستغنی کردی تو
مرا از تفصیل و اجمال مدح خود چرا که اگر گویم همیشه بلند باشی پس تو چنینی یا گویم زینت دهاد ترا پروردگار من
پس او تعالی کرده است حاجت دعای من چیست دیوان ظهیر آیینه خانهٔ صفا و جلوه گاه پریزادان خوش
سیما است از جمله کلام او قصیده ایست هشتاد و چهار بیت کسی که مطالعه میکند میشناسد که قوت
ناطقهٔ او بچه مرتبه است برخی از تشبیب آن بقلم می آید

سپیده دم چو زند ابر خیمه در گلزار — گل از سراچهٔ خلوت رود بصفهٔ بار
ز اعتدال هوا حسن صبا نو گیرد — اگر بنوک قلم صورتی کشند نگار
سرود خار کن از عندلیب نیست عجب — که مدتی سر و کارش نبود جز با خار
عروس باغ نگر جلوه میکند امروز — که باد غالیه سائی است و ابر لؤلؤبار
کلیم وار ز شاخ درخت بلبل را — فروغ آتش گل کرده عاشق دیدار
هنوز سرو سهی در نیامده است برقص — چرا برقص زدن خوش برآمده است چنار
هنوز ناشده سوسن ز شبهه تهنیت آزاد — دراز کرده زبان چون مسیح در گفتار
چمن هنوز لب از شیر ابر ناشسته — چو شاهدان خط سبزش دمیده گرد عذار
نهاده نرگس رعنا بخواب مستی سر — هنوز ناشده در چشم او نشان خمار
جهان باین صفت از خرمی و مجلس شاه — درو چنانکه در اثنای سال فصل بهار
ز خاک مجلس او بوی خلد می آید — چنانکه نکهت عنبر ز طبلهٔ عطار

طبیعت بتخلص تحولی دارد و از آن جمله است

ز آتش محبت من گل بدمد گر خواهد — تاج دین مفخر احرار جهان ابراهیم
دگر بکن مدد زلف کافرت که قوی است — بعهد شاهجهان بازوی مسلمانی
بهر جفا که کنی تو ز زمانه بندی جرم — کسی ز فعل تو آگاه نیست پنداری

زبانہ را ہمہ داخند کو بینار دکرد	بروزگار جہان پہلوان ستمگاری
درین زمانہ چو فریاد رس نمی یابم	مرا رسد کہ رسانم باسمان فریاد
اگر عنایت شاہم چو چنگ ننوازد	چو نای حاصل فریاد من بود ہمہ باد
رسید نالۂ من در فراق ماہرخے	برآسمان و شنیدند مہر و کیوانش
اگر بحضرت خسرو نمیرسد زان است	کہ از سپہر برین برتر است ایوانش

بعد تمہید بہارست

سخن سوسن آزاد نمی آرم گفت	آن نہ کم از سخنی باشد و از بے ہنری
دوشش ناگہ سخن او بزبان آوردم	آسمان گفت سنہ دگر سر این در گذری
چند گوئی سخن سوسن و آزادی او	مگر از بندگی شاہجہان ہنجبری

دولت شاہ گوید اکابر و افاضل متفق کہ سخن ظہیر نازک تر و باطراوت تر از سخن انوری است و از خواجہ مجید الدین ہمگر فارسی درین باب فتوی خواستہ اند و حکم کردہ کہ سخن انوری افضل است و میرزا عبد القادر بیدل در حق انوری قطعہ گفتہ کہ مصراع آخر این است ع برسبیلش لشاش و بر الفاظ او تری اید الخ مؤلف بعرض صاحبان طبع سلیم میرساند کہ کیفیت استعداد شاعر از دیوان خاص او کہ عبارت از تذکرہ ہا و بیاضہا است قرار واقع جلوۂ ظہور نمی نماید کہ درین مواضع غالبا اشعار انتخاب الانتخاب می باشد کیفیت کما حقہ از دیوان عام او کہ بارگاہ جمیع زادہای طبع او ست سمت وضوح می یابد دیوان ظہیر و انوری مواجہ کردہ باید دید کہ صفا و نزاکتی کہ کلام ظہیر دارد اصلا گرد کلام انوری نگردیدہ مناقشہ در بدیہی اجلی غیر مکابرہ چہ باشد لکن میرزا بیدل کہ تکذیب رسول شعرا بلکہ استہزا او کردہ و الفاظ نا ملائم بر زبان آوردہ این ہم نشاید میرزا در کمال حسن خلق بود صدور این قسم نامنزا از زبان او و نہایت استبعاد است بخاطر فاتر میگذرد و شاید قافیہ انوری میرزا را بر سر تکلم این قطعہ خصوص مصراع مذکورہ آوردہ از قبیل معاملہ صاحب بن عباد وزیر کہ حاکم قم را عزل کرد و نوشت یا ایہا القاضی بقم قد عزلناک فقم قاضی بصاحب نوشت تا غزلتنی الا ہذہ الفقرۃ المشومۃ یعنی عزل نکردی مرا مگر این فقرۂ نحس کہ قافیہ و جناس قم باعث عزل شدہ لپس در انوری ہمین سری خرابی کرد و زنہ لا دیوان ظہیر و انوری بمطالعۂ فقیر درآمدہ میرزوا آنتا

در تشبیب و تخلص متفق شده اند کلام هر دو درینجا رقم میزنم که اندازهٔ هر کدام فی الجمله فهم میشود ظهیر گوید

چون بر زمین عاقبهٔ شب گشت آشکار ❊ آفاق کرد کسوت عباسیان شعار
پیدا شد از کرانهٔ میدان آسمان ❊ شکل هلال چون سر چوگان شهریار
دیدم ز زر ریخته بر زین تخت لاجورد ❊ نونی که آن بخط خفی کرده شد نگار
بر روی فلک چو لجهٔ دریا و ماه نو ❊ مانند کشتی که ز دریا کند گذار
یا بر مثال ماهی یونس میان آب ❊ آهنگ در کشیدن او کرده از کنار
یا همچو یونس آمده بیرون ز بطن حوت ❊ افتاده در کنارهٔ دریا نحیف و زار
در معرض خلاف جهانی ز مرد و زن ❊ خویش در نظاره و خلقی در انتظار
من با خرد بحجرهٔ خلوت شتافتم ❊ گفتم که ای نتیجهٔ الطاف کردگار
باز این چه نقش بو العجب و شکل نادر است ❊ کز کارگاه غیب همی گردد آشکار
آن شاهدار کجاست که این چرخ شوخ چشم ❊ از گوشش برون کند این نغز گوشوار
گردون جامه که بریده است این طراز ❊ گیتی ز ساعد که ربوده است این سوار
گر جرم کوکب است چرا شد چنین دوتا ❊ ور پیکر مه است چرا شد چنین نزار
گفت آنچه بر شمردی ازین جمله هیچ نیست ❊ ولی که چیست با تو بگویم باختصار
نعل سمند شاه جهان است کاسمان ❊ هر ماه بر سرش نهد از بهر افتخار

ظهیر این تشبیب را باسلوب مرغوبی نظم کرده اینقدر هست که پیش از اتمام تشبیب بتصریح او بذکر ممدوح در بیت

پیدا شد از کرانهٔ میدان آسمان ❊ شکل هلال چون سر چوگان شهریار

خلاف قاعدهٔ تشبیب واقع شده و بانجاز او در حقیقت هلال را استعارهٔ آواز خرد که در ابیات آینده می آید منافات دارد انوری گوید در مدح سلطان چرخ آنکه نام ❊ آنکه دستور شاه را سیت غلام ❊ از کنار سبزه گاه افق ❊ چون بدست شب داوز بام ❊ دیدم اندر سواد طرهٔ شب ❊ گوشوار فلک ز گوشه بام ❊ گفتم آن نعل خنگ دستور است ❊ قرة العین و فخر آل نظام ❊ الحال همان تشبیب و تخلص هر دو استاد ملاحظه باید کرد که اینجا بون بعید واقع

شدہ واصل مالک این گریز منطقی رازی است کہ از شعرای مائیہ رابعہ و پیش از ظہیر و انوری بود محمد عوفی در لب الالباب ترجمہ او آوردہ در مدح صاحب بن عباد وزیر گوید ؎

مہ گردون نگر ہمی بار گشتہ ‌‌ کہ نالید و تنش بگرفت نقصان
بسان گوی سیمین بود و اکنون ‌‌ بر آمد بر فلک چون نوک چوگان
تو گفتی خنگ صاحب تاختن کرد ‌‌ بیفگند این نعل از تن بر بیابان

خاقانی شروانی ہم در مدح قزل ارسلان قصیدہ میگوید و تشبیب بماہ نو میکند تلون طبائع و تنوع سلائق را مشاہدہ باید کرد کہ خاقانی و انوری و ظہیر در یک عہد بودند و یک چیز یعنی ماہ نو را وصف میکنند مع ہذا اذواق ہر کدام چہ قدر تفاوت افتادہ خاقانی گوید

؎ دوش چون خورشید انطرح خمار جلیا ‌‌ ماہ نو را چون حمائل حلقہ پیکر ساختند
محتسب گوئی بماہ روزہ جام می شکست ‌‌ آن شکست جام را رسوائی خمار ساختند
چرخ جادو پیشہ چون زرین قوارہ کرد کم ‌‌ دامن گلیش را جیب مقور ساختند
در زبان چرخ را گوئی چہ سہو افتادہ بود ‌‌ کان زہ سیمین بزیر دامن خور ساختند
یا شبانگہ فصد کردند اختران تب زدہ ‌‌ کآسمان طشت و شفق خون ماہ نشتر ساختند
نیمہ قندیل عیسی بود یا محراب روح ‌‌ یا مثال طوق اسپ شاہ صفدر ساختند

قوارہ در شعر خاقانی گذشت صاحب قاموس بضم قاف گفتہ بر وزن شمامہ و صاحب برہان قاطع بفتح قاف بر وزن شرارہ تحقیق ثانی با دل نمی تواند رسید و آن پارچہ گرد باشد کہ از گریبان جامہ و غیر آن بیرون آرند و شاعران را برای سحر بکار آید خاقانی در قصیدہ دیگر گوید

؎ مہ در ہوای بابل چون یک قوارہ باشد ‌‌ خیاط مہر سحرش بر داشتہ مد در
یارب ز دست گردون چہ سحرہا بر آید ‌‌ گرنہ ازان قوارہ نیمی کنند کمتر

و قاضی شمس الدین طبسی ہم این تشبیب و تخلص را استعمال میکند ؎ ای نو بخشش جرم ندانم چہ پیکری دانا کہ طوق مرکب خورشید کشوری ؛ چون زرگران صنع ترا می نگاشتند ؛ پنداشتم رکاب شہنشاہ خاوری ؛ بر تیز رفتن تو مرا اعتراض نیست ؛ چون نورق مذہب دریای اخضری ؛ از نور خویش ظلمت شب را مدد فرست ؛ گر شمع خم گرفتہ این ہفت منظری

چون عاشقان خسته جگر پیش ازین بتاب ٭ با روی زرد گشته و با قد چنبری ٭ اینها که
گفته شد همه اوهام باطل است ٭ نعل سمند آصف جمشید گوهری ٭ این قصیده در دیوان
قاضی شمس الدین طبسی منجمله دواوین نوشته پانصد ساله که ذکر آن در ترجمه انوری گذشت موجود
است طرفه اینکه قصیدهٔ مذکور در نسخهٔ از دیوان انوری هم دیده شد لکن در نسخهٔ دیوان انوری
که جزو مجموعهٔ پانصد ساله است قصیدهٔ مذکور نیست این معنی تایید میکند که قصیده از قاضی است
امیر خسرو دهلوی نیز در تعریف ماه نو سواد سخن را روشن میکند ٭ برآمد ماه عید از اوج گردون ٭
طرب چون ماه نو شد هر دم افزون ٭ بلوح آسمان نونی است یا عین ٭ که بیرون آمده است
از کلک بیچون ٭ بگردش هست چندین نقطه را انجم ٭ اگر یک نقطه باشد بر سر نون ٭
ببین اندر زر کوس آن پارهٔ نور ٭ هلالش گوی خواهی خواه ذو النون ٭ همانا حلقهٔ گوش
سپهر است ٭ که دارد از کواکب در مکنون ٭ سواد شام در پیشش مه نو ٭ مگر لیلی است در پهلوی
مجنون ٭ چنین ماه نو و عید خجسته ٭ مبارک باد بر ذات همایون ٭ و بدر چاچی ملقب بفخر
زمان با وصف بدر بودن هلال را می ستاید در ضمن مدح سلطان محمد تغلق شاه شهریار
دهلی مینماید ٭ این ابروی زرین هلال رمضان است ٭ یا غبغب سیمین بت تنگدهان است ٭
یا پارهٔ نور است که بر جیب کبود است ٭ یا بر سپر زنگی جاوه کمان است ٭ یا پارهٔ سیم است
که بر ساعد زنگی است ٭ یا ماهی سیم است که بر نیل روان است ٭ بر خوان فلک در نظر مردم
صایم ٭ گر قرص درست است سگ نیمهٔ نان است ٭ یا ابروی زال است که بر شهپر عنقاست ٭
یا پشک سیه پیل شهنشاه جهان است ٭ یا حلقه بگوش شه اقلیم عراق است ٭ یا نعل سم مرکب
سلطان اوان است ٭ سلطان سلاطین جهان شاه محمد ٭ کامروز کمین بندهٔ او فخر زمان است ٭
و سلمان ساوجی را نیز ماه نو را انگشت نما میسازد ٭ سه دوش بر لوح فلک خط معما دیده اند ٭
صفحهٔ گردون بآب زر محشی دیده اند ٭ زورق زرین که در گرداب این دریای نیل ٭ غرق
شد چون از ان بر روی دریا دیده اند ٭ مردم باریک بین اندر خط تاریک شب ٭ راستی
باریک و روشن معنی دادیده اند ٭ مشرقان خاک بعد از عزل شاه نیمروز ٭ بر سر ملک
شاه قنوادیده اند ٭ کرده اند اجیاد دین عیسوی رندان همی ٭ تا برین دیر کهن زرین چلیپا دیده اند

در آسمان کو در قبای سبز زرین میرود ؞ از طراز سیمگون دوشش سطرا دیده اند ؞ استخوان
پهلوی ماه از نحافت شد پدید ؞ باخود از پیری فلک را رگ بر اعضا دیده اند ؞ مولانا
نظام استرآبادی اینسکان سخن را در وصف ماه نو از طاق بلندی آویزدست چه شکل
یکشبه است آنکه باشد پشش رفتار ؞ خمیده گرچه ز پیری ولی بود بکنار ؞ بچشم اهل خرد
زورق پر از نیل است ؞ در آب غرق شود زورق پر بار ؞ ز کوه کندن خارا دمیده
خسی ؞ که همچو تیشه نشیند بسنگ در کهسار ؞ بمغرب است یکی سطل کیمیا صنعت ؞
از منتشر شده گردش وراهم بسیار ؞ ز دور در نظر آید چو استخوان و کنند ؞ نشان ناوک
انگشتش از صغار و کبار ؞ فرسیخش چو کنند جا بمناک بالایش ؞ کنند ز قد نگونسار خویش
طاق فرار ؞ بروی خود چو کشد دزد روز برقع شب ؞ بود ببام دوتا همچو مردم عیار ؞
کشیده صیرفی روزگار نقرهٔ خام ؞ بروی سنگ محک بهر امتحان عیار ؞ گرفته گوی
بانگشت دست مرد شتاب ؞ برای بازی طفلان پاسخن شمار ؞ بود چو دامن لیلی شکل غربی گرد
سگی که یافت بلندی ز دور چرخش کار ؞ بود معاینه چون لاله زار اطرافش ؞ ز قلب لاله
کند عقل نام او اظهار ؞ شود مدارج قدرش بلند سر هر شب ؞ چنانکه مرتبهٔ آل حیدر کرار ؞
الحقنا مولانا نظام وصف هلال را بسیم ناب می نگارد ست شب نجوم از مجمع مردم نشان
آورده اند ؞ وز سم نو تازه حرفی در میان آورده اند ؞ نی غلط کردم که سیمابتان مغربی
طرفست آئینه بردن ز آئینه دان آورده اند ؞ باز گوید عقل روشن چشم اختری بروی بر
کوست بهر آمدن از کهکشان آورده اند ؞ زد قضا قفلی بدکان بلکه دزدان قوی ؞ تاب در دنیا
قفل دکان آورده اند ؞ زرنشان طشتی بمغرب شاگه گم گشته بود ؞ جام زر تا وان طشت
زرنشان آورده اند ؞ بر سریر سلطنت بنشست شاه زنگبار ؞ از برای پیشکش انجم
اتمان آورده اند ؞ تا قلم را قط زنند احوال سنجان قضا ؞ خادمان این دبستان استخوان آورده اند
ابر گلگون خاسته از سوی کوه باختر ؞ بهر طرف نام لیلی نادوان آورده اند ؞ نقش بندان
قضا شنجرف با اوراق سیم ؞ بهر نقش پیش طاق آسمان آورده اند ؞ و میرزا محمد قلی
سلیم طهرانی هینسته تعریف ماه ناخن بدل بیز کند ست ؞ نماز شام که خورشید از این سرای سرو

گرفت راه سفر همچو عاشقان غیور ٭ هلال عید ز اوج افق نمایان شد ٭ نمود گوشهٔ ابرو تجلی از سر طور ٭ شکسته رنگ و ضعیف از جدائی خورشید ٭ چنانکه بیدلی از یار خویش افتد دور ٭ غبار کلفت او بسکه بر دل ما پنشسته کرد بر دامچو ابروی مزدور ٭ لبش بخندهٔ عشرت شگفته همچون لب دلش ز کدورت گرفته چون مخمور ٭ کسے ندیده چنین مصرعی که تا سر زد ٭ بروزگار شود در جهان نفس مشهور ٭ فلک زپنجهٔ خورشید چنپک ناخن ٭ به تیغ کوه که هیکل کند شب دیجور ٭ بگیرم چند ز فیروزه گون فلک بیخ ٭ نبوک تیشهٔ زرین چو کوه نیشاپور ٭ مگر که خواست نگینی ازین کهن معدن ٭ بدست آورد از بهر خاتم دستور ٭ مؤلف هم ابروی سخن را در وصف ماه نو وسمه میکشد و انتقال بجنت میکند ع ماه نو سر زده یا آینه پرواز ازل ٭ میستند آینهٔ سبز فلک را صیقل ٭ نرگستان فلک طرفه بهاری دارد ٭ چشم زخمش مرسا و ورد این منجل ٭ تر گردش کج چرخ کهن آخر دید ٭ چون قد پیرزنان خم شده او را تغزل ٭ طوطی سبز فلک خواند زبس مے کریم ٭ طوق سیمین شده از بهر گلویش منزل ٭ میتوان یافت که و هندو شب مشکین است ٭ قشقه بر جبههٔ هندوی فلک از صندل ٭ زنگی شام ز شوخی لبش خنده آمد ٭ که فسون رفت پری طلعت رومی بوجل ٭ جبینهٔ شاه نجوم است که پرتافته است ٭ بسکه از غلبهٔ صفراست دماغش مختل ٭ ز مهر و تعبیه در این شب چه قدر بے پروا ٭ نصف خلخال مهی افتاده بچرخ اول ٭ جاے زه گوشهٔ این قوس ندارد چه خرد ٭ چه کند ترک فلک گر نگذارد مهمل ٭ پنجه زد شیر نگر بر سر گاو گردون ٭ که درین معرکه رو داد سیکے از دو خلل ٭ یا از آن ریخته از صدمهٔ ضربت ناخن ٭ یا ازین شاخ شکسته است دران جنگ و جدل ٭ نگر آورده شد از پاره حوایج درز مانیکه کشیدند از و حیلی وحلل ٭ یا مگر سوزن کج گشته مسیحا افگند ٭ که در آنجا نبود رشتهٔ از طول امل ٭ گرچه دور است ز ما جلوهٔ بیت المعمور ٭ می نماید خم محراب لشش ازین شیشه عمل ٭ فشده نون است از آن قطعه که او را بیرند ٭ آفرین بر هنر صاحب این حسن عمل ٭ چرخ را بشم فراوان بود ابروی یک ٭ طرفه گیهاست درا ایجاد تعد اغور جل ٭ ماند بر سینهٔ گردون تر نعل براق ٭ یا دگری است ز معراج نبی مرسل ٭ یا فلک کاسهٔ دریوزه بکف آورد آورد ٭ رو در شاه رسل قبلهٔ آمال امل ٭ یا بود قوس عطارد که رسولش رد کرد ٭ قاب قوسین بس اورا

ز خداوند اجل ؛ شمع افروخته از نور وجود مطلق ؛ تیرگی‌ها ز جهان برد بوجه اجمل ؛ نور تحسینی که از
یافت فضای افلاک ؛ آنچه یابد کرهٔ خاک ز خورشید حمل ؛ آفتابی است که از مشرق بطحا
سر زد ؛ روشنی یافت از و ماه ربیع الاول ؛ تربیان عاشق او چون گل خورشید پرست ؛
بحریان شیفتهٔ او چو گل نیلوفل ؛ حیرت چشم جهان جلوهٔ یکتائی او ؛ سرمهٔ خاک در او ست
علاج احول ؛ سایهٔ او نتوانست سیاهی کردن ؛ بسکه آن ذات سعلی است منزه ز بدل ؛
دیده شق القمر حاکم منصف دریاب ؛ کرد قطع ورم قلب ز گردون دغل ؛ نزد هندو است قم
چشمهٔ آبحیوان ؛ ریخت اعجاز نبی آب رخ ابن مهنل ؛ آنچه آن تیغ که تنصیف کند لیمو را ؛
کرد انگشت نبی این گرهٔ مشکل حل ؛ پرتو مهر جبین از سه فلک میگذرد ؛ رفت این نور زمین
آن طرف چرخ زحل ؛ برج ثور از مه و خورشید فراهم ننمود ؛ جنس آن نور که اندوخت از و
غار جبل ؛ روز میلاد بر آتشکدهٔ آبی افشاند ؛ روز محشر بشفاعت کند اطفای شعل ؛ گر برد
فیض ز شیرینی خلق اقدس ؛ میبرد گوی حلاوت ز سفرجل حنظل ؛ گر رهد کافر از ان
خلق مجسم چه علاج ؛ وحشت از حضرت کل منیت مگر نقص جبل ؛ تا ید کفر شکن را تحرک آورد ؛
سنگ آغوش فلاخن شده عزی و هبل ؛ طالع اوست زحل زیج شناسان گویند ؛
گر دآن حجت اقوی همه تحلیل ملل ؛ نه فلک راه رود گر بخلاف حکمش ؛ ته بته پوست کند
از تن او همچو بصل ؛ قاف را منصب پاسنگ ترازوش دهند ؛ سایهٔ کوه وقار ار فگند بر
خردل ؛ نیاید به مبیضا دم زور آوردن ؛ اگر از بازوی او تقویتی یابد شل ؛ گرچه از کثرت طاعت
قدمش آماسید ؛ بود در دست مبارک رگ تصحیح علل ؛ شکر او بر همه اولاد نبی آدم فرض بسبب
اوست که اعلی شده نوع اسفل ؛ هیچ والا بود از طاقت آزاد بردن ؛ بحر در حوصلهٔ کوزه نگنجد
بحیل ؛ باتن نازک کس نیش خورد از زنبور ؛ تا لب و کام حلاوت بر دار زنشان عسل ؛ باد مقهور عدو
تو ز تعذیب فلک ؛ باد مسرور محب تو ز سامان جمل حواشی قصیده مصقل بالکسر نیل
شکلی که بان آئینه و شمشیر و خنجر و آن روشن کنند منخل بکسر میم و سکون نون و فتح جیم
داس چرخ آنچه زنان بآن ریسمان رشند مغزل بکسر میم و سکون غین معجمه و فتح زای معجمه دوک طوطی
طوقدار می باشد مثل قمری و طوطی را اسم کریم یاد سیه هند میرزا صائب میفرماید بدل نکرد حق ؛

حواشی قصیده

باشد ورنه طوطی هم؛ بحرف و صوت خدا را کریم میگوید؛ حلّی بفتح حاء مهمله و سکون لام زیور قطعه بریده آنرا گویند که اول قطعه را نویسند بعد از آن حرف آن را بریده برآرند درین کاغذ رنگی غیر رنگ سفید کنند و آنرا بر کاغذ سفید چسپانند حرف سفید بنظر می آید محمد علی ماهر گوید بیت پیری رسید و موی سیه ناپدید گشت؛ چون قطعهٔ بریده سیاهی سفید گشت؛ بتقریب قطعه بریده یعنی از خان آرزو بیاد آمده گفت؛ افسوس رسوای جهانم میکند پنهان؛ چو خط تو امان سازم بزیر پرده عریان شد؛ خط توامان خطی را گویند که در دو صفحه جای حرف سفید گذاشته بعض اینطرف و بعض آنطرف سیاه کنند چون هر دو ورق را باهم آورده پیش شعاع بنهند حروف سفید بنظر آید درین قصیده سه مخلص آمده مضمون مخلص اول اگرچه مسبوق است اما اینقدر تفاوت دارد که رفتن براق بر آسمان وقوعی است پس هلال را نعل براق گفتن طرف وقوع دارد و در رفتن غیر براق بر آسمان ادعای است و در مخلص ثالث تلمیح است بقصهٔ عطارد بن حاجب رضی الله عنه سید علی معصوم مکی در انوار الربیع فی انواع البدیع زیر تلمیح بعبارت عربی گوید ترجمه اش این که عطارد کمانی را بحضرت صلی الله علیه و آله و سلم هدیه فرستاد قبول نفرمود عطارد کمان مذکور را بدست یهودی بچهار هزار درم فروخت قصه اش در قاموس هم در ماده قوس مسطور است و عبارت هر دو کتاب متفق مگر اینکه در انوار الربیع میگوید اهداها الی النبی صلی الله علیه و آله و اصحابه و سلم فلم یقبلها فباعها من یهودی باربعة آلاف درهم و در قاموس چند نسخه دیده شد جملهٔ فلم یقبلها نیست و از رد و قبول هر دو ساکت است و علمای اصول فقه گفته اند الساکت لم ینسب الیه القول و موافق این قاعده کلام صاحب قاموس با کلام سید علی معصوم منافاة ندارد مع هذا علمای اصول حدیث گفته اند که زیادت ثقه معتبر است والله اعلم منهل بالفتح چشمهٔ جبلی که در آن غار منصوص واقع شده نام آن ثور است۔

ظهوری ترشیزی ظهور او عالم سخن را نواخت و لنور او سواد معنی را روشن ساخت خوش بیانی از ذخیره اندوز افتخار ما و شیوا زبانی از وجیره افروز اعتبار ما مثنوی را بکرسی عجمی نشانده و نثر را از جواهر زواهر گذرانده بعد اکتساب حیثیات از ولایت ایران بدکن افتاد و آستان ابراهیم عادل شاه والی بیجاپور را قبلهٔ آمال خود ساخت و رنگ ساقی نامه بنام برهان شاه والی احمدنگر

ریخت سرخوش در کلمات الشعرا گوید ظهوری وقتیکه ساقی نامه را پیش برهان نظام شاه در احمدنگر ارسال داشت بادشاه کریم چند زنجیر فیل پر از نقد و جنس صلهٔ آن فرستاد در قهوه خانه نشسته تنباکو می کشید فرستاده ها قبض الوصول خواستند قلم برداشت و بر پارهٔ کاغذ برنگاشت تسلیم کردند تسلیم کردم مراد از تسلیم قاعدهٔ ادبی که در هند معمول است در میان مولانا ظهوری و ملا عرفی شیرازی مراسلات و مراسلات بود وقتی مولانا ظهوری شالی برای ملا عرفی فرستاد ظاهر آن شال قابل هدیه نبود عرفی رقعه در جواب ظهوری نوشته و سه رباعی در مذمت شال درج نموده از آن جمله است ؎ این شال که وصفش نه حد تقریر است * آیات رعونت مرا تفسیر است * نامش نکنی قماش کشمیر کزن صد رخنه بکار مردم کشمیر است * وفات ظهوری در دکن سنه خمس و عشرین و الف بظهور رسید کلیات ظهوری نثر و نظم از قصیده و غزل و رباعی و ترجیع و ترکیب و قطعه و ساقی نامه حاضر است شروع در انتخاب غزلیات کردم دل نخسپید تا ردیف تا ر فوقانی دیده واگذاشتم و این چند بیت برداشتم

هر دم هوس نهد سخنی در زبان ما ؎ مهری ببوسه کاش زنی بر دهان ما

پروانهٔ افسرده ام اینسکه بشمعی — ولہ — با شعله کند دست و بغل بال و پرم را

چه بیکسانه نهادیم سر به بالش خشت — ولہ — بغیر داغ جنون کس نمانده بر سر ما

نه تنها نقش ما بست بر نگین دل هوس دارم — ولہ — ازین حسرت عقیقی کرده ام هر قطرهٔ خون را

خود را بآب گریه و هم پا بباد آه — ولہ — گر هستیم غبار ضمیر منیر تست

نی کحل گشت چشم و نی معطر شد دماغ — ولہ — شکوهٔ بیرحمی باد صبا خواهم نوشت

بهر که خامهٔ نازش نوشت دشنامی — ولہ — برای هیکل بازوی خود دعا برداشت

هنوز زخم هوس خوردهٔ تو رسوا نیست — ولہ — برآر تیغ که فردا گناه از ما نیست

بر باد دهیم خاک خود را — ولہ — بر خاطر او ز ما غبار است

فراق از وصل رشک آلود بهتر — ولہ — ظهوری صرفهٔ ما در جدائی است

بر دل از زنده بی داغ غمش دکان مچین — ولہ — جنس خود را نقد کردن بعد مغا رخصت است

بهر در چند گردی لنگ می باش — ولہ — بین بنما کریمی را که شل نیست

از خالص مولانا ظهوری است در مدح ابراهیم عادل شاه بعد تمهید بهار ؎

ایضاً

اگر روشن شد از نار براهیم — چراغ گل که بر شاخ انار است

گلبنی کرده در بستان ز نیاز — در گه بادشاه دیندارم

شاه تخت عدالت ابراهیم — که دماند ز نار گلزارم

ایضاً بعد تعریف قلم گوید

بیتواند پادشاهی کرد در اقلیم فضل — ملک رانی داده بادش شهریار کاردان

ایضاً بعد غزل سرائی ے

جبینم این فروغ از سجده خاک دری دارد — که دارد جبههٔ خورشید را گرم پرستاری

ازان هردم بچشم اشکبار خویش مینازم — که دارد نسبتی با ابر دستی درگهر باری

مولانا ظهوری در ساقی نامه بعد از دهان شیشه بگشاید و بادهٔ هوش ربائی بر حریفان می پیماید

ے

بیا ساقی ای غنچه من گل بیا — تو گل من خزان دیده بلبل بیا

برویم در خنده بستن چرا — تبسم بلب در شکستن چرا

چه گردیده واقع که چشم سیاه — نگه باز گرداند از نیم راه

چه دنبال ابرو گره کرده — کمان سیه توز زه کرده

بیا ساقیا بگذر آن روز را — بده آتش معذرت سوز را

گر از اغنی توبه دل زخم خورد — توان جان بتریاق عفو تو برد

درست است دعوای رندی من — که با کاکلت توبه شد هم شکن

دران توبه امید بهبود نیست — که چون لعل ساقی می آلود نیست

بیا ساقی ای باز خاطر شکار — که خونی است چنگ عقاب خمار

ز گلبن چمن گشته طاوس دم — برون آر خون کبوتر ز خم

بده تا درین دانگاه مجاز — ز گنجشک من واخورد شاهباز

کسی چند باشد چنین تنگدل — سرت گردم ای ساقی سنگدل

اسیر خمارم شرابی کجاست — دلم برد لم سوخت آبی کجاست

بکش خنجر انتقام از غلاف — سرت گردم ای ساقی سینه صاف

دل تیره ام را صفائی بده / اگر صاف حیف است لائی بده
بیا ای نمک پاش زخم جگر / که بختم را شکم بود شور تر
ببین تلخی عیش شیرین من / بده ساغری بگذر از کین من
برافروز از آتش یکانون جام / اگر شهد عیشم پذیرد قوام
بیا ساقیا جان فدا میکنم / تو دشنام ده من دعا میکنم
ز لعل تو تلخی که سر میزند / ره کاروان شکر میزند
بیا ساقی ای آگه از حال دل / که حسرت گرفته است دنبال دل
ببین کهربائی رخ آل را / بچرخ آر یاقوت سیال را
بیا تا دگر تازه کاری کنم / رخ عیش را غازه کاری کنم
اگر چشم زاهد نمی بود شور / بمیخانه می بردم او را بزور
دگر شاهد شام شد مشکبوی / سرت گردم ای ساقی صبح روی
بگلگشت مهتاب بیرون خرام / که لبریز شد ماه را باز جام
بامید سیر تو در ذوق طرب / فگنده است خود را در آغوش شب
ز شوق خرام تو ماه تمام / زمین را گرفته است در سیم خام
ز جام تو مهتاب میزد و مگر / که مستانه افتاده بر بام و در
سرت گردم ای مطرب خوبرو / که مرغوله گوئی و مرغوله مو
شدم پایمال هجوم ملال / بدست کرم گوش قانون بمال
بیک نغمه بنواز گوش مرا / ببر مژده کالای هوش مرا
بیا ساقی ای دین و ایمان من / فدایت دل و جان من جان من
ازان قرمزی آب خواهم بدست / که زردشت را کرد آتش پرست
بقم در زمین جبینم بکار / که نیلی است از سیلی روزگار
ز پیری ضعیف است بازوی حال / سرت گردم ای ساقی خورد سال
جوانی هوس کرده ام زان عصیر / که گردید بالغ از و عقل پیر

بدستم ده آن رشک یاقوت را — که سازم جوان عقل فرتوت را
کسی را خدا بخت بیدار داد — که هر صبح چشمی بر رویت کشاد
بینارم بمسجد دل داغ داغ — که تا در خرابات شد این چراغ
خراب ار شود کاخ کون و فساد — چه پروا خرابات آباد باد

حرف العین المهمله

عباس مروزی سم رسل ثلاثه شعرا بلکه ابو الآبای فصحاست و اول کسیکه در عهد اسلام طرح شعر فارسی انداخت و بنات النعش سخن را پروین ساخت چون الویه مامون عباسی بخطهٔ مرو خرامید کار شهر لقب رسالت تحفها پیش کشید بد از انجمله ابهم عباس که از فضلای آن بلده و دانای زبان عربی و فارسی بود قصیدهٔ بزبان فارسی اختراع کرده از نظر خلیفه گذرانید و هزار دینار صله یافت بلکه ندیم خلیفه و مقرر گردید این ابیات از آن قصیده است

ای رسانیده بدولت فرق خود تا فرقدین — گسترانیده بجود و فضل در عالم یدین
مر خلافت را تو شایسته چو مردم دیده را — دین یزدان را تو بایسته چو رخ را هر دو عین
کس برین منوال پیش از من چنین شعری نگفت — مر زبان پارسی را هست تا این نوع بین
لیک زان گفتم من این مدحت ترا تا این طریق — گیرد از مدح و ثنای حضرت تو زیب و زین

عنصری بلخی مالک رقاب سخن طرازی است و ملک الشعرای پایهٔ تخت سلطان محمود غازی وفات او در سنهٔ احدی و ثلثین و اربعمائة نوشته‌اند شبی سلطان محمود بساغر شراب می پیمود در حالت مستی نظر بر زلف ایاز افتاد و سر رشتهٔ اختیار از دست داده خواست که با معشوق هم آغوشی نماید دوری از خط نفس بر سر خود کشاید اما بر دستیت برهان الهی دست از آن اراده باز کشید و چون رشتهٔ فساد زلف دراز دیده بود ایاز را فرمود تا نیمهٔ زلف را قطع کند و سر رشتهٔ فتنه را کوتاه سازد ایاز نیمهٔ زلف بریده پیش سلطان گذاشت و بحکم قصر و رت شب موسم بهار را کوتاه ساخت چون سلطان از حالت مستی بافاقه آمد و سلسلهٔ دوستی بریده دید نهایت پریشان شد تا بحدیکه هیچکس از حضار محفل یارای دم زدن نداشت علی حاجب ره بعنصری آورد و گفت توانائی که مزاج سلطان را بحال آید عنصری پیش رفت و این رباعی بدیهه بعرض رسانید

گر عیب سر زلف بت از کاستن است — چه جای بغم نشستن و خاستن است
وقت طرب و نشاط و می خواستن است — کاراستن سرو ز پیراستن است

سلطان از استماع رباعی خیلی منشرح گردید و شعلهٔ جوالهٔ غضب فرو نشست فرمود تا سه بار دهان عنصری
را از جواهر پر ساختند و مطربان را حکم کرد تا رباعی را بنغمه و ساز سرایند اکثر سخن سنجان در اشعار خود باین قصه
تلمیح کرده اند میرزا صائب میگوید ؎ بگیر سر خط عبرت ز قطع زلف ایاز ؛ نگاهدار عیان دراز دستیها ؛ و نیز
میگوید ؎ پا از گلیم خویش نباید دراز کرد ؛ تیغ ستم ببین چه بزلف ایاز کرد ؛ مؤلف گوید حق
اینست که مصراع چنین گفته شود ؛ ع تیغ سزا ببین چه بزلف ایاز کرد ؛ چه هرگاه زلف بی اعتدالی کرد
تیغی که آمد و برید بسزا رسانید ستم کرد عنصری گوید ؎ عمید دولت ابوالقاسم بن خواجه حسن ؛ که هست
طاعت او بر سر زمانه فسار ؛ چهار گروه دعا نگر شود بخشش ؛ از آن چو پنجهٔ مردم شده است برگ چنار ؛
سیاست و کرم خواجه گردش فلک است ؛ کز و سوار پیاده شود پیاده سوار ؛ ز خواجه جود پدید آید و ز گردون بخل ؛
ز ابر آب پدید آید و ز خاک غبار ؛ بایستند بزرگان چو پیش او برسند ؛ چو وا رسند بدریا بایستند انهار ؛ بگفتن معنی
فرسود جود درا خردل ؛ اگرچه نیست بدیدار جود را انقدار ؛ مثالش آنکه سخن خیزد از حروف لبی ؛ اگرچه هست
حروف اندک و سخن بسیار ؛ نبود و هم نبود خیر بعرض خویش بخیل ؛ نکرد و هم نکند خیر برای دین پیکار ؛ بود بچوب مشابه
خلاف و طاعت او ؛ ازین ولی را نیز از آن عدو را دار ؛ بنقش سیر شاه و مهر کرده شد معنی ؛ بنام مدحت
او وداع کرده شد اشعار

عرفی شیرازی اوستاد مسلم الثبوت است بجاه افگن سحر هاروت تارت و شیخ عبدالقادر بداونی در منتخب التواریخ میگوید
اول که از ولایت بفتحپور رسید بیشتر از همه بشیخ فیضی آشنا شد و الحق شیخ هم با او خوب پیش آمد و در سفر اخیر تا
قریب دریای اتک کابل در منزل شیخ میبود و ما یحتاج او از شیخ بهم میرسید آخر در میانه شکر آبها افتاد و بحکیم ابوالفتح
ربطی پیدا کرد و از آنجا بتقریب سفارش حکیم بخانخانان مرتبط شد و روز بروز هم او را در شعر و هم در اعتبار ترقی
عظیم روداد انتهی کلامه عرفی سی و شش سال عمر یافت در لاهور سنه تسع و تسعمائه در آغوش زمین خوابید
صاحب ذخیرة الخوانین گوید خانخانان ملا عرفی را نادیده آنقدر زر هر سال بسفر میشاد که محتاج بدر دیگر نبود و از اقرار
اخلاص شاهجهان آبادی در بیاض بهار معلوم میشود که خانخانان یک مرتبه عرفی را در جائزه قصیده هشتاد هزار
روپیه رعایت کرد عرفی در قصیده ترجمة الشوق میگوید ؎

بکاوش مژه از گور تا نجف بروم		اگر بهند هلاکم کنی و گر بتتار	

این بیت مقبول جناب ولایت مآب رضی الله عنه افتاد و بعنایت جائزه اعلی روح او را شاد فرمود یعنی

میر صابر اصفهانی در سنه سبع و عشرین والف استخوان او را از لاهور به نجف اشرف رسانید ملا رونقی
همدانی تاریخ نقل استخوان میگوید ؎ یگانه گوهر دریای معرفت عرفی ٭ که آسمان پی پروردنش صدف کم آمد
چو عمر او بسر آمد ز گردش گردون ٭ شکست بر صف دلهای پر شغف آمد ٭ بگوش چرخ رسانید حرف جانسوز
که عمرم از تو چون در معرض تلف آمد ٭ بکاوش مژه از گور تا نجف بروم ٭ فگند تیر دعای و بر هدف آمد
رقم زد از پی تاریخ رونقی کلکم ٭ بکاوش مژه از هند تا نجف آمد ٭ اما میر صابر اصفهانی مردی
خیر ستوده صفات بود و در عهد جهانگیری و شاهجهانی بهترین اعتبار رسیده مدتها بواقعه نویسی دیوانی
صوبه گجرات و بعد از ان بواقعه نویسی کل صوبه جات دکن قیام داشت تاهل اختیار نکرد و مجردانه
بخوبی و نیکنامی عمر بسر آورد و تا سنه احدی و ستین والف واقعه نویس ممالک دکن بود و بعد از ان
معلوم نیست چه قدر زندگانی کرد در وقت تحریر این صحیفه دیوان عرفی مشتمل بر اقسام سخن بملاحظه
در آمد در قصیده گوی صاحب ید طولی است با وصف آن مخالص او چندان خوب واقع نه شده
لهذا بر زبان قلم بنا مد غزل و مثنوی او مرتبه مساوی دارد اما باعتقاد حکیم حاذق پسر حکیم همام برادر
حکیم ابوالفتح پایهٔ مثنوی او کم است درین باب میگوید ؎ عرفی که ما در غزل استاد بود ٭ جنانه
خراب و ده آباد بود ٭ مثنویش طرز فصاحت نداشت ٭ کان نمک بود ملاحت نداشت ٭ اشاره
است بمثنوی عرفی که در همین وزن گفته مطلعش این است ؎

بسم الله الرحمن الرحیم	١٠	موج نخست است ز بحر قدیم

مولف گوید بجای لفظ موج لفظ مناسب تر است فقیر هم مصراعی برای بسم الله بهم رسانده ام
که ؎ بسم الله الرحمن الرحیم ٭ تیغ سیه تاب رسول کریم ٭ اما شیخ نظام در آغاز مخزن الاسرار
قصب السبق از مصراع گویان بسم الله ربوده و میرزا صائب مضمون تحفه برای بسم الله یافته
میفرماید ؎ سخن بلند چو گردد بوحی مقرون است ٭ اما قه سر مصحف کلام موزون است ٭ این
مطلع مضمون بلندی دارد اما مصراع اول خوب نرسیده چه مضمونش انیکه سخنی که بلند گردد بمرتبه
وحی میرسد اگر مراد از سخن نظم است تخصیص نمیتواند شد زیرا که نثری که بلند افتد نیز بمرتبهٔ وحی تواند
رسید بلکه بمقام قرآن نثر است نظم خال خال واقع شده و مفهوم مصراع ثانی انیکه کلام موزون
فوق کلام منثور است و پیداست که مدعا با دلیل مطابقت ندارد و دلیل مدعای دیگر میخواهد مثلاً چنین

گفته شود ؎ خوش است شعر دلنشان نظم افزون است ؛ آتافه سر مصحف کلام موزون است ؛ و مدعا دلیل دیگر میخواهد مثلاً چنین گفته شود ؎ سخن بلند چو گردد بوحی مقرون است ؛ گواه دعوی ما مصحف همایون است ؛ واله در ریاض الشعرا و آرزو در مجمع النفائس اشعار بسیار از غزلیات عرفی آورده اند اشعاریکه درین صحیفه ثبت شده سوای آن است ؎

تاثیر کرده بسیاست نگاه را	وله	صد منت است بر سر عاشق گناه را
چندان خجل نکند چشم اشکبار مرا	وله	که آرزوی دل آورده در کنار مرا
عشق تو بست وانگند درپیش دردمانرا	وله	سلطان شکار لاغر نبخشند ملازمان را
جنس وین را چه کساد آمده عرفی درپیش	وله	که بجز مرده ز حافظ نخرد دفتر آن را
گر نخل وفا بر ندهد چشم تری هست	وله	تا ریشه در آب است امیدی ثمری هست
چگونه گریه بجوشد که چشم حیرانم	وله	با آفتاب قیامت مقابل افتاده است
باینکه کعبه نمایان شود ز پا منشین	وله	که نیم گام جدائی هزار فرسنگ است
دانم که شفیق اند طبیبان همه لیکن	وله	مرهم که نه معشوق نهد دشمن ریش است
نازم تنوسن ستم او که هیچ گاه	وله	آگه نشد که چاشنی تازیانه چیست
ساکن کعبه کجا دولت دیدار کجا	وله	اینقدر هست که در سایهٔ دیواری هست
همین بس است دلیل بقا ز عالم عشق	وله	که یک شب غم او در هزار سال گذشت
قدم برون منه از جهل با فلاطون شو	وله	که گر میانه گزینی سراب تشنه لبی است
زبسکه مانده شود آسمان ز آزارم	وله	هزار سال پس از من جهان بیاساید
غیبت برم بشادی عالم که هیچ گاه	وله	از خلوت وصال تو بیرون نمیرود
طغیان نازبین که جگر گوشهٔ خلیل	وله	آمد بزیر تیغ و شهیدش نمیکنند
دلے بر دشمنی آفتاب خنده زند	وله	که از زیارت شبهای تار می آید
نادیده جمال او مهرش ز دلم سر زد	وله	ناکاشته سیر وید این دانه چنین باید
به بلبلان چمن بعد ازین که گوش کند	وله	که عندلیب قفس دیده بباغ آمد
بر درد پیالهٔ خویش بخند ز قضا یان	وله	نشو گدای شبانان که شیر بید دشند

دلرا چہ سید ہی کہ بدار الشفا بریم	ولہ	این کشتہ را ز سایۂ تیغت کجا بریم	
چون زخم تازہ دوختہ از خون لبالبم	ولہ	ای وای گر بشکوہ شود آشنا لبم	
گر کام دل بگریہ میسر شود ز دوست	ولہ	صد سال میتوان بہ تمنا گریستن	
اینک رسید وعدہ کشاد نقاب کو	ولہ	رفتیم تا دریچۂ صبح آفتاب کو	
ز چشم من مجوش ای گریہ ہنگام وصال او	ولہ	کہ محجوب است و میسازد ہلاکم انفعال او	
ز فروغ آفتابم بشود جنسی کہ بتو	ولہ	چہ دو زلف تست یکسان شب و روزم ار سیاہی	
پیش عرفی مدہ از دست عنان کاین استاد	ولہ	خویش را ابلہ نمودہ است ولی ابلہ نیست	

مؤلف گوید در آخر کلمات فارسی ہای مختفی زیادہ شود برای اشعار فتح ما قبل ہا و در تلفظ نیاید مگر در ضرورت شعری چون خامہ و نامہ و تار تانیثی کہ در آخر کلمات عربی آید و در حالت وقف ہا شود فارسیان آنرا گاہی تا خوانند چون عاریت ظہوری ترشیزی گوید ؎ چراغ عاریتی تیرگی زیادہ کند ؛ بروشنائی شبہای تار سوگند است ؛ و گاہی ہای مختفی خوانند چون عاریتہ میرزا صائب گوید ؎ از رنگ و بوی عاریتہ دامن کشیدہ ایم ؛ چون عنبر است از نفس ما بہار ما ؛ اما ہای اصلی را خواہ در لفظ فارسی باشد مثل سیہ و تنگ خواہ در لفظ عربی مثل سوجہ و فرقہ مختفی نسازند عرفی در شعر مذکور ہای ابلہ دل را کہ اصلی است مختفی ساختہ اگر تلفظ کنند وزن بپرد و لیکن مختفی ساختن ہای اصلی در اعداد مثل چہاردہ و پانزدہ بنظر آمدہ چنانچہ در ترجمۂ غزالی مشہدی می آید و ظاہر آنکہ این ہم خلاف قاعدۂ استاد عرفی در نعت گوید

	تا مجمع امکان و وجوبت ننوشتند		مور د متعین نہ شد اطلاق اعم را	

میرزا خان خلد مکانی شارح قصائد عرفی در معنی این بیت مینویسد کہ در اصطلاح منطقیان اعم ماہیتی را گویند کہ نسبت بماہیت دیگر عام تر بود و اخص ماہیتی را نامند کہ نسبت بماہیت دیگر خاص تر بود انتہی کلامہ و ظاہر است کہ درین تعریف دور لازم می آید بلی اعم در اصطلاح منطقیان مفہوم کلی را گویند کہ بر جمیع افراد مفہومی صادق آید و بر غیر آن نیز مثل حیوان کہ بر جمیع افراد انسان صادق است و بر فرس و امثال آن نیز حیوان را نسبت بانسان اعم گویند و انسان را نسبت بحیوان اخص و پیداست کہ اگر حقیقت محمدی صلعم اعم از وجوب و امکان باشد و صادق می آمد بر ہر دو مثل صدق کلی بر افراد خود و وجوب و امکان ہر کدام فرد حقیقت محمدی باشد و این خلاف واقع است بلکہ مستلزم آنکہ حقیقت محمدی صلعم را

که موجود حقیقی در اصل وجود عالم است و وجود مستقل حقیقی نباشد زیرا که عام کلی است و کلی یا موجود است
بوجود افراد یا بمعنی وجود افراد حسب خلافی که در قایلان وجود کلی طبیعی باقیان آن واقع است پس حقیقت
محمدی را با وجود مستقل نخواهد بود مگر وجود افراد و یا حقیقته موجود نخواهد بود مگر وجود افراد او را بار نسبت کنند
بطریق مجاز طرفه آنکه درینجا ازین قبیل هم وجود نخواهد شد چراکه حقیقت محمدی که وجوب امکان باشد از امور
اعتباریه تشبیه اند که اصلا در خارج وجود ندارند پس حقیقت محمدی را وجود در خارج اصلا نخواهد بود نه حقیقته
نه مجازاً نه اصالةً نه ضمناً و بر ارباب دانش هویدا است که برزخ جامع وجوب و امکان بودن دیگر است
و کلی شامل هر دو بودن دیگر مصرع ببین تفاوت ره از کجاست تا بکجا پس کسیکه حقیقت محمدی را عام
منطقی بگوید خدا داند ازین عموم چه منقبت فهمیده که لایق ذات متعالی صلی الله علیه وآله واصحابه وسلم
تواند شد همچنین عموم در مفهومات عامه مثل امکان عام و شی و مفهوم علی العموم یافته میشود ظاهرا این قایل
درمیان جامعیت و عموم فرق نکرده پس اگر از عموم جامعیت قصد کنیم از قباحت مذکوره برائت
دست میدهد اما حسن اجتماع الفاظ مصطلحه منطق یعنی وجوب و امکان و اطلاق اعم فوت میشود باعتبار
معنی چراکه اعم بمعنی مصطلح منطقیان نماند اگرچه بحسب صورت مناسبت باقی است و لفظ اطلاق درینجا
بمعنی تلفظ کردن است پس مناسبت او با لفظ متعین صورةً باشد نه معنی و ملا منیر لاهوری شارح قصائد
عرفی در شرح این بیت برمی نگارد وجود سه مقرر شد ممکن و واجب و ممتنع انتهی ممکن و واجب را که
موجود اند نه وجود از جمله وجود شمردن دلالت بران دارد که مراد ملا منیر از وجود موجود است درینصورت ممتنع نیز
از جمله موجود خواهد شد و این منجر بکفر میگردد زیرا که شریک واجب از افراد ممتنع است و اگر تاویل کنند
و مراد از واجب و ممکن و ممتنع وجود واجب و ممتنع گیرند یعنی وجودیکه منسوب بواجب است بوجوب
و بممکن بامکان و بممتنع بامتناع صورت صحت پیدا میکند اما فقیر معنی این بیت را برکرسی دیگر نشانده
که اطلاق اعم از جهت قضیه مطلقه عامه است و آن در اصطلاح منطقیان عبارت از فعلیت و
موجود شدن شی است در یکی از ازمنه ثلاثه و ذات حضرت صلی الله علیه وآله واصحابه وسلم موافق اصطلاح
صوفیه صافیه مجمع امکان و وجوب است از جهت آنکه حقیقت آن ذات که حقیقت محمدیست و تعین اول
داخل مرتبه وجوب است و صورت آن که هیکل عنصریست داخل مرتبه امکان معنی شعر اینکه تا کاتبان
تقدیر ترا مجمع امکان و وجوب ننوشتند یعنی تا ظهور ترا مقدر نکردند مورد اطلاق اعم متعین نشد یعنی به هیچ

چیزی در ازمنهٔ ثلاثه موجود نشده و هیچ امر از ازل تا ابد بفعلیت نیامده و موافق اصول حکما نیز معنی مستوی
چه حکما گفته اند که تا شی ممکن نباشد ایجاد او ممتنع است و چون علت تامه ممکن موجود میشود وجود او واجب
میگردد که اگر بعد ازین حالت منتظره باقی ماند لازم آید که هنوز علت تامه موجود نشده و این خلاف مفروض
است پس مبدء صلوح تاثیر امکان است چه واجب مستغنی است و ممتنع ناقابل و اختتام تاثیر وجوبی است
که از جهت علت تامه مستفاد میشود و لهذا حکما قاعده مقرر کرده اند که الشی ما لم یجب لم یوجد پس معنی
بیت اینکه تا رقم زنان قضا اجتماع امکان نیز که از لوازم ماهیت ممکن است با وجوب نیز که مستفاد از جاعل
است ننوشتند یعنی تا ایجاد و تاثیر مقرر نکردند هیچ چیز در ازمنهٔ ثلاثه بوجود نیامد و ظاهر است که وجوب در معنی
اول بالذات است و در معنی ثانی بالغیر و در اطلاق اعم مراد راز اعم که صیغهٔ اسم تفضیل است عام است از آنکه
معنی تفضیل و زیادت چنانچه میر قدس سره در حاشیهٔ قطبی در تعریف جزئی اضافی تصریح باین معنی میکند
و شیخ رضی شارح کافیه میگوید که جائز است استعمال اسم تفضیل مجرد از معنی تفضیل بمعنی اسم فاعل یا صفت
مشبه قیاساً نزد مبرد و سماعاً نزد غیر او و ازین باب است آیهٔ کریمه و هو اهون علیه یعنی اعادهٔ خلق روز
حشر آسان است بر حق تعالی و درینجا بمعنی تفضیلی یعنی آسان تر نمیتوان گفت زیرا که پیش قدرت

الٰهی همه برابر است آسان تری نمی باشد ؛

ذکر شیخ عبدالقادر بداؤنی

شیخ عبدالقادر بداؤنی جامع فنون فضائل بود و در تاریخ نویسی سلیقهٔ شگرف داشت کسب کمالات
نزد شیخ مبارک پدر شیخ فیضی و ابوالفضل و دیگر فضلاء عصر نمود و اکثر مشائخ و علماء عصر را دریافت
و صحبت داشت شیخ یعقوب صیرفی کشمیری در حق او گوید ؎ از دوانی بداؤنی بیشک ؛ در فنون فضیلت
است فزون ؛ پس دلیل زیادت معنی ؛ که نیابیش بصورت است فزون ؛ پیش امام اکبر بادشاه بود و مدتی طویل
با شیخ فیضی و ابوالفضل مصاحبت ماند اما در منتخب التواریخ تالیف خود جا بجا که بحال این دو برادر پرداخت
مرید شیخ حاتم سنبهلی است و اعتقاد خاص بخدمت شیخ جهنی وال داشت و در وقایع سنهٔ ثلاث
والف از تاریخ خود مینویسد که حکم بادشاهی بفقیر شد که بقیهٔ افسانهٔ هندی که بفرمودهٔ سلطان زین العابدین
والی کشمیر بعضی از آن ترجمه شده تمام سازد حسب الحکم جلد اخیر آن کتاب را که بضخامت شصت جزو است
در پنج ماه باتمام رسانید و مقارن اینحال شبی در خوابگاه خاصه نزدیک تخت طلبیده حکم فرمودند که چون در
جلد اول بحر الاسمار فارسی قدیم غیر متعارف است از سر نو بعبارتی مانوس بنویس من زمین بوس کرده قبول کردم و شروع

در ان کتاب نموده و بعد از التفات بسیار ده هزار تنکهٔ مرادی انعام و اسپ بخشید بدخشانی قراءت القادری
شاگرد شیخ عبدالقادر بست سال وفات او سنه اربع و الف نوشته طبع نظمی هم داشت در آخر تاریخ خود احوال شعرای
اکبری نوشته و بتقریب این دو بیت از خود بقلم آورده

سر چشمهٔ خضر است دهانی که تو داری	ماهی است دران چشمه زبانی که تو داری

وله

بصد امید قاصد سفر ستم سوی آن بدخو	معاذ الله از ان ساعت که نومید بر گردد

عزت خواجه باقر شیرازی در سخن طرازان عزتی دارد و در نکته پردازان حسنی تاجر پیشه بود از ولایت
بهندوستان تردد دیگر در مدح امیر المومنین علی رضی الله عنه قصیده نظم کرده که مطلعش این است

سیاف روزگار تبر دستی بهار	از خون لاله آب دهد تیغ کوهسار

درین قصیده مطلع انوری را تضمین میکند و میگوید

در کار مدح شه کنم این بیت انوری	تا حق کند برکز خود پایه استوار
ای کائنات را بوجود تو افتخار	ای بیش ز آفرینش و کم ز آفریدگار

میر شرف الدین علی شوبستانی که در نجف اشرف ساکن بود در خواب دید که حضرت امیر رضی الله عنه دست
بر دوش خواجه باقر داشته میفرماید بخوان شعری که در حق ما تضمین کرده مولف گوید متنبی شاعر مشهور
عرب در مدح سعید بن عبدالله الطائی قصیده دارد فقیر هم دران زمین قصیده در نعت نبوی
گفته ام دو بیت متنبی را در مدح اقدس صرف نموده قد شرف الله ارضا انت ساکنها ؛ و شرف الناس
اذ سواک انسانا ؛ نداه بحیک مولانا بلا ریب ؛ و انا علی المتنبی انه خانا ؛ بیت اول از متنبی است
امید وارم که این تضمین بصله حسن قبول جناب عالی فائز شده باشد دیوان عزت بخط او قریب پنجهزار بیت
از قصیده و غزل و رباعی حاضر است این چند بیت از آنجا گرفته درین صحیفه اندراج یافت

سورهٔ یوسف چو خوانی یاد کن آن ماه را	چین ابرو کن تصور سین بسم الله را

وله

زاهدان را نالهٔ مستانه زهر قاتل است	نعرهٔ شیر است تکبیر مناره روباه را

وله

دگر حسن گلوسوز که امشب مجلس آرا شد	که مقراض اثر پر پروانه دارد شمع محفلها

وله

چه بهاری که نکرده است باغبان مرا	نشاند شاخ گلی چو نشو در کنار مرا

وله

نگو بساقی مجلس بگو ری ناصح	که پنبهٔ سر مینا نهد بگوش مرا

ز نسبتی که بگل کرده اند روی ترا | وله | توان ز ناله بلبل شنید بوی ترا

تا بکی باشد لبم از شهد وصلم نا امید | وله | تلخکامم کرده از حنظل حرمان چرا

عزت بکیمیا ندهی آبروی خویش | وله | آب گهر بخاک فروشد کسی چرا

دید چون طوطی مثال خود خط یار مرا | وله | کرد مشکوه نظر آئینه رخسار مرا

تا بهی کشتی دل گشت ساحل آشنا امشب | وله | ز باد شعله روشن شد چراغ ناخدا امشب

سن که پیوسته سر از بال همای پیچیم | وله | دولتی خوشترم از سایه دیوار تو نیست

تو نداری سر سودای عزیزان ورنه | * | یوسفی نیست که سرگشته بازار تو نیست

تا نشد گم ماه کنعانی بمقصد پی نبرد | وله | وادی گم گشتگی دامان منزل بوده است

گر بکار معصیت می آمد آن هم بد نبود | * | نامه اعمال عزت فرد باطل بوده است

گوهر انصاف از درج لبی ظاهر نشد | وله | بر زبان خلق حرف حسبة لله نیست

حرف ناسنجیده در کیش خردمندان خطاست | وله | تیر روی ترکش دانش تامل بوده است

شور بلبل رهزن ای شمع شبستان مطلب | وله | هیچکس از لب پروانه صدا نشنیده است

تا نباشد گل در اول غنچه آخر نشگفد | وله | کلفت امروز بهر عشرت فردا خوش است

گر دید برق خرمن دلها خبر ندهید | وله | کاین ترک شعله خو خانه دودمان کیست

چون شمع ز سودای تو پروای سرم نیست | وله | میسوزم و از سوختن خود خبرم نیست

سایه ساعدت ید بیضا است | وله | دست بالای دست بسیار است

گلچین چار باغ عناصر گشته اند | وله | آن فرقه را که زانچه هوش داده اند

در چنین فصلی که گل بستانه میروید ز شاخ | وله | گر همه از بوی می باشد دماغی تر کند

حسود را نتوان کرد از جدل خاموش | وله | اگر به تیغ تغافل زبان بریده شود

آنکه دل داد بسودای دو عالم عزت | وله | مفلسی بود که یک خانه دو جا رهن کرد

از نیاز آن شاخ گل سامان رنگ و بو دهد | وله | چون نهالی تربیت یابد ثمر نیکو دهد

بچه امید هوس پیروی عشق کند | وله | چشمه هر چند زند شور بدریا نرسد

نگه در نرگس بیمار را نتوان کشتن | وله | که از غم ناله دل خسته ام نمی آید

بلا کشکدهٔ لعل لب او نرسد وله دیده ام شور قیامت بنمکدانی چند
حاجت نبود چهره ز می لاله گون کنی وله حسن برشتهٔ آتش سوز آن چه میکند
هر ذرهٔ که گرد ره بوتراب شد وله بالید آنقدر ز شرف کافتاب شد
دلم احرام رفتن از سر کویت نمی بندد وله حریم کعبه دایم صید را دار الامان باشد
کس ندیدم که بگلزار تو محرم باشد وله باغبان سیر گل از رخنهٔ دیوار کند
لاله گوشه دستار شهادت شده ام وله پیش ازین زخمی شمشیر غنایم نکند
تکیه بر کوکب اقبال نمی باید کرد وله ماه نقصانی ز خورشید زوالی دارد
سلام گوشهٔ ابروی او که تیغ عتاب است وله بغیر ازین که دهیم جان دگر جواب ندارد
زخود کسی که تهی شد ز انقلاب نترسد * ز شور بحر محابا دل حباب ندارد
سینه صافانی که خاکستر نشین گردیده اند وله در فن آئینه سازی هر کدام اسکندرند
ناتوان چون گشتی از اهل ستم اندیشه کن * بیشتر این ناکسان صیاد صید لاغرند
دلم از گرد کلفت هر زمان بر خویش میبالد وله بزیر خاک ضایع دانهٔ قابل نمیگردد
گل زخم شهادت باغ جان را تازه میسازد * چراغ تربت شهید خنجر قاتل نمیگردد
بحال خسته دلان تا ترا نظر باشد وله دعا کنم که مرا درد بیشتر باشد
سنت زنار را بر گردن قمری نهاد وله سرو کافر جلوهٔ کی در کار خود تقصیر کرد
مجموعهٔ حسن تو مرا تا بنظر بود وله شیرازهٔ اجزای دلم موی کمر بود
دلم پیکان صفت پهلو بسازد خالی از غیرت وله سرم چون قبضه از تیغ تو پیچیدن نمیدارد
عزم طوف لب او فکر سر انجامم کرد وله هیچو بادام شکر جامهٔ احرامم کرد
قطره ظرفان که ز اندازهٔ خود بیرون اند وله چون حباب از سر همین غروری دارند
سرو نو خیز غبار ره جولان تو شد وله خواست آزاد شود بندهٔ فرمان تو شد
اینقدر همرهی از تیر دعا میخواهم وله که مرا هیچو کمان با تو هم آغوش کند
پیکر نازکت از تاب تب افگار مباد وله غیر چشم تو دگر عضو تو بیمار مباد
هر گلستانی که گل خون دل خود میخورد وله باغبان ساده دل چشم ثمر دارد ز بید

نه غلطیده بخاک و خون غبار تا اوج کی گیرد وله نه هر افتاده چون جعفر طیار برخیزد

خدا از چشم تو اسلام را نگه دارد وله فرنگ زاده نگاه تو قصد ایمان کرد

دم نزع است و یار می آید وله ورنه خزانم بهار می آید

[illegible] برهنه پائی یار * که ز رنگ گشت حنا می آید

هر فتنه که بود بعالم تمام شد وله حرف نزاکت تو بود درمیان هنوز

ای بهشتی صفتان خیز در آتش باشم وله دارم از دوری این قوم عذابی که مپرس

در میکدهٔ عشق خریدم فنای خویش وله کردم نثار قاتل خود خونبهای خویش

ای مدعی ببال تو چون شاخ گل کهن * یک گل نچیدیم از چمن مدعای خویش

گیرم که بحر آب گهر در عوض دهد وله بیصرفه همچو ابر دریا برد آبروی خویش

از بس زبانه در پی غمازی من است * گشتم چو غنچه قفل در گفتگوی خویش

برنگ مار ز طول امل بخویش مپیچ وله ترا که مهره نباشد ز پیچ و تاب چه حظ

اینقدرها پی فیض نظری میکردم وله میشوم اشک بمژگان تری بیگردم

بهتر ز خموشی نبود عقده کشائی وله از بستن لب هر گرهی بود گشودم

نشان زخم کسی نیست بر عقیق دلم وله تراسم اعظم او نقش و رنگین دارم

چشمش از دزدیده دیدن بهر دارد دلگین وله از نگاه کج او غافل نمی باید شدن

رجحان بر آب خضر و هم آب دیده را وله دلهای مرده را کند احیا گریستن

با آنکه از مطالعهٔ خط سپید شد وله کاری نساخت این نگه بی سواد من

ای سر من پیچیده تو گرد سرت گردیده من وله چون ناله ام بالیده تو مانند نی بالیده من

دست کسی بدامن خطش نمیرسد وله امرد ز آفتاب بود تکیه گاه او

ایدل ببزم شعله چه کاهل نشسته وله برخاست صد سپند و تو غافل نشسته

حاضر ترا ز تو هیچکسی را ندیده ام * ای غائب از دو دیده مقابل نشسته

گیرم که احولانه کنم سیر قامتش وله دو دیده را ز پیش دو بالا چه فائده

یاران چه ره دست بهر سید زاشکم وله این قاصد خجسته پی از کعبه رسیده

ای دل متاع خشک و تر از بحر و بر مخواه | آتش ز سنگ خاره و آب از گهر مخواه
همچون صدف بآبلهٔ دل مدار کن | مانند بوته کام خود از سیم و زر مخواه
خواهی چو سرو تو برآزادگی کنی | نخل بلند طول امل بار ور مخواه
تنها بشاهراه توکل قدم گذار | عنقا بغیر سایهٔ خود همسفر مخواه
گوهرم گشته قبول نظر دریاے | چون صدف پای دلم رفته بگل در جائی
نکهت باغ دورنگی جگرم را خون کرد | هیچ کافر نبرد دل بگل رعنائے
برلب چو نامه مهر خموشی بزن زداغ | تا چند همچو خامه زبان آوری کنی
ما سر خود را بخصم بمروت داده ایم | همت اهل کرم مشتاق سایل بوده است

ناصر علی سرهندی

علی سرهندی امیر المؤمنین علی رضی الله عنه برآمد اهل بیت رسالت است و امیر الشعرا علی رحمة الله علیه سر حلقهٔ اهل بیت فصاحت کوثر سخن در اختیار اوست و سلمان غاشیه بردار او مجدد طرز الفاظ و معانی است و مستفید سلسلهٔ مجدد الف ثانی اگرچه غزل را باسلوب تازه جلوه داده اما در مثنوی ید بیضا مینماید بزبان فقیر باریک شنیده

سخن را آفریدم جان دمیدم | باقسام ادا الفی برگزیدم
الستی سر زد از من او بلی گفت | ملکش باعبدا و یاربنا گفت

هر چند برخی مثنوی گویان براه او رفتند هیچکس باو نرسید و خط نگیر به بیتی قلم کشید اهل بغداد زبان عربی و فارسی هر دو میدانند صوفیان آنجا در مجالس ذوق و سماع از زبان عربی بشنیدن اشعار ابن الفارض مصری و از زبان فارسی اکثر مثنوی ناصر علی میخوانند آغاز حال ملازمت سیف خان بدخشی برگزید و سیف را با قلم جمع کرد چون سیف خان بصوبه داری اله آباد از پیشگاه خلد مکان مامور گردید همراه او بسیر اله آباد که در زاویهٔ سنگم دریای گنگ و جمن واقع شده خرامید و تا ایام حکومت او در آن مجمع البحرین خشتیه را آب داد و چون سیف خان در نیام لحد جا گرفت در سرهند رفته فرو کش کرد از مسموعات او این که روز چهار شنبه آخر صفر بسیر باغ واقع سرهند رفت شیخ محمد معصوم خلف حضرت مجدد قدس الله اسرارهما نیز رونق افزای باغ شده و گلگشت کنان بسر وقت ناصر علی رسیده دید که شیشه و پیاله در پیش دارد متعقب رفته فرمود این چیست ناصر علی گفت شئی که بلا کشان بنوشند شیخ درگذشت صوفیان و علما تکفیر کرده محضر قتل درست نمودند میر محمد زمان راسخ با اقربای خود مسلح شده ناصر علی را همراه گرفته از سرهند برآورده جانب دهلی روانه شد و بتوجه پیرزادان مهلکه نجات یافت استادی میر طفیل محمد

قدس سره که ترجمهٔ او در سرو آزاد مسطور است با فقیر نقل فرمود که در شاهجهان آباد قصد ملاقات
ناصر علی کردم در عرض راه برخوردار سواره بباغ بیگم واقع چوک شاهجهان آباد بسیر رفت مرا هم تکلیف نمود
باهم بباغ رفتیم بعد فصلی دیدم که ناصر علی و یاران و با یکدیگر بایمای چشم گفتگو میکنند فهمیدم که چه اراده دارند گفتم شرب کنن
از شرب یاران دور افتاده دورتر رفته نشستم شیشه و پیاله آوردند چون ساقی می را از شیشه به پیاله ریخت قلقلی که از
قلقل در شیشه بهم رسید ظاهر شد ناصر علی بدیهه انشا کرد ع

کدامین مست را امشب سر جنگ است باز اینجا	که مینا هم ز جوش می زره زیر قبا دارد

چون مجلس آخر شد و اسباب شرب برداشتند فقیر برای رخصت رفتم و گفتم بدیهه را در بیاض فقیر که حاضر است بدست
خود بطریق یادگار ثبت باید کرد ثبت نمود و بالای آن نوشت بدیهه ناصر علی مستانه فقیر بیت مذکور را
در آن بیاض بچشم خود دیده ام آخر ناصر علی توبه کرد و از خدمت شیخ محمد معصوم قدس سره استفادهٔ
طریق باطن نمود ولی بجای نرسید در سنه هزار و صدم از سرهند به بیجاپور دکن بمعسکر خلد مکان شتافت و با امیر الامرا
ذوالفقار خان بن اسد خان وزیر اعظم خلد مکان برخورد و بلوازم قدردانی مخصوص گردید و درین باب مؤلف
گوید ع بعد سیف آخر علی را ذوالفقار آمد بکار ؛ لافتی الا علی لا سیف الا ذوالفقار ؛ و در روز ملاقات
ذوالفقار خان این غزل را گذرانید ع ای شان حیدری ز جبین تو آشکار ؛ نام تو در نبرد کند
کار ذوالفقار ؛ دشمن کشی جهانی و یک دوست پروری ؛ فتح و ظفر دو بخت بستت اند در قطار ؛ تیغ
دوستان آلی نموده ؛ ای نوبهار خلق تو بر بوی گل سوار ؛ ترسم که بوی گل ز فراقش جنون کند
آن دل که برده زین آتش ایمن سپار ؛ مرغ دلم به نیم نگه صید کرده ؛ ای طائران عرش خدنگ ترا شکار
یاران چند در فن خود مشقی خوانده ؛ این جمع را بیک نظر عاطفت سپار ؛ ناصر علی چه از تو خواهد
مراد و بس ؛ ای ابر فیض بر همه عالم گهر بیار ؛ میر عظمت الله بیخبر بلگرامی قدس سره در سفینهٔ خود نقل آورده
که چون مطلع را خواند ذوالفقار خان یک زنجیر فیل و سی هزار روپیه صله داد و گفت بس کن که طاقت
صلهٔ دیگر ابیات ندارم مؤلف گوید خیر در همین بود که ذوالفقار خان بر مطلع اکتفا کرد که قابل صله
همین مطلع است و رتبهٔ باقی ابیات بر نقاد سخن ظاهر میرزا کاظم منصبدار اورنگ آبادی با فقیر
نقل کرد که من از بعضی متصدیان سرکار ذوالفقار خان تحقیق کردم که صلهٔ ناصر علی سی هزار روپیه
نبود خان آرزو می‌نویسد که یک زنجیر فیل و پنج هزار روپیه در جلدوی آن بخشید سیف ناصر علی اینست

یافت بر همه مردم تقسیم نمود و خود هیچ نگاه نداشت و چون ذو الفقار خان در سنه ثلاث و مائة و الف بتسخیر ملک کرناتک اقصای ممالک دکن متوجه گردید با او بکرناتک رفت و ایامی معدود در آن نواحی بسر برد و با شاه حمید اعتقاد تمام داشت و این شاه حمید مجذوب ولی بود در کنجی که شهریست مشهور بمسافت دوازده کروه از آرکات باشاه عادل دوستی تمام داشت و این شاه عادل پسر خواجه شاه مخاطب به شریف خان است که از نوکران خلد مکان بود و چندی بمنصب صدارت کل صدر نشین بساط اعتبار گشت گویند شاه عادل از مسند غنا گذشته بر پوست تخت فقر نشسته بود و با غضنفر خان بسیار ارتباط داشت خان مذکور از رفقای ذو الفقار خان بود و بحکومت کنجی میپرداخت آخر الامر از دکن بهندوستان معطف عنان نمود و در شاهجهان آباد قلندرانه بیگذرانید و بهمین جا بستم رمضان سنه ثمان و مائة و الف بروضهٔ رضوان خرامید عمرش قریب شصت سال قبرش بجوار مرقد سلطان المشائخ نظام الدین دهلوی قدس سره سال وفات او از کلمات الشعرا تالیف سرخوش نقل کرده شد و نیز سرخوش قطعهٔ تاریخ وفات او گفته بیت آخرش این است سرخوش زخرد سال وفاتش پرسید ؛ گفت آه علی بعالم معنی رفت ؛ و نیز سرخوش این مصراع تاریخ از محمد عاکف نقل کرده ع آه آه از رحلت ناصر علی ؛ اما در هر دو مادهٔ تاریخ یکعدد از سال مذکور زیاده است و نیز سرخوش در احوال میرزا قطب الدین مائل مینویسد که بست و هفتم رمضان المبارک سنه هزار و یکصد و هشت لبست روز از فوت ناصر علی درگذشت محمد عاکف جل جنته مثواه تاریخ یافت و از اینجا بوضوح پیوست که وفات ناصر علی مقرر در سنه هزار و صد و هشت است تفاوت در مادهٔ تاریخ واقع شده نه در عدد سال اتفاق هر دو مورخ در افزونی یکعدد فقیر را در شبهه انداخته بود باری تاریخ میرزا قطب الدین مائل شبهه را رفع ساخت و تاریخ جنته مثواه نقصانی دارد که مورخ از تا جنته که آنرا در املا عربی بشکل ها مینویسند چهار صد گرفته حال آنکه پنج باید گرفت زیرا که معتبر نزد اهل جمل صورت کتابت باشد نه تلفظ بر عکس عروضیان دو عروضیان که مدار اول بر وزن است و مدار ثانی بر زبر و این هر دو تعلق بحروف ملفوظ دارد نه مکتوب شلی در عقد الجواهر گوید و قلیکه بلفظ و رسم الخط مختلف واقع شود مثل حتی و یحیی که در نطق الف است و در رسم یا و مثل حمزه و طلحه که در نطق تا است و در رسم ها بعضی گویند معتبر مکتوب است نه ملفوظ و بعضی گویند معتبر تلفظ است نه رسم سید عبد الله هرمینی گوید قول اول معتمد علیه است و قول ثانی نادر سید جعفر رومی زبیر پوری با فقیر نقل کرد که روزی با جمعی از یاران بزیارت مرقد شیخ ناصر علی رفتیم و باهم صحبت داشتیم یاری از فقرا

شیخ آورده گفت باری آن قول شما چه شد ع خاک گردیدیم و سیر قصد هنوز افغان ما ؛ زخم شکست اما
نمی ریزدی جوشان ما ؛ گفتم بزبان شما این افغان ناصر علی است که بقبض در آمده یاران تحسین کردند
ونیز گویند روزی ناصر علی در صحبت میرزا نظام الدین احمد طالع تخلص برادر میرزا قطب الدین مائل
مطلع مذکور بسبیل تفاخر خواند میرزا گفت مصراع دوم از مولوی روم است ع خم شکست و باده
در نا ریخته ؛ صد درستی در شکست انگیخته ؛ و خود بدیهه این مطلع رسانید ع بر نتابد سنت
ساقی دل نالان ما ؛ ساغر لبریز یا بس و دیده گریان ما ؛ فقیر هم درین زمین غزلی دارد و بر یاران
التماس میدارد ؛ ع گل نکرد از شیوهٔ افتادگی نقصان ما ؛ کم نشد چون زلف خوبان از تنزل شان ما ؛
از قدومت باز آمد در دل ما جان ما ؛ مرحبا آباد کردی خانهٔ ویران ما ؛ از کف و نیا دل بیتاب ما
آمد بردن ؛ آفرین بر اضطراب گوهر غلطان ما ؛ حسن خلق ما میگرود بدل در هیچ حال ؛ زخم
را مرهم شود بوی گل در ریحان ما ؛ آنقدر خو کرد دل با او که باز آید اگر ؛ میتوان گفتن که شد بیگانه
مهمان ما ؛ مهر بر لب کرد آنرا داز تنائی اغنیا ؛ نیست ارباب دل را بار در دیوان ما ؛ کلام
ناصر علی در شش جهت عالم سایر و دائر است انچه بیت بنا بر التزام نقش بیاض ایام میشود ع

باندازنگاهی بردلی پروا دل ما را	وله	ببوی ساغر می بست ساقی محمل ما را
نیست غیر از عشق و لسوزی بین افسرده ما	وله	شعله جنبش میدهد نبض چراغ مرده را
بر بیاز دل جفایت رنگهای آرزویم را	وله	چو ماهی در تنم خون شد سفید از زخم نشتر ها
عمر از کف رفته ما قامت آن بیوفاست	وله	میشناسد هر که صیاد است صید خسته را
از آبلهای دل فریاد پرستان	وله	یک آبله در کام زبان ست جرس را
قد آرا خلقتی در عالم امکان نمیباشد	وله	دل تنگی بناز آورده ام این جامه بیان را
عمرها یک شمع در محفل کفایت میکند	وله	گر چنین می باند از خیرامیت رفتار را
همچو آن عکسی که از آئینه بیرون میبرد	وله	دام راه ما سبکروحان نشد زنجیرها
سرت گردم شکایت جوش زد گردیدن چشمها	وله	نفس شرح است هر تازه بیچو آید زبان اینجا
لبریز شد ز تنگی دل بسکه سینه ام	وله	چون رشتهای شمع بیکی گشت نالها
رواج بلی هنری جز بهند جائی نیست	وله	که این متاع درین سرزمین بود کمیاب

ملاقی گر کند پیدا چشمت را شکرخندی | وله | چو رنگ رفته می آید بجا خون شهیدانت
بسکه درد جدائی کشیده پیدا اند | وله | که خار خشک رگ جان شاخ عریان است
چشم پوشیدم تجلی در فضای سینه شد | وله | خوشتر از ضبط نگه شمعی حریم دل نداشت
از بسکه سنگ تفرقها در سراغ ماست | وله | چون شیشه شکسته فروغ چراغ ماست
جان سپید سیم چه درد جگر سوز سحریم | وله | چون رشته فتیله نفس صرف داغ ماست
عشق از پرده برون آمد و آوازم داد | وله | برد از هر دو جهان درد و پردازم داد
نپسندید که بی برگیم آوازه کند | وله | جگر لعل و گهر چشم گهرسازم داد

مؤلف گوید شخصی اعتراض کرد که لعل گر و گهرساز مسموع نیست فقیر سند گهرساز از کلام میرزا محمد سعید اشرف مازندرانی آوردم که صـ نرخ اشکم مشکن کاین گهر لعلی را چشم بیچاره به صد خون جگر ساخته است ؛ و چنانچه گوهر تقلیدی میسازند لعل هم تقلیدی میسازند گویا گهر لعلی سند هر دو میتواند

زخمی شوق تو کی ممنون قاتل میشود | وله | همچو ماهی می طپد چندانکه بسمل میشود

امتیاز شهر و صحرا داشت از نقص جنون | وله | ورنه مجنون را خرابه‌های خود ویرانه بود
زگمنامی طراز دکار و آنها شهرت عنقا | وله | خموشی چون زحد بیرون رود شور جرس آرد
اگر آن هلال ابرو بمیان نشسته باشد | وله | مه نو بچشم مردم قدح شکسته باشد

مؤلف گوید محبوب را هلال ابرو گفتن و مشابهت ابروی او با هلال در خوبی منظور داشتن باز همان هلال را نسبت با بروی محبوب قرینه شکسته چشم گفته مذمت کردن صریح با هم منافات دارد ؛

سیر از جهان شدم بگداز فنای خویش | وله | چون اشتهای سوخته گشتم غذای خویش
بچشم پاک می بینیم جمال نازنینان را | وله | بتان را خانه ناز است چون آئینه آغوشم
همچو نخل شمع باشد سوختن اندیشه ام | وله | رزق آتش میشود آبی که در رگ و ریشه ام
خبر گرفتاری نمی زیبد دگر پیراهنم | وله | دام پیچیده برنگ فلس ماهی بر تنم
نمیگنجید بخلوتخانه دل آفتاب من | وله | برون از شیشه چون آب گهر باشد شراب من
یکی شد همچو صاف درد می روز و شب عالم | وله | ز بس لرزید چرخ شیشه رنگ از اضطراب من
نزاع کفر و دین در عالم وحدت نمی باشد | وله | شب و روز راست در دیرانه ام چشم قربانی

خمارم بسکه از شرم معاصی کرد بیتابی | چو شمع استخوان بیرون چکید از داغ پیشانی
مراد از وصل معشوق است ترک ما سوا کردن | چو دل برگردد از دنیا چه حاجت سبحه گردانی

این معما باسم علی با اعراب منسوب بناصر علی است ~ چشم بگشا زلف بشکن جان من * بهر تسکین دل بریان من * چشم بمعنی مرادف عین است او بگشا فتح یعنی عین را فتح ده و زلف بمعنی تشبیه لام است او بشکن بمعنی مرادف کسر یعنی لام را کسره ده و دل بریان یاد تسکین سکون و اوست اعلی بحصول پیوست بطرز معما فقیر هم معمای از نقد در ذکر میکنم باسم ممنون ~ عم من بی نتیجه بود اول * شکر ایزد نتیجه داد آخر * عم من تشکل اول منطقی است نیم صغری و من کبری او بی نتیجه شد یعنی عین نون رفت مم که حد اوسط است ماند آخر نتیجه داده عین نون شد نون ماند ممنون حاصل شد *

علی نعمتخان شیرازی جامع فنون کمال است و اعجوبهٔ عدیم المثال خامهٔ هجوش شمشیر خونریز است بلکه صد قیامت انگیز احوال او در ضمن رساله که پایان این ترجمه ثبت میشود می آید وقتی جیغهٔ مرصعی در سرکار زیب النسا بیگم بنت خلد مکان بفروختن داد مدتی گذشت و قیمت نرسید این رباعی گفته بنزد بیگم فرستاد

~ ای نیر برج سعادت اختر من | در خدمت تو عیان شده جوهر من
گر جیغه خریدنی است پس کو زر من | ور نیست خریدنی بزن بر سر من

بیگم هزار روپیه با جیغه مرحمت کرد و چون حیدرآباد در عهد خلد مکان فتح شد این تاریخ از نظر خلافت گذرانید و بعنایت خلعت ممتاز گردید ~

از نصرت پادشاه غازی | گردید دل جهانیان شاد
آمد بقلم حساب تاریخ | شد فتح بجنگ حیدرآباد

فقیر قدری اشعار از دیوان عالی انتخاب زده در بیاضی نوشته بودم بعد از آن تذکرهٔ خان آرزو بنظر رسید مقابله کردم شش بیت متفق برآمد آنرا موقوف میکنم و باقی را تحریر می آرم

~ فکر زلف خوبرویی زار میسازد مرا | آخر آن هندو پسر زنار میسازد مرا
خوش نمی آید دل آسوده محبوب را | بد شود با هر که گوید پیش او خوب مرا
زینهار پاس عزت میخانه را مدار | جا ده بچشم خویش چو نرگس ایاغ را
یکجا بر آب برهم خورده صورت بست تماشایی | تغییر نیست نقش بد خاطر مشوش را

چو یار محرم بزم شراب کرد مرا | وله | نگاه گرم رقیبان کباب کرد مرا

ز عیش رفت بباد آنچه بود در گرهم | وله | چو گل شگفتگی دل خراب کرد مرا

ببین بر آینه سیماب تا شود روشن | وله | که میگشاید غم دیدار بیشتر ایشان را

ارباب شعر رخصت گفتار ندارند | وله | مانع ز چیدن غنچه بود سر به صحرا را

ذره ام امیدواری پرتوی از آفتاب | وله | ای سحاب پیرتر تشوی حائل چرا

بمگر دو میسر تاجداری بی دلیر بیا | وله | چو شمع از سر گذشتن لازم آمد سرفرازی را

آب حیوان آبیاری کرده تیغ عشق را | وله | زنده سازد چون دم عیسی دم شمشیر را

طالع پستم بلند از آستان بوسی تو شد | وله | سرنوشت پیش شد محو از جبین سائی مرا

میکنند فرزند آخر دعوی مال پدر | وله | پیسه از خورشید گیرد رنگ از گل برده را

هر که یکبار بجانانه رساند خود را | وله | این محال است که تا خانه رساند خود را

نور ایمان مکر شیطان را در اندازد ز پا | وله | خانمان فرد را سیلاب باشد ماهتاب

در نشاط آرد وصال دوستان مشتاق را | وله | حلقهٔ صحبت نمی باشد کم از جام شراب

ما جان فدای بندگی یار کرده ایم | وله | این بیگنه غلام بود چرخ آفتاب

نیشکر بر بند بند خویش خنجر بسته است | وله | تا بدانی هیچ نوشی در جهان بی نیش نیست

دم شمشیر چو بر سنگ رسد بر گردد | وله | سخن تند بما سنگدلان نادانی است

در طریق بندگی باید شدن چون آفتاب | وله | خود ز سر تا پا جبینی بر تو اش سجاده است

لال گرمی باشد این را چه کنید آگه چیست | وله | حرف نا پرسیده از مردم شنیدن مشکل است

دوستان در هوشمندی پیر دستان شیخ اند | وله | ابر میخواهند یعنی مهر خوبان خوشنما است

در غمت بخت سیاهی دارم از چشم تری | وله | از سواد هند تا سرحد جیحون از من است

آتش دل هر کرا در رشتهٔ جان در گرفت | وله | در حقیقت زندگی را شمع سان از سر گرفت

سیلیی است ملاقات مردم عالم | وله | ببین که دست ز دهها بسلام شده است

نام کسی بلند در ایام ما نشد | وله | جز بر فراز موم که در نقش خاتم است

هر سحر آن سیمین بدن باشد در آغوش رقیب | وله | دیده ام تقویم را امشب قمر در عقرب است

نخل چون آرد شکوفه زود می‌بارد ثمر | وله | چهرهٔ خندان شگون بهر حصول مطلب است
کاهلی در کار فقر و مجنون چرا کرد اینقدر | وله | مردن عاشق بآهی یا نگاهی بیش نیست
فیض را افتاده گوی قناعت یافتند | وله | سایهٔ بال هما از سعادت یافته است
اهل غفلت را بدنیا نیک و بد معلوم نیست | وله | خواب شب تعبیر خواهد یافت چون فردا شود
سود مسیح و خضر ز ادراک عهد قسمت | وله | ورنه که ام تیغ تبسم دراز بود
اهل سعادت از بلی ایذا نمیشوند | وله | بر تیر هیچکس پر و بال هما نزید
تا کوی تو دل سر سبز باشد چه بجا شد | وله | آئینه با قبله نما شد چه بجا شد
چون دل از کار شد از کام شدم شیرین کام | وله | آخر این شیشه شکستند و نباتم دادند
گر کافری بیدل عمل کرد و دین نیست | وله | ماندهٔ حباب ز تیغ غمزه تنگ بود
بی تعلق شو که قنادی چو می ریزد نبات | وله | قالبی امروز بسیار کو که فردا بشکند
دولت بیدار را عالی نهان کن از حسود | وله | مدتی یوسف پریشانی کشید از خواب خود
بیخودی فرصت تصویر بنقاش نداد | وله | جان کشید از تن و جانان نکشیدست هنوز
تحفهٔ عشق گدائی چند باشد نان غیر | وله | میشوم شرمنده پیش هر که مهمان میشوم
بیار و کاسهٔ دریوزه را مه جز بپیش مهر | وله | علو همتی لازم بود در طبع سائل هم
بیمروت یکنفس نگذاشت دل را پیش من | وله | اینقدر هم لائق بی اعتباری نیستم
بیتو هرگاه تماشای گلستان کردم | وله | همچو گل دامن خود پر ز گریبان کردم
خدا نا کرده گر گاهی بدست آشنا افتم | وله | بچاه افتم چو یوسف در برآیم از بها افتم
یابی ز رنگ زرد نشاط نهان من | وله | چون زعفران یکی است بهار و خزان من
ساغرے بی صحبت آن نازنین نتوان کشید | وله | ور فراق جام می جز بر زمین نتوان کشید
عمر دوبار و لذت تکرار تیغ نیست | وله | با عاشقان سلوک علی با نصیر کن
از جور عشق شکوه کجا بشنود کسے | وله | رنگی که بشکند چه صدا بشنود کسے

نعمت خان عالی قطعهٔ هجوی نظم کرده که بیت اول وی این است

بار دیگر که خدا شد خان عالی منزلت | | با کمال عز و تمکین با وقار زیب و زین

فقیر برین قطعه شرحی نوشته و بر لفظ عالی که در بیت مذکور واقع شده اعتراض کرده بعد از آن در بعضی نسخ
قطعه والا منزلت بنظر در آمد و در بیت مذکور اعتراض متوجه نمیشود و فقیر در نسخهٔ مجموعهٔ نعمت خان بلفظ عالی دیده
بودم ظاهر البعد چندی متنبه شده اصلاح مذکور در رساله که در شرح قطعه ترتیب یافته در محل خود درج
نمیشود که ناظران را در حل آن احتیاج بجای دیگر نیفتد بسم الله الرحمن الرحیم

یارب یارب رهین احسانم کن	شمول عنایت فراوانم کن
عمریست که طبع من ملالت زده است	از جوش شگفتگی گلستانم کن

بر ضمائر ظریفان والا فطرت و حریفان بلند فکرت هویدا باد که نعمت خان عالی قطعهٔ هزلی در کدخدائی
کامگار خان پرداخته و بذکر برخی از اصطلاحات عادم جوهر استعداد خود نمایان ساخته بین النظرا مشهور است
و در سفاین صاحبان طبعان منظور فقیر غلام علی متخلص بآزاد حسینی واسطی بلگرامی بتکلیف احبا بالی
شرح این قطعه سطری از دو سه از گفتگوی مخالف قانون خود می نوازد که زبان فقیر بکلمات هزل نا آشنا است
و مزاج عنان کشیده درین کوچه نیابت نارسا اما صاحب تکلیف سر رشتهٔ ابرام نگذاشت و با وصف
گذارش معاذیر دست از تقاضا بر نداشت که بعضی بزرگان پیشین هم لب بکلمات طیبت کشوده
اند و زنگ ملال از آئینهٔ خاطر سامعان زدوده تا گزیر مهر سکوت از زبان بسته میکشاید و
یاران ظرافت دوست را انشراحی می افزاید مخفی نماند که کامگار خان پسر دوم عمدة الملک
جعفر خان وزیر اعظم بادشاه عالمگیر است و مادرش فرزانه بیگم خاله بادشاه بود اگرچه بهم نسبتی سلطان
عصر در سلک امرا انتظام داشت اما ساده گی شهرهٔ عالم است بعد فتح حیدرآباد صبیهٔ سید مظفر که وزیر
سلطان ابوالحسن والی آنجا بود کدخدا گردید نعمت خان عالی قطعه برای در لوحهٔ خان مذکور پیرداز بود
با آتش زبانیها انجمن خوش طبعی گرم میسازد قوله

کدخدا شد بار دیگر خان عالی منزلت	با کمال عز و تمکین و وقار و هیبت و زین

نعمت خان اول حکیم تخلص میکرد ثانیا عالی قرار داد برای آنکه حکیم بتصحیف حکیم است تبدیل
تخلص اگر پیش از نظم قطعه است بجای عالی منزلت کاش والا منزلت میگفت پس معنی خان عالی منزلت
ایهم پیدا نمیشد که خان تصنیف کننده عالی دارد ستمضیف است از انهمه اوصاف او که در قطعه مذکور شده بخصوص صفات عالی است
و اگر بعد نظم قطعه است ازین غافل ماند که در تخلص ثانی قباحتی عظیم تر از اول لازم می آید خدا از دام نجات

یافته در قعر چاهی می افتد صدور این لفظ از زبان صاحب قطعه پاداش عمل بخود است عیب جوی عیبی است
عظیم و کج خلقی او بیست ناستقیم خنده بر مردم زدن گل رسوائی بر خود چیدن است و پرده دری ابنای
جنس نمودن پیراهن عرض خود دریدن بعکس شیشهٔ ناموس زنشکست که آبرویش نریخت و تار پودی
نیافت که سر رشتهٔ عزتش نگسیخت لمولفه ع عیب مردم فاش کردن بدترین عیبهاست ٭ عیب گو
اول کند بی پرده عیب خویش را قوله از سر نو نرد وصلی چید تا نقشی زند ٭ بازی چرخ
غایبش بنشاند و گر سنین ٭ سنین بالضم در بازی نرد آن است که در داو مهره در قید سخت دنباله
دار افتد ظاهرا دنباله را بالسنین تشبیه کرده اند و سنین موافق قاعدهٔ تصرف تصغیر سن خواهد بود
نه تصغیر سنان و سن بالفتح و تشدید نون در عربی مصدر است بمعنی سنان در نیزه کردن مراد ازان
سنان داشته اند و صاحب برهان قاطع گوید سن بروزن بن سنان و نیزه ازینجا استفاده میشود که
سن بتخفیف نون فارسی است نون را تشدید داده تصغیر کردند و سن بالکسر در عربی شاخ چارپا را گویند
سنین تصغیر باین معنی هم تواند شد از قبیل قرین که در همین قطعه می آید لفظ سنین باعتبار تحقیر ز جو بیت
خان مناسب واقع شده قوله

مهره در ششدر بخفتد گر گشادی رو دهد ٭ میزند بر تخته از ترس حریفان کعبتین

ضابطهٔ نردبازان است که گاهی برای آوردن نقش مراد اول کعبتین را بر تخته میزنند بعد ازان
با اندازند حاصل معنی آنکه چون مهره خاک حرکت نمیکند از ترس حریفان کعبتین را بر تخته
شادی همین عروس میزند که اگر بفتح عیبی رو دهد مهره در ششدر بخفتد و از سلوک راه مقصود
باز نماند قوله

تا دراهی در سفر برداشت از ساق عروس ٭ ماند آنهم همچنان بر گردنش مانند دین

ساق عروس نام جلاده ایست مشهور یعنی چون سفر طریق مسعود پیشش آمد بطوریکه معمول مسافران
این سبیل است تا دراهی از ساق عروس برداشت اما استیلاء ضعف نگذاشت که جاده
نصیبه پیماید و حرکت نمیکند بوجهی هم بعمل آید ناگزیر زادیکه بر داشته بود مثل دین ادا ناکرده بر
گردن ماند در کار سفر نیامد قوله

نفقه و کسوت بسر افتاد نگرفته جهاز ٭ قد رجع من جانب البلده بخفی الحنین

حنین بضم حا و فتح نام موزه گری صاحب صحاح گوید اعرابی موزهٔ حنین را قیمت کرد و نخرید حنین غضب
آمد و از کوچهٔ دیگر به سر راه اعرابی رفته احد الخفین آویخت و پیش رفته موزهٔ دیگر را انداخت و کمین کرده
نشست اعرابی موزهٔ نخستین را دیده گفت چه شبیه است بموزهٔ حنین اگر موزهٔ دیگر با این می بود میگرفتم
چون پیش رفت موزهٔ دیگر را افتاده یافت از شتر فرود آمد و زانوی شتر بست و برای گرفتن موزهٔ
اول رود و برگشت حنین فرصت یافته شتر را در ربود و اعرابی با دو موزهٔ حنین بخانه برگشت حاصل معنی
آنکه زوج در جشن طوی زر بسیار صرف کرد و نقصان فراوان کشید و جهازی بدست نیاورد الا دو خف
یعنی دو ساق مثل اعرابی که شتر بر باد داد و دو موزهٔ حنین بدست آورد علاوه آنکه نفقه و کسوت زن
بر افتاد و بجای تمتع مالی و بدلی مصارف سیفا کرده پیش آید و در مصراع چهار نقص واقع شد یکی سکون
عین رجع دوم وقف تار بلده سوم تشدید یا زحمی چهارم ادخال الف لام بر اسم حنین تلمیح را
باین عبارت هم بعنوان گفت مصراع ع عاد طماع خفیف العقل رجع خفی حنین :: رجع بسکون
عین هم آمده چنانچه در قاموس است قوله از مقولات عشر شد بحث داماد و عروس :: او ز کم و
کیف میگفت این متی میگفت و این :: در اصطلاح حکما جنس عالی را مقوله میگویند و مقولات
بحسب استقرار منحصر در عشر است که کم و کیف و متی و این از آن جمله است کم دو قسم است متصل و آن
مقدار است یعنی طول و عرض و عمق و منفصل و آن عدد است و کیف چگونگی را گویند و متی و این
عبارت از زمان و مکان است یعنی بیت آنکه سخنان عشق که در میان داماد و عروس آمد همین بحث
از مقولات عشر بود داماد کم میگفت یعنی چه مقدار طول و سطح ترا می باید بر تقدیر کم متصل و چند بار
ترا می شاید بر تقدیر کم منفصل و نیز داماد کیف میگفت یعنی صلابت که از کیفیات است چگونه ترا
عروس بست و عروس در جواب متی میگفت و این یعنی اصل کار کی میشود و اینهمه وقت صرف شد و چند
چونی که میگذرانی کجا بستی و آن طول و سطح میگویی هیچ بنظر نمی آید قوله

	آن سند از جبر آورد این سند از اختیار		این سخن هم در میان ماند است امر بین بین	

مراد از جبر مذهب جبریه است که بنده را در افعال خود مجبور میدانند و حرکات او را مثل حرکات جماد
می پندارند و مراد از اختیار مذهب فرقه قدریه است که برای بنده قدرت مستقل اثبات میکنند
و بنده را خالق افعال خود می شناسند و مراد از بین بین مذهب اهل حق است که صدور افعال عباد را

بهر دو قدرت یعنی قدرت حق و قدرت عبد مربوط میدارند و حق را خالق و بنده را کاسب میگویند حاصل
معنی آنکه چون داماد نفس خود را دید که هیچ اختیاری در حرکت ندارد و برای تمهید عذر مذهب جبریه را
مستند خود ساخت و عروس چون مغالطات او را دید برای مطالبهٔ حق خود در مقابلهٔ تحقیق خصم معارضه
بمذهب قدریه کرد که بندهٔ در افعال خود قدرت مستقل دارد اگر ترا قوتی و قدرتی هست بکار مشغول شو
این سخن هم در میان ماند و بدرجهٔ ثبوت رسید و محمل مقصود نشد بلکه مطابق مذهب اهل سنت که امر
بین بین است فعل نیم کاره ماند یعنی داماد کسب و حمله کرد و قوت و قدرت خود را صرف نمود اما
حق تعالی خلق و ایجاد نفرمود لهذا هیچ بوقوع نیامد قوله

زان طرف خفتن نباشد زین طرف برخاستن　　شرطها باشد وقت ایجاب قبول از جانبین

شرطها در میان آمد که از طرف زوج خفتن نباشد یعنی صاحب کار همیشه بیدار باشد و بخواب غفلت
نرود که خواب راهزن راهرو است و از طرف عروس برخاستن نباشد و همواره مستقلی بوده هدف
را در نظر تیر حسافر دارد قوله

گفت بهر من جهاز آورده کاید بکار　　گفت آری هم چکش آورده ام هم کلبتین

چکش بفتح جیم فارسی و ضم کاف تازی و شین معجمه در آخر آلهٔ آهنین که در عربی مطرقه گویند و کلبتین
بفتح کاف تازی و سکون لام و کسر موحده و تاء فوقانی انبر یعنی سنتی جهاز داماد آنست که بجهت او عروس
واندر پرداخت تو که هیچکاره جهاز سزاوارت آلات تعذیب است مقصد اینکه دندان خان را از بیخ باید
برآورد و بر سرش بچکش باید کوفت که هرزه گوئی بسیار کرد چه قسم پاداش هرزه گویان است قوله

گفت خان الصبر مفتاح الفرج را ساکن است　　کثرت استعمال مفتوحش کند ای نور عین

ن المثل الصبر مفتاح الفرج یعنی صبر کلید کشایش است و فی القاموس الکثرة نقیض القلة کالکثر بالضم
فرج بمعنی کشایش بفتح راست و بمعنی عضو مخصوص بسکون را دعوی خان حسب مدعای خود این که فرج
در مثل بسکون راست در کثرت استعمال مفتوح شد حاصل معنی آنکه خان با زن میفرماید که کلید قفل خود
از من میجوئی بانست یعنی صبر چندی صبر کن که بحرارت صحبت قوت شهوانی من بحرکت میآید
کثرت استعمال قفل زنگ بستهٔ ترا می کشاید و تمنا المطلب خان با زن بخطاب نور عین هزل کی دارد قوله

گفت تر شد خرم پشم پلیت شد و مد فرج را　　در محالات است فتح الباس آمد از جنین

درین بیت صنعت مراعات النظیر را رعایت کرده والیاس احدی الراحتین مثل عرب است یعنی راحت اول کامیابی است و راحت دوم ناامیدی که صاحب تلاش بایی تردد در دامن آرام میکشد و آخرت بین هیچ نیست که این کس را در کشمکش و تذبذب می اندازد و زن میگوید که در نظر من یقین شد که در عضو خواهید ومدی وزیر کردنی منیست و فتح الباب که نتیجه امور تلاشه است از جمله محالات است باین هم راضی میشوم که الیاس احدی الراحتین قوله

گفت دخلی میکنم بشنو دو قسم آمد حلول		هست سریانی وطریانی بنا بر مذهبین

حلول سریانی چون حلول بیاض در سطح توب که در اجزای سطح ساری است وحلول طریانی چون حلول نقطه در خط بجای خود است و از محل خود تجاوز نیست از ظاهر کلام ناظم مستفاد میشود که در حلول سریانی وطریانی اختلاف است طائفه قائل بقسم اول اند و فرقه قائل بقسم ثانی حالانکه اختلاف درینباب منقول نیست پس معنی بیت را در محلی فرود باید آورد که اختلاف را مصداقی ومحلی تواند شد مثلاً متکلمین برای اثبات جزء لایتجزی دلیل می آرند بنقطه که حادث میشود وقت تماس کره بسطح وتحریرش آنکه نقطه عرض است غیر منقسم پس محل آن هم البته باید که غیر منقسم باشد والا بانقسام محل انقسام حال لازم می آید و حکما این دلیل را رد کرده اند که انقسام حال بانقسام محل وقتی لازم می آید که حلول سریانی باشد وحلول نقطه در خط حلول طریانی است و اینجا از انقسام محل انقسام حال لازم نمی آید چنانچه خط که محل نقطه است منقسم میشود ونقطه منقسم نمیتواند شد بالاتفاق درینصورت تقریر معنی بیت چنین است که داماد گفت دخلی یعنی دخول وحلولی میکنم وحلول دو قسم است سریانی که آن را متکلمین در صورت تماس کره بسطح فهمیده اثبات مذهب خود می کنند وطریانی که حکما در صورت مذکوره آن را بالتحقیق نموده دلیل متکلمین را رد میکنند پس من هم کره خود را بر سطح تو می نهم و تماس میکنم حلول را سریانی اگر بوقوع نیاید چه مضائقه حلول طریانی که نفس الامری است حاصل است قوله

گفت تو شکل عروس از هندسه گر خوانده		ضع عمود أفي المثلث قائماً بالنقطتين

شکل عروس درینجا باعتبار لفظ مناسبت دارد و اما مناسبت آن بحسب مصطلح محتاج بیان است و همچنین بلفظ عمود اگرچه مناسبت لفظی دارد و اما مناسبت بامعنی ادکه نزد اهل صناعت مقرر است ظاهر نمیشود زیرا که عمود اسمی است از اسماء عشره خط مستقیم باعتبار آنکه قائم شود بر خط دیگر و حادث شود در دو جانب آن دو زاویه

قائمه و آنرا قائم نیز گویند و عمود و قائم که در مصراع ثانی واقع شده بر خطی که در شلث منقطبین یعنی ملتقای خطین برسد صادق نمی آید پس وجه مناسبت معنوی در قول او وضع عمود آلخ ظاهر نمیگردد و مناسبت صوری مجرد از مناسبت معنوی لطفی ندارد و تقریر جامع بین المناسبتین آنکه شکل عروس از انست که مربع و نیز زاویهٔ قائمه مثلث مساوی مربعین ضلعین میشود پس این شکل هم اشتمال بر مثلث دارد و هم بر مربع و شکل جماع عروس نیز بوجهی مشابهت بمربع دارد و لهذا کنایت جماع باین عبارت آمده جمع بین شعبها الاربع و بوجهی مشابهت بمثلث دارد که هر دو ساق عروس دو ضلع میتوانند شد که در ملتقای آنها زاویهٔ حادث شده و خطی در عرض مجامع که طرفین آن بساقین عروس منتهی میشود وتر است کما یظهر عند من یرجع الی وجدان نفسه پس تشبیه شکل جماع عروس بشکل عروس بهر دو جهت مناسب افتاد و تشبیه داد قضیب را باعتبار استقامت بعمود و مفهوم اصطلاحی عمود صادق می آید بر آن بنسبت بوتر زاویه بنسبت بزاویه کما لایخفی علی المجامع الجامع بین العلم والعمل و در شکل عروس برای اثبات دعوی خطی مستقیم میکشند که از وتر زاویه شروع شده منتهی میشود بنقطتین یعنی منتهای خطین که آنرا در اصطلاح طرفین متداخلین میگویند میرسد همچنین قضیب مجامع که عمود است و خط مستقیم از خط عرض مجامع که وتر زاویه است در از شده بزاویه که ملتقای ساقین است منتهی میگردد و نیز میرسد بزاید تین اسودین که داخل نیکان مخصوص اند و شبیه اند بنقطتین متداخلین و منطبق بر دیگری منطبق و تشبیه آن بنقطتین متداخلین که در زاویه بالتقای خطین حاصل باشد و مناسبت تمام دارد پس قول ناظم قائما صفت کاشفه است یا حال موکده از عمود که در عبارت مفعول است اگر چه در حقیقت فاعل و بالنقطتین ظرف مستقر است متعلق بمقارن و امثاله و تعلق آن بقائما لغو است کما ظهر من التقریر السابق و باید دانست که آنچه مذکور شد بر تقدیر یست که مراد از نقطتین دو نقطه زاویه گرفته شود و میتواند شد که مراد دو نقطه باشد که در محل قیام خط اعتبار کرده شود یعنی هرگاه خطی در وسط خطی قائم شد خط ثانی اگر چه واحد بالذات است باعتبار قیام عمود دو خط یعنی دو حصه خواهد شد و نقطه محل قیام نیز دو اعتبار پیدا خواهد کرد باعتباری طرف یک حصه است و باعتباری طرف حصهٔ دیگر پس این نقطه را اگر چه واحد بالذات است نظر بهر دو اعتبار نقطتین میتوان گفت در صورت نقطتین که مذکورتین در بعد عرض مجامع که محل قیام عمود است اعتبار باید کرد و مراد ازین نقطتین حشفتین باید داشت

واینجا لطیفه ایست که چنانچه آن دو نقطه در حقیقت یک نقطه است همچنین خصیتین در حکم یک عضو است بدلیل ستر
ستر عورت و جوانشته خصیتیان بحذف تا از جهت کراهیت ایشان تا در خلال کلمهٔ واحد افتاده
است که خصیتین در کلمهٔ خود از یعنی فرض مجامع که محل قیام عمود است فروتر افتاده و شاید هنگام طوی
موسم زمستان بوده باشد یا شاعر برای ضرورت بالاتر اعتبار کرده قرب را در حکم اتصال و تماس گرفته

گفت من در انتظار ساعتم بعضی دار	قوله	شمس طالع زهره راجع ماه باید در بطین

طالع در اصطلاح منجمین برجی را گویند که از افق مشرق در حالت بر آمدن باشد پس می بایست شمس
در طالع میگفت و سیارات را سوای شمس و قمر سه حالت است استقامت و رجعت و اقامت
دلو دن شمس در طالع وقت و رجعت زهره در اختیارات اهل تنجیم از برای زفاف بد است و بودن
ماه در بطین خوبست صاحب سواطع القمر می آرد وقت مباشرت باید که قمر در حمل و اسد و میزان
و جدی باشد که آن دلیل بود بر زیادتی نشاط و بقای قوت انتهی و بطین منزل حمل است
خان میگوید بالفعل شمس در طالع و زهره راجع ساعت زفاف نیست ماه در بطین باید
انتظار این ساعت میکشم و بروقت باشر کار میشوم قوله گفت پس ساعت شد اینجا
معنی یوم القیام ٭ درین مصراع بای برای ربطی باید یعنی ساعت بمعنی یوم القیام شد ساعت
بمعنی قیامت هم آمده قوله تعالی یسالونک عن الساعة ایان مرساها عروس میگوید تقاضای
وقت این است که کار بالفعل واقع شود و ساعتی که از روی تنجیم تعیین میکنی و کار ام و زر
بفردا می افگنی خدا داند حرکات کواکب کی موافقت خواهد کرد و وقوع این شرط کی دست خواهد داد
پس ساعت اینجا بمعنی یوم القیام شد و وعده بقیامت افتاد قوله یوم تاتی گو می و مستقبل
کن از حرف الین ٭ اشاره است بآیهٔ کریمه یوم تاتی السماء بدخان مبین و مراد از مستقبل زمان
آینده است معین بقرینهٔ اقتباس یعنی هرگاه مراد تو از ساعت روز قیامت است لفظ متحمل
چه میگوئی آیهٔ یوم تاتی السماء بدخان مبین برخوان و صیغهٔ استقبالی که نص روز قیامت باشد تلفظ
کن قوله گفت نزدیک ست آنهم اینهمه تعجیل چیست ٭ نوح میگوید اینقدر تعجیل چیست اینکه
قیامت هم نزدیک است که آنهم یرونه بعیدا و نراه قریبا قوله گفت انسان از عجل خلق
است عجل القرین ٭ عروس میگوید من شتابی چرا نکنم که حق تعالی میفرماید خلق الانسان من عجل یعنی عجله

خمیرمایهٔ انسان است وسرعت جبلت اوست وعجل بالکسر گوساله وقرین بضم قاف شاخ کوچک تصغیر قرن واضافت عجل بسوی قرین بادنی ملابست است عروس کنایه بشوهر میکند وسگویدای گوساله صاحب شاخ کوچک یعنی پیرنا بالغ گوساله ما پیر شد وگاو نشد قوله گفت من مستقبل از زمان جستم حکم کرده داخل وخارج شود وقلیکه باشد نصرتین مستقبل دراصطلاح اهل رمل مطلوبی را گویند که حصول آن درزمان آینده مطلوب باشد یعنی این کار فی الحال نمی شود باری بگو که درزمان آینده حال آن چیست گفت دخول وخروج که منتهای ماسول است وقتی حاصل میشود که درنقطهٔ رملی باقرعه اندازی شکل نصرتین یعنی نصرة الداخل ونصرة الخارج برآید که هردو درعلم رمل سعداند وباعتبار دخول وخروج بازفاف مناسبت دارند وباعتبار معنی لغوی در نصرتین لطیفهٔ دیگر است یعنی کار ازیک کس نمیشود بیاری وتن دهی طرفین بوقوع می آید پس تنها فاعل مستحق ملامت چرا باشد تحمل که حصول کار را مانعی از طرف قابل بوده باشد قوله

از طبیبی هم دوائی خواستم نادیده گفت
از برودتهای تو پیداست ضعف کلیتین

کلیه بضم کاف گرده کلیتین تثنیه مقوله خان است عذر خود پیش زن بیان میکند که من چنم طبیبی حاذق مرا نادیده حکم کرد که کلیتین تو ضعیف واقع شده وازین سبب ترک کردن رجولیت هم سستی بهم رسانیده لیکن خاطر خود جمع دار که تجویز طبیب بمعالجه می پردازم وآب رفته را درجو باز می آرم قوله

ساخت زرعونی زخولنجان وجوز وزنجبیل
تودری ودار فلفل سعد وقسط وهیلین

زرعونی معجونی است مقوی گرده یعنی خان بفرموده طبیب زرعونی ازین ادویهٔ ثمانیه مرتب ساخت زرعونی اقسام است این نسخه تا نسخ قدیم اختلاف دارد واطبای حذاق بنظر خصوصیت مزاج هر شخص اجزا کم وزیاده میکنند اگرچه این نسخه تجویز طبیب مفروض است اما درحقیقت مجوز نسخه میرزا محمد عالی است ومیرزا محمد از خاندان طبابت است اسلاف او درشیراز بطبابت پیشگی مشهور بوده اند پدرش حکیم محمد فتح الدین عم حکیم محمد محسن خان است که درهندوستان باشاه عالم دروقت شاهزادگی مصاحبتی بهم رسانید وپدرش حکیم حاذق خان درپایان عهد عالمگیری بخطاب حکیم الملک امتیاز یافت ودرعهد محمد شاه منصب هزاری وخطاب حکیم الملوک وکمال تقرب محسود اقران گشت حکیم فتح الدین نیز بهند آمد گویند میرزا محمد درهند متولد شد درصغر سن همراه پدر بشیراز رفت وکسب کمال نموده برگشت ودرسالک نوکران خلد مکان

انتظام یافت بخطاب نعمت خان و داروغگی باورچیخانه خوان الوان جمعیت تهیا داشت و تا بخطاب مقرب خان و داروغگی جواهرخانه گوهر آبرو بدست آورد و در عهد شاه عالم بخطاب دانشمند خان نوازش تازه اندوخت و تحریر شاهنامه مامور گردید و در سنه احدی و عشرین و مائة والف ازین عالم درگذشت گفتنی اینها می آید بکار از من بشنو **قوله** چاره است فصد و داجین آری صدغین و داج بالکسر شاهرگ که در هر دو جانب بدن میشود کی بالفتح داغ کردن و صدغ بالضم مابین چشم و گوش و صدغه بامادر امثال صحاح و قاموس نیست یعنی چاره تو بفصد و داجین یعنی قبیل است که وجود مطلق و هیچ بکار نمی آید و کی صدغین محض برای قافیه آورده چه کی صدغین مقتضی بلاکت نیست بلکه شورش لبعضی امراض است و تاویل ضعیفی میتوان کرد که در کی صدغین المی هست و درینجا ایلام وابلاک هر دو مقصود است **قوله** ؎

حجله ام را مدرسه کردی تو ای خانه خراب		هم زبان آمد مدرد از گفتگو هم لوزتین	

لوزه بفتح لام و زای معجمه گوشت پاره که در هر دو جانب سر حلقوم می باشد یعنی حجله مرا که جای سخنان معاشرت بود بمباحثه علمی مدرسه ملایان ساختی کاش ملائیت درستی هم داشتی و علت نقصان ملائیت او در بیت ثانی بیان میکند که **قوله** ؎

دخلها در سوشگافی کار ملازاده است		تو بحث اللفظ واعظ گشته چون ملایان	

ملازاده خطائی محشی مختصر معانی مشهور است که کمال تدقیق دارد و سخنها بنهایت موشگافی میسازد و ملازاده در اصطلاح ربلو دواو باشش آله تناسل را گویند و ملاحسین واعظ صاحب تفسیر حسینی و دیگر تصانیف نیز مشهور است که سخن سرسری میگوید و تدقیق کم می پردازد **قوله** ؎

شد دراز این بحث یارب تا جری از زیر باد		محتی محکم بیار و رفع ساز و شور و شین	

نجار را از جانب زیر باد آله چینی می آرند فواسق آنرا بکار می برند و اما چون در بحث عاجز شد و مفر محتی که آورد عروس آنرا و موود در جناب آلهی بعاجزنالی در آمد و باآله که نجار می آرند اعانت جست مثل مشهور است **قوله** ؎

آنچنان خیر که بر کیسه برادر نازد		جمع گشتن شد بنجان و شوار و برین	

قافیه تنگ و تمانده هر دو جا خصیتین به جبه کلمه انحصار است وجه انحصار در خان اینکه عضو ثالث

نحویان است و این التقا نزد اینها جائز و اگر خفیفه گیرند باعتبار سکونی که برای حصول کار شده اچه پیش ازین گفته ایجاب قبول شمرده در میان آمده بود که ازین طرف برخاستن نباشد پس مراد از نحویان مذهب ابوعلی است که جواز این التقا نزد اوست خاصةً قوله ؎

نکبت داماد لیش معزول کرد و باز گفت ٭ نزل پیش از زفافش هم ز نا زاده جنین

مصراع ثانی تاریخ ثانی است درین مصراع ملاش قافیه شاعر تنگ ساخته و رعایت تاریخ در صنعت دیگر انداخته و معنی که از عبارت توان بر آورد غیر ازین بنظر نمی آید که جنین در لغت هلاک شدن را گویند و هلاک مرگ اطلاق میکنند هر فنائی که بعد وجود و حیات طاری میگردد و اطلاق عزل بر منع از کاری است که کسی را خیل آن کار کرده باشند و نیز اطلاق آن به بیرون انداختن بعد فراغ از جماع و مقصود شاعر آنست که نکبت داماد وی او را معزول کرده گفت که عزل و ممنوع شدن او ازین کار پیش از زفاف یعنی پیش از عمل و دخل بود و بی نصب عزل کردن مشابه آن است که بر نازاده موت و هلاک را اطلاق کنند چون در عرف میگویند العزل موت٘ پس معزول شدن و مردن او پیش از حیات و قیام بان میماند که نازاده را هلاک و مرده گویند و عدم اصلی او را در حکم عدم طاری گیرند و معنی دیگر آنکه داماد از بس ضعف قوت امساک پیش از زفاف آبروی خود ریخت و سر خجالت فرود افکند اگرچه در عزل هم آب بیرون میریزند و سر فرود می آرند اما بعد وقوع کار میشود پس آب ریختن او را عزل گفتن ازان قبیل است که نازاده هلاک شده و مرده گویند قوله ؎

خواستم از خان صله گفت از سخن فهمان طلب ٭ من ز خواندن عاجزم پس در فهمیدن چه بین

بین در دزع را گویند حاصل جواب خان اینکه صله کابین عروس سخن است و من چنانچه بر زوجه قدرت ندارم بر بکر سخن هم قادر نیستم پس صله از کسی باید طلبید که قدرت و اهلیت داشته باشد قوله ؎

هر که خواند ایها الناس از شما این قطعه را ٭ در خور حالت صله بخشد ز همزه تا الغین

یعنی از هر یکی تا هزار خرا دهند اهمزه گوئی من بطول کشید و از مرتبهٔ احاد بمرتبهٔ الوف رسید چو بهر فروشی آب آئینه را بخاک ریختن و خا مجوشی خطا صهبا را با دُردِ آمیخت معهذا امید آنم که لطف عام با فرزش خاص عرا طبنواز دوریزش این جام خمار بدستیها رفع بیساز د استغفر الله واتوب الی التواب الرحیم ولا حول ولا قوة الا بالله العلی العظیم

عاقل هنرورخان شاهجهان آبادی عقل کل یاورا دست ومید رفیاض سایه گستر اد مضامین تازه دا دخوبان خوش غازه مدتی رفاقت نواب نظام الملک آصف جاه برگزید ومداحی اوررا وسیلهٔ کامرانی ساخت نواب درآواخر عهد خلدمکان بصوبه داری بیجاپور قیام داشت درآن ایام هنرورخان ملازم رکاب بوده واکثر باریاب صحبت مشاعره میگشت درسال اول جلوس محمد فرخ سیر مطابق سنه اربعه وعشرین ومائته والف نواب آصف جاه بصوبه داری اورنگ آباد سرفرازی یافته از شاهجهان آباد به اورنگ آباد آمد هنرورخان هم مسلک ملازمت پیمود درین عهد او را بداروغگی فراشخانه ذخیره مامور فرمود و درهمین روزها نظر بر کبرسن بداروغگی خزانه دارالخلافت شاهجهان آباد که حاصل جاگیرات هندوستان از نواب در آنجا جمع میشد امتیاز بخشیده رخصت فرمود مشارالیه از اورنگ آباد به شاهجهان آباد رفته قرین آسودگی بسر میبرد وهمانجا درگذشت نقش نگینش این مصراع بود ع

دیوانهٔ دیدار محمد عاقل ؛ از دست ؎

بسکه بیدار حیا در پرده محبوب مرا ‖ دیدهٔ بیگانه داند مهر مکتوب مرا

فقیر این مطلع را از زبان نواب صمصام الدوله شاهنوازخان مرحوم بنام نصرت شده در سرو آزاد بنام او نوشتم درینولا در دیوان هنرورخان بخط خودش بنظر درآمد ازینجا معلوم شد که قایل مطلع هنرورخان است و برای اطلاع اهل معنی ترجمه او پیرایهٔ تحریر پوشید و همچنین در دیوان ارادت خان واضح این مطلع بنظر درآمد ؎ براه او چه در بازیم لی دینی نه دنیائی ؛ ولی داریم داند و هی سهری داریم و سودائی ؛ درین ایام که مطالعهٔ دیوان ابوطالب کلیم اتفاق افتاد این مطلع در دیوان او هم دیده شد همت واضح ازآن بلند است که اخذ کند توارد شده باشد این گلها از حدیقهٔ دیوان او چیده در دامن این صحیفه ریخته شد در مدح نواب نظام الملک آصفجاه گوید

بیتوانی ای نظام الملک تسخیر جهان ‖ من علامت دیده ام اقبال عالمگیر را ؎
قدرت اقبال عیسی معجزت نازم که او ‖ میدمد در قالب اعدا دم شمشیر را
دشمن آتش بجان افتاده است از عرض حال ‖ یکنفس از شمع میخواهد لب تقریر را
ای جواهر سای معجون نشاط روزگار ‖ بیتوانی شاد کردن عاقل دلگیر را
ندارد حاصلی غیر از ندامت حرف سازیها ‖ زبان شمع آخر خاک لیسد از درازیها

کمتر نه ز غنچه بگلزار کائنات | ولہ | از بند جامه خواب ز باد سحر برآ

باشی بتیغ از فرصت ساغر روان اینجا | ولہ | که نرگس میکشد پیمانه و جیب کفن اینجا

شرم احسان کریمان بسکه تر دارد مرا | ولہ | آب گردم چون کسی از خاک بردارد مرا

بجبین ای بیخبر برشکست خود اسباب دولت را | ولہ | که نیلی میکشد این مار آخر دوش حسرت را

می برد پیمانه نوشی اعتبار پیر را | ولہ | اختلاط آب اندازد ز قیمت شیر را

اعتبارات جهان خواب خیال بیش نیست | ولہ | جنبش مژگان بغارت میدهد سامان ما

راضیم بر سرنه گشتن ای فلک کو ساعتی | ولہ | همچو مژگان گرد چشم یار گردانی مرا

سهل مشتم گر همه بید ست و پا باشد طرف | ولہ | داغها دارد ز دست نسایه نور آفتاب

خوابیدن سفیدی مژگان قیامت ست | ولہ | گرد نمک بدیده چه دیدی دگر مخواب

تا توانی تخته بند یک مقام غافل مباش | ولہ | خاک بر سر میکند در خانهٔ آئینه آب

مؤلف گوید میم را با الف وصل کرده و عین را از میان انداخته چنانچه همزه را در حالت وصل می اندازد
و این در کلام او بسیار واقع شده از انجمله است

ای به نقاب عارضت شعله بال نگاه | | عکس تو در آئینه یوسف مصری بچاه

و سبب وصل آن است که اهل هند مخرج عین را درست ادا کردن نمی توانند و عین را همزه میخوانند ناصر علی هم درین عین غوطه میخورد و میگوید ع ای رگ جان بهار این همه بیرحمی چیست

خاک از مقدم تو خون شدن عادت دارد ؛ اما گاهی پای مردم ولایت هم درین گل اینچنین می لغزد خواجه باقر عشرت شیرازی گوید ع مرا پسند خردمندان بجا خود نمی آرد ؛ باین تنها مجنون عشق عاقل نمیگردد ؛ عشرت نیز عین عاقل را وصل کرده است تنها تقصیر عاقل بیچاره نیست
باز اشعار عاقل آید ع

در پرده هر زشت نهان حور لقائی ست | | نه شیشهٔ آئینه پر از زنگ صفائی ست

هر کرا زین سبحه پیرایان تماشا کرده ایم | | چون سلیمانی ولی در حلقهٔ زنار داشت

پیش فقیر بجای سبحه پیرایان بگردانان ولی است

آبروی سیل میریزد چرا | ولہ | خاک هم در خانهٔ درویش نیست

از خوشامد بسیر آید در تنگ ظرفان غرور	وله	شیشهٔ ما را بی نفس سامان بالیدن کجاست
بندهٔ ردست بهشت مدام هشیاری	وله	بعیش نشئه که امروز هست فردا نیست
حسن را باشد بقدر عصمت خود امتیاز	وله	یوسف مصری ز خوبان گر شیرین تر است
بهار بر توبهٔ زاهد نخندیم	وله	شراب شیشهٔ ما زعفرانی است
با وجود بیکسی فال امیدی میزنیم	وله	ناله دارم که با گوش کریمی آشنا است
عرض مطلب جرات است و خامشی نقد ورست	وله	ای کرم بر حال محتاجان ترحم خوشنماست
پروانه را بشمع دلالت که میکند	وله	در کاروان شوق همان شوق رهبر است
هیچکس یارب اسیر جذبهٔ الفت مباد	وله	مرغ دست آموز دیر واز بیم آزاد نیست
چاره سازان جهان درماندهٔ کار خود اند	وله	زلف جوهر را گشاد از شانهٔ شمشاد نیست
شاخی که گشت بی برگ آید بکار آتش	وله	عاقل مباد ما را از دامنش جدا دست
بر دوش یکدم اینهمه بار امل مبند	وله	ای نخل سیر برگ ترا ریشه نازک است
رو مکش از پند ناصح گرچه باشد بی عمل	وله	میکند هموار سوهان گرچه خود هموار نیست
جلوهٔ بی وصل دارد انفعال در کمین	وله	ماه نخشب را بچاه آرائش تقلید داشت
تا قیامت از سکندر میدهد آئینه یاد	وله	نیکوان را در نگین ساده نام دیگر است
دانهٔ سرسبز را با آسیا سخت است کار	وله	بیغمان را گردش اختر بلای دیگر است
اعتبارات جهان قید فرنگی بیش نیست	وله	ای خوشا تیغی که این ناموس جوهر کرده است

جوهر بمعنی کشتن اهل و عیال خود در وقت مغلوب شدن از دشمن تا بهتک حرمت نه شود در هند بفتح جیم مشهور است و صاحب برهان قاطع بضم جیم نوشته درین صورت لطف از شعر مذکور میرود

کدام تشنه جگر گرم جانفشانی بود	وله	که آب جدول شمشیر در روانی بود
به پیش آئینهٔ بی غبار شمشیرش	؛؛	نفس شماری عاشق چه زندگانی بود
بپای قامت بلند تو از برگ برگ سرو	وله	در جامهٔ خواب فاختهٔ سوزن شکسته اند
دماغ شاه از افسر بخود پیچیدنی دارد	وله	نمیدانند که چنبر آسمان گردیدنی دارد
چه تماشا است در عدم یارب	وله	هر که رفته است بر نمیگردد

عجبت در آرزوی نوجوانان پیر میگردد　وله　کجا در شیشهٔ عینک پری تسخیر میگردد

بت دنیا طلبان شد مرکب با حرص　وله　بهر این طائفه معجون طلا می باید

مشهور بمنصب نگر توان شد　وله　حاتم باو حرف نام دارد

بی رنج محال است بفردوس رسیدن　وله　همواری ره گلشن کشمیر ندارد

آنجا که روی ساقی باغ منظر نباشد　وله　جام شراب صندل بی دردسر نباشد

یکقلم در آرزوی لعل و مرجان سوختند　وله　دوزخ دنیاپرستان آتش خاموش بود

بهر جا میرسد عاشق گذشتن مدعا دارد　وله　که همت در لباس خود همین یک پشت پا دارد

فیض آب دیده نتوان یافتن در آب وضو　وله　کاشکی زاهد بجای ریش مژگان تر کنند

برو زاهد که تحصیل ارم طاعت نمیخواهد　وله　خدا در کارسازی از کسی رشوت نمیخواهد

ز زنجیر تعلق هر نفس آواز می آید　وله　که گر از خود برآئی خانهٔ ما هم دری دارد

ابر بگذشت و سیه خیمه بلند دارد　وله　محمل لیلی احسان چه قدر سنگین بود

مدعا از هر که باشد دست و پائی میزنم　وله　همچو آمین بر و چندین دعایم کرده اند

از حسن جام طرب در بزم امکان دیر میگردد　وله　رسد تا نشئهٔ صهبا دماغم پیر میگردد

آفت دهر این چمن از چشم عبرت دیدنیست　وله　باغبانان خفته اند و سروها استاده اند

اعتبار گوهرها در وطن مستور بود　وله　باده آبی بود در شیشهٔ انگور بود

ای مسیحا در پسند زندگی را باز گو　وله　چاره این دردسر اندیشهٔ تعویذ گور

میتوان از رود سیر تماشای انجم یافتن　وله　آسمان هم یک چراغان لب بام است و بس

بسکه دارد نیمکش تیغ ستم جانانه ام　وله　تخته مشق زخمهای نارسا چون شانه ام

بود هر مصرعم آئینه دار قامت شوخی　وله　خجل سرو سهی بسید دیوانی که من دارم

سالها از بهر دنیا حلقهٔ بر در زدم　وله　پشت پا جائیکه باید زد ز غفلت سر زدم

بیاد قامتش چون عشق پیچان در چمن عاقل　وله　بپای سرو افتادم بشاخ نخل پیچیدم

در شکنج محنت از کسب هنر افتاده ام　وله　چون کمان حلقهٔ خم گردیده زور خودم

همه بیدم بحرف پند ناصح بارها گفتم　وله　نه کافرم که قفل شکستند میپرد از در بالم

از دل بکوی یار سگی را گرفته ایم | وله | دیوانه را بگو چه بلا پی گرفته ایم
سگم پیسه بهر سو که میگردم روان | وله | سیل تندیم در طلسم کوهسار افتاده ایم
بید باغی سبیر دیگر نمیتابد مگر | وله | باده را آتش زنم گلگشت نیلوفر کنم
سغر یار انشاء عبرت فزود از دیگران | وله | ز رفتگان پیمانه پر کردند و ما صهبا زدیم
چه سان آئینه ام از گرد این خجلت بر آیم | وله | که حسنش خود پرستی خواهد و من بگفتم نگم
از فاقه سیر و لب بطلب آشنا مکن | وله | بهر شکم باهل شکم التجا مکن
شکست عشق گر این و سفیدی کمین دار | وله | چو گندم لب ببوس آسیا دامیتوان کردن
چنان گویای شکر نعمت گردید جان من | وله | که چون منقار سبیر وید زبان از استخوان من
خوان لطف شراب کم از خون خوک نیست | وله | ساے بخیه حذر ز نشکار پلید کن
تا کی ز سیر گلشن دامن کشیده رفتن | وله | فریاد نکهت گل باید شنیده رفتن
جنگها در آستین صلح دارد پارسا | وله | دیده باشی تیغش از چوب عصا آید برون
سیر و بهشت زاهد عاسیکنی طلب | وله | زاهد مگر تو سایهٔ بیننا نه دیده
راه کدام فطرت رسم کدام هوش است | وله | صد در دسر خریدن از منصب هزاری
چو راهب به بتخانه بیدار بودن | وله | ازان به که در کعبه خوابیده باشی
گر ندارد انفعال سخت حاجت خواستن | وله | دست پیش و چرا وقت دعا دارد کسی
نمیدانم چه پیش آید دلم را اینقدر دانم | وله | که در چاه زنخدان تو میر قصید سیمابی
به از عبادت زهاد غفلت عاشق | وله | فدای خواب زلیخا هزار بیداری
گشاد دل ز چشم سرمه آلودت هوس کردم | وله | تو ظالم شسته در دنباله دارم ساختی رفتی

میر عبد الجلیل الحسینی الواسطی البلگرامی قدس سره نسخهٔ جامع اصناف علوم است و لوح محفوظ اسرار مکتوم جام جهان نمای جلایل صفات است و فلک محدد عالم کمالات برهان ساطع ربانی است و حجت اشرفیت نوع انسانی تقوی آب گوهرش و عرفان بادهٔ ساغرش کتب درسی از بعضی علمای بلگرام و قصبات پورب کسب نمود و جناب شیخ غلام نقشبند لکهنوی که امام علمای فواربه و سلب نظیر او خمیر مایهٔ قضیه سالبه است سر رشتهٔ تحصیل بانجام رسانید و علم حدیث از حضرت

سید مبارک محدث بلگرامی که از مستفیدان شیخ نور الحق خلف الصدق شیخ عبد الحق دهلوی است استناد نمود در عقلیات و نقلیات لاسیما تفسیر و حدیث و لغت عربی و فارسی و فنون عربیت و تاریخ و موسیقی هندی اقتداری عظیم بهم رسانید و قاموس راسن اوّل الی آخره از بر داشت استاد او شیخ غلام نقشبند لکهنوی همیشه زبان به تعریف او می‌کشود و ملاقات او با سید علی معصوم مصنف انوار الربیع و سلافة العصر در اورنگ آباد دکن اتفاق افتاد و سید علی می‌گفت من در تمام عمر خود جامع غرائب علوم مثل میر عبد الجلیل ندیدم ترجمه سید علی در سرو آزاد و تسلیة الفواد مفصل بقلم آمده صاحب مرآة الصفا تاریخ وفات او سنه سبعة عشر و مائة والف نوشته میر بر سبیل تفنن طبع احیانا پرتو التفات بر شعر می انداخت و در زبان عربی و فارسی و ترکی و هندی جواهر زواهر منظوم میساخت اول طارسی تخلص میکرد و بعد از ان بنا بر آنکه سید واسطی الاصل است واسطی تخلص نمود آخر عبد الجلیل قرار داد و گاهی میر جلیل هم می آورد و لهذا صاحب خیالات الشعرا نام او میر جلیل نوشته و در حرف المیم ذکر کرده و خود در بیت رقطایفرماید ؎

خدنگ غمزۂ شوخ سنبل صنوبر قد ... ز کند شست هنر خسته جان میر جلیل

اشعار میر اگرچه در مدائح واقع شده اما مدد العمر صله شعر از احدی نگرفت الا یکبار وقتی که این رباعی از نظر خلد مکان گذرانید ؎

کسری که بعدل بود عالم پرور ... زنجیر زر آویخت پای زنجیر زر ور
داشت ز کمال عدل تجویز نکرد ... آویختن سلسله هم در کشور

سلطان چهار خریطه از طلای مسکوک که آنرا هون نامند بدست شاهزاده کام بخش داد شاهزاده بدست مخلص خان میر بخشی مخلص خان بمیر رسانید و چون خلد مکان در سنه احدی و عشر و مائة والف قلعه ستاره را که از مشاهیر قلاع دکن است محاصره کرد و در اندک فرصت مفتوح ساخت میر در یک شب یازده تاریخ بزبان عربی و فارسی و ترکی و هندی ترتیب داده از نظر بادشاه گذرانید و بجائزه کامیاب گردید از جمله آن تواریخ تاریخی است که از شکل اصابع اختراع فرموده و حقاکه ید بیضا نموده ؎

چو شه ابهام زیر خنصر آورد ... بور دا اسم اعظم در شمار

قلاع کفر شد مفتوح فی الحال ‌ ‌ ‌ ز تیغش او عدو شد پاره پاره
ز انگشتان شه بر مد ابهام ‌ ‌ ‌ برابر چار الف کردم نظاره
بعینه بود شکل سال هجری ۱۱۱۱ ‌ ‌ ‌ پی تاریخ تسخیر ستاره
چنین تاریخ گفتن اختراع است ‌ ‌ ‌ شد از عبد الجلیل این آشکاره

مقصد از آوردن ابهام زیر خنصر آن است که شکل لفظ سنه بهم رسد و چهار الف هندسه بالای لفظ سنه بدستوری که معمول اکثر کاتبان است پیدا شود و بنا بر این تاریخ بر اتحاد مرتبهٔ احاد و عشرات ومآت والوف است میر حمزه تاشکندی هم تاریخ فوت شخصی گفته که بنای آن بر توافق مرتبهٔ احاد وعشرات ومآت است ع ندا برقم سنه پاره بنویس ؛ چون نه را سه بار بنویسند نهصد و نود و نه باشد و لطف دیگر اینکه عدد مصراع بحساب جمل همان است و بعد ازین در سنه اثنین و عشرین و ماتین والفین شکل توافق بهم خواهد رسید قسمت کسی است که دران عصر پیدا خواهد شد و بهم چراد تاریخی در شکل اصابع هم باقی است تا کرا نصیب شود لکن بلطف تاریخ میر نمیتواند رسید که تاریخ ابهام اریخ نامی اصابع دور افتاده و ایجاد شکل سنه هم از ابهام بر حضرت میر ختم شد و از عجایبات کتاب ربیع الابرار زمخشری از خواجه عبد الباسط دهلوی طلبید و این قطعه عربی گفته فرستاد ع یا بالا الابدی ایا غیث الندی ؛ صیرت مزرعه العطاء مرتعا ؛ لا غرو ان ارجو الربیع بفضلکم فالغیث لیعطی العالمین ربیعا ؛ خواجه کتاب را بمیر ارزانی داشت و آن نسخه بالفعل در بلگرام موجود غیث بالفتح باران و ندی بفتحتین تجنیس مربع بر وزن ربیع سبز و ظاهر ان است که مربعه گفته شود برای رعایت مزرعه لکن فعیل برای مذکر و مؤنث هر دو می آید بشهادت آیه ان رحمة الله قریب من المحسنین و صاحب قاموس در مادهٔ رسل باین قاعده تصریح میکند لا غرو لا عجب رشید وطواط در حدائق السحر در امثلهٔ تاکید المدح بما یشبه الذم این امثال از بدیع همدانی می آرد ع هو البدر الا انه البحر زاخرا ؛ سوی انه الضرغام لکنه الوبل ؛ و میگوید من این را در بلخ پیش ابراهیم غزی شاعر خواندم یاد گرفت و یک هفته یا زیاده برین بود که مثل این عاقبت الامر بعجز اعتراف نمود و گفت هرگز کسی پیش از بدیع اینچنین نگفته است و بعد از کسی نخواهد گفت علامه مرحوم میر عبد الجلیل تبسم نمود و تعجب از عجز تا بیدی که رشید وطواط از غزی نقل کرد

بعد از ان خود ملتجیا برین سوال نظم کرد و در اعانة النظیر افزود که

هو القطب الارتہ البدر طالعا ‖ سوی انہ لم یرتج لکنہ البدر

ولادت باسعادت سیزدهم شوال سنه احدی وسبعین والف وانتقال شب شنبه بست وسوم شهر ربیع الآخر سنه ثمان وثلثین ومائة والف در شاهجهان آباد واقع شد نعش مقدس بدار السلام بلگرام نقل کرده روز جمعه ششم جمادی الاولی سال مذکور در باغ محمود دفن ساختند مؤلف گوید

میر عبد الجلیل کرد وفات ؛ ورضوا عنه گشت سال ممات

ونیز فقیر در مدح والا قصیدهٔ عربی دارد که مطلعش اینست

ادرک علیلا لقا رنک یکفیه ؛ وطب فکل الناس المراض یشفیه

از نتائج طبع انور چند مثنوی وقصائد ورباعیات ومقطعات تاریخ وغیرها از جمله مثنویات مثنوی طوی محمد فرخسیر بادشاه هندوستان این ابیات در وصف لباس وغیره از آن است

شهنشاه سریر سرفرازی ‖ چند یو عصر فرخ شاه غازی

چو داد اول ببستن چیره را پیچ ‖ نمود از مد بسم الله ته پیچ

چو شاخ گل بسر پیچید دستار ‖ که هر پیچش نمودی موج گلزار

بسر پیچید چون خورشید انور ‖ ز موج نور اقدس چهرهٔ زر

به پیچش دل اهل نظر بند ‖ چو در خط شعاعی ذرهٔ چند

ز سرپیچ مرصع چشم بد دور ‖ عیان شد ستی نور علی النور

نگارین جامهٔ چون گل ببر کرد ‖ که دولت تارش از نور نظر کرد

ز بس دولت برو مالیده مژگان ‖ ز تو شد از خط مژگان نمایان

ز تو در جامهٔ گلباف از موج ‖ ببین دریای زینت موج در موج

ز چین آستین جود پرور ‖ شکر خند تفضل جلوه گستر

نگارین بند با غارتگر هوش ‖ بهار یک چمن زینت در آغوش

بشاه جم نشان هر بند جان یافت ‖ ز انداز تحرک جنبش آن یافت

بوسعت دامن شه جلوه پیراست ‖ که وسعت لازمهٔ دامان دریاست

سجاف دامن از نازک ادائی ‖ چو لیشت چشم خوبان خط نمائی

بپا لا پست شاهنشاه والا / کمربندد صبح همچو جوزا
به خنجر داد زیب شان شاهی / بدریا باشد الحق جای ماهی
جواهر پوش شد شاه فلک قدر / ز انجم میشود پیرایهٔ بدر
ز شرم عقد شاهنشاه والا / جبینی پر عرق دارد ثریا
گلو آویز او الوان جواهر / شد بر سینهٔ بی کینه ظاهر
ز مرآت ضمیر نور آگین / عیان شد پرتو اسرار رنگین
گلو آویز صدر فیض معمور / نمود از لوح محفوظ آیهٔ نور
حمائل از جواهر در بر و دوش / بهار غنچه تا نزدیک چمن جوش
حمائل را گرفته باهم آویخت / بزیب از هندسه شکلی انگیخت
دو نهر پر گهر مشتاق گشته / بهم پیوسته و از هم گذشته
شه والا بدست جود پرور / ز الوان جواهر بست زیور
چو در تسکین دلها هست ماهر / بدست آورد دلهای جواهر
جهانگیری درین جشن عروسی / بجا آورد رسم دستبوسی
بود انگشتر شاه مکرم / بدست او خط پرکار عالم
ازان روز زیر حکم او زمین است / که از فیروزهٔ چرخش نگین است
اتاقه بر سر شه طرهٔ بال / هویدا شد هلال عید اقبال
غلام جیغهٔ او سعد اکبر / سعادت بیضه زدی برگرد او پر
قد شاه جهان زیبنده سروی / بهارین جیغه‌اش رنگین تذروی
درخشان سهرهٔ بر شاه بستند / که حسرت در دل انجم شکستند
شهنشه ابر رحمت بود باران / ز سهر سلک مروارید باران
چو زینت یافت خلعت از شهنشاه / گل افشان شد بهار بارک الله
برو خواند از برای کامرانی / لب هفت آسمان سبع المثانی
بدولت شهسواری تخت اقبال / سعادت در جلو بدخواه پامال

بپابوسش سرافراز جهان شد ‌‌‌‌ ز شه جان یافت زان تخت روان شد
دهد تا دوش خدمت تخت شه را ‌‌‌‌ هوس بالد بدل هر ماه وسنه را
روان شد شاه با شان و تجمل ‌‌‌‌ گل افشان شد گلستان تفضل
ز فیض شاه گیتی گلستان شد ‌‌‌‌ زمین بالید و چارم آسمان شد
بفرق شه جلوه گر چتر فلک سا ‌‌‌‌ هما کرده بپالا بال و پروا
سعادت داشت چتر از تخت همراه ‌‌‌‌ که میگردید بر گرد سر شاه
نمایان چتر بر شاه جهانبان ‌‌‌‌ چو بر بالای دریا ابر نیسان
هجوم خلق از انجم زیاده ‌‌‌‌ بباغ بندگی چون گل پیاده
تصادم آنچنان شد از حد افزون ‌‌‌‌ که ره در کوچهٔ رگ نیست بر خون
گریزان بی ادب از بیم حاجب ‌‌‌‌ چو لفظ وحشی از اشعار صائب
عصاهای تورک گرز تاب اند ‌‌‌‌ به پیش شه خطوط آفتاب اند
عصا در دست چاوشان رنگین ‌‌‌‌ شهابی از پی رجم شیاطین
گروه پر شکوه گرز داران ‌‌‌‌ زیاده قطره‌های جوش باران
برنگ هیچ در زینت فزائی ‌‌‌‌ بود بر دوش شان گرز طلائی
به پیش پیش شه جمعی چمن پوش ‌‌‌‌ بها ز کاغذین گلزار بر دوش
هنرمندان چابکدست عالم ‌‌‌‌ دو رویه چو بها بستند با هم
تماشش نازک از بازار چیدند ‌‌‌‌ بنوی چو بها در هم کشیدند
ز زنگار رنگ گلهای دلاویز ‌‌‌‌ بران گشتند از صنعت چمن ریز
گلستانی زد از هر گوشه جوشش ‌‌‌‌ که شد کشمیر از خاطر فراموش
چو شکوی عروسی شد نمودار ‌‌‌‌ صفائی صبح پیدا در شب تار
شه از تخت از پی امیدواران ‌‌‌‌ فرود آمد چو ابر نو بهاران
زمین از پابوس او چمن شد ‌‌‌‌ سهیل مقدم او را یمن شد
شهنشه در حرم تشریف فرمود ‌‌‌‌ حرم از مقدمش شد عشرت آلود

نشست اندر حرم بر مسند خاص ‌ ‌ ‌ طرب شد دستک زن و اقبال رقاص

کنیزان گلستان پوش هر سو ‌ ‌ ‌ کمربسته نجابت همچو ابرو

پرستاران بگرد شاه جم جاه ‌ ‌ ‌ زده حلقه چو دور هاله بر ماه

ز عصمت هر یکی را غازه بر رو ‌ ‌ ‌ ز عفت مشک آگین چین گیسو

سخن را از ادب سررشته طاهر ‌ ‌ ‌ نگه را از حیا کحل الجواهر

سخن چون در گلستان حرم شد ‌ ‌ ‌ ادب اینجا عنان گیر قلم شد

کسی نشنید و نه دید آیین مجلس ‌ ‌ ‌ بجز گوش گل و جز چشم نرگس

خموشی از ادب بهتر ز گفتن ‌ ‌ ‌ که اینجا غنچگی به از شگفتن

گهرسنجان زینت جمع گشتند ‌ ‌ ‌ ره مشاطگی را شمع گشتند

تتق از حجلهٔ زرین گشادند ‌ ‌ ‌ بعروسان کارفرمائی جلوه دادند

رسوم مصحف و آیینه بینی ‌ ‌ ‌ بود معمول در حجله نشینی

رخ شه مصحف آیات نور است ‌ ‌ ‌ دلش آیینهٔ روی سرور است

از آن آیینه دل شاد جم جاد ‌ ‌ ‌ عجائب رونمائی داد دلخواد

دگر هم هر چه رسم کدخدائی است ‌ ‌ ‌ که آن شایان شان بادشاهی است

بجا آورد شاه هفت کشور ‌ ‌ ‌ بهار تهنیت شد جلوه گستر

شهنشه از حرم با صد بشارت ‌ ‌ ‌ برون آمد چو معنی از عبارت

امیران پیش شه گشتند با هم ‌ ‌ ‌ چو ماه نو به پیش آسمان خم

برنگ شاخ گل هر یک خمیدند ‌ ‌ ‌ بهاری از گل تسلیم چیدند

مبارکباد زد از هر طرف جوش ‌ ‌ ‌ مبارکباد شد گوهر صدف گوش

دگر شاه جهان جا کرد بر تخت ‌ ‌ ‌ چو در پیشانی اهل دول بخت

بفرق چتر زرین جلوه پرواز ‌ ‌ ‌ چو هدهد بر سلیمان سایه انداز

عقیب تخت شه بهر دل آرائی ‌ ‌ ‌ نگارین محمل بلقیس ثانی

چو فرزندگان بستان ناز پرور ‌ ‌ ‌ بر گشتن سواری خوشنماتر

بچشم کوچها در سیر در گشت	شهنشه همچو عمر رفته برگشت
چو شد دولت برای شاه پیدا	که دولت بر جمال اوست شیدا
فرود آمد بشان و شوکت و جاه	برنگ آیهٔ رحمت شهنشاه
بگلزار حرم بنشست بر تخت	بفتح الباب شد فرخنده بخت
نگه از دیدن نرگس منور	مشام از نکهت سنبل معطر
گرفته کام دل زان باغ بیرنج	که از شفتالو و گاهی ز نارنج
تبردستی دران گلزار رنگین	ز شاخ کامرانی گشت گلچین
بیا عبد الجلیل ملگرامی	سخن را بر دعا بهتر تمامی
همیشه تا بود در هفت کشور	عروس ماه در آغوش شوهر
عروس سلطنت با رونق و جاه	بود دایم در آغوش شهنشاه

دیگر تتنبی دار و در کدخدائی ارشاد خان پسر نواب امین الدوله سهیلی وقائع خوان حضور فردوس آرام گاه محمد شاه از آن است در صفت پان مشتمل بر ایهام وله

بسبزی است برگ پان نکوفال	زبان من بود در وصف آن لال

در صفت حمام وله

عطا بخشی این حمام کن گوش	کند هر و برهنه را اطلس پوش
ببین در بیت رنگینش به انصاف	که دارد معنی لبس شسته و صاف
دل سنگین پر سوراخ اعدا	بجای سنگ پا مستعمل آنجا
بهم فواره و حوض اند شادان	برقص دانهٔ مروارید رقصان

دانهٔ مروارید نوعی از رقص که لولیان ولایت میرقصند ایضا منه

بدولت پیش آوردند فیلی	چه فیلی در تحمل بی بدیلی
لباس زر ز بر آن از بس سا بود	سراپا در نظر کوه طلا بود
عماری را به پشت او شکوهی	طلای گنبدی بالای کوهی
سوار فیل آن والا مکان شد	بهر جانب دو دستش زرفشان شد

گهِ نواب زر زیر تخت پایین
دعا میرفت بالا با صد آیین

بگرد فیل جمعیت به انبوه
چو شیران یله در دامن کوه

ز فیلان علم پیش سواری
خرامان پی به پی ابر بهاری

به پشت فیل فرد نیزه بردار
سماک رامح از گردون نمودار

صف پیلان پس لشکر به انبوه
که پشت فوج را انها بود بر کوه

در صفت آتشبازی

هوائی بسکه زد از هر طرف جوش
هوا شد در زر و سیمی با دله پوش

دهد تا چشم شب را روشنائی
هوائی شد عجب سیل طلائی

بیان چرخ چرخی کنم چند
درین گرداب زرین شد نگه بند

ز جنگ آتشین فیلان تحریر
رقم بر یکدگر پیچید چون زنجیر

چنان گردید یکدیگر ستیزه
که اجزای بدن شد ریزه ریزه

بیکسو طرفه دیوان ترش رو
جهیا سبزه هیجا چنین پر ابرو

نگاه خشم از چشم آفت زهر
نهان در دیده شان گردش دهر

درین دیوان سرکش چون نظر کرد
رخ دیو سفید از سهم شد زرد

چنان دجال زرین دیوان رسیده
که در پس کوچهٔ محشر خزیده

بهم زافروخت هر یک آتشین کین
تعجب بین بهم رجم شیاطین

در صفت عروس دل سه

تتق از حجلهٔ زیبا گشادند
عروس شرمگین را جلوه دادند

چو شمع پاکدامن پاک تخمیر
حیا چون سر به در جیبش وطن گیر

خموشی گوهر درج دهن بود
چو غنچه مجتمع هر عضو تن بود

چو داماد آن عروس شرمگین دید
بهندستان نگارستان چنین دید

در گنجینهٔ اعجاز بگشاد
ز والا گوهری دل رونما داد

چو وقت آید که آسایش نماید
دری از خرمی بر خود گشاید

بخلوتخانهٔ باہمدم دردن شد	مپرس از حالت آنجا کہ چون شد
بعید است از بلاغت در نکوئی	کہ حرف پردہ را بی پردہ گوئی
خدا گفتہ است در قرآن نظر کن	بجای جامعو ہن باشر وہن
ہمین باشد سخن از حسن تمہید	میان ہر دو صحبت کوک گردید

کوک بالضم دو پارچہ جامہ را بخیۂ سرسری باہم پیوند کردن تا در دوختن کم و زیادہ نہ شود دوم آہنگ ساختن ساز ہا و موافق کردن آواز ہا ازینجا میگویند کہ صحبت کوک گردید یعنی موافق گردید و چون بخیہ بگذرانیدن سوزن نشود لفظ کوک درینجا مناسب افتادہ

اولاد علی خلاصۂ ابرار اند	چون والد خویش محرم اسرار اند
تحلیل مواد فاسد کفر کنند	در منفعت مزاج دین جدوار اند

شیخ حزین اصفہانی در والہ داغستانی رباعی مذکور بتغییر عبارت بنام میر عسکری قمی چنین نوشتہ اند رباعی سبطین کز انبیا فزون مقدار اند ٭ چون والد خویش محرم اسرار اند ٭ باشد از ایشان مزاج اسلام قوی ٭ در تقویت دین نبی جدوار اند ٭ میر عبدالجلیل رباعی را در عشرہ دہم بعد الف گفت و در عشرہ رابع بعد مائۃ والف انتقال فرمود و والہ مینویسد کہ فوت میر عسکری در عشرہ سادس بعد مائۃ والف واقع شد ازینجا بوضوح پیوست کہ زبان میر عسکری از زبان میر عبدالجلیل خصوص باعتبار نظم رباعی بسیار متاخر است مع ہذا ترجیح عبارت میر عبدالجلیل بر نقاد سخن ظاہر ٭

حرف الغین المعجمہ

غضائری بعضی بغین معجمہ ضبط کردہ اند و بعضی بعین مہملہ طائفہ اولی گفتہ اند کہ پدرش کاسہ گر بود و غضائر جمع غضارہ است بالفتح کہ در اصل لغت عرب بمعنی گل چسپیدہ باشد و در کلام مولدین بمعنی کاسہ استعمال یافتہ چنانچہ شیخ جلال سیوطی در مزہر اللغۃ از ثعالبی نقل میکند الغضارۃ مولدۃ لانہا من خزف وقصاع العرب من خشب غضائری اول در دولت بہاء الدولہ دیلمی تربیت یافت و ہر سال قصیدۂ در مدح سلطان محمود گفتہ از ری بغزنین ارسال میداشت و سلطان صلۂ قصیدہ ہزار دینار میفرستاد آخر

بغزنین آمد و شرف ملازمت سلطان دریافت سلطان او را در تعریف معشوق دو بیت رباعی فرمود عضایری رباعی بنظم آورده از نظر گذرانید درجه تحسین یافت و دو بدرهٔ زر هر کدام هزار دینار صله با مرحمت شد و باین عنایت محسود اقران خصوص عنصری گردید عضایری در شکر عنایت سلطان قصیدهٔ هفتاد و هفت بیت نظم کرد تمام این قصیده پیش فقیر حاضر مطلعش این است

اگر کمال بجاه اندر است و جاه بمال ‌‌ ‌‌ مرا ببین که ببینی جمال را بکمال

و درین قصیدهٔ بتقریبی که بالا مذکور شد می آرد

مرا دو بیت بفرمود شهریار جهان ‌‌ ‌‌ بران صنوبر عنبر عذار مشکین خال

دو بدرهٔ زر بفرستاد هر هزار تمام ‌‌ ‌‌ بزعم حاسد بیمار با وبال و نکال

چه گفت حاسد ناکس که بدسگال من است ‌‌ ‌‌ ز راه باطن و در آشکاره نیک سگال

دو بدرهٔ یافتی از نعمت و کرامت شاه ‌‌ ‌‌ غنی شدی دگر از جور روزگار منال

بلی دو بدرهٔ دینار یافتم بتمام ‌‌ ‌‌ حلال و پاکتر از شیر دایهٔ اطفال

هزار بود و هزار دگر ملک افزود ‌‌ ‌‌ بیک غزل که ز من خواست بر لطیف غزال

و ازین بیت مستفاد میشود که غزلی هم در تعریف معشوق گفت و پسند سلطان افتاده بافزونی صله مقابل گردید والله اعلم و این قطعه مشهور از همین قصیده است

صواب کرد که پیدا نکرد هر دو جهان ‌‌ ‌‌ یگانه ایزد داور بی نظیر و همال

و گرنه هر دو جهان را بکف تو بخشیدی ‌‌ ‌‌ امید بنده نماندی بایزد متعال

و درین قصیدهٔ مراد از حاسد که گذشت عنصری است و عنصری قصیدهٔ طولانی مصدر بمدح سلطان محمود در جواب میگوید و اعتراضات بر عضایری میکند تمام قصیده فعلا موجود مطلعش این است

خدایگان خراسان و آفتاب کمال ‌‌ ‌‌ که وقف کرد برو ذو الجلال عز و جلال

و درین محل از جمله اعتراضات او اعتراضی بقلم می آید تا کیفیت آن چهرهٔ ظهور نماید عضایری گوید

من آن کسم که فغانم بچرخ زهره رسید ‌‌ ‌‌ بجود آن ملکی کو زمال داد زمال

عنصری سلطان را مخاطب نموده اعتراض میکند

فغان کنند ز جودت فغان نباید کرد ‌‌ ‌‌ فغان ز محنت و از رنج باید و اهوال

آخر عنصری دیوان غضایری را بحضور او بابت شکست داز اقتداری که پیش سلطان داشت هیچکس را یارا نشد که دم زند لهذا اشعار غضایری مفقود الاثر است ٭

غزالی مشهدی

غزالی مشهدی غزالان خیال رام اوست و خیل خیل آهوان در دام او مبدء حال بدکن افتاد و دزانجا کارش رونق نگرفت علی قلی خان خانزمان که از عمدهٔ امرای اکبری و حاکم جونپور بود از جونپور چند راس اسپ و هزار روپیه خرج راه فرستاد و این قطعه بقلم آورده قطعه ؎

اے غزالی بحق شاه نجف / که سوے بندگان بیچون آے
چونکه بیقدر گشته آنجا / سر خود گیر و زود بیرون آے

سر غزالی بعین اشاره بهزار روپیه است غزالی بجانب خانزمان خرامید و در مرغزار آسودگی جا گرفت و اشعار آبدار در مدح او نظم کرد از آن جمله نقش بدیع که هزار بیت است بر هر بیت یک اشرفی صله یافت درین کتاب مدح خانزمان میکند و میگوید ؎

خان زمان صاحب امن و امان / مبشر مهدی آخر زمان
آنکه حشر دیافته منشور ازو / چشمهٔ خورشید سخن نور ازو
نے بسخن از همه کس بیشتر / در همه فن از همه کس بیشتر
داد گرا عیش تو جاوید باد / ظل تو همسایهٔ خورشید باد
بخت که القاب تو بر زر نوشت / تیغ ترا اسد سکندر نوشت

ایضاً از نقش بدیع

خاک دل آن روز که می بیختند / شبنمی از عشق برو ریختند
دل که بآن رشحه غم اندود شد / بود کبابی که نمک سود شد
بی اثر مهر چه آب و چه گل / بی نمک عشق چه سنگ و چه دل
چند زنی قلب سیه بر محک / سنگ بود دل چو ندارد نمک
ذوق جنون از سر دیوانه پرس / لذت سوز از دل پروانه پرس
آنکه شرر تخم نگارش بود / شعله بر از آبیاری اش بود
سبحه شماران ثریا گسل / مهرهٔ گل را نه شمارند دل

غفلت دل تیرگی جوهر است		خاک بران لعل که بدگوهر است
آهن وسنگی که شراری در واست		خوشتر ازان دل که نه یاری درواست

و بعد مقتول شدن خان زمان خان رو بآستان اکبری آورد و بعواطف دارائی خطاب کمال الز[مان]
تحصیل مباهات نمود و در گجرات سنه ثمانین وتسعمائه از دستکدهٔ دنیا بصحرای عدم رسید شیخ فیض[ی]
گوید ع قدوهٔ نظم غزالی که سخن ؛ همه از طبع خدا داد نوشت ؛ عقل تاریخ وفاتش بدو طو[ر]
سنه نهصد و هشتاد نوشت ؛ انقسم تاریخ را تاریخ صوری و معنوی گویند شخصی تاریخ وصا[ل]
میر عبدالواحد اکبر بلگرامی صاحب سنابل صوری و معنوی گفته و قیود دیگر سوای سال رعایت کرد[ه]
میگوید ع چو رفت واحد صوری و معنوی گفتم ؛ هزار و هفتده شب جمعه ماه صوم و سیوم ؛ درین
تاریخ بست عدد زیاده میشود آن را بتعمیهٔ نازک خارج کرده یعنی واحد صوری که نوزده است
واحد معنوی که یک است برآمد و لفظ واحد در مصراع اول طرفها دارد فقیر تعمیه را در تاریخ نمی پسند[د]
مگر این قسم تعمیه که حسن تعمیه را افزوده آمدم بر نکته هاء هفتده در مصراع ثانی بخواندن نمی آید و در
تقطیع ساقط است مثل هاء پانزده که درین بیت خاقانی آمده ع چو ماه نیمشبه ناپدید شد خاقان[ی]
چو روز پانزده ساعت کمال یافت ضیا ؛ و مثل هاء چارده درین بیت خواجو کرمانی ع
آن ترک پری چهره که لعبت چنین است ؛ با ماه شب چارده برروی زمین است ؛ و درین بیت
کاتبی نیشاپوری ع هم طالع خوش داری و هم طلعت روشن ؛ چون ماه شب چارده هیچت کم
نیست ؛ و درین بیت میرزا حسن بیگ رفیع مشهدی ع عکس رخسار تو چون در می گلفام اف[تاد]
شد گمانم که مه چارده در جام افتاد ؛ غزالی گفتگوی چشم خوبان میکند ع

رخ را نقاب زلف گره گیر میکنی		بر ما در مشاهدهٔ زنجیر میکنی
رقیب دامن ازان در رشک من نالید	وله	که رنگ بر رخ عاشق نمیتواند دید
بسکه دارم دل یکی با عاشقان دردمند		گر کشم یک آه صد جا میشود آتش بلند
چه بیسوزی بدل شد دوری خود ناتوانی را		که چون فانوس مشت استخوان در بدن دارد
گفتمش از دل پر خون بتو دارم سخنی		خنده کرد که ازرنگ سخن میدانم
خسرو عشقم فلک غیرت کش کاشانه‌ام		بیستون سنگی است در زیر ستون خانه‌ام

من به ویرانهٔ غم مردم و هر سو طفلان	سنگ در دست که دیوانه کی آید بیرون
آنانکه درین بزم می ناب زدند	بیدار نه گشته تا ابد خواب زدند
از هستی ما همین نمونه است چو موج	نقشی است وجود ما که بر آب زدند

لاغر بوذری شیرازی غرور سخن در دماغ داشت به بادهٔ شورافگن دماغ نصیرآبادی از نقل میکند که وقتی قصیده در مدح صادقی بیگ نقاش کتابدار شاه عباس ماضی صفوی گفته در قهوه خانه گذرانیدم چون باین بیت که در تعریف سخن او گفته شده بود رسیدم

چون غنچه بسته ز رنگ و صدای رنگ است	که هست بخشش در جهان امکان

مسوده را از فقیر گرفته گفت حوصله ام بیش ازین تاب شنیدن ندارد و برخاسته بعد از لحظه آمد و پنج تومان بر ستاری بسته با دو صفحهٔ کاغذ که خود از سیاه قلم طرحی کرده بود بمن داد و گفت تجار هر صفحهٔ طرح مرا بسه تومان میخرند که بهندوستان برند مبادا ارزان فروشی و عذر بسیار خواست مؤلف گوید وزن شعر مذکور از جملهٔ اوزانی است که مطبوعیت ندارد نام این بحر قریب است که عجمیان استخراج کرده اند سوای اوزان عرب اجزای آن دو بار مفاعیلن مفاعیلن فاعلاتن و شعر مذکور از بحر قریب اخرب مکفوف است که از مزاحفات اصل بحر باشد تقطیعش مفعول مفاعیل فاعلاتن و باید دانست که هائی که در آخر کلمات آید در حالت اضافت بهمزهٔ لینه تبدیل می یابد چون خندهٔ گل اگر کسر همزه را بلا اشباع خوانند خندهٔ گل بر وزن مفتعلن میشود و اگر باشباع خوانند بر وزن فاعلاتن چراکه از اشباع یا حادث میشود و برهمین مبنی است اختلاف وزن این مصراع در دو بحر

خندهٔ گل گریهٔ بلبل نگر

بر تقدیر اشباع بحر رمل است تقطیعش فاعلاتن فاعلاتن فاعلن و بر تقدیر عدم اشباع بحر سریع است تقطیعش مفتعلن مفتعلن فاعلن غرض ازین تمهید آنکه همزه عرصه در بیت غروری بی اشباع است ملا غروری بنواسنجی غرور بلبلان میشکند

در فراق دوستان آخر ز پا چیزی نماند	هر که رفت از هستی ما پاره با خویش برد
مکن خورشید را از کوی خود دور	گل پژمرده هم در بوستان هست
باید که تو بر نگردی از من	سهل است که روزگار برگشت

فردوسی طوسی اقدم الفصحا و اول رسل ثلاثهٔ شعر است شیخ نظامی گنجوی بشاگردی و بندگی

او اقرار میکند و میگوید ع آفرین بر روان فردوسی * آن سخن آفرین فرخنده * او نه استاد
بود و ما شاگرد * او خداوند بود و ما بنده * و نزلالی خوانساری بغلامی شیخ نظامی اعتراف میکند
و میگوید ع نظام صورت و معنی النظامی * ز بنده در کفش خط غلامی * پس نزلالی غلام الغلام فردوسی
است سلطان محمود غزنوی بنظم شاهنامه او را مامور ساخت اول هزار بیت گفته بنظر سلطان در آورد
و هزار دینار سرخ صله یافت و در مدت سی سال باقی شاهنامه باتمام رسانید و بدستور سابق در مقابله
هر بیت دینار سرخ توقع میداشت حساد بسلطان رسانیدند که او رافضی است پنجاه هزار درم
نقره کفایت میکند سلطان کبیده دستی هزار درم دیگر موقوف کرده بست هزار فرستاد فردوسی آن
زر را بجامعی و فقاعی صرف کرد و هجو سلطان گفت که بین الجمهور شهرت دارد و از ان است
این قطعه ع

درختی که تلخ است او را سرشت	گرش بر نشانی بباغ بهشت
ور از جوی خلدش بهنگام آب	به بیخ انگبین ریزی و شهد ناب
سر انجام گوهر بکار آورد	همان میوهٔ تلخ بار آورد

مؤلف گوید انگبین و شهد یکی است و احدها زائد فردوسی بعد بر همی صحبت بطوس از انجا بستمدار
رفت اسپهبد جرجانی حاکم رستمدار مقدم او را عزیز داشت و از و ابیات هجویه سلطان را
که صله بیت بود بصد هزار درم خرید که از شاهنامه دور سازد قبول کرد اما سخن طائری است
که با قفس پرواز می آید فردوسی در کبر سن دیگر باره بطوس رجوع نمود و متواری بسر میبرد در روزی
سلطان نامه بوالی دهلی مینوشت رو بخواجه احمد میمندی کرد که اگر جواب باصواب نیاید چه باید
کرد خواجه این بیت از شاهنامه خواند ع

اگر نه بکام من آید جواب	من و گرز و میدان و افراسیاب

سلطان را رقتی پیدا شد و گفت در حق فردوسی جفا کردم پس دوازده شتر نیل و در بهارستان
گفته که شصت هزار دینار سرخ با خلعتهای خاصه بطوس فرستاد اما آن انعام چون باران بی هنگام
فائده نه بخشید روزی که اموال از یک دروازهٔ طوس در آوردند از دروازهٔ دیگر جنازهٔ
فردوسی بیرون آوردند آن اموال را بر خواهرش عرض کردند از علو همت نپذیرفت سلطان

حکم کرد کہ ازان رباطی تعمیر نمودند از فرہنگ رشیدی معلوم میشود کہ نام آن رباط چاہہ است بجیم فارسی در راہ مرو و نیشاپور وفاتش در سنہ احدی عشر و اربعمائۃ و بعضے در سنہ ست عشر و اربعمائۃ نوشتہ اند و قبر او در طوس است پہلوی مزار عباسیہ روایت کردہ اند کہ شیخ ابوالقاسم گرگانی بر فردوسی نماز نکرد کہ مدح بدل مجوسیان گفتہ آن شب در خواب دید کہ فردوسی را در فردوس درجات عالی است از و سوال کرد کہ این درجہ بچہ یافتی گفت باین بیت توحید کہ گفتم

جہان را بلندی و پستی توئی	ندانم چہ ہر چہ ہستی توئی	

صلۂ اموال دنیا فانی است و صلۂ رفع درجات عقبی باقی فردوسی را صلۂ نعم البدل در مقابل یک بیت مرحمت شد

فرخی سیستانی رستم سیستان سخن است و مرد میدان این فن امیر ابوالمظفر ناصرالدین چغانی کہ از جانب سلطان محمود غازی حاکم بلخ بود او را در جائزۂ قصیدہ چہل و دو اسپ بخشید و نیز اسپی با ساز خاصہ و لباس و خیمہ و فرش عنایت کرد قصۂ این عطا طولانی است در رفعت اقلیم

باید دید این دو بیت ازان قصیدہ است	

افسر زرین فرستد آفتاب از بہر تو چون تو از بہر تماشا بر زمینی بگذری	آنچنان کز آسمان ایزد علی را ذوالفقار ہر گیاہی زان زمین گردد زبان فتخار

فطرتی کشمیری صاحب فطرت بود و بلند فکرت نقی اوحدی صفاہانی کہ معاصر اوست گوید در خدمت اکبر بادشاہ بجائزۂ این دو بیت دوازدہ ہزار روپیہ انعام یافت

قسمت نگر کہ در خور ہر جوہری عطاست او کردگر معائنہ خود ز آئینہ	آئینہ با سکندر و با اکبر آفتاب این می کند مشاہدۂ حق در آفتاب

صاحب صبح صادق این دو بیت را از مظہری کشمیری نقل میکند و میگوید کہ مظہری قصیدہ از نظر اکبر گذرانید و برین دو بیت دہانش را پر زر کردند لکن روایت نخستین قولی دارد کہ نقی معاصر فطرتی است و صاحب صبح صادق از مظہری متاخر چہ وفات مظہری در سنہ سبع عشر و الف بود و ولادت صاحب صبح صادق یکسال بعد ازان

فروغی از روشن طبعان خطۂ کشمیر و عندلیبان این گلشن فردوس نظیر است چون صاحبقران

ثانی شاهجهان در سنه احدی وستین والف سایه سحاب چتر بر گلشن کشمیر انداخت فروغی دولت ملازمت اندوخت و دو مثنوی زاده طبع خود یکی در وصف شاهجهان آباد و دیگر در تعریف باغ حیات بخش واقع شهر مذکور بعرض رسانید پسند افتاد و دو هزار روپیه صله انعام شد و در سلک ملازمان بادشاهی انتظام یافت بمواجب دوازده روپیه کامیاب گشت این ابیات از مثنوی اول است قوله

تعالی الله چه شهر است این که از شان | گذشته شهرهای او به کیوان
جهان را به ز خود دیگر یاد باشد | همین شاه جهان آباد باشد
جگر از غیرتش خون شد یمن را | عقیق او گواه است این سخن را
ز خوبی های او هر گه کند یاد | رود چون دجله اشک از چشم بغداد
شکوه آسمان دارد زمینش | جهان انگشتر آمد او نگینش

و از مثنوی دوم این ابیات

ای چشم بهار از تو روشن | خاطر بحضور تو گلشن
راحت ده روح فیض عامت | زان گشت حیات بخش نامت
نهری که میان تو روان است | عالم همه جسم او روان است
زان نهر که هست در کنارت | آمد آبی بروی کارت

و چون خلد مکان اورنگ سلطنت را زیب داد در خیل ثناگستران او در آمد و گنج زر اندوخت در سنه سبع و سبعین والف فروغ حیاتش در دیوار فنا متواری گشت این لمعات از فروغی است

گر دولت آرزو کند آن گوهر یگانه را | رقص کنان به آب ده همچو حباب خانه را
لاله براهم با چمن دل صاف نیست | با دل یاران عالم دیده ایم
ای که در رفتن شتاب تیر دارد عمر تو | چون کمان بهر که میسازی منقش خانه را

فائض ملا محمد نصیر ابهری مورد فیضان واهب و شاگرد رشید میرزا صائب است و این تخلص میرزا مرحمت کرد نخست در مدرسه جزو کشی نموده فی الجمله تحصیل مقدمات علمیه پرداخت و در فن هیئت و اصطرلاب بقدر ربطی بهم رسانید اطوار عجیبه داشت و در مجلس آرائی و نقالی و ندیم پیشگی منفرد میز نیست از یاران شیخ محمد علی حزین است و واله داغستانی او را دیده

فائض ابهری

بود لیکن دسال عمر کرده در ایام محاصرهٔ اصفهان سنه اربع وثلثین ومائة والف باجل طبعی درگذشت قصیدهٔ در مدح سلطان حسین میرزا صفوی در زمین قصیدهٔ انوری گفته بعرض رسانید وبعطای خلعت وصله نمایان کام دل اندوخت این دو بیت در تعریف اسپ از ان قصیده است

اشهب را بدامن صحرا	لاله خواهد که داغ ران باشد
جستن از آرمیدنش پیداست	هیچ تیری که در کمان باشد

از منظومات اوست مثنوی در تعریف بسم الله واله داغستانی این رباعی از فاتحه در اثنای راه لاهور و دهلی پیش فقیر خواند خوشم آمده

گردون در کینه می زند جور نگر	جانان غم دل نمیخورد طور نگر
مطرب حرفی نمیزند حال ببین	ساقی قدحی نمید هد دور نگر

وله

شور بلبل میدهد یادم که هستی پیشه کن	عکس گل در آب میگوید که می در شیشه کن
بیتو نظارهٔ گل بیشترم میسوزد	لاله می بینم و گلگل جگرم میسوزد
هر دم خدنگی از دل افگار میکشم	گویا نفس زسینهٔ من زار میکشم
اوقات عمر بسکه بغفلت گذشته است	شرمندگی ز صورت دیوار میکشم
گر از دماد را آخر تمنای فنا کردن	به پیش چون خودی سخت است عرض مدعا کردن
اگر دانم که برچین میشود ابروی موج او	مرا قطع نظر می باید از آب بقا کردن
نمیدانست بلبل بود تا سیر چمن کارش	که آخر میکشد از دهر گل در بوتهٔ خارش
بیفشانم بروی بستر او گل از ان ترسم	که سازد گردش رنگ گل از خواب بیدارش
کی دیدهٔ سفیدم پروای خواب دارد	مشکل که بسته گردد این چشم آب دارد
در خیال آنکه شب مست و خراب آید برون	می نشینم بر درش تا آفتاب آید برون
گل رفت و عندلیب ازو یادگار ماند	دادیم اگر ز دست یکی را هزار ماند
با ما بگردشی چکند روزگارها	ما دیده ایم گردش چشم تو بارها
آن فرصتی نبود که خاری ز پا کشم	در پای من ز گرم روی سوخت خارها

فتح از سر مژگان بود ابروی بتان را
پیکان دم شمشیر کند پشت کمان را

کدورت آورد موئی که در مشق قلم باشد
نمی باید که گنجی در میان دوستان موئی

چون ذکر محاصرهٔ اصفهان در ترجمهٔ فائض لنشاد مجملاً کیفیت محاصره و سوانح دیگر بگذارش می آید سلطان حسین
میرزای صفوی که گویا خاتم سلسلهٔ صفویه است بعد انتقال پدر خود شاه سلیمان در سنه ست
و مائة والف بر تخت نشست در عهد او میر ویس یکی از سرداران الوس افاغنهٔ غلزه که در زمین داور
محل اقامت داشت در نواح قلعهٔ قندهار بود بهوس تسخیر قلعهٔ قندهار نمود در آن ایام گرگین خان
گرجی از طرف سلطان حسین میرزا قلعهٔ قندهار بود میر ویس پسر خود محمود خان را با افاغنه مستعد
در کمین داشت روزی گرگین خان بشکار رفت میر ویس محمود خان را با فوجی طلبیده قلعه در
آورد و قلعه را متصرف گردید و با گرگین خان جنگیده او را بقتل رسانید و این سانحه در سنه تسع و عشر
و مائة والف بظهور رسید سلطان حسین میرزا بعد استماع این خبر سرداران متعدد بر سر میر ویس فرستاد
کاری نکردند بلکه هر سردار که رفت بقتل رسید و بعد فوت میر ویس محمود خان بجای او نشست
و چون در ایران بسبب عیاشی پادشاه و امرا اختلالات عظیمه رو نمود محمود خان اراده تسخیر اصفهان
کرد و در سنه اربع و ثلثین و مائة والف با فوجی سنگین بر سه منزلی اصفهان رسید در آن وقت که کار
از دست رفت پادشاه و امرا از خواب غفلت بیدار شدند و جمیع امرا با فوجی که در شهر بود برآمده
در هشت فرسنگی شهر حرکت مذبوحی کردند رستم قلا آقاشی با چندی از رفقا و احمد بیگ توپچی
باشی خون خود در انثار ناموس کردند باقی امرا و سپاه عافیت جویان بشهر برگشتند افاغنه
غنایم فراوان حاصل کرده زیاده بر سابق قوت گرفتند و شهر را محاصره نموده قافیه
بر شهریان تنگ ساختند ارکان سلطنت قرار دادند که با خصم ملاقات باید کرد غالب که حجاب
دامنگیر شده بناموس سلطنت دست نرساند و شاه را بر سریر فرمانروائی بحال داشته خود بحکومت
قندهار وغیره اکتفا کرده و باین خیال خام پادشاه را سوار کرده پیش محمود خان بیرون شهر بردند
و دروب اصفهان را وا کرده محمود خان را در آوردند و این صورت در محرم سنه خمسین و ثلثین
و مائة والف رو نمود محمود خان سلطان حسین میرزا را با اولاد و عشایر بقتل رسانید و بر تخت
اصفهان متمکن گشت و بعد فوت او اشرف شاه برادر زادهٔ محمود خان تخت نشین گردید

و در ایامی که محمود خان اصفهان را در محاصره داشت سلطان حسین میرزا پسر خود شاه طهماسپ را از
شهر برآورده بسمت آذربایجان فرستاد که اگر تواند بواسطه تونگی جمعیتی فراهم آورده بکمک محصوران
پردازد و او در حین حیات والد خود در دار السلطنه قزوین بر سریر سلطنت جلوس نموده بهر طرف
دست و پای میزد تا آنکه نذر قلی فرخلو از قوم افشار که آخر الامر نادر شاه شد جمعیتی فراهم آورده
ملازمت نمود و ترددات نمایان بظهور آورد و از مازندران بخراسان آمد و محمود سیستانی را که از
نسل ملکزاده های سیستان بود و مشهد مقدس را بتصرف خود درآورده نام پادشاهی بر خود گذاشت
بقتل رسانید و طهماسپ قلی خطاب یافت و در اندک فرصت اشرف شاه نیز مقتول گشت و
بعد هفت سال و کسری در سنه اثنین و اربعین و مائه و الف ممالک ایران از تصرف افاغنه
برآمد و شاه طهماسپ تختگاه اصفهان را رونق داد اما طهماسپ قلی رفته رفته تسلطی بهم رسانید تا بجای که در
سنه اربع و اربعین و مائه و الف شاه طهماسپ را مقید کرده پسر او شاه عباس ثالث را که طفل چهار
ماهه بود بر تخت نشاند و مهمات سلطنت را خود سر براه میکرد و در سنه ثمان و اربعین و مائه و الف
پرده از روی کار برگرفته بر سریر فرمانروای جلوس نمود و خود را نادر شاه ملقب ساخت مورخی تاریخ
جلوس او الخیر فی ما وقع برآورد و نادر شاه یکطرف سکه این تاریخ بخط طغرا مقرر کرد و طرف دیگر این
بیت سکه بر زر کرد نام سلطنت را در جهان نادر ایران زمین و خسرو گیتی ستان شخصی
جهان باده را لاخیر فی ما وقع ساخت لهذا موقوف کرد تاریخ نامهای باستانی باز میگوید که چه سلاطین
سلف هیچ پادشاهی باین عظمت و جبروت ابر نشسته و چو دنیا دیده اما در آخر حال جنونی بهم رسانید و شیوه
بیداد و سفاکی از حد گذرانید از جملهٔ آثار جنون آن اینکه بی هیچ تقصیر مردم را کشته کله منارها میساخت
روزی در کرمان حکم کله منار کرد یکی از مأموران این کار آمده بعرض رسانید که کله منار با تمام رسید
مگر بقدر یک سر خالی است حکم کرد سر این را ببرید و منار را تمام سازند امرا و سپاه از این حالت بتنگ
آمده از اطاعت برآمدند و نفاذ حکم او فتوری بهم رسانید اگر چه نیزه را بجای میفرستاد بر نگشت
و دوری از حضور سرمایهٔ نجات خود دانسته تقاعد میکرد و سپاه هم جوق جوق بی رخصت برخاسته
میرفتند این معنی بر جنون او افزود و فرقهٔ قزلباش را مادهٔ این فساد پنداشته خواست که قزلباش را
بهم زند اما این عزم را پیش آرد پنج کس از سرگردهای عمدهٔ قزلباش اتفاق کردند که نادر شاه را باید کشت

اول محمد صالح خان قرخلو دوم محمد قلیخان قرخلو سرکشیک باشی و این هر دو از قوم نادرشاه اند سیوم
موسی خان طارمی که سر عسکر بود چهارم محمد علی بیگ قاجار سر یساولان پنجم سعادت قلیخان سرکشیک
باشی نادرشاه بنابر احتیاط پنج جا خوابگاه داشت و هر شب تبدیل میکرد و سرگردهای خیمه بیست و پنج
کس را که خود با آن جمله اما مقرر کرده که پنج پنج کس در هر خوابگاه رفته متوجه کار شوند شبی اینها در
قوچان سه منزلی از مشهد مقدس در حرم نادرشاه در آمدند اتفاقا خوابگاهی که در آنجا نادرشاه
خوابیده بود در حصه سرگردهای خیمه افتاد و نادرشاه آواز پای مردم احساس کرده برخاست و
بزبان ترکی گفت روسیاهها شما کیستند معشوقه نادرشاه دختر قوچه خان کرد قراچلو که آن
شب هم بستر بود بر اراده خیمه سترقه آگاهی داشت و از اوضاع نادرشاه هراسان
بود قتل او را از خدا میخواست شمشیر نادرشاه گرفته بر اسپ جوکی سوار شده بسرعت برق و باد خود
را بقلعه قوچان پیش پدر رسانید و نادرشاه خالی دست از سلاح برخاسته و حریفان آورد
ناگاه پایش بطناب خیمه رسید و خم شد درین اثنا محمد صالح خان شمشیری حواله کرد و بر اثر آن
موسی خان نیز شمشیری رسانید و کار را آخر شد صبح سر او را بریده در فرودگاه افاغنه
انداختند و محمد محسن خان فراش باشی لاش او را بر شتری بار کرده بمشهد مقدس رسانیده
دفن کرد و این واقعه در جمادی الاول سنه ستین و مائه و الف بعالم ظهور رسید و روایتی که نقلا
آمد بسیار صحیح است و بیک واسطه ثقه از زبان محمد صالح خان و موسی خان قاتلان نادرشاه
استماع یافت و بعد او علیقلیخان بن ابراهیم خان برادر اعیانی نادرشاه بر تخت نشست
و خود را العادل شاه ملقب ساخت و برادر خورد خود ابراهیم میرزا را شریک سلطنت ساخته
نصف ملک که عبارت از عراق و آذربایجان و فارس و قلمرو علی شکر باشد باو وا گذاشت
عادل شاه بخراسان ماند ابراهیم میرزا باصفهان رفت سرگردهای عادل شاه در میان
هر دو برادر غبار انداختند عادلشاه سهراب خان وکیل السلطنه خود را فرستاد که ابراهیم
میرزا را بخدعه بدست آرد ابراهیم میرزا برین معنی اطلاع یافته سهراب خان را گرفته کشت و خود
در اصفهان سنه احدی و ستین و مائه و الف سریر سلطنت آراسته سلطان
اعظم تاریخ جلوس اوست و نیز مورخی میگوید

آن شاه جهان پناه کیوان دیهیم	بر تخت شهنشهی چو گردید مقیم
تاریخ جلوس او خرد کرد رقم	دین دین رسول ملت از ابراهیم

بعد جلوس فوراً بجنگ عادل شاه برآمد در قزوین فریقین بهم رسیدند ابراهیم شاه غالب آمد و عادلشاه با معدودی از غلامان خود گریخته بطهران رفت طهرانیان او را مقید کردند ابراهیم شاه فوجی را فرستاد تا او را بحضور آوردند و مکحول ساختند آخر سرگردهای خراسان شاهرخ میرزا بن رضا قلی خان بن نادر شاه را که از بطن دختر سلطان حسین میرزای صفوی و در سن شانزده سالگی بود از قلعه قلات برآورده در سنه خمس وستین ومائة والف بادشاه کردند درانوقت ابراهیم شاه در آذربایجان بود سرداران قزلباش که همراه ابراهیم شاه بودند در بینها اختلافی بهم رسیده ابراهیم شاه را گذاشته سرخود گرفتند ابراهیم شاه در قلعه قراغان از توابع قزوین متحصن شد شاهرخ میرزا از سنوح این حالت قوتی بهم رسانده فوجی را فرستاد تا ابراهیم میرزا را بدست آوردند و چشم او را میل کشیدند ۞

فضل علیخان از مردم ایران ولایت است در عهد محمد فرخسیر بادشاه دیوان صوبه لاهور بود و در عصر فردوس آرامگاه محمد شاه بداروغگی فیلخانهٔ سرکار بادشاهی سرافراخت و چهار هزاری منصب داشت فردوس آرامگاه در سنه خمسین ومائة والف نواب آصفجاه ناظم دکن را طلب حضور نمود نواب از دکن بدار الخلافه شاهجهان آباد شتافت وشرف ملازمت بادشاه دریافت فضل علیخان تاریخ قدوم چنین در سلک نظم کشید

صد شکر که ذات دین پناهی آمد	رونق ده ملک بادشاهی آمد
تاریخ رسیدنش بگوشم هاتف	گفت آیت رحمت الهی آمد

نواب هزار روپیه نقد و اسپ باساز نقره صله عنایت نمود

فقیر تخلص میر نوازش علی خلف الصدق میر عظمت الله بلگرامی قدس الله اسرارهما دولت فقر و سرمایهٔ موزونی از آباء ورسیده و این هردو در خدمت آن عالیقدر حلقه در گوش کشیده سیزدهم شعبان سنه سبع وستین ومائة والف بسر ابستان قدس خرامید و پهلوی جد امجد خود میر سید لطف الله قدس سره جانب قبله مدفون گردید مؤلف گوید ۞ روشندلی سحر نفسی پاک گوهری ۞ وا حسرتا که دامن ازین انجمن فشاند

دل را طپیده و ناله تا سیخ او کشیده به پیر یگانه صیرفی از غش علی نامه به تربیه والد او در حرف الباء گذشت نگارش ترجمه او هم مناسب افتاد که شجر را گرفتن و ثمر را گذاشتن لائق ننمود این اشعار از آن بزرگوار است

دفتر عشقیم و باشد درد دل عنوان ما — مصرع آه رسا بسم الله دیوان ما
اگر نیست با درد دل خو مرا — چرا می پرد رنگ از رو مرا
چو موی در نجف دلنشین است ناله من — برون ز پرده دل نشنوی فغان مرا
عذر من بدتر از گناه بود — آه از دست عذر خواهی ما
نیست از سیل حوادث هیچ خس پروا مرا — جنبش گهواره باشد موجه دریا مرا
گرچه در عالم بخاک افتاده می باشیم ما — رهنمائی سالکان چون جاده می باشیم ما
جهد کن تا دولت فقر ای پسر حاصل کنی — نیست این میراث کز مرگ پدر آید بدست
در دل تنگم خیال هر دو چشمش کرد جا — هیچ بادامی که باشد توامان در زیر پوست
آزادگی نه زنگ تعلق شکستن است — از خود بریدن چو آهوی تصویر جستن است
دیده ام خوابی که زلفش را اسیر خیز نیست — غیر تشویش گرفتاران دگر تعبیر نیست
از نسیم سخن تند ز رسم بشکند — شیشه نازک دل بسکه شکستن دارد
بدل از دیده می آید خیال خال مشکینش — چو آن دزدی که در کاشانه از راه آید
فقیر آنکس که استغنا نماید آبرو حاصل — که از دریا برون با دست خالی چون حباب آید
دل را ز غمت شگفته باشد — تمنا ز غلط شنفته باشد
بر لعل تو بوسه میزنم من — وقتیکه رقیب خفته باشد
از حرف فقیر یار رنجید — دانم که رقیب گفته باشد
چهره یار از شراب ناب روشن میشود — شمع حسن گلرخان از آب روشن میشود
کجا پنهان شود از ترک چشم یار نخجیرش — که آید از کمان بیرون قضای آسمان تیرش
من از نسیم نگاه رم برنگ غنچه دیار رقص — ز خنده چو گوهر غلطان کنم سراپا رقص
کردار و در جنون چون غنچه سامانی که من دارم — بود صرف دریدن جیب دامانی که من دارم
نیست از دور فلک کس را می عشرت بکام — هست ناممکن شراب از ساغر وارون

فقیر دهلوی

تا کی چو گردباد گشتی سر بآسمان	وله	چون جاده تن بخاک ده و آرمیده شو
خاکساری کن که گردد سجده‌گاهی عالمی		هر که چون سجاده دارد دیده‌اش با افتادگی

فقیر میر شمس الدین دهلوی سلمه الله تعالی هرچند فقیر تخلص میکند امّا باعتبار سرمایهٔ استعداد خداداد از اغنیای زمان است و در فضل و کمال و شعر و انشا و معانی و بیان و بدیع و عروض و قوافی و زبان فارسی الی ممتاز اقران ولادت او در شاهجهان آباد سنه خمسة عشر و مائة والف رو نمود از اعیان آن بلدهٔ فاخره است سلسلهٔ نسب او از جانب آبا بعباس عم النبی صلی الله علیه وآله وسلم و از جانب مادر بسادات میرسد و لهذا تمام او صدر پیوست از خدمت علمای عصر تحصیل مراتب علوم نمود و سرمایهٔ فراوان از فضیلت اندوخت و در مبادی عشرهٔ خامسه بعد مائة والف کمر علائق دنیوی گرفته در لباس فقر درآمد و معنی تخلص خود را بر منصهٔ شهود جلوه داد و درهمان ایام بسیر دکن کشید و چندی مثل من در اورنگ آباد رنگ اقامت ریخت و بعد پنج سال همراه قزلباش خان امید شاهجهان آباد عطف عنان نمود و امرا و اعاظم آن بلده احترام او بجا می‌آرند خصوص با علیقلیخان ظفرجنگ داغستانی بنابر جنسیت سخن و اتحاد نسب که هر دو عباسی اند ربط خاص بهم رسیده بود و چندی رفاقت عماد الملک وزیر بن امیر الامرا فیروزجنگ بن نواب آصفجاه غفران پناه هم گزید فقیر در ایام تحریر این صحیفه مکتوبی با قدری زر بسبیل هندوی بمیر فرستادم و نوشتم که وقت تالیف سرو آزاد بر احوال سامی اطلاع دست نداد و لهذا جای شریف در آن کتاب خالی ماند الحال ترجمه و اشعار خود باید فرستاد که در خزانهٔ عامره تدارک بعمل آید جواب میر محرر نوزدهم شعبان سال حال با قدری اشعار وصول مسرت شمول نمود حسن خلق و آداب تواضع از کلامش پیداست خدایش سلامت دارد نوشته که فقیر از چند ماه با نواب عماد الملک قطع علاقهٔ رفاقت کرده در اکبرآباد منزوی است میر دیوان شعر و مثنوی متعدد و رسائل در فنون که بالا مذکور شد دارد و سابق مفتون تخلص میکرد این را بحال واگذاشته او تصویر سخن بنجامهٔ مانوی میکشد

برای نازنینی میکشم ناز جهانی را	بیوی یوسفی گیرم سر دکان روانی را
یار نشناخته قدر دل بی‌کینهٔ ما	کاش میدید رخ خویش در آئینهٔ ما
نالهٔ مرغ قفس میبرد از کار مرا	که ازین بیش دلی بود گرفتار مرا
باغبان گو ندهد ره بگلستان آرام	بس بود جلوهٔ خار سر دیوار مرا

ز رفتنم خبری نیست همدمان مرا
چو بوی گل نبود گرد کاروان مرا

خوش است جان که بود صرف یار جانی ما
دگر برای چه کار است زندگانی ما

همیشه تیر نگاهش بسنگ می آید
گران بخاطر یار است سخت جانی ما

ز صاحب خانه مهمان را بخود مشغول میباید
تماشا کرده ام بسیار این سقف منقش را

دلت فکر کجی دارد بعشقش چاره کن زاهد
بصرافش بده تا بشکند این قلب غش را

جدا از روی تو ای مه ستاره می شمریم
شب فراق تو از بهر ماست روز حساب

من نه از خود میروم دنبال او
سایه را سر رشته دارد آفتاب

با آئینه دل من از رشک سرگران است
این جای دم زدن نیست از روی تو در میانست

گویند آن سهی قد دارد میان ولیکن
نزد دقیقه سنجان صد حرف در میانست

همت عالی بزینت سر نمی آرد فرود
چرخ اطلس فارغ از نقش و نگار افتاده است

مرشدی اهل سخن را جز صفای سینه نیست
درس طوطی را کتابی بهتر از آئینه نیست

نیستم آگه ز تاراج تو بر یاران چه رفت
اینقدر از خود خبر دارم که دل در سینه نیست

در مقابل چشم گریان تا جمال یار نشست
کاروان گریه من یوسفی در بار داشت

فقیر را ز سعادت همین قدر کافیست
که منتی بسر خود سایه هما نگذاشت

جام می نیست که از دست تو شد قسمت غیر
کشتی ماست که در کام نهنگ آمده است

روز فراق رفت و شب وصل هم گذشت
آخر ز پیش چشم من این بیش و کم گذشت

بر سرهای وصل نیفگند سایه
در کوی او فقیر شکست استخوان عبث

ز خون دل نه همین شد مرا گریبان سرخ
که شد ز گریه من دامن بیابان سرخ

آخر نواخت تیغ جفا بر سر رقیب
داد از وفای دوست که دشمن نواز بود

دوش از کوچه یار بصد ناز گذشت
همچو کاکل بقفا داشت پریشانی چند

زاهدان را ز بانگ نی چه اثر
سیر این کوچه را کجا کردند

گفتم او را اگر بیابم دست در دامانش کنم
کار چون با دامنش افتاد دست از کار شد

لب خیال کجا پای نازنین تو بوسد
بعالمی که تویی آسمان زمین تو بوسد

مرغباری کز سر کوی تو میگردد بلند	پر آزار دل من آسمانی میشود
ای آنکه شدی مرحله پیمای ره عشق	این ره بقدم طی نتوان کرد ز سر گیر
بر خاطر حیای تو هر لحظه بگذرد	شرمنده ام ز شوخی طرز نگاه خویش
سخن با صد زبان در وصف آن لب یار میگویم	ندارد حرف من پایان حدیث یار میگویم
با بنامی قانعیم از مال دنیا چون نگین	نیست غیر از نام متاع خانهٔ ما چون نگین
اینهمه نام آوری نقش بر آبی بیش نیست	بر سر اهل خانه دارند اهل دنیا چون نگین
بمن آمیزش آن شوخ ابر و برق را ماند	که میجوید کنار از من بود گو در کنار من
میشدی سادم قدر ما خریداران بیار	تا بجز خود گر یوسفی در کاروانی داشتی

حرف القاف

قدسی حاجی محمد جان مشهدی صاحب سکهٔ سخندانی و استاد مقرر پای تخت شاهجهانی است شرف زیارت اماکن قدسیه دریافت و رو بقلمرو هند آورد و در ربیع الآخر سنهٔ اثنین و اربعین و الف دولت ملازمت صاحبقران ثانی شاهجهان اندوخت و قصیدهٔ معروض داشت که مطلعش این است ع

ای قلم بر خود ببال از شادی و بکشا زبان	در ثنای قبلهٔ دین ثانی صاحبقران

و بمرحمت خلعت و دو هزار روپیه فائز گردید و شانزدهم شوال سنهٔ خمس و اربعین و الف در جشن نوروز قصیدهٔ مزین بمدح بادشاه از نظر گذرانید میرزا سنجیده مبلغ وزن پنجهزار و پانصد روپیه انعام گردید و در اواسط شهر ربیع الاول سنهٔ تسع و اربعین و الف بصیغهٔ جائزهٔ شعر صد مهر عنایت شد و در جشن شفا یافتن جهان آرا بیگم بنت صاحبقران ثانی از آسیب آتش در اوائل شوال سنهٔ اربع و خمسین و الف بمرحمت خلعت و دو هزار روپیه متمتع گردید و رباعی در مناقب گفته که بیت دومش این است ع

تا سر زده از شمع جبین بی ادبی	پروانه ز عشق شمع را سوخته است

قدسی در دارالسلطنة لاهور سنهٔ ست و خمسین و الف بعارضهٔ اسهال درگذشت کلیم این مصراع تاریخ یافت ع دور از ان بلبل قدسی چمن زندان شد قصیده و مثنوی او بمعراج بلاغت صعود نموده و غزل آن مرتبه نیست چند بیت غزل که خوب است تذکره نویسان بردند ناگزیر چند مخلص او که خالی از پختگی نیست با برخی انتخابات بصورت ترقیم می پذیرد ع

تا سوی تو ام کرد نگه راه نمائی
بگذشت دلم دوش در اطراف گلستان
چون دست حنا را ز بدن افتد بیچی
شادم که بیرنگم نشود شاد دل غیر
در عشق غریبم بده از لطف که دائم
یاد آید مرا نسخهٔ مدح شه مردان
سر زنجیم چو گرداب ز سرگردانی
سر رشتهٔ کشتی که بر افتاد ز کف چیره شود
بلبل باغ توام رخصت فریادم ده
گر رفته است غمت از چه خرابست دلم
کوهکن تیشه چندی زد و جانی در باخت
بعد کاری مردم نشود میدان کرد
ای که داری خبر از داغ دلم شرمت باد
چون کف مهر که شد جزو خاک بگذارد
بگرد مرکز خاک ای فلک چه گردانی
که بر دوست بخوان نوای سیه کا
ز روز تیره من سر برون نیارد مهر
فراق دوست پسندید آن جفا بر من
ز خندهٔ نمکینش ذخیره دارم
ز عشق فاخته گردید نام سرو بلند
قیامتم بسر آورد شیون بلبل
تمام حیرتم از غنچه بریده مهر
حیشن که صبح سعادت منور است مگر

چون قلم معرکه‌ام سر شده پای
از گل چه صبا بوی تو میآرد گدای
دستی که برآید بدعای تو ریای
داند که بمرگ از تو مرا نیست جدائی
چون باده مرا چون بی تکاهش نفزائی
بر برگ گلت خط چو کشد غالیه سائی
ولہ نیست بر تابشیم با خط تا فرمائی
کس بناخن نگشاید گره پیشانی
چند در سینه بود نالهٔ من زندانی
خبر از رفتن سیلاب دهد ویرانی
عشق نابوده نبوده است باین آسانی
گوی خورشید ندارد غم بیچوگانی
کرد بجز لاله گلم بر سر خاک افشانی
دست من دامن نقد علی عمرانی
ولہ چو آفتاب مرا در لباس عریانی
که دست پشت نخائید از پشیمانی
چه چشم کور سواد از خط دیوانی
که هیچکس نپسندد بدشمن جانی
که داغهای دلم میکند نمکدانی
چرا تو قدر گرفتار خود نمیدانی
ترا که گفت که گل بر مزارم افشانی
که جیب صبح چه سان میدرد باسانی
بداغ بندگی شه رساند پیشانی

زبس بسایه یکی گشت [illegible] است عالم ز ابر مطیر — وله — تو آن کشیده که از سنگ همچو موم خمیر
چو خاک پی پرورش غنچه باد پیرایان — کنند رخنهٔ دیوار را از گل تعمیر
سحاب بست لب غنچه را بخندیدن آب — برای آنکه زند بوسه بر رکاب امیر
اگرچه دانه نبود خوشتر از ایران حقیقت صدف — وله — که نگون است در و ساخته همه چو حباب
جهان [illegible] خلد حرام است حرم — جز در شاه که واقع شده از همه باب
آبرو یافته امام علی بن موسی — که از و خاک خراسان شده فردوس مآب
[illegible] مرشد که ز چهره نشود [illegible] — وله — خاک قدم میر عرب شاه عجم را

قدسی تشبیب قصیده را مثل غزل اکثر پریشان میگوید این خود مضایقه ندارد لکن گاهی راه یک شعر از ساحلی بساحل دیگر زدن میسر نمیشود یعنی مخلص را که حد اوسط بین النقیضین است خیر باد گفته دفعتاً از تشبیب بر سر مدح می آید این را اقتضاب گویند بر طبیعت بسیار ناگوار است چنانچه وصف بهار میکند و میگوید

زفیض مقدم نوروز و لطف ابر بهار — امید وصل ز هجران دمید گل از خار
ز عکس لاله و گل خاک شد چنان روشن — که مرده را نبود حاجت چراغ مزار
ز بسکه تازه و تر شد ز اعتدال هوا — گل چراغ توان زد بگوشهٔ دستار
اگر بباغ روی صبحدم بگوش رسد — صدای خندهٔ گل بیشتر ز صوت هزار
بکوه و دشت ز بس لاله بر فراشته شد — برای چیدن آن کی شود پیاده سوار
ز بسکه پیکر اطفال شاخ نازک بود — دهان غنچه شد از بوسهٔ نسیم فگار
چنین که خاک چمن دلکش است و دامنگیر — عجب که گل برد امسال کس سوی بازار
مباش امست پروانه کیش بلبل گیر — قدم برون ننهد از باغ خاصه فصل بهار

بعد ازین بی رعایت ارتباط شروع بمدح میکند و میگوید

غریب طوس که چون مهر قبهٔ حرمش — بشرق و غرب رسانید لمعهٔ انوار

در قصیدهٔ دیگر تشبیب بطور غزل مشتمل مطالب گشتی میکند بیت آخر تشبیب این است

کسیکه در ره مرغان قدس دام کشید — چو دانه افگند [illegible]

بعد این بیت مرج سر بلند میگوید ؎

امام شرق و مغرب شهید خطهٔ طوس
علی موسی جعفر شفیع روز نشور

قدسی بادشاه نامهٔ صاحبقران ثانی بسیار خوب گفته ازان است ؎

سگ نفس را رفته از کار چشم
تو از عنایتش کرده چار چشم

در تعریف کشمیر میگوید ؎

نسیمش ز صنعت بهار آفرین
قلمهای نخلش نگار آفرین

چو گلهای رعنا درین لاله زار
خزان را بس پشت کرده بهار

درو بید مجنون چنان بیخبر
که خلخال پا کرده از موی سر

زبس ابر پاشیده بر خاکش آب
غباری ندارد هوا جز سحاب

نمالیده چشم از شکر خواب ناز
شگفتن بغل کرده بر غنچه باز

چو رخسار ساقی ز جام شراب
چمن در گرفت از گل آفتاب

قلمهای این بوستان را زبان
نگردیده هرگز بحرف خزان

شد از عکس گل بسکه خوشبوی آب
بود چشمهٔ آب حوض گلاب

شیخ عبد الحمید لاهوری در شاهجهان نامه گوید بست و نهم ذی الحجه سنه تسع و اربعین و الف شهنشاه فلک بارگاه بر عقیدهٔ دولت نشسته بگلگشت ریاض فرح بخش و فیض بخش بر داشتند در اثنای سیر فرح بخش بوتهٔ گلی بنظر در آمد که چهار هزار و پانصد گل و غنچه داشت روز دیگر در باغچهٔ دولتخانه بوتهٔ سوسنی دیدند که گلهای شگفته و ناشگفتهٔ آن دو صد و دوازده بشمار رسید تفاوت آب و هوا و قوت نشو و نمای این سر زمین فردوس آئین از دیگر بلاد برین قیاس باید کرد

ذکر مولانا سید قمر الدین اورنگ آبادی

مولانا سید قمر الدین اورنگ آبادی سلمه الله تعالی قمر ساطع اوج عرفان است و مظهر اتم نور یزدان مرج البحرین جمع و تفریق است و امام الحرمین تقلید و تحقیق در تقوی و تشرع آیهٔ کریمهٔ الٰهی است و در علوم عقلی و نقلی بحر مواج نامتناهی لا سیما فنون حکمی و فقه و اصول و هیئت و هندسه که امروز در ممالک هندوستان نظیر ندارد مشائیان اگر در رکاب او روند زهی سعادت و اشراقیان اگر دریوزه گر او شوند حبذا استفادات آبای کرام او از اعیان سادات نجیبه اند نخست از اجداد او سید ظهیر الدین از

جدّ پدری او نزل گشته در امن آباد از توابع لاهور طرح اقامت افگند بعد چندی سید محمد فرزندزاده
او از امن آباد رخت به یار دکن کشید سید عنایت الله خلف سید محمد مذکور از جملهٔ عرفا و خواص اولیا بود
و طریقهٔ علیهٔ نقشبندیه از مولانا شیخ مظفر برهانپوری که از ارادتمندان شیخ محمد معصوم خلف مجدد الف
ثانی شیخ احمد سرهندی است قدس الله اسرارهم اخذ کرده در شهر بالاپور از توابع صوبهٔ برار توطن گزید
و طالبان راه خدا را دلالت می‌نمود و در سنه سبعه عشر و مائه و الف برحمت حق پیوست شمع بهشت تاریخ
است خلف او سید نصیب الله از اکابر دین بود و طریقهٔ انیقهٔ اسلاف کرام را برپا میداشت و از بالاپور
به اورنگ آباد آمده وطن برگرفت و در پایان ایام زندگانی به بالاپور رفته در سنه احدی و ستین و
مائه و الف بجوار رحمت آسود متوجه بهشت تاریخ است خلف الصدق او سید قمر الدین سلمه الله تعالی
در سنه ثلث و عشرین و مائه و الف انجمن وجود را رونق داد آغاز شباب مصحف مجید حفظ کرد و ذوق تحصیل
علم بهم رساند و در خدمت علماء اورنگ آباد و غیره کتب درسی گذرانید و به نیروی طبع وقاد و ذهن
خداداد دستگاه تمام در علوم حکمی بهم رساند برهان علوشان او کتاب مظهر النور است در مسئلهٔ وجود که از عمدهٔ مسائل
امور عامه است درین کتاب مذاهب حکماء اشراقیین و مشائین و صوفیهٔ صافیه و متکلمین بقلم آورده و مطالب
عالیهٔ بسیار از نتائج طبع خود مندرج ساخته فقیر در تعریف و تاریخ این کتاب قصیدهٔ عربی بنظم آورده که مطلعش اینست

فاح عرف النسیم فی السحر	وأتانی باطیب الخبر

و تاریخ اتمام آن مطابق سنه اربع و ستین و مائه و الف چنین یافته ام

آرخ الفکر عام ختمته	تم نور بدا من القمر

میر رسم بیعت در طریقهٔ نقشبندیه بخدمت والد خود بجا آورده و محض به نیت ملاقات مشایخ و فقرای
شاهجهان آباد قصد آن بلدهٔ طیبه کرد هشتم شوال سنه خمس و خمسین و مائه و الف از اورنگ آباد برآمد بیست و نهم
ذی حجه سال مذکور سواد دهلی را بمقدم خود فروغ آگین ساخت و زیارت مشایخ و فقرای آنجا
ما امکن استیعاب نمود و در اواخر ماه صفر سنه سبع و خمسین و مائه و الف بسرهند رفت و مرقد شیخ الشیوخ
خود شیخ احمد مجدد قدس سره زیارت کرد و فراوان برکات اندوخت و از سرهند به لاهور رفت و به بسیاری
از مشایخ و خداپرستان آن مصر جامع ملاقات نمود و در جمادی الاولی از همان سال به شاهجهان آباد
برگشت و هشتم ذی حجه سال مذکور بقصد دکن از شاهجهان آباد رخت سفر بربست و در نخستین عشرهٔ ربیع الآخر

سنه ثمان وخمسین ومائه والف به بالاپور وطن اصلی خود رسید و در جمادی الاولی سال مذکور اورنگ آباد
را مورد فیوض ساخت و بعد سه سال مشتاقان را بشرح تازه لطف نمود فیما بین ایشان و فقیر اخلاص
و محبت خاص است همیشه بمجالست و موانست باهم اوقات بخوش میگذشت ناگاه شوق زیارت حرمین
شریفین او را دامنگیر شد بستم جمادی الاولی سنه اربع وستین ومائه والف باراده حجاز میمنت طراز از
اورنگ آباد کوچید و بنابر وجهی اول قصد بمبئی کرد که از بنادر بمبئی قریب است کرد اهل و عیال را از اورنگ آباد
نقل نموده درانجا گذاشت و از انجا متوجه بندر سورت شد و ششم رجب سال مذکور به سورت بندر ورود واقع
نواخت و بست و هفتم شعبان بر جهاز سوار شد غرهٔ ذی قعده وصول بندر جده تیسر یافت چون سبیل بر آمد ساختن
موسم معاودت جهازات قریب بود اول قصد زیارت مدینه منوره نمود و هفتم ماه مسطور بوصول آستان
نبوت سرمایهٔ سعادت اندوخت خدام روضهٔ منوره نظر بتقدس ذات اجازت بیتوتت مسجد شریف دادند
شبها بجا و شباک والا بود و مردم آنجا بلکه بعضی از علما هم چنین اعتقاد دارند که داخل شدن در روضهٔ
مقدسه سوء ادب است و زیارت از دور کردن حسن ادب و تواضع لهذا احدی داخل آمدند و درین
باب سند از قول علما آورده میر فرمود که من بانواع نجاست معاصی ملوثم و با جناب مقدس هیچ وجه
مناسبت ندارم اما این نجاسات را جز بآب دریای رحمت کجا شویم نجاست با طهارت هر چند ضدیت
دارد که مانع اجتماع است اما با طهارتی که وصف مطهریت نیز داشته باشد نسبتی است مستوجب
ملاقات و اجتماع و علما نوشته اند که زیارت قبور و مزارات باسلوبی باید کرد که اگر اهل آنها بصدر حیات
می بودند بهمان اسلوب ملاقات بعمل می آید پس اگر در زمان نبوی میبودم بشرف بیعت و مصافحه مشرف
میشدم الکنون که بزیارت آمده ام قرب بقدر مقدور میسرست چه گونه از دست دهم و از حدیث ابوهریره
رضی الله عنه که در صحیحین مروی است استدلال کرد ابوهریره گوید برخورد مرا رسول الله صلی الله علیه
و آله وسلم و حال آنکه من جنب بودم پس گرفت دست مرا و روان شدم با او تا آنکه نشست پس رفتم
و غسل نمودم و باز آمدم فرمود کجا بودی گفتم جنب بودم پس مکروه داشتم اینکه با تو بنشینم بی طهارت فرمود
سبحان الله ان المومن لا ینجس پس نجاست جنابت که مانع ادای نماز و مس مصحف است هرگاه مانع مماس
بدن مطهر نشد نجاست معصیت که مانع این چیزها نیست مانع قرب مکانی مزار مبارک چگونه تواند شد بعد
بیان این وجوه داخل شباک معلی شد و بحصول معراج آرزو کام دل اندوخت علما و اعیان مدینه منوره

مهمانداری و احترام فوق الفوق بعمل آوردند چون ایام حج قریب بود بست و دوم ذی قعده بعد یک هفته
از آستان مقدس رخصت گرفت چهارم ذی حجه بام القری رسید و مناسک حج بتقدیم رسانید اعیان
مکه معظمه نیز تعظیم و تکریم فراوان بجا آوردند یکی از سادات این بلدهٔ طیبه که مدار المهام شریف مکه بود درخواست
ملاقات و تقدیم از میر خواست میر بعد ابرام بسیار قبول کرد وقت ملاقات فرمود آمدن فقیر بخانهٔ شریف
بنابر دو چیز است یکی آنکه حاکم اند اطاعت حکم ضرور والا بالعکس معامله می بایست که القادم یزار دوم آنکه
مذهب فقیر این است که سادات بدو جهت نسبت ابیت دارند و بدو جهت نسبت بضعیت پس چنانکه اکرام و
احترام سادات بر غیر سادات که محض امت اند واجب است اکرام و احترام آنها فیما بین خود باهم واجب
بلکه احترام هر کدام از اینها بر نفس خودش لازم و لهذا هرگاه ناخنی یا جزوی از بدن من در مکان مستقذر
جدا میشود آن را برداشته در مکان طاهر دفن میکنم و از جهت ابیت تعظیم بضعیت بجا می آرم سید
تقدیم طلب زبان بعذر خواهی کشود و بخانهٔ میر آمد و لوازم ضیافت و مسافر دوستی در اقصی الغایة بظهور
رسانید چون موسم رجوع جهازات بر قریب بود بست و چهارم ذی حجه از بیت الله رخصت حاصل
کرده بجده آمد یازدهم محرم سنه خمس و سبعین و مائة و الف سوار جهاز شد معلم جهاز در استخراج عرض خطا کرد
چهاردهم ربیع الاول سال مذکور جهاز بکولینا رسید کولینا بضم کاف تازی از عمده بنادر سیلان است
سیلان عبارت از جزیرهٔ سراندیب باشد که جنوبی مائل بشرق دکن واقع شده قدمگاه آدم علیه السلام
از کولینا سه منزل است کولینا در تصرف نصارای ولندیز باشد اینها تابع والی سراندیب اند و
والی سراندیب از قوم جنگله است که ملت هنود دارند حالا خطای فاحش معلم ملاحظه باید کرد که جهاز
عازم بندر بمبئی بود و عرض بمبئی بست و یک درجه است آنقدر عرض را کم کرد که جهاز بکولینا که عرض
آن شش درجه است رسید میر که در فن هیئت و اصطرلاب بی نظیر است ناخدا را فرمود که معلم
در خطا افتاده چون ناخدا و دیگر اهل جهاز بر علم و عمل اعتماد داشتند اول باور نکردند آخر میر بقراین
و شواهد خطای او را معقول اهل جهاز گردانید لکن بنابر مزاج معلم کسی بر روی او نیاورد بعد وصول بکولینا
که خطا کرد حاکم کولینا که از نصاری بود گفت محض حفظ الهی شما را باین راه قرین عافیت رسانید و نقشه
عالم که آن را بزبان نصاری بیت میگویند نمود که درین دریا دوازده هزار کوه غایر است که عمق دریا
بعضی جا بقدر یک وجب و بعضی جا قعرش نامعلوم است باطن دریا از جبال که بعضی مرتفع است

وبعضے تخفض مثل نسج عنکبوت مشابک دلق شده الحاصل از کولینا ذخیره بر داشته ذمعلم را تبدیل کرده غره ربیع الآخر سال مذکور جهاز روانه شده به بندر تا پچری وصول نموده در انجا از جهاز فرود آمده بر کشتیے صغیری نشسته به بندر منگلور تشریف آورده و از انجا راه خشکے اختیار نموده و بست و نهم جمادی الآخره سال مسطور بموضع بهیری رسید و با اهل و عیال که در وقت عزیمت حج در آنجا گذاشته رفته بود ملاقات کرده رنج سفر را وداع نموده از بهیری با اهل و عیال رخت کوچ بر بسته بست و سوم شعبان شهور سبعین و مائه و الف روز تحویل آفتاب در برج هنگدهٔ حمل این قمر نور بخش آفتاب ساحت اورنگ آباد را برافروخت و شب هجر مشتاقان را صبح عید ساخت سید طبع موزون دارد و شعر عربی و فارسی خوب میفهمید لکن اندیشه را بصوب گفتن شعر متوجه نمیسازد که این شیوه دون مرتبه اوست مگر احیانا نبابر موزونی طبع بلی پایهٔ عالی از آن بلند است که در مجمع شعرا در آید تکلیف داده شود و اما زرد محبت سلسله جنبانید که خواه نخواه بابیات ترجمهٔ او این صحیفه را رونق باید داد بلی شرف مکان بعلو مکین است

در ترجمهٔ خاتم بقدر عظمت نگین از انفاس گرامی است

در فقر من نباشد از کین و مکر نامے ویرانه ام ندارد یا خود دوئی و دامے

لقمه کو دونان رساند در گلوی خویشتن شست اول هر که دست آرد بحلوای خلیل

مشت خاکم و ست و دانائی تو شد گر نیفشانی فتد به پاے تو

دنیا زن است و طالب آنهم کوتش است زین وجه روز مرد خدا در قفا کنند

وقتیکه شرف زیارت بیت الله دریافت این بیت بنظم آورده

چون جبهه سوده بر در شرافت سر بر پا بس کاین سر فراز بیا مرا حاصل شد از یار مرد

و تاریخ حج خود مقتبس از دعاے نبوی اللهم اجعله حجا مبرورا و سعیا مشکورا درین قطعه موزون ساخته

احرام حرم ز هند بستم گشتم ز طواف کعبه مسرور

بخشید بمن هزار نعمت این خانه همیشه باد معمور

از دولت روضهٔ مقدس دل یافت سرور و دیده با نور

حج مبرور و سعی مشکور وارد شده در دعاے ماثور

گر زند اگر دو جیم تشدید تاریخ شود دعاے مذکور

حرف الکاف

کاتبی نیشاپوری استاد فن و پهلوان پای تخت سخن است الحق سنگ زوری برداشته که یلان عرصهٔ فصاحت دست او بوسیدند و کمان زبردستی کشید که تهمتنان کشور بلاغت بتواضع او خمیدند و جهٔ تخلص اینکه در خوشنویسی دستی داشت ابتداء حال ملازم بایسنغر میرزا بود میرزا او را جواب قصیدهٔ کمال الدین اسمعیل فرمود که مطلعش اینست ؎ سزد که تاج ور آید ببوستان نرگس ؎ که هست در چمن باغ مرزبان نرگس ؛ کاتبی جواب مستعدانه انشا نمود این ابیات از آن است ؎

بتخت باغ زجم میدهد نشان نرگس ؎ که جام دارد در دست زرفشان نرگس

نهاده پاے در آب قدح میانهٔ برف ؎ چرا که گرم مزاج است و نوجوان نرگس

بکار سوی چمن چون فقاعی تر دست ؎ وهد بطاس زر آرایش دکان نرگس

شراب زرد کشید در میان جام سفید ؎ فراز سبزه بیاد شه جهان نرگس

حساد وقت گذرانیدن قصیده کج بحثی کردند لهذا چشم التفات از میرزا نیافت تا بجائی که منجر باستهزا گردید کاتبی رنجیده از هرات رخت بجانب شروان کشید امیر ابراهیم خسروان شاه مقدم او را گرامی داشت و خوان جلیل مهمانداری او مهیا نمود چون نرگس که خزانی است مزاج کاتبی را شگفتگی آمد در قصیدهٔ ردیف گل از گلبن قلم بیرون داده تازه گلستانی هدیهٔ امیر ابراهیم ساخت مطلعش این است ؎

باز با صد برگ آمد جانب گلزار گل ؎ همچو نرگس گشت منظور اولی الابصار گل

امیر ابراهیم ده هزار درم جائزهٔ قصیده عنایت کرد و زخم کهنهٔ او را مرهم کاری لطف التیام داد کاتبی در آخر عمر باسترآباد رفته پای اقامت افشرد در موضع طاعون بعلت طاعون سنه تسع و ثلثین و ثمانمائه درگذشت مستخفی را مسودات کاتبی از قصائد و غزلیات و رباعیات و مقطعات و مثنویات ترتیب ناداده بدست افتاد بهمان قسم نقل برداشت این نسخه بملاحظهٔ فقیر رسید و فقیر از غزلیات رقم انتخابی زده بترتیب ردیف باین صحیفه ثبت میکند ؎

زاهد که ریخت آب رخ و نقل و جام را ؎ نیکو نگه نداشت حلال و حرام را

هجرت فزود درد دل من که جای تست ؎ بیش است زحمت از همه جا پای تخت را

از نیزه تو نیارد کس تیز تر پیامے ؎ بفرست سوی یاران آن پیک تیز پا را

پندگیر از سوسن ای بلبل که با چندین زبان / وله یک سخن بیرون نیاید از زبانش سالها
هست نرگس بنده و از جان دلربای خویش را / کافری باشد که نشناسد خدای خویش را
ول از زلفش تا جدا افتاده ام در پیچ و تاب / در سفر دانند مردم قدر جای خویش را
کاش میرم چون زنی تیر من بیجان را / کز تن مرده بیارند برون پیکان را
چون تو ای محراب کی بزم نماز / گر زنندم تیغ رنجون بو مرا مست
جانیان همه چو بنده ابرو مست اما / نه هر که شد متولد بمصر ذو النون است
کاهی را غم خود داد دم بیماری / گفت این توشهٔ ره ساز که وقت سفر است
پر ز عشق است هر دو کون دلی / عاشقی داند اینکه پروان است
از تم چون جان و دل پرده چه اندیشم نگر / ملک ویران گشته را اندیشهٔ تاراج نیست
در حجر قاصد تو رها ندمر از سوز / درد وزخ از رسول امید شفاعت است
ای آفتاب در قدمت تو ان فتاد / لیکن مرا حیا و ترا ابر مانع است
زنیج کند مرا تا باد کشا دم راز / چو آن گیاه که سر در درون بلقمان گفت
ایدل آتش درون سینه سوزان بتابش / رخت بیرون کش که آتش در سرا افتاده است
کاهی از سر چه حاصل گر نباشد شور عشق / باد ویران خانه کو بی هوا افتاده است
غم تو گفت که زود آیم و کشتم شمشیر / چرا او فتاد که بسیار ماند و دیر کشید
دمیکه سیل فنا رخت شیخ و شاب برد / روم بمیکده باشد مرا شراب برد
اگر رکاب تو بوسد فلک مگر دامن / مباد پای تو از حلقهٔ رکاب برد
مرد بخواب شب عیش خود که نقد حیات / بعیش صرف کنی به که دزد خواب برد
دل من هست از آن شوخ لبنگی خوشنود / این نشناختی است کزین به خمری لذت زد
من از نگاه غساله دیده ام ستری / که زاهدان لب زار اربعین نمی بینند
با حیا وا نگذر از شکارگاه جهان / گمان مبر که ترا از کمین نمی بینند
سزد که پای بدامن بود گدایان را / چو دست خیر به آستین نمی بنند
خود شمارندی که گر به نیزه بند سر خود را / چو نرگس ترک مجلس گیری ساغر نمیگیرد

هست در کوی تو هر ساعت تماشائی دگر
هر که از خود یک قدم بیرون نهد پرکار دار
درون خرقهٔ خود کاسهٔ سنگها دارد
سوی من آ وقت صید دل کرشمه ز هیبت
الفلاک تا کی نمائی جامهٔ اطلس بمن
زگیسو غمزه ابتدا از یک طرف پرخون دل دارم
دل گم گشته میجویند در کوی تو اهل دل
بی وصف خط و خال تو حرفی نیافتم
چند منت کشم از هجر بی کشتن خود
ایدل اگر آید اجلت بر سر آن کو
گفته یار دیگرے را گیسو
همه تن جان شوم و بر تو فشانم چون شمع
همه شب تا سحر جز ذکر تیغت
خدا هر دو جهان دوستدار صورت تو نیست
ببین ابرو ساقی دلا ملول چرائی
بر در میخانه ایدل پاک میباید شدن
تا نباشد از تو رندان را غبار خاطری
بسوی آن پری پیکر دل خواهم فرستادن
لب فرو بند اگر سینه پر از تیغ بود
ای حریفان ساغر گلرنگ میباید زدن
پیش از آن ساعت که از باد فنا گردیم خاک
چو چرخ کش گر سرم از تن بروز جنگ بر داری
در چمن پرده بر انداز چو گل بر سر شاخ

وله

مردن آنجا به که بودن زنده در جائی دگر
نیستش حاجت که جنباند ز جا پای دگر
بگذار شیشهٔ مستی چو میروی بحجاز
اگر گذر در صید کردن بر خرابی باشدش
گر گدا گشتم چه شد بسیار دیدم زین دو تن
بدستی تیغ و دیگر دست مرغ بسملی دارم
چه میرانی ز کوی خود مرا من هم دلی دارم
در چار ده مجلد نظم تردد چشم
گو اجل تا که من از لذت هجران برهم
تو زنده بمان بنده بجای تو بمیرم
تو مرا کشته که را گیرم
گر گذارند شبی بر سر بالین تو رم
نباشد سرگذشت محفل من
برغم کج نظران بنده باش و کار خدا کن
هلال عید چو دیدی بر آر دست دعا کن
خاک این در شو که آخر خاک میباید شدن
خاک چون گشتی ز بی نمناک میباید شدن
صبا بسیار رفت این بار جان خواهم فرستادن
همچو خورشید نشاید بزبان آوردن
شیشهٔ ناموس را بر سنگ میباید زدن
خویش را بر آب آتش رنگ میباید زدن
نیابی غیر تیر خویش چیزی در درون
بلبلی کشته و آویخته بین از هر سو

بس خون جگر چارد به مژگان بستام بهم — وله — که سازم راه خود را پاک پیش آستان او

درون جان نهند اهل دل خرد را راه — که دزد را نتوان برد در خزینهٔ شاه

وجود کاتبی از غم روانه شد بعدم — گرفت خوش سفری پیش فی امان الله

بپایان کار باید از جمله دست شستن — که زماه طشت داری وز مهر آفتابه

خیال خط تو ام در دل پر از پیکان — چو طوطی است که باشد در آهنین قفسی

پی سمند تو بر خاک راه ساجد را — بود چه صورت محراب بر مصلائی

نزار شد چه قلم کاتبی ز فکر خطت — ولیک از تو نیامد نوازشی قلمی

جان بعشق از نسیاری رود بیننده کز سن — تلج شاه از نهی قابل تاراج شوی

تحسر از خورد و پوشش من نساری ای — چون نباشد هر دم از تو ناله و افغان مرا

نیستم کعبه که در سالی دهی یک جامه ام — یا نیم گردون که روزی بس دو دیگ نان مرا

از مخالص اوست سه

دلم چو ابر در آید بگریه میگوید — گر تو نیز ز دلدار خویشتن دوری

باین گهر که چنین بید ریغ می بخشی — گمان برم که تو دریای دست دستوری

بر سر سیم و زر خویش چرا میلرزی — ایضاً — با وجود کرم حضرت داور نرگس

زر چرا در پس پرده نهان میداری — خاصه در عهد سخای مشه کشور نرگس

بید برهنه تن که ندارد هنوز برگ — ایضاً — همچون عدوی شاه درون پر ز خنجر است

دوش میگفت به بلبل دل من کاهل چمن — ایضاً — باز از بهر چه این شورش و غوغا دارند

گفت آصف بچمن میرود و اهل چمن — جمله از خانه برون بهر تماشا دارند

کاشی مولانا حسن کاشی در آمل میگذرانید و همواره لآلی مدح خاندان رسالت می سنجید وقتی قصیدهٔ بعتبهٔ آستان نجف اشرف گذرانید همان شب در خواب دید که امیر المؤمنین علی رضی الله عنه میفرماید که کاشی مسعود بن افلح صرهٔ زر نذر ما کرده آن را در وجه صله تو بخشیدم و مسعود هم در خواب تسلیم ماموریست هنوز صبح نا میده بود که مسعود آمده واقعه را نقل کرد و صرهٔ زر تسلیم نمود مطلعش این است

ای زبده آفرینش پیشوای اهل دین — وی ز عزت مادح بازوی تو روح الامین

کاهی میانکالی شاعر مقرر است و بارع تند مگر غزالی مشهدی در حق او گوید کاهی بجهان نکته سرائی چو تو نیست * شیرین سخنی و خوش ادائی چو تو نیست * گردن سخن ربوده خویش مرا * کاهی چو منی کاهربائی چو تو نیست * در سن پانزده سالگی مولوی جامی را دریافت و در بدخشان میرزا عسکری تمام خزانه خود را که مبلغی خطیر بود بباد بخشش بر داد و نقد باشید آخر بندهٔ مشغول عنایت اکبر بادشاه گردید و بواسطهٔ غزل لازم فیل صد هزار تنگه صله یافت همه را در یک هفته صرف مستحقان نمود مطلع غزل مذکور این است مطلع

تا بفیلان میل دیدم دل ستان خویش را		صرف راه فیل کردم نقد جان خویش را	

پادشاه حکم کرد هرگاه مولانا بحضور قدم رنجه کند هزار روپیه بیعنه یابم و می یافته باشد مولانا از جهت آینده از حضور محفل خلافت کناره گرفت * در اکبرآباد سنه ثمان و ثمانین و تسعمائه در سن صد و ده سالگی پیمانهٔ عمرش لبریز گردید صاحب ثمرات القدس گوید مولانا قاسم کاهی وقتیکه این رباعی در سلک نظم کشید

رباعی

هر کس که ز اسرار خدا آگاه است		پیوسته میان بنگیانش راه است	
از بنگ شود سر انا الحق ظاهر		چون هر برگش بصورت الله است	

شیخ عبدالنبی صدر الصدور او را تکفیر کرد و پادشاه را بران داشت که او را تعزیر و تشهیر این سخن حاضر گردانند چون او را حاضر آوردند شیخ در مقام معارضه شد مولانا با پادشاه عرض کرد که حضرت شیخ را پرسیده شود که کاهی ازین پوشیده اند یا نه بادشاه بشیخ گفت مولانا چه میگوید شیخ گفت استغفرالله صورتش را ندیده ام چه جای پوشیدن مولانا گفت حق بجانب شیخ است اگر اندکی ازان تناول فرمایند و سری که گفته ام منکشف نه شود هر چه شیخ فرماید آنرا سزاوارم بادشاه را این سخن بغایت در مذاق افتاد و مولانا را با عزاز و اکرام رخصت فرمود مؤلف گوید از کتب تاریخ خصوص منتخب التواریخ بداؤنی ظاهر است که اکبر بادشاه از دائرهٔ اسلام خارج بود بلی اعتنا نهاده او در امور شرعی استبعادی ندارد از جمله حرکات آن بادشاه بداؤنی مینویسد که درین سال یعنی ثمان و ثمانین و تسعمائه در پی تحقیق این امر شدند که طفل شیرخوارهٔ چند را در گوشهٔ دور از آبادانی در محلی نگاه باید داشت چنانچه هیچ آوازی نشنوند و دایه هاے موقوف باید بر ایشان گماشت و هیچ تعلیم سخن نباید داد تا بهم که بمقتضای این حدیث کل مولود یولد علی فطرة الاسلام اینها بکدام دین و مذهب ملقن گشوند و نخست

از آنچه کلیم میگوید بنابران تخمینا بست طفل رضیع از والدین جدا کرده و بجز رستگی داده در محلی خالی داشته آنرا گنگ محل نامیدند بعد از سه چهار سال گنگ برآمدند و وجه تسمیه اما است آمد و اکثری در آنجا رضیع ها در خاک شدند از خیالات عالم تنگ قاسم کاهی است ؎

نرگس است عیان بر سر مزار مرا از گریه من حال رقیب تو خراب است	سپید شد به رهت چشم انتظار مرا زان روی که مرگ سگ دیوانه در آب است
وله	
بروز هجر مرا دیده بس گهربار است نه عینک است که بر دیده دارم از پیری	شبی که ماه نباشد ستاره بسیار است برای خدا جوانان دو چشم من چار است

کلیم ابوطالب الهمدانی الکاشانی استاد قیامت کار است و تخته کن دکان فصحای روزگار خامه سحر شکن او عصا است بلکه آستین ید بیضا جمیع اقسام سخن را در کمال خوبی بکرسی نشانده و اکثر غزلهایش ایکدست بهم رسانده در عهد جهانگیری به سیر هند خرامید و با شاهنواز خان بن میرزا رستم صفوی مربوط گشته رعایت فراوان یافت در ثمان و عشرین و الف بایران برگشت و در فراق هند غزلی گفت که این دو بیت از آن است ؎

ز شوق هند زان سان چشم حسرت بر قفا دارم اسیر هندم و زین رفتن بیجا پشیمانم	که رو هم گر براه آرم نمی بینم مقابل را کجا خواهد رساندن پرفشانی مرغ بسمل را

و بیش از دو سال در ولایت اقامت نکرده دوباره خود را بهند کشید و چندی با میر جمله شهرستانی بسر برد آخر بذیل صاحبقران ثانی شاهجهان تمسک شد و باستحقاق از پیشگاه خلافت بخطاب ملک الشعرائی ممورری اندوخت بلی ستارا الیه هم خلاق المعانی ثانی بود و هم ملک الشعراء صاحبقران ثانی و نیز در عهد صاحبقران قران عید و نوروز دست بهم داد یعنی تحویل نیر اعظم در شرفخانه حمل غرهٔ شوال اتفاق افتاد و درین روز بادشاه از سفر کشمیر عود نموده رونق افزای اکبرآباد شد و بر تخت طاؤسی که بطرف [illegible] کرده برد مرتب شده بود جلوس نمود کلیم در تهنیت اربعه و توصیف تخت مرصع جواهر آبدار در سلک نظم کشیده بعرض قوائم سریر خلافت رسانید مطلع قصیده این است ؎

خجسته مقدم نوروز و غرهٔ شوال	فشانده اند چه گلهای عیش بر سر سال

بادشاه کلیم را بمیزان عنایت سنجیده بهزار روپیه بالصد روپیه همسنگ بر آمد و این موزون صوری آن موزون

معنوی انعام شد و در جشن وزن شمسی سنه ثمان و اربعین و الف در دار السلطنه لاهور کلیم زر داده هزار روپیه در جائزهٔ شعر مرحمت شد کلیم در پایان عمر نظم فتوحات صاحبقران ثانی تقریب ساخته رخصت گوشه نشینی کشمیر حاصل کرد و سالیانه از سرکار پادشاهی برای او تقرر یافت چون رایات صاحبقران در سنه ثمس و خمسین و الف بگلگشت کشمیر خرامید کلیم قصیده در تهنیت مقدم بسمع سلطان رسانید و بمرحمت خلعت و دو بست از اشرفی طلائی احمر بهره مند گردید و همچنین روزی که مرکب سلطانی از کشمیر صرف عنان نمود کلیم را در صلهٔ قصیده دو بست اشرفی انعام شد پانزدهم ذی حجه سنه احدی و ستین و الف کلیم در آسایش کدهٔ خاموشان شتافت و در کشمیر قریب قبر محمد قلی سلیم بساط خواب گسترد سه گفت تاریخ وفات او غنی « طور معنی بود روشن از کلیم » کلیم آتش از نخل قلم بیرون می آرد

غزلی دیگر بود در گوشهٔ صحرا مرا — میگذارد هر کجا خاری است سر در پا مرا
مرگ را دشمن نی از برای زندگی است — میکند آخر کفن آلودهٔ دنیا مرا

وله
دنبال شکار فتاده ام چو تیر دل آزرده را — از خدن توان برداشت بی نخجیر پیکان خورده را

وله
در کوی یار سر بنه و خود برو کلیم — یا خود ببر امانت این آستانه را

وله
دست هر کس را بسان سبحه بوسیدن خطاست — هیچکس نگشود آخر عقدهٔ کار مرا

وله
خاکپای تو قدم گر نگذارد بمیان — که بهم صلح دهد دیده و بینائی را

وله
چون هرف ما یک طرف تا چند خلقی یکطرف — کوه از یک تیغ مینالد نیارم تاب را

وله
شویم گرد دنبال تو سنت افتیم — دگر برای چه ره دراست خاکساری ما

وله
تمتعی نبرند اغنیا ز نعمت خویش — که باغبان نشناسد که سیر گلشن چیست

وله
چه میتوان ز پریشان تیره روز گرفت — کلیم دعوی دل را بزلف یار گذاشت

وله
هر کرا ایام پیش آورد زودش بر نشاند — این پشیمانی ز مد و زجر دریا روشن است
گر باوی بقصد کشتن شمع مزار آمد — دگر نه کیست که آید بر سر خاک شهیدانت
تا شود روشن که مسکین کشتهٔ بیداد کیست — گنبد از فانوس باید بر سر پروانه ساخت
پیوسته چو آئینه سیه طفلی نگاهیسم — گر سوی من افگند نظر یاد گری داشت
اشک را در چشم از لخت جگر نتوان شناخت — طفل خود سر بود در رنگ همنشینان بر گرفت

حسن اگر بی پرده باشد عشق از دیوانگیست — وله — بر چراغ رو نبال افشانی پروانه نیست

دل ترک آشنائی ما زود کرد و رفت — وله — زان شد پسند یار که عیب وفا نداشت

هر قدم لغزیدنی فرش قدمگاه من است — وله — چاه راهم چون قلم پیوسته همراه من است

رحم و بخشش ز همت اهل جهان مخواه — وله — طفل اندر دست طفلان بدین آشناتر است

میشود اول ستمگر کشته بیداد خویش — وله — سیل دایم بر سر خود خانه ویران کرده است

چو شمع عمر طبیعی شبی است عاشق را — وله — بقتل سوختگان اینقدر شتاب چرا است

در خم زلف تو دلها چه بهم ساخته اند — وله — چون نسازند بپای همه یک زنجیر است

کینه ایمانش باعث میشدی برقتل ما — وله — خون ناحق کشته زود از یاد قاتل میرود

پای در دامن چو قفل بی کلید آورده ام — وله — بسکه ترسم گر بفرقم خانه ویران میشود

ای جرس تا کی از ناله گلو پاره کنی — وله — کس درین بادیه دیدی که بفریاد رسید

اگر چه از تو می را حلال میدانم — وله — خدایا تیغ تو خون مرا حرام کند

تاب سفر دور ندارد ز نزاکت — وله — از دل نتوان حرف میانش بزبان برد

تا بدانند که جفا در خور طاقت باید — وله — یک نفس آینه خواهم که بادو ناز کند

آزاده از تعلق چون نخل در خزان باش — وله — زر را بخاک افشان سائل اگر نباشد

خوبرویان چو نشینند در ایوان عروس — وله — منصب آئینه داری بسکندر ندهند

صافدل ترک حق از بهر خوشامد نکند — وله — زشت رو بیهوده آئینه بزر میگیرد

زود آرام ز عمری که بهجران گذرد — وله — کاروان از ره ناامن شتابان گذرد

چه حیران است با دل صحبت اشک — وله — بدست طفل مرغ بی پر افتاد

کلیم از دست بیداد که نالم — که بر گشتم گذار لشکر افتاد

سربلندی سهر کجا کمتر سلامت بیشتر — وله — باد نتواند شکستن سبزهٔ نوخیز کرد

در بهار نتوان بدنبال خریداران دوید — وله — خوب شد اسباب ما را یکقلم سیلاب برد

خاکساران بیشتر از فیض همت میبرند — کلبه دیوار کوتاهان پر از مهتاب بود

در سنگ خاره نیز اثر میکند سخن — کوه از صدا همین سخن اظهار میکند

مصراع اول		مصراع دوم
عمرکم بر جان گوارا کرد بار زندگی	وله	روز کوته مایهٔ آسایش مزدور بود
سر دارد الفتی بهوایت که چون حباب	وله	یا او سفر کند اگر از سر بدر کند
فیضی اگر بکس رسد از اغنیا چه ا	وله	بی آب کس مسافر دریا نمی شود
از دلم تا دیده ویران شد ز دست اندر از اشکم	وله	میرود آبادی از راهی که لشکر میرود
زود رفت آنکه ز اسرار جهان شد آگاه	وله	از دبستان برود هر که سبق روشن کرد
کلیم بخت تو آنگاه میشود بیدار	وله	که یار سر بکنارت نهاده خواب کند
اهل کرم که عزت مهمان شناختند	وله	خجلت کشند گر غمی از دل بدر کنند
پارهٔ موم بدست انقلاب روزگار	وله	رو نخواهم ساخت هر صورت که خواهد دهد
دل را خراب دارم تا بستگی نه بیند	وله	از قفل بی نیاز است تا خانه در ندارد
مسجد تیر بزور دو کمان ز ابرو او	وله	هدف ناوک او هیچ مسلمان نه شود

واین مضمون از هلالی استرآبادی است که میگوید

مصراع اول		مصراع دوم
هر تیر جفائی که دو ابروی تو افگند	ه	بس کارگر آمد که بزور دو کمان بود
ناوکش در کوچهای زخم چندین خانه ساخت	وله	شوخ بی پروای ما تعمیر دلها می کند
تا کی کلیم گریه کنی گاه دید نقش	وله	کس ماه را همیشه در آب روان ندید
ز فیض باطنی پیر جام محروم است	وله	کسیکه دست ارادت بمیکشان ندهد
ز رشک بر سنگ فلاخن پرده سرگردانیم	وله	کو پس از سرگشتگی آخر بجائی میرسد
شب آدینه بدریوزه میخانه روم	وله	زانکه از هفته همین شب بگدامی افتد
بخت بر اهل سخن کار ز بس تنگ گرفت	وله	قفس طوطی خوش لهجه ز آهن باشد
مردمی می زیبد الحق چشم بیمار ترا	وله	خود باین حال و بحال خستگان وا میرسد
در محفلی که تازه در آئی گرفته باش	وله	اول بباغ غنچه گره بر جبین زند
چشمان تو ام تشنه بخون اند مبادا	وله	این شربت کم بخش دو بیمار رنیا شد
در حقیقت تنگدستی مایهٔ دیوانگی است	وله	در چمن بید از غم بیحاصلی مجنون شود
عاقل بکار دنیا بسیار لاابالی است	وله	همسایهٔ جنون است عقلی که کامل افتد

باشد برای طفلان مینا ز باده بهتر ؛ | وله | در چشم اهل دنیا جان قدر تن ندارد
خیال آن لب خندان بخاطر غمگین | وله | بسان آب بقا در سرای فانی بود
چنان ممکن که کلیم از در تو پا بکشد | وله | شکسته دل شده باری شکسته پا نشود
چرا آب بقا نبود کسی را روزی | وله | کز راه راحت آباد فنا زد
تا بدیدار تو شد دیدهٔ بستان روشن | وله | سرو را گفت بشکرانه که آزاد بود
اگرچه از مژه روبیم غبار رهگذرش | وله | بچشم من نرسد توتیای خاک درش
سجده گر نیست برنداری نگین خم مکن | وله | از قبول خلق از جا در میا محراب باش
تیغ اگر بر سر خوری رنگ رضا مندی میار | وله | با بلا با تازه رو چون عکس در خوناب باش
بخانه چند نشینی سری به بستان کش | وله | چو چشم خویش دمی باده در گلستان کش
در جهان طالع خاکستر صیقل دارم | وله | خود سیه روز هزار آئنه روشن کردم
ای گوشهٔ عزلت ز تو آب رخم افزود | وله | نشناسم اگر قدر ترا در بدر افتم
روز عیدم شیوهٔ من غم ز خاطر بردن است | وله | تازه سازد داغ مردم چون محرم نیستم
خودنمائی شیوهٔ من نیست چون دیوار باغ | وله | گل بدامن دارم اما خار بر سر میزنم
بسان شمع کس آواز گریه ام نشنید | وله | بااشک خویش اگر تا صباح غلطیدم
برسرم گل شود از فیض درون خاکستر | وله | میتوان یافت که از شمع نظر یافته ام
گر درون لبریز نشتر باشدت از نیش خلق | وله | لب به بند از شکوه کس مشرب ماهی گزین
ز شوق شاهد معنی همیشه همچو دوات | وله | براه عالم بالاست چشم حیرت من
بنازم ترک چشمت را که ترکش بسته میخواهد | وله | بجز خونریز اسیران اینچنین باید میان بستن
نائیم و کهنه دلقی دلگیر از دو عالم | وله | سر چون جرس کشیده در جیب پاره پاره
زنهار وفا را غرض آلود نباشی | وله | در کوی توقع سگ قصاب نباشی
معشوق خورد سال در آید بقید ضبط | وله | سروی که قد کشید ز بستان بر آمده

مؤلف گوید قید و ضبط قریب بترادف اند اضافت محل تامل و اگر واو عطف در میان آرند احد ما از پا می افتد از مخالص اوست در مدح شاهجهان بعد ذکر اسباب عیش سه

ولها کشاده بستگی نیست در بود	وله	پیش خدا او سایهٔ او دست بستن است	
چمن تقویم نو آورد بیرون	وله	که جدولها بهر جانب روان کرد	
پس آنگه از رقوم سبزه و گل	وله	همه احکام روشن را بیان کرد	
بنجم گشت باغ و ساعتی خوش	وله	برای مقدم شاه جهان کرد	

دروقتی غزلی طرح کردم که این بیت از آن است ؎ نظر کن صبح نوروزی که افتد روز عاشورا ؛ نشاط و غم بهم پیوست و گریبان است در واقع ؛ بخاطر رسید که مضمون تازه یافتم بعد چندین روزی دیوان کلیم سیر میکردم این مضمون بنظر در آمد میگوید ؎

عیش هم گر رود بی تلخی اندوه نیست	همچو نوروزی که واقع در محرم میشود	

و همچنین در اوائل مشق این شعر گفته بودم ؎

چون سفال نو که اول آشنا گردد بآب	چشم نو آموز من در گریه دارد نالها	

بعد از آن شعری از کسائی مروزی که از شعرای عهد سلطان محمود غازی غزنوی است بنظر رسید لهذا بیت خود را از مسودات بر آوردم بیت کسائی این است ؎ آن بانگ خور دلشنوم از باغ نیم روز ؛ همچون سفال نو که با تش فرو زنند ؛ سپس این شعر میر الٰهی همدانی ملاحظه افتاد ؎
؛ چون سبوی نو که اول یار بیند آب را ؛ راهی تو دارد دل را
میگوید که این کس بچه عزایم خوانی پریزادی را تسخیر میکند آخر می بیند که پری خوانی دیگر پیش از این او را در مینای عبارت بند کرده است بارے دل گزیده را باین تشفی میتوان کرد که مضایقه نیست قدم بر قدم استاد افتادن و دست او بر افتخار است لکن از زبان بدگمانان نمیتوان رست که حمل بر استراق سمع میکنند و ترکش ترکش تیر ہاے طعن خالی میسازند کاش ناموس سخن بگردن نمی افتاد کلیم در تاریخ تولد

اورنگ زیب خلد مکان خلف صاحبقران شاهجهان گوید

داد از عزیه بادشاه جهان	؎	خلفی همچو نو گل شاداب	
چون باین مژده آفتاب انداخت		افسر خویش بر هوا چو حباب	
طبع دریافت سال تاریخش		زد رقم آفتاب عالمتاب	

ولیکن این تاریخ زیاده دارد لهذا التمیه کرد و گفت آفتاب افسر خود که الف است انداخت مولف گوید

تتمیه تاریخ خارج از میتی که مشکبر ماده تاریخ است طبع نازک پسند نمی پسند د فقیر تعمیه اسقاط الف در مصراع تاریخ برآورد یعنی در ماده تاریخ الف اول آفتاب صورت رقم هندسی دارد آفتاب عالمتاب که رقم را از دالف ساقط گشت و چون خلد مکان در سن چهل سالگی بر تخت نشست خود تاریخ جلوس خود یافت که آفتاب عالمتاب و چون در سن نود سالگی رایت عزم بملک جاودانی برافراخت میر عبد الجلیل بلگرامی تاریخ رحلت اونی آفتاب عالمتاب یافت نی نا الفتح بمعنی سایه زوال آفتاب است ؛

حرف اللام

مولانا لطف الله نیشاپوری جامع دانشمندی و سخنوری بود و از مشرب صوفیه صافیه چاشنی داشت معاصر و مادح امیر تیمور گورگان است و در مدح میرانشاه خلف امیر اشعار بسیار دارد مولانا از نیشاپور بده اسفریر که بقدم گاه امام مشهور است نقل کرده باقی ترتیب داده در آنجا بسر برده با مردم کم اختلاط میکرد سلطان حسین میرزا در مجالس العشاق نوشته که وی در هفتصد و هشتاد و شش از دنیا رحلت و مدفن او در بیش کوه نیشاپور نزدیک بقدمگاه سلطان خراسان بر سر راه است دولتشاه وفات او در سنه عشر و ثمانمایه نوشته والله اعلم وقت وفات تنها بود این رباعی در دست او بر پارهٔ کاغذ نوشته یافتند

رباعی

دی شب ز سر صدق و صفائی دل من	جامی بمن آورد که بستان و بنوش
در میکده آن روح فزائی دل من	گفتم نخورم گفت برای دل من

شاهزاده میرانشاه او را اشرفی صله بخشید قصه این صله در تذکرهٔ دولتشاه مسطور است مولانا این رباعی مشکبر چهار شهر و چهار روز و چهار گل و چهار عنصر فرمود رباعی

در مرد پریر لاله آتش انگیخت	در خاک نشاپور گل امروز شگفت
دی نیلوفر بلخ در آب گریخت	فردا بهری باد سمن خواهد ریخت

فیلان بیگ جواب این رباعی خوب رسانده رباعی افروخت لقم لاله پریر آتش طور ؛ دی گشت گل افشان تبت از باد دبور ؛ امروز بری بنفشهٔ شاداب شگفت ؛ فردا و مد از خاک هری سوری سوره ؛ دخان آرزو چهار نام پیغمبر و چهار رنگ گل و چهار عضو و چهار عنصر درین رباعی گفته آورده رباعی گلنار در آتش چو قد ابراهیم ؛ در خاک چمن لاله بود دست کلیم

	نسرین چو دہان عیسی از فیض نسیم	افسردہ قدم چو خضر سبزہ لب آب	

لسانی شیرازی فصیح اللسان لیح البیان است معنی رنگین با عبارات صاف آمیختہ و بادہ گلگون در شیشہ شیرازی ریختہ از شیراز بہ تبریز افتادہ اینجا صراف لپسری فولاد نام دل او را بآتش عشق نرم ساخت و بتحریک قبان زری از مولانا درخواست نمود مولانا قصیدہ کہ در مدح امیر بخشم ثانی گفتہ گذرانیدہ حکم بخشش قصیدہ شد مشار الیہ چون این سہ بیت برخواند ؎

از جفا کارے دور فلک بی سروپا		پای تا سر منم آزردہ شمشیر جفا	
دست بیقدرت من سلسلہ جنبان بلا		پای بی قوت من بادیہ پیماے عدم	
از من بخشش و صراف سخن نابینا		می من صافی و ارباب مروت بی ذوق	

امیر بخشم برین بیت آخر بسیار بیدماغ شد اما باقتضائے شیوۂ مروت از سر عطائے جائزہ نگذشت وسی تومان تبریزی کہ صلۂ مقرر یک قصیدہ امیرے رازی بود با خلعت عنایت کردہ رخصت داد لسانی در سنہ احدی و اربعین و تسعمائة از دنیا سپری گشتہ در سرخاب تبریز مدفون گردید او لسانی میگوید ؎

آخر عمر آرزوی دل بدست آمد مرا		وقت کشتن دامن قاتل بدست آمد مرا	
کہ از فراق تو خاکی بسر توان کردن	وله	بیا کہ گریۂ من آنقدر زمین نگذاشت	
دستی کہ کشد بند قبای تو کدام است	وله	گیرم کہ شدی مست و میان تیر کشودی	
برخود حرام کردہ چرا خورد و خواب را	وله	گر غائبانہ صورت چین عاشق تو نیست	
خون او چون شیر او در باد فرزند ترا	وله	آن لپسری باید رہ رفت و میگفتند خلق	
کہ مست حسنی و اینہا باختیار تو نیست	وله	گرم بجور و جفا میکشی نمی رنجم	
یکی بلذت پیکان آبدار تو نیست	+	ہزار میوہ ز بستان آرزو چیدم	
سگ کوی تو کم از آہوی صحرائی نیست	وله	بگدایان در ت راہ نگردد ہرگز	
زنہار شیشۂ دل ما بر زمین مزن	وله	پای سگان کوی تو آزردہ میشود	
از سواد شب گیسوی تو بیرون نروم	وله	کردہ ام عہد کہ تا صبح قیامت نازم	
کی سایۂ او در دل ویران من افتد	وله	ہمسایۂ طاؤس بہشت است خیالش	

پیشان چون آب در گلزار میگردند من	وله	می افشینم گوش بر آواز بلبل میکنم	
کسی کہ کسی باسایہ نا کی در دل گویہ	وله	شکستہ دگر باس درین ویرانہ بایستی	
از جام می تہی کن ای ابیر میفروش	وله	دست ارادتی کہ بدست تو دادہ ام	
دلدار او کش از پی عرض جمال	وله	چون پردہ بر انداخت بصد غنج و دلال	
پیدا شدہ از عارض او سایۂ زلف		چون داغ او توی گرم بر اطلس آل	

حرف المیم

معزی نیشاپوری صاحب مرتبۂ عیوقی است و ملک الشعراء سلطان سلجوقی آوردہ اند کہ سہ شاعر در سہ دولت مرتبہ یافتند کہ مثل آن در ہیچ عصر نشان ندہند رودکی در عہد سامانیان و عنصری در عصر غزنویان و معزی در زمان سلجوقیان و بسبب ترقی او در خدمت ملکشاہ آن شد کہ شب عید سلطان باارکان دولت ہلال عید میجست ناگاہ اول چشم سلطان بر ہلال افتاد خیلی شاد گردید و باشارۂ انگشت ہلال نشان دیگران را ہم دلالت نمود معزی در حال بر سبیل ارتجال بعرض

رسانید ؎

ای ماہ کمان شہریاری گوئی	یا ابروی آن طرفہ نگاری گوئی
نعلی زدہ از زر عیارے گوئی	در گوش سپہر گوشواری گوئی

ہلال ہر مصراع این رباعی ناخن بدل سلطان زد و اسپی کہ نعل ہمش گرداز ہلال میبرد عنایت کرد

معزی باز بدیہہ انشا نمود ؎

چون آتش خاطر مرا شاہ بدید	از خاک مرا برزبر ماہ کشید
چون آب یکی ترانہ از من بشنید	چون باد یکی مرکب خاصم بخشید

سلطان ہزار دینار دیگر انعام نمود و فرمود کہ او را الملقب من باز خوانند لہذا معزی تخلص قرار یافت روزے سلطان سنجر گوی می باخت ناگاہ از پشت زین بر زمین افتاد معزی فی البدیہہ معروض

داشت ؎

شاہا ادبی کن فلک بدخو را	کو چشم رسانید رخ نیکو را
گر گوی خطا کرد بچوگانش بزن	ور اسپ خطا کرد بمن بخش او را

در مصراع اخیر ایهام خوشی واقع شده سلطان اسپ او را ارزانی داشت معزی باز عرض کرد ؎

زخمی بر اسپ تا بجز منش بکشم
نی گاو زمینم که جهان بر گیرم
گفتا که نخست بشنو این عذر خوشم
نی چرخ چهارمم که خورشید کشم

روزی سلطان سنجر تیری انداخت معزی عازم ملازمت بود قضا را تیر از جادهٔ هدف انحراف کرده بمعزی رسید بعضی نوشته اند که معزی بآن زخم هلاک شد اما قصیده که معزی در شکر شفا خود گفته میگوید که از آن زخم شفا یافت مطلعش این است ؎

منت خدای را که بفضل خدایگان
این بنده بیگناه نشد کشته رایگان

و این رباعی او نیز مشعر شفا است رباعی

گر سینه بخست شاه سنجر ما را
گر دل برود یار دلبر ما را
کم نیست خمار عشق در سر ما را
پیکان عوض دل است در بر ما را

امیر معزی این رباعی مشتمل حاجب که عبارت از ردیف بین القافیتین است بسیار خوب گفته ؎

ای شاه زمین بر آسمان داری تخت
حمل سبک آری و گران داری رخت
سست است عدو تا تو کمان داری سخت
پیری تو بتدبیر و جوان داری بخت

و مولانا محتشم کاشی ردیف را بر حاجب افزوده باد زن کوتاه میگوید ؎ ای طور تو را جهان خریدار از من جور ترا بجان خریدار ؛ لکن امیر معزی رعایت طباق هم کرده و در چهار مصراع حاجب و طباق را با سلاست عبارت و حسن معنی آورده و سید ذو الفقار شروانی قصیدهٔ سی و هشت بیت گفته که در سه قافیه و حاجب و ردیف دارد مطلعش این است ؎ ماه من در مان جان از شکر گویا کند ؛ آفتابش سایه بان از عنبر سارا کند ؛ مؤلف گوید در شعر عرب ردیف و حاجب نبوده و فقیر را در مطلعی از قصیدهٔ عربی حاجب اتفاق افتاده مطلع این است ؎ نار الزیاد منیته فولاذ ؛ نار الوداد منیته افلاذ ؛ و چون بنای حاجب بر تکرار لفظ در وسط مصراع است تکرار لفظ نار در ابتدای هر دو مصراع هم درین بیت حسنی پیدا کرد معنی بیت آتش چوب گدازندهٔ آهن است و آتش محبت گدازندهٔ جگر پاره ها نقاد سخن میدانند که اجتماع معنی لطیف با اینهمه شرایط لفظی و صنایع عبارت ندرتی دارد از مخالص امیر معزی است بعد تغزل ؎

آفتاب وصل او را گر زوال آمد چه شد ‖ هست وید ار خدا آونما آفتاب بی‌زوال

چون قلم گیری و بر منشور ا طغرا کشی ‖ شاخ طوبی را بود با نقش مانی اتصال

طوبی آنکس را که بیند بر سر دیوان ترا ‖ شاخ طوبی در یمین و نقش مانی در شمال

ایضا

عاشقانرا اگر همایون صحبت آن ماه رو ‖ خوشتر است از عمر و مال و صحبت عهد شباب

عاقلانرا از همایون صحبت او خوشتر است ‖ خدمت والا امیر عادل مالک رقاب

عقل را پیرایه باشد هر چه او کرد اختیار ‖ فضل را سرمایه باشد هر چه او کرد انتخاب

حشمت کلی اگر چند از پدر میراث یافت ‖ حکمت کلی بنفس خویشتن کرد اکتساب

گاه رعد از بیم تیغ تو زند بر برق بانگ ‖ گاه برق از بیم جود تو بخندد بر سحاب

برق با جود تو گویا ابر را گوید مباز ‖ رعد با تیغ تو گویا برق را گوید متاب

تا کر از لفظ سمو باشد سما را اشتقاق ‖ تا کر از بحر هزج باشد رجز را انشعاب

اشتقاق و انشعاب تمکین و یسار ند رجهان ‖ از یمین و از یسار ت باد تا یوم الحساب

وله

گر نور مه و روشنی شمع تراست ‖ این کاهش و این سوزمن از بهر چرا است

گر شمع تو ئی مرا چرا باید سوخت ‖ ور ماه تو ئی مرا چرا باید کاست

مجد الدین همگر فارسی نسب او بکسری نوشیروان میرسد همگر زرگر را گویند و معنی ترکیبی آن بهم کننده و پیوند دهنده چیزها صاحب فرهنگ رشیدی گوید مجد همگر رفوگر بود مؤلف گوید رفوگر بودن با ولدیت کسری منافاة ندارد که بجا ام هنر اهل حرفه را یاد میگیرند مجد الدین معاصر شیخ سعدی شیرازی است مرد فاضل و شاعر زبردست و خوشنویس بود و در بذله گوئی و انجمن آرائی ممتاز میزیست اول با اتابک سعد بن ابوبکر مصاحبتی بهم رسانید و بخطاب ملک الشعرائی بلند آوازه گردید شبی از مجلس اتابک رخصت گرفت اتابک شمعی که لگن زرین داشت همراه کرد صبح فراش رفته لگن تقاضا نمود مجد این قطعه نظم کرد با لگن پیش اتابک فرستاده

خدایگانا آنی که شمع دولت تو ‖ چراغ قبلهٔ خورشید را دهد روغن

حکایت شب دوشین و شمع آمد یاد ‖ که کرد بهرهٔ این تیره رای شاه زمن

ز روشنائی او شد چو بزم کیخسرو ‖ سرای بنده که بد تیره چون چه بیژن

کنون ز حسرت آن یار گر که باقی باد	همیشه از دو میریزد اشک بر دامن
هوای گلشن دیدار شاد میطلبد	که خوش بود رخ زیبا و شمع در گلشن
لگن نفاست جوهر نمود و کرد ابا	ز خانهٔ که ز سنگ است رو بود با دون
چو جنس خویش ندید و ز جفت بود جدا	شکست خود و هست شد از غایت عناد لگن
ز من معاودت طشت خانه میطلبد	چنانکه میل جواهر بود سوی معدن
بماند شمعش در بسته خانه فی الجمله	ولیک باز سوی طشت خانه تاخت لگن

اتابک آن لگن را با لگن دیگر باز فرستاد و این دو بیت در جواب نوشت است طشت شمع ز رخت تمام * بتواضع برت فرستادم * دیگر سے شانش ارچه کم باشد * با یکی دیگرت فرستادم * بعد فوت اتابک جانب بر در رفت و از انجا رو باصفهان آورد و بتقریب خواجه بهاء الدین صاحب دیوان خلف خواجه شمس الدین صاحب دیوان سرمایهٔ اعتبار اندوخت و چون خواجه بهاء الدین در سنه ثمان و سبعین وستمائه درگذشت مرثیهٔ دلگدازی بنظم آورد که مطلعش این است

الامان الامان که جان جهان	در دل خاک تیره شد پنهان

و خواجه شمس الدین بعد فوت پسر در سنه ثلث و ثمانین وستمائه در مغرب خاک فرو رفت روزے در انجمن خواجه بهاء الدین از سرعت قلم سخنی گذشت مجد گفت کتاب سلجوقنامه را در یکروز توانم نوشت خواجه فرمود این دعوی را تمام باید کرد مجد در مقدار یکروز کتاب نوشت و بر ظهر آن این قطعه ثبت نمود قطعه

بحکم قاطع دستور خواجهٔ اسلام	بهاء ملت و دین خواجهٔ سپهر غلام
کمینه چاکر محکوم بنده فرمان	بدست خویش که فرمان ده است اقلام
بچند ساعت روزی که از دو دانگ شبی	کتاب قصهٔ سلجوقنامه کرد تمام
بسال ششصد و هفتاد و نه ز ماه حساب	شب دوشنبه و فرخنده سلخ ماه صیام

خواجه سه هزار دینار جایزه داد دیگر تا نفس چاک پیراهن دل رفو میساز دست

دگر چه چاره کنم عشق یار لشکر کرد	به تیغ قهر دل خسته را مسخر کرد
دگر بواسطهٔ زلف تو عنبر افشانش	نسیم عشق دماغ مرا معطر کرد

بباد داد مرا آتش هوای کسی … که طعنه خاک بره او بر آب کوثر کرد … وله

ز تحیر آینه رخساره دم سردم … صفای آینهٔ طبع را مکدر کرد

بریخت خون مرا دیدهٔ جانان رخیت … نمود شیفته سر دل مرا نه دلبر کرد

زهر چه کرد دل من مرا ملامت نیست … جز آنکه محبت شهریار صفدر کرد

سپهکشی که بیک حمله با سپاه عدو … همان کند که علی با حصار خیبر کرد

ز تیغ او ست عجم را همان کشایشها … که در دیار عرب ذوالفقار حیدر کرد

همای معدلتش سایه آنچنان افگند … که باز در آنگی بچه کبوتر کرد

جهان زرای تو آئینه بآئین یافت … اگرچه آئینه را ابتدا اسکندر کرد

زبهر بندگیت دهر در عهد یار عشق … بوقت مولد اطفال ماده را نر کرد

بخاصیت لب خشم تو نطفه نر را … عجب مدار که در صلب خصم دختر کرد

زحل بهندویت فخر کرد زان رشید … بنام او فلک هفتمین مقرر کرد

متاع مهر ترا مشتری خرید بجان … همین بخت تو زش نام سعد اکبر کرد

جهان پناها شرحی ز حال من بشنو … که نظم حال مرا چرخ سفله ابتر کرد

بیک نظر ز عنایت عزیز گردانم … که آفتاب بتاثیر خاک را زر کرد

خوالتم بزمانه مکن ز در گه خویش … که خود زمانه حوالت مرا باین در کرد

مرا بسایهٔ خود در پناه ده که خدا … نهال عمر ترا سبز و سایه گستر کرد

ببخشای غمه بیدل برین بیچاره بیدل … که چون خزانه قید دگل چنین لی یاد وی محرم … وله

درین بیت اعظم تواضع را از حد گذرانیده و شیخ سعدی هم باین زبان حرف میزند بیت بزیر بار تو سعدی چو خر بگل درماند ؛ دلت نسوخت که بیچاره بار من دارد ؛

میر جلاج از سادات جنابد است در قصائد میر جلاج و در غزل انسی تخلص مینمود و بند نقاب از چهره لیلی طلعتان معانی میکشود ملا قاطعی مینویسد که در مجلس مولوی جامی تعریف قصیده گوئی او مذکور شد می گفتند میر طرز غزل کم ورزیده مولوی چهل غزل از دیوان امیر خسرو انتخاب نزد میر فرستاد میر تمام غزلها را چنانچه باید تتبع نموده ارسال کرد مولوی با امیر علی شیر فرمود

مناسب آن است که پادشاه گفته جایزه باید فرستاد و امیر علی شیر بسلطان حسین میرزا عرض کرده یک طبق زر سرخ و سپید پارهٔ ابریشم بسته چهار غلام ارسال نمود ملا قاطعی بنویسد میر قبول کرد و تشکیکات احسن مینگارد که بقبول شده و الله اعلم ملا قاطعی چند غزل از جملهٔ اربعین در تذکرهٔ خود آورده از منظومات اوست لیلی و مجنون مطلعش این است مطلع

ای عشق ترا جهان طفیلی — مجنون تو صد هزار لیلی

ولہ

ز سینه هر نفسم آه جانگداز آید — چه آتشی که نشیند دمی و باز آید

مجی لاری از تلامذهٔ علامهٔ دوانی و جامع فضیلت و سخندانی است در سلک شعرای سلطان یعقوب انتظام داشت و تا زمان شاه طهماسپ ماضی صفوی در قید حیات بود و توفیق زیارت حرمین کریمین یافت و بعد معاودت ازین سفر برکت اثر مثنوی فتوح الحرمین بنام سلطان مظفر بن محمود شاه گفته بعرض رسانید و صد هزار سکندری صله بر گرفت و او را شرحی است بر قصیدهٔ تائیهٔ شیخ ابن فارض مصری و فقیر مؤلف در زمین همین تائیه قصیدهٔ مختصرے دارد این سه بیت از آن است ع ولولا العیون المغویات المهجة بما عرفت نار الغرام فرقت ؛ یمین مدی الایام ایضا صبابة ؛ و من آذت الجار السلیم تاذّت ؛ اتت دو شاة الحی یمشون حولها ؛ فادمت الثیام بالعیون و مرّت ؛ از انفاس مجی است

بهر تو نام کشند و تو آهی نمیکنی — ای سنگدل چه آه نگاهی نمیکنی

از برای تو بهر کس که شدم مطلع سخن — گوییا یار شدی و نیمکشش ماند بمن

چون من از رشک نمیرم که چو آیم بر تو — پرسی اول ز من سوخته حال دگران

محتشم کاشی استاد عالیمقام و در خیل سخن سنجان خیلی صاحب احتشام است مثنوی مختصری در مدح عبدالرحیم خانخانان مشتمل بر عرض حال شخصی از کاشان بهندوستان فرستاد خانخانان التماس او را قبول داشته سفارشی را بمطلب فائز ساخت صاحب تاریخ عالم آرای عباسی گوید مولانا محتشم قصیدهٔ غرا در مدح شاه طهماسپ و قصیدهٔ دیگر در مدح پریخانم دختر شاه مذکور گفته از کاشان باصفهان فرستاد بوسیلهٔ پریخانم از نظر شاه گذشت شاه گفت من راضی نیستم که شعرا زبان بمدح من آلایند اولی آنست که قصاید در مدح ائمهٔ اهلبیت رضی الله عنهم گویند و صلهٔ آن اول از ارواح

مقدسه حضرات و بعد از آن از انواع نعم نمایند چون این خبر بمولانا رسید ترکیب بند مرثیهٔ سید الشهدا رضی الله عنه گفته فرستاد و بجائزهٔ لائقه کامیاب گردید اگرچه موزونان بسیار مرثیهٔ آنجناب بخامهٔ فکر رنگین نوشته‌اند اما حسن قبولی که این مرثیه یافت دیگرے را نصیب نشد بتقریب مرثیه حسبتاً فائده برزبان قلم می‌آید ذهبی در کتاب العبر فی احوال من غبر میگوید بعبارت عربی ترجمه‌اش اینکه اول کسیکه نوحه بر حسین رضی الله عنه کرد معزالدوله دیلمی است روز عاشوره سنه اثنین و خمسین و ثلثمائه اهل بغداد را بر آن داشت که نوحه و ماتم حسین رضی الله عنه بجا آرند و فرمود تا دکاکین را تخته کردند و بازارها را سیاه پوش ساختند و طباخان را از طبخ اطعمه باز داشتند و زنان روافض از خانها برآمدند و مویها پریشان و طپانچه بر رو زنان که مردم را در فتنه می‌انداختند ناظم تبریزی در تذکرهٔ خود وفات محتشم در سنه هزارم نوشته و او را اعتنائی نمی‌ورزید که لفظ درد محتشم و محتشم درد تاریخ رحلت اوست و درین ماده چهار عدد از هزار کم است چند بیت از دیوان محتشم چیده درینجا جلوه داده میشود ؛

بصد اندیشه افگندم آن نیز دید تنها ‌‌‌ — در اثنا نگاه تیز تیز آن لب گزید تنها

عنانش محتشم امروز میگیرم تماشا کن — که چون بر بادشاهی دادخواهی میزند خود را

ز آه با کمانی فتاده بود امشب — که مینمود پیاپی همنشین ما را

زبان شکوه بگشایم اگر بر خنجر جورت — ملامت از زبان خنجر جلاد کن ما را

یاد باد آنکه دمی از در تو میرفتم — محتشم پیش سگان تو ضمان بود مرا

من خود ای شوخ گنهگارم و مستوجب قهر — با من امروز مدارای تو بیخبری نیست

حسن لیلی جلوه گر در چشم مجنون بود و بس — ظن مردم اینکه لیلی چهرهٔ زیبا نداشت

ترا بکوی رقیبان گذار بسیار است — ز رهگذار تو بر دل غبار بسیار است

بصیت حسن او دل برد و آنگه نماید رو — چو صیادی که صید افگنده بیرون از کمین آید

دیدم آن خال و تغافل زدم آهم برخاست — نتوانست که تنظیم سیاهی نکند

تو که داغ تیره روزی نشمرده چه دانی — شب تار محتشم را که ستاره میشمارد

چو ممکن نیست آن مه با کسان مختلط سازد — بکوشم تا رگ تنباله کرد محکم میارد

تو ای طبیب از این گرد سرگرد رفتاری — به آن مریض که بیمارش ترحم چاره میکند

مطلع را در مطلع خود پیدا کرده ام و در مطلع رعایت معنی تخلص هم نموده این مطلع محتشم نیز مصداق مضمون مذکور است مطلع

محتشم چون عمر صرف خدمت دی میکنی	پادشاهی گر نکردی این مال کی میکنی

بابلی از موزونان تبریز فارس است میل طبع آزمائی داشت و تخم معنی در سرزمین سخن میکاشت در عهد شاه طهماسپ ماضی صفوی میرزا احمد متصدی خالصات فارس دست بیداد دراز کرد بابلی با طائفهٔ رعایا بدرگاه شاهی آمد و قصیدهٔ اظهار ستم نظم کرده و معنی غریب را کاغذین جامه پوشانیده از نظر شاه گذرانید شاه سی تومان صلهٔ قصیده از میرزا احمد دهانید و زر یکه دیوانیان در محاسبه بر آورده بودند مسترد ساخت این دو بیت از ان قصیده است

ای کار جهانی شده از جور تو مشکل	مشکل که رود نقش ستمهای تو از دل
لرزد ز جفای تو دل و دست جهانی	چندان مرغ ستمدیده عاجز دم بسمل

مخفی نماند که بسمل مذبوح و مقتول الشمشیر را گویند و بمعنی ذبح نیز آمده چنانچه در شعر بابلی افتاده صاحب برهان قاطع گوید وجه تسمیه اش آنست که در وقت ذبح کردن بسم الله میگویند مؤلف گوید بسم الله که محلل ذبح است ازان مذبوح یا ذبح اراده کردن نوعی از مجاز است و از بسم الله برین حیاک حرف اکتفا کردند چنانچه عربان بسم الله الرحمن الرحیم را بسمله خوانند و لاحول و لاقوة الا بالله را حوقله نامند و این را در اصطلاح لغویان نحت خوانند و شیخ جلال الدین سیوطی در مزهر اللغة برای نحت بابی مستقل عقد کرده درینمقام زبان قلم مشتی گوهری افشاند و فائدهٔ چند بعرض هوشمندان میرساند مولانا ظهوری ترشیزی گوید

مصرع: عشق صیقل گر آئینهٔ ادراک کنم ۞ تیره گردید دل از زنگ هوس پاک کنم

کلمهٔ گر در آخر کلمات آید افادهٔ معنی فاعلیت کند چون شمشیر گر و کارگر پس الحاق کلمهٔ گر در آخر لفظ صیقل حاجت نیست زیراکه جوهر لفظ صیقل که صفت مشبه است افادهٔ معنی فاعلیت کند صاحب صحاح گوید صقل السیف جلاه فهو صاقل و الصانع صیقل فارسیان صیقل را بمعنی صقل حاصل مصدر دانسته کلمهٔ گر الحاق کرده اند استاد انوری صیقل بمعنی صانع درست استعمال میکند میگوید

باد با آب شمر آن کند اندر بستان ۞ که کند بارخ آئینه بسوهان صیقل ۞ شمر بشین معجمه بروزن قمر حوض خورد و آبگیر ۞ نیز مولانا ظهوری در ساقی نامه گوید

مصرع: بساقی گری گر کند جلوه حور ۞ زند سکهٔ

بگیر ساقی شراب طهور ٭ کلمهٔ گر اسم فاعل الحاق کرده چون استاد صاحب زبان است رم نمیتوان زد و ازین قبیل است
لفظ مربی گری که بر السنه دایر است و ازین قبیل است لفظ مکتب خانه درین شعر محتشم کاشی ؎
از بسکه در عشق جنون رسوا شدم پیرانه سر ٭ خندید بر من نوخطان طفلان مکتب خانه هم ٭ یعنی چون بر
لفظ مکتب که صیغهٔ ظرف است افادهٔ معنی ظرفیت میکند حاجت لفظ خانه نیست مگر تاویل کنند و گویند
مصدر میمی است و ازین قبیل است لفظ اولی تر درین شعر خواجوی کرمانی ؎ مراز میکده پرهیز کردن
اولی تر ٭ که گفته اند پرهیز به شود رنجور ٭ یعنی اولی صیغهٔ اسم تفضیل است حاجت کلمهٔ تر ندارد
مگر اینکه گویند اسم تفضیل بمعنی اسم فاعل و صفت مشبهه هم می آید درینصورت الحاق کلمهٔ تر صحیح است
و تحقیق اسم تفضیل در ترجمهٔ عرفی شیرازی گذشت و فارسیان در بعضے الفاظ عربی تصرفاتی فاحش کرده اند
که بسبب اختیار کردن اوستادان سند شده مثل لفظ تمنا بالف که اصل لفظ تمنی است بیای تحتانی
و تماشا که تماشی ست مصدر باب تفاعل و معنی تماشی سیر است مشتق از مشی بمعنی سیر پیاده و لفظ
مسلمان و کافر را هم طرفه تغییر داده اند اصل لفظ مسلم است اسم فاعل از اسلام و جمع فارسی آن
مسلمان سین ساکن را فتح و لام مکسور را سکون داده اند و آنرا مفرد استعمال کرده دوباره جمع میکنند و
مسلمانان میگویند انوری میگوید ؎ ای مسلمانان فغان از دور چرخ چنبری ٭ و چنانچه حور را
که جمع عربی حورا است مفرد استعمال کرده جمع فارسی کنند سعدی گوید ؎ حوران بهشتی را
دوزخ بود اعراف ٭ و کافر را که صیغهٔ اسم فاعل است بفتح فا استعمال میکنند شیخ اوحد الدین حامد
کرمانی فرماید ؎ سهل است مرا بر سر خنجر بودن ٭ بر پای مراد دوست بیسر بودن ٭ تو آمده که کافر
را بکشی ٭ غازی چو توئی روا است کافر بودن ٭ وجه آن چنین بخاطر میرسد که چون اهل اسلام ولایت
را فتح کردند و عرب و عجم باهم مختلط شدند فارسیان که در ابتدا قواعد عربیت نمیدانستند هرچه بر زبان
ایشان گذشت باقی ماند و گاه باشد که فارسیان در لفظ عربی تصرف فارسی کنند و تفریس از عربان
عوض تعریب گیرند مثل لفظ طلب که ازان اسما و افعال فارسی بر آورده اند حافظ شیرازی
فرماید ؎ دل که آئینهٔ شاهی است غباری دارد ٭ از خدا میطلبم صحبت روشن رائی ٭ و همچنین
لفظ فهم و رقص و این تفریس سماعی است نه قیاسی و لهذا ضربید و نصریدن نمیگویند و فارسیان بعض الفاظ
فارسی را تصرف عربی کنند که در استعمال عرب نباشد چون مزلف اسم مفعول از باب تفعیل موجی اصفهانی گوید

ــه زلف چون شود دلبر ٭ دولت میرسد عاشق ٭ خط مشکین او خاصیت بال هما دارد ٭ و شیفته زلف
هم استعمال کنند نظیری نیشاپوری گوید ــه بتحریک نسیمی خاطرم آشفته میگردد ٭ بخود رائی سر زلفین دلدارست
پندارے و شایق را اسم فاعل فعل لازم دانسته اطلاق آن بر عاشق کنند شیخ محمد علی حزین اصفهانی گوید
ــه از انجذاب ذاتی درست روی عالم ٭ آفتاب تابان هر ذره ایست شایق ٭ حالانکه شایق اسم
فاعل فعل متعدی است و عرب اطلاق شایق بر معشوق کنند چرا که معنی آن شوق دهنده است و این
صفت معشوق باشد و اطلاق شوق که اسم مفعول است بر عاشق کنند چرا که معنی آن شوق داده شده است و این
و این صفت عاشق باشد و باطل السحر را بجای مبطل السحر استعمال میکنند چنان در کلام استادان واقف شعر بسیار
دیده و دانسته واقع شده هیچ نمیتوان گفت محتشم کاشی گوید ــه باطل السحر مگر ورد زبانم گردد ٭ که نگه دارد
از آن چشم فسونساز مرا ٭ و عربان مسوده را بتشدید دال استعمال کنند و همچنین مقابل آن مبیضه را
بتشدید ضاد از باب افعلال شاعر در بیت مکتوبی گوید ــه بود لوان من مسود مقلته هذا المداد ٭ و من
مبیضها الورق و فارسیان مسوده بتشدید واو استعمال کنند از باب تفعیل کلیم گوید ــه متوبه نامه شوم
از گنه که بحشر ٭ بکف مسوده زلف یار میخواهم ٭ و لفظ کساد را که مصدر است یا الحاق کنند کلیم گوید ــه
کم خریداری برای اهل هنر باشد نه عیب ٭ کی توان بهر کسادی طعنه بر گوهر زدن ٭ در فارسی یائیست که در آخر
صفات آید و افاده حاصل معنی مصدر کند چون زرریزی و کام بخشی پس این یا را در کساد که مصدر است
آوردن متاع را کاسد ساختن است و کمال را که مصدر است یا و تاء مصدری الحاق
کنند سعدی گوید ــه اگر مانند رخسارت گلی در بوستان ستی ٭ زمین را از کمالیت
شرف بر آسمانستی ٭ و همچنین امن را که مصدر است یا و تاء مصدری الحاق کنند و امنیت سازند
نظیری نیشاپوری گوید ــه ظهور حسن توافتی بدوران داد ٭ که بادشه ز رعیت نمی ستاند باج
و ظهوری ترشیزی گوید ــه ظهوری این سخن باور ندارد ٭ که در ملک خطر امنیتی نیست ٭ و نیز امن را
بمعنی مامون استعمال کنند میرزا صائب گوید ــه عشق سازد ز هوس پاک دل آدم را ٭ دزد چون
شحنه شود امن کند عالم را ٭ و ظاهرا یا و تاء مصدری در امن بمعنی مامون الحاق کرده بجای مامونیت
ملتفظ کنند چرا که در عربی یا مشدد و تاء تانیث مقید بمعنی مصدری در آخر صفات آید نه در آخر مصادر
چون قابلیت و مقبولیت و لهذا کمالیت و امنیت در کلام عرب نیامده ٭ و میر عبد الرشید

تتوی در منتخب اللغات مینویسد امنیت بالفتح و تشدید یا بمعنی ظاهراً اینکه میر غور نکرده بر شهرت اکتفا نمود در قاموس و امثال آن امنیت نیست و تسلی را بمعنی متسلی استعمال کنند میرزا صائب گوید ؎ باندک نسبتی عاشق تسلی میشود ورنه ✿ باهو نسبت دوری است چشم شوخ لیلی را ✿ و زکام را بمعنی مزکوم آرند میر سنجر کاشی گوید ؎ سحر زبوی گلت بلبلان زکام شدند ✿ چو از نسیم صبا غنچهٔ نقاب شگفت ✿ و عذار بالکسر بمعنی خط هر دو جانب رخسار است و آنرا بمعنی رخسار استعمال کنند حافظ گوید ؎ دل عالمی بسوزی چو عذار بر فروزی ✿ تو ازین چه سود داری که نمیکنی مدارا ✿ و میر عبد الرشید تتوی در منتخب اللغات گوید عذار بالضم رخسار ظاهراً میر بر شهرت اکتفا کرده در قاموس و امثال آن نیست و گاهی جمع عربی را که محتاج جمع نیست جمع الجمع سازند بر طبع فقیر بسیار ناگوار است خاقانی در قصیدهٔ خطاب بآفتاب میکند ؎ ای رنگ آمیز این گهرها ✿ دی از تو گزارش صورها ✿ و نظیری گوید ؎ نیست گر دیوانهٔ جامی تعجب بهر چیست ✿ کز عجایب ‌هاست دوران دیو را خاتم رسید ✿ ایضاً نظیری گوید ؎ غمزه در تاخت خوش گزین نا اهل ✿ گرد اسرار های پنهان فاش ✿ میرزا صائب گوید ؎ هر چند صائب میروم سامان نومیدی کنم ✿ زلفش بدستم میدهد سررشتهٔ امالها ✿ و گاهی الف و لام تعریف بر لفظ فارسی داخل کنند میر سنجر کاشی در مدح خان اعظم کوکه اکبر بادشاه گوید ؎ آن باذل باذل نسب آزادین الراد ✿ آن کوکب اعظم لقب آن خان الخان ✿ و لفظ بوالهوس هم ازین قبیل باشد چرا که هوس لفظ فارسی است مرادف هوا و در قاموس گوید الهوس بالتحریک طرف من الجنون و هو مهوس کمعظم و ظاهر است که هوس در فارسی مرادف هوا است نه بمعنی جنون و هوا را نوعی از جنون قرار داده هوس را لفظ عربی گفتن صریح تکلف است و آدم را بمعنی فردی از بنی آدم استعمال کنند میرزا صائب گوید ؎ عشق سازد ز هوس پاک دل آدم را ✿ دزد چون شحنه شود امن کند عالم را ✿ و شیخ سعدی قدر را بجای شب قدر استعمال میکند و میگوید ؎ دهل زن کو دو نوبت زد بشارت ✿ که دوشم قدر بود امروز نوروز ✿

ثنائی تخلص خواجه حسین مروی است در عقلیات شاگرد مولانا عصام و در شرعیات تلمیذ شیخ ابن حجر مفتی حرمین شریفین بود و در شعر و انشا سلیقهٔ نغز داشت بهند آمده در سلک امرای همایونی و اکبری منسلک گردید شیخ عبد القادر بداؤنی در منتخب التواریخ مینویسد که خواجه حسین در تولد شاهزاده

ثنائی مشهدی

سلیم خلف اکبر پادشاه قصیده گفت که از هر مصراع اول تاریخ جلوس شاهنشاهی و از هر مصراع ثانی
تاریخ ولادت شاهزاده سلیم حاصل میشود و دو لک تنگه صله یافت مطلع قصیده این است مطلع

گوهر مجد از محیط عدل آمد بر کنار	الله الحمد از سپهر جاه و جلال شهریار

و شیخ یعقوب صیرفی کشمیری نیز قصیده بهمین اسلوب گفت اما چه شود که صله او دیگری ربود و ملا خاکی
سرهندی در منتخب التواریخ که غیر منتخب التواریخ بداونی است مینویسد که دو لک تنگه که ده هزار روپیه
اکبری باشد بانعام خواجه حسین مرحمت نمودند مؤلف گوید ازینجا دریافت شد که مراد از تنگه همین قسمت
پول مس باشد که بالفعل در زمان ما رایج است یکروپیه به بست تنگه می ارزد باین حساب دو
لک تنگه ده هزار روپیه میشود خواجه حسین در سنه تسع و تسعین و تسعمائه از پادشاه رخصت وطن حاصل
کرده چون بکابل رسید دست اجل آستین او را کشیده جانب عدم کشید از مردی این ابیات
مروی است

شانهٔ زلف شب بساز پنجهٔ آفتاب را	باز ز دست خویش کن طره مشکناب را
غریب واقعهٔ رو نموده است مرا	نموده روی بخواب در بوده است مرا

میر محمد افضل ثابت این مضمون را خوبتر بسته میگوید ع خواب دیدیم که آئینه معارض تو شد؛
میکند صورت این واقعه حیران ما را؛

ملک قمی ملک قلم و فصاحت است و مالک ازمّهٔ بلاغت از ولایت ایران سر بهند کشید
و از سلاطین دکن خصوص ابراهیم عادلشاه رعایت و عنایت فراوان مشاهده کرد ناظم تبریزی گوید
در سنه هزار و بست و چهار رحلت ملک فوت شد و ملا ظهوری یکسال بعد ازو و کلیم قطعهٔ تاریخ وفات
ملک گفته که مادهٔ تاریخ درین مصراع است ع بگفتا دو سر اهل سخن بود؛ این تاریخ از روایت
ناظم تبریزی یکعدد زیاده دارد و درینصورت ملک و ظهوری هر دو در یکسال انتقال کردند
صاحب تاریخ عالم آرای عباسی گوید مولانا ملک قمی باتفاق مولانا ظهوری ترشیزی کتاب
نورس را که نه هزار بیت است بنام عادلشاه تمام کرده نه هزار هون بالمناصفه صله یافتند و خان
آرزو مینویسد مولانا ملک قمی و ظهوری در برابر مخزن کتابی تصنیف کردند و یک شتر بار زر از
عادلشاه گرفتند ذهنی کاشی درین باب گوید ع در مدح و ثنا تست اسے

شهنشاه دکن ٭ معذرم دار اگر نگفتم مخزن ٭ پسند که بهر یک شتر زر گیرم ٭ خون دو هزار بیت بود در گردن ٭ محمد عارف بقائی در مجمع الفضلا می‌نویسد در هنگامیکه سپاه جلال الدین محمد اکبر بادشاه در شهور سنهٔ ثلث والف بر گرد حصار احمد نگر نشسته بودند مولانا ملک بهمراهان بر آمده بشرف آستان بوسی شاهزاده شاه مراد و نواب سپه سالار عبد الرحیم خانخانان مشرف شده قصائد غرا در مدح هر یک در رشتهٔ نظم کشید و گذرانید و صلها گرفت و هر چند تکلیف ملازمت پیشگی نمودند اقبال نکرد اتفاقاً طیفور انجدانی متخلص ملک قمی است و این شعر از دست سخنچینان است ملک تیغ ستم میترسم ٭ کریی آخر بدر خانهٔ قاتل برود ٭ مردم باوی گفتند که این بیت از ملک قمی است ملک در آن وقت بعزیمت هند بر آمده بود ملک طیفور را ازلی اوروان شده در حدود لار او را دریافت و اثبات بیت خود وثیقه بر گرفته برگشت ملک قمی جواهر از خزانهٔ ناطقه بر می آرد

دل و دین بردی و صد عربده برپا کردی
سرم فدای سواری که گاه عرض نیاز
او بهلاک من خوش و من به بقای عمر او
ز خون خویش بر آن قطره میبرم غیرت
غرض این بود که از ذوق بمیرم ورنه
فاریم و در برابر آتش نشسته ایم
تا چند غم سوز زبان پرده بر انداز
ندارم قوت رفتن بکویش بخت آنم کو
تو از من چند بگریزی بترس آخر از آن روزی
دوشینه مهی بودی دامروز هلالی
باندک سوزشی پروانه زد لاف گرفتاری

هیچ کافر نکند آنچه تو با ما کردی
عنان کشیده رود تا سخن تمام کنم
قاعدهٔ وفا نگر یار چنان و من چنین
که گاه قتل بدامان قاتل افتاده است
این ستمدیده سزاوار جفای تو نبود
ما را اگر رسد مددی از غبار سعد
تا هر دو جهان را بگردش نگاهی
که گوید ناتوانی داشتم اور اچه پیش آمد
که چون سایه اشتوی از دو من تیز از تو بگریزم
آزردن یک ذرهٔ ما خوش اثری داشت
وفای شمع را نازم که میسوزد سراپایش

مسیح حکیم رکنای کاشی رکن رکین فن فصاحت و رمز شناس کلک بلاغت است مضامین او مفرح یاران و معاجین افکار او مسیح بیماران به برحال مصاحبت شاه عباس ماضی صفوی عارج معارج اعتبار بود شاه کرم خانهٔ او را بدولت قدوم خود از فلک گذرانید حسّاد مزاج شاه را ازو منحرف ساختند

حکیم انیسی اتفاقی شاه ولایت را خیر باد گفته راه هند گرفت و در نیمه راه گوید

کز فلک یک صبحدم با من گران باشد سرش	شام بیرون میروم چون آفتاب از کشورش

در عهد اکبری وارد هند شد و طرفی از جمعیت بر بست و در عهد جهانگیری ذخیره اندوز رفاه و باریاب محفل پادشاه بود و هم درین عهد متوجه الهآباد گردید و چندی باقامت آن بلدهٔ طیبه پرداخت از آنجا سمند سفر جانب حیدرآباد دکن جلوریز ساخت میر محمد مومن استرآبادی وکیل السلطنه محمد قلی قطب شاه بدیدن حکیم تشریف آورد و حکیم برسم تواضع شیشهٔ گلاب را غلط کرده شیشهٔ شراب بر میر پاشید شاه آزردگی بر دماغ میر هجوم آورد و حکیم در دریای عرق خجالت فرو رفت ناکام خود را بلدهٔ بیجاپور کشید در آنجا هم ناسازی زمانه پیش آمد بالضرور در اردوی جهانگیری معاودت نمود و ملازمت مهابتخان برگزید چون صاحبقران ثانی بر اورنگ فرمانروائی بر آمد حکیم قطعهٔ تاریخی املا کرده بعرض رسانید و بانعام دوازده هزار روپیه کامیاب گردید از آن قطعه است

پادشاه زمانه شاه جهان	خورم و شاد و کامران باشد
بهر سال جلوس او گفتم	در جهان پادشاه جهان باشد

و در سنه احدی و اربعین و الف بنا بر کبر سن از درگاه خلافت التماس رخصت مشهد مقدس نمود و پادشاه وقت رخصت پنجهزار روپیه و خلعت عنایت کرد و او بسم الله این شعر بزیارت حرمین شریفین کرد پس رو بمشهد مقدس آورده زیارت روضهٔ رضویه بتقدیم رسانید و بکشش رشتهٔ حب الوطن جانب کاشان شتافت و چندی توقف نموده باراده آستان شاه صفی صفوی رهگرای اصفهان شد و چون التفات از شاه نیافته بشیراز رفت و مدتی در آنجا اقامت داشت میرزا امینای قزوینی مؤلف شاهجهان نامه میطرازد که حکیم رکنا بعراق مراجعت نموده بدعای دولت ابد پیوند مشغول گشت و چون در سلک مدحت سرایان این دودمان علیه انتظام داشت و دارد در اکثر سنوات از روی مرحمت بانعامی پادشاه میفرمایند وفاتش در کاشان سنه ست و ستین و الف رو نمود سبحانی میای این مصراع تاریخ یافت رفت بسوی فلک باز مسیح دوم ٭ اشعارش قریب بصد هزار است در وقت تحریر این صحیفه دیوان غزل مختصری از وی آن هم از ردیف دال تا آخر بدست آمد و منتظم گردید که اشعار رسوای آنچه در تذکرهای حاضر الوقت ثبت است چیده درین سواد ایراد یافت مسیح احیاء سخن میکند ٭

در شب تاریک عالم شخص ما پیدا نبود — گر کسی نشناخت ما را آن ز نقص ما نبود

راست گویم جرم آن چشم نمناک من است — وله گر بپای عاشقان خاری درین صحرا خلید

گشته شد دل در میان اتفاق این دو چشم — گر نفاق آن دو کافران کیش دارا کشته‌ام

ز دانه ایست که نقدی که هست در کیسه است — ز احتیاط بدست دگر نباید داد

گر سفیدی در خط مشکین یار آمد چه غم — بیشتر دارد بها هر گه شود عنبر سفید

پروانه صفت اول شب ساز بلا کم — چون شمع مرا دم سحرگاه مینداز

گر از تمام جهان بگذری ز سینه گذر — متاع شهر صفاهان بزنده رود انداز

ز بیم آنکه در آیی تو در دل تمثال — در آینه نکنم رو برای دیدن خویش

عیبم مکن چو بینی با گردش و نالمی آیم — گر رو دگرگونم و برگشته ازانجا که آمده‌ام

آمد صبا ز کویت ما از عدم رسیدیم — در منزل این دو مشتاق نیکو بهم رسیدیم

گفتم ناله که ز لفت سر بر آرد — بلی من یار را احیا گرستم

چنین خوانده ام از مسیحا سواری از جبین من — که گر دلبر توئی آخر نه دل با نه دین من

تفرقی بیا داد و دهن نام مسیحا را — در یصورت توان گرد سر غماز گردیدن

پیش کسیکه شکوه برم از جفای تو — او هم ز جانب تو شود چون فدای تو

ز داغ عاریت خوشدل نیم بر جسم ستور — چو لاله گر بدهی داغ خانه زادم ده

ای دل بیکار آخر غمگسار من توئی — هم چراغ خانه هم شمع مزار من توئی

در بزم عاشقان چو بر آرم ز سینه آه — چون مجمری که دود کند دود در رم افکند

این بیت را تذکره نویسان بنام سعد الله متخلص بمسیحای ثانی پیتی نوشته اند چنانچه فقیر ازان جا بید بیضا نقل کرده الحال در دیوان مسیحای کاشی با سائر غزل بنظر در آمد

مائلی شیخ محمد علی اکبر آبادی از ماهران فن ساحران سخن است شیرخان در مرآت الخیال نوشته که شیخ محمد علی در اصل هندو پسر است و در اکبر آباد توطن داشت پدرش در سرکار میرزا احمد زمان جلیل بیک که از اهل ایران بوده است نوکر بود او همواره با پدر آمد و رفت میکرد روزی نظر میرزای مذکور برو افتاد و از لوح ناصیه اش رقم استعداد خوانده بلطائف الحیل خاطرش از دین آبا گردانیده و بشرف

اسلام مشرف شد چون لاولد بود او را ابتنای خود ساخت و در تربیتش نهایت جهد مبذول داشت
مؤلف گوید خواجه محمد زمان لاولد نبود بلکه دو پسر داشت چنانچه ماهر خود در قطعهٔ تاریخ وفات خواجه
محمد زمان میگوید ع

خواجه محمد زمان خواجه نیکو صفات	آنکه لقب جیل کنش بود بر خاص و عام
کرد معزز مرا چون به پسر خواندگی	آن سبب عزتم گشت میان انام
داشت دو صاحب پسر لیک محبت بداشت	وقف نفس کرده بود مهر و محبت تمام
سال وفاتش طلب کرد خرد از سروش	گفت محمد زمان خلد گزیده مقام

ماهر در آغاز حال معتصم دامن دولت دارا شکوه بن شاهجهان بود و مرید خان خطاب داشت و چندے
در رفاقت دانشمند خان یزدی که هم از امراء شاهجهانی و هم از امراء عالمگیری بود و در سنه احدی
و ثمانین و الف کوس رحلت زد بسر برد و باهمت خان بخشی که ترجمه او در احوال میر محمد افضل ثابت
مذکور شد و دیگر امراء عصر مربوط بود انجام کار کم علائق دنیوی گرفت و خود را بپایه والاے درویشے
رساند و تا دم واپسین در مقام فقر پاے استقامت افشرد و در سنه تسع و ثمانین و الف دامن از دنیا برکم
بستے برچیده سرخوش در کلمات الشعرا می نویسد ماهر مثنوی در مدح جهان آرا بیگم دختر شاهجهان گفته بمعرفت
والده عنایت خان آشنا تخلص فرستاد بیگم بعد مطالعهٔ این بیت بسیار محظوظ شد ع

بذات او صفات کردگار است	که خود پنهان و فیضش آشکار است

و پانصد روپیه صله عطا فرمود مؤلف گوید در کلیات نعمت خان عالی مثنوی شانزده بیت در تاریخ
عمارت زیب النسا بیگم دختر خلد مکان بنظر فقیر رسید در ان مثنوی بیت مذکور هم هست توارد واقع
باشد دیوان ماهر حاضر است محتوی بر قصاید و غزلیات و رباعیات و مقطعات و مثنویات قصاید
در نعت نبوی و در مدح امراء وقت مثل سعد الله خان وزیر شاهجهان و دانشمند خان و همت خان
و حکیم داؤد تقرب خان بنظم آورده مضامین خوب تلاش میکند خلاصه غزلیات او این است این
تیغ مطلع در نعت نبوی گوید ع

آنکه نمود حسن او معجزه خاص و عام را	کرد شبیه نیم رخ شکل مه تمام را
بود ز صورت و معنی عزیزی باید بست یارا	کز حسن معجزش او کرد مهر عالم آرا را

درین گلشن خدایی سایه کرد آن سرو دلجو را
که سازد ابر خورشید قیامت سایهٔ او را (دله)

چه سان کس گم کند ره ساحل بحر هدایت را
بود کشتی تو و انجم آل و اصحاب تو است را

مقرب چون چهار اند از ملائک حق تعالی را
ز یکرنگی حق شد چار یاران کام دلها را

در عشق جز ببرگ نباشد فراغ ما
غیر از کفن که پنبه گداز د بداغ ما (دله)

بسکه دایم بر خطا باشد مدار کار ما
نقطهٔ سهو است گویا مرکز پرکار ما

چون کبوتر پای قاصد بر برون آرد ز جوش
چون برد مکتوب ما را جانب دلدار ما

دل و چشم و زبان راستان ما هر یکی با خصم
برین دعوای ما بر جا گواهم شمع محفلها

نهند گرم روان گر به راه ادبار را
چو آفتاب پس سر کنند دینار را

کام بخشیهای قلتق را نداز پادشا
هست هر هر تاجدار فیض میبخشد هما

چو ترسا آفتاب از سر کلاه خویش بردارد
شود هر گاه با دستار زرین آن صنم پیدا

مرا صد داغ از پهلوی داغ دل بدست آمد
چو زرداری که سازد درم ها از درم پیدا

عشق مادرزاد باشد عاشق دیوانه را
نیست تعلیم از کسی در سوختن پروانه را

کس بجز دیوانه با دیوانگان همسنگ نیست
سنگ سودا میکند از عشق در میزان ما

مرا دیوانه دارد طرز عاشق مهربان طفلی
که برگ گل نمیخواهد زند دیوانه خود را

دل برد خاکستر رخسار هناسی پسر
گرچه خاکستر نباشد آتش رخسار را

در کوی خود به تیغ جفا میکشد مرا
جانم فدای او که بجا میکشد مرا

ای کبوتر لاف بربائی مسلم باشدت
گر رسانی نامهٔ ما را بدست یار ما

دلم بحلقهٔ زلف از تعلق آزاد است
قفس خلاص کند مرغ رشته بر پا را

مرگ کی عشاق را دور افکند از چشم یار
شمع سازد سرمه از خاکستر پروانه را

از بتان هند منع گریهٔ عاشق بجاست
هر کجا باشد نمی‌بندند راه آب را

گر یکنفس ز پای نشیند رود ز دست
جز گرد باد کس نشود هم‌نفس مرا

پاک باطن را بد دشمن نزد گرد سینه صاف
از نفس یکدم بود در دل غبار آئینه را

آگه ندید جلوهٔ دهر خراب را
بیند چگونه دیده بیدار خواب را

ندامت هم بدین نقصان رساند اهل غفلت را
گزد هر کس خورد افسوس انگشت شهادت را

نباشد درد گر سود نرگس را از پی کشتن
ز بعد سوختن شفقت کشد چون شمع عاشق را

نسازد بسخن گوشش سازد بی ادائی را
بسوزد از شناکردن نفس در بحر ماهی را

شود هر گاه از طرف گلستان آن صنم پیدا
ز شرم چشم او نرگس نگردد یک قلم پیدا

چه سان جانم بکام خود لب جان بخش جانان را
بمهر خویش دارد خضر آب حیوان را

کمی حریره خوش آید کی بلباس مرا
قرار نیست چو سوزن بیک لباس مرا

ز غارت سپهر تهی گردد خوان ما
چیزی نخورد جز غم مهمان ما

تملق میکند لبریز بخشش اهل دولت را
که می آرد بجوش این تند آتش دیگ همت را

چون صدف گر قطره آبی شود حاصل مرا
از گلو تا یک نرد گردد گره در دل مرا

حصار گیری معنی ست کار فطرت ما
بجز قلم نبود کوچه سلامت ما

هست بر فکر دهان او مدار کار ما
نقطه موهوم باشد مرکز پرکار ما

شد متاع عاقبت در دهر بی سامانیم
گرد در دریا خلاص از غرق عریانی مرا

کی بود ویرانی بنیاد ما در بند سیل
خانه ما از تهی چون کمان گردد خراب

گر بود آزاد در دنیا نقش از بیجا است
مسجد از جا جو بیند شیر آتش را بخواب

خرق عادت نیست از دیوانه دور
دل سنگ سود امید دیر روی آب

طاعت ما نا فلان هرگز نباید در حساب
کی رقم در نامه اعمال گردد فعل خواب

در شب مهتاب خوش باشد شراب
تا به یکجا جمع گردد آب و تاب

قطع ره توکل بی رهنما توان کرد
کی کشتی قلندر محتاج ناخدائی است

از کفر هیچ چیز بتر نیست در جهان
کفران نعمت است که بدتر ز کافری است

بسکه شاد آن دل در اسباب تجمل بسته اند
لوح از آئینه بر گور سکندر خوشنما است

نعمت منعم کند درویش سالم را ز نقش
منعم بیمار را از شوربای او شفا است

فیض در هر حال از اهل صفا مردم برند
گر شود آب جواهر خاک هم بیلش غذا است

از نقش خط مسخر لعل تو عالم است
تاثیر در نگین جم از اسم اعظم است

جسم را سرمایهٔ بالش ز دل افسردن است — هستی سامان خاکستر ز آتش مردن است

بعشق هیچ خودی یار مبتلا شده است — بلای عاشق بیدل یکی دو تا شده است

گر رود در خواب هم زحمت نمی‌بیند بخواب — خواب چشم عاشق سرگشته گوئی خواب پاست

مایهٔ سودا دلم را خط سبز دلبر است — شورش دیوانهٔ من از بهار عنبر است

چه شد که ساخته بیگانه عشقت از خویشم — بس است اینکه مرا با تو آشنا کرده است

رقم پذیر نگردد مگر بخط غبار — ز بس عقیق لب یار تنگ میدان است

تصویر خیالت ز دلم محو نگردد — عکس تو در آئینهٔ من نقش نگین است

از کف تهم جام که در خدمت احباب — چیزیکه مرا بر سر دست است همین است

دریا ز حد خویش برون پا نمی‌کند — نادان کند قیاس که در بند ساحل است

در دیده و دل جلوه جانان نه عزیز است — چون شمع تبرک که بهر خانه عزیز است

زخوی بد متکبر همیشه در خطر است — ز چین جبههٔ خود زیر ارّه دو سر است

به پیش لعل لبت دم نمی‌تواند زد — چه شد عقیق ز سر تا بپا اگر جگر است

خوش گفت گل بسرو که آزادیش حرام — یک هفته بیش هر که بگلزار عالم است

فسونگر مار را در کیسه دارد — مزور سبحه اش در آستین است

آید بحرف پیش لب شکرین او — طوطی که خون خویش بگردن گرفته است

ماهر ز نی دم که نظر نیست تسبیحم — زان رو که نگاه تو بموی کمری است

رفته رفته سخن بسر اگردد — هر که طوطی صفت سخن شنو است

چو عاشقی بروا من نشین ز دور فلک — که نام عاشق ازین گرد نامه بیرون است

دارو درد سر دنیا پشیمان بودن است — دست بر هم سودن از افسوس صندل سودن است

لبریز ملاحت ز قدم تا بسر اوست — آنجا که نمک گرد کند جلوه گه اوست

مباش رنجه ز تنگی که وسعت دنیا — ز نیل راه کشادن برای فرعون است

حرف ترک الفت سیمین برانم سر بسر است — شکوهٔ عشاق از معشوق جنگ زرگری است

ز شب بساده و در دو ماه تا باده در میناست — مهتاب بهر چشم چون خیر دختران است

تن اگر یابد خلل از ضعف پیری دور نیست
همچو مردن خطری در پیش نیست
پیری که زمان ناتوانی ست
تیغ او گر سرم زند نیکوست
کبک را از شوق رفتارت قدم فرسوده گشت
بر حقیقت هر که از اشیا نظر افگنده است
بعزم صید جوانی سوار گلگون ست
هر که حق را یافت کی با خلق و با خود آشناست
نی همین از پیچ و تابش ره صبا گم کرده است
ما را علاوتی نبود از جهان تلخ
بلبل نشو و نغمه سرا به گل رعنا
چو طوطی از کسی لاف سخن سنجی نکو باشد
من از بیتابی پروانهٔ فانوس میسوزم
دلی که لب ز جفایت بشکوه وا نکند
به از زر است چو سیماب کشته خاک شهید
چه باک گر گذرد جان ز آشنائی تن
غرور سرکشی آخر سرش بباد دهد
گذشت چون ز دلم ناوک تو دانستم
عشق آن خانه خراب ست که ویران سازد
خون ما شمع صفت زینت دوش و بر ماست
کی ز کف سر رشتهٔ شورش رها خواهیم کرد
برق حسن آتش زند دل ما اگر آهن شود
ز بردن دل ما دلبران مضایقه نیست

خانهٔ مغرور را کمان از فیض آتش گرد راست
چه قیامت سفری در پیش هست
خاکستر آتش جوانی ست
خوش بود هر چه سر زند از دوست
پای او چندان بسنگ آمد که خون آلوده گشت
گر بدشمن دوست نبود از خدا شرمنده است
جهنده که ز شمشیر او جهد خون نیست
گر درین دولت کسی مغرور گردد گم شد ست
ما هم از پیچ زلف دوست دست و پا گم کرده ایست
ستم در جهان چو زبان در دهان تیغ
معشوق دور و عاشق یکرنگ ندارد
که گر تنها بود با عکس خود در گفتگو باشد
که در پیراهن یار است و گرم جستجو باشد
اگر بسنگ خورد شیشه اش صدا نکند
بگو که قاتل ما فکر خونبها نکند
میان ما و تو بیگانگی خدا نکند
چو شمع هر که نگاهی به پیش پا نکند
که هیچکس بدل کس بزور جا نکند
خانه را که در و صورت مجنون باشد
این نه خونی ست که در گردن قاتل باشد
چون خم می در زمین هم نالها خواهیم کرد
این سخن از آفتاب و آئینه روشن شود
بما نساخت همان به که با شما باشد

همچو خورشید گزندی نرسد حسن ترا / چشم هرکه برخ خوب تو حیران گردد

وله

ای گل شو شگفته و بر خویشتن مبال / از جا مرو که غنچهٔ دیگر کفن شود

از فلک نیست اگر بی سر و پا میگردیم / که فلک نیز چو ما بی سر و پا میگردد

رحم از وجود دل دیوانه و آن طفل شوخ / سنگ در طرف چمن بر بید مجنون میزند

بدل نباشد اگر عشق جان نمیماند / چو میزبان نبود میهمان نمیماند

زبود پرستی از زر کف حاتم نمیگردد / فروغ آفتاب از نور بخشی کم نمیگردد

ز داغ عشق تو حاصل شود دسیه روزی / چو دود که ز نور چراغ میگیرند

آن قدر که بی زری مفلس ملالت میکشد / صاحب همت ز زرداری خجالت میکشد

لذت سوختگی هر که بیابد چه ببیند / خیزد از آتش یکبار دگر بنشیند

دل من از عرق عارض تو آب خورد / که خوشتر است گیاهی که آفتاب خورد

ببوس نگاه عرق لعل آتشین بتان / چو باده تند بود رند با گلاب خورد

چنان برگشته بختم کز سر کویش جدا سازد / فلک ورزی که میخواهد مرا از خاک بردارد

سوختن در عشق کافی نیست این و فن بود / همچو شمعم چاره بعد از سوختن کشتن بود

چون تیره شب از کاکل و زلف تو دهید یاد / فانوس دود شمع وزن بار نمایند

چنان وقت ریاضت فقر را بر گرد سر گشتم / که هر سنگی که بستم بر شکم سنگ فلاخن شد

چو کس را قسمت کس در جهان روزی نمیگردد / چرا در عاشقی غمهای عالم روزی من شد

سر رشتهٔ حیات بنظاره بسته ایم / از زنده ایم شمع صفت از نگاه خود

گل از زور زر بلبل نزار را / بغرور زری خوبها میکشد

مرا ز ابروی پیوسته ات بیاد آید / دو یار زچین بچمن دست یکدگر گیرند

آنچه از دور فلک در روزگاری میرسد / بر من از هر گردش چشم نگاری میرسد

قدر یکدیگر نکو دانید ای یاران که چرخ / میزند صد دور تا یاری بیاری میرسد

حسن آفرین که خط تو از مشکناب کرد / خال رخ تو داغ دل آفتاب کرد

چشمی که خواست طاقت گرمی تو آورد / مشق نگاه بر ورق آفتاب کرد

چون محتسب تهمت بجرامی ندیده ام
اهل دنیا را بدنیا چشم دل وا میشود
کشتن عاشق نپنداری وبال عاشق است
چونی از ناز بسیار چه حاصل باشدت
کی کسی نقصان کشد از صحبت روشندلان
دست کسی بدامن وصلش نمیرسد
سزای آنکه دلش ره بذکر او نبرد
گل بجای خس چو نرگس زیبدش بر چشم
نسبتی هست دل تنگ مرا با دهنت
باشد از بهر ادیم برگ گل شبنم سهیل
همچون کمان بخانهٔ خود چرخ کج نهاد
برنگ بسته در مخمل و آتش وا نمیگردد
چسان ثبات قدم در جهان هوس دارد
بحسن یار سیه چرده از شراب رسد
هرگز دل از نگفته مکدر نمیشود
کی کند کم ز رف ضبط خود گر از اعیان شود
تیره مشو ریز دست چو قهوه بدامن
غم اگر نیست داغ شادی
معشوق هند زیبد از بهر عشقبازی
هرکس که فرود آید از خشم
هر دو در بزم تو با هم تا سحر وا سوختیم
مده بدست اشارت کمان ابرو را
چو غفلت است ز دنیا تمام آگاهی

مهمان هرکه شد نمکش در شراب کرد
کور را در خواب دیدن چشم بینا میشود
خون ما چون شمع طوق گردن ما میشود
ناله کار کند گر ز ته دل باشد
صورت هرکس بود آئینه مستقبل کشد
بجائی رسیده است که نتوان باو رسید
چه نی دمی که بر آرد دگر فرو نبرد
هرکه چشم او ز شوق دیدن آن رو چند
بکشا لب بسخن تا دل من بکشاید
عارضت رنگین ز فیض گریهٔ عشاق شد
مهمان بزور آرد و زودش برون کند
بزور خنده گروا میشود گویا نمیگردد
که مخمل ز نارگیم ریشه از نفس دارد
همان فروغ که مه را ز آفتاب رسد
حرفیست خامشی که مکرر نمی شود
قطره سرگردان شود چون گوهر غلطان شود
کیست که او داغ این سیاه ندارد
چون گل زعفران کبود نبود
بالاتر از سیاهی رنگ دگر نباشد
بر دشمن خود سوار گردد
شمع با ما در رفاقت هیچ کوتاهی نکرد
که رفته رفته مباد این کمان کباده شود
مباش منکر مستان که هوشیار نخند

شکست بر سر مینا ز باده می آید / زبان سرخ سر سبز میدهد برباد

هر جا دو تن چو شیشه بساعت نشسته اند / راه غبار بر دل هم باز کرده اند

غفلت اگر نه بستر خفت دخواری آورد / پای بخواب رفته را هرچه بر زمین زنند

وای بر مشتاق دیداری که در روز وصال / از هجوم گریه چشمی باز نتوانست کرد

کی بیک بعشق تنگظرف ضبط آه / مشکل بود که نی نفس بی صدا زند

دل مرده بسینه داغ اگر سوخت / شمعی است که بر مزار سوزد

جز بحرفی کان میان یار و من باشد نشان / لب چو قفل ابجدم بر حرف دیگر وا نشد

یافت قید صورتی هر نغمه اش از اوستاد / کس برنگ هند کار نغمه را صورت نداد

بنا ر مضمون این بیت بر آن است که اوستادان موسیقی هند هر نغمه را صورتی قرار داده اند و آن را مصور سازند تودی نام یکی از نغمات هند است که شکل آهو دارد بنابران مؤلف میگوید ع عشق من با شوخ مطرب زادهٔ هندو بود ؛ همچو تودی ناله ام بر صورت آهو بود ؛

بی عشق بتان چشم تو بر بسته نکوتر

وله

این مرغ نیاموخته پر بسته نکوتر

اشارتی است که غفلش کند ز آتش دور / که خشت پخته نیاید بکار قالب گور

کی تسلی سازدم در هجر چشم اشکبار / تشنه چون فواره خواهم گریهٔ دنباله دار

نیست جز فکر شکم مغز سر تن پرور / در کلاه شکمش همچو کشف باشد سر

ای برادر چون مه کنعانی از اخوان گریز / جای امنی گر نیابی جانب زندان گریز

آرام ابد میدهد اکسیر شهادت / سیماب صفت مضطرب کشته شدن باش

کس را مساز محرم بزم شراب خویش / از مردمان چو خضر نهان دار آب خویش

دولت دهر چو سایهٔ بال هما فقیر / اما خودکشش فتاده بروز سیاه خویش

تا مباد آید گران بر طبع آن نازک بدن / شمع بزم از پردهٔ فانوس بیند نور خویش

نسیم گو که در محفل بچینم گل ز رخسارش / دو چشم میبرد دایم ز شوق نگاه دیوارش

گرم بجمع خوبان دهند راه چو شمع / کنم نظاره هر سو بیک نگاه چو شمع

دست میگیرد گیاه و بحر میسازد غریق / خویش را پیوند با درویش ساز ای منعم بل

یکم بساز که فارغ شوی ز گرد ملال
ندید داغ کلفت تجلیٔ پرتو هلال

می به پیش لقمه از راه اثر باشد مخل
نی که انگشتی است بی ناخن زند ناخن بدل

مزن آتش بدل کس چون مل
آتش خرمن خود باشش چو گل

من باین خوشدل که تعلیم پسته خندان کنم
پسته خود در خنده است از گریهٔ مستانه ام

آنکه یک نفس من او با صد دعا میخواستم
دم اگر از آفرین میزد چه ناخواستم

بر سلام تو جان کنم تسلیم
این جواب سلام را نازم

شب داغها ز حدهٔ جانانه سوختیم
صد شمع از برای یک افسانه سوختیم

من غنچه نیستم که نمی بشگفانندم
داغم که آتش ستمی بشگفاندم

باده ساز د با سیه کاران مدام
داغ را پیمانه میکند مغز حرام

پریشان کمن زلف بر روی خویش
بهم لف و نشر مرتب مزن

جامه عاریتی را همه کس صرفه کند
جای دارد به پیشم اگر لرزد جان

میشود فرزند قابل هم بلای جان و تن
شمع در آتش بود از نور چشم خویشتن

یار بود از من دو سال از آن دگر است
تا نصیب که شود سال دگر صحبت او

چون قطعه بریده ز قطع امل بجاست
چشم سپید روییت از نامهٔ سیاه

بهند عاشقی از مناسبت دارد
بتان هند سیاه اند و بخت ماست سیاه

لب او کردستم از خطاب آهسته آهسته
که از خود میبرد آخر شراب آهسته آهسته

میکند معشوق از پهلوی عاشق دلبری
از پر خود شمع را پروانه میسازد پری

خلوت خم را نباشد تماشای
جای افلاطون بود یا جای سری

هر که روشندل بود آتش زند در مال خود
شمع نگذارد ز سیم و زر بجز خاکستری

کند پروانه با شمع آشنائی
که باشد آشنائی روشنائی

بود افزای ست از بس طبع بهت آگهی
باده نوشان را سر از خود نیست چون مینای می

در جهان مقام است بیالش برسائی
نی گرچه شخوانده است بجز حرف هوای

تکیه زد در عاشقی بر باز و زر آوری
خنده بر فرها د باشد قهقههٔ کبک دری

از مخالص اوست در مدح دانشمند خان است

بسکہ در دوران من عالم گلستان گشتہ است	یک جہان شکرم بود ور در زبان از روزگار
اینقدر با فیض بخشی در مزاج او نبود	حاجب در بار نوابش ہما دادہ بار

در مدح ہمت خان است

چنین کہ صبح بود فیضبخش و فیض رسان	چنین کہ صبح دہد کام خلق از ہر باب
بطاق ابر دخان سپہر قدر کشید	گر بساغر زرین مہر بادۂ ناب

در تاریخ فوت میر عبد الرشید لغوی تتوی صاحب منتخب اللغات و فرہنگ فارسی کہ در سنہ سبع و سبعین بعالم باقی شتافت این مصراع یافتہ

سید عبد الرشید باد بفردوس پاک

میرزا مقیمائی بخاری نصیر آبادی گوید جوانی است در کمال مردمی و درویشی و نہایت دلنشینی و صاف دلی در خدمت عالیجاہ عبد العزیز خان میشبا باتفاق ایلچی عالیجاہ مشار الیہ باصفہان آمدہ قصیدۂ در مدح شاہ سلیمان صفوی گفتہ بمجلس بہشت آئین خواند و بسند استادگان مائیہ استادگان پایۂ مسند عرش شد بسعی یکینہ جہل تومان بانعام او عنایت فرمود از وست

پریشان نیست از خاطر ازین برگ و بار ما	چو گل یک غنچہ دل داریم و صد امید وار ما

مؤلف گوید صد عدد است و امیدوار ما مفرد و جمع آوردن معدود محل تامل است بعد تحریر خزانۂ عامرہ فقیر آزاد روزی مخزن اسرار شیخ نظامی مطالعہ میکرد این بیت در نعت بر آمد شعر

نہ مسند ہفت اختران ہ ختم رسل خاتم پیغمبران

از ینجا مستفاد شد کہ معدود جمع می آید شاہ عبد الحکیم حاکم با فقیر نقل کرد و در مردم دیدہ ہم نوشت کہ میرزا مقیما در عہد خلد مکان بدکن رسیدہ داخل جرگۂ گرزداران بادشاہ شد بعد فوت خلد مکان در عہد محمد فرخ سیر بادشاہ نواب سیف الدولہ عبد الصمد خان ناظم لاہور ہیوست نواب مغفور توقیرش مینمود و مدد خرجی ہم فراخور حالش مقرر کردہ بود قریب بصد سال عمر کرد و در سنہ احدے و ثلثین و مائۃ و الف فوت شد و صاحب دیوانست

از وست آید است

الٰہی نبردم چمن شوخی نیر نگیش را	غنچہ گردیدم و گل گشتم و بو گردیدم

دبیر عالم گفت کہ میر جملہ سمرقندی استاد محمد فرخسیر بسبب ناخوشی سادات بارہہ چندی بلاہور رفتہ اقامت داشت دراں ایام میرزا مقیما قصیدہ در مدح میر جملہ گفتہ بعرض رسانید میر جملہ صد اشرفی کہ مساوی یکہزار روپیہ است صلہ بخشید واین میر جملہ ہمان است کہ در عہد فردوس آرامگاہ محمد شاہ صدر الصدور تمام ممالک ہندوستان بود

مخلص انند رام از قوم چہتریان است کہ ریاست اہل ہند از قدیم الایام باین گروہ تعلق دارد وطن آبائی سودہرہ از توابع لاہور است خود در شاہجہان آباد بسر میبرد ضابطۂ ہند است کہ در دربار سلاطین از امرای غائب وحاضر وکلامی باشند انند رام در دربار بادشاہی وکیل اعتماد الدولہ قمر الدین خان وزیر فردوس آرامگاہ و دبیر وکیل سیف الدولہ عبد الصمد خان ناظم صوبۂ لاہور وملتان بود ورای رایان خطاب داشت خان آرزو در مجمع النفائس مینویسد باعث بودن فقیر در شاہجہان آباد دہلی اخلاص اوست از مدت سی سال تا الیوم سررشتۂ کمال محبت ومودت را از دست نداده در عنفوان جوانی اشعار خود را از نظر میرزا عبد القادر بیدل مرحوم گذرانیده از آن زمان باین عاجز محشور ومربوط است الغرض درین جزو زمان از مغتنمان روزگار است انتہی بسبب اثبات ترجمۂ او ہمین است کہ از آرزو بوده مخلص در سنہ اربع وستین ومائۃ والف قالب تہی کرد حکیم حسین شہرت میگفت دو مخلص اند یکی کاشی و دوم مخلص ناشی سخن انند رام مخلص شگفتہ قبول بر جبین دارد این ابیات او از مجمع النفائس نقل افتاد

میازار ای محبت باز چون من ناتوانی را
غریبی دردمندی بیکسی آزرده جانی را

زحال بلبل مسکین نداریم اطلاع اما
بپای گلبنی دیدیم مشت استخوانی را

با بلبلان شریک فغان میشدم ولی
نگذاشت فصل گل بچمن باغبان مرا

بگلشن چند سری دیدم وفریاد سر کردم
کہ یادم داد رنگین صحبت یاران موزون را

ندہد گر الم جدائی ہا
خیر خوب است آشنائیہا

برد سودای سر زلف تو از خویش مرا
سفر دور و دراز آمده در پیش مرا

کار ہر کس نیست جان دادن بغفلت ہمچو گل
بعد ازین این تیشہ بر سر سنگ زن فرہاد رفت

گردباد آئینۂ غیرت احوال تو بس
آرمیدن ہمہ گر خاک شوی دشوار است

بر دل ما تیره روزان زان صفت مژگان گذشت (نشست) | آنچه از فوج دکن بر ملک هندستان گذشت
میزند لاینقطع از خاک مجنون سبزه جوش | دردمندی ظاهر ازین سرزمین گریان گذشت (گشت)
ای زلیخا خبر از نکهت پیراهن گیر | غارت این قافله در سرحد کنعان شده است
عکس ابروی او در آئینه نیست | مسجدی در حلب بنا شده است
مردم دنیا ساجت خواه ومن نازک مزاج | ایخدا فضلی که استغنا بفریادم رسد
نبود قابل صحبت مخلص | بگذارید که سودا دارد
بتحریک نسیمی زلف او زیر و زبر گردد | هزاران افسوس امن از کشور هندوستان گم شد (گشت)
بقربان بتان آخر دل افگار خود کردم | زجاتم تا کسی واقف شود من کار خود کردم
بکاغذ باد ماند در جمعیت کار و بار من | که باشد در کف طفلان عنان اختیار من
ازان هر لحظه در بر میکشم سرو گلستان را | کز این رعنا جوان بسیار میماند بیار من
داری بچون خودی سر الفت نهان مکن | ظلم صریح در حق خود ای جوان مکن
قیامت بر سرم آورده از شیون ای قمری | تو خواهی بعد ازین در باغ بودن با من ای قمری

متین اصفهانی

متین اصفهانی رای او رزانت دارد و سخن او متانت فقیر وقتیکه از اله آباد عازم بلگرام بود در اثنای راه هژدهم ذی حجه سنه ثمان و اربعین و مائة و الف ورود لکهنؤ و نزول در تکیه سید جعفر رودرجی نیشاپوری اتفاق افتاد یک شب در تکیه ماندم آنجا مجمعی از موزونان بود مثل شیخ عبد الرضا متین صاحب ترجمه و آقا عبد العلی تحسین کشمیری و غیرهما از وقت عصر تا نیم شب صحبت رنگین گذشت و برای ادای حق ملاقات ترجمهٔ او درین صحیفه ثبت افتاد و درین ایام میر غلام حسین سلمه الله تعالی خلف الصدق میر محمد یوسف مرحوم بلگرامی که نامش حسن الخاتمه این کتاب است از بلگرام ترجمهٔ او پیش فقیر ارسال نمود و نوشت که متین این ترجمه را بخط خود و انشای خود بوالدم میر محمد یوسف نوشته داد فقیر ترجمهٔ مذکور را اختصار نموده درینجا ثبت میکند

خاکپای اهل الیقین متین نام این گمنام عبد الرضا بن شیخ عبد الله بن شیخ عبد العال بن شیخ المشائخ فی العرب الشیخ حسین المالکی الاشتری النجفی است پدرم از نجف اشرف به شهر اصفهان هجرت اختیار نمود و با مردم آن شهر نسبت کرد و این عاجز در ان زمین دانش تکوین روز عید الفطر

هزار و صد و سه هجری در لباس ایتین (؟) بر آمد و تا مدت بست سال پرورش در آب و هوای آنجا یافت
و بقدر نصیب خود بهره از ملاقات هر نوع صاحب کمالی برد بعد از ان تایید امر الهی عنان مرکب خواهش
بطرف هندوستان جنت نشان گردانید و در عهد شاه عالم بهادر شاه وارد این مملکت گردید و تا چهل
و دو سال گذشته که در هندوستان است همیشه در طلب فقر القدر طاقت خود سعی نمود و مینماید تا آنکه قضا
ببلدهٔ لکهنؤ رسانید در ینجا سید بزرگواری که عمرها در بدر و خاک بر سر در طلب او میگردید یافت و از خدمت
ایشان دلق پوشید نام مبارک ایشان سید محمد عارف نعمة اللهی سلسلهٔ ایشان قادریه در قصبهٔ نیرپور
سکنی داشتند و احوال دنیای فقیر این است که نواب وزیر الممالک ابو المنصور خان بهادر صفدر جنگ
از مدت سی سال باحتیاج فقیر را همیشه فرستاده و دهات بطریق مدد معاش عنایت کرد حق تعالے
عمر و دولت او را بیفزاید باجند فقیر روزی بشب و شبی بروز میرسانند تا ندای ارجعی در رسد انتهی منشین این
ترجمه در حین حیات صفدر جنگ نوشته و بعد انتقال صفدر جنگ با خلف او نواب شجاع الدوله بسر میبرد
در ایامی که شجاع الدوله در رکاب شاه عالم بطرف جانسی رفت و راجه بینی بهادر را نائب صوبهٔ اوده
ساخت راجه که بنا بر ناجنسیت قدردان این نوع مردم نیست دهات معاش او را ضبط کرد ناگزیر در
خمس و سبعین و مائة و الف نزد قاسم علیخان ناظم بنگاله که سبق معرفت باو داشت شتافت قاسم علیخان
باعزاز و اکرام پیش آمد بعد کمتر فرصتے در عشرهٔ نخستین شوال سنه خمس و سبعین و مائة و الف هادم اللذات
لقد حیات او را تاراج کرد مؤلف گوید سرو سر کردهٔ معنی طرازان ❊ بسوی عالم عقبی میان بست ❊ خرد
فرمود تاریخ وفاتش ❊ متین اے وا ے محمل از جهان بست ❊ میر احسان علی همشیره زادهٔ فقیر
سلمه الله تعالی دیوان مختصری از متین من اوله تا قدری ردیف دال نزد فقیر فرستاد این ابیات
از انجا فرا گرفته شد ❊

چون شمع صرفه نبرد کس ز کین ما	آتش زبانه میکشد از آستین ما
شمع خاموشیم اما روی گرمی کو ستاین	تا شود بر خلق روشن آتش پنهان ما
چشم او اظهار دل از بیم رسوائی نکرد	دزد پنهان میکند چندی متاع برده را
خاطر ما را ز چرخ امید جمعیت خطاست	باغبان کی دسته می بندد گل پژمرده را
تدبیر عقل مانع دل بردن تو نیست	از پاسبان حذر نبود دزد خانه را

شور عشق از خویش مردان را برون می آورد   شیر در طغیان آتش میکند اندیشه را

دست من از لقمهٔ چرب کسی آلوده نیست   میخورم چون شمع مغز استخوان خویش را

حاصلم چون غنچهٔ نرگس نظر بازی بود   یکقلم کردم عیان انی الضمیر خویش را

اندک ای خار رُه امداد که سرپنجهٔ من   صرف شد در چاک گریبان شد و دامن باقیست

در چمن بلبل بوشیده قفس را ماتم   گر شدش عمر ندانست گلستانی هست

آتش سوزان من آهن گداز افتاده است   گر نماند در دلم پیکان گناه تیر نیست

ما ستم پروردگان با جور الفت کرده ایم   در دل ما میکند جا هر چه خاری پا است

همه بار روز جزا تا به سوال است و جواب   نتوان با تو سخن گفت قیامت این است

چون لاله اگر داغ غمت جزو بدن نیست   با سوختگان جای تو در بزم چمن نیست

هر لحظه مکش سر بزبان آوری ای شمع   فرد است درین بزم که نام تو دهن نیست

از گداز غم غبار خاطرم اکسیر شد   شیشهٔ دل را تن ما کی گل حکمت گرفت

بجز گداختن از روی شرم کارش نیست   چو شمع هر که زبانش باختیارش نیست

آدم از روز ازل خورد فریب شیطان   هر که او بازی شیطان نخورد آدم نیست

میکشان چون خوشهٔ انگور در هر زیر تاک   شیشها پهلوی هم چیدن بیک نسبت خوش است

ما بین ابروین تو خالی است زرفشان   چون نقطهٔ طلا که میان دو آیت است

صورت در دم زر احوالم چه میپرسی بپرس   در شبیه خامهٔ نقاش شیون میکند

از متاع نا روا در زیر بار خجلتم   کاروان همچین پشت زرهزن میکشد

همچو شاخ غنچه از بس تنگ میگیرد بخود   ممسک از جنس زر دنیا شکم پیدا کند

چشم مخمور تو گر ساقی مجلس باشد   پنبهٔ شیشهٔ می از گل نرگس باشد

سفله زآلودگی دولت دنیا است عزیز   زین ملمع چو طلا دور شود مس باشد

میکند هر چند تسخیر پریزاد آدمی   جان بقربان پریزادی که تسخیرم کند

حال مشتاق بوجهی نپذیرد صورت   ورق نامه اگر صفحهٔ آئینه شود

مکتوب مرا همچو هلال از اثر مهر   یک ماه گذشته تا بگشایند نبندند

نالہ میخواهند از من بلبلان ای باغبان	غنچه را بگذار با من یک تبسم وا شود
ناامیدی بسکه زداغ جدائیست گله دارد	زبان خامه من همچو شمع آبله دارد
بدل نقش ولای سرور آخر زمان باشد	عقیق من بنام خاتم پیغمبران باشد

میرزا معزالدین از تبار رده عباس آباد اصفهان است جد اعلای او محمد صادق خان از اهل بهار بود در زمان
شاه عباس ماضی صفوی از تبریز باصفهان آمده ساکن عباس آباد شد و بعنایات شاهانه بمنول لائق ارتقا
گردید و فرزندان او از پیشگاه عنایت سلاطین صفوی بخدمات عمده مامور بوده روزگار بر صدر اعتبار میگذرانیدند
میرزا حسن پدر میرزا معزالدین بتحصیل کمالات نموده از اقران فائق برآمد و شرحی بر ابیات مشکله
مثنوی مولانای روم و رسائل در معقولات در قمزده کلک استعداد نمود میرزا معزالدین شش ساله
بود که میرزا حسن درگذشت و برطبق وصیت والد بخدمت میرزا ابوسعید که از سلسله مشکیه اصفهان بود کسب
کمالات نمود و کتب معقول و منقول گذرانید و فیوضات کلیه از جناب آخوند شفیعای طالقانی مشهور
ابرو حاصل کرد و صحبت او با ابراهیم شاه برادرزاده نادرشاه گیرا افتاد چون نوبت
سلطنت با ابراهیم شاه رسید میرزا معزالدین مختار کل گردیده بنحوی که در عرض دو سال که آن
شهریار در تبریز بود و میرزا در اصفهان رقمی بنام میرزا نوشت که جمیع خدمات مملکت عراق و فارس
را بهر کس که مناسب داند معروض دارد که بنام او رقم صادر شود چنانچه بهمین طریق بعمل آمد و بعد انقراض
عهد ابراهیم شاه حساد و بعداوت میرزا برخاستند بنابران از اصفهان بشیراز آمد ابوالحسن خان حاکم شیراز
که در وقت ابراهیم شاه ممنون احسان میرزا شده بود مرحبا خیر مقدم گفته لوازم احترام و خدمت بتقدیم
رسانید میرزا را هوای سیاحت در سر افتاد و در بندر طاهری آمده سوار جهاز شد قطاع الطریق آتش
حرب برافروختند و بعد از دوران قتال و جدال قطاع الطریق کشتی خود را بکشتی میرزا رسانیده باهم پیوستند
قضارا در کشتی میرزا رخنه که گوله توپ مخالف کرده بود و آب در آمده کشتی را مشرف بغرق ساخت
رفقا خواه مخواه میرزا را در کشتی قطاع الطریق کشیدند و آنها نیز بممانعت و ایذایش نیامدند و بسلامت
به بندر خود بردند شخصی از اهل اسلام در آنجا پیدا شد و کشتی کرایه نموده و آذوقه و خرج همراه داده در
سنه ستین و مائة و الف به بندر تته رسانید محمد مراد مخاطب بسربلند خان پسر خدایار خان مرزبان سند
که او را نادرشاه باصفهان برده مدتی در آن بلده سکونت ورزیده و در عهد ابراهیم شاه بسعی میرزا رخصت

یافته بسندِ معاودت نمود مقدم او را مغتنم دانسته خدمات شائسته بعمل آورد و بتکلیف او ایامی در نصیر پور و تتر اقامت کرد بعد چندی از راه خشکی سری به بندر سورت کشید و از سورت به اورنگ آباد و از انجا بحیدر آباد در وقت صمصام الدوله شهید مرحوم خوانی بسلوک پسندیده پیش آمد میرزا فریفتهٔ صحبت خوش سلوکی او شد و رفاقت برگزید و همراه او به اورنگ آباد آمد و بعد شهادت صمصام الدوله در اورنگ آباد متوکلانه بسر میبرد با فقیر ربط تمام داشت اکثر بصحبت یکدیگر رسیده حظی بر میداریم گاه عنان اندیشه بایں توجه میداد

چشم از نسیم دارم شاید بروزگاری		آرد بدیدهٔ من از کوی او غباری	
در خیال تو چو از خواب گران برخیزم		همچو آئینه سراپا نگران برخیزم	
شادم ز قرب و بعد که تا قطره از محیط	وله	دوری نمی‌کند و باز نیابد گهر نشد	
یا راه بکوی وصل محبوبم ده	وله	یا صبر از آن ز صورت خوبم ده	
یا این دل ناصبور از من بستان		یا در غم هجر صبر ایوبم ده	

بعد اتمام خزانهٔ عامره میرزا معز الدین بهفتم شعبان روز پنجشنبه سنه ثلاث وثمانین ومائة والف در اورنگ آباد رحلت کرد و در احاطهٔ مقبرهٔ خان دوران مرحوم متخلص به زرگاه زیر دیوار جنوبی مدفون گردید مؤلف گوید ماه شعبان بروز هفتم ؛ از دنیا میرزا معز رفت ؛ تاریخ نوشت بندهٔ آزاد ؛ مولانا میرزا معز رفت ؛

ردیف النون

شیخ نظامی گنجوی استاد الآفاق است و سرآمد مثنوی گویان بالاتفاق چمن فصاحت را بمین تربیت او بهارهاست و متاع بلاغت را بطفیل ترویج او رونق بازارها مخزن اسرار بنام بهرام شاه رومی گفته و پنجهزار دینار سرخ و یک قطار شتر پربار از اقمشه صله یافت درین کتاب ستایش سخن میکند و حق این قدر افزای موزونان بجای آورد

قافیه سنجان که سخن برکشند		گنج دو عالم بقلم در کشند	
بلبل عرش اند سخن پروران		باز چه مانند بشان دیگران	
پردهٔ رازی که سخن گستری است		سایهٔ از پردهٔ پیغمبری است	
پیش و پس بست صف کبریا		پس شعرا آمد و پیش انبیا	
شعر برآرد بامیریت نام		الشعراء امراء الکلام	
با که نظر بر سخن افگنده ایم		مرده رویم و باو زنده ایم	

ودر نعت گوید

بود درین گنبد فیروزه خشت / تازه ترنجی ز سرای بهشت
رسم ترنجی که در روزگار / پیش دهد میوه پس آرد بهار

خسرو شیرین بنام طغرل ارسلان سلجوقی نوشته و بجائزه آن چهارده معمورده سیورغال یافته ازان است

نشاید دیده خصم خویش را خورد / که نرد از خام دستان کی توان برد

و همچنین سه کتاب دیگر از خمسه بنام سلاطین موشح ساخته وجواهر اندوخته در آخر سکندرنامه سال ختم کتاب گوید

بتاریخ پانصد و نود و هفت سال / که خواننده را ز دگر دو ملال

و نیز در اسکندرنامه آخر داستان معراج مدح جناب نبوی میکند و میگوید

گزین کرده هر دو عالم توئی / چه تو گر کسی باشد آنهم توئی

مؤلف گوید درین بیت نوعی از تشبیه واقع شده بیانش اینکه علماء بدیع هندی تشبیهی برآورده اند آنرا اننیا الکار گویند اننیا بهمزه مفتوح و نون اول مضموم و نون ثانی مشدد مکسور و یاء تحتانی مفتوح آخر الف بمعنی بی نظیر است و الکار بروزن چمن کار صنعت فن بدیع را گویند و اننیا الکار عبارت از است که مشبه و مشبه به یکی باشد فقیر را بنظر تتبع نرسیده که کسی آزادیاء عربی و فارسی این تشبیه را استخراج کرده باشد حال آنکه فی نفسه در هر زبان موجود است چنانچه بیت شیخ نظامی گذشت و ملا ظهوری ترشیزی گوید

چون ظهوری بجز ظهوری نیست / در محبت یگانه میباشد

و میرزا جلالای طباطبا در منشئات خود این بیت آورده است

آب رخ آئینهٔ جم منم / هیچو منی گر بود آن هم منم

تحقیق مقام اینکه در صورت اتحاد مشبه و مشبه به تنزیه است در صورت تشبیه که هر دو باهم ضداند چه علما تشبیه را تعریف کرده اند که هو الدلالة علی مشارکة امر لآخر فی معنی بالکاف و نحوه و ازینجا شد که وجود تشبیه بی تغایرت مشبه و مشبه به متصور نیست تشبیه را چهار رکن است مشبه و مشبه به و وجه شبه و ادات تشبیه پس مقصود قائل از وحدت مشبه و مشبه به تنزیه ممدوح از شبه است بعین عبارت بلی عبارت چون تو کسی نیست و چون تو توئی یک آل دارد که آن تنزیه باشد و صنعتی دیگر ازین قبیل در کلام ملا ظهوری ترشیزی یافته شد که مفضل و مفضل علیه یکی باشد است

نتوان گفت زخوبان دگری پیا شد — هم توئی از تو اگر خوبتری پیا شد

بخاطر میرسد که نام اول تمثیل الشی بنفسه و نام ثانی تفضیل الشی علی نفسه گذاشته شود

نظامی عروضی سمرقندی ساقی شراب دیرساله است و صاحب مجمع النوادر چهار مقاله بعضی او را ملازم طغرل بن ارسلان سلجوقی دانند داد در چهار مقاله خود در الملازم سلطان علاء الدین جهانسوز غوری نوشته و در عهد او نظامی دیگر بودند اتفاقا روز عید الفطر جهتر زادک بلخ در مجلس سلطان تعریف آن دو نظامی کرد و گفت بر حقیقت این نظامی اطلاع ندارم اگر درین معنی که رفت مبتی گوید استعداد او معلوم شود سلطان گفت بان ای نظامی ما را خجل نسازی هنوز دور شراب که در ان مجلس میگذشت بپایان نرسیده بود که نظامی این ابیات انشا کرده

در جهان سه نظامیم ای شاه — که وحید زمانه ایشان اند
من یکی بنده پیش تخت شهم — وان دو در مرو پیش سلطان اند
بحقیقت که در سخن امروز — بی سخن مفخر خراسان اند
گرچه همچون بوان سخن گویند — ور چه همچون خرد سخن رانند
من شرابم که شان چو در یابم — هر دو از کار خود فرو مانند

جهتر زاده از حاضر جوابی او بسیار محظوظ گشت سلطان بجائزه او را کان ضرب از ان عید تا عید قربان بخشید و دران فرصت دوازده هزار من ضرب او را حاصل شده

امیر نظام الدین کبود جامه استرآبادی از سرفرازکردهای سلطان تکش بود و غیر دزه لوه با چند موضع دیگر در اقطاع داشت و فراوان فتوحات از دست و بازوی او بعرصه ظهور آمد ناگاه حساد سعایت او نزد سلطان بجائی رسانیدند که عزم سلطان بر قتل مشار الیه تصمیم یافت و جمعی را فرمان شد که سر او را بریده بدرگاه آرند امیر نصیر الدین مال بسیار صرف کرد تا آن جماعه او را زنده بحضور آوردند آن روز سلطان جشن عظیم داشت چون چشم سلطان برو افتاد خواست که موکلان را سیاست کند که چرا در تنفیذ حکم تاخیر کردند امیر نصیر الدین فی البدیه این رباعی بعرض رسانیده

من خاک تو در چشم خرد می آرم — عذر رت نه یکی نه ده که صد می آرم
سر خواسته بدست کس نتوان داد — می آیم و برگردن خود می آرم

سلطان را بسیار خوش آمده سر چشم او را بوسه داد و تمام اسباب مجلس با درجست کرد و از مخزن او در گذشته بمحل اقطاع رخصت انصراف داد و شخصی را که بسلامت او را آورده بود نیز انعام خوب فرمود در دیباچه کتاب گذارش یافته که صلهٔ شعر گاهی بعطای جان باشد و گاهی بعطای مال و این صله جامع امرین است ؛

مولانا نظام استرآبادی نظام ولایت معانی است و قیام مملکت سخندانی ثناخوان اهل بیت رسالت است و ستایشگر خاندان جلالت سام میرزای صفوی سال وفات او احدی و عشرین و تسعمائه ضبط کرده و صاحب صادق هم مطابق آن بقلم آورده و نیز نوشته که جهت سنگ قبر ش دختر او این قطعه با میر علیشیر فرستاد قطعه سر فراز انتظام سحر کلام ؛ داشتت در جان و دل محبت تو ؛ از چه روانده قبر او بی سنگ ؛ عجبم آید از مروت تو ؛ در زمان حیات چون نکشید ؛ منت دیگران بدولت تو ؛ در ته خاک نیز آن بهتر ؛ که بود زیر بار منت تو ؛ و صاحب هفت اقلیم ارسال قطعه بسلطان حسین میرزا مینویسد و باتفاق مورخین وفات سلطان حسین میرزا در سنه احدی عشر و تسعمائه و وفات امیر علیشیر در سنه ست و تسعمائه واقع شده و ازینجا بوضوح پیوست که هیچ کدام از بادشاه و وزیر مرسل الیه قطعه نمیتواند شد و بتقریب این تحقیق مولانا نظام در سلک ارباب تراجم انتظام یافت در وقت تحریر این صحیفه کتاب فروشی دیوان او محتوی بر قصائد و غیرها آورده و بعرض اشتراء در آمد تکلم موشح بتوحید و نعت و منقبت است در تشبیب قصیده نعت گوید

کسی ز محنت شبهای تا خبر دارد	که همچو صبح نهان داغ بر جگر دارد
چو خس فتاده بخاکیم لا کن آب سرشک	امیدوار هست که ما را ز خاک بر دارد
فقیر شب که نهد خشت زیر سر سهل است	که تا صباح جهان خشت زیر سر دارد
سلوک عالم دون همت است در پستی	که مرغ خانه زبون است گرچه پر دارد
ز خوی لش جوی بزرگی که میناید خورد	کسیکه آتش که خورد در نظر دارد
بهم بود غم و نعمت اسیر لذت را	مگس دو دست بسر پای در شکر دارد
درین مقام ز پست و بلند چرخ مرنج	کز آفتاب زحل جا بلند تر دارد
حریص مال نهار د ز عمر آسایش	کجا بخواب رود شب کسیکه زر دارد

بمعلم کوش که بالی بدولتش سالم	خطر ز زخم تبر شاخ بی ثمر دارد
بدست آر هنر زانکه نیست کمتر	ز خامه کو بیک انگشت صد هنر دارد
رسد بمرد صنعت خوشدلی ز عالم غیب	که شور قهقهه در کوه کبک تر دارد
ستاره مرحمتی گر کند مشو غافل	همان نگس کرده نوش نیشتر دارد
کند مشاهدهٔ غیب آنکه کحل بصر	ز خاک پای رسول ع نکوسیر دارد

ولہ

عاشقان که نظر بر رخ زیبا دارند	نظر از جانب الله تعالی دارند
بسکه در مدرسهٔ لقمه خوبانه خورند	ورق چهره ز خوننابهٔ محشی دارند
بر حذر باش از ان قوم که بر گردن دوش	شب سبوی می و در روز رانه مصلی دارند
نبود باده کشان را غم آئینهٔ دل	غم ناصافی آئینهٔ صهبا دارند
هر کسی را بجود از اهل جهان باز آمدست	گوشه گیر که این طائفه سودا دارند
ز رهپای حیات از الم خار اجل	چاره جویان همه گر سوزن عیسی دارند
مجرمان را چه تنابن ز گناهان عظیم	که شفیعی چو شه مسند بطحا دارند

در تشبیب قصیدهٔ منقبت

آنکس که در زلال بقا فیض جان نهاد	فیض جناب ما لب دلستان نهاد
تیر ترا که آرزو جان بود دلم	ره داد بی توقف و منت بجان نهاد
تا پیش آن دهان نزند لاف غنچه را	بنگر که برگ دست حیا بر دهان نهاد
نور از جبین یار فروزد مگر که او	بر خاک مرقد شه عرش آشیان نهاد

ایضاً در منقبت بعد تغزل سہ

ابر از سحاب چشم در سرشک گویا	گوهر فشانی آموخت از دست شاه دل

ایضاً در منقبت عقب تغزل

بود عبیر فشان طرهٔ ات مگر خود را	بر گذار شهنشاه کامگار انداخت

ایضاً در منقبت بعد توصیف بهار

باد صبا غنچه را ساخت دهان پر زر	گفت مگر مدحت خسرو صاحبقران

ایضاً در منقبت بعد تمهید طلوع آفتاب

زبام چرخ فتاد آفتاب بهر شرف ... بدست و پای محبان شاه عرش جناب

ایضاً در منقبت بعد تو طیهٔ طلوع خسرو خاور

یک شبیه شاختن آخته با طراف تنگ ... داد دلش غالباً پر دل روز مصاف

ایضاً در منقبت بعد تمهید غروب آفتاب

ساخت سر خود نهان تیغ زن ملک روز ... داشت هراسی مگر از غضب بوتراب

ایضاً در منقبت بعد تو طیهٔ شب

گردون اگرچه برد یکی صد هزار داد ... رسمی است اینکه خسرو ملک یقین نهاد

ایضاً در منقبت بعد تمهید شب

بود ستاره مگر چشم خصم شاه نجف ... که گشته است خدنگ شهاب را آماج

در منقبت بعد تمهید شب

در هاله خود بدر برد سر بگریبان ... گویا که کند مدح شهنشاه تخیل

نجمی کشمیری شاگرد قاسم کاهی است و در رنگ نزلی هم مشرب افتاد بیت پناهی در شهور سنه ثمان و ثمانین و تسعمائه از کشمیر بما وراء النهر رفته قصیده در مدح سلطان اسفندیار بن سلطان خسرو بن یار محمد بن سلطان جانی بیگ گفته گذرانید بخلعت فاخره و مبلغ دو بست تنگهٔ خانی کامیاب گشت این سه بیت از ان قصیده است

چو باز صبح بر آمد ز جانب خاور ... نواخت طبل زر اندود باز دار سحر

ز آشیان جهان کرد زاغ شب پرواز ... عقاب چرخ ز بیضا نمود بیضهٔ زر

بصنع ایزد بیچون چو بیضهٔ ققنس ... همای روز بر آورد سر ز خاکستر

نوعی خبوشانی عندلیبی است نوع نوع نواها بمسامع یاران میرساند و گلفروشی است رنگ رنگ گلها در دامن خریداران می افشاند ابتداء حال از متوسلان شاهزاده دانیال بن اکبر بادشاه بود چون او رخت زندگانی بر بست بعروهٔ دولت خانخانان تشبث نمود و قصائد و ساقی نامه در مدح او بنظم آورد و بکرات و مرات جوایز گرانمند اند و خت یکدفعه هزار روپیه نقد و خلعت فاخره

وزنجیر فیل و اسپ عراقی صلهٔ شعری گرفت ملا رسهی در بیناب گوید سه ز نعمت تو بنوعی رسید آن تا
که یافت میر معزی ز دولت سنجر چو زگلبن الملتمس صد چمن گل امید به شگفت تا که بمدح تو شد زبان آور
و صاحب ذخیرة الخوانین گوید خانخانان بلا نوعی را بز سنجید نوعی در بر با پور رسنه تسع عشر و الف
راه بادیهٔ فنا پیمود این قطعه در ساقی نامهٔ او بسیار خوب واقع شده قطعه

بده ساقی آن ارغوانی نبید — که روز خرابان بپایان رسید
بگردان ز نو دور عمر گذشته را — چو شاه نجف رد ز شب گشته را

دیوان مختصری از نوعی مشتمل قصاید و غزلیات و دو ترکیب بند حاضر است چون لب لباب غزلیات
او را تذکره نویسان برده اند چند بیت از قصیده در حصهٔ این صحیفه داده میشود

سحر ز ناله گرمی که داشت بلبل زار — هزار آبله بر میدمید کشش ز منقار
ز بسکه بر سر مویم رهین سلسله ایست — سزد که دعوی خویشی کنم بطرهٔ یار
برون ز تیشهٔ فرهاد نگسلد پیوند — چنین که رشتهٔ من الفت گرفت با دیوار
من و ز نیست از آسیب آسمان بهتان — کجا ز شیشهٔ سربسته موز راست گذار
سر از قلادهٔ قربان شاه در دیدن — بود فسانهٔ ابلیس و جرم استکبار
شهی که نکهت خلقش بمعدن ار گذرد — سزد که بوی گل آید ز لعل فصل بهار
شهی که خطبه بنام خجسته فرجامش — زبان تیغ و لب زخم میکند تکرار
نسیم لطف اگر برگ گل بجنباند — گلابخانهٔ شبنم شود دماغ شرار
خیال جوهر تیغت بکاسهٔ سر خصم — چو موج فتنه که در جام می شود سیار
مهابت تو با شرار گر کند تاثیر — سزد که زهر چکد چون عرق ز پیکر نار

نظیری نیشاپوری فروغ بالش نظیر صبح نیشاپور است لهذا نظیری تخلص میکند و سواد دیوانش
بالاتر از گیسو حور است بنابران رنگ شام هرات میشکند میرزا صائب گوید سه صائب چه خیال
است شوی همچو نظیری عرفی بنظیری نرساند سخن را و ظاهر است که ترجیح دادن میرزا نظیری
را بر عرفی بر خود مطلق نیست که عرفی در قصاید فایق است و میرزا در غزل
و خود میرزا منفرد باید سه

نظیرے از ولایت بہند آمد و کار او بیمن توجہ خانخانان طراوت یافت بعد چندی حرمین مکرمین پیش نہاد ہمت ساخت و این دولت عظمی اندوختہ باز رو بہند آورد و در گجرات احمد آباد رخت کش کرد و در سنہ احدی و عشرین و الف ودیعت حیات بتقاضی اجل سپرد و در خانۂ ملک خود بالین راحت زیر سر گذاشت در تاریخ وفاتش گفتہ اند ز دنیا رفت حسان العجم آہ وقتے جہانگیر بادشاہ کنایہ عمارتی باد فرمود غزلے گفتہ بعرض رسانید کہ این دو بیت از آن است

ای خاک درت صندل سر گشتہ سران را — با داغ رہ چار ضرب رہت تاجوران را

مشاطۂ سیمای رخ خلد ز زینت — از آب و گلت غالیہ رخسارہ جہان را

بادشاہ در جائزہ آن قریب سی ہزار تنگہ زمین انعام فرمود صاحب ذخیرۃ الخوانین گوید ملا نظیرے از مکۂ مبارکہ آمدہ بتقریب بعرض نواب خانخانان رسانید کہ لک روپیہ چہ قدر تودۂ زر باشد خانخانان پیش او لک روپیہ را تودہ کردہ نمود آن عزیز دیدہ تشکر کرد کہ طفیل نواب این قدر زر دیدم نواب ہمہ را باو بخشید دیوان نظیرے محتوی بر اقسام نظم موجود است این اشعار از دیوان او باخذ درآمد

براے خشت خم خویم کو آن پیر ترسا را — کہ از بازیچۂ طفلان خرد مشت گل ما را

دل دہ امید مرہم داین آہوان مست — ریزند بر جراحت ما شکب سودہ را

از پے آشوب باد در زلف دارد شانہ را — شورش زنجیر در شور آورد دیوانہ را

حسن بنیاد محبت بر پریشانی نہاد — تا نشورد خاک را دہقان نہ ریزد دانہ را

حور و جنت جلوہ بر زاہد دہد در راہ دوست — اندک اندک عشق در کار آورد بیگانہ را

در خور اگر نیم سے لعل فام را — ای کاش ترکلند ببوی مشام را

قسمت چنین فتادہ کہ ترکان مست او — در دور ما بطاق نہادند جام را

کم لذتم کہ زود بریدم ز آفتاب — در خانہ پختم این ثمر نیم خام را

ز عاشق میشود معشوق را نام و نشان پیدا — ثمر نیکو نیاید تا نگردد باغبان پیدا

تمنایش کہ گردد کرد خاطر مضطرب گردم — چو محتاجی کہ گردد در سرایش میہمان پیدا

بلبل از نامۂ احباب پر گردد نمیخواند — کہ می ترسد شود مکتوب من ہم در میان پیدا

موری که در گذار تشکر او فتاده ایم
در راه او پایمال شود کاروان ما

هرگه رقم کنم بتو عذر گناه را
ریزم چو نامه از مژه خون سیاه را

زنده دارد فرد ترا آثار مرد
تا مر گل باقی است چون گردد گلاب

زخم با بیطالعان پیدا و پنهان دست و تیغ
بخت مقتولی که خشش بر جمال قاتل است

بر صوفی بی وجد و بال است عبادت
بر شیشه که خالی ست زمی سجده حرام است

مشرب تو صفرای بیماران شکست
بوسه میخوش از ترنج و قند اوست

بهشت روزی نابالغ محبت نیست
کسیکه طفل بمیرد مقامش اعراف است

بکینه جوئی افلاک عشق می نازیم
که هر که دشمن باشد بدوست مانند است

هر کرا دل از درون شاد است با غیرش چه کار
شمع را خلوت نگهبان است و صحرا دشمن است

ترک خصمی کن که دارد خوی افعی روزگار
نیست تا آزرده آزردن نمیداند که چیست

در جواب تو فرو مانده ترم از طفلی
که بسفتن شکند گوهر و تاوانش نیست

عشق یوسف را درین سودا بدیداری فروخت
بندگی خواهد پیرزادگی منظور نیست

شاهدان چمن تهی دست اند
جامه سرو تا سر زانو ست

دوش به سوز دل خویش براتم دادند
سر چو شمعم ببریدند و حیاتم دادند

آنکه شام زندگانی شمع بالینم نشد
کی پس از مرگم چراغی بر سر گور آورد

گر ناله بس نکنم تر انکه کم رسد آسیب
بران درخت که مرغ صفیرزن باشد

عروج گر نشدم مضطرب ز آمدنست
چراغ دیده دمید اشک دیر روشن شد

این غم که ملال آرد از کیست
رنگ غم یار ماند ارد

بر قفا چشمت نمی افتد چو این درد اشود
آنزمان درگاه بشناسی که صدر شد بخود

آنکه او در کلبه احزان پسر گم کرد یافت
تو که چیزی گم نکردی از کجا پیدا شود

هنوز راه نگاهم ببام در بندند
کبوتری که نیاموختند سر بنهند

ازین کشاده جبینان ثبات عیش مجو
که گل دهند بخروار و یک ثمر ندهند

دارم دلی ز طایر وحشی رمیده تر
هرچند دور تر ز کسان آرمیده تر

ساغ در دستان مستی یار چه بیند نگر — از شیوه نرگس مستت رسیده جه حسن
میکشد پنهان ز میپرستی شده گوهر — از فریب نرگس شده پیر سست
مهر برلب چه سر کینه میکند زده الم — تا سر شیشه نی وار شود وه ا شود نه
گرم صد بار سوزی باز برگرد سرت گردم — شمع پروانه گریک سوختن در دست پا اتم
آن بلبل ندید بهار مه کر انتظار — در آشیان تو گوئی بال و پر کشم
تو بخویشتن چه کردی که با کنی نظیری — بخدا که واجب آمد ز تو احتراز کردن
ناگهان میزند طبل رحیل — رخت خود چیز بر آستانه منه
شعله از قهر بال و پر پروانه نکرد — انچه از لطف کند شهد ببال مگسی
مشتری کور دکن و دلال کو در یا فگن — جنس اگر خوب است خواهد کرد پیدا قیمتی
لبانم میگزد اکنون تماشای چمن کردن — که شکل غنچه بر گلبن سر ار است پندارے

از مخالص اوست

همت بلبل و پروانه گزیند گل و شمع — هدهد ما همه برگرد سلیمان گردد
خانخانان که زنام و لقب اجدادش — نطق شکر شکن ولب گهر افشان گردد

در تهنیت شفا از مرض

سری بخرقه جهان برده بود از غم دل — که صبح دامن پر زر زآسمان برخاست
فغان ز خلق بر آمد که خانخانان است — پی تصدق صحت درم فشان برخاست

در مدح خان اعظم میرزا عزیز کوکا اکبر بادشاه که از پیشگاه خلافت ناظم گجرات احمدآباد بود دقتیکه جونه کرا فتح کرد نظیری تمهید فتح میکند بعد از ان است

گفتم این واقعه یوسف مصری است مگر — گفت نی صاحب این قصه عزیز دگر است

این عزیز در لفظ عزیز ایهام خوبی آورده صاحب مرآة الصفا گوید قیدی پسر نظیری همراه پدر بنشابور رفت و مرتبه دیگر بهند می آمد در کشتی فوت شد پسرش عظیما تاریخ وفات پدر خود یافته قیدی گهری محیط رحمت بد نصیر آبادی در ترجمه عظیما پسر قیدی گوید که قیدی برادر زاده ملا نظیری

است

عظیما از عظمای شعرا بود صاحب دیوان غزل و قصائد و مثنوی مسمی بفور عظیم صاحب مرآة الصفا گوید وفاتش در سنه احدی عشر و مائة و الف این غزل مسلسل در نهایت خوبی انشا نموده

قاصد آمد گفتمش آن ماه سیمین بر چه گفت ✽ گفت با هجرم بساز گفتمش دیگر چه گفت
گفت دیگر یار حرف خویش نگذارد برون ✽ گفتمش جمع است از یار خاطرم از سر چه گفت
گفت سر را بایدش از خاک ره کمتر شمرد ✽ گفتمش کمتر شمردم از تن لاغر چه گفت
گفت جسم لاغرش را از غضب خواهیم سوخت ✽ گفتمش من سوختم در باب خاکستر چه گفت
گفت خاکستر چو گردد خواهمش بر باد داد ✽ گفتمش بر باد رفتم در حق محشر چه گفت
گفت در محشر بیکدم زنده اش خواهیم کرد ✽ گفتمش من زنده گردیدم ز خیر و شر چه گفت
گفت خیر و شر نباشد عاشقان را در حساب ✽ گفتمش این هم حسابی از لب کوثر چه گفت
گفت با ما بر لب کوثر نشیند عاقبت ✽ گفتمش گر عاقبت این است زین خوشتر چه گفت
گفت دیگر نگذرد بر خاطرش بار عظیم ✽ گفتمش دیگر بگو گفتا مگو دیگر چه گفت

خان آرزو در مجمع النفائس زیر ترجمهٔ عظیما می نویسد میرزا محمد نعمتخان عالی در جواب این غزل غزلی گفته و در مقطع اعتراض بر تمام این غزل نموده میگوید بیت عالی از عظیما در غزل سهو عظیم ✽ زانکه از قاصد بود یک گفت پس دیگر چه گفت غرض خان عالی اینکه همه جا در جواب دو گفت می باید مؤنث گوید جواب بدو گفت و بیک گفت هر دو میتواند شد صورت اول ظاهر بیان صورت ثانی اینکه عاشق با قاصد گفت مقوله ماه سیمین بر چیست قاصد گفت با هجرم بساز یعنی مقوله او این کلمه است علی هذا القیاس در همه جا برین تقدیر سهو عظیم است بلکه سهو عالی است سابق در همین ترجمه معلوم شد که فقیر مقطع نعمتخان را از خان آرزو نقل کرده ام و در کلیات نعمتخان غزلی که در جواب عظیما گفته دیده شد مسلسل بطور عظیما نیست و مقطعی که خان آرزو نقل کرده ندارد بلکه مقطعش این است
بیت عالی آخر نیست دانی گفتگوی عشق را ✽ تا بکی آخر کسی گوید فلان دیگر چه گفت ✽ ظاهرا بخاطر نعمتخان هم جوابی که فقیر نوشته گذشت لهذا مقطع را تبدیل نموده چنانچه در بیت اول قطعهٔ خود که در باب کدخدائی کامگار خان گفته لفظ عالی را بالوالا بدل ساخته و در ترجمهٔ او مفصل گذشت ✽

اتقی از شعرای کمره و فصحای سحره است اکثر بمداحی حاتم بیگ اعتماد الدوله پرداخته و قصیدهٔ دالیه که در مدح اعتماد الدوله گفته مبلغ خطیر سالیانه مقرر گردیده بعد فوت شیخ هم چند سال آن وجه

تسلطان ادمیر سید مطلع قصیدۂ مذکور این است

اہل صورت کہ بجمعیت صوری شاد اند — فارغ از تفرقۂ معنوی اضداد اند

بست تیغ در سنہ احدی و ثلثین دالف رو داد و دیوان او حاضر است این ابیات از اینجا گرفتہ شد

خیال چشم او در بند دارد جان محزون را — بی پای غزالان بس بود زنجیر مجنون را

کو میکنند دستے از پئے تدبیر وصل — یاد آن دوران کہ عاشق قوت تدبیر داشت

دست دپائی میتوان زد بند اگر بر دست و پاست — وای بر جان گرفتاری کہ بندش بر دل است

تا قابل است حسن ترا خال عارضی — مقبول نیست بندہ کہ او خانہ زاد نیست

از قتل ما بپیچ سر و بر متاب زلف — ما را ضیغم حاجت این پیچ و تاب نیست

گفتم کہ او ہم دل ازین دلبران شہر — خندید زیر لب کہ ارادت مقدم است

خواہد دمید صبح مرادی صبور باش — گردون بروی تو در خاور نبستہ است

رحمی بحال خویش نقی کاین شکاریان — وقتی کنند رحم کہ تیر از کمان گذشت

قربان آن لبم کہ بجنبش نکرد میل — با آنکہ ہر سوال مرا صد جواب داد

ای کبوتر تو کہ سر پنجۂ شاہینت نیست — بر حذر باش کہ آواز پری مے آید

بدل کز و است بتان داغہای ہر زہ میم — کہ مال ستہ است این متاع باج ندارد

کشور عشق است اینجا عدل شاہان رسم نیست — خون مظلومان خداوندان این کشور خورند

بنزد آن عیسی نفس را ہر چہ ممکن بود داد — با وجود حسن یوسف نغمۂ داؤد داد

قاصد مرسان مژدہ بدل زود مبادا — کم حوصلہ از لذت پیغام نمیرد

بجان دادن نقی خورسند و قاتل سرگران از وے — نمیدانم بجز تسلیم در بسمل چہ میباشد

چشمت گرانی از می چون ارغوان کند — بیمار را زیادی خون گران کشد

تو می آئی و ہر دم مضطرب دل میجہد از جا — چو دام افتادہ مرغی بر سرش صیاد می آید

ز رفتنش بروم از جای خود چرا نروم — کہ نخل سرکش او ریشہ در جگر دارد

حسن در پردہ محال است کہ ماند پنہان — غنچہ گل گردد و گل نیز ببازار آید

چون طفل کہ ماند ز بیم آغوش دایہ — بر یاد تو دل امید م آغوش بر آرد

شوق را چون ادب عشق عنانگیر شود
دست دریای نگهم را مژه زنجیر شود

دل دود در پی آن دلبر و اشکم در پای
طفل رسمی است کهن کز پی دیوانه رود

مقبول نیست جز به تیمم نماز عشق
ماییم و خاک کوی تو گو آبرو مباش

بسیار دلبرانه نگه میکنی مگر
دانسته که دل ز تو ای یار میکنم

کرده بودم بد و مستوجب حرمان بودم
اینقدر بود که از کرده پشیمان بودم

میکند برعکس مردم دشمنی با دوستان
گر ز رنجی نسبت زلفت بهندو کرده ام

شب فراق چراغی ز دل فروزم و گریم
چو شعله افتم و خیزم چو شمع سوزم و گریم

تکلف برطرف اے غیر امروز
درین مجلس تو خواهی بود یا من

نمیکشد بدمی کار زخم کارے من
بگو که جمع کند دل ز من شکاری من

ببین که میخورد اکنون بکشتنم سوگند
کسیکه خورد قسم عمرها بیاری من

بصد هزار جفا از تو ناامید نیم
که از جفای تو بیش است امیدواری من

ز دست شعلهای سینه سازم چاک چاک آخر
چو مشعل تا گریبان گر کنی ز آهن قبای من

در حنا کس ننهد دست باین رنگ که تو
پنجه در خون جوانان زده پیر شوی

بکنار ما گدایان تو کجا قرار دادی
سر ما نداری ایدل سر زلف یار دارے

به بتان شهر ایدل مده اختیار خود را
بتو آنچه بود گفتم دگر اختیار دارے

ایکه پیوسته زنی تیر و نداری سپرے
نخوری تیر دعاے سحرے از جگری

صدای یاد دوران زلف دل برقص آرد
که نیست بی اثری شب سرود درگذری

سزاواری بزندان قفس بلبل چه مینالی
تو خو کردی چرا اندر گل و گلشن ندانستی

نفس شد قطع از بی همرهی بار و بکوه آرم
مگر آنجا کنم پیوند فریادی بفریادے

سخنور محمد یوسف برهانپوری شاعر خوش سلیقه است و موجد اشعار رنگینه از نژاد طائفه چک باشد که پیش از تصرف اکبر پادشاه سلاطین کشمیر بودند در عهد خلد مکان با امیر الامراء ذوالفقار خان بسر میبرد و در عهد فردوس آرامگاه محمد شاه ساغر عیشی در رکاب دولت وزیر الممالک قمر الدین خان می پیمود و از پیشگاه خلافت بخطاب سخنور خان سر افتخار باسمان میسود قصائد بسیار در مدائح امراء عصر بنظم آورد

و در مهتای عشرهٔ خامسه بعد مائة و الف رو در نقاب عدم کشید و قتیکه طبقهٔ سادات بارهه بر هم خوردند فردوس آرامگاه در سلطنت مستقل گردید قطعهٔ تاریخی از نظر خلافت گذرانید و هزار روپیه و خلعت صله یافت مادهٔ تاریخ این است ؎

آفتاب ملک اقبال از کسوف آمد برون

گر در فشت دنیای دون بی کشمکش حاصل	بغیر من که تن نقش بوریا دارم
ولہ	
بگرد ن خیمه را چندین طناب افتد که برخیزد	اتو کشیده که دارد قبای عریانی

حرف الواو

وقوعی میر محمد شریف از سادات اسحق آباد نیشاپور است اصل و قوع گوئی بود لهذا وقوعی تخلص مینمود و در شعر و تاریخ دانی و خوشنویسی ید طولی داشت در عهد اکبری از ولایت سر بند کشید اول با شهاب الدین احمد خان صحبت او موافق افتاد بعد انتقال خان مذکور رفاقت خانخانان برگزید و در لاهور از این عالم رحلت کرد خانخانان او را برین رباعی سه هزار محمودی صله بخشید

ای بزم ترا دردی ساغر خورشید	گر فضلهٔ خاک آستانت نشدی
وی پیش شبت کشیده در بر خورشید	چون ظلمت شب شدی مکدر خورشید

وجدان میر معصوم مخاطب بعالی نسب خان خلف الصدق میر محمد زمان راسخ سرهندی نسب او با میر کلال قدس سره میرسد میر محمد زمان از مشاهیر شعرای هند است تا مش بایران رسیده و نصیر آبادی او را در تذکرهٔ خود داخل ساخته خانوادهٔ او دودمان سخن را روشن دارد میر مفاخر حسین ثاقب عم و استاد میر است دار اوتحان و میر غازی شهید متوطن بهره از اعمال لاهور هر دو شاگرد میر اند این اشعار از میر غازی است ؎ هنر ستر ره مقصود میگردد هنرور را ٭ گره در رشتهٔ پرواز بازی شد کبوتر را ٭ نسیم گل نمیرلا ازارم آرزوست ٭ یک گریبان وار جای از بهارم آرزوست ٭ و له راست گرم روان درگر د منزل نمیست ٭ هر کجا سوخت نفس شام غریبان کردند ٭ میر را وایل نوکر محمد اعظم شاه خلف خلد مکان بود و منصب معتمدی سرافرازی داشت شاه عبد الحکیم حاکم لاهوری از زبان آقا رضائی مشهور مخلص لاهوری بافقیر نقل کرد که هرگاه میر محمد زمان این شعر گفت ؎ دلبر یا فستم و گوشهٔ خلوت رفتم ز کثم شمع باندازهٔ کاشانهٔ خویش ٭ صاحب طبعان ایراد کردند میر آزرده شد از لشکر محمد اعظم شاه برخاسته رفت

واین بیت بسبب ترک نوکری شد محمد علی خان متین کشمیری در تذکرهٔ خود این نقل را بمیر عبد الجلیل بلگرامی نسبت کرده غلط محض است مخفی نماند که در بیت میر محمد زمان گوشهٔ خلوت رفتم پی تقدیه باد واقع شده اینهم درست است میرزا حسن رفیع مشهدی گوید سه بایکدگر دو ابر داد چون طرف شوند به گر گوشهٔ برود هم تو از میان خوش است به و ازین قبیل است این شعر سه صبح رسید و روز شد ماه شبانه خانه رفت روی سحر سیاه باد یار باین بهانه رفت به میر محمد زمان بعد ترک نوکری محمد اعظم شاه باکرم خان خلف شیخ میر خلد مکانی که دو بار ناظم لاهور و یکبار ناظم ملتان شد بسر میبرد کرم خان سیصد روپیه در ماهه و خرج پالکی وغیره از سرکار خود رعایت میکرد آخر ناموافقت درمیان آمد میر ترک رفاقت نمود و در سنه سبع ومائه والف در زاویهٔ عدم آسود در آسود نمرد تاریخ است او یسطر از دسه گل عشرت ز آب تیغ عریان تو میخیزد به شفق گردی است کز خون شهیدان تو میخیزد به دست بر سینه که در پیش رقیبان کردم به داشتم داغ تو در سینه که پنهان کردم به زبان عرض ندارم ز تیرهٔ بختی خویش به چو سایه سرمهٔ آواز خویشتن شده ام به بهر چه دیده کشودیم ای بهار تو ای به شرار خرمن بلبل چراغ خانهٔ گل به وجدان صاحب ذهن عالی وخازن گنج لآلی است در شاعری کار را از پیش برده و دیوانی ضخیم قریب بیست هزار بیت فراهم آورده قصاید و مثنوی علاحده دارد توطن لاهور را اختیار کرد مدتی رفیق نواب سیف الدوله عبد الصمد خان ناظم لاهور و ملتان بود نواب مددخرجی باو مقرر نمود و مرحمتی خاص مبذول میداشت و هر روز پیش از عصر مجلس مشاعره انعقاد مییافت وجدان سرحلقهٔ آن جماعه بود بعد سیف الدوله زکریا خان پسرش مددخرچ را بحال داشت اما چون زکریا خان نسبتی با سخن نداشت صحبت شعر بهم نخورد و شصت و چند سال عمر یافت و در لاهور ماه جمادی الآخره سنه ستین ومائة والف جان بجان آفرین تسلیم نمود شعلهٔ فکر اوست سه

جان حاضر است بستان دل اسکنی طلب نیست		یک شیشه بود بشکست پیاد من طلب نیست
پس از مردن مرا آن سرو قامت بر مزار آمد	وله	قیامت آمد اما بعد چندین انتظار آمد
دلی بیار و میخانه ما شمتا نه در آ	وله	بگو که شیشه فروشم باین بهانه در آ
نو بهار دیگران آمد بهار ما گذشت	وله	آب برگشت و هوا برگشت و یار ما نگشت
نه در بند فقیری شو نه میل دولتی کن	وله	سفر در پیش داری ساعتی بنشین و ره طی کن

میکنند اظهار فقر و فاقه زرداران وقت	بر شکم ها سنگ مانند نگین داران بسته اند
بهار آمد ریاد دوران نکردی	هوای دیارت نگر دیده باشد
با سالکان طریقهٔ تسلیم حکمت است	پیش آیدت اگر در پستی خمیده رو
چه شد گر با غنی یار است کم روزی فقیر اینجا	که در یک جا میسر یابی رنگ سبز و سیر اینجا
روند از بسکه خوبان چشم و سادر رکاب او	ز دردیم دو روزی نرگس چمن شد امن زنیش
جوش صد رنگ جنون است اشکم	شیشهٔ بوقلمون است اشکم
نقش نبسته ایم بدیوار زندگی	چون رخنه است هیچ نمودن نمود ما
نگین قبلهٔ خاکی رسد به قبله نما	چه شد ز گردش طالع که زیر دست نشست
تا جنون گل کرد از ین دوستان کم گردند	شرم چشمی است باقی حلقهٔ زنجیر را
بسیر باغ اگر میرود آن طفل و میترسم	بگل از بسکه هم رنگ است در گلزار گم گردد
دستگاه آنجاست کانجا وا بود دست کرم	ورنه مال ممسکان چون مرغ زرین هست و نیست
من از چه پیش زر دو دلان سر فرو برم	چون سجده بر جنازه نباشد نماز را
چون نکهت پیراهن گل صید دو قایم	گردی ز قفس گر تو رها گردد تو گردم
گردش پیاله بین در خواب هم آرام نیست	کام آسایش نمیدانم که در دنیا گرفت
حیران بودم که تخت شاهی است جهان	یا تخته کشتی تباهی است جهان
دل گفت که لوح مشق چندین سودا است	باید شستن پر از سیاهی است جهان
هر چند که خاکی بظهور آمده ایم	از قدسی محفل حضور آمده ایم
معذوری اگر نمی شناسی ما را	گردی است بروز راه دور آمده ایم

خان آرزو در مجمع النفائس این رباعی ثانی را بنام میرزا مظهر جانجانان گرفته شاه عبدالحکیم حاکم که از یاران همطرح عالی نسب خان است گفت که رباعی مذکور بلا شبهه از خان مذکور است مکرر از زبان او شنیدم

وجدان گوید

ز من شهرت تمنا دارم و نی نام میخواهم	فلک گرد اگر دارد یک نقش آرام میخواهم
دل از من تا پذیرفتی نگاهی میتوان کردن	نگاه قیمت آئینه ده انعام میخواهم

فروغ طبع بخشید آلهی اوج همت را	بسیر عالم مهتاب پشت بام میخواهم

مطلع این غزل را در نسخهٔ از دیوان شیخ حسین شهرت دیدم و از انجا در سرو آزاد نقل کردم حالا تحقیق
پیوست که از وجدان است اخلاص در تذکرهٔ خود این مطلع از شهرت می آرد مطلع ؎ من از آسمان قصر زمرد
فام میخواهم ؛ نگین داری ازین فیروزه بهر نام میخواهم ؛ بعد ازان میگوید قریب باین معنی شخصی این شعر
میرزا صائب بگوش شهرت رسانید شعر کی از لعلش بآن رنگی که باید کام میخواهم ؛ نگین داری
ازین یاقوت بهر نام میخواهم ؛ بمجرد شنیدن این شعر شهرت مطلعی دیگر بهم رساند که مطلع ز هر شیرین نگاه
کافرم گر کام میخواهم ؛ بتی دلچسپ تر از تو ام بادام میخواهم ؛ مؤلف گوید مطلع اول که اخلاص از شهرت
آورده از و نیست بلکه از میرزا سعدالدین محمد راقم است باندک تغییر در مصرع اول میرزا سعدالدین
غزل شانزده بیت درین زمین گفته از ان جمله است ؎ نگویم از فلک قصر زمرد فام میخواهم ؛
نگین داری ازین فیروزه بهر نام میخواهم ؛ درین گلزار سیر لاله و گل نیست منظورم ؛ نشانی از دورق
گردانی ایام میخواهم ؛ تو در گلزار مست جلوه من از ساده لوحیها ؛ ز بلبل نغمه از گل بوی سرو اندام میخواهم
لب شیرین نکردم بر مراد کام اینها ؛ هنوز از تلخکامیهای دولت کام میخواهم ؛ بعد معنی تبسم زان لب شیرین
نمی آید ؛ حلاوتها که من از تلخی ایام میخواهم ؛ صمصام الملک صارم سلمه الله تعالی که ترجمهٔ او
گذشت نیز مطلعی برین وتیره میگوید مطلع ؎ نه روم از دست آباد جهان نی شام میخواهم ؛ قدم
وارسی ازین صحرای آرام میخواهم ؛ وجدان از ارباب صدارت نیست برای تحقیق چند که بمعرض
بیان در آمد ترجمهٔ او درین صحیفه اندراج یافت ؛

والهٔ علیقلی خان داغستانی پشتش بعباس عم النبی صلی الله علیه و آله و سلم میرسد و لهذا بسطر از دست

دارد ز زلف کسوت عباسیان بسر	از دودمان ماست رخ دلستان ما

جد اعلای او در آشوب چنگیزیه وارد داغستان شد و بنابر اخوت با خلفای عباسیه جماعه لزگی که سکنه
آن سرزمین اند مقدم او را گرامی داشته بشمخالی خود برداشتند شمخال رئیس را گویند و تا حال نبی اعمام
او بر شمخالی آن مملکت قایم اند جد سوم او الخاص میرزا باراده بندگی شاه صفی صفوی از داغستان بپایه
سریر سلطنت آمده مورد عنایت شد و بخطاب فتح علی خان و بیگلربیگی گری ایروان مباهی گردید از دو پسر
بوجود آمدند فتح علی خان که بوزارت سلطان حسین میرزا سر امتیاز بر افراخته دیگر مهر علیخان

او را چهار پسر بهم رسیده‌اند اصغر آنها محمد علیخان است که والد علیقلیخان واله باشد ترقیات کرده به
بیگلربیگی گری ایروان ذخیرهٔ افتخار اندوخت و در سنه ثمان وعشرین ومائه والف درگذشت همچنین جمیع
اولاد الخاص میرزا در سلک امرای عظام منتظم بودند و بمنصب بیگلربیگی گری ممالک عمده پایگی داشتند
علیقلیخان در اصفهان سنه اربع وعشرین ومائه والف بعرصهٔ وجود خرامید و چون اعتماد الدوله فتحعلیخان
مذکور در سنه ثلث وثلثین ومائه والف از وزارت معزول ومکحول شد و دیگر اقوام او نیز همگی
از مناصب و مکانتها در پای عزل آمدند تفرقهٔ عجبی باحوال تمام این سلسله راه یافت و در سنه
اربع وثلثین ومائه والف محمود خان افغان از قندهار آمده اصفهان را محاصره کرد و در محرم سنه
خمس وثلثین ومائه والف اصفهان را گرفت و سلطان حسین را بعالم دیگر فرستاد و تا هفت سال
و کسری که افاغنه در عراق و فارس بادشاهی میکردند بحال مردم آن ملک خرابیهای بسیار راه
یافت و در سنه اثنین واربعین ومائه والف اصفهان و دیگر ممالک از تصرف افاغنه برآمد و رایت
شاه طهماسپ خلف سلطان حسین میرزا که در وقت محاصرهٔ اصفهان پدر او را بجهت آوردن سپاه
بکمک محصوران بسمت آذربایجان فرستاده بود و او در دار السلطنهٔ قزوین در حین حیات والد
بر تخت نشست برافراشته شد علیقلیخان درین ایام منظور نظر شاه طهماسپ گردید و چون نادرشاه
در سنه اربع واربعین ومائه والف شاه طهماسپ را معطل ساخته کار سلطنت را پیش گرفت علیقلیخان
چندی در اصفهان منزوی ماند و سانحهٔ جانکاهی او را پیش آمد یعنی خدیجه سلطان دختر حسن علی خان
عم او با او نامزد شده بود این هردو در مکتب باهم درس میخواندند و سبق عشق از بر کرده نسبت لیلی و مجنون
بهم رساندند چون افاغنه بر اصفهان مسلط شدند کریم داد غلام محمود خان خدیجه سلطان را بنکاح
خود در آورد و آخر مردم شاه طهماسپ کریم داد را کشتند بعد از آن نادرشاه او را بی نکاح در تصرف داشت
و بعد چندی نادرشاه او را در سلک ازواج نجف قلی بیگ حاکم یزد پسر عم خدیجه سلطان کشید چون
نادرشاه فوت کرد مردم یزد نجف قلی بیگ را کشتند پس از آن صالح خان قاتل نادرشاه
با خدیجه سلطان عقد نکاح بست انجام کار صالح خان را کریم خان زند بقتل رسانید پس میرزا احمد وزیر
اصفهان در حبالهٔ نکاح خود آورد و میرزا احمد هم بر دست کریم خان کشته شد بعد قتل میرزا احمد خدیجه
سلطان ارادهٔ هند کرد و روانهٔ کربلای معلی شد که از آنجا به بصره رود و از راه دریا خود را به پیش واله رساند

اجل فرصت نداد در عرض راه در بلده کرمان شاهان وفات یافت نعش او را بکربلاے معلی برده دفن ساختند
القصه علیقلیخان از حسرت بغارت رفتن معشوقه و بیم نادرشاه رخت عافیت بدار الامن هند کشید و ملاقات
او با فقیر در لاهور سنه سبع و اربعین ومائة والف وقتیکه از بلاد سند بکشور هند عطف عنان نمودم اتفاق
افتاد و باهم تا شاهجهان آباد سفر کردیم و بعد ورود شاهجهان آباد فقیر یکهفته توقف کرده راه اله آباد
گرفت و او در دهلی رحل اقامت افگند و بعد زمان قلیلی فقیر از هندوستان بزیارت حرمین شریفین
شتافت و بعد احراز این سعادت بملک دکن افتاد و از حال یکدیگر اصلا خبر نشد تا آنکه علی قلی خان رخت
هستی بربست و لهذا نه من او را در سرو آزاد ذکر کردم نه او مرا در ریاض الشعرا در صحبتها علو مزاج ازو
تراوش میکرد روزی گفت امشب خواب دیدم که بادشاه هندوستان را دست گرفته بر تخت نشانیدم
یکروز در عرض راه بافقیر گفت بیائید باهم اسپ تازیم هر چند ابا کردم نگذاشت آخر اسپان تاختیم اسپ
فقیر با آنکه هندی بود از اسپ ولایتی او پیش رفت بسیار بد برد و بعد ورود شاهجهان آباد علو مزاج
او کار کرد و درجات امارت پیمود و بوساطت روشن الدوله و خط سفارش برهان الملک سعادتخان
نیشاپوری ناظم صوبهٔ اوده شرف ملازمت فردوس آرامگاه محمد شاه دریافت و بمنصب چهار هزاری
و خطاب ظفر جنگ امتیاز گرفت و میر توزک دوم شد و در عهد احمد شاه خلف فردوس آرامگاه
ششهزاری و بخطاب خانزمان بهادر مخاطب گردید و در سنه سبع وستین ومائة والف همراه
صفدر جنگ از شاهجهان آباد بصوبهٔ اوده رفت و در ایام سلطنت عالمگیر ثانی برای اصلاح امور سلطنت
شجاع الدوله خلف صفدر جنگ که بعد فوت پدر قایم مقام شد از اوده بشاهجهان آباد آمد و بوساطت
عماد الملک وزیر بن امیر الامرا فیروز جنگ بن نواب آصفجاه غفران پناه خدیو دکن بمنصب
هفت هزاری درجه پایه اعتبار گشت در هندوستان همه وقت شور خدیجه سلطان در سر داشت
هنگامیکه مشار الیها در نکاح میرزا احمد بود میرزا شریف نامی را بولایت فرستاد که خدیجه سلطان
را بهند آورد او بولایت رفته از ترس میرزا احمد وجه آمدن خود اصلا بر زبان نیاورد و او دالهٔ اشعار
بسیار در فراق گفته و برخی داخل ریاض الشعرا نموده و در ترجمه خدیجه سلطان مثنوی
طولانی در تعریف او درج کرده این بیت از انست

از گلشن حسن تازه سروے	نشسته بشاخ او تذروے

قشبان کردن شد تمد و بشاخ سابق معلوم شد نشستن هیچ تدرو بشاخ چه معنی داشته باشد واله در هندوستان بر صدر امارت بسر میبرد تا آنکه در شاهجهان آباد سنه سبعین ومائة والف ودیعت حیات سپرد ناصر الحکیم حاکم ادو تاریخی یافت وفقیر آن را در سلک نظم کشیده ظفر جنگ امیر گهر سنج معنی ٭ بحکم قضا انجان کرد رحلت ٭ طلب کرد دل سال تاریخ فوتش ٭ خرد گفت پیوست واله برحمت ٭ در مرض موت قریب بحالت احتضار در فکر شعر رفت مولوی عبد الله کشمیری گفت که در این وقت ذکر شهادت کلمه باید خواند و ایمان تازه باید کرد در غضب آمد و این رباعی خود که سابق گفته بود خواند
گر جان رود دم ز تن نخواهم مردن ٭ در خاک شود بدن نخواهم مردن ٭ گویند علی قلی بمرد این غلط است ٭ او نام تو مردمن نخواهم مردن ٭ و او تذکرة الشعرای نوشته مسمی بریاض الشعرا مشتمل بر احوال موزونان سلف وخلف و در حین تحریر این صحیفه نسخهٔ آن به فقیر رسیده و بعضی مطالب ازان نقل افتاده وجه اثبات ترجمهٔ او همین است واله میگوید

جانان بسر مزارم آمد	آخر مردن بکارم آمد
از درزش جنابش دل پاره سنگ کردم	با پای آهنین دل سامان جنگ کردم
در دشت عشق مجنون دنبال راند از من	با آنکه من درین ره صد جا درنگ کردم
با پای خویش بردم شمع زبان خاکستر اندازم	که میخواهم برای خستهٔ خود بستر اندازد
در سینه کاوکاو نگاهش همان که هست	ما را دلی که مانده دا ور امکان که هست
آبحیات و کیمیا عمر دوباره و وفا	اینهمه میرسد بهم یار بهم نمیرسد
بر سر تیغ و قلم جنگ خریداران مین	این متاعی است که رد کردهٔ بازار تو بود

مضمون از فیضی کاشی است بردم رشک زعو غای خریداران چیست ٭ این همان جنس کساد است که رد کردهٔ تست ٭ روزی فقیر این بیت خود برخواند زده ام بر سر جهان پاپوش ٭ بی سبب این برهنه پائی نیست ٭ واله گفت لفظ پاپوش بمعنی کفش در ولایت نشنیدم چند بیت از استادان سند خواندم از انجمله این بیت میرزا صائب چرخ دودی است که از خرمن ما خاسته است ٭ خاک گردی است که افشانده پاپوش من است ٭ دیگر روزی گفت طیار بمعنی مهیا بعضی غلط محض میپندارند بعضی تبار تر شرت تحقیق چیست گفتم از کلام میرزا محمد رفیع واعظ قزوینی مستفاد میشود که طیار بمعنی

معطی است میگوید دار چو مرغ عمرت پرواز بس آیست ؛ اسباب عیش و عشرت طیار گو نباشد ؛
و نیز میگوید آتش عشقش کمان حسن را طیار کرد ؛ حرف تمکینش زبان را تیغ لنگر دار کرد ؛ و از کلام
میرزا محمد سعید اشرف مازندرانی نیز همین مفهوم میشود میگوید میبرد باز از هوای عشق او رنگ از رخم ؛
گرچه باز نجیر موج باده طیارش کنم ؛ بخاطر فقیر میگذرد آنچه نامرتب است بمرغی که بال و پر تمام
بر نیاورده باشد میمانند و آنچه مرتب است بمرغ بال و پر برآورده که مهیاے پرواز است شاید بنا بر
ظاهر ابن اعتبار تیار را طیار گویند و الله اعلم ؛

واقف بتالوی شیخ نورالعین نام دارد خلف قاضی امانت الله ساکن بتاله بفتح بای موحده و تاء فوقانی
هندی بروزن حلاله قصبه ایست از توابع دار السلطنة لاهور بفاصله سی کروه جانب شرق منصب قضای
آن مکان بسلسلهٔ آباء او تعلق دارد صاحب افکار صائبه و زبدهٔ شعرای فنا جبه است طبع بلندش
تحسین خواه و فکر ارجمندش قابل بارک الله عمری خدمت سخن کرد و در تصحیح زبان کوشید اگرچه کتب
تحصیلی هم کسب نموده اما لذت شعری بر مذاقش غالب آمد خود با فقیر نقل کرد که شبی در رؤیا این مصراع
بخاطر رسید مصرع

جام طرب بدست تو لبریز داده اند ؛ بعد بیدار شدن این پیش مصراع رسانید مصرع ؛
در خنده اختیار ندارد می برنگ گل ؛ و نیز با فقیر گفت که وقتی این مصراع بخاطر رسید ع
ای چراغت بیک از رنگ حنا زود بیا ؛ شش ماه فکر مصراع دیگر کردم و بعد شش ماه این پیش
مصرع بهم رسانیدم ؛ مصرع دل زدستم به شبستان غمت گم گردید ؛ میان او و شاه عبدالحکیم حاکم وداد
جانی و اتحاد روحانی است با برادهٔ سیر دکن با حاکم از خطهٔ پنجاب روان شد و بیست و نهم رجب سنه
اربع و ستین و مائة و الف وارد اورنگ آباد گردید و با فقیر برخورد مهذب الاخلاق مغتنم الوجود است
بعد یکهفته هر دو عزیز رخت سفر جانب بندر سورت کشید حاکم از راه دریا جانب حرمین شریفین قطره زد
و واقف از ضعف جثه و هجوم امراض طاقت سفر دریا نداشت در سورت کرامات کشاد بزبان اعتذار
میگوید ملاحظه نمونش خود از سفر حجاز و زیارت اماکن معلی که محل تقدس و تنزه است مقصر ماندم
و این شعر استاد حسب حال خود یافتم ؏ گرچه جان میتو لب نزدیک است ؛ دور بودن باز
نزدیک است ؛ هرچند اکثر عوام و برخی خواص تازیانه طعن بر توسن همت این قاصر میزنند که

وردِ حلِ عرفان فرموده‌اند لیکن او افهم میداند که سررشتهٔ ادب نگاه داشتم و خود را نالایق محض دانسته از دور
جواهر اشک نیاز نثار هر دو آستان مقدس کردم و چون حاکم از سفر حرمین شریفین مراجعت نمود هر دو عزیز
باهم از سورت برآمده پانزدهم جمادی الاول سنه خمس و سبعین و مائه و الف به اورنگ آباد رسیدند و در
تکیهٔ شاه محمود قدس سره فرود آمدند حاکم نوزدهم شوال سال مذکور به سیر حیدرآباد متوجه شد و واقف
همین جا توقف کرد و نوزدهم صفر سنه ست و سبعین و مائه و الف حاکم باورنگ آباد مراجعت نمود
و دوم ربیع الآخر همین سال واقف و حاکم هر دو باراده هند اورنگ آباد را وداع کردند و چون شارع
متعارف برهانپور و مالوه غیر مامون بود در راه برار و چیتر پور اختیار کردند اتفاقاً مابین اورنگ آباد و بالاپور
قطاع الطریق ریخته متاع و سامان و کتابها همه بتاراج بردند هیچ چیز نماند الا عینک و قدری
سیماب و وجه همراه بودن سیماب اینکه واقف شوق کیمیا دارد سیماب که در اورنگ آباد ارزان است
قدری همراه گرفته بود و این اعزه یکبار رشده به بالاپور رسیدند و از انجا کتابتی مشتمل بر این ماجرا
بنام فقیر نمودند واقف این مطلع و رباعی حسب حال موزون کرده بقلم آورده

عینکی و پارهٔ سیماب با ما مانده است	چشم بیخواب و دل بیتاب با ما مانده است
کردند غریب غارتی راهزنان	سرمانده و نماند هیچ چیز از سامان
بردند هر آنچه بود الا عینک	وا مانده بما همین دو چشم حیران

فقیر قدری زر سرانجام کرده بطریق هندوی بهر دو عزیز ارسال داشت واقف در بالاپور بیماری صعب
کشید چون نقل مکان در تفریح مزاج فی‌الجمله ازاله مرض دخلی دارد واقف را بر دوش کهاران سوار کرده
بکولاپور بردند و بسبب تمادی واقف و کرایهٔ کهاران و دیگر ضروریات سفر زاد راه رو بکمی آورد
و مسافت دور و دراز هندوستان توشهٔ میخواست لهذا باز آدم اجیر از کولاپور نزد فقیر فرستادند
این بار هم مبلغی بصاحبین مرسل گردید از کولاپور بناگپور رفتند و از انجا متوجه پیشتر شدند بعد طی منازل
و قطع مراحل حاکم دوم شوال سال حال بجهانپور و هشیار پور و واقف به بتاله رسید و عنایت حق تعالی
چشم این اعزه را بسرمهٔ سواد وطن روشن ساخت واقف در سلک ارباب کمالات نیست نام او
با حاکم برابر آمده حق صحبت ثبت افتاد و واقف دیوان خود را که بسیار ضخامت است بمطالعهٔ فقیر داد
و این اشعار در ضمن سیر انتخاب پذیرفت

دید تا ثابت قدم بر جادهٔ سودا مرا	برندارد یک نفس زنجیرم از پا مرا
نکشد یار از غرور مرا	کشتن خویش شد ضرور مرا
خواهم سعادتی ز طواف قفس برم	ورنه چه حاصل است ازین مشت پر مرا
آنقدر بادی که زخم کهنهٔ ما نو شود	آرزو زان خامهٔ مشکین رقم داریم ما
نشوم نافه گر از نکهت زلفت دم زد	اعتباری نبود گفتهٔ سودائی را
کرد احیاے شهیدان تغافل نگهت	این فرنگی ز کجا یافت مسیحائی را
در نظر چون سایهٔ شمشاد می آید مرا	ولہ سر بپای یار سودن یاد می آید مرا
ای هم آوازان وداع عندلیبان کنید	بوی گل از خانهٔ صیاد می آید مرا
آه از خشکی طالع که درین فصل بهار	سیل تشریف نیاورد بویرانهٔ ما
گریزگاه بود این دل پریشان را	خدا ز یاوه کند عمر زلف جانان را
چون نی نساخت همدمی هیچکس مرا	نالم اگر مسیح شود هم نفس مرا
نو آمدم بدام تو زود دم چه میکشی	بگذار یکدو روز به کنج قفس مرا
صاحبدلان ز محنت همه فغان کنند	یاد است این سخن ز زبان جرس مرا
تا نمودی از مسی نگین دهان تنگ را	ساختی تاریک در چشم جهان تنگ را
چند روزی شد ز کویش رفتم و یادم نکرد	گرچه یاد آرند اکثر از دنیا رفته را
چون سالکان براه طریقت نهند پا	همچون عصا ز چوب تراشند رهنما
خجل تر انجمنم شرمسارم از چمنم	نه عندلیب نه پروانه کرده اند مرا
در کف من قلم نرگس نیست	زین چمن چشم رسیده است مرا
بر تصور پری حیرانم	که چه تصویر کشیده است مرا
چو نرگس ناخن چندی بر انگشت میخواهند	بود بسیار ذوق دلخراشی شوخ چشمان را
پر برون می آورد از شوق پروانه فنا	عقل گرداری بچشم کم نه بینی مور را
حسن چون شاهانه بر کرسی ناز ار نشست	عشق گرم داربازی میکند منصور را
یارب ز رو و آه کدامین سیاه روز	آن زلف در بهشت پریشان نشسته است

آغشته بخون میروم از کوی تو بیرون — نیخواست دل من که باین رنگ برآیم
تو ننویسی بمن مکتوب لیک از بدگمانیها — چه برخیزد که بعد از سر بامت برده‌ام چشم
من نمیگویم که مجنون باش و در صحرا نشین — شهر هم بد نیست لیکن فارغ از دنیا نشین

وله

سرو روان من گذری کن بسوی من — تا آب رفته باز بیاید بجوی من
جانمن از خودی جدائی کن — بندگی کرده خدائی کن
بود کوتکیه گیر بها بجا نتوان پسندیدن — که حال شمع گردد تیره در هنگام گلچیدن
این و آن را میگزی پیوسته زاهد در بلا — این قمیص الحیه است انصاف ده یا پیرهن
شود سالک ز بند خود رها آهسته آهسته — رود از دست چون رنگ حنا آهسته آهسته
بصاحب شربان یکبار نسبت کی شود پیدا — بدریا میتوان شد آشنا آهسته آهسته
نخواهم تند چون سیلاب گفتن سرگذشت خود — کنم پیش تو عرض ماجرا آهسته آهسته
تلاش وصل این سیمین بران آخر گدایم کرد — شدم مفلس ز فکر کیمیا آهسته آهسته
تمامی شب برنگ طور برمن جلوه میکردی — ندانستم که کردی کم نما آهسته آهسته
پیش زلف او بردم پریشانی — گفت ای پریشان کو حال من نمیدانی
ای آنکه بسوز میطلبی از مزار ما — از مرقد منور پروانه تا سے قلے
ز تاثیر محبت دل بزلفش سر کند بازی — باین جرأت کجا با مار افسونگر کند بازی
ز وصل مه جبینی خانه روشن داشتم لیکن — ندانستم که با من عاقبت اختر کند بازی
دل من گرد چشم یار بیگردد دلی ترسم — شود زخمی چو آن طفلی که با خنجر کند بازی
دل صد پاره ام از یاد او در رقص می آید — چو شبنم با گل صد برگ طفلی سر کند بازی
نمیریزد چرا اشک از برای عشق حیرانم — پی افزودی عقل آنکه با گوهر کند بازی

[illegible] ○ آقا شاه محمود اورنگ آبادی قدس سره که نام او در ترجمهٔ واقف گذشت ذات بابرکات بود و بعد انتقال مرشد خود باباشاه مسافر قدس سره بر سجادهٔ مشیخت نشست و قریب پنجاه سال کوس شیخی نواخت طریقهٔ او عجز و انکسار و بذل و ایثار بود و جوه معاش بسیار بهم رسانده فقرا را باسامان دولت جمع کرد آنچه می آمد همه صرف دارد و صادر میکرد عالم عالم دلها را بدام حسن خلق کشیده ذکر جمیل خود تا قیامت بر جریدهٔ

روزگار گذاشت عمارات تکیهٔ شریفه و نهر و حوضها و پل همه ساخته و پرداختهٔ اوست با فقیر و آن مرحوم
روابط محبت بدرجهٔ اتم بود در ایامی که مرحوم نهر تکیه حفر میکرد روزی بر سر نهر برای ملاقات رفتم شخصی تازه
وارد پیش از در رود فقیر در مجلس حاضر بود مرحوم به فقیر گفت نام ایشان باید پرسید گفتم اسم شریف چیست
گفت لبعد بالدین خود و حاضران خیلی بشگفت در آمدند چنان دریافت شد که واضع نام لبعد بالدین را که
در سورهٔ والتین واقع شده چون ترکیب زبان عرب نمیدانست از قبیل نصرة الدین و فضل الدین
پنداشته مولود را مسمی ساخته احوال با شاه مسافر قدس سره سلسلهٔ او در ماثر الکرام ترقیم یافته انتقال
شاه محمود بست و سیوم جمادی الاخری روز چهارشنبه وقت اشراق خمس و سبعین ومائة والف واقع شد
و در صفهٔ پیش گنبد شاه مسافر مدفون گردید مؤلف گوید ــ حقائق مرتبت فیض مجسم ٭ ز عالم رفت
و در فردوس آسوده ٭ خرد فرمود تاریخ وصالش ٭ مسافر شد یگانه شاه محمود ٭ و از مشایخ کبار
اورنگ آباد سید غلام حسن است قدس سره از زبان او مسموع افتاد که نسبتش به شیخ عبد القادر
جیلانی قدس سره برسد جد قریب او سید محمد اسحق از بغداد به هند آمد و از هند بسیر دکن شتافت و در
ظاهر قلعهٔ خیبر پای اقامت افشرد و سید غلام حسن در خیبر متولد شد و همانجا نشو و نما یافت و بعد انتقال
والد خود سید شهاب الدین سیر کنان وارد احمد آباد گجرات شد و از خدمت شاه علی رضا بن خواجه
فرخشاه بن خواجه محمد سعید بن شیخ احمد سرهندی مجدد الف ثانی قدس الله اسرارهم نعمت فراوان
حاصل کرد و از گجرات عطف عنان نموده در اورنگ آباد رحل اقامت افگند حق تعالی اعتبار
و اقتدار ارزانی داشت خیلی اقبالمند بود در هر مجلس که میرفت خواه از امیر باشد خواه از فقیر میر مجلس
شده می نشست و دیگران لوازم تعظیم و احترام او بجا می آوردند ذوقی بسخن هم داشت و سالک تخلص
میکرد این دو شعر باو منسوب است ــ نشأه پیدا ز داغم شب که سیر آب بود ٭ بادبان کشتی می چادر
مهتاب بود ٭ حرف راز دوستیها شد دل پر درد ما ٭ میچکد خون محبت گر فشار رسے گرد ما ٭ دوم جمادی الاولی
روز جمعه قبل مغرب سنه ست و سبعین ومائة والف رحلت کرد و روز شنبه قریب مسجد و خانقاه
که تعمیر کردهٔ خود سید است مدفون گردید مؤلف گوید ــ سید مقتدی غلام حسن ٭ کرد رحلت بجنة المأوا
سال تاریخ او خرد فرمود ٭ بجهان رفت زبدة الفقرا ٭ حساب تاء زبدة پنج است نه چهار صد
تفصیل این قاعده در ترجمهٔ ناصر علی گذشت و نیز از مشایخ عمدهٔ اورنگ آباد شاه علی نهری

ابتدا در عالم نوکری بود آخر ترک داده در حرمین شریفین آورد و بعد تحصیل سعادت زیارت عود نموده
و بر سجادهٔ مشیخت نشسته عالمی را بخود گرویده ساخت و تکیه و مسجدی تعمیر کرد و نهری کنده آب در تکیهٔ خود
آورد لهذا بنهری مشهور گشت با فقیر و این هر سه بزرگ اختلاط و ارتباط بسیار بود حیف که در عرض
پانزده ماه هر سه از عالم درگذشتند و شهر را از برکات خالی ساختند شاه علی پانزدهم رمضان شب یکشنبه
سنه ست و سبعین و مائة و الف متوجه عالم سرمد شد و شرقی حوض روبروی مسجد تکیهٔ خود مدفون گردید
میر اولاد محمد ذکا تاریخ او و سید غلام حسین یکجا میگوید ~ آن سید حق پرست سالک یزدان
شاه علی که هر دو فرد اند :: تاریخ وصال شان ذکا گفت :: امسال دو رکن فوت کردند

حرف الهاء هوز

هلالی استرآبادی مشار الیه افاضل است و فروغ پیشانی فضائل طوطی شکر ریز است و بلبل شور انگیز
از اعیان اتراک جغتا بود روزی که بملازمت امیر علی‌شیر رسید و این مطلع خود برخواند ~

چنان از پا فگند امروز آن رفتار و قامت هم	که فردا برنخیزم بلکه فردای قیامت هم

امیر خوش کرد و فرمود تخلص چیست گفت هلالی فرمود بدری بدری دیوان شعر و سه مثنوی دارد چاشنی درد و صفا
از کلامش پیداست با او و ملا عبد الله هاتفی تعصب شاعرانه بود ملا عبد الله در حق او گفت هلالی غزل را
بد نمیگوید اما در مثنوی پیاده است هلالی این حرف شنیده مثنوی شاه و درویش آغاز کرد در اینجا بطریق کنایه

مدعی چون مذاق شعر نداشت	مثنوی را به از غزل پنداشت
آنکه نظم غزل تواند گفت	مثنوی را چه در تواند سفت

ملا بنائی در مجمع الفضلا گوید چون کتاب شاه و درویش تمام کرده بنظر بدیع الزمان میرزا در آورد یکی از
جملهٔ انعام آن بود که غلام بچه خوبصورتی داشت که ملا طلب کرده بود باو ارزانی فرمود ملا حیدر کلوچ در این
باب قطعهٔ نظم کرده نیز از نظر آن شاهزادهٔ عالی تبار گذرانید ~ شها کامگارا بلی خادمانت ::
فرستاده شد زین دعاگو پیامی :: هلالی غلامی طلب کرد دادی :: مرا هم بده چون هلالی غلامی ::
لطف این کلام بر وقت شناسان هویداست چون عبد الله خان بر خراسان استیلا یافت او را ملازم
خود ساخت ساعیان رسانیدند که او رافضی است و عبید خان نیز گفته فرمان قتل او صادر شد او در عذر
خواهی قصیده که عرا موزون کرد این دو بیت از آن است ~ خراسان سینهٔ روی زمین از بهر آن آمد

ایجان آمد در دینی عبید الله خان آمد ؛ سمند تند زرین نعل او خورشید را ماند ؛ که از مشرق بمغرب رفت ویک شب درمیان آمد ؛ موثر نیفتاد و در چار سوی هرات سنه ست وثلثین وتسعمائه خون او را ریختند سیف الله نامی در قتل او ساعی بود لهذا بسیف الله کشت تاریخ یافتند مؤلف گوید سابق در تتبع فقیر چنان رسیده بود که اول کسیکه تضمین ممترج در مقاطع غزل اختراع کرد محمد قلی سلیم طهرانی است چنانچه میگوید ؛ سلیم امشب بیاد تربت حافظ قدح نوش است ؛ الا یا ایها الساقی ادر کاساً وناولها ؛ الحال معلوم شد که سلیم اول نیست بلکه پیش از وهم موزونان این طریق پیموده اند هلالی همان مصراع را تضمین میکند ؏

	الا یا ایها الساقی ادر کاساً وناولها		هلالی چون حریف بزم رندان شد بخوان اوّل	

وپیش از هلالی کمال خجند مصراع امیر خسرو دهلوی را تضمین میکند و داد تضمین میدهد ؏ بروے دل عشاق کمال از سخن خوب ؛ خوبان عمل فتنه زدیوان تو یابند ؛ ومصراع اول مطلع امیر خسرو را نیز تضمین میکند و میگوید ؏ کز خضر لقا چون خطت از آب بقا یافت ؛ عشاق حیات از لب خندان تو یابند ؛ ومیرزا صائب قصد تضمین ممترج در مقاطع غزل نمیکند بنا بران تضامین او بی لطف واقع شده این اشعار ناخن بدل زن هلالی از دیوانش استخراج یافت ؏

من که دبوسه زدن ساعد ساکش را / اگر مراد است دهد بوسه زنم پایش را

ولہ

آرزومند توام بنمای روی خویش را / ورنه از جانم برون کن آرزوی خویش را

ترک یاری کردی و من همچنان یارم ترا / دشمن جانی و از جان دوست تر دارم ترا

بسے چو ابر بهاران گریستیم و هنوز / گلی نرست ز باغ امیدواری ما

اگر از آه نیم رنجه نگردد خوبیست / هردم از دیده قدم سازم و آیم سویت

دم آخر که مرا عمر بسر می آید / گر تو آئی بسرم عمر دگر مے آید

یار هرچند که رعنا و سهی قد باشد / گر بعشاق نکوئی نکند بد باشد

ولہ

چو سایه روے هلالی بخاک یکسان باد / اگر ز سایهٔ تو رو بآفتاب کند

برد ای نرگس نادان تو آن چشم مناز / تا نزا چشم سیه باید و مژگان دراز

ای کجی آموخته پیوسته از ابروی خم تو / راستی هم یاد گیر از قامت دلجوی خویش

گر گذر افتد چو باد صبح بر خاک تنش — همچو گرد از خاک برخیزم بگیرم دامنش

وله عجب شکسته دل و زار و ناتوان شده‌ام — چنانکه هجر تو میخواست آنچنان شده‌ام
تو آفتابی و من ذره ترک مهر مکن — که در هوای تو من سر بآسمان شده‌ام

وله نقد جان را در بهای زلف جانان میدهم — عاشقم از بهر سودای چنین جان میدهم

وله گر یار غم این است که من میکشم از تو — والله اگر کوه شوم از کمر افتم

وله خواهم نه زنی تیر و نه تیغم بنوازی — تا در دم کشتن بتو نزدیکتر افتم

وله خورشید حیاتم بلب بام رسیده است — آن به که در آن سایهٔ دیوار بمیرم

وله ایکه میگوئی دل گم گشتهٔ خود را بجو — منکه خود گم گشته‌ام او را کجا پیدا کنم

وله پشت و پناه من بود دیوار دلبر من — از گریه بر سر افتاد ای خاک بر سر من

وله نظاره کن در آئینه خود را حبیب من — اما بشرط آنکه نگردی رقیب من

وله غم تو در دل تنگم نشست و مشغولم — که نیست لایق او کلبهٔ محقر من

وله الفلک زان ریزها کز نقش شیرین کنده شد — گر توانی زیر روی تربت فرهاد کن

وله خواهم فکندن خویش را پیش قد رعنای او — یا بر سر من پا نهد یا سر نهم بر پای او

وله روز رم از بیم رقیبان نیست ره در کوی او — شب روم لیکن چه حاصل چون نه بینم روی او

وله چند گیرد جام می کام از لب میگون او — ساقیا مگذار تا بر خاک ریزم خون او

وله چون نیائی سوی من در کوی خود زارم بکش — خون من باری بیا ریزد بخاک کوی تو
خوبان ز اهل درد شمارا چه آگهی — ایشان نیازمند شما نازنین همه
بر من ای شوخ ستم‌ها کردی — بارک الله کرم‌ها کردی

هاشم قندهاری صافگو است و خیالجو در خدمت بیرامخان خانخانان پدر میرزا عبدالرحیم خانخانان بسر میبرد و در اگره سنه تسع و ستین و تسعمائه بعالم باقی شتافت بدایونی مینویسد که بیرامخان غزلی را از هاشمی بنام خود مشهور گردانید و شصت هزار تنگه نقد باو در عوض آن حکم فرمود پرسید که اینقدر مبلغ چون است او در بدیهه لطیفه گفت شصت کم است خان چهل هزار تنگه افزود و یک لک درست انعام داد لطیفه این عدد کم جمل شصت باشد غزل لک تنگی این است غزل من کیستم عنان دل از دست داده‌ء

ز دست دل براه غم از پا فتاده‌ ٭ دیوانه وار در کمر کوه گشته‌ ٭ بی اختیار سر ببیابان نهاده ٭ ٭

نگاهی چو شمع ز آتش دل در گرفته ٭ گه چون فتیله با دل آتش فتاده ٭ سیرم ز فکر اندک و بسیار غم خیم

هرگز نگفته ایم کمی یا زیاده ٭ خانخانان بیرم همین طور را با وجود آنکه زر هیچ نداشت یک لک تنگه برامداس

لکهنوی که از مطربان اسلیم شاهی بود و در وادی سرود او را ثانی تان سین توان گفت در یک مجلس

بخشید و همچنین حجاز خان بداؤنی را در صلهٔ قصیده که بنام خان ساخته بود یک لک تنگه

نقد انعام داد و او را امین تمامی سرکار سرهند ساخته بآن صوبه نامزد گردانید مطلع قصیده این است ؎

چون مهرهٔ نگین ساخته فرو آب ٭ پرگار خاطرش بزمین داد نقل تاب ٭ انتهی کلامه ملخصاً بیرامخان در شعر

سلیقهٔ مناسب داشت این مطلع قصیده الیست که در منقبت گفته ؎ شهی که بگذرد از نه سپهر افسر او ٭

اگر غلام علی نیست خاک بر سر او ٭ مؤلف گوید اگر من در عهد بیرامخان میبودم این مطلع را که بنام من

مناسب افتاده بعوض نقد جان از وی میخریدم هاشم قندهاری میر ایشک ؎

قمری بباغ بهرچه فریاد میکنی — گویا که سرو قامت او یاد میکنی

گنجشک وار بستهٔ دام تو گشته ام — نی میکشی مرا و نه آزاد میکنی

ولہ

بجز خاک درت جائی نریزم اشک آتش کان — بهر در را بروی خویشتن بر خاک چون گریم

هلالی همدانی هلاک خوبان خیال است و سینه چاک شوخان مقال اصلا سواد نداشت اما سلیقه اش با شعر

بر مناسب افتاده بود از مردم التماس میکرد تا شعر او را با و نوشته میدادند با سلطان حسین میرزا ابن

بهرام میرزا ابن شاه اسمعیل ماضی صفوی میگذرانید چون شاه اسمعیل ثانی جلوس کرد قصیده انشا کرده گذرانید دوازده

تومان صله یافت او سواد سخن را روشن میکند ؎

گر تو نیم آن جفا جو سر ز تن سازد جدا — به که یکساعت ز بزم خویشتن سازد جدا

ولہ

زبسکه حسن فزود و غمش گداخت مرا — نه من شناختمش او را نه او شناخت مرا

ولہ

لذت دیوانگی در سنگ طفلان خوردن است — حیف مجنون را از اوقاتی که در صحرا گذشت

ولہ

میان خون جگر بوده ام ز دوری تو — ز دل بپرس که او نیز در میان بوده

ولہ

سیلاب اشک برد هلالی بکوی یار — چون باغبان که آب بسوی چمن برد

ولہ

تاثیر کرد در دل سخت تو ناله ام — این صورت را مصنف غم بی اثر نبست

نه حد ماست ملاکی امید لطف زبانه — غنیمت است اگر قایل ستم باشیم
ولہ
گر کشتهٔ عشق تو نگردند شهیدان — در حشر کجا دست بدامان تو بابند
ولہ
ایدل عمل بقول تو دیگر نمیکنم — دیوانهٔ حدیث تو باور نمیکنم

حرف الیاء التحتانیه

میر یحیای کاشی یحیای آخند کتاب است و سخن سرای کامل نصاب شیرازی الاصل بود پدرش در کاشان طرح توطن انداخت لکن با کاشیان بسیار میبود و خدمت اینها بسیار کرده در مثنوی که در ذم آنها گفته میگوید

پدرم این خطا بعرفان کرد — که ز شیراز جا بکاشان کرد

در عهد شاهجهان از ولایت رو بهند آورد و در سلک شاگردان پادشاهی منخرط گردید و بیشتر بمداحی دارا شکوه بن شاهجهان پرداخت صاحب اقسام سخن است ملا عبد الحمید لاهوری مؤلف شاهجهان نامه گوید غره ذی قعده سنه تسع و خمسین و الف میر یحیی شاعر را صد مهر انعام شد و چون قلعه ارک شاهجهان آباد با سایر عمارات بصرف مبلغ شصت لک روپیه در سنه ستة ثمان و خمسین و الف انجام گرفت میر یحیی تاریخ بهم آورد مصرع شد شاه جهان آباد از شاه جهان آباد پنجهزار روپیه از پادشاه صله یافت میر روزگار بکام میگذرانید تا آنکه در شاهجهان آباد در سنه اربع و ستین و الف طومار عمر را بانجام رسانید اینمصرع تاریخ وفات اوست مصراع اجازت سخن چو کرد یحیی جان بردہ مخفی نماند که همزه که بعد الف می آید مورخان زمن اکثر او را بجای الف داشته در تاریخ حساب میکنند چنانچه در ترجمهٔ نعمتخان عالی گذشت که همزه التقای دارد تاریخ مصراع نحو جایز کرد اینجا التقاء ساکنین ۴ محسوب ساخته و گاهی حساب نمیکنند زیرا که شکلی از اشکال حروف تهجی ندارد چنانچه در تاریخ میر یحیی که مورخ همزهٔ احیا را محسوب نه ساخته و مورخان عرب برعکس این عمل کنند یعنی اکثر حساب عمل نمیکنند و گاهی کنند وقت ضرورت مثلاً تاریخی از قرآن یا حدیث یافته شود میر عبد الجلیل بلگرامی تاریخ جلوس محمد فرخسیر بادشاه مطابق سنه اربع و عشرین و مائة و الف یدر بهامن یشاء یافته و همزهٔ یشاء را حساب کرده گویند تاریخ مذکور با این بیت میر یحیی بر لوح مزار او نقش کرده اند

ایکه از دشواری راه فنا ترسی مترس ۴ بسکه آسان است این ره میتوان خوابید و رفت

کی بسر گشت پشت لب آفتاب را — گز رشک کرد زهر فلک در شراب ما
ولہ
چون خط دمید عشق نکویان سماجت است — بر خوان حسن سبزی خوبان نه رخصت است
ولہ

محیط علم وعقل وانش صاحب فطرت موزون ٭ ذکا تاریخ فوت او عزیزی گفت در گوشم ٭ زتید یتیمی موہوم آمد یوسفی بیرون ٭ از تاریخ طبع او کتابی است نامش الفرع الثابت من الاصل الثابت مشتمل که چهار اصل و خاتمه در تحقیق مسئلهٔ توحید و فقیر در تقریظ و تاریخ این کتاب قصیدهٔ عربی دارد که مطلعش این است مطلع یا رب هی لنا من امرنا رشدا ٭ لقد اخذناک یا فیاض ملتحدا ٭ و این جواهر از خزانهٔ یوسفی است ؎

ممنون خود کنید بمشت غبار من
تا نشس رقم زنید بلوح مزار من

ولہ

طفل صیادی که از گلبن کمان و تیر ساخت
بلبلان را بی خدنگ انداختن نخچیر ساخت

ولہ

یوسف نکند شکوه ز بیمهری ایام
دارد دل خود جمع که انجام بخیر است

سبحان ربک رب العزة عما یصفون وسلام علی المرسلین والحمد للہ رب العالمین ٭

خاتمة الطبع

بعد ستایش یزدان و نعت سید مرسلان صلی اللہ علیہ وآلہ وصحبہ وسلم واضح ولائح باد که درین ایام فرخنده فرجام کتاب نایاب حاوی تذکرات شعرا قیامت کار و سخنوران فریبنده گفتار دفتر فصاحت جریدهٔ بلاغت کان جواهر منثور باهره مسمی بخزانهٔ عامره مصنفهٔ عالم باعمل فاضل اکمل جامع منقول ومعقول حاوی فروع و اصول تاج الشعرا علامهٔ زمانه سخنور نامی اوستاد گرامی حضرت مولنا میر غلام علی آزاد بلگرامی در مطبع فیض منبع منشی نولکشور واقع کانپور بسرپرستی عالیجناب معلی القاب منشی پراگ نرائن صاحب بهارگو مالک مطبع دام اقباله بتصحیح تمام و تنقیح مالا کلام بعد حسن خوبی بماه مئی سنه ۱۹۰۰ء بار دوم طبع گردید

تاریخ طبع از منور رخ کامل سخنور بے بدل منشی بھگوان دیال صاحب عاقل ایجنٹ مطبع هذا

در ذکر شاعران عجیب دربن کتاب	مذکور شاعران طرب افزا بود نو
تالیف کرد حضرت آزاد خوش سرشت	عاقل برای سال بسخی بلوح دل
کرد تاریخ شاعران تالیف	شد چه مذکور شاعران بنوشت
بود آزاد بسکه نیک سرشت	از پی سال عیسوی عاقل

تاریخ طبع از سخنور ذی وقار منشی مدن موهن لال صاحب سرشار خیرآبادی اعلی محاسب مطبع

درین نادر کتابی کرد آزاد	بطرز خوش نما مذکور شعرا
پی سال مسیحی زد سرشار	بگو دلکش چها مذکور شعرا

تاریخ طبع از جناب مولنا محمد حامد علیخان حامد رئیس شاه آباد ضلع هردوئی ٭

کرد تالیف عجب خوب کتاب	برد آزاد چه از شعرا گو ٭
بهر تاریخ خوشش از سر دل	حامدا تذکرهٔ شعرا گو

تاریخ بغاوت ہند - جسکا ترجمہ چند کتب معتبر تواریخ
انگریزی سے پنڈت کنہیا لال صاحب مرحوم سابق اسسٹنٹ
انجینئر سرکاری ریاست مہاراجہ گڑھ میتھی کے منضم ریاست از زبان
اردو مین کرکے محاربہ عظیم تاریخی نام رکھا حقیقت مین اسم
بامسمی ہے کیونکہ بڑا معرکہ تھا اور واقعات صحیحہ بتواریخ معتبرہ
ابتداے ۱۸۵۷ء سے اختتام ۱۸۵۸ء تک حتی الوسع
معتبر تواریخ کے مقابلے سے لکھے -

تذکرۃ الکاملین - ذکر مشاہیر حکما و علما کا مع انکی تصاویر
کے مولفہ منشی رام چند پروفیسر سررشتہ تعلیم ریاست پٹیالہ -

اقوام الہند - ہند کی اقوام مختلف کا بیان ہے مولفہ
منشی کشوری لال -

عجائبات روزگار - بیان عجائبات اشیاء و مقامات
مع تصاویر مولفہ ماسٹر رام چند صاحب بہادر -

تاریخ ممالک ہند - جسمین احوال تمامی راجگان ہند
از مہاراجہ جدہشٹر ہے اور بعد اختتام حکومت راجاؤن
کے جو جو بادشاہ اسلامی گذرے انکا حال تا انقراض عہد
دولت سلطان عالم واجد علی شاہ مصنفہ منشی طوطا رام
شایان -

تاریخ جدولیہ - اسمین احوال نبی اول حضرت آدم
سے تا اختتام جزو کل حال تاریخی ہر طبقہ کا اغیار آنحضرت صلعم
تا ختم سلاطین سے جداول مین بطرز شائستہ لکھا ہے
مولفہ منشی خادم حسین اکبرآبادی -

تاریخ نپولین بونا پارٹ - مشہور شہنشاہ فرانس کی
تاریخ جسکا ترجمہ مولوی اشتیاق حسین نے فرمایا -

سفرنامہ - متضمن حالات شہر و دیار یارقند بچشم
دیدہ جناب فورسائتھ صاحب بہادر کمشنر جنہون نے ۱۸۷۳ء
مین یارقند کا سفر فرمایا -

گلدستہ قنوج - تاریخ شہر قنوج کی ہے تصنیف
منشی کشوری لال صدر امین -

سیر پنجاب - تاریخ ملک پنجاب کی مفصل ہے دو
حصہ مین -
۱ - حصہ اول - مولفہ راے کالی راے اکسٹرا اسسٹنٹ
۲ - حصہ دوم - فراہم کردہ لالہ تلسی رام -

سیر سیاح - سفرنامہ منشی بیان داد سیاح
تخلص مع غزلہاے شاعرہ لکھنو کا بہ مرتبہ حضرت
سیاح -

تاریخ ستارہ ہند - مخصوص حالات شاہان
اودھ مولفہ منشی طوطا رام شایان -

ریاض الامرا - حالات امراے ہند جنکو گورنمنٹ
سے سلامی شلک کا حکم ہے مولفہ منشی رحمن علی خان

خلاصہ تاریخ مسعودی - حضرت مسعود غازی
کا احوال از محمد صادق وکیل -

کمیشن بروده - اسمین کامل مقدمہ زہر دینے کرنل
فیر صاحب بہادر ریزیڈنٹ بروده کو مہاراجہ ملہار راؤ
رئیس گایکوار کی طرف سے اور روئداد گواہان انگریزیکا
سے ترجمہ ہوا ترجمہ بابو واسودیو داس وکیل آگرہ سند
یافتہ آگرہ کالج -

تاریخ گلشن پنجاب - مع نقشجات مولفہ پنڈت
دیبی پرشاد ڈپٹی کلکٹر ممالک مغربی و شمالی -

سلک سلسل - مصنفہ منشی جنیکا پرشاد -

تاریخ راج پوستی۔ کارنامے رانا اودے پور راجپوتانہ جو ملک میواڑ میں راج سمندر تالاب کے اوپر طاقون میں کندہ ہیں اسکو میجر الیس بروسن صاحب بہادر اور کپتان جے جے بلیر صاحب بہادر اسسٹنٹ گورنر جنرل راجپوتانہ نے ایک عالم برہمن بہادر رائے نام سے ان کتبون کو انگریزی مین نقل کرایا اور مدرج کمال الفکر منشی دیبی پرشاد نے نہایت صحت سے سنسکرت سے اردو ترجمہ کیا اور جو نام ذخیرہ ایسے تھے کہ جنکا اردو مین پڑھنا دشوار تھا انکو دیوناگری مین بھی لکھدیا لائق دیدہ ہے۔

انیس السیاحین۔ یہ لوٹ لین صاحب کی جاگرافی کا ترجمہ ہے تین حصہ مین مولفہ منشی درگا پرشاد مہتمم اشوبار مل اسکول لکھنو۔

تاریخ انگلستان۔ شاہان انگلستان کا احوال جسکو مجیب سدر لینڈ صاحب بہادر نے باعانت منشی فرحت انگریزی سے ترجمہ فرمایا۔

وقائع نگار انگلستان۔ احوال سلطنت روسیون اور انگلستان کا ترجمہ جناب کالیہ صاحب بہادر۔

مراۃ السلاطین۔ ترجمہ اردو سیر المتاخرین کامل ہر سہ جلد کا جسمین حالات شاہان دہلی ابتدا سے حکومت راجاؤن سے شاہ عالم تک ہے ترجمہ منشی گوکل پرشاد۔

تاریخ مخزن پنجاب۔ بہت مفصل تاریخ پنجاب ہے مولفہ مفتی غلام سرور لاہوری۔

کارنامہ سکندری۔ تاریخ سکندر بادشاہ مولفہ منشی گوکل پرشاد۔

ظہیر الانشا۔ مصنفہ منشی ظہیر الدین۔

کتب منشآت فارسی

انشاے بہار عجم۔ بالتزام الفاظ فارسی ورقعہ کہ کوئی عربی کی لفظ نہین آئی۔ مصنفہ مولوی ابو علی

انشاے خلیفہ۔ مع کلید آمد اشعار خطوط مولوید مشہور انشا درسی از خلیفہ شاہ محمد قنوجی۔

انشاے تمیز۔ مصنفہ منشی کالی رای تخلص تمیز

انشاے مادھو رام۔ مصنفہ منشی مادھو رام۔

انشاے منیر۔ اخذ نستعلیق مصنفہ میر صافی منیر لاہوری۔

ایضاً۔ بخط شکستہ۔

انشاے بہار ہند۔ رقعات بعبارت عام و سنیع تصنیف عبد العزیز آزردہ۔

انشاے جامی۔ مصنفہ ملا عبد الرحمن جامی

انشاے طاہر وحید۔ مصنفہ منشی مرزا طاہر وحید

انشاے فائق۔ مصنفہ مولوی محمد فائق۔

انشاے دولت رام۔ مصنفہ منشی دولت رام

انشاے گلزار عجم۔ مصنفہ مولوی شیو راج نارنولی۔

انشاے منیر۔ مصنفہ منشی لچھمی نراین پنڈت

انشاے دلاویز۔ ملازم شیلہ منجھ مین مصنفہ مولوی عبد العزیز آزردہ۔

انشاے عجیب۔ اسمین رقعات ہین سواے لفظ فارسی کے لفظ عربی نہین ہے مصنفہ منشی محمد جعفر